BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

III - 165465

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

165465

ACADEMIA ROMÂNĂ
STUDII ȘI CERCETĂRI
XI

STUDII ISTROROMÂNE

DE
M. BARTOLI, A. BELULOVICI și A. BYHAN

II

INTRODUCERE — GRAMATICĂ — CARACTERIZAREA DIALECTULUI ISTROROMÂN

DE

SEXTIL PUȘCARIU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Cu 26 ilustrații și 2 hărți

CULTURA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1926

BCU IAȘI CENTRUL UNIVERSITY LIBRARY

BIBL. CENTR. UNIV.
III 165465
BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ACADEMIA ROMÂNĂ
STUDII ŞI CERCETĂRI
XI

STUDII ISTROROMÂNE

ÎN COLABORARE CU
M. BARTOLI, A. BELULOVICI ŞI A. BYHAN.

II

INTRODUCERE — GRAMATICĂ — CARACTERIZAREA DIALECTULUI ISTROROMÂN

DE

SEXTIL PUŞCARIU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Cu 26 ilustraţii şi două hărţi

759034
B.C.U. IASI

CVLTVRA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI
1926

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

805.9-087 (453.32)(082)
22 FEB 1996
odv 606747

ACADEMIA ROMÂNĂ

STUDII ŞI CERCETĂRI

I.	N. IORGA, Istoria poporului francez. 1919	50
II.	N. IORGA, Scurtă Istorie a Slavilor răsăriteni: Rusia, şi Polonia. Simple linii de orientare. 1919	25
III.	DR. GR. ANTIPA, Problemele evoluţiei poporului român. 1919	50
IV.	N. IORGA, Istoria literaturilor romantice în desvoltarea şi legăturile lor. 3 vol. 1920 Sfârşit	—
V.	P. PONI, Statistica Răzeşilor. 1921 . .	25
VI.	DR. GR. ANTIPA, Dunărea şi problemele ei ştiinţifice, economice şi politice. 1921	24
VII.	TH. CAPIDAN, Meglenoromânii. I, Istoria şi graiul lor. 1925	100
VIII.	G. BOGDAN-DUICĂ, Viaţa şi ideile lui Simeon Bărnuţiu. 1924	65
IX.	DR. N. LEON, Entomologia medicală. .	100
X.	T. SAUCIUC-SĂVEANU, Cultura cerealelor în Grecia antică şi politica cerealistă a Atenienilor. 1925	75
XI.	SEXTIL PUŞCARIU, Studii Istroromâne II	—

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

II 165465
Ms 2

SOȚIEI MELE

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PREFAȚĂ

S'au împlinit douăzeci de ani de când am publicat «Textele», ca partea I-a a «Studiilor istroromâne» (Analele Academiei Române, Seria II, Tom XXVIII, Secția literară, București 1906). In prefață expuneam planul lucrării, așà cum o proiectasem la început. Imprejurări independente de voința mea și angajamente științifice nouă — Dicționarul Academiei înainte de toate — m'au împiedecat atunci să continuu lucrarea. Ea ar fi rămas întreruptă mult timp dacă nu izbucnià răsboiul mondial.

Când, după întâiele luni, cei plecați pe câmpul de luptă am început să ne deprindem cu situația nouă în care ne găsiam, dorul de a mă întoarce la ocupația obicinuită a atâtor ani trecuți deveneà cu atât mai puternic, cu cât orele de repaus se înmulțiau. Singura lucrare științifică de care mă puteam apucà în adăposturile improvizate și schimbătoare ale răsboiului, cu o bibliotecă care încăpeà în valiza de campanie, erà prelucrarea filologică a textelor publicate în 1906. Dintr'un ceas două de lucru în zilele mai liniștite a crescut lucrarea de față, care mi-a adus multă, multă mângâiere în ceasurile grele de singurătate, abătându-mi gândurile dela realitatea crudă a răsboiului. Dar încăierarea neamurilor se prelungià și, lucrând, dorul de lucru se înteția. In spital și în timpul convalescenței orele libere erau multe. După ce am terminat cu extragerea materialului din «Texte» și cu prelucrarea lui în «Gramatică» și «Glosar», am început să-l completez cu materialul cules din alte scrieri. Prin bunăvoința unor amici — și țin să mulțumesc la acest loc cu deosebire d-lor G. Weigand, A. Zauner și C. Lacea pentru serviciile lor prietenești — am primit rând pe rând publicațiile lui Maiorescu, Miklosich, Weigand, Nanu, Byhan, Bartoli, Popovici și Glavina-Diculescu, pe care le-am studiat cu deamănuntul.

Astfel se explică înfățișarea de mozaic a lucrării de față. Gramatica la început aveà o înfățișare aproape unitară, căci ea redà

graiul susnievițean al fraților Belulovici, așà cum este fixat în textele culese de ei (fracțiunile ce urmează după exemplele citate se rapoartă la aceste texte). Prin întrebuințarea materialului cules din studiile celorlalți cercetători unitatea aceasta a fost tulburată, dar imaginea dialectului a devenit mai adevărată, căci ea nu mai reproduceà un graiu individual, ci limba unei colectivități, cu deosebiri regionale și individuale.

După încheierea păcii am putut cercetà și celelalte lucrări — adesea foarte greu de procurat — cu privire la dialectul istroromân. Prin bunăvoința d-lui A. Viciu am putut consultà câteva manuscrise de ale lui A. Glavina, cuprinzând informații, texte și cuvinte dialectale. Cel mai bogat izvor de cunoștințe nouă mi l-a procurat însă amicul mieu M. Bartoli, care mi-a pus la dispoziție o copie după manuscrisul lui Marotti, câteva texte dialectale inedite și, înainte de toate, prețioasele sale Liste de cuvinte, chestionate în toate satele românești, cu aceà conștiințiozitate și pricepere pentru problemele linguistice, care caracterizează întreaga operă a învățătului italian. Completarea părții redactate cu acest material bogat explică intercalerea unor paragrafi noi, cărora li s'a adăugat coeficientul a, b, c..., spre a nu strică economia lucrării, cu multele ei retrimiteri. Majusculele ce urmează după formele citate arată satele din cari cuvintele au fost culese de Bartoli și adecă:

J. = Jeiăni
S. = Susnievița
Gb. = Grobnic
Gd. = Gradinie
B. = Brdo
C. = Costrceane
L. = Letai
Sc. = Sucodru
N. = Noselo.

Ceea ce mi s'a părut mai necesar erà o descriere cât mai precisă a dialectului istroromân, cu toate amănuntele lui, care pot face impresia unor șovăiri și inconsecvențe, cari însă de fapt alcătuesc imaginea reală a unui graiu fără tradiții literare. Această

descriere trebuià să fie însă c r i t i c ă, întru cât nu toate datele ce le avem despre graiul istroromân sunt deopotrivă de precise și nu toți cercetătorii au avut pregătirea și obiectivitatea științifică necesară spre a ne transmite exact dialectul.

Spre a fi utilă, descrierea trebuià să fie în acelaș timp s i s t e m a t i c ă; de aceea ea s'a făcut în forma unei gramatici, cuprinzând capitolele consacrate: Fonologia, Morfologia, Derivațiunea, Lexicologia și Sintaxa. In sfârșit metoda întrebuințată e cea c o m p a r a t i v ă. Presupunând la cei ce vor luà în mână această carte cunoștințe prealabile de gramatică istorică, am crezut că e mai bine ca asemănarea să n'o fac cu limba latină, ci cu dialectul dacoromân, arătând deosebirile față de acesta, care pot fi de trei feluri:

a) Istroromânii păstrează un stadiu de limbă mai vechiu decât Dacoromânii: *vint* «vânt» (înregistrat sub *â : i*);

b) Istroromânii au un stadiu mai nou de desvoltare decât Dacoromânii: *fâc* «fac» (înregistrat sub *a : å)*;

c) Cele două dialecte au apucat pe căi deosebite de desvoltare: *fęta* «fata» dintr'un mai vechiu *feata* (înregistrat sub *a : ę)*.

Uneori — mai ales când avem a face cu probleme neelucidate încă — au fost relevate și fenomene dispărute din dialectul istroromân, deci nu numai ceea ce Istroromânii au deosebit de noi, ci și ceea ce lor le lipsește.

«Gramatica» e precedată de o «Introducere», în care s'au dat datele istorice și etnografice ce mi se păreau indispensabile pentru înțelegerea desvoltării deosebite pe care a urmat-o graiul istroromân. Multe chestiuni din trecutul Românilor din Istria nu sunt încă elucidate pe deplin; cunoaștem însă, mulțumită unor lucrări mai recente, o mare parte din istoria lor. Firește că tabloul sintetic pe care am încercat să-l dau n'are nici o pretenție de originalitate, căci scopul lucrării de față este și rămâne de natură linguistică. Am căutat totuș, întrucât mi-a fost cu putință, să controlez și chiar să completez datele istoricilor cari au scris despre ei, și am stăruit ceva mai mult asupra părții etnografice, dând citații mai lungi și rezumate din scrieri mai vechi și greu de procurat. Țin să mulțumesc la acest loc d-lui prof. univ. Norbert Jokl și cu deosebire d-lui Fr. Bleyber, bibliotecar în Viena, care mi-au comunicat în cópie sau în rezumat

unele pasagii din opere pe care nu mi-a fost cu putință să mi le procur la Cluj, d-lui Dr. G. A. Crüwell, directorul bibliotecii universitare din Viena, care a permis fotografiarea unor gravuri, precum și d-lui Dr. Edoardo Galli, comisar civil în Pisino, care cu multă amabilitate mi-a procurat câteva date și fotografii utilizate în această lucrare. Regretatul A. Glavina mi-a dat deasemenea multe deslușiri prețioase. Colegului G. Vâlsan îi mulțumesc pentru ajutorul dat la alcătuirea hărții Istriei.

Am mai adăugat, după «Gramatică», o parte întitulată «Caracterizarea dialectului istroromân», în care, pe lângă considerații generale de ordin linguistic, am căutat să studiez urmele de graiu al Românilor Apuseni și să stabilesc locul pe care dialectul istroromân îl ocupă între celelalte dialecte românești.

Volumului de față îi vor urmà alte două volume, formând volumele III și IV ale seriei de «Studii istroromâne».

Volumul III va cuprinde «Bibliografia critică» a tuturor lucrărilor apărute până acuma despre graiul istroromân. Oricât de ingrată e munca bibliografului, ea devine din ce în ce mai necesară, scutind pe cercetătorul viitor de multe alergături și de pierdere de vreme. Având de a face cu un graiu menit peirii, am crezut că trebuie să mă ocup chiar și de scrieri mai puțin importante, făcute de diletanți, căci ceea ce azi ni se pare neinteresant poate cuprinde crâmpeie utilizabile pentru cercetătorul viitor, cu un orizont mai larg decât al nostru. Numai studiind cu de-amănuntul lucrările înaintașilor îți poți da seama de ceea ce însemnează în lucrările lor un progres, să deslușești raportul de dependență între ele, cu perpetuarea unor greșeli ce trec de la autor la autor, și să agonisești aceà vedere critică care îți permite să recunoști greșelile și adesea și cauzele lor.

Probele de graiu istroromân din scrieri epuizate sau neaccesibile se reproduc — când nu sunt prea lungi — întovărășite de note explicative. La lucrări mai voluminoase m'am mulțumit cu o dare de seamă amănunțită care justifică îndeajuns rezerva în utilizarea în «Gramatică» a datelor provenite dela unii cercetători nesiguri ca Ive, Popovici ș. a. Tot în volumul III voiu da «Notele» la textele culese de Belulovici: un asterisc după fracțiunea ce întovărășește cuvintele istroromâne date ca exemple în «Gramatică» se raportă la aceste note (de

ex. $^4/_5$* = nota la cuvântul citat în texte în bucata 4 aliniatul 5). Ineditele cuprind cu deosebire texte și cuvinte culese de A. Glavina și Marotti și, înainte de toate, «Listele» lui M. Bartoli, rezultatul unor cercetări minuțioase și îndelungate. Prin putința ce mi-a dat-o de a le utilizà și prin multele indicații cu ocazia cetirii probelor de tipar, Bartoli mi-a dat cea mai prețioasă parte de colaborare ce mi-o puteam dorì.

Volumul IV — și cel din urmă — va cuprinde un «Glosar» alcătuit de A. Byhan și cuprinzând tot materialul lexical cunoscut până acuma, precum și material nou, cules de Byhan în Istria. El va servì în acelaș timp ca «indice» pentru volumele anterioare.

Deși volumul III e aproape gata de tipar, totuș apariția lui va mai întârzià. De aceea e nevoie ca să dăm aci o scurtă listă a autorilor citați mai des în abreviere în lucrarea de față:

ALGAROTTI: *Pater noster et Ave Maria in lingua Polizana*, copiate de *N. Algorottius* după F e r e t i ć și publicat după manuscris de V. J a g i ć în *Archiv f. slav. Phil.* XXII (1900), 621 — 622.

ASCOLI: G. I. Ascoli, *Studj critici*, Vol. I, Gorizia, 1861.

BARTOLI KR.: Articol scris de M. Bartoli și rămas nepublicat, cuprinzând o dare de seamă a scrierilor despre Istroromâni în 1902 — 1903, destinat pentru *Kritischer Jahresbericht ü. d. Fortschritte d. rom. Phil.* de K. Vollmöller.

BARTOLI P.: M. Bartoli, *Pubblicazioni recenti di filologia rumena* (extr. din *Studj di filologia romanza* vol. VIII, fasc. 23), Torino, 1901.

BURADA: Teodor T. Burada, *O călătorie în satele românești din Istria*, Iași, 1896.

BYHAN: Dr. Arthur Byhan, *Istrorumänisches Glossar*, în *VI. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache* pp. 174—398, Leipzig, 1899.

COVAZ: Antonio Covaz, *Dei Rimgliani o Vlahi d'Istria*, în revista istriană *L'Istria* I (1846), p. 7 ș. u.

CUBICH: Giambattista Cubich, *Notizie naturali e istoriche sull'Isola di Veglia*, Trieste, 1874.

N. DENSUSIANU: Nicolae Densusianu, *Dacia Preistorică*, București, 1913 (pp. 554 — 577).

FERETIĆ: Ivan Feretić, *Latinski, taljanski, ćuski i vlaški jezik na Krku godine* 1819, retipărit în *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* IX (1904) p. 12 — 20, de Ivan Milčetić.

GARTNER: Dr. Theodor Gartner, a.) *Materialien zum Studium des Rumänischen in Istrien*; b) *Italienischer Index zum vorstehenden Vokabular* în Fr. v. Mihlosich, R. U. p. 53—84.

GLAVINA: A. Glavina, Material de graiu istroromân, publicat în parte în «Unirea» din Blaj și în mare parte inedit, reprodus de noi în vol. III și în Glosar.

GLAVINA C.: Andrei Glavina și Const. Diculescu, *Calindaru lu Rumeni din Istrie*, București, 1905.

IRENEO (DELLA CROCE): F. Ireneo della Croce, *Historia antica e moderna Sacra e profana, della città di Trieste*, 1698.

L'ISTRIA IV: «Carolus și Fredericus» și «Cânele lacom», probe de graiu istroromân, publicate în revista istriană *L'Istria* IV (1851), p. 236.

IVE: «*Aufzeichnungen des Herrn* Dr. Antonio Ive» în Fr. v. Miklosich, R. U. p. 2 — 16.

IVE VEGL.: A. Ive, *L'antico dialetto di Veglia*, în *Archivio glott. ital.* IX, 115 — 187.

LECHNER: Dr. Karl Lechner, *Die Rumunen in Istrien*, în *Petermann's Mitteilungen* XXIX (1883) p. 294 — 99.

MAIORESCU: Ioan Maiorescu, *Intinerar in Istria și Vocabular Istriano-roman*, Iași, 1874.

MAROTTI: G. Marotti, Mostre de graiu istroromân (inedite) din a. 1887.

MIČETIĆ-IVE: «Legenda Sf. Marii» și «Dialogul între doi prieteni», tipărite la Miklosich W. d. R.

MIKLOSICH R. U.: Fr. v. Miklosich, *Rumunische Untersuchungen* I. Istro- und makedorumunische Sprachdenkmäler, Wien, 1882 (în cea mai mare parte materialul lui Ive și Gartner).

MIKLOSICH, SL. EL.: Fr. v. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*. Wien, 1862.

MIKLOSICH, W. d. R.: Fr. v. Miklosich, *Ueber die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen und in den Karpathen*, Wien, 1880.

MORARIU: Leca Morariu, *Din Istria (Material istroromân)*, în «Revista Moldovei» II (1922) p. 1—6.
NANU: Ștefan Nanu, *Der Wortschatz des Istrischen*, Leipzig, 1895.
NANU II: Ștefan Nanu, Material inedit, utilizat de Byhan în Glosar.
PAPANTI: Giovanni Papanti, *I parlari italiani in Certaldo*, Livorno, 1875.
POPOVICI I-II: Iosif Popovici, *Dialectele române (Rumaenische Dialecte)* IX: Dialectele române din Istria. Partea I, Referințele sociale și Gramatica, Halle, 1914; Partea II, Texte și Glosar, Halle 1909.
RAKOVEC: Lavro Rakovec, Proverbe din Jeiăni, publicate în Miklosich Sl. El.
SAJOVEC: Jakob Sajovec, *Nekdanji namestnik fare Susnjevske Istrii*, publ. în *Novice gospodarske obertnjiske i narodske* No. 87 din a. 1856.
SCHÜCK: Dr. Ad. Schück, *Ueber die Istro-Rumänen*, în *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien* XXXXIII (1913), p. 210—234.
WEIGAND I: Gustav Weigand, *Nouvelles recherches sur le roumain de l'Istrie*, în *Romania* XXI (1892), p. 240 — 256.
WEIGAND II: Gustav Weigand, *Istrisches*, în *I. Jahresbericht des Intituts f. rum. Sprache*, pp. 122—155, Leipzig, 1894.
WEIGAND III: *Istrisches II (Fortsetzung)*, în *II. Jahresbericht des Instituts f. rum. Sprache*, pp. 215 — 224 Leipzig, 1895.

In sfârșit e nevoie să dau un tablou explicativ al transcrierii fonetice întrebuințată de diferiții cercetători, căci, din nefericire, fiecare autor are sistemul său fonetic. Cetitorul e adesea dezarmat în fața acestor semne grafice cu diferite valori în diferite scrieri și, ce e mai rău, adesea la același autor. La început mă gândisem să dau exemplele citate în transcrierea întrebuințată de mine în texte; în curând însă m'am convins că acest lucru nu e totdeauna cu putință, date fiind variațiunile de rostire în satele istroromâne. A unifică diferitele sisteme de transcriere ar fi însemnat uneori a schimbà forma atestată. Considerații

de ordin tipografic m'au silit totuș să elimin unele semne și să le înlocuesc cu altele; în tabloul ce urmează se va arătà și acest lucru.

a = 1. a medial (dacoromân); — 2. å § 3; — 3. ę la sfârșitul cuvintelor § 21.

å (Bartoli, Pușcariu, Popovici) = a labial § 2; redat de alții prin a, oa, ua, ọ.

ą = 1. a închis (între a și å) la Popovici; — 2. å la Glavina.

ą̈ = ę (e deschis) la Covaz, Ascoli și Bartoli P; Gartner mai întrebuințează un a cu cele două puncte dedesupt, pentru un sunet intermediar între a și ę, pe care l-am înlocuit, din lipsa unui semn corespunzător, prin ę.

ă = sunetul dacoromân (întrebuințat de Bartoli și de cercetătorii români), transcris de alții prin ə, ъ, ọ, ę, î sau prin ĕ (acest semn din urmă l-am introdus și pentru un e cu semnul ɔ așezat de Ive deasupra, iar de Gartner dedesupt, precum și pe ĕ cu semnul ɔ dedesupt, întrebuințat de Gartner pentru ă scurt).

â = sunetul dacoromân, la Ive, și Glavina § 13.

aē = 1. ę; — 2. e, amândouă la Rakovec.

ae′ = ę accentuat la Ive.

c = 1. k înainte de a, ă, o, u, de cons., și final, la Covaz, Maiorescu, Bartoli, Glavina, Pușcariu, Popovici; — 2. č (tš), înainte de e și i la aceiași; — 3. ț la Sajovec, Rakovec și uneori la Ive (care pe ț îl redă și prin tz, z și s).

c = ț la Covaz și Ive.

ç = ț la Covaz și Ive.

ć = 1. sunet rostit ca serbocr. ć, la Rakovec, Gartner, Weigand, Pușcariu, Bartoli («articolato fra il *chi* dell' ital. *sarchiare* e il *ti* dell' ital. *àstio*»); — 2. č la Ascoli, Bartoli P. și Popovici.

č = 1. africata tš (= *ce*, *ci* românesc) despre a cărei rostire tratează § 81, la Ive (alături de c, ć), Bartoli, Popovici; — 2. ć (serbocroat) la Rakovec. — Popovici mai distinge «un sunet între ć și č» pe care-l transcrie cu c cu semnul ^ deasupra, întrebuințat și de Ive cu valoarea africatei č (tš).

ch = 1. k înainte de e, i (grafie dacoromână și italiană) la Covaz, Maiorescu și Glavina; — 2. cl′, adesea la Maiorescu.

= dz la Popovici.

dž = ğ.

e = 1. e medial (dacoromân); — 2. ę la Rakovec; — 3. ă la Feretić § 13.

ę = e deschis, la Gartner, Bartoli, Pușcariu, Popovici; transcris de alții prin ä, ea, e̯a, ę, ae, aē.

e̯ = sunet între e deschis și diftongul ea, la Weigand II-III, Nanu (alături de e̯a), Byhan.

ę̆ = 1. ă la Miklosich și Bartoli P.; — 2. u fel de ă «între e și ę» la Popovici; — 3. ę final, la Popovici.

ĕ = 1. «sunet intermediar între ă și e» la Morariu; — 2. variantă a lui ă, care înlocuește pe e cu semnul ɔ deasupra (la Ive) sau dedesupt (la Gartner) și pe ĕ cu semnul ɔ dedesupt (la Gartner).

e̯ = e semiconsonantă la Popovici (care nu-l întrebuințează însă în textele sale).

ea = 1. ę (e deschis) la Maiorescu și Glavina; — 2. înlocuește pe e̯a în exemplele citate din Weigand I și, mai rar, din Nanu (care scrie de obiceiu ę)

ə = ă la Ascoli.

ɔ = â la Ascoli § 13.

g = înainte de *e* și *i*, are la Ive (ortografie italiană) și valoare de dž.

gh = 1. g înainte de e și i (grafie dacoromână) la Maiorescu și Glavina; — 2. gl' adesea la Maiorescu.

g' = ğ, uneori la Ive.

ğ = africata fonică (ital. *erge*) corespunzând lui č.

gl = l' la Covaz (grafie italiană).

gn = 1. g + n (de obiceiu și la Ive); — 2. ń uneori la Ive și la Covaz (grafie italiană).

γ = spirantă velară fonică (ca γ neogrecesc) la Nanu, Pușcariu.

g^c = velară fonică semiocluzivă, la Bartoli.

χ = spirantă velară afonică, la Gartner.

h = spirantă velară afonică (ca *ch* în germ. *Bach*) la Bartoli.

i = 1. *i* plenison dacoromân; — 2. i̯; — 3. *ă* în prefixul în-, la Maiorescu; — 4. â, la Feretić § 13.

ï = i plenison înainte de vocale, la Bartoli.

i̯ = 1. i semiconsonant, în unire cu o vocală, la Weigand (care întrebunițează și y), Nanu, Byhan, Pușcariu, Bartoli, Popovici (care întrebuințează și j, i și ĭ); — 2. ĭ la Nanu.

ĭ = 1. i șoptit dacoromân la Popovici (mai rar la alții); — 2. i̯ la Popovici și Glavina; — 3. după l și n, spre a indică pronunțarea muiată a acestor sunete, la Maiorescu și Glavina.

î = î dacoromânesc la Glavina, Popovici, rar la alții.

j = 1. ž (j dacoromân) la Maiorescu, Glavina, Popovici (care-l întrebuințează și pentru i̯); — 2. i̯ la Covaz, Rakovec, Sajovec, Ascoli, Miklosich, Ive și Popovici (care-l întrebuințează și pentru ž); — 3. y la Bartoli.

k = velară ploziv̆ afonă, întrebuințată de unii (Rakovec, Weigand, Byhan, Nanu, etc.) totdeauna, de alții (Pușcariu, Bartoli) numai înainte de e și i.

l′ = l muiat la Weigand, Nanu, Byhan, Pușcariu, Popovici, Bartoli; înlocuește la noi pe l cu «tildă» deasupra în exemplele citate din Ascoli și Bartoli P.; sunetul e redat de alții prin lĭ, lj, ly, gl și gli.

ł = l velar (ca polonezul ł) la Bartoli.

lĭ = l′ la Maiorescu și Glavina.

lj = l′ la Sajovec, Rakovec, Ive.

ly = l + i̯ la Gartner (corespunde lui l′ la ceilalți cercetători).

ń = n muiat, la Weigand, Nanu, Byhan, Pușcariu, Bartoli, Popovici; sunetul e redat de alții prin nĭ, nj, ny, ñ și gn.

nĭ = ń la Maiorescu și Glavina

nj = ń la Sajovec, Rakovec, Ive.

ny = n + i̯ la Gartner (corespunde lui ń la ceilalți cercetători).

ñ = 1. ń la Ascoli și Bartoli P.; — 2. = η la Weigand, Byhan, Nanu.

η = ploziv̆ nazală, velară (mai totdeauna) fonică, la Gartner, Pușcariu; înlocuește pe ñ în exemplele citate din Weigand, Nanu și Byhan; cei mai mulți cercetători îl redau prin n.

$\acute{\eta}$ = același sunet, însă muiat, la Pușcariu.

ö = â la Covaz § 13.

o = å la Weigand II-III, Nanu și Byhan.

oa = å la Maiorescu; reproduce la noi, în exemplele citate din Weigand I, pe oa (cu valoare de å) sub al cărui o e un semicerc.

qu = k + v, la Ive.

r = vibrantă dentală; are și valoare de *r* silabic la Gartner,

Bartoli, Pușcariu, pentru care Weigand, Nanu, Byhan și Popovici întrebuințează un r cu un cerculeț dedesupt, uneori (la Weigand) având și un accent ascuțit de-asupra.

s = 1. spirantă dentală afonică § 81; — 2. z, mai ales între vocale, la Ive; — 3. ț, în unele cuvinte, la Ive.

ș cf. § 81 la Maiorescu, Glavina, Pușcariu, Popovici, Bartoli.

ŝ = «sunet combinat din h′ + s» la Weigand, Nanu, Byhan; «sunet între s′ și ș» la Popovici; cf. § 81.

š = ș la Rakovec, Miklosich, Ive, Gartner, Weigand, Nanu, Byhan, Bartoli P.

ss = s între vocale la Covaz și Ive (ortografie italiană).

ț = africată dentală corespunzând sunetului românesc (cf. însă § 81), la Maiorescu, Glavina, Pușcariu, Popovici, Bartoli; transcris de alții prin ts, c, z, tz, ç.

ts = ț la Miklosich, Gartner, Weigand, Nanu, Byhan.

tš și tŝ pentru variantele lui č (§ 81) la Weigand, Nanu, Byhan.

tz = ț la Ive.

ŭ = «între u și v», la Gartner.

u̯ = u semiconsonantic.

v = spirantă fonică orală labiodentală (Weigand) sau bilabială (Pușcariu, Bartoli).

w = spirantă fonică orală bilabială, la Weigand, Nanu, Byhan, Popovici.

y = spirantă palatală fonică orală, la Gartner, Weigand, Nanu, Byhan, Popovici.

z = 1. sunetul fonic corespunzător lui *s*, cf. § 81, la Rakovec, Savojec, Miklosich, Ive (în parte), Gartner, Weigand, Nanu, Byhan, Glavina, Pușcariu, Popovici, Bartoli; — 2. ț, la Ascoli, Bartoli P. și (în parte) la Ive.

ź = ż la Bartoli P.

ʒ = z (1) la Bartoli.

ž = sunetul fonic corespunzător al lui ș (cf. § 81), la Rakovec, Ive, Gartner, Weigand, Nanu, Byhan, Popovici, Bartoli; redat de alții prin j și x.

ż = sunetul fonic corespunzător al lui ŝ, la Weigand, «între z și ž» la Popovici.

x = ž la Covaz (grafie venetă).

Cluj, Decembre 1925. SEXTIL PUȘCARIU.

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

COMUNELE DIN VALDARSA
(după noua împărţire administrativă)

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

INTRODUCERE

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL I

ROMÂNII APUSENI ŞI AŞEZĂRILE LOR [1]).

1. VLAHII ŞI MORLACII DIN SERBIA, BOSNIA ŞI HERŢEGOVINA.

Ca o inimă se profilează pe albastrul Mării Adriatice provincia italiană Istria. In această inimă curge şi sânge românesc. Istroromânii nu sunt însă de baştină pe locurile ocupate de ei astăzi — precum

---

[1]) Rezumatul istoric pe care îl dau aici se bazează cu deosebire pe studiile recente ale lui SILVIU DRAGOMIR: *Vlahii din Serbia în sec. XII—XV* (comunicare făcută în şedinţă publică a Academiei Române la 27 Ianuarie 1922 şi tipărită în «Anuarul Institutului de Istorie Naţională» din Cluj, I (1922), p. 279—299); *Vlahii şi Morlacii.* Studiu din Istoria Românismului balcanic (în «Publicaţiile Institutului de Istorie Universală), Cluj 1924; şi (extras din studiul precedent) *Originea coloniilor române din Istria* (Acad. Rom., Secţ. Ist., Seria III, Tom. II, Mem. 4), Bucureşti 1924. Învăţatul istoric din Cluj, utilizând un bogat material documentar şi multe studii istorice, între cari şi lucrările învăţaţilor serbo-croaţi Franjo Rački, Radoslav Lopašić, Stojan Novaković ş. a., ale Cehului Kadlec şi ale Ungurului Thallóczy, a izbutit să dea un tablou sintetic despre Românii Apuseni în veacurile XII—XVI, să arate unde este patria primitivă a Istroromânilor şi întru cât Vlahii, Morlacii, Cicii şi Uscocii, despre care vorbesc documentele, trebuie priviţi ca Români. In afară de studiile lui Dragomir am consultat însă şi lucrările fundamentale pe care ele se întemeiază, cu deosebire ale lui C. JIREČEK: *Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa* (în «Sitzungsberichte d. königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften» 1879); *Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters* (în «Almanach der Wiener Akad. d. Wissenschaften», 1899); *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, Prag, 1916 (Neudruck); *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien* (Denkschriften 64), Wien 1919; *Geschichte der Serben*, Gotha 1912, cf. şi cuprinzătoarea sa recensie la cartea lui Weigand despre Megleniţi, publicată în *Archiv f. slav. Phil.*, XV (1893), p. 91—102; — apoi studiile lucrate cu un bogat aparat bibliografic şi bogate în amănunte, mai ales pentru istoria Uscocilor şi Cicilor, însă nu totdeauna convingătoare ale lui I. BIDERMANN: *Die Romanen und ihre Verbreitung in Oesterreich*, Graz 1877 (cf. p. 79 ş. u.); *Serbenansiedlungen in Steiermark und Warasdiner Grenzgeneralate* (în «Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark» 31. Heft, Graz 1883); *Zur Geschichte der Uskoken in Krain* (în «Archiv für Heimatkunde», Laibach 1884 şi 1887, II. Bd. p. 174 ş. u.); *Neuere slavische Siedlungen auf süddeutschem Boden* (în «Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde», Stuttgart 1888, cf. p. 363, 368—370, 375); *Zur Ethnographie von Dalmatien* (în «Oesterr.-ungarische Revue», 1888—1889). — Dintre lucrările mai recente ale Italie-

numiri nouă, au suferit schimbările fonetice ce le-au fost imprimate de noii cuceritori.

Cei pe cari vremile tulburi ale migrațiunii popoarelor i-au atins mai puțin, au fost păstorii adăpostiți în munții lor [1]). Termeni păstorești de origine română în limba serbo-croată, arată că și în aceste regiuni Românii au fost dascălii dela care Slavii au învățat păstoritul, iar multele numiri românești de munți indică marea lor răspândire geografică. Mai târziu, când acești păstori își pierd și ei limba strămoșească, numele de «vlah» devine sinonim cu «păstor». Albanezii au pentru «păstor» și azi în limba lor termenul rɛmɛr <ROMANUS, iar *čoban* însemnează la ei «Român», *čobaništa* «românește». Documentele sârbești vorbesc adesea de acești păstori valahi, care aveau să dea dări în miei, piei, lână, straie și cari făceau și servicii de păzitori de oi, de vite și de herghelii de cai [2]), iar cele raguzane din sec. XIV dovedesc cât de căutate erau brânzeturile lor («caseus vlachescus» care ajunsese într'o vreme să fie întrebuințat ca mijloc de plată, și «brence» = brânză) în orașele dalmatine și cum păstorii din Velebit coborau cu turmele lor an de an, la văratic, pe locurile mai calde ale litoralului adriatic. La nord-vest de Zara — precum a arătat P. Skok în *Archiv f. slav. Shil.* XXXVII No. 1—2 — și astăzi ciobanii, sârbizați cu desăvârșire, când își numără oile, două câte două, o fac cu cuvintele strămoșești *dô*, *pâto*, *šasto*, *šopće*, *zećі* [3]).

---

[1]) Despre «pastores Romanorum» pe vremea năvălirii Hunilor, cf. nota la § 317.

[2]) «Ca și în Tesalia și Epir, ori în munții Bulgariei, ocupația de căpetenie a populației românești în Serbia o formă păstoritul. Munții întinși ai Serbiei erau foarte acomodați pentru păşunile care le căutau Vlahii iarna și vara. Regele sârbesc era la început stăpân excluziv peste acești munți, cari despărțiau «jupele» de olaltă. Mai târziu obținură astfel de proprietăți și mănăstirile, după cum arată hrisovul dela Dečani al regelui Uroș. Abiă în sec. al XIV-lea izbutiră și câțiva nobili a-și asigură posesiunea astorfel de munți. După obiceiul vechiu, Vlahii păstori se mișcau cu turmele lor dela un loc într'altul; primăvara se urcau sus la munte, de unde se coborau numai toamna spre a se așezà în iernatice... Trecerea păstorilor dela văratic la iernatic aduceà proprietarilor mare venit... Cam pe la 1500 un cunoscut călător prin Peninsula Balcanică, Petantius, distinge încă în Serbia pe sălbatecii și războinicii 'Rasciani' de lângă Dunăre și Sava, de 'Valahii' bogați în turme și locuitori în munți, pe care însă îi numește neam de oameni sălbateci» (Dragomir, *Vlahii din Serbia*, p. 295—96).

[3]) Despre traiul acestor păstori Vlahi nu avem știri amănunțite, căci documentele îi pomenesc — ca și în Ardeal și aiurea — numai în raporturile lor cu stăpânitorii și atunci când viața lor pacinică și patriarhală erà întreruptă prin evenimente răsboinice. Dat fiind însă conservatismul în viața păstorească, cred că avem dreptul să ne închipuim traiul acestor Vlahi asemănător cu al păstorilor aromâni cari trăesc și azi ca o frântură națională deosebită în marea de Slavi consolidați politiceşte din Bulgaria. Reproduc de aceea în această notă, în traducerea lui I. Bogdan («Conv. Lit.», XXIII (1889), p. 103—106), descrierea atât de clară făcută de C. Jireček în a sa *Cesty po Bulharsku* (No. XXVII din «Novoceská bibliothéka», v. Praze, 1888):

«In pășunile înalte ale Srednei Gore și Rhodope trăesc Românii păstori și nomazi. Ei se împart în două grupe: cei ce vorbesc românește și cei ce vorbesc grecește. *Cuțovlahii români* și *Coracacianii greci* nu numai că nu se sprijinesc unii pe alții, dar trăesc adeseori în dușmănie. Acești din urmă se numesc în Macedonia și *Caracolciani* și se deosebesc în

Ca şi la Aromâni, şi la Mocanii transilvăneni, din ciobani au ieşit chervanagii şi negustorii vlahi. Ca autohtoni, ei cunoşteau bine drumurile şi pe ele plecau cu caravanele lor din munţi

---

Români albi, ce pasc oile şi *Români negri* ce pasc caii. In Grecia îi numesc *Coragunides*, în Serbia *Crnovunci*: toate analoge cu numirea Maurovlachilor, azi Morlacilor din Dalmaţia, In ţinutul Kotlen îi numesc şi *Arnăuţi*; Bulgarii pe lângă celelalte numiri le zic şi *Iuruţi*. dela turc. jürümek «umblu». Vlahii îşi pasc vitele lor în toată întinderea Starei planine, începând din Serbia până la Marea Neagră. Păşunile le arendează dela vecinii lor, dela comune şi dela Stat. Mulţi se suie în Sredna Gora, Rhodope şi Ryl, mai puţini în munţii Osogov, în părţile de lângă Trn, şi pe lângă Pirotul din Balcani. Ei nomadizează cu familii cu tot şi trăesc câte 1000—1500 de metri deasupra mării, în colibi de lemn neacoperite cu tinciu; aceste au ferestre din lemnişoare ce rămân deschise şi în timpul iernei; înainte se pare că trăiau atât în colibi cât şi în corturi de nuiele şi în bordeie pe jumătate săpate în pământ. Locuinţele lor sunt încăpătoare, deoarece ei trăesc în tovărăşie de mai multe familii, 60—100 de oameni la un loc, având un singur şef, ce se chiamă pe turceşte *kehaja*, în Macedonia *celnik*, în părţile greceşti de lângă Olimp şi Pind *celingas* (din celnik-as). Sunt între dânşii bogaţi şi săraci; turmele lor sunt de oi şi cai; turme de vite cornute n'au. Viaţa le e primitivă şi sălbatecă. Bărbaţii poartă turbane vinete, cum purtau şi Grecii după mărturia lui Kuripesic din 1530 şi haine de lână, albe sau negre, tăiate în felul celor macedonene, cusute în găitane negre, cu brâu roşu, răsucit de câteva ori în jurul trupului. Trăsăturile feţei lor sunt aspre şi grosolane; ele poartă urmele unei vieţi seculare în munţi şi la vânturi. Intre bărbaţi întâlneşti de multe ori făpturi frumoase; femeile sunt urîte, căci de mici începând, toată munca casnică cade pe spatele lor. Vlahii se nasc şi mor pe munţi. In ceasuri de nunţi sau botezuri ei se coboară la şes în bisericile cele mai apropiate; ei au felurite şi curioase obiceiuri. Aşà la nunţi de pildă ei ung cu unsoare colibele şi aruncă grâu, hrişcă şi mazere pe dânsele. Ocupaţia lor principală e mulsul şi pregătirea untului şi a brânzei; apoi tund de două ori pe an oile, lucru ce se începe totdeauna cu veselii. Foarte lăţită este între dânşii înfrăţirea de cruce, ceremonie săvârşită în biserică. Vlahii ce se hotărăsc la o astfel de legătură se pun în rând în biserică, se leagă cu funie unii de alţii şi ascultă rugăciunile obişnuite ce le cântă popa peste capetele lor. Această procedură se face de pildă în mănăstirile din Calofer şi Ryl. De altmintrelea ei sunt foarte pioşi: certele dintre dânşii rar ajung la sânge.

«Aceşti Vlahi au contribuit foarte mult la pustiirea pădurilor în Bulgaria. Nutrimentul lor, ce constă mai ales din lapte şi brânză, şi-l îndulcesc câte odată cu fag alb prăjit, cu cojile luate de pe tulpina tinerilor arbori. Spre sfârşitul toamnei ei aprind iarba păşunilor, ca în vreme de un an să crească şi mai bogată; de multe ori ard şi arborii tineri. In munţii Zlaticei ei petrec dela Sf. Gheorghe (23 Aprilie) până la Ziua Crucii (14 Septemvrie). După aceea îşi încarcă femeile, copiii, aparatele de lăptărie şi tot ce au pe cai şi încep a mână turmele la iernatic. Obiceiul de mii de ani şi nestatornica lor natură îi face să nu ierneze în şesurile de sub munţi: ei se târăsc încetul cu încetul, două luni câteodată, până la locurile tradiţionale de iernatic. Păstorii din Balcani până mai deunăzi mergeau să ierneze în şesurile dela Adrianopol şi Constantinopol, ba până la litoralul Egeic şi Enos, pe lângă gurile Moricei. Cei din Rhodope iernează în litoralul cald de lângă Gjumurdzina, cei din Ryl, Osogov şi de pe Morava se duc până la Salonic; tovarăşii lor din Pind se scoboară în Tesalia şi în peninsula Cassandra. Spre primăvară se târăsc din nou la munte. Vămile impuse cu înfiinţarea de nouă frontiere în imperiul turcesc şi zeciuelile au dat o lovitură grea acestei vieţi nomade. Din timpul Turcilor încă Vlahii începuseră a se mişcà între margini mai strâmte şi iarna în vecinătatea păşunilor de vară. De când au început a se oprì în Bulgaria şi Rumelia ei petrec iarna pe litoralul mării lângă Burgas şi Rumelia, alţii chiar în apropierea Balcanilor în podgoriile de lângă Vraca, Lovca, Trnova, Sumen, ş. c.

«Vlahii din Vitos iernează la Pleven. Iernaticile lor de lângă Vraca au indus pe Sejean în greşeala de a însemnà pe harta geografică a Turciei europene în aceste părţi o insulă de Români. Satele indicate de dânsul ca româneşti, sunt însă curat

spre orașele dela mare, ducând brânzeturi, lână și ceară, mai târziu și plumbul care se extrăgeà din mine. Ei se întorceau cu caii încărcați cu sarea extrasă din mare, foarte căutată în interiorul țării. Acești *turmari* valahi, menționați în nenumărate documente, care conduceau uneori caravane de câte 300 de cai încărcați, se bucurau de privilegii însemnate, căci venitul ce-l aduceau orașelor dalmatine erà însemnat și sarea pe care o cumpărau în fiecare an cântărià multe mii de măji. Meseria lor de chirigii au continuat-o apoi, sub stăpânire turcească sau croată, și după ce și-au pierdut mai târziu limba, iar cuvântul *Vlah* devine în sec. XVI chiar sinonim cu «chirigiu» (cf. Jireček, *Die Wlachen u. Mavrovlachen* p. 123 și 124).

Această meserie de chervanagii, sau de călăuze, însoțitori și paznici vrednici de credință ai transporturilor, erà atât de caracteristică pentru Vlahi, încât într'un document sârbesc ei sunt numiți chiar cu termenul românesc de *Kjelatori*, cari erau puși pe aceeaș treaptă socială cu «meropii», adecă cu agricultorii cu drepturi limitate, obligați de a face diferite servicii de chirigii și a-și da caii pentru transporturi pe seama Statului și pe cari Dragomir (*Vlahii din Serbia* 286 și 298) cu drept cuvânt îi identifică cu *βλάχοι ὁδῖται* ai lui Cedren, termen tradus de Iorga prin «Vlahi chervanagii».

Ar fi greșit însă să ne imaginăm că Românii Apuseni, păstori și «călători» în mare parte, duceau numai o viață de nomazi. Dimpotrivă ei apar în documente, precum a arătat mai întâiu I. Bogdan («Conv. lit.» XXIV (1890) p. 490—491) și apoi S. Dragomir (*Vlahii din Serbia* 284—286), și ca a g r i c u l t o r i și cultivatori ai viței de vie, dând zeciuială în bucate și vin și făcând servicii ca lucrători agricoli, așezați nu numai în cătune (cu 16 sau 20 de case), ci și în sate — care, precum indică etimologia cuvântului, din lat. FOSSATUM, erau întărite — și dintre care unele poartă nume românesc ca *Moghiliță*. Acești Vlahi sedentari (între care se găsesc și «închinători», adică adepți ai unor secte religioase), își aveau preoții lor (precum erà acel *Pitiković*, cu nume românesc, amintit de Novaković, *Star. Zak.* 88);

---

bulgare și Românii petrec în ele numai iarna; o greșeală analogă face Lejean cu satele bulgare din șesul dela Muzakja în Avlonul Albaniei: aici locuitorii sunt Albaneji și Bulgarii iernează numai în ele, venind din Struga și Ohrida. In vremea statisticei făcută în iarna anului 1881 se aflà în principatul bulgar cam 3000 de Români în iernatice, din cari 2300 vorbiau românește, 700 grecește; ei locuiau prin sate în tovărășii de 20—70, în locurile mai favorabile până la 163. In nouile teritorii ale Serbiei, Vlahii din Pirotul Balcanului, dela Vranjska și până la Copaonica, după socoteala lui Milicević, numărau 134 de familii cu 33.000 de oi și 1.800 de cai. Prin înmulțirea pământului de arat și micșorarea pășunilor dela șesuri gospodăria nomadă a Vlahilor fu adusă în niște dificultăți analoge cu a păstorilor ambulanți din Italia sudică și Spania: ei mai găsesc încă mult teren pentru pășunile de vară și iarnă, dar trecerea prin părți de pământ arate ca să ajungă la pășuni se îngreuiază tot mai tare. De mult au început să se plângă Bulgarii din sate contra trecerii turmelor pe pământurile lor; ei n'au nici un folos dela aceasta, afară doar de gunoiul ce-l lasă oile. Afară de aceasta creșterea de vite mărunte se micșorează cu încetul și locul îl ia în parte creșterea porcilor și vitelor cornute».

la 1335 întâlnim chiar un episcop al Vlahilor, cu reşedinţa în Prilep sau într'un oraş apropiat (Dragomir, *Vlahii din Serbia* 291 şi 299).

Documentele sârbeşti pomenesc şi pe Vlahii voinici. *Cătunele* acestora stăteau sub comanda *cătunarilor* şi aveau o organizaţie militară, care se aseamănă cu cea grănicerească. Este foarte probabil că această organizaţie erà continuarea instituţiei «limitaneilor» introdusă în sec. VII în toate provinciile bizantine. Virtuţile lor ostăşeşti erau cunoscute scriitorilor bizantini. Mai târziu ei şi-au păstrat organizaţiile şi li s'a recunoscut dreptul lor «valah» [1]) în schimbul ser-

[1]) Iată, în traducerea lui S. Dragomir (*Originea coloniilor române din Istria*, p. 4—7), cele 23 de puncte care alcătuiau «dreptul valah», astfel cum ni s'a păstrat în hrisovul prin care Giovanni Frangipani confirmă drepturile de care «ei şi bătrânii lor» s'au servit sub foştii lor stăpâni:

«1. Mai întâiu să nu fie peste ei vreun cnez cu forţa. Dacă vreun cnez le-ar fi urît, au să se sfătuiască cu noi, să aibă voie a-l schimbà.

«2. Care Vlah are sat să slujească cu uncia, iar care n'are sat (să servească) călare cu scut şi cu sabie ori cu săgeţi şi cu sabie.

«3. Cine poruncindu-i-se (?) nu merge la răsboiu, are să plătească şase libre, din cari a zecea parte se cuvine voevodului vlah....

«4. Calul ostăşesc să nu i se ia în zălog pentru nici o vină.

«5. Să nu se bată în răstimpul dela Sân-Ştefan până la Sân-Mărtin.

«6. Iar când pleacă la răsboiu două părţi să fie soldaţi, iar a treia parte să îngrijească de făină şi iepe.

«7. Şi să nu fie peste ei voevod nici un Croat, ci unul dintre ei să le fie voevod, care le va porunci şi se va sfătuì cu cnezul nostru.

«8. Şi judecata să le fie sub Sinj şi la judecata lor să nu şadă nici un Croat, ci cnezul şi juzii lor.

«9. Şi cnezul şi juzii lor să aibă a descinde de două ori pe an între Vlahi, între toţi cei înşiraţi mai sus câte unul.

«10. Şi să nu fie între ei pedepsiţi cu forţa, ci pe fiecare să-l judece cu judecată dreaptă.

«11. Şi din fiecare gloabă să le rămână o treime, iar juzilor li se dă a zecea parte de gloabă, iar din venitul nostru a zecea parte de gloabe cnezului.

«12. Iar dacă ar cădeà asupra cuiva gloabă, să i se ia o oaie pentru o libră şi o vacă pentru şase libre. Şi să i se dea termin până în ziua a douăzecea, iar dacă n'o răscumpără până atunci, să o piardă.

«13. Fiecare casă are să dea la Sfântul Gheorghe un berbece sau o oaie şi un ţap şi un caş, iar cine-i aşà de sărac că nu are caş, o să dea un veronez, apoi un galben după fum după legea lor 74 de bolantia, cine are cai şi treizeci de oi, iar cine-i... să dea şi doi galbeni sau imbri.

«14. Toamna de ziua Sf.-Mărtin să aibă a da, după legea lor, câte un dinar de fiecare cal, în afară de cătunari şi dvornici.

«15. Iar în Cetina să nu dea tergovină nicăiri.

«16. Şi să nu fie spânzurat nimeni dintre ei pentru nici o vină.

«17. Şi mai sus amintiţii bărbaţi, toţi buni cătunari, să-şi reţină pentru sine jumătate din venitul de galbeni dela oamenii lor, cum a fost sub fostul lor domn banul Ivaniş.

«18. Şi să nu fie silit Vlahul, care însuş nu are o sută de libre, a-i da altui Vlah o sută de libre.

«19. Şi să nu fie dator a da domnului slugi năimite, nici slugi de cai.

«20. Şi Sârbul să nu fie dator a da Vlahului, nici Vlahul Sârbului.

«21. Şi să nu fie între ei (aici textul e deteriorat), nici martor nici jurător şi nimeni dintre ei să nu fie oficial, nici să nu fie jurat în afară de 4 bolantia.

viciilor militare pe care le făceau noilor stăpânitori Sârbi şi Croaţi. Regii acordau «vlahilor lor regali» anumite privilegii, iar unele familii de Vlahi primiau donaţiuni de moşii şi titlul de nobleţă (cf. S. Dragomir, *Vlahii din Serbia* 283). Istoricii sârbi numesc pe Vlahi «zidul viu» care le-a apărat frontierele; nu «odată îi găsim chiar în plină funcţiune: când, la finea sec. XII, primesc cu săgeţi înveninate pe cruciaţii lui Friederic Barbarossa pe şoseaua care duce dela Belgrad la Niş». Când Turcii cuceresc Penisula Balcanică, Vlahii sunt între cei mai aprigi luptători împotriva lor [1]).

«22. Şi să nu dea ierbărit la munte, nici în iernatice, nici aiurea, unde n'au dat nici pe vremea banului Ivaniş.

«23. Şi Croaţii să nu ţină Vlahi în afară de un păstor.

«După aceasta cnezul vlah şi toţi bunii bărbaţi scrişi mai sus, toţi cătunarii, s'au rugat de noi şi s'au legat cu credinţa şi sufletul lor, că ne vor servì credincios nouă şi urmaşilor noştri, iar noi ne-am făgăduit şi am dat la aceasta cuvântul nostru domnesc, că vrem să îi confirmăm în toate legile lor mai sus scrise şi să le ţinem legile în vecii vecilor, pe ei şi rămăşiţa lor, până când ne slujesc drept şi credincios. Drept ceea ce am dat acest hrisov deschis al nostru, căci toţi aceşti mai sus scrişi bărbaţi buni, cătunari, cu fraţii şi cătunele şi comunele lor s'au făgăduit, au primit şi s'au legat, cu credinţa şi cu sufletele lor, că ne vor slujì, ei şi urmaşii lor, pe noi şi rămăşiţele noastre, drept şi credincios cu capetele, cu averea şi cu toată puterea lor şi nu ne vor părăsì pe noi şi pe urmaşii noştri, împotriva nici unui om. Scris în Clissa, luna Martie 18 în anul dela naşterea lui Hristos 1436. Şi la toate cele zise mai sus ne-am legat tare pentruca să fie cu sfatul şi cu buna lor voie».

[1]) C. Jireček a dat în a sa *Geschichte der Serben* I 154 ş. u., următoarea sinteză despre populaţia română din Serbia: «Valahii nu lipsesc din nici un document mănăstiresc din veacul XII—XIV în Serbia, Bosnia şi Herţegovina, unde Raguzanii socotesc triburile dela Trebinje, Ljubinje şi Gacko între cele valahe, deasemenea în ţinutul muntos dela malul mării, mai ales dela Cetina până în regiunea Lika şi Krbava. Locuitorii acestor părţi se numiau pe sine încă *Romani*, după mărturisirea geografului veneţian Domenico Negri [1557]. Slavii îi numesc, ca şi pe Italieni, totdeauna *Vlahi*. După îmbrăcămintea lor, au numit Bizantinii pe aceşti păstori din munţi «Vlahi negri» sau *Maurovlahi (Morovlahi* sau «Nigri Latini» la Diocleas, în sec. XII, iar în arhivele ragusane, *Moroblahi*, *Morolacchi*, dela 1420 *Morlachi)*. La Veneţieni, începând cu sec. al XVI-lea, *Murlacchi* sunt numiţi locuitorii dela ţară pe întregul litoral dela Quarnaro până la Antivari. In vremile mai nouă, ştergându-se diferenţele etnografice, locuitorii oraşelor şi ai insulelor dalmatine numesc pe orice ţăran sau păstor în limba slavă *vlah*, iar în limba italiană *morlacco*; în Croaţia *vlahi* sunt numiţi credincioşii bisericii orientale-ortodoxe. Şì azi o parte a Macedoromânilor e numită *Crnovunci* «straie negre» în Serbia, *Karaguni* în Albania, Macedonia, Epir şi Tesalia... Numiri de persoană (d. ex. Negulus şi Draculus) se întâlnesc în documente dalmatine încă în sec. IX—XII; numărul lor e mare în documentele vechi-sârbeşti şi ragusane din sec. XIII—XIV; o parte din ele e românească (precum Bun, Ursul, Fečor, Barbat şi Bukor), altă parte e slavă, dar are articolul enclitic românesc (precum Gradul, Radul, Vladul). Câteva urme găsim în numirile de localităţi şi de râuri, de ex. satul Negrišori (ţinutul Dragačevo, plasa Rudnik, în Serbia), dealul Korona, doi munţi Kornet şi Loret (= lauretum), apoi Prijot (= preot), cf. Erdeljanović, *Naselja* 1, 69, 204 ş. u... Novaković (Selo 32 ş. u.) ne atrage atenţia că în cele mai vechi documente Vlahii sunt numiţi numai cu numele lor şi al căpeteniilor lor, fără să se pomenească şì numele satului; arătarea localităţii începe să fie mai deasă deodată cu stabilizarea acestora. Satul păstoresc se numeşte, începând cu sec. XIII-lea, *katun*; e o tabără, după terminologia militară a Bizantinilor (ἡ κατοῦνα). In Montenegro şì azi încă se numeşte *katun* un grup de colibe de lemn pe păscătorile de vară

Autonomia de care se bucurau Românii Apuseni în urma dreptului lor valah îi îngrădià la început de amestecul cu alte neamuri. Căsătorii între ei şi Slavi par a se ivì abià prin sec. XIV, căci numai atunci ele încep să fie oprite: «Srbin da se ne ženi Vlaseh» spune un document al regelui Ştefan Uroş III din 1330.

Dar nici viaţa lor de păstori şi de chirigii, trăind cea mai mare parte a anului departe de cătunele şi nevestele lor, nici mai ales îndatoririle lor ostăşeşti, care-i făceau să-şi verse necontenit sângele în lupte, nu puteau fi prielnice unei sporiri firesti. Numărul lor, care, precum crede Jireček, n'a fost niciodată prea mare, scădeà treptat, în vreme ce masele de Serbo-croaţi se îndeseau în jurul lor. Invazia turcească alungă în sfârşit, până la mici resturi, care se topiră pe nesimţite între Slavii încunjurători, pe Românii Apuseni din ţinuturile lor, spre Nord şi Vest, în regiunile mai ferite, pe care ei le cutreieraseră şi mai înainte, în căutare de păşune pentru turmele lor.

După învingerea Turcilor la Câmpul Mierlei (1389) şi după bătălia dela Iaica (1463), documentele din Rascia (Serbia veche) şi din Bosnia nu mai vorbesc de Vlahi. Incepând din jumătatea a doua a sec. al XVI-lea numirile de «Vlah», «Olah» şi «Morlac» nu mai au un înţeles etnografic, ci însemnează, în diferite timpuri şi regiuni, «păstor», «ţăran» (pentru orăşeni), «creştin» (la Mahomedani), «ortodox» (pentru catolici), chiar «chervanagiu» şi «asasin».

Astfel cucerirea turcească grăbeşte stingerea elementului românesc în nordvestul Penisulei Balcanice[1]). Pe când în Nordul Dunării Românii s'au înmulţit şi au înghiţit pe Slavii rămaşi în mijlocul lor, în Sud s'a petrecut tocmai fenomenul invers.

(împrejurimea oraşului Cetinje se numeşte după aceste colibe Katunska Nahija). Satele păstoreşti poartă mai ales numele căpeteniilor de ex. *Ursulovac*, după unul cu numele *Ursul*. O urmă de migraţiune spre Sud din vechile ţinuturi dunărene se găseşte în numele Vlasi Srëmljane, în documentul din Dečani (1330), azi satul Sermiani, lângă Peč; e vorba de Vlahi din Sirmium (slav. Srêm). Ţinutul Stari Vlah «Valahul bătrân», în regiunea Sjenica (cf. azi Srez l. Moravița în Serbia), s'a numit astfel, după o căpetenie de păstori; oameni cu numele Starovlah, Starovlahović sunt numiţi în documente din sec. XV-lea. Un «cătun» medieval numără, după socotelile lui Novaković, 11—105 familii, dar familiile înseşi erau de obiceiu mici, cel mult de 14 membri. Deoarece Vlahii din Serbia, Bosnia şi Croaţia alcătuiau o populaţiune sporadică, fără legături solide, limba lor nu s'a putut menţineà; după o epocă de bilinguitate, limba slavă învinse. Imprejurări analoage întâlnim în Alpii germani, în care populaţiunea romanică s'a germanizat. Incă în sec. al XV-lea mai vorbiau Valahii din Croaţia, după spusa lui Negri, o limbă amestecată cu vorbe latine conrupte. Invaziile turceşti îi răsleţiră spre Nordvest, pe insulele cuarnarice şi în Istria. Urmaşii Vlahilor cari au fost aşezaţi în anii 1450—1480 pe insula Veglia, vorbiau încă în vremurile napoleonice în satul Poljice românește (precum dovedesc rugăciunile lui Feretić)».

[1]) Urmele de Români Apuseni slavizaţi se cunosc în unele regiuni sârbeşti nu numai din denumirea de «Vlah» pe care au păstrat-o, ci şi din ocupaţiunea lor, ca de pildă la seminţia Era, din Alpii dinarici, având tipul locuitorilor din Stari-Vlah şi ocupându-se până în ziua de azi cu păstoritul şi cu «kiridžiluk-ul», cf. I. Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, Paris 1918, p. 312. Cele două cărţi publicate de Academia Română: Isidor Ieşan, *Românii din Bosnia şi Herţegovina în trecut şi prezent*, Bucureşti,

Totuș urmele ce le-au lăsat în documente și în toponimie ne permit să le cunoaștem întinderea geografică de odinioară. S. Dragomir a anexat studiului său despre Vlahi și Morlaci o hartă, pe care a însemnat numirile locale cari se vădesc a fi de origine română, precum și localitățile pe cari numeroasele documente consultate de el le arată a fi fost locuite întregi sau în parte de Români.

Firește că tabloul acesta nu ne dă o imagine exactă, căci el prezintă în mod sinoptic date din diferite timpuri. Fiind în parte o populație în mișcare [1]), aceiași Vlahi sunt înfățișați în mai multe regiuni. Pe de altă parte însă faptul că multe urme documentare de Vlahi nu mai pot fi localizate azi, că toponimia nu a fost supusă unei cercetări amănunțite filologice, și împrejurarea că cunoștințele noastre se reduc numai la documentele care întâmplător ni s'au păstrat, fac ca multe așezări de Români Apuseni să nu fie consemnate. In sfârșit harta lui Dragomir nu e completă, fiindcă ea nu cercetează și ținuturile locuite azi de Albanezi [2]), în care deasemenea există urme de Români, și se oprește intenționat, în Sud, la o linie ce leagă dela Est spre Vest localitatea Kumanovo, prin Prizren, de Cetinje, iar în Est la râul Morava. Urmele de Vlahi ajung însă și mai la miazăzi, iar regiunea Timocului și a Vidinului, înainte de a fi fost colonizată

1905 și Teodor Filipescu, *Coloniile române din Bosnia*, Bucureşti 1906 trebuie consultate cu multă critică. G. Weigand a arătat în studiul său *Rumänen und Aromunen in Bosnien* (publicat în al «XIII-lea Anuar al Seminarului din Lipsca», p. 171—197), că așà numitele resturi de Români se reduc la Țigani («Karavlasi») emigrați din Transilvania, sau la colonii aromânești («Gunusari»), care abià mai păstrează, în limba lor croată, câteva cuvinte românești, servindu-se de ele ca de o limbă secretă. Acestea se dovedesc dela întâia vedere a fi aromânești (d a o l e «două», f i a t a «fata», g a l' i n a «găină», m e r a «măr» (fruct), m u l' e r a «muiere», o c l' e «ochiu», p u r i n t a t «Turc», m i n e «eu», t i n e «tu», etc.), iar prin lipsa rotacismului a nu aparține grupului Românilor Apuseni. Tot acolo a arătat Weigand că păstorii numiți *Baliże*, cari iarna o petrec în Herțegovina, iar vara în apropiere de Saraievo, nu sunt de origine românească.

[1]) Intru cât Românii Apuseni erau păstori în transhumanță sau păstori nomazi, nu putem ști. Probabil însă că și la ei să se fi desvoltat, cel puțin în parte, nomadismul, judecând după analogia Aromânilor, despre care e a se consultà acuma studiul lui Th. Capidan, *Românii nomazi*, publicat în *Dacoromania*, IV.

[2]) «In pâlnia hidrografică a Ljumei și în valea Drimului alb a avut loc în evul de mijloc un contact intensiv între păstorii albanezi și români, precum rezultă cu deosebire din marele hrisov al împăratului Dušan dat mănăstirii Arhangheli din Prizren și din Pravilele acestui împărat. Intocmirea c ă t u n e l o r albaneze și a celor române este aceeaș, substratul iliro-trac al formelor de gospodărie sunt reînviate de amândouă popoarele, termenii autohtoni relativi la creșterea vitelor, întrucât nu se păstraseră în limbile lor, fură împrumutați reciproc. Elemente etnice românești pătrunseră până la arcul nordic al Drimului împreunat, dealungul râului, până în apropiere de Skodra și dincolo, în regiunea Puka. In sec. XV e atestat un locuitor din Kattaro cu numele G u r c h o V r d a (= urdă) b a s t a x i o, un G i n B r i n z i (= brânză) în 1416 în satul Rapista, lângă Skodra, un P a n t h o d e B r i z a în 1426 lângă Cattaro; cuvântul b r â n z ă e și la baza satului actual B r i z a, iar satul L e u r u s c h o, pomenit la 1444, lângă Brušati, vine fără îndoială din rom. l e u r u ș c ă, iar nu din alb. l'e r̄ u š k». (M. Šufflay, *Biologie des albanischen Volksstammes* în «Ungarische Rundschau» V (1916/17), p. 19—20).

din nou cu element românesc, aveà de sigur o populație românească autohtonă, care formà puntea de trecere spre Românii Răsăriteni ai Penisulei Balcanice și spre Dacoromâni.

Totuș harta lui Dragomir este foarte instructivă, căci din ea se cunosc regiunile în care, în a doua jumătate a evului de mijloc, Românii Apuseni formau grupuri mai compacte, și fiindcă ne arată că ei se găseau, în curs de veacuri, stabili sau migratori, pe aproape întreg teritoriul Serbiei, Bosniei și Herțegovinei.

Cercetările antropologice sunt menite și ele a completà imaginea pe care istoria, etnografia și filologia ne permit să ne-o facem asupra extensiunii Românilor înainte de a fi fost înghițiți de Slavi. Astfel Schück (232) constată că Serbocroații din Croația și Slavonia au coloarea părului și ochilor mai deschisă decât cei din Istria, Dalmația și Herțegovina. Deosebirile de pigmentare la Serbocroații din diferitele regiuni coincid cu colonizările acestor regiuni prin Români; numărul mai însemnat de indivizi cu tip oacheș în Istria, Dalmația și Herțegovina se datorește elementului românesc asimilat în cursul timpului [1]).

2. MIGRAȚIUNILE IN DALMAȚIA (VEGLIA).

Coborîrea Vlahilor din munți pe litoralul dalmat datează din timpuri vechi. Este însă foarte greu a deslușì astăzi, din știrile și din numirile păstrate în documente și scoase la iveală mai ales de Jireček, dacă avem a face, în sec. IX—XII, cu Români sau cu Romani cari vorbiau limba dalmată. Dintre numele în *-ulus* unele par însă a fi românești, astfel *Danulus* (1018), *Negulus* (1070) și mai ales *Petrus* și *Zorgi Draculus*, doi șerbi, pomeniți în testamentul lui Petrus Cerni din sec. XI, în Cattaro; altele ca *Andriullus*, *Dedullus*, *Chudulus*, *Ozanulus*, pot aveà sufixul italienesc *-olo* (cf. Bartoli, *Das Dalmatische* I 288, Tamaro, *La Vénétie julienne* II 304—305, P. Skok, *Archiv za arban. star.* II (1924) 333).

In secolii următori însă documentele sunt mai explicite și vorbesc adesea de cetele de Vlahi și Morlaci care plecau din munții Bosniei pe litoralul dalmat ca să-și desfacă produsele lor păstorești și să cumpere sare. De prin veacul XIV întâlnim adesea pe păstorii vlahi iernând în apropierea orașelor Spalato, Traù, Sebenico, Zara, ori în vecinătatea insulelor Arbe și Pago și făcând cu turmele lor, și mai ales cu răul lor obiceiu de a furà și chiar a omorî pe cei ce li se împotriviau, pagube însemnate locuitorilor. Unii dintre ei nu se mai întorceau acasă, unde drepturile vechi începuseră să nu li se mai respecte.

[1]) După M. Evans *(Through Bosnia and the Erzegovina*, p. 24, citat la A. Tamaro, *La Vénétie Julienne*, II, 306) formele latine în ornamentația stofelor, în broderii, în ceramică și în împletiturile de nuiele la Croați ar fi o dovadă că au fost învățate dela Vlahi.

In sec. XV Veneţienii, recunoscând foloasele pe care le pot avea dintr'o colonizare a Dalmaţiei cu aceşti Vlahi, îi atrag pe teritoriile care le aparţineau acum. «Ţinutul situat spre Vest de Velebit şi numit Podgorje, eră în sec. XIV plin de Vlahi, cum spune Lopašić. De fapt dela aceşti Vlahi, numiţi de Veneţieni şi Morlaci, derivă, în sec. XVI, pentru ţinutul Velebitului, denumirea de *Morlacca*, iar pentru sânul Mării, *Canale della Morlacca*» (Dragomir, *Vlahii şi Morlacii* 31). «Semiţia Vlahilor şi Morlacilor se întindeà, în veacul XIV, în toată Dalmaţia şi în ţinuturile învecinate. Vlahii şi Morlacii locuiau, amestecaţi cu Slavi, zona muntoasă din împrejurimea oraşelor Cattaro şi Ragusa, regiunea Narentei, câmpiile dintre Spalato şi Clissa, şesul Signului, districtele Nona şi Obrovazzo, în ţinuturile muntoase între Cetina, Velebit şi Alpii Dinarici. Locuiau şi în insule. Un păstor cu numele Domul, pe insula Eso, e atestat într'un document din 1357. Rasa latină ... a Vlahilor erà şi mai deasă în Dalmaţia inferioară» (V. Tamaro, *La Vénétie Julienne* II 307). Aşezându-se aici, pe teritoriul ocupat odinioară de vechii Dalmaţi, şi devenind agricultori, ei se pierdură destul de repede în masa slavă. Lucius nu mai găsià în limba lor, în sec. XVII, «nullum romanae linguae vestigium», deşi un scriitor anonim, într'o carte publicată cu câţiva ani mai târziu, ne spune că «Morlacii adevăraţi... se crede — şi ei susţin — că se trag din vechile colonii romane şi că vorbesc încă limba latină, deşi binişor conruptă» [1]).

Totuş tradiţiuni şi credinţa lor ortodoxă i-a scutit de un amestec complet cu Slavii înconjurători, dela care au împrumutat graiul, păstrându-şi însă un caracter etnic deosebit [1]).

---

[1]) *Alter und neuer Staat des Königreichs Dalmatien*, Nürnberg, 1718. Despre «Morlachey», adică «fâşia de pământ în Liburnia, lungă de 15 mile şi lată de 5—6 mile, care se extinde dealungul canalelor şi a celor trei insule dela S. Giorgio în ţinutul Zeng până la Zara», scrie că e locuită de o populaţie, care «se numià odinioară *Mazaci* sau *Mazei* şi e, la dreptul vorbind, o seminţie a Valahilor (dela cari derivă şi Uscocii), cari se numesc *Mauro Vlahi* sau *Morlaci*, din care nume Italienii au făcut *Morlacci*, înţelegând pe toţi Valahii cari trăesc în Rascia, Bosnia şi în alte ţinuturi şi cari dealtminteri se numesc *Valahi albi*, spre deosebire de *Valahii negri*, cărora singuri li se cuvine numele de Morlaci». M. Bartoli, care mai întâiu a atras atenţia cercetătorilor (*Das Dalmatische*, I § 129) asupra acestei cărţi, bănueşte că anonimul, care a cercetat ţara la faţa locului, a întrebuinţat şi izvoare mai vechi. Unul dintre aceşti autori mai vechi e de sigur şi Wheler (cf. nota următoare), dela care împrumută amănuntele despre forţa extraordinară a Morlacilor şi despre îmbrăcămintea lor, iar ilustraţia dată în vol. II, p. 88 e luată din Valvasor şi nu reproduce «Morlachische Trachten», ci tipuri de Uscoci (cf. fig. 10).

Impreună cu cete de Slavi, Morlaci dalmatini au trecut şi în Italia. Papa Inocenţiu VIII dădù un ordin ca toţi Slavii şi Morlacii din Ancona să evacueze oraşul. Municipalitatea răspunse că va oprì pe emigranţii noi de a se aşezà în Ancona, dar nu poate alungà pe «Schiavi e Morlacchi» stabiliţi, căci aceasta ar însemnà o mare pierdere pentru oraş şi posibilităţile lui de apărare. (A. Tamaro, *La Vénétie Julienne*, II, 428).

[1]) Din multele descrieri mai vechi ale Morlacilor, care au stârnit luarea aminte a multor călători, citâm la acest loc câteva.

Iată cum îi prezintă, în sec. XVII, G. Wheler în cartea sa *Voyage de Dalmatie, de Grece et du Levant* (traducere franceză), Amsterdam, 1689, p. 13—14:

In insula Veglia, unde s'a menținut mai multă vreme și limba veche dalmată, dar poate și pe alte insule (ca Arbe), graiul românesc s'a păstrat până în secolul trecut. In Veglia apar Românii

---

«Ils sont ennemis inveterez des Turcs & n'en épargnent aucun quand ils tombent entre leurs griffes. Quand ils se mettent en parti pour aller saccager les Turcs sur leurs Frontieres, ils reviennent toûjours chargez de butin. Quelques personnes dignes de foy nous ont asseurez qu'ils sont si robustes, que quatre d'entr'eux prendront un homme à cheval sur leurs épaules, & le porteront quelquesfois vingt ou trente pas, dans les lieux le plus dangereuz, & les plus étroits des Montagnes: ce qu'ils ont éprouvé lorsque quelques uns de leurs principaux Offiziers ont passé ces Montagnes.

«Leur habit est de diverses couleurs; ils n'ont pour sovliez, qu'une piece de peau, ou quelquesfois de cuir seché, attachée avec des couroyes ou attaches qui passent en croix sur le coup du pied, pour arrester leus semelles; leur jambes sont couvertes de houseaux de drap ou de cuir...; leurs pourpoints n'ont point de manches, mais elles sont supplées par celles de leur camisolle, qui sont longues & larges sans aucune attache ou bande au poignet, mais ouvertes comme un surplis, & bordées autour avec un passement. Leurs longs bonnets sont de drap rouge, flottant & pendant de côté & d'autre, & ornez d'une pierre, où sont fichées trois lames de fer en forme de plumes. Les Paysans vont communement armez d'une hache, mais les Soldats portent un Cimeterre».

Cel care i-a descris mai amănunțit și cu mai multă simpatie e Abatele Alberto Fortis, în cartea sa *Viaggio in Dalmazia*, I—II. Venezia, 1774 (trad. germ. *Reise in Dalmatien*, Berna, 1776). El consacră Morlacilor, în mijlocul cărora a fost primit cu atâta omenie și ospitalitate, un capitol mare (vol. I, p. 43—96, în trad. germ. I, 62—161 și II, 199—201) din care extragem următoarele: Despre Morlacii, pe care i-a vizitat în văile frumoase ale râurilor Kerka, Cettina și Narenta și în Munții Dalmației, autorul presupune că ar fi un rest al valului de Tătari, care s'a revărsat în Europa la începutul sec. XIII. Pe vremea lui Fortis, «dialectul lor are mai multă asemănare cu limba sârbească (rasciano) și bulgărească, decât cu cea albaneză». Se dau și multe probe de limbă, care e serbocroată. Intre ei și între populația romanică a orașelor dalmate există un mare antagonism. Intre Morlaci sunt grupuri deosebite, după regiunile din cari au venit sau după cum s'au amestecat cu alte popoare, în urma războaielor, revoltelor sau năvalelor cari i-au dislocat. Locuitorii din Kotar sunt blonzi, cu ochi albaștri, gură mare și nas turtit; tot astfel cei din regiunea Scign-ului și Kninului. Cei din regiunea Duare și Vergoraz au fețe lunguiețe și măslinîi, păr castaniu și statură înaltă. Spre deosebire de cei din Kotar, plăcuți, docili și amabili, cei din Duare sunt nemlădioși, mândri și curajoși. Morlacii umblă câte cinci mile pe jos și se cațără cu o abilitate extraordinară pe stâncile cele mai prăpăstioase, pe unde numai pasările pătrund. Voevodul lor Pervan dela Coccorich (fig. 1) joacă în țărișoara lui un rol important și are multă înțelepciune și talent, deși n'a umblat prin orașe; în tinerețea sa a compus multe poezii de dragoste și eroice. Haiducii morlaci sunt vestiți. Oricât ar fi de cruzi, ei sunt însă oameni de omenie, incapabili de trădare; dacă vrei să călătorești sigur prin munți, singurul mijloc e să-ți iai câțiva haiduci ca însoțitori. Patru haiduci atacă o ceată de 15—20 de Turci și o învinge. Morlacii sunt încrezători; sinceritatea și buna lor credință e uneori exploatată de alții. Ospitali, ei deschid oricărui călător ușile colibelor lor sărăcăcioase. Când un călător morlac descinde la altul, e obiceiul ca fata cea mai mare a casei, sau, dacă e o mireasă în casă, aceasta să-l întâmpine sărutându-l și tot astfel sărută fata, fără nici un gând ascuns, pe consăteanul ei când îl întâlnește pe drum (obiceiu care explică, adăugăm noi, trecerea semantică a lat. SALUTO > *sărut* la noi și la Slavi). Cât timp în casele unui om avut — acestea sunt din ce în ce mai rare — se găsește hrană, vecinii neputincioși nu duc foamea. Așă se explică că un Morlac nu se degradează niciodată să ceară drumeților de pomană. Dealtminteri ei sunt gospodari răi, iar la ospețe — la nunți, la ziua numelui sau la sosirea oaspeților — ei risipesc într'o săptămână ceea ce le e de trebuință pentru luni de zile. Prietenia e la ei adevărată și din ea au făcut un cult. Ea se încheie în fața

în sec. XIV (Stančul, Mikul ș. a.), când (la 1321) se vorbește în documente de o «vlaške zemlje» [1]). In sec. XV Giovanni Frangipani (Ivan Frankapan) așează de pe moșiile sale de pe continent, colonii de Morlaci pe insulă. In anul 1465 se stabilește hotarul Vlahilor dela Castelmuschio; un document din 1468 ne spune că «acum au venit Vlahii în Orleț», unde li se dă pășune și pământ arător. Documentul slav vorbește de «Kapi od Murlakov» (această numire de «capi» ar

altarului între fârtați («pobratimi», cf. și termenul nostru «frate de cruce») și surate («posestre») și în ființa de față a întregului popor. Morlacul e foarte recunoscător, dar și răsbunător. Cel mai mic serviciu îl deobligă pentru viața întreagă, dar vai de acela care l-a batjocorit sau l-a insultat! Ca în Albania, o dușmănie între familii trebuie stinsă în sânge, chiar și după ani îndelungați. Vioiciunea minții și o îndemânare naturală face ca Morlacul să izbutească în tot ce întreprinde. Dacă sunt bine conduși, ei fac bravuri în războaie; în agricultură sunt însă înapoiați. Știu să coloreze frumos cu vopseli pregătite de ei din vegetale. Femeile știu toate să împletească și să lucreze la gherghef. E de mirare ce lucruri frumoase ies din mânile lor iscusite, care nu odihnesc nici când femeile sunt la drum sau își păzesc turmele. In orașul Verlika sunt olari. Morlacii au multe credințe deșarte. «Existența vampirilor e pentru ei neîndoioasă și cred, ca Transilvănenii, că vampirii sug sângele copiilor». Cel mai curajos haiduc o ia la fugă când îl sperii cu strigoi și vrăjitoare. Babele știu face o mulțime de vrăji. Morlacii au cel mai profund respect de preoți, depind cu totul de ei și au în ei o încredere desăvârșită. Femeile sunt puternice ca și bărbații. Cămășile lor sunt deschise la piept, ca cele bărbătești, la gât poartă mărgele. Imbrăcămintea lor vânătă («modro») o numesc *modrina;* haina de deasupra, numită *sadak*, ajunge până la jumătatea pulpelor și e pe jos împrejmuită cu roșu (cf. portul femeilor din Jeiăni). Adesea flăcăii își caută nevestele în sate depărtate. Peținorii căutau, în vremurile vechi, să câștige învoirea fetii prin săvârșirea unor fapte eroice, precum sunt descrise în cântecul bătrânesc despre nunta lui Iancu Sibianu. Nunta se anunță cu împușcături de pistoale — ca la Istroromâni și tot ca la ei — mireasa e servită de cei doi *diveri*. Inainte de a intră în casă, mireasa îngenunche și sărută pragul. Nunta ține 3, 6, 8 și chiar mai multe zile. Copiii de Morlaci își petrec copilăria în păduri, unde pasc oile și vitele. Acolo învață să cioplească cu un cuțit obiecte foarte frumoase de lemn. In casele Morlacilor numai rar se găsesc paturi, iar când le vezi la cei mai bogați, ele sunt de scânduri, fără saltele, numai cu straie groase. Casele mici sunt acoperite cu paie sau șindile («zimble»); în ele sunt adăpostite și vitele. In lămpi ard unt; de cele mai multe ori însă întrebuințează, ca să facă lumină noaptea, zade de brad. Melodia cântărilor vitejești, în care amintirile nu trec dincolo de sec. XIV, și pe care Morlacii le cântă mai ales când călătoresc prin munții pustii, sunt foarte monotone. Morlacii cântă de obiceiu pe nas și cântăreții lor se acompaniază cu *guzla*, un instrument cu o singură coardă. Mai au fluiere și cimpoaie. Mulți sunt meșteri în improvizarea de versuri. Jocul lor e hora («kolo»), care se învârte și se strânge și, pe măsură ce jocul se animează, se schimbă în sărituri sălbatice, pe care le fac și femeile. Patima cu care Morlacii dansează aceste jocuri sălbatice e de nedescris. De multe ori, după lucrul greu al zilei sau după călătorii lungi, ei pot să mai danseze ore dearândul».

Pe descrierile lui Fortis, dar și pe cele ale lui Cassa și Hacquet se întemeiază compilația francezului Breton, pe care o cunosc numai în traducerea germană a lui Janus Pannonius: *Illyrien und Dalmatien*, Pest, 1816, din care reproduc câteva desenuri de Hacquet.

Date interesante despre Morlaci dă, după Herold (1556) și după Engel — care află portul femeilor morlace asemănător cu al Bănățencelor noastre — și N. A. Constantinescu, *Despre Morlaci*, 98 ș. u.

[1]) Pentru aceste date și amănunte, cf. Miklosich, *Wanderungen*, 4—5, Milčetić, *Zbornik* IX, 12, Jireček, *Geschichte der Serben*, p. 155—157, Vassilich, *Sull'Origine* 45 ș. u., Bartoli, *Das Dalmatische*, Dragomir, *Vlahii și Morlacii*, 32—34.

puteà fi cea mai veche urmă de graiu românesc în Veglia). Intre anii 1488 și 1496 Vlahii și Croații din Dubašnica și Poljica au un proces cu episcopul Donat din Veglia. Deosebirea între «Corvatus» și «Murlacus» se făceà încă la începutul sec. XVI (1504). Satul *Vlašić* mai păstrează numele coloniștilor de odinioară, iar în comuna Bogović două familii poartă și azi numele de *Vlah*. P. Skok a arătat de curând *(Archiv za arban. star.* II (1924) p. 333) că în apropiere de Poglizza două cisterne naturale păstrează până astăzi numele de *Funtura* și *Fintira*, în care nu e greu să recunoaștem pe «fântână», cu rotacism și cu greutățile, pentru Slavi, de a redà pe *ă* și *â* românesc. Și muntele *Mizza* ar puteà fi românescul *miță* «lână de miel» sau *viță* (§ 61 b).

In 1819, Ivan Feretić culege din gura Românilor veglioți două rugăciuni, adăugând că «această limbă începe acum a se pierde. Cât timp bărbații din Poljica se căsătoriau cu femei din Poljica, limba trăià, căci se învață dela mamă. Dar de când au început a se căsătorì aiurea, mai cu seamă în Dubašnica, limba se pierde tot mai mult. De aceea am scris-o aici, ca să rămână de ea cevà amintire» *(Zbornik* IX, 16).

N. Densusianu reproduce, în *Dacia Preistorică* o scrisoare datată din Arbe, 10 Iulie 1852, iscălită Spiridone Murvar și anexată la *Statutum Arbensis civitatis* din Biblioteca Academiei din Zagreb (No. II d. 4), în care se spune: «Se visono traccie in quest'Isola della Popolazione Valacca o Rumena».

La 1856, Biondelli — având informații de la Cubich — știe că locuitorii din Poglizza păstrează încă tradiția că limba părinților lor ar fi fost latină; păstorii inculți mai știu Tatăl-nostru și Născătoarea în această limbă.

I. Maiorescu, neobositul cercetător, îi caută însă în zadar în vara anului 1857. El nu mai găsește pe nimeni care să știe românește, nici în orașul Veglia, nici în Poljica, de unde doctorul Cubich susținea că culesese cu vreo 23 de ani mai nainte rugăciunile românești. Cubich îi arată probele de limbă culese (și publicate mai târziu) fără să-i dea însă voie să și le copieze, probe pe care Maiorescu le află aproape identice cu cele publicate de Sajevici (ceea ce nu este exact).

I. Burada, în prima sa călătorie în Istria, află, în Fiume, dela librarul Polonio Balbi, că «în mai multe locuri, mai cu seamă în orășelul Poglizza», se mai vorbește «vlașchi» și «că bunul (= moșul) său știà această limbă». Balbi i-a arătat și «o carte veche, fără dată», după care Burada (p. 37) reproduce rugăciunile istroromâne. In anul 1891, luna Noemvrie, Burada pleacă în Veglia, unde găsește graiul stins. După spusele învățătorului Zetz, locuitorii din Malinska, Castelmuschio, Santa Fosca și Dobošnița (sic!) numesc până azi «Vlahi» pe locuitorii din Poglizza, Milohnici, Baicici și Nenadici (p. 409 ș. u.). In a doua călătorie a sa află că «pe la 1882 mai trăiau în Poglizza Anton Baicici, în vârstă de 97 de ani, și femeia acestuia, de 92 de ani, care mai știau,

ceva *vlaski* și că aceștia când se închinau la biserică ziceau *vlaski* «Tatăl nostru» și «Orațiunea angelică»; tot *vlaski* ziceà aceste rugăciuni și Caterina, văduva lui Giacomo Baicici, toți aceștia acum răposați. In comuna Bescanova se află pe atunci și bun[ic]ul lui Petru Iurani care *cuvântà vlaski* (grăià românește). Rămas-a astăzi numai Michele Baicici, în vârstă de 70 de ani, care mai știe câte ceva *vlaski*, din «Tatăl nostru» și «Orațiunea angelică» și, cu acest bătrân, se sting ultimele rămășiți de limbă română în această insulă». (*Archiva* din Iași, VI (1895), p. 413—414).

După cercetările lui Milčetić, în Dubašnica nu-și mai aduceà nimeni aminte să fi vorbit vreodată românește. In satul Bajčić a murit în 1875 cel din urmă bătrân care mai vorbise, cu nevastă-sa, această limbă. In Poljica se mai știà de Români, iar în Malinski trăià, la 1883, o femeie bătrână, care mai vorbià românește. Se poate însă ca acea femeie, de origine din orașul Veglia, să fi vorbit vechea limbă dalmată.

M. Bartoli, care a făcut cele mai temeinice scrutări de limbă în Veglia (în oraș și în împrejurimi), nu mai află, pe la sfârșitul veacului trecut, nici o urmă de limbă românească.

Singurele probe de graiu românesc din insula Veglia sunt cele două rugăciuni (Tatăl-nostru și Născătoarea), pe care ni le-a transmis trei autori, și cele câteva cuvinte însemnate de Ive. Din nefericire, cele trei variante de rugăciuni se reduc la una singură, iar probele date de Ive sunt în mare parte obscure și rău transcrise sau rău traduse (vezi Bibliografia). Cu toate acestea, urmele păstrate dovedesc mai presus de orice îndoială că limba românească vorbită în insula Veglia de câțiva indivizi până în secolul trecut, iar astăzi dispărută cu totul, erà acelaș dialect ca cel istroromân, fără de deosebiri esențiale. Cele câteva cuvinte și forme care se deosebesc de graiul Românilor din Istria sunt sau neromânești sau greșit transcrise. Acelaș lucru îl constatăm din numele cisternelor *Funtura* și *Fintira*, relevate mai sus, și din cuvântul *bata* «flaque d'eau qui se forme sur les routes après la pluie», păstrat în graiul Slavilor čakavici din Veglia (în Malinska, Castelmuschio și Dubašnica) și pe care P. Skok (*Archiv za arban. star.* II (1924) p. 333—334) îl identifică cu drept cuvânt cu istror. *bâtę* «baltă» (cu dispariția lui *l* preconsonantic).

3. MIGRAȚIUNILE IN CROAȚIA, SLAVONIA, CARNIOLA, STIRIA ȘI CARINTIA: USCOCII.

Cucerirea turcească urnì populația Serbiei și a Bosniei spre vest și spre nord. Amestecate cu Slavi și în parte slavizate, cete însemnate de Români Apuseni au emigrat mai întâiu în Croația. «Un document de la 1373 ne dă dreptul să conchidem că regiunea situată 'circa metas Bosnae et Corbaviae', adică actuală Croație sud-occidentală,

purtà numele de *Maior Vlachia*, ceea ce însemnează o regiune populată mai ales de Vlachi». (A. Tamaro, *La Vénétie Julienne* II 305). Dar și în regiunile acestea, pierduți printre Slavi, dispar din documente în jumătatea întâia a sec. XVI. «Locurile rămase deșerte după ei, sub Turci sau Croați, le ocupă alți pribegi, veniți acum din interiorul Peninsulei, de sub stăpânirea turcească. Acești noi veniți se numesc în documentele din sec. XVI de regulă *Valahi*, mai rar *Rasciani* sive *Serviani*, ori, fiindcă s'au refugiat din ținuturile ocupate de Turci, ei se chiamă *Prebezi* (=pribegi) sau mai adesea *Uskoci*[1])». Cetele turcești cari nu primeau plată, ci numai o parte din pradă, se numeau *Martolozi*, dela cuvântul grecesc *armatolós*=grănicer înarmat» (Dragomir, *Vlahii și Morlacii* 77).

In Slavonia numărul Vlahilor de rit ortodox trebuie să fi fost destul de mare, căci, între Drava și Sava, cuprinzând o mare parte a comitatului Posega, întinzându-se asupra cercului Gradisca și ajungând până la Bosnia, un ținut purtà numele de *Vlahia mică*. Pe acest teritoriu s'ar fi găsind, după N. A. Constantinescu *(Despre Morlaci* p. 90—91), unele nume de localități de origine românească sau amintind nume de localități dacoromâne (ca *Sintilia*, *Drăgănești*, *Sibini*, *Medinți*, *Severin*, *Ribnik* ș. a.) și între Vlahii «schismatici» din Croația nume ca *Mikul*, *Fundulin*, *Mogoš*, *Tomša*.

Incă din anul 1530 Uscocii apar și în Carniola. Așezările lor în această provincie, ni sunt bine cunoscute din studiile lui H. I. Bidermann (cf. cu deosebire *Zur Geschichte der Uskoken in Krain* 174 ș. u.). Ii întâlnim mai întâiu ca iscoade austriece în luptele contra Turcilor, dinaintea cărora se refugiaseră. In 1530 sunt așezați în mod provizoriu în regiunea Sichelburg, pe care nu mai voiră s'o părăsească. In anul următor vin cete nouă din părțile Cetinei dalmatine și din Bosnia, în 1538 din Srp în Bosnia, apoi în 1539, și tot astfel «plures et plures... quia sunt homines de valore» și «valde boni milites». Pentru calitățile lor ostășești și pentruca să zădărnicească acțiunea Turcilor care-i ademeneau să se reîntoarcă, li se dă, la 1535, un «privilegium», în care li se stabilesc drepturile și datoriile, analoge cu ale unor păzitori de granițe.

[1]) Din serbocr. *uskok* «pribeag, dezertor, emigrant» dela verbul *uskočiti* «a pribegi, a se salvà prin fugă»: quia s a l i e r u n t de Turcis, explică un document vechiu.

Deși Engel (ap. Constantinescu, *op. cit.* 92) susține că și faimoșii Uscoci pirați ar fi fost «înrudiți cu Morlacii», între aceștia cu greu vor fi fost Români. Insuș faptul că nici un document nu-i confundă cu Vlahii, dar și meseria lor de pirați, îi arată a fi fost în cea mai mare parte Croați deprinși cu marea. Intre ei se găsiau însă și mulți aventurieri «alungați din Ancona, din Urbino, din Apulia și din toate părțile stăpânirii venețiene». Cuibul lor erà la Segna. Apar în istorie pe la 1550 și decenii dearândul sunt spaima împrejurimii (cf. Tamaro, *La Vénétie Julienne*, III, 198 ș. u.). Battista Nani, în a sa *Historia della Republica Veneta* (Veneția, 1686, vol. I, p. 18 ș. u.) vorbind pe larg de războaele lor îi numește: «gente, se si riguarda l'origine, non ignobile, perchè di trarla vantauano da certi valorosi huomini, che, occupate da Turchi le vicine Provincie, impatienti di quel barbaro giogo, si ridussero a viuer sicuri e liberi tra le montagne».

La sfârșitul sec. XVI întâlnim Vlahi în ținuturile dela hotarul Varașdinului (cf. «Mitteilungen des historischen Vereins für Steiermark» fasc. 31, p. 45—47, Graz 1883). După Bidermann (citat și de Dragomir, *op. cit.* 80) staturile din Stiria acordară, în anul 1537, o scrisoare de recomandare lui *Vido Vlach*. Bidermann cunoaște o colonie de Vlahi la *Warnsee*, unde în 1597, se menționează un *Blaz Wugula*, iar în *Skok* pomenește o familie *Radolić*. Iorga *(Viața agrară a Românilor*, citat la N. A. Constantinescu, *Despre Morlachi* 95) arată că la granița vindică din Stiria Morlacii au fost scoși de sub ascultarea Turcilor și li s'au dat locuințe; între ei se află mulți nobili *Harambassa*, de ex. un *Dragul-Aga*. In 1563 găsim un *Vlah Marko Voievod*.

Acești Uscoci, dintre care unii s'au așezat mai târziu și în Istria, erau în mare parte Slavi, iar cei ce se trăgeau din Români Apuseni și-au pierdut în curând graiul. După 146 de ani dela venirea lor, istoricul I. Valvasor, care-i cunoștea foarte bine, ne spune (la sfârșitul capitolului 4 al cărții sale *Die Ehre dess Hezogthums Crain*, Nürnberg 1689, ed. II Laibach 1699) apriat: «Dieses Volk redet Walachisch: welche Sprache von der Krabatischen in etwas, von der Crainerischen aber noch was mehr unterschieden ist. Es gedenkt zwar Johannes Lucius, die Walachische und Lateinische Sprache seyen einander sehr ähnlich und die Walachische von der lateinischen entsprossen, aber man muss wissen dass solche halb Lateinische Sprache nicht unserer Uskoken oder in Crain wohnenden Walachen, sondern der Morlachen ihre sey» [1]).

Dar deși Uscocii cunoscuți lui Valvasor nu vorbiau românește, ei își păstrau individualitatea lor etnică diferită de a Slavilor înconjurători, încât vorbindu-se de ei, se făceà deosebire între acești «Vlahi» — pentru care numai cancelariile austriace introduseră numele de «Uscoci» sau «Pribegi» — și Slavii înconjurători [2]).

[1]) Deși Valvasor n'aveà tocmai o idee lămurită despre limba «valahă», precum reiese și din excursul amănunțit pe care-l face la sfârșitul capitolului citat, totuș pasajul reprodus nu permite decât o singură interpretare: o limbă «pe jumătate latină» vorbiau numai Morlacii, nu însă Uscocii sau Valahii din Carintia, cu un graiu, care erà un dialect slav importat din Peninsula Balcanică, deosebit puțin de al Croaților și ceva mai mult de al Slovenilor. Deducțiile lui Vassilich *(Sull' Origine dei Cici*, 99—100) asupra românismului Uscocilor, bazate tocmai pe Valvasor, sunt forțate. Cf. și G. Weigand în critica cărții lui Vassilich, publicată în *Kritischer Jahresbericht ü. d. Fortschritte d. rom. Phil.*, raportul pe anul 1906, I, p. 103.

[2]) Incă la începutul secolului trecut Franz Sartori *(Länder und Völkermerkwürdigkeiten des österreichischen Kaisertums*, III. Teil, Wien, 1809, p. 182—185) îi găsește atât de deosebiți de ceilalți locuitori, încât emite părerea curioasă că ar fi de origine caucaziană, căci «ei sunt un popor de munte care duce viață pastorală și sunt puternici și frumos crescuți ca Cerchezii». Părerea că ar fi Români el o combate, deși trebuie să recunoască că portul lor «vollkommen mit jener [Tracht] der Walachen oder Romani (!) in Siebenbürgen u. s. w. übereinstimmt». Când îi întrebi ce sunt, unii îți răspund «Serbli», iară alți «Vlahi».

J. F. Neigebauer *(Die Südslaven*, Leipzig, 1851, p. 193), vorbind despre Vlahii ortodocși, cari, din cauza credinții lor, s'au păstrat deosebiți de Croații încon-

Se poate ca în Carniola să se fi păstrat un timp oarecare şi câteva insule româneşti, ca în Istria. Urme de graiu românesc se mai găsesc şi azi în toponimie şi onomastică. Astfel P. S k o k crede (în articolul citat din «Glasnik» XXX (1918), 307) că numele D a n č u l o v i ć

---

jurători în satele ce se întind între Fiume şi Carlstadt, îi descrie astfel: «sunt oameni frumoşi, iubitori de ordine şi curăţenie şi au un port deosebit. Femeile au părul împletit în două cozi lăsate pe piept; capul şi-l învelesc de obiceiu într'un văl alb care atârnă pe spate în mod foarte pitoresc; peste cămaşa albă ele leagă un şorţ de lână neagră, împodobit uneori cu cusături graţioase».

Dăm în cele următoare un rezumat din descrierea atât de vie şi interesantă a lui V a l v a s o r în cartea citată despre traiul şi obiceiurile păstrate de aceşti Vlahi în noua lor patrie:

Uscoci însemnează «fugari». Ei se numesc pe sine «Vlahi» sau «Lahi». Locuesc în Carniola mijlocie, având sate mari în regiunea Freyenthurn Weniz; în munţii dela Sichelburg locuesc mai ales în case izolate, împrejmuite de pomete, vii şi arături. In fiecare casă stau 3—5 familii cu mulţi copîi, grupate în jurul celui mai bătrân bărbat şi a celei mai tinere femei măritate, care poartă gospodăria. Toţi ceilalţi ascultă de ei. Intr'o astfel de casă locuesc adesea 8—12 bărbaţi, pricepuţi în purtarea armelor şi păzirea hotarelor, gata a urmă chemarea căpitanului lor împotriva duşmanilor de veacuri, Turcii. Nădejdea prăzii îi face să plece bucuroşi la luptă.

Se ocupă cu creşterea vitelor. Ţin boi, capre şi mai ales oi, având unii din ei turme de câte două sute de oi. Sunt şi negustori, ducând cai şi boi pe la târguri, pe care adesea îi dau în schimbul altor mărfuri.

«Mai ales sunt meşteri iscusiţi în arta de a găsi ceva înainte de a se pierde şi a luă înainte de a li se da». Dar acest lucru nu se poate spune despre toţi, căci între ei sunt mulţi oameni de omenie şi muncitori. Sunt mâncători mari şi beau bucuros. Când au provizii şi băuturi, le mănâncă şi le beau, ospătând dela casă la casă, şi evitând astfel să li se strice proviziile sau să le cadă în mâna Turcilor. Când nu mai au, pleacă să prădeze. Dacă prada n'o găsesc la Turci, o caută în ţară, ceea ce are de urmare multe neplăceri. Ţin unul la altul ca scaiul. Fug atât de iute, încât se pot luă la întrecere cu caii nemţeşti. Intre hoţii prinşi se rătăceşte câteodată şi câte un popă sau călugăr («Pope oder Coluger»).

Deprinderea de a luă când nu li se dă o întrebuinţează şi la însurătoare. Când Vlahul aude de o fată frumoasă — de e şi gospodină bună puţin îl importă — o cere de nevastă. Dacă părinţii nu i-o dau, aşteaptă prilejul când tatăl, fraţii sau verii ei sunt duşi pe graniţă şi pleacă noaptea cu câţiva tovarăşi şi cu 5—10 cai la fată şi o răpesc, dând şi lupte cu cei ce li se împotrivesc. Cu prada lor pleacă câte o poştă sau două până la un popă sau călugăr vlah, care, fără multă cercetare, îi cunună. Când căpitanul din Sichelburg află de astfel de răpiri, toţi trebuie să plătească pedepse mari, de frica cărora asemenea fapte sunt rare. Când însă căsătoriile se fac cu învoirea părinţilor, mireasa, cu capul învelit, ca să nu vadă drumul pe care ar puteă să se întoarcă la părinţi, călăreşte , înainte pe şea, pe acelaş cal cu cel ce o conduce la nuntă. Dacă fata nu-i fecioară, bărbatul (după Anonimul autor al cărţii citate la pag. 14 acest lucru îl pot face numai popii când se însoară) are dreptul s'o lase şi să se însoare cu alta, însă acest lucru îl pot face numai odată, şi în acest caz se însoară fără cununie preoţească. In biserică mireasa îşi descopere faţa. Preotul îi aşează ei şi mirelui câte o cunună de trandafiri pe cap, ca simbol că ei nu se vor mai despărţi nici în vreme de noroc, nici în nenorocire.

Uscocii îşi botează copiii când sunt mari şi nu se spovedesc înainte de a fi ajuns vârsta de treizeci de ani. Când unul din ei se îmbolnăveşte atât de greu încât nu mai e nădejde de scăpare, trebuie să se spele singur, pentru ca să apară curat înaintea lui Dumnezeu. Pe drum spre lumea cealaltă îl petrec îngerii, cari îi enumeră vitejiile făcute în viaţă; un înger îi duce sabia şi puşca cu care s'a luptat împotriva Turcilor, alţii îi spun ce a luat cu mâna, altul socoteşte berbecii şi oile, iezii şi caprele, caii şi iepele pe care l-a prădat, iar altul hainele.

la uniții din Žumberak (Sichelburg) este Românul *Danciul* (pe care-l derivă din *danciu* = țigan); acest nume se găsește și la Dacoromâni (derivat în *-ču* din Dan) și apare în Veglia la a. 1406: *Danzullus Vlachus*. B u r a d a *(O călătorie la Vlahii (Românii) din Kraina, Croația și Dalmația* în «Archiva» din Iași XIX (1908) p. 281 ș. u.) ne asigură că la Vlahii din Boiana, în Carniola, care de altfel nu mai știu românește și nu înțeleg graiul istroromân, s'ar mai întrebuința cuvintele *secure* (va fi *sjekira* slav), *curuna*, *brenza*, *caș*, *fașa*, *fueara* «fluier», *furca*, *bătâr* «bătrân», *foalele* «cimpoiu» ș. a., care însă au nevoie de

---

Uscocii nu-și îngroapă morții în cimitir, ci unde se nimerește, sub un copac sau în altă parte. Mortului îi dau pe drum o pâne și un ban, apoi îl acoper cu ceva țărână și-i așează pe cap și pe picioare câte un bolovan, probabil, pentru ca să împiedece revenirea lui ca strigoiu. Popii sau călugărului îi plătesc patru fiorini pentru cetirea slujbei. Dacă mortul e un copil mic, mama lui poartă legânul pe cap (cf. fig. 3). Când îl îngroapă, mama începe să se bocească tare și să blesteme moartea că i-a răpit pruncul, care ar puteà să se facă un viteaz: «Tu moarte cumplită, năpraznică, pustie, urîtă, îngrozitoare, nesăturată! mi-ai răpit și mi-ai mâncat copilul; na-ți acum și leagânul; mănâncă-l și pe el, să-ți frângi dinții în el și să te înneci cu el!» Și zicând acestea, aruncă leagânul pe mormânt și calcă și sare pe el, până îl face țăndări.

Femeile poartă sumane fără mâneci peste hainele cu mâneci. Pieptul și-l împodobesc cu cârpe colorate; fustele lor sunt deasemenea împistrite cu albastru, roșu și cu alte colori. In picioare au opinci («Opanken)», adecă niște tălpi late, cu găurèle pe margini, prin care trag o sfoară. Cele mai sărace își fac opincile din piele proaspătă, neargăsită, de pe care rad perii. Capul și-l împodobesc frumos cu o năframă lungă și îngustă din pânză colorată. Bărbații sunt îmbrăcați ca Croații; unii dintre ei poartă însă o căciuliță mică cât palma, pe care o leagă cu o ață pe sub bărbie, ca să nu le cadă din cap. Și ei sunt încălțați în opinci. Pantalonii și ciorapii îi leagă ca Croații. Unii poartă bărbi lungi, alții le tund cu foarfecile. Pe cap sunt tunși, numai un moț lung le atârnă înainte, la alții înapoi, ca la Turci. Unii poartă, ca Croații, pălării mari, ca cel ce, în ilustrație (fig. 10), se pleacă adânc înaintea călugărului (sărutându-i mâna și ducând-o apoi la frunte, ca la noi). Popii poartă pălărie sau au pe cap acelaș fel de căciuli ca și călugării.

Pe aceste descrieri ale lui Valvasor se întemeiază în cea mai mare parte descrierea Uscocilor în cartea Anonimului autor despre Dalmația citat la pag. 14, care însă completează știrile lui Valvasor cu diferite date interesante despre popii lor, apoi cu descrierea obiceiurilor lor (femeile nu taie niciodată galițe, copiii colindă zece zile înainte de Sf. Ion Botezătorul ș. a.) și dă și câteva crâmpeie de limba Uscocilor, care e curat slavă.

Interesantă este ilustrația dată sub titlul «Ein morlachisch (sic!) Dorf» la pag. 80 (vol. II) și pe care o reproducem (fig. 7) fiindcă, dacă felul Uscocilor de a-și face satele, înconjurate de un șanț adânc cu apă, datează din vremurile când locuiau în patria lor veche, aceasta ar fi o confirmare clară a etimologiei lui *sat* (vechiu *ſsat*, alban. *ſſat)* din FOSSATUM. Imaginea reprezintă un sat al Uscocilor «între Ottoschiz și Pründl, pe câmpul Gusič»: e zidit în formă pătrată; în fiecare colț și în mijlocul curții e câte un cerdac («Tschertack»), iar înaintea porții stau sentinele în fața unui cerdac dublu. Căsuțele sunt clădite toate la fel, din lemn, cu toate ușile și ferestrele răspunzând în curte. In cerdacuri stau păzitorii. In jurul satului sunt pari groși, în formă de palisade, încunjurați de un șanț mic, cu apă puțină în el. Tot pe Valvasor se întemeiază știrile despre Uscoci din compilația lui D e B r e t o n, care însă primește și părerea lui Fr. Sartori, că Uscocii ar fi de origine caucaziană, susținând, ca și acesta, că îmbrăcămintea Uscocilor ar fi identică cu a Românilor din Transilvania. Numărul Uscocilor îl prețuià Bidermann în 1888 *(Neue Slavische Siedlungen*, 373) la 11.500 suflete. Mai demult erau mai mulți. Astfel, în anul 1746, trăiau numai în regiunea Sichelburg 3899 de familii (ibid.).

o nouă confirmare, datele lui Burada nefiind precise. Și în port și obiceiuri, care se deosebesc de ale celorlalți locuitori din Carniola, se găsesc, după Burada, unele asemănări cu Românii din Istria.

In tot cazul însă azi nu mai poate fi vorba de Români în aceste regiuni. Afirmația lui K. v. Czörnig *(Ethnographie d. österr. Monarchie*, Wien, 1857 I, 1, 69, reprodusă și de Miklosich, *Slavische Elemente* 55) că «în *Hrast*, deasupra localității *Möttling* și în *Bojance*, spre sud de *Tschernembl*» ar mai trăi Români, care și-au însușit «aproape toți» limba slavă, este greșită. Precum a arătat Bidermann *(Die Romanen* 184 și *Neue slavische Siedlungen* 373) e vorba de urmașii Uscocilor sau Vlahilor, slavizați azi, care în aceste regiuni și-au mai păstrat însă credința ortodoxă, vreo 200 în satul *Bojanci* și ceva peste o duzină în comuna *Weiniz*, amândouă în plasa Tschernembl. Afară de aceea mai există câteva sate de uniți (greco-catolici) în *Hrast*, *Skemlouz* etc. și în regiunea *Möttling*. I. Maiorescu auzise de ei și voiă să-i caute, dar s'a lăsat de planul său. Weigand a călătorit în 1907 prin regiunile acelea, trecând dela Gurkfeld (ținut slovean), prin munții Uscocilor, la Karlstadt (ținut croat), fără să găsească nici o urmă de Români. Graiul e pretutindeni slav și anume dialectul «štokavic», ceea ce e o dovadă că e importat în aceste regiuni unde Slavii împrejmuitori vorbesc dialectul «kaikavic» *(Kritischer Jahresber. ü. d. Fortschritte d. rom. Phil.* Raportul pe anul 1906, I 103).

4. MIGRAȚIUNEA IN CARSIA: CICII.

La Românii Apuseni diferitele semințiі, adesea și ținuturile ocupate de ei, purtau numele celui ce stăteà în fruntea lor. Astfel cunoaștem pe Vlahii *Kičurić* — numiți după descendenții unui *Chiciură* — supușii regelui Tvrtko Tvrtković, care au invadat, în anul 1407, teritoriul Republicei, făcându-i mari pagube (Dragomir, *Originea* 3). Tot astfel o semințiе de Români Apuseni va fi purtat numele de *Cici*, după vreun cătunar vestit cu acest nume. Cuvântul *čič* și *čiča* însemnează la Serbocroați «unchiu» și cu acest termen se adresează un om mai tânăr altuia mai bătrân. Numele *Čič* corespunde deci lui «Badea» și probabil și lui «Barbu» al nostru, și-l găsim răspândit la Serbocroați, unde *Čičić*, *Čičavina*, *Čičino*, *Čičevo*, *Čičovac* sunt nume adesea atestate în documentele slave meridionale [1]). Incă în anul 1329 întâlnim în Pinguente pe Vlahul *Pasculus* (= Pascu) *Chichio*. De Franceschi amintește, după acte triestiene, la 1500, pe un

[1]) Cf. Dragomir, *Vlahii și Morlacii* 50, *Originea* 19. Despre diferitele explicări ce s'au dat cuvântului *čič* vorbește G. Vassilich, *Sull'Origine dei Cici* 112—113, de unde luăm și datele despre întâiile pomeniri ale Cicilor în documente (p. 65 ș. u.). Tot la Vassilich se dă (p. 12 ș. u.) o bogată bibliografie critică despre Cici. Etimologia lui I. Popovici *(Romania*, XXXIII, 121—124), care explică numele de *Cici* din cauza rostirii dese a pronumelui *ce*, nu e probabilă.

Ciccio da Segna (Zengg) și pe un *Ciccio da S. Michele di Leme* (districtul Parenzo). Ca populație, Cicii sunt pomeniți întâia oară în anul 1463, într'un zapis în care ei sunt arătați ca Morlaci de ai lui Giovanni Frangiapani, căzuți într'o luptă în apropiere de Pisino. Cicii erau deci o semințe de Morlaci, ceea ce explică confuzia ce se face adeseori, în documente, între unii și alții.

Un document din 1490 vorbește de niște păstori streini care distrug pădurile din teritoriul Triestului. De sigur că e vorba de Cici, care apar numiți astfel cu câțiva ani mai târziu, în documentele triestine. Astfel, la 1513 se ține în Triest un proces împotriva unor Cici, în care e vorba de «nonnulli Chichi habitantes in Trebachiano», de «aliqui pastores, murlaci» în apropiere de «Velicha Stena» lângă Contovello, de trei hoți cu numele Ferovich, Stanich și Besanich «qui habitant in Ledenich» și care au furat diferite lucruri din castelul Mocolano, pe când Marco Gherbez, Cicio da S. Michele di Parenzo, stăteà de pază. In anul 1516 Cicii cer să-și poată adăpà vitele, pe vreme de secetă «intra montes». La 1517 se vorbește despre Chichii și Morlacii «qui non sunt amasati aut terrena non habent in territorio Tergesti». In 1523 e vorba de Chichi «propter maxima damna quae inferunt et faciunt in territorio tergesti et inutiles omnino sunt et non arant» și se spune despre ei că aduc lemne în Triest din locuri depărtate. In anul următor ei sunt opriți de a vânà și de a ucide fiarele sălbatice și de a ținеà câni de vânătoare.

De acì încolo Cicii apar sub acest nume, care devine oficial în limba cancelariilor triestine și austriece — Italienii le zic și *Cicerani*, *Ciciliani* — stabiliți în Carsia, în regiunea care după ei se numește *Ciceria* (croățește *Čičarija*, nemțește *Tschitschenboden* [1]).

---

[1]) W. Urbas dă (în «Zeitschrift des Deutschen und Oesterreichischen Alpen-Vereins», Salzburg 1884, tradus de I. Moisil în «Buletinul Societății Regale Române de Geografie», Tomul XLI (1922), 180—196) despre «Țara Cicilor» următoarele lămuriri: «Dincolo de *Slavnik*, la 31°40′ spre Est de Ferro, se află primul sat de Cici și la 32°3′ cel din urmă; cel mai sudic sat este la 45°23′ și cel mai nordic la 45°33′. Intreg teritoriul Cicilor are o suprafață de vreo 520 km patrați. Acest teritoriu este un podiș ce se ridică spre SE, care la o înălțime medie de 400 m este acoperit de deosebite lanțuri de munți... și care formează trepte [de ale] lui Monte Maggiore, de 1396 m. In general teritoriul Cicilor are toate proprietățile triste ale Carstului... Vegetațiunea din Cicia nu este în general așà de săracă cum este în alte părți ale Carstului; ba între Castelnuovo și Mune, între Vodica și Lanișe se află păduri foarte întinse, mai ales de fagi și stejari... Vânatul se face foarte des și fără o deosebită cruțare... Pe locurile mai întinse se află meiu și porumb, care se pot considerà ca cele mai principale bucate pentru Cici. Sterilitatea pământului fiind... mare, ...populația... se ocupă cu cultura vitelor.... Numai în localitatea Lanișe, cu o populațiune de vreo 3600 suflete, se țin vreo 15.000 oi, 2000 vaci și boi și 500 catâri. In Mune, Zejane și alte câteva localități se află și cai... Cicia aparține la trei districte judecătorești și anume: localitățile de Sudvest: Brest, Slum, Dane, Klenoșjak, Terstnico, Raspo, Prapocje, Racjavas' Podgajce, Lanиš[c]e, Bergodac aparțin la districtul judiciar Pinguente și politicește la căpitanul [din] Capodistria. Localitățile nordice: Jelovice, Skadanșina, Marcovșina, Vodice, Golac, Obrov, Poljane, Castelnuovo, Racice, Mune, Zejane, Starada, Pasjak, Sapjane, Rupa, Lipa și alte câteva localități..., precum Berdo, Maloberce, Dolenje,

Ca şi coloniile din Istria, cele din Carsia au venit din patria veche [1]) a Românilor Apuseni şi cuprindeau în mare măsură o populaţie românească, care nu-şi pierduse încă graiul strămoşesc.

Intre numirile de localităţi dela nord de Monte Maggiore găsim pe harta ce o alăturăm acestui studiu următoarele, care par a fi româneşti: *Vlahobreg* şi *Cari* («câni»? cf. § 17) lângă Castua; mai spre nord-

---

Jelşane, Novakracina, Susak aparţin juridiceşte la districtul Castelnuovo, iar politiceşte la căpitanatul Volosca. Localităţile estice ca Lisac, Lazi, Klana, Skalnica, Bergud şi Studene aparţin juridiceşte şi politiceşte autorităţilor din Volosca».

Iată cum descrie Iosef Roman Lorenz von Liburnau, în *Oesterreich-ungarische Monarchie*, vol. X, p. 22—23 «pământul Cicilor»:

«Lemnul e reprezentat prin tufe de zmirdar şi ici şi colo prin câte o grupă de stejari, care alcătuesc uneori câte o dumbravă; în curând nu mai dai de nici o vale prin care să curgă un pârâiaş; totul e alb sau sur. Suntem în partea cea mai săracă a întregii ţări, pe aşă numitul «pământ al Cicilor», care, la o altitudine de 500—600 metri deasupra mării, se întinde până la 57 km lungime şi 15 km lăţime dela Nordvest spre Sudest... Suprafaţa acestui teren are milioane de brazde, tăieturi şi găuri, săpate de ravagiile atmosferii în piatra descoperită de pământ de veacuri; numai ici şi colo puţină ţărână în crăpături sau în adâncurile rotunde de diferită mărime (doline)... Şi vegetaţia are coloarea pietrelor... In aceste regiuni seci şi acoperite cu piatră se întâlnesc cătune sărăcăcioase, bordeie de piatră, joase, acoperite cu ţigle legate cu tencuială (căci oricare alt acoperământ ar fi luat de bora), presărate departe unul de altul...».

B. Auerbach *(Les races et les nationalités en Autriche-Hongrie*, Paris 1898, p. 211) ne dă următoarea descriere: «Cantonul Cicilor («Tschitscherei»), cu o suprafaţă de 500 km □ e mărginit la Sud de Monte Maggiore şi se întinde spre Sudest până la şirul de munţi cari, pe litoral, încunjură golful Quarnaro; el îmbrăţişează una din cele mai triste părţi ale Carsiei, o pustie pietroasă, abiă însufleţită ici şi colo de petele verzi ale unei păduri sau păşuni; colibele joase, cu pereţi de stâncă şi cu coperişe de paie, răsfirate, sunt locuite de oameni şi de animale, cari economisesc apa, foarte rară, atât de mult, încât n'o cheltuesc niciodată pe toaleta lor».

Dr. P. Tomasin *(Die Volksstämme im Gebiet von Triest und Istrien im 19. Jahrhundert*, Triest, 1889, p. 19—22) dă cifra de 12.000 de Cici, Norbert Krebs *(Die Halbinsel Istrien*, în «Penks Geographische Abhandlungen», Bd. IX/2, Leipzig, 1907, p. 119 ş. u.) îi socoteşte 13.000—14.000. Pentru regiunea Carsiei cf. şi impresionanta descriere de călătorie în satul Berdo de E. Guglia în foiletonul gazetei vieneze «Wiener Abendpost» din 22 Oct. 1907.

[1]) Lucrul acesta era cunoscut contimporanilor lor şi istoricilor mai vechi. Dragomir *Originea* 19, citează pe un martor bine informat, Jakob Unnert, căpitan în Carintia, care în Cronica Ungariei spune că ţara de baştină a Cicilor e situată între Bosnia şi Croaţia («Czyschnlandt ligt zwischen Wossen und Krabaten»). In *Carniolia antiqua et nova*, I (Laibach, 1681, p. 182) de I. L. Schönleben se spune: «Sunt tamen qui ex maiorum traditione Tschilios arbitrantur eosdem esse cum Valachis e Turcia in has partes transfugas, cum aliquantenis eorum idioma servent. Nam accolae montis Carusadii seu Carsi, a parte sinistra hodieque sic nuncupatur vulgo Tschilii».

In raportul lui Benedikt Kuripeschitz despre o călătorie făcută în 1530 la Constantinopol, se spune că în Bosnia sunt, afară de vechii Bosnieci, de religie catolică, şi de Turci, şi «Surffen, die nennen sie Walachen und wir nennen sie Zygen oder Martholosen, die kommen von dem Orte Schmedrav (= Smederevo) und Griechisch-Weissenburg (= Belgrad) und haben St.-Pauls-Glauben». I. Biedermann, la care găsim această ştire, presupune că predecesorii Cicilor în Bosnia trebuie să fi venit prin regiunile Belgradului din părţile bulgăreşti, unde era patria Pavlichianilor. Din alte documente citate de Bidermann (*op. cit.*, 366), reiese că pe la 1527 se mai găsiau Cici şi în Croaţia veche.

vest de două ori *Kukulj* și odată *Kukuljani*, ca nume de munți (dar *Kukulj* se găsește și în l. serbocroată), *Rupa* (§ 196) la est de Sapiane, *Sterpet* (colectiv în *-et* de la [vaci sau oi] *sterpe*) la nordvest de Pinguente, *Sturmar* («turmar»?), *Buri* («buni») și muntele *Gura* («gură» sau slav. *gora*?). Vassilich (*Sull'origine dei Cici* 67)mai citează pe *Cattinara*, în apropiere de Triest, pe care-l identifică cu «cătunar», care însă ar puteà fi mai de grabă acelaș cuvânt ca arom. *cătinare* (cu *n* nerotacizat din cauza lui *r* următor). Și numirea satului *Mune* e considerată de românească, deși nu i s'a găsit etimologia.

Despre răspândirea Românilor în Carsia avem date precise istorice. La 1538 Nicolae Iurišič scrià regelui Ferdinand despre emigrările nouă, vorbind în special despre «Walächen, welche bei uns allt Römer gennent sind», iar regele făceà distincție în răspunsul său între «Rasciani sive Serviani atque Valachi, quos vulgo Zytschy vocant» (Dragomir, *Originea* 19).

Marc Antonio Nicoletti (1536—1596) din Cividale, în *Historie del Friuli*, îi arată pe «Carsi» ca pe niște «huomini pastorali di bello aspetto, di corpo dritto et elevato, di pacienza bellicosa, e di tanta alterezza, che così ignobili, referiscono la lor prima origine alla Nobiltà Romana», iar despre limba lor scrie «confondono colle schiave molte parole Romane, ma traviate dalla vera pronuncia; e per non imprimer alcuna macchia nel sangue, non cercano la conservatione de' Posteri con altri maritaggi che con le persone paesane» (citat la Vassilich, *Sull'origine dei Cici* 8—9).

Episcopul din Cittanova, G. F. Tommasini (1595—1654) scrie, după informațiile ce i le dădeà preotul din Pinguente, în *Commentariile* sale: «I Morlacchi che sono sul Carso hanno una lingua da per se, la quale in molti vocaboli e simila alla latina» (ibid).

Mai explicit este istoriograful triestin G. Maria Manarutta (1627—1713), zis și Ireneo della Croce, care în a sa *Historia antica e moderna, sacra, e profana* apărută la 1698 în Veneția (p. 334) ne spune: «... alcuni popoli addimandati comunemente Chichi habitanti nelle ville d'Opchiena, Tribichiano e Gropada, situate nel territorio di Trieste sopra il Monte, cinque milia distante dalla Città verso Greco, et in molti altri villagi aspettanti a Castelnuovo nel Carso, ... quali oltre l'idioma sclavo commune à tutto il Carso, usano un proprio e particolare consimile al Valacco, intracciato con diverse parole e vocaboli latine... Che perciò anche i nostri Chichi addimandansi nel proprio linguaggio Rumeri». El dă și probe de această limbă, pe care le reproducem și discutăm în partea bibliografică.

G. W. Valvasor (1641—1693) în cartea citată (*Die Ehre dess Herzogthums Crain* în vol. II p. 256) ne dă următoarele știri: «Das dritte Geschlecht der Einwohner nennet man die Tschitschen... Diese hausen zwischen Neuhaus und S. Serff: Kommen zwar in der Tracht den jetztbeschriebenen Karstnern gar nahe; bleiben aber

in der Sprache weit von ihnen und reden ihre besondere...». Dacă asemănăm aceste cuvinte cu cele întrebuințate de Valvasor despre Uscoci, este evident că limba Cicilor nu era slavă.

Cu timpul însă și Cicii Români care, după mărturia lui Ireneo della Croce ajungeau până la porțile Triestului, își pierdură graiul strămoșesc, slavizându-se. Astăzi, din toată Ciceria, numai în *Jeiăni*, satul cel mai la est, se vorbește dialectul istroromân. După G. F. Schreiner (în Ersch și Gruber, *Allgemeine Enzyklopädie*, Leipzig, 1846 sub «Istrien», p. 189) și locuitorii din Dare [1]), în distr. Pinguente, vorbeau între sine românește.

Miklosich (*Slav. El.* 56) știe că românește se vorbeà și în *Vodica* și *Lanišče*. C. A. Combi (*Cenni etnografici*... p. 115) socotește între comunele în care se vorbeà odinioară românește și *Mune*, în care și după P. Kandler (*Dei popoli che abitarono l'Istria*, în jurnalul «L'Istria» VI (1851) p. 79 și u.), graiul românesc se vorbeà, alături de cel slav. Știm că această comună, situată la o jumătate de ceas spre vest de Jeiăni, a fost colonizată deodată cu Jeiănii cu Morlaci de Cristofor Frangipani, între anii 1510—1525. Pe la jumătatea sec. trecut a fost trimis anume un comisar gubernial în Istria spre a strânge date exacte pentru marea lucrare etnografică a Contelui Carl von Czörnig. Raportul său (publicat de Carlo de Franceschi în *Sulle varie popolazioni dell'Istria* în revista «L'Istria» din 1852, No. 50, p. 231) face deosebire între Cici și Dejelani, care, ca și Berchinii din ținutul Castelnuovo, vorbesc un graiu mai asemănător cu Slovenii, pe când Cicii au graiul «iliric» (= serbocroat) și numai în Jeiăni vorbesc românește (cf. Bidermann, *Die Romanen*, 80—81). Tot astfel Schück (p. 213) nu mai aude în Mune decât croățește, ca și, înaintea lui, Maiorescu, care ne spune (p. 66) că în această comună nu se mai vorbește nici o boabă românește, deși oamenii își aduc aminte că și acest sat erà odinioară românesc. Munezii, care au acelaș tip, port și datini ca Românii din Jeiăni (cf. și Schück p. 211 și 228, Popovici «*Luceafărul*» VI (1906) p. 145), sunt și ei cărbunari, dar ei duc cărbunii lor la Triest, deși drumul până acolo e cu o oră și jumătate mai lung decât până la Fiume. «Nu s'a văzut cărbunari dela Mune la Fiume, precum nici din Jeiune în Triest». Faptul că Jeiănenii gravitau spre alt centru comercial decât toți ceilalți «Cici» a fost hotărîtor pentru menținerea limbii lor străvechi; el i-a abătut din drumul care duceà spre slavizare, drum pe care concurența i-a făcut să lunece pe vecinii lor din Mune. Astfel observarea lui Maiorescu e o strălucită confirmare a teoriei, care explică desvoltarea dialectelor în primul rând prin gravitarea spre diferite centre religioase, culturale, comerciale, etc.

Deși slavizați, Cicii și-au păstrat, după mărturia celor ce i-au cunoscut mai de aproape, caracterul lor etnic deosebit de al Slavilor

[1]) Pe hartă găsesc numai un *Dane*, lângă Vodice.

înconjurători, a căror limbă o vorbesc astăzi. Tipul lor românesc îl constată chiar şi autori ca L. Spincich *(Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Wien 1891, p. 211 şi u.) care dealtfel îi revendică pentru Slavi [1]).

---

[1]) Vom căutà să dăm în această notă o imagine etnografică a lor, aşà cum rezultă din descrierile câtorva autori care i-au studiat mai de aproape.

Valvasor (*Die Ehre...* I 256) ne spune că mulţi dintre ei se ocupă cu transportul de sare, pe caii lor, în interiorul ţării. Se pare deci că ei au continuat şi în Carsia meseria de chirigii pe care o exercitau din moşi-strămoşi în patria lor veche. Ei sunt descrişi ca foarte sprinteni şi dibaci, mai ales în zvârlitul pietrelor cu praştia şi cu cureaua, putând doborî uşor cu aceste pietre, cari uneori sunt de câte doi funţi de grele, pe călăreţul duşman de pe cal. Pe Valvasor se întemeiază cele spuse despre Cici de Ignaz de Luca, *Geographisches Handbuch von dem österreichischen Staate*, Wien, 1790, Bd. II, p. 175.

H. G. Hoff (*Historisch-statistisches-topographisches Gemälde vom Herzogtum Krain*, I, Laibach 1808, p. 32—34, citat la Bidermann, *Die Romanen*, 81—82) îi arată pe Cici ca pe nişte oameni oţeliţi şi sprinteni, deprinşi mai ales în aruncarea pietrelor cu praştia. Ei poartă părul pe spate şi au barbă, pe cap au pălărie înaltă, împodobită cu găitane şi ciuciuri de păr de cal, îmbracă o haină scurtă în formă de caftan, pantaloni lungi, opinci, brâu de piele şi umblă în mână cu un baltag cu ciocan şi secure ca mâner. Femeile poartă pe cap un fel de turban peste care leagă un ştergar de in, cu funte în formă de coame, peste cămaşă un pieptar mic şi peste el un fel de caţaveică fără mâneci; în picioare au ciorapi scurţi şi opinci.

Despre Cicii din apropierea oraşului Triest avem o descriere interesantă într'un articol anonim întitulat *Am Nordgestade der Adria* (publicat în revista «Globus» vol. 28 din a. 1875, no. 1, citat de Bidermann, *Die Romanen*, 84): Spre deosebire de Slavii adevăraţi, tăcuţi şi închişi, Cicii trădează originea lor română prin firea lor vioaie şi vorbăreaţă. Din limba lor le-au rămas abia câteva urme. In aplecarea lor pentru viaţa nomadă se aseamănă cu Morlacii dalmatini.

Bidermann (*Die Romanen* 83) citează pe C. A. Combi, care (la a. 1858) găseşte că Cicii nu au tip slav, ci roman «nero il colorito, vivi gli atteggiamenti, animo coraggioso e bollente, ingegno aperto e prontissimo, modi confidenti e gai». După ce descrie portul lor, scrie despre Slavii din Pinguento: «frammischiano maniere latine ed italiche con accenti di suono romanico; fra loro si veggono faccie di belezza non comune, che molto si assomigliano colle italiane». Ca şi Slavii dintre Bogliuno, Pisino şi Arsa, sunt numiţi de ceilalţi Slavi *Bezjaki*, adică oameni al căror graiu nu se înţelege bine.

Dr. P. Tomasin (*Die Volksstämme...* p. 19—22) ştie că Cicii îşi alegeau, în întâia jumătate a veacului trecut, cu crestături pe băţ («răboj»), pe căpetenia lor, care avea mare autoritate între ei şi avea dreptul să-i pedepsească cu bătaie, până la 12 lovituri de băţ. «Cicii sunt puternici şi svelţi, isteţi, glumeţi, muncitori, vorbăreţi şi atât de credincioşi, încât îşi ţin cuvântul dat chiar şi faţă de un duşman. Cultura le lipseşte, nu ştiu scrie şi cetì, dar imoralitatea şi moliciunea nu sunt cunoscute la ei. Cu toată hrana lor rea, nu au nevoie, până la adânci bătrâneţe, nici de doctor nici de faramacie». Sunt producători de doage şi mangal, mărfuri pe care le vând în Triest şi în alte oraşe ale Istriei. Femeile lor, foarte morale, sunt inculte şi nu au simţ pentru ordine şi curăţenie. De când sunt copile le vezi mergând după căruţă sau după vite şi sunt păstoriţe de capre. Singura lor podoabă constă în numeroase inele de argint pe degete. Incolo sunt îmbrăcate în cămeşi ţesute din cânepă groasă, peste care poartă o fustă de lână lungă, cafenie şi deschisă din nainte, încinsă peste mijloc cu un brâu de piele. Sunt încălţate cu opinci şi pe cap poartă căiţe de cânepă sau cârpe colorate. Bărbatii au portul Croaţilor istrieni.

Nu toţi Cicii sunt cărbunari, ci unii din ei sunt negustori ambulanţi. Sunt jucători pasionaţi şi joacă după fluier. «Tradiţii n'au de loc şi nu-i interesează a şti când şi

5. MIGRAȚIUNILE IN ISTRIA.

Păstorii vlahi, căutând păşune pentru turmele lor, au ajuns de timpuriu şi în Istria. Thalloczy găseşte, în Tagliamento, în a doua

---

de unde au venit. Vorbesc croăţeşte, dar înţeleg şi vorbesc şi italieneşte. Numai în Jeiăni limba de conversaţie este şi azi cea română».

Bertrand Auerbach (*Les Races et les nationalités en Autriche-Hongrie*, în «Bibliothèque d'histoire contemporaine», Paris 1898, p. 211—215) crede sigură diversitatea etnică a Cicilor. Un portret fizic care să se potrivească pentru toţi nu se poate da: talia sveltă, fizionomia expresivă, ochiul viu, profilul regulat trădează proveniență română; obrazul larg, nasul cârn, ochii mici, stinşi şi melancolici sunt indicii slave.

Cea mai amănunţită descriere a Cicilor ne-o dă W. Urbas, din care reproducem câteva părţi mai caracteristice după traducerea citată a lui I. Moisil:

«Croaţii, cari... formează populaţia principală a Ciceriei, sunt de obiceiu oameni mici, vârtoşi şi foarte resistenţi. Slovenii sunt în general mai mari, dar nu mai puţin forte şi resistenţi. Românii sunt înalţi, svelţi, dar şi mai delicaţi, cu un oarecare grad de moleşire. In schimb însă au fizionomii foarte expresive, energice, pronunţate, cu un profil ce aminteşte pe vechii Romani şi ochi vioi şi nu rareori şireţi... La unele femei ale Cicilor se observă feţe melancolice. Femei frumoase sunt rare, lucru explicabil din cauza vieţii lor trudite şi grele... Craoţii sunt cei mai blajini; mai puţin blajini sunt Slovenii, care sunt mai deschişi şi mai cinstiţi, lucruri care se pot spune mai puţin despre Români, care n'au în limba lor cuvânt pentru sinceritate. Deşi Românii întrec, în ce priveşte facultăţile sufleteşti, pe celelalte două popoare, fără ca însă să stea mai sus culturalicește, totuş delicte mai grele sunt la dânşii mai dese decât la Slavi, care sunt cu mult mai religioşi ca Românii. Sloveanul se poate zice că este harnic, Croatul activ, Românul numai sârguitor.

«Cine însă a avut ocazia să arunce o privire în sărăcia acestor oameni; cine a văzut, ce greu îşi câştigă pânea din pietrele ţării lor; cine s'a încredinţat cât de mulţi chilometri trebuie să-şi târască Ciciul sărac puţinele produse de comerciu ale ţării sale, spre a-şi puteà scoate cel puţin banii pentru biruri; cine îşi dă seama că pentru cultura intelectuală a Cicilor nu s'a făcut nimic... — numai acela nu va judecà prea aspru pe acest popor uitat de Dumnezeu şi de oameni...

«Deoarece plugul nu poate să-i hrănească, Cicii şi-au căutat existenţa în cultura vitelor. Aceasta stă însă mereu în conflicte cu legea silvică, ceea ce se întâmplă şi la arderea cărbunilor (mangal în «bocşe») sau la fabricaţiunea doagelor. Dacă în fine i-a succes să încarce caii cei slabi cu câţiva saci de mangal sau cu o sută de doage, atunci îl pândeşte intermediarul sau îl înşală speculantul din oraş... Mai tristă — zice un cunoscător al acestui popor — este soarta femeii cice. Adeseori mamele nasc copiii în călătoriile ce le fac la Triest sau în păduri la muncă... Cu povara ei suie stâncile cele mai repezi şi totuş în acelaş timp împletind ciorapi... Ea nu este niciodată veselă, nici odată nu zâmbeşte.

«Defecte corporale sunt rare la Români; la Sloveni şi Croaţi aproape de loc; cretini (idioţi) nu se pomenesc...

«Cicii sunt oameni credincioşi şi pe care te poţi bizui..

«In ce priveşte cumpătarea, Cicii se aseamănă cu Beduinii: mâncări au puţine, şi acelea neîndestulătoare. Meiu şi legume, precum şi pânea de porumb sunt hrana lor principală. Numai la sărbători se taie câte un berbece...

«Nu e de mirat să nu lipsească superstiţiile la un popor aşà de puţin cult. Este în general răspândită credinţa în strigoi şi isprăvile lor duşmane oamenilor, în stafii, în duhuri necurate, în uitătură rea şi efectele ei cele primejdioase... In general Cicii înjură rar... Totuşi nu tăgăduim că Cicii îşi uşurează sufletul cu câte un «Trăsnì-te-ar!» sau aruncând vorbe de ocară, care rămân adeseori porecla celui căruia i s'a adresat.

«Natura mai mult melancolică a Cicilor se vede şi din cântecele lor, pe care le cântă, ca şi Slavii de sud, în gama minoră. Particularitatea acestor cântece constă

jumătate a sec. XII, un *Radul*, Tamaro *(La Vénétie Julienne* I 343) cunoaşte, în 1329, pe un *Pasculus Chichio* (în Pinguente) şi în 1420 pe un «gastaldo» de Pinguente cu numele românesc *Andruzzul* şi

---

într'aceea că la toate un ton fundamental formează, cum am zice, linia de la care melodia se spiralizează sau în înălţime sau în adâncime, înapoindu-se iarăşi acolo. Obiectul principal al acestor cântece este însă «Kralj Matiaš» (Regele Mateiu Corvin Uniade), asupra căruia se pun şi faptele tatălui său, a voievodului Iancu (Ioan Uniade), apoi Marcu Kraljevič, prinţul Marcu, un fiu al regelui Vukaşin...

«Cu drept cuvânt observă Vassilich, *Sull'Origine dei Cici* 22, că aceste cântece sunt şi ele o dovadă pentru migraţiunea Cicilor din Peninsula Balcanică. (Despre cântece populare care au de erou pe Iancu Sibianul, răspândite la Morlaci, vorbeşte şi Abatele Fortis, De Breton şi Engel).

«Dansul naţional al Cicilor este croaticul Kolo...

«Viaţa familiară nu este aceeaşi în toate părţile din Ţara Cicilor. Pe când în Mune, Jeiăni şi întrucâtva şi în Castelnuovo relaţiile conjugale sunt foarte uşuratice, în Lanişe ţăranul spune copiilor săi «Mama noastră a zis» şi ţăranca le spune «Tatăl nostru a poruncit...».

«In ce priveşte nunţile, după ce s'au făcut toate formalităţile şi s'a vestit prin împuşcături de pistol începutul zilei de nuntă, mirele merge mai întâiu la casa miresei, unde este primit în adevăr graţios, însă cu o seriozitate solemnă, cu oarecare rezervă. După ce afirmă din nou şi în mod solemn seriozitatea peţirei şi repetă că cununia este dorinţa inimei sale... se aşterne pe podeală un covor şi li se spune mirilor să îngenunche. Apoi tatăl miresii sau o altă rudă mai de aproape păşeşte înaintea lor şi le ţine o voroavă... La înmormântări... este obiceiul ca oamenii, mai ales din rudeniile răposatului să se bocească, bocete, care în cimitir se transformă în adevărate strigăte. In unele ţinuturi este obiceiul ca la sărbătoarea «copiilor nevinovaţi» (28 Decemvrie), copiii familiilor mai sărace să umble cu o nuia în mână şi să ceară dela trecători un dar; tot asemenea în ziua Sf. Ştefan (26 Decembrie) umblă flăcăii mai săraci în cete cântând dela casă la casă şi adună daruri. Inaintea fiecărei case se opresc, cântă un cântec potrivit după starea gazdei, indicând felul şi mărimea darului.

«Nimic însă nu este aşà de caracteristic şi nu face aşà de uşor de cunoscut pe Cici, ca portul lor. Tot ce poartă pe trupul lor — afară de pălăria de pâslă ce şi-o cumpără din Fiume — este product al industriei casnice... Rufăria este de cânepă, celelalte haine de lână. Bărbaţii poartă nădragi strimţi, care sunt spintecaţi dela genunchi până la glesne şi se încheie cu catarame de metal. Deoarece nădragii sunt strimţi, n'au nevoie nici de bretele, nici de cingători. Jiletca este de pănură albă sau brună, deasemenea şi sumanul, lung până mai jos de şolduri, este întotdeauna de pănură brună. Incălţămintea este compusă din ciorapi scurţi, de lână albă, şi din opinci, legate cu curele colorate roşu. Pălăria neagră, de pâslă, are margine îngustă... Numai la sărbători îşi schimbă hainele, când îşi împodobesc pălăria cu o panglică roşie sau verde.

«Nici femeia nu poartă pe cap un product casnic. Ea îşi acopere capul cu o năframă cu flori roşii, astfel că nu i-se vede nici creştetul, nici partea dindărăt a capului şi nici urechile, legând-o printr'un nod sub bărbie sau în spate; numai Romăncele din Jeiăni îşi împăturează năframa îngust şi de-alungul şi apoi îşi înfăşură capul în forma unui turban. Rufăria femeilor este de pânză de cânepă, încinsă de-asupra şoldurilor cu o cingătoare de piele. Iarna poartă o a doua haină cu mâneci, însă mai scurtă cu câţiva centimetri decât haina fără mâneci, şi tot din pănură brună. Picioarele sunt îmbrăcate până sub genunchi cu ciorapi groşi, de lână albă, şi băgate apoi în opinci...

«Locuinţele Cicilor sunt sărăcăcioase şi întocmite numai pentru trebuinţele cele mai necesare ale familiei şi ale animalelor lor. Ele se construesc din piatră, se acoperă cu scânduri sau cu dranite, care dela distanţă nu fac impresie rea. Interiorul lor însă, compus dintr'o bucătărie şi un grajd sărăcăcios şi vreo odaie de locuit denotă sărăcia acestui popor.

află (I 344) în documentele din a doua jumătate a sec. XIV, publicate de De Franceschi, în regiunea Albonei și Fianonei, «un element românesc destul de numeros». Statutele orașului Segna vorbesc, la sfârșitul sec. XIV, limpede de migrațiunile acestea păstorești: «Item quod quando Morovlachi exeunt de monte et vadunt versus Gaccham, debent stare per dies duos et totidem noctes super pascuis Senie, et totidem tempore quando revertuntur ad montem» (Dragomir, *Originea* 15).

Regiunile istriene le erau de mult cunoscute Românilor Apuseni. Restrângându-li-se libertățile în patria lor veche și mărindu-se dările în acelaș timp ce invaziile turcești deveniau tot mai amenințătoare, cete din ce în ce mai numeroase de Români căutau o patrie nouă în Istria, unde, în jumătatea a doua a sec. XV, o groaznică epidemie de ciumă decimase populația [1]), și unde Veneția urmăreà în sec. XVI o politică consecventă de reîmpopulare. La 1449 vedem Morlaci așezându-se la Bibali, lângă Buie, iar la 1490 Venețienii primesc pe Morlacii refugiați lângă Castelnuovo. Cele mai multe colonii nouă s'au așezat însă în veacul al XVI-lea. Attilio Tomaro și alții au putut stabili, pe baza documentelor publicate până astăzi, 33 de astfel de așezări între anii 1510 și 1599 [1]) pe o parte mare a Is-

«Ocupațiunea principală a Cicilor este cultura vitelor, deoarece agricultura nu le poate da hrana necesară. Se ocupă și cu facerea doagelor în regiunile unde sunt păduri, sau fac cărbuni de ars (mangal), pe cari îi duc la Triest, unde-i vând direct sau îi depozitează în magazine... Din carierile de gresie de la Mune fac cuți și tocile, pe care le duc în Carniolia și Carintia. Inainte vreme Cicii fabricau și mult oțet, mai ales în ținutul Castelnuovo, și îl transportau până la Laibach (Lubliana). Deasemenea unii se ocupau cu contrabanda de sare, tutun ș. a., care însă în timpul din urmă au dispărut, precum s'au împuținat foarte mult și furturile».

[1]) Despre epidemiile de ciumă și despopularea Istriei din cauza lor, cf. Tamaro, *La Vénétie Julienne*, I, 433 ș. u. Tamaro dă (vol. I 453 ș. u). un tablou cronologic al «emigrării și importărilor de streini» în Istria (incl. Carsia), pe care-l reproducem — întrucât se rapoartă la Morlaci, Uscoci și Cici (cf. și S. Dragomir, *Originea* 16—17)— completându-l cu știrile strânse de P. Tomasin, *Die Volksstämme im Gebiet von Triest und Istrien* (în «XIX. Jahresbericht der deutschen Staats-Oberrealschule», Triest, 1889, p. 17—19):

1510—1525. Cristofor Frankapan umple *Mune* și *Seiane* de refugiați Morlaci.

1511. Familia Herberstein primește Cici din Bosnia în *Lupoglava*.

1517. Morlaci refugiați intră pe teritoriul *Triestului*.

1520. Se întemeiază cu Morlaci importați din Dalmația orășelul *Carnizza*, lângă Pola.

1525. Morlaci întemeiază *Villa di Rovigno*; alții fundează *Villanova* în regiunea Parenzo.

1530. Refugiați Morlaci, Albanezi și Greci capătă adăpost pe teritoriile dela *Buia* și *Cittanova*.

1532. Ferdinand I poruncește ca Uscocii și Cicii, cari vin din Bosnia, să fie așezați lângă *Pisino*.

1537. Uscoci sunt așezați în regiunea *Pisino*.

1538. Aloisiu Badoer transportă în Istria din banatul Kninului (Banadego) 5.000 de Morlaci. (Ei nu rămân însă acolo).

1539. Ferdinand I distribuie Cicilor teritorii întinse în regiunea Carsiei și a litoralului istrian.

triei. Ele cuprindeau adesea un număr însemnat de emigranți, precum era cea din a. 1539, când Veneția ușurează transportul la 2000 de familii de Morlaci. In anul 1581 se constată pe teritoriul Parenzo 100, în Cittanova 320 și în Umago 120 de familii de Morlaci, încât noii veniți formau în unele regiuni 15% din populație. Nu mai puțin de 130 e numărul satelor și al cătunelor întemeiate, începând cu sec. XV, de Morlacii și Slavii veniți în Istria (cf. Tamaro, *La Vénétie Julienne* I 443—444). Dar nu toți acești emigranți erau Români, iar dintre ei nu toți rămaseră în Istria. Foarte mulți Serbocroați din Bosnia, Croația și Dalmația s'au așezat deasemeni în Istria depopulată; uneori sunt pomeniți și Greci și Albanezi alături de Morlaci și de Croați; în sfârșit nu trebuie să uităm că în sec. XVI Morlacii înșiși, ca și Cicii și mai ales Uscocii veniți în Istria, erau în bună parte slavizați. Pe de altă parte avem știri pozitive despre o reîntoarcere a unora din coloniști în patria lor veche («aber sobald frid mit den Türken wird, laufen sie wider anhaimbs»), precum e cazul cu cei 5000 de Morlaci transportați de Aloisiu Badoer în Istria din Banatul Kninului. Turcii

---

1539. Două mii de familii de Morlaci cer voie să intre din teritoriul turcesc în *Istria*. Veneția le ușurează transportul.

1540. Colonii de Morlaci trec de pe litoralul de lângă Zara pe teritoriile dela *Cittanova*, *Umago* și *Parenzo*.

1540. In Carsia dela *Pinguente* și pe șesul dela *Montona* fură așezați Morlaci, pe când Albanezii și Grecii fură duși lângă *Umago* și *Buje*.

1541. Morlacii întemeiază cătune (Radmani, Delich, Prodanich, Rodolovich, etc.) lângă *Parenzo*.

1556. Familii morlace din Dalmația se fixează pe câmpia dela *Pola*.

1558. O colonie de refugiați morlaci se strămută dela Zaravecchia la *Torre* în Istria.

1558. Morlaci dalmatini întemeiază în Istria *Villanova* pe țărmul canalului de *Leme*.

1560. Morlaci veniți din spre sud reîmpopulează *Torre*, *Abrega*, *Fratta*.

1565. Morlaci sunt duși în *Villa di Rovigno*.

1570. Giovanni Filippini din Zemonico (l. Zara) aduce 40 familii de Morlaci la *Sbandati* (Parenzo).

1570. Familii de Morlaci se așează pe teritoriul de lângă *Valle*.

1580. Refugiații din Zvonigrad fură aduși la *Promontore*. Alți Morlaci, de lângă Zara, se așează la *Marzana*, *Pomer* și *Monticchino* (toate lângă Pola).

1581. Morlacului Zuanne Minà, din Dalmația, i se dădură câteva teritorii la *Maderno* (Pola).

1583. Alți Morlaci la *Pomer*, *Monticchio* și *Marzana*.

1585. Un număr de 271 Greci, Morlaci și Croați se așează la *Pola* și în împrejurimi.

1585. Alți Morlaci sunt aduși la *Promontore*.

1586. Imigrațiuni de Morlaci în Istria; ei se așează la *Marzana*, *Monticchio Sissano* și *Lisignano* (l. Pola).

1586—87. Proveditorul Salomon instalează Greci și Morlaci în orașul *Pola*.

1589. Morlaci sosesc și se așează pe Polesan, în *Valle* și *Cittanova*.

1590. Proveditorul Memo aduce 25 familii de Morlaci la *Fratta*.

1595. Morlaci colonizați pe muntele dela *Arche* (Rovigno).

1599. Căpitanul de Raspo aduce Morlaci pe pământurile pustii dela *Buie* și *Momiano*.

Colonizările continuă în tot cursul sec. XVII, dar cei ce vin să se așeze în Istria de acì înainte cu greu mai pot fi socotiți Români.

trimiteau adesea emisari ca să atragă din nou pe pribegi în împărăția lor, unde aveau nevoie de ei (cf. Vassilich, *Sull'origine dei Cici*, 103, Dragomir, *Vlahii și Morlacii* 49, Bidermann, *Die Romanen* 86). Cei ce rămâneau însă în Istria — când nu erau decimați de epidemiile groaznice care pustiau mereu provincia — se deosebeau de populațiunea autohtonă (cf. mărturia lui Ughelli din 1620, citată de Tamaro, *La Vénétie Julienne* I 437), care adesea se plângeà de veneticii, mai ales de origine slavă, ce-i strâmtorau.

Este sigur însă că românește se vorbeà în Istria în vremile trecute pe o întindere cu mult mai mare decât astăzi.

Dovadă despre aceasta sunt înainte de toate numirile de localități. Firește că ele ne dau numai o imagine necompletă despre extensiunea Românilor în Istria, întrucât din faptul că o localitate are nume românesc nu rezultă că toată populația ei a trebuit să fie română — mai ales când cuvântul de origine română a trecut și în limba slavă — precum, invers, multe din satele și cătunele cu numiri slave au putut fi locuite în totul sau în parte de Români, ca și azi, când dintre satele românești numai unul, Sucodru, are nume românesc. Cum multe cuvinte românești, fiind de origine slavă, se găsesc și la Croați, e greu de a hotărî dacă numiri ca *Gradina*, *Melica* ș. a., sunt date localităților de Istroromâni sau de Croați.

Pe harta Istriei alăturată acestui studiu am însemnat, subliniindu-le, după harta militară austroungară (1:75.000) localitățile în cari locuesc astăzi sau avem știri că locuiau odinioară Istroromâni, precum și numirile cari sunt sau pot fi de origine istroromână. Cu majuscule sunt însemnate orașele și orășelele mai însemnate din Istria, care pot servì ca puncte de orientare. O privire asupra acestei hărți ne arată că nucleul coloniilor istroromâne trebuie să fi fost acolo unde ele se găsesc și astăzi, adecă la sud de Monte Maggiore înspre lacul d'Arsa (Čepić.) *Catun*, *Rumkovac*, *Cherbune* (cr. Krbun) și *Vlahi*, probabil și *Pikulič*, *Perici* și *Peručić* sunt puncte în care odinioară au fost Români [1]). Dar așezările lor trebuie să fi continuat, la stânga Arsei, spre sud până la *Schitazza*, unde, pe la jumătatea veacului trecut, se mai vorbià românește, precum dovedesc numirile: *Catun* (de două ori), *Vlahova*, *Vlašca*, *Vlahi*, *Vlahovo*, *Lizzul* (și astăzi nume de Istroromân, cf. Popovici I 49 și atestat, ca nume de Čič, la anul 1523 în Albona [2]),

[1]) Numărul acesta ar fi cu mult mai mare dacă am cunoaște și numele de dealuri și locuri neînsemnate pe hărți. I. Popovici a dat (I, 42—48) o listă de asemenea numiri din care cităm: *Runkovci* și *Matolich* (lângă Gradinie), *Stîrpar* (l. Grobnic), *Puntițe* și *Punte*, *Țigânca*, *la Rupe*, *Codru* (l. Brdo), *Văl'ile*, *Mârzine* și *su Mârzin*, *su Căl'i*, *la Bâte* (l. Noselo), *Cucurle*, *Dumbrava*, *la Lăcu* și *vâr de Lăc*, *Costa*, *su Sopot*, *su Meriz*, *la Bâtă*, *Mârjinu* (l. Senovic), *Bukar*, *Bačia*, *Skerbani* (l. Scopliaco), *Valla*, *Kurelovići* («cureà»?), *Perići* («păr»?, l. Bogliuno), *Vale*, *Runko* (l. Cherbune).

[2]) «Marco des Litzal Aiden (=Eidam), Jakob des Litzal Sun (= Sohn)», într'un document nemțesc, citat de Bidermann, *Neue slav. Siedlungen*, 364. Pentru forma cu *a*, cf. *Cernal* alături de *Cernul* în diferite documente. Numele *Liț u* — o scurtare din *Niculiță* sau *Vasiliță* — se întâlnește la noi în Bucovina.

Bolobani și *Bolovani* «bolovani» (§ 271), *Faraguni*, *Faraguna* «fărăgună» (și astăzi poreclă de Istroromâni § 271) și *Stara Guna* «gună veche», și cele în *-ul: Sikull*, *Sikulski breg* (cf. Sekulja § 271). Dar și pe țărmul drept al Arsei, ajungând spre vest până la o linie aproape dreaptă care trece dela nord spre sud prin Caroiba — Antignana — Canfanaro — Dignano — Pola, avem, mai răsleţite, numiri care indică, pentru vremile trecute, așezări de Istroromâni, astfel: *Catun* (de trei ori), *Vlašići*, *Čobani*, *Čubani* și *Čubanici*, *Floričići* («floricică»), *Jerbulišče* («iarbă» cf. *Jerban* § 271), *Sugari* (cf. § 271), poate și *Dosani* («dos»), *Surani* («sur»), *Guran* («gură» s. slav. *gora*?), *Munzi* («munți» sau plur. din *Munac* «locuitor din Mune»?), *Serman* («sărman»), *Pulići* (cf. *Puljša* § 271), *Peteki* («petec»?), *Kalići dvori*, *Kurić* (cf. *Kureš* § 271) și de două ori *Vidulini* (cf. *Vidulović*). Maiorescu 47 mai citează un *Greli* (care ar puteà fi g r e l′ «grei»), pe care nu-l găsesc pe hartă. Bidermann (*Die Romanen* 84) a găsit pe o hartă cadastrală a lui Giovanni Gerini din a. 1847 o grupă de case numită *Vlachovichievo-Selo* la vest de Antignana. Numirea *Romania* (sătulețe la nordvest de Bogliuno și la nord de Umago), deși nu poate fi românească, e totuș remarcabilă fiindcă se găsește și în apropiere de Sarajevo, unde pare a continuà, în gură sârbească, un nume latin. Cât despre *Rumeni* (la nord-vest de stația de tren Pinguente) și *Rumini* (deal, la nord de Sdregna), în aceste nume nu putem să vedem pe «Român» al nostru — care în gura Istroromânilor trebuià să fie *Rumăr* — ci, ca și la baza numelui de familie *Rumano*, am puteà aveà adjectivul de origine slavă «rumen» (cf. Bartoli, P. 104).

De sigur că și onomastica istriană, pe care n'am putut-o studià din lipsă de izvoare, ne-ar oferì un material interesant pentru aflarea urmelor românești între locuitorii slavi ai Peninsulei. Astfel numele *Burul* — purtat și de unul din voluntarii istrieni în armata italiană în războiul mondial — se găsește în Chersano; Popovici (I 14) ne asigură că purtătorul acestui nume are un tip pronunțat românesc. Carlo Franceschi (citat de Bidermann, *Die Romanen* 83) dă o listă de nume pe care le crede românești, între ele *Musul*, *Furula*, *Zelesco* [1]).

Dar afară de aceste deducții de natură filologică, avem și date despre graiul românesc vorbit odinioară în sate slavizate azi cu desăvârșire.

---

[1]) O. Densușianu, într'un articol întitulat *Amintiri despre Românii istrieni și urme de limba lor în documente din sec. XII, XIII și XIV*, publicat în «Revista critică-literară» IV (1896), p. 260 ș. u., citează câteva nume, p e care Bartoli, P. 100 ș. u. le dovedește a fi străine. Nu mi se pare însă convingătoare explicaţia pe care acesta (p. 110) o de numirilor I e s s e n o v i c (I a s c i m b i c h într'un doc. din 1367) și S u s n i e v i ţ a, din *jos-in-vic* și *sus-in-vic*. A. Glavina (*Unirea*, XIV No. 11) derivă numirea satului S u s n i e v i ţ a din s u s + n j i v ă «câmpie», deci «deasupra câmpiei»; mai de grabă avem a face în partea dintâiu a cuvântului cu prep. *su* «supt» (ca în S u c o d r u, etc.), iar în partea a doua, poate, cu croat. s n i e g «nea, zăpadă».

Burada — dar datele acestuia trebuie primite cu rezervă — ne asigură (p. 10) că după spusele lui A. Covaz, și prin alte orașe ale Istriei, precum *Pola*, *Albona*, *Fianona*, *Volosca*, *Pinguente* ș. a. au fost mai de mult o sumă de familii românești, dar cele mai multe astăzi sunt slavizate. «In *Pisino*... familii neslavizate a mai rămas a fraților Valentin și Martin Zovici, a lui Martin Opașic, negustor și a lui Lovrinovici, hotelier». Tot astfel «îl încredințează mulți bătrâni» că odinioară fuseseră mulți Români în satele *Gallignana* și *Pedena*, astăzi slavizate cu totul (p. 23). Tot bătrânii îi spun că odinioară locuiau Români în *Corte Alba* și *Vlahi*, în apropiere de Albona, iar Scampicchio îl asigură că Istroromâni se găsiau și în localitatea *Ladinu*, între Albona și Fianona (p. 24), în *Fianona*, *Volosca* și *Castua* (p. 31). Burada a întâlnit Istroromâni și în *Pola*, «unii ocupându-se cu negoțul, alții lucrând la arsenalul marinei militare, alții muncind cu ziua la port» (p. 35). Dela Antonio Beltramini, secretar comunal, află că mai de mult se vorbià românește și în satele *Cătun*, *Cosliaco*, *Cărbune*, *Răchita*, *Cepici Bolesco*, *Chersano*, *Liţul*, *Barbana* și *Carnizza* (p. 36).

P. Kandler *(Dei popoli che abitano l'Istria*, în revista «L'Istria» VI, Trieste 1851, p. 79—80) scrie: «il romanico usavasi come lingua familiare e delle donne nei villagi di Gradine, Lettay, Susgnevizza, Vilanova, *Tepenovizza*, Berdo, *Cepich*, vacilava in *Chersano* e *Cosliaco*, era sparita dall'agro *Albonese*».

C. A. Combi *(Cenni etnografici sull'Istria*, în «Porta Orientale» III, Trieste 1859 p. 115) scrie: «e anche dopo il secolo XVI si parlò il romanico per molti anni a... *Cosliaco*, a *Cepich*, *Tepenovizza*, *Possert*, *Tupliaco*, *Cherbune*».

Fr. Miklosich *(Slav. El.* 55 No. 2) numără, după o comunicare a preotului Jak. Volčić, între comunele românești ale parohiei Cherbune, afară de Grobnik, și *Hilji* și *Žmarelji*, pe care nu le găsesc însemnate pe harta militară austriacă. Și Lechner *(op. cit.* p. 297) susține că în aceste două cătune ar fi Români.

Miklosich (*Rum. Unt.* p. 1), mai citează o *Ethnographische Karte der Markschaft Istrien* din 1850, în care se dă, între satele românești, și *Possert*, și se adaugă: «în Val d'Arsa și în Peninsula Albonează, apoi în *Cherbune*, *Tupliaco*, *Scopliaco*, *Pedena*, Valahii sunt amestecați cu Croații și azi sunt slavizați cu totul».

I. Maiorescu (p. 45), în drum spre Grobnic, află Istroromâni în cătunul compus din șase case *Banovina*, care nu-i însemnat pe harta militară austro-ungară. Lui Maiorescu i se mai spune (p. 42 și 45) că în St. Martino «abià în patru-cinci case se mai vorbește românește, în care s'au întâmplat mai curând căsătorii reciproce între St. Martiniani de o parte și Letoiani și Gradignani de altă parte. Chiar și în casele acestea, unii mai vorbesc, alții nu». Burada (p. 20) renunță de a mai vizità, la 1890, acest sat, căci i s'a spus că este cu totul slavizat.

In cererea Susnievițenilor de a se întemeia în satul lor o școală românească, prezentată dietei istriene în 1888, și în raportul comisiunii școlare numite spre studierea acestei cereri (cf. Popovici I, 22—23), se consideră între satele din Val d'Arsa cu locuitori istro-români și satul *Possert* (Posrt), între Letai și St. Martin, pe care îl numără între satele istroromâne și Miklosich *(Slav. El.* 55 n. 1 și 2).

Weigand *(Encicl. rom.)* zice că mai de mult s'a vorbit românește și la *Cărbune*, *Tupliac* și în alte sate.

Pe vremea lui Maiorescu se mai vorbià românește și la punctul extrem sudestic, la *Punta Nera*, «Carnerul adecă se cotește spre Apus în semicerc și se îmbină cu canalul Arsei. In vârful acestui munte, locul se așează puțintel și are forma unui crater mare. In acest crater e *Schitazza*, un loc înconjurat despre răsărit, miază-zi și apus de mare și îmbinat numai despre miază-noapte cu uscatul. Poalele muntelui despre răsărit și miază-zi se numesc *Valea-Curată*... Din toți Românii ce vor fi fost aici au rămas numai aceștia, însă cu durere am aflat că numai în 5—6 case mai știu românește bătrânii; bărbații dela 40 în jos, nu mai vorbesc» (p. 60) [1]).

In *Ethnographische Karte* din 1850 citată de Miklosich *(Rum. Unt.* p. 1) ni se spune că «în Schitazza, lângă Punta-nera, mai vorbesc numai două persoane — rău — limba».

Pe Românii din Schitazza îi pomenește și Ascoli (p. 51), Bidermann *(Die Romanen* 83: «în cătunele Chermenizza și Cerovizza» unde, precum se crede în Albona, au venit patru familii din părțile dalmatine și montenegrine), iar Ive *(Romania* X 320 ș. u.) susține că la 1880 ar mai fi trăit trei sau patru indivizi care știau românește.

La 1890, Burada (p. 28) găsește în cele 21 de case din Schitazza numai pe Ion Dobrici, care mai știà ceva românește și alți doi bătrâni, Ion Maria Fonovici, de 80 de ani, și fratele acestuia, Mateiu Fonovici, de 78 de ani. După mărturisirea lui Dobrici: «părinții lor le spuneau că tot satul erà românesc și nu se vorbià decât vlașchi, dar apoi venind Hroații în satul lor, unul câte unul, au început pe încetul a introduce limba lor și înmulțindu-se la număr apoi — căci veniau necontenit, și Românii nu mai veniau — s'au slavizat cu toții; aceasta mai ales că nu aveau preoți români».

La 1892 Weigand nu mai găsește Români în Schitazza. Tot astfel *Glavina*, care într'o scrisoare (manuscrisă) către A. Viciu constată că această comună de peste 250 de suflete e cu totul slavizată și continuă: «Tot astfel de soarte au avut și Rumeri din *Santa Lucia*. In prezent numai un singur om mai știe să vorbească limba rumeră, restul vorbește limba italiană sau limba croată».

---

[1]) Maiorescu fusese întovărășit în călătoria sa în Schitazza de I. T. Lucian, cf. articolul acestuia *Dialetti dell'Istria* în «Archivio Veneto» din 1876 (Venezia), p. 242 ș. u., în care se dă o bibliografie interesantă asupra dialectelor vorbite în Istria.

CAP. II

ISTROROMÂNII DE ASTĂZI.

1. CELE DOUĂ GRUPE ȘI AȘEZĂRILE LOR.

Astăzi Românii din provincia italiană Istria locuesc în două grupe, în *grupul de Nord* și *grupul de Sud*, despărțite geograficește prin șirul de munți numit Monte Maggiore (croat. Učka Gora, înalt de 1396 m). Centrele comerciale ale celor două grupe fiind deosebite și căile de comunicație între ele anevoioase [1]), un contact n'a existat aproape de loc; abiă în timpul din urmă, prin cercetătorii ce au trecut pe la ei, acești Istroromâni au început a ști unii de alții. Căsătorii însă nu se fac nici astăzi între ei.

Grupul de nord, cuprinde numai satul *Jeiăni* [2]), situat la 31° 51′ la est de Ferro și la 45° 26′ la nord de ecvator, la 618 m deasupra Mării Adriatice, în cel mai estic colț din Ciceria. «Satul, în care nu locuesc decât Români, se extinde pe o vale frumoasă, acoperită de frumoase oaze de iarbă, între mulțimea pietrelor ce se află în jurul lor. El e înconjurat de toate părțile cu o coloană de munți, pe care îi numesc *Munții Popilor* și *Jviaviță*» (A. Glavina).

Până la *Sapjane*, cea mai apropiată stație de tren spre Fiume, nu duc drumuri directe, ci trebuie să faci un ocol mare prin comuna Munegrande. De aceea locuitorii din Jeiăni fac cei vreo 20 km până la Fiume, centrul comercial spre care gravitează, pe drumurile vechi și anevoioase pe care umblau și înaintașii lor. «Ei stau singuri și singuratici în rărunchii grozavului Carst. Departe sunt și de frații istroromâni de sub Monte-Maggiore, cale de două zile peste secul munte» (A. Viciu în «Unirea» dela Blaj, a. XVI, No. 17). «E un lucru foarte greu», scrie A. Glavina lui A. Viciu (scrisoare manuscrisă din 30 August 1904), a merge în satul Zeiăni; după [=pe] o căldură teribilă omul trebuie două zile să facă o astfel de excursie prin Munții Maggiore, nu prea plăcută». «Cei din Jeiane», scrie E. Riegler, «nu se întâlnesc cu cei din Val d'Arsa decât la vânzarea cărbunilor în Fiume, și nici atunci nu se cunosc și nu-și vorbesc în dialect. Satele sunt prea depărtate; le trebuie o zi până să ajungă dintr'un loc într'altul

[1]) «Trebuie să iei trenul spre Triest sau Fiume, până la Mattuglie-Giordani, iar dela Giordani șoseaua provincială până la răspântia S. Paolo, pentruca să ajungi, prin Munegrande la Jeiăini. Distanța dela Giordani, stația din urmă de tren, până la Jeiăni e de 20 km. Un alt drum, mai scurt, pe care poți merge și cu căruța, din Giordani la Jeiăni, trece prin Bergod Grande și are 10 km» (Comunicat de dr. Galli).

[2]) Rostirea acestui nume e, în gura locuitorilor români — care pe sine se numesc *žejănți—žejăn* (Glavina p. 40, Popovici I). Maiorescu (65) scrià *Jeiun* sau *Jeiune*, susținând că locuitorii i-ar fi spus că «acesta e numele cel adevărat». El era aplecat să vadă în numirea aceasta un latinesc GELIO, -ONIS, ceea ce explică apropierea forțată de presupusa etimologie latină și grafia sa Jeliun (e). Pe harta militară austroungară e însem. nat Žejane, Miklosich (Sl. El. 55 n.) scrià Zeiane și Seiane (ultima grafie și la Bartoli, P. 7), Vassilich și alții scriu Xejane (cu $x = \check{z}$, ca în dialectul venețian).

ocolind pe la Fiume sau Trieste coama munților». Femeile se duc la Castelnuovo să-și facă cumpărăturile.

Comuna Jeiăni se ținea, pe vremea Austriecilor, de parohia Munegrande, locuită de Croați, al cărei preot avea datoria să citească liturghia în Jeiăni odată pe săptămână (Schück, 211) și de judecătoria și primăria din Castelnuovo, locuit de Sloveni. Numărul caselor era, la 1857, 70—80 (Maiorescu p. 66); la 1890 Burada (p. 34) numără 86 de case, cu o biserică frumoasă, clădită de locuitori.

Jeiănenii sunt astăzi ultimii păstrători ai graiului strămoșesc vorbit odinioară de Românii Apuseni în Ciceria. După mărturia lui Viciu («Unirea» a. XVI, No. 17) «ei sunt mândri de limba lor: î l' p o t é n v i n d e t o ț, ziceà tânărul Anton Stambulic»[1]).

G r u p u l s u d i c, numit și al «Românilor din Valdarsa»[2]) e așezat într'un triunghiu mărginit de șoselele ce duc dela Pisino spre NE la Abbazia și spre SE la Fianona, având ca bază litoralul Mării Adriatice. In mijlocul acestui triunghiu, de amândouă părțile drumului ce duce dela Pas spre lacul d'Arsa (Čepić), sunt grupate următoarele șapte sate și cătune cu o populație în cea mai mare parte românească (între 31° 44′ și 31° 49′ la E de Ferro și între 45° 14′ și 45° 17′ la N de ecvator):

In punctul cel mai nordic *Letai*[3]), spre SV *Gradigne*[4]), spre V dela acesta *Susnievița*[5]), la un kilometru spre SE dela acesta *Noselo*[6]), mai spre sud *Sucodru*[7]), spre V dela acesta *Brdo*[8]), și mai spre V, *Grobnic*[9]).

---

[1]) După «Globus» 28 (No. 1 din 1875, citat de Bidermann, *Die Romanen*, 84), dacă vreun țigan vorbește românește cu un Čič, acesta se rușinează și se face că nu înțelege.

[2]) «Val d'Arsa, nu-i acum decât o mică albie bolovănoasă, care se pierde de-alungul satului Susgnevizza, apoi, mai departe, trece în dreptul cătunului Sucodru, pe sub coasta satului Berdo și se pierde în apele lacului Cepich, apoi în Quarnaro și Adria. La vreme de ploaie se umflă în torent. Se cunoaște înălțimea apelor care au săpat malurile de clisă». (E. Riegler).

[3]) In gura Istroromânilor: *Letâi* (Bartoli P. 7), pe harta militară austro-ungară (scara 1:75.000) *Lettai*, italienește *Letana*.

[4]) In gura Istroromânilor *Grádin'e* (Popovici I 10), pe harta militară austro-ungară *Gradigne*, italienește *Castellania* (Bartoli P. 7); locuitorii se numesc pe sine G r á d i n ț i.

[5]) In gura Istroromânilor S u s ń é v i ț a și Ș u ș ń é v i ț a, pe harta militară austro-ungară *Susgnevizza (Susnjevica)*, italienește *Frascati* (Bartoli P. 7); locuitorii se numesc pe sine S u s ń e v ț i și Ș u ș ń e v ț i (Popovici I 10).

[6]) In gura Istroromânilor N ó s e l o și N ó s o l o (Popovici I 10), pe harta militară austro-ungară *Villa nova (Nova Vas)*, italienește *Villanova* (Bartoli P. 7); locuitorii se numesc pe sine N o v o ș â n (Popovici I 10).

[7]) In gura Istroromânilor S u c o d r u sau S e n o v i c (Popovici I 10), pe harta militară austro-ungară *Jessenovich*, scris și *Iessenovic* și *Iassenovizza* (Miklosich, Sl. El. 55 n.), iatlienește *Frassineto* (Bartoli P. 7, nu *Frassinetto*, cum scrie Popovici I 10); locuitorii se numesc pe sine d e S u c o d r u sau, în traducere slavă, P o d g o r ț i (Popovici I 10). Sub «Codru» = munte, se înțelege Muntele Maggiore.

[8]) In gura Istroromânilor B r d o și B ă r d o, B â r d o (Popovici 1 10), pe harta militară austro-ungară *Berdo*, italienește *Colle San-Giorgio* (Bartoli P. 7); locuitorii se numesc pe sine B r i â n (Popovici I 10). — De *Brdo* se țin și cătunele C o s t e r c e a n i (pe harta militară austro-ungară *Kostrčane)* și S t a n c o v i c i (pe harta militară austro-ungară *Stancovici)*, cf. Weigand I 241.

[9]) In gura Istroromânilor G r o b n i c (Popovici I 10), pe harta militară austro-

Din aceste comune, *Letai*, *Susnievița*, *Noselo* și *Sucodru* se țineau pe vremea Austriecilor de parohia Susnievița, *Gradigne* de Pas, *Grobnic* de Cherbune; *Brdo* aveà parohie proprie.

Letai, *Susnievița*, *Gradigne* și *Grobnic* se țineau de judecătoria din Pisino, iar *Brdo*, *Noselo* și *Sucodru* de cea din Albona.

Noselo și *Sucodru* se țineau de primăria din Fianona, *Brdo* de cea din Albona, *Letai* și *Susnievița* de cea din Bogliuno, iar *Gradigne* și *Grobnic* de cea din Pisino (Popovici I 10—11, Czink p. 263 [1]).

Prin alipirea Istriei la Italia, cele șapte sate istroromânești au fost reunite, sub numele «comune di Valdarsa» într'un singur cerc administrativ, care alege 15 consilieri. Intâiul comisar guvernativ, cu sediul în Susnievița, a fost numit Istroromânul Andrei Glavina [2]).

In afară de aceste sate și cătune «se află prin diferite văi sau păduri și vârfuri de dealuri, familii care vorbesc curat românește (dialectal); familii de acelea sunt trei patru la olaltă, în alte locuri se află mai multe, iar în unele locuri se află numai una. Familii de acelea sunt: *Cârnelii* [3]), jumătate de oră de Susnievița, care vorbesc o limbă destul de frumoasă; sunt patru familii mari, cam la 50 de suflete. Mai departe, într'o pădure, aproape jumătate de oră dela Letai, se află *Stoč (Soč)* și *Sereb*, două mari familii românești, bogate; sunt așezați într'o pădure seculară. Aproape de Cârnelii se află două mari familii, cu numele *Sale*. In jurul satului Bărdo, Gromnik și Gradinja se află astfel de familii foarte multe, a căror număr de suflete se urcă peste 500». (Scrisoare manuscrisă a lui A. Glavina către A. Viciu).

---

ungară *Grobnico*, la Glavina și *Gromnik*, italienește și *Avellino* (Bartoli, P. 7); locuitorii se numesc pe sine Grobničân (Popovici I 10).

[1]) Mai demult *Grobnic* se ținea de comuna Bogliuno, iar *Susnievița* era independentă (Bidermann, *Die Romanen*, 80).

[2]) D. Dr. Galli mi-a comunicat (în 1922) următoarele amănunte interesante despre această schimbare: «E stato un compito molto arduo quello dell'Autorità politica di persuadere questi villici troppo attaccati al sistema amministrativo lasciato dall'Austria, ad aconsentire alla loro riunione in un proprio comune. Alcuni di essi, privi come sono di coltura, e di una propria coscienza nazionale, non credono alla possibilità di conservare il dialetto romeno che secondo essi sarebbe un linguaggio preferito soltanto dai vecchi, mentre i giovani ormai non adoperano che la lingua croata o l'italiana; questo gruppo di scettici sono per la massima parte croatizzati, abitano alla periferia di Susgnevizza e non sarà sperabilmente la loro volontà che trionferà sugli altri romeni particolarmente su quelli di Susgnevizza, Villanova e Jessenovich che costituiscono il vero nocciuolo romeno. La preoccupazione principale di tutti è di ordine finanziario; essi temono cioè che coll'erezione di un nuovo Municipio dovranno pagare maggiori imposte per sostenere la spese necessarie al funzionamento dell'ufficio comunale. Lo scrivente ha interessato le autorità preposte per ottenere un contributo da parte della provincia dell'Istria e del Governo alle spese per l'erezione del nuovo ufficio municipale che sorgerà in Susgnevizza secondo i piani già elaborati dall'ufficio tecnico provinciale».

[3]) «Iată-ne pe coastă, în fața casei țărănești cu ziduri ca de cetate a lui Frane Milicich, poreclit Burasera, gospodar de frunte din cătunul Cârneliilor, zis și cătunul Grobnic, după așezarea ca într'o oală a caselor între dealuri» (E. Riegler).

Dintre cele șapte așezări principale, numai patru își mai păstrează bine limba și naționalitatea: *Susnievița*, *Noselo*, *Berdo* și *Grobnic*. Dintre celelalte, în *Letai* «un cătun din opt case risipite», pe vremea lui Maiorescu (p. 37) oamenii vorbiau cu toții fără sfială și bucuroși istroromânește; cu câțiva zeci de ani mai târziu, Popovici (I 12) află însă cu totul altă situație: sub influența și presiunea preotului slav din Susnievița, Letaianilor le era rușine, chiar și bătrânilor, să mai vorbească graiul părintesc, deși îl știau încă toți până la *Zigarišče*.

Maiorescu (p. 52), ne asigură că «locuitorii din *Senovic* vorbesc ca și în Susnievița și Letai, fără vreo diferință ce ar puteà bate la ureche», pe când Popovici (I 12), constată că în Senovic până la *Carlovich* abià se mai vorbește românește.

De asemenea în *Gradigne*, Burada (p. 13) ne spune că a găsit oameni care nu știau românește, iar după constatarea lui Popovici (I 12), «stau lucrurile de tot slab; acì se vorbește de tot puțin: copiii nu știu deloc și cei bătrâni vorbesc în dialectele slave folosite de copiii lor. Satul acesta, cu generația bătrână, e pierdut pentru noi.» Tot astfel Bartoli ne spune că locuitorii din Gradigne vorbesc între sine croățește, iar românește nu vorbesc decât cu Istroromânii din Brdo, Susnievița și alte sate, când se întâlnesc cu ei. Pe vremea lui Maiorescu însă Gradinianilor, cu care acesta dădù mai întâiu ochii în călătoria sa, «le plăceà a sta de vorbă» cu el (p. 12) și fu primit cu prietenie de locuitorii acestui sat (p. 44—45).

2. NUMĂRUL ISTROROMÂNILOR.

Numărul Istroromânilor e greu de stabilit. Statisticele mai vechi se contrazic, nu numai fiindcă unele sunt mai exacte și altele sunt mai mult prețuiri mai puțin exacte și fiindcă sunt făcute în diferite timpuri (ceea ce la un popor într'un stadiu progresat de desnaționalizare contează foarte mult), ci și fiindcă numărătoarea întâmpină greutăți de ordin principiar, ca și în Peninsula Balcanică, unde pentru Aromâni ni se dau cele mai deosebite cifre. Intr'adevăr, putem socotì deopotrivă de Istroromân pe cel ce vorbește graiul său părintesc și aparține și cu sentimentele sale acestui popor, ca și pe cel ce vorbește mai mult croățește și se rușinează de limba părinților săi, din care abià mai știe câteva vorbe? Vom luà ca bază a statisticei sentimentul național, sau limba, sau pe amândouă? Iată întrebări pe cari diferiții cercetători le-au rezolvit după criterii diferite și care explică îndeajuns deosebirile datelor lor statistice [1]).

[1]) Dau în această notă un tablou al datelor statistice culese din diferiți autori în ordine cronologică, completând lista lui V. Nicoară din Transilvania XII 1 ș. a.

Astăzi sunt mai puțin de 3000 de indivizi cari vorbesc istroromâ-

a. **1846**. P. Kandler dă în «Istria» (a. 1846, p. 47) pentru Valdarsa numărul **6000**, cu observația: «appena conservano nell'intimo della famiglia la lingua romanica, slavizzati del rimanente a modo che fra breve ogni traccia romanica sarà del tutto cessata; la lingua della religione è ormai per loro la slava soltanto». Statistica austriacă din același an dă (după Nicoară, p. 5 și Auerbach, p. 213) cifra de **1555**.

G. F. Scheiner, în Ersch și Gruber, *Allgemeine Enzyklopädie*, Leipzig, 1846 (s. «Istrien») scrie: «Daci vechi se găsesc și în Istria. Locuitorii satului Sejane în distr. Castelnuovo, Dare în distr. Pinguente, Jessenovitza și Villanova în distr. Bellay, sunt Valahi adevărați. Ei vorbesc unul cu altul limba valahă, cu deosebirea că în limba lor s'au furișat multe cuvinte slave. Se crede că sunt urmașii a 800 de familii, cate, refugiindu-se prin Pannonia și Noricum din Bulgaria, au supraviețuit omorului căruia i-au căzut jertfă 70.000 de inși, uciși în mod mișelesc».

a. **1847**. In *Calendarul pentru poporul român*, p. 23, se dă, probabil după Kandler, numărul de **6000**.

a. **1850**. Miklosich (R. U., p. 1), reproduce după *Ethnographische Karte der Markschaft Istrien, eigentlich Uebersichtskarte der Steuerbezirke* următoarele date pentru Românii din Istria în a. 1850:

Cercul județean	Castelnuovo: Comuna Žejane	523 (525)
»	»	Pisino: Satele Gradigna, Possert, Lettay, Grobnico, Sušnjevizza	1240
»	»	Albona: Berdo, Jessenovig, Villanuova. .	1190
		Suma . . .	**2953 (2955)**

a. **1855**. Heufler (ap. Lechner, 295) socotià **1500** de Istroromâni.

a. **1857**. K. Czoernig, *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, Wien, 1857 I, 1, p. 79 dă pentru Românii din Istria cifra de **2795** de suflete.

Dr. A. Schmidt și W. F. Warhanek, în lucrarea lor *Das Kaiserthum Oesterreich* (Wien, 1857), socotesc numărul Românilor istrieni **1500** suflete (ap. Urbas, trad. Moisil 188).

Almanahul de Gotha din acest an dă însă cifra de **5000** (Obedenaru).

a. **1859**. Combi, *Porta orientale*, Trieste 1859, p. 101 (citat de Nicoară p. 5 și de Ascoli 51) are numărul de **3000**, lăsând afară pe cei din Schitazza și Jeiăni.

Ascoli (51) stabilește, după datele lui Micetici, numărul de **2200** și adecă:

Brdo, cu limba mai puțin conruptă	712
Susnievița, împreună cu dependențele sale Letai, Noselo, Sucodru.	1114
Grobnic cam	180
Gradigne, unde limba română e mai stricată, cam tot	180

a. **1862**. Miklosich (Sl. El. 55) are numărul «**6000**, după alții **3000**», dând următoarea statistică pe care i-a trimis-o preotul Jak. Volčić: **2760** suflete și adică:

A. La N. de lacul d'Arsa:

a) Parohia Sušnjevica întreagă, cu satele Litaj, Nova Vas, Iesenovik, Posrt .	1093
b) Parohia Brdo întreagă împreună cu casele risipite ce se țin de ea.	657
c) Parohia Kerbune, cuprinzând satele Grobnic, Hilji și Žmarelji	250
d) Parohia Paz, numai în Gradin	100

B. In ținutul Cicilor, districtul Novigrad (Castelnuovo), în vicariatul Mune, marele sat Žejane 560

După Urbas (trad. Moisil, p. 188) «într'o expunere istorico-geografico-statistică a Istriei, publicată de secția literară artistică a Lloydului austriac din 1863, numai colonia română de lângă lacul d'Arsa este arătată cu **5000** suflete».

a. **1863**. Stieglitz, *Istrien, historische, geographische und statistische Darstellung der istrischen Halbinsel*, îi socotește cam **5000** (cf. și Lechner, p. 295).

a. **1869**. Dr. A. Ficker, *Die Völkerstämme der österr.-ung. Monarchie* (Wien, 1869, p. 90) dă în «Küstenland» **3700** de «Ostromanen».

a. **1877**. H. I. Bidermann, profesor de statistică la Universitatea din Graz, în cartea sa *Die Romanen und ihre Verbreitung in Oesterreich* (Graz 1877, p. 151 și 184) calculă,

neşte. Numărul lor exact îl vom află abiá din statistica oficială italiană,

după «Ortsrepertorium für das österreichisch-illyrische Küstenland» numărul Istroromânilor «cel mult **2646** de capete», adăugând că au fost socotiţi toţi locuitorii din satele istroromâne, între care se găsesc de sigur şi de cei ce nu pot fi priviţi ca Români.

Lechner (p. 295) dă, după o carte despre Istria din acelaş an, cifra **3000**.

a. **1880**. După Urbas (trad. de Moisil, p. 188) recensământul oficial din 1880 a stabilit în singurul district Pisino, cu cei mai mulţi Români, **1562** suflete. Nicoară p. 5 constată însă că statistica oficială austriacă din 31 Dec. 1880 nu pomeneşte de loc de Istroromâni. Ive (*Romania* X, 320 ş. u.) stabileşte, după datele ce i le dau preoţii, totalul de **3003** Istroromâni. Lechner (p. 295) dă, pentru comunele Susnievița, Villanova, Lettaj, Grobnico, Gradigne, Berdo, Possert şi Jessenovic, numărul **2300**.

Czörnig, *Die ethnographischen Verhältnisse des österr.-ung. Küstenlandes* (Triest, 1885, p. 17) dă numărul de **2121** pentru Istroromânii din Val d'Arsa.

a. **1883**. Lechner (p. 299) crede că cifra de **3000** e prea mare. In Sejane numără 531 de locuitori.

a. **1884**. Urbas (trad. Moisil p. 188) crede că Istroromânii sunt «abiá **3000** suflete».

a. **1888**. Deputatul croat Dr. Laginja, care nu erá prieten al Românilor, susţineá în discursul său rostit în Dieta istriană (cf. Popovici I 25) că numărul locuitorilor din Jeiăni e de 600—700 de suflete. Deputatul Fr. Constantini dă în aceeaş dietă («L'Istria» din Parenzo, din 6 Oct. 1888), pentru Valdarsa, numărul de **2999** (ap. Nicoară, p. 5).

a. **1890**. Burada (p. 14) numără în Susnievița «aproape **400** de locuitori».

Dr. P. Tomasin, *Volksstämme im Gebiete von Triest und in Istrien* (Triest, 1890, p. 42—44) află în Zeiane **530**, iar în valea Arsei superioare **2000** de suflete în satele Gradinje, Grobnico, Iesenovica, Lettaj şi Villanova, cu centrele în Berdo şi Sušnjevica.

Czink (p. 265) scrie că numărul Ciribirilor este cam **3000**.

Statistica oficială dă **470**. Czörnig jun. îi crede **2121**, dintre cari 1590 fuseseră înregistraţi ca Italieni, iar 531 ca Serbo-Croaţi (ap. Auerbach, p. 214).

a. **1892**. Weigand, în *Romania*, XXI, p. 241 socoteşte numărul Istroromânilor «vreo **3000**».

a. **1894**. Acelaş, în articolul său publicat în «Beilage zur Allgemeinen Zeitung», München, No. 252 (No. 210 al Suplementului), din 12 Sept. 1894 dă următoarele date:

1. Susnievița, cu cătunele Bakotitš şi Bonasera, 55 familii;
2. Noselo, cu cătunul Skombitš 37 fam.;
3. Iessenovic, cu cătunele Trdoslavitš, Surian, Karlovitš, Latkovitš, 40 familii (dintre care numai 25 mai vorbesc acasă româneşte);
4. Letay; româneşte vorbesc numai în cătunele Lenzovištše (4 fam.), Kontustša (2 fam.), Zigari (3 fam.), Travalja (2 fam.), Faimani (1 fam.), Salliške (1 fam.), Polikraljatš (1 fam.), Lenzovitš (1 fam.);
5. Grobnik 17 fam.;
6. Gradinje (n'a fost vizitat de Weigand);

Cu toţi, 2000 vorbesc dialectul ca limbă de conversaţie şi 500 îl înţeleg. Aceleaşi date se găsesc în traducerea românească a acestui articol, tipărită în Enciclopedia română, 1898, vol II (s. v. «Istrianii»).

a. **1899**. După numărătoarea lui Ios. Popovici, care susţine că a umblat din casă în casă, ar fi în:

Letai	281
Gradigne	256
Grobnic	224
Brdo	800
Susnievița, Noselo şi Senovic . . .	1500
cu totul. .	3061

fără cei din Jeiăni. (Cf. şi articolul aceluiaş, publicat în «L'Istria» din Parenzo, 1900, No. 951 şi retipărit în traducere română în «Tribuna» din 1900, No. 161).

a. **1900**. Norbert Krebs, *Die Halbinsel Istrien* (în «Penk's geographische Abhandlungen Bd. IX/$_2$, Leipzig 1907 p, 114 ş. u.) scrie că la 1900 numai **920** de inşi s'au declarat Români.

care n'are nici un interes, ca cea austriacă, să scadă numărul lor în favoarea Slavilor [1]).

O parte mare din Istroromâni s'au pierdut și se pierd încă prin căsătorii destul de dese în satele slave din vecinătate [2]); pe de altă parte nu sunt rare însă nici cazurile că Slavi, și mai ales femei croate, căsătorindu-se în sate de Istroromâni, învață limba acestora și copiii lor sunt Români [3]). Numai în Jeiăni sunt endogami, căsătorindu-se cel mult cu Munezi (Schück 211).

Un contingent oarecare de Istroromâni rezultă din copii nelegitimi pe care o instituție din Triest îi plasă prin satele istriene, cu deosebire în cele românești. Maiorescu (p. 53—54) ne dă știri interesante despre acești «aflători» (ital. «trovatelli») — Istroromânii îi numesc *muli* «catâri» — pe al căror număr în satele istroromâne el îl prețuiă la 300. Fiind aduși de mici, primiau limba și obiceiurile părinților lor adoptivi, la care rămâneau apoi și după ce creșteau [4]).

---

a. **1903**. Viciu citează pe Stambulici, care l-a asigurat că în 1903 s'au numărat în Jeiăni **601** suflete în 96 de case.

a. **1904**. Pentru satul Susnievița au făcut frații Belulovici o numărătoare după case, însemnând cu numele pe fiecare locuitor (cf. Studii istroromâne, I, p. 64—66), din care reiese numărul de **372** de Istroromâni în 56 de case.

In jurnalul «Popolo istriano» din Pola, No. 304, din 20 August, în articolul de fond, intitulat *Un ecatombe nazionale*, în care se arată acțiunea șovinistă de slavizare a societății croate «Sf. Ciril și Metodiu», se dă pentru Românii din Val d'Arsa numărul de **2100** de persoane, între cari 346 locuitori în Susnievița și 224 în Villanuova.

A. Glavina, într'un articol de propagandă («Unirea» din Blaj, a. XIV, No. 11) vorbește de «acei 8000 de Rumeri», socotind pentru Jeiăni «cam 950 de Istroromâni». Intr'o scrisoare particulară către A. Viciu dă următoarea numărătoare:

Bărdo	cu	900	de suflete
Zeiani	»	800	» »
Susgnevizza	»	550	» »
Gromnik	»	500	» »
Gradigna	»	450	» »
Villanova	»	450	» »
Letaj	»	400	» »
Sucodru	»	300	» »
Răsfirați	»	500	» »
Total . .		4850	de suflete

a. **1906**. Viciu dă pentru Susnievița 56 de familii cu **372** suflete.

a. **1909**. I. Grămadă dă pentru Jeiăni cifra de «vreo **700**» (cf. «Glasul Bucovinei», VI (1923) No. 1186).

a. **1913**. După Schück (p. 211) Jeiănii au 97 de case și vreo **674** de locuitori.

[1]) Bartoli îmi comunică că după recensământul oficial din 1921 «la Venezia Giulia conta in tutto **1644** abitanti di lingua rumena».

[2]) «Limba căsătoriilor mixte e în majoritate streină» imi scrià Glavina în 6 Iunie 1922.

[3]) Popovici («Luceafărul» VI (1905) p. 145), ne spune că se fac căsătorii între locuitorii din Jeiăni și cei din Munegrande și Munepiccolo și că «Slovencile măritate în casă românească vorbesc românește». La E. Riegler cetim: «Ciribiri neputându-se căsătorì cu cei din Jeiane, se iau între ei văr cu verișoară. Cu 10, 20 de lire capătă dispensa episcopului de la Triest. Din această cauză rassa degenerează. Sunt foarte mulți scrofuloși și ftizici în Val d'Arsa. (Răposatul Glavina erà și el ftizic)».

[4]) Cerând informațiuni despre acești «trovatelli», d-l Dr. Galli a avut bunăvoința a-mi comunică că astăzi: «Non esiste una vera istituzione di trovatelli; in tutta questa

3. NUMELE ISTROROMÂNILOR.

Istroromânii, ca și Megleniții, se numesc pe sine V l å ș (V l å s, cu singularul V l å h); adjectivul corespunzător e v l å ș k i (v l å s k i) (Weigand I, 241). Ireneo della Croce ne atestă, pentru sfârșitul sec. XVII-lea, la Cicii din apropierea Triestului, numirea *Rumeri*, care, probabil trebuie cetită, *Rumări*.

Nu avem nici un motiv să credem că acest nume ar fi altcevà decât ROMANUS, căci el corespunde exact, în graiul Istroromânilor, lui *Român (Rumân)* al nostru și lui *Armân* din Pind și Macedonia. Este probabil deci că termenul de «Român», cu care se numiau pe sine toți strămoșii noștri, era obicinuit și la Românii Apuseni înainte de a fi fost înlocuit prin numele de «Vlah», pe care li-l dădeau Slavii încunjurători. I. Maiorescu mai întâiu, apoi A. Glavina și I. Popovici, au încercat să reintroducă pe *Rumer* (sub forma aceasta neexactă) ca termen literar în loc de «Istroromân», cuvânt obișnuit în filologia română. Tot artificial e numele de *Rimliani (Rimgliani)* adecă «Râmleni», dat Istroromânilor de A. Covaz.

Mulți Istroromâni, neavând sentiment național, nu cunosc un termen propriu pentru graiul lor. Intrebați de streini, ei răspund adesea că vorbesc croățește. Lui Schück (p. 213—214) i-au răspuns *po našom*, adecă «pe limba noastră», iar cei din Jeiăni, *po žejansku* sau (italienește) *xeianese*. Numai în Brdo oamenii i-au spus că vorbesc românește. «Un om [din Jeiăni], fără să-i fi pomenit numele de Cici, ne spuse: noi siamo Cici, proprio vero Cici, rostind acest cuvânt cu ć croat» (p. 210). Și Viciu («Unirea» XVI No. 17) atestă că Jeiănenii se consideră ca singurii reprezentanți ai unei limbi, pe care o numesc *jeianski*.

Italienii — uneori și Slavii — încunjurători, mai ales Fiumezii, numesc pe Românii din Val d'Arsa *Čiribiri*, iar limba lor e numită de Slavi *čiribirski*. Termenul acesta are o nuanță disprețuitoare. Unii explică acest cuvânt ca onomatopee (Byhan 368—369, cf. Schuchardt, *Slawo-deutsches u. Slawo-italienisches*, p. 68, Melich și Gombocz, *Magyar etymologiai szotár*, p. 1097—1098). Părerea mai veche, reluată de I. Popovici *(Romania* XXXII 121—124), că acest cuvânt ar fi compus din *cire* și *bire*, corespondentele istroromâne ale lui «cine» și «bine», ar puteà fi justă, precum observă Weigand, numai dacă am admite că *ciribiri* a fost la origine un termen de batjocură dat Istroromânilor din partea altor Români, care rosteau în alt chip cele două cuvinte. In «Junimea literară» XII, 23—24, am arătat că acești alți Români ar fi putut fi Aromânii, cari rosteau «ține» (azi «care») și «ghine», și care probabil veneau în atingere cu Românii Apuseni în Serbia veche.

---

regione saranno circa 20 i trovatelli che negli anni passati vennero presi dall'Istituto dei trovatelli di Trieste ed allevati poi in questi villaggi. Ora per la maggior parte sono padroni del proprio campo e già vecchi. Alcuni hanno abbandonato il paese e sono emigrati a Fiume».

Numirea de «čirebire» a putut deveni apoi «čiribiri» în graiul Slavilor încunjurători.

4. RELIGIA ISTROROMÂNILOR.

Istroromânii sunt astăzi catolici, ca și Slavii care-i înconjoară. Când și-au părăsit legea ortodoxă — căci Românii Apuseni erau ortodocși — nu știm. Ascoli (51) ne spune că biserica catolică din Sucodru fusese odinioară ortodoxă. Faptul că și-au părăsit credința strămoșească a fost una din cauzele principale ale desnaționalizării lor, mai ales de către preoții lor, toți Slavi, care stăteau în fruntea propagandei slave în Istria.

Glavina ne descrie pe Istroromâni ca «foarte temători de Dumnezeu. Bătrânii, Dumineca, nu lipsesc dela sf. liturghie. Urăsc păgânii și pe Jidovi». «Dacă cineva cutează să vorbească împotriva bisericii, sunt în stare să-l bată ca pe un câne». Cu toate acestea, în Jeiăni, în a. 1922 nu erà preot (scrisoare a lui A. Glavina către M. Bartoli din 5. X. 22). Rugăciunile le spun de mult numai în limba croată (A. Covaz în «L'Istria» a. 1846 p. 7 ș. u.). Popovici («Luceafărul» VI (1906), 147) atestă că «nainte cu treizeci de ani se spovedeau românește». Maiorescu încercà să-i învețe a se închinà în limba lor strămoșească. Cu lacrămi în ochi se rugau Jeiănenii de el ca să le obțină, din Viena, preoți care să slujiască românește. Dar Maiorescu nu le putù împlinì dorința. Astăzi, sub stăpânire italiană, lucrurile încă nu s'au îndreptat de tot. In Susnievița «sărăcia morală e mare. Oamenii n'au preot. Pe cel vechiu, sloven, l-au alungat. La naștere și înmormântare chiamă pe preotul dela Bogliuno, tot Sloven... Au cerut preot italian, dar episcopia triestină întârzie răspunsul» (E. Riegler).

5. ȘCOALA.

Stăpânirea austriacă a fost foarte vitregă cu Istroromânii și nu s'a îngrijit de cultura lor [1]). La încorporarea Istriei la Italia, numărul analfabeților istroromâni, crescut în cursul războiului, se cifrà la 90% pentru bătrâni și 20% pentru copii. (Comunicat de Dr. Galli).

Bătrânul Francisc Stroligo, născut în a. 1827 în Noselo, istorisià în autobiografia sa (Weigand I 254) că «a învățat să scrie în Susnievița, la preotul Kosmač și la capelanul Keber, iar ce n'a învățat dela ei, a învățat [umblând] prin lume». Maiorescu (p. 26—27) a întâlnit copii între 13 și 14 ani, care mergeau cu k n i g e l e (= cărțile)

[1]) In articolul despre Istroromâni, publicat în *Beilage zur Allgemeinen Zeitung*, München, No. 252 din 1894, Weigand scrie: «Von seiten der Regierung geschieht so gut wie nichts, um Bildung zu verbreiten... In den walachischen Gemeinden gibt es keine Schulen. Aber die Schuld liegt nicht allein an den Behörden, sondern auch an der Geistlichkeit... Die Kirche hat so wenig hier, wie anderswo ihre Schuldigkeit getan».

subsuoară pe la orele 10 a. m. la școala comunală, care în general se reduceà la învățarea câtorva rugăciuni croate (cf. Popovici I 19). A. Glavina («Unirea» XVI, a. 1906, No. 20) ne spune că «cu 40—50 de ani înainte există oarecare școală în satul românesc Susnievița..., sub conducerea preotului local, dar cu timpul s'a desființat și școala aceasta. Mai târziu, s'a hotărît, ca băieții și fetele, înaintea sfintelor Paști, să cerceteze școala în biserică, ca să învețe rugăciunile necesare pentru primirea sfintei cuminecături, se înțelege, *nu* în limba maternă, pe care Croații o țin de o limbă de nimica, nici în limba latină, ci ... în limba națională croată». A. Viciu («Unirea» XVI No. 17) a găsit între Jeiănenii lipsiți de școală câțiva știutori de carte, care învățaseră dela ć å i̯ a (= tata) să scrie.

Abià în anul 1888, îndrumați de câțiva bărbați luminați italieni, Istroromânii din Susnievița prezintară dietei provinciale o cerere, iscălită de 47 de capi de familie, prin care cereau o școală cu limba de predare românească și un dascăl adus din Bucovina. Deputatul Dr. Constantini apără această cerere în contra atacurilor deputaților slavi, și dieta o votă. Dar Slavii au știut zădărnicì întemeierea ei, căci în fața comisiei trimeasă la fața locului, Susnievițenii, intimidați, au declarat că vreau școală croată. Numai Francesco Scrobe, din cei ce semnaseră cererea, susținù cu bărbăție dorința de a aveà școală românească. Școala croată însă se înființă abià în 1905, după ce la 1900 alt italian, Dr. U. Scampicchio, a readus în discuție, în dieta provincială, chestiunea școlii românești și după ce comisia trimeasă la fața locului a avut acelaș rezultat ca în 1888. Dar această școală croată, condusă mai întâiu de o învățătoare, apoi de un învățător, și susținută cu banii societății slave «Sf. Ciril și Metodiu» nu prea se bucurà de frecvență mare, cu toate sforțările fanaticului preot croat din Susnievița [1]).

A. Glavina a încercat să facă și pe Jeiăneni să ceară o școală românească, căutând să intereseze și Bucureștii pentru o intervenție oficială în favoarea acestei idei. Reproduc aici, fără schimbări, două pasagii din scrisorile pe care le scrià din Jeiăni, în 1904, profesorului său A. Viciu la Blaj:

«Acum am scris și în România, unde tac amicii mei ca și morți, ceea ce e destul de trist. Aici nu e vorba de un om, ci e vorba de soarta alor mei, de Rumerii din Istria.

«Cu toată libertatea mi-am luat permisiune de a le țineà o frumoasă vorbire, arătându-le în ce stare se află în privința școlii și a limbei, după aceea le-am arătat și demonstrat cât e de periculos elementul slav pentru ei, în sfârșit, când am fost gata, m'au aplaudat și au zis că-s gata de a subscrie toți săteanii Suplica, pentru a căpătà școala în limba ce o vorbesc ei... Acum ar fi bine de a publicà d-voastră un

[1]) Cf. Burada 70—84, A. Glavina, «Unirea» XVI no. 20 și I. Popovici, I, 17—33, unde se reproduc vorbirile din dieta istriană.

articol în o gazetă din România liberă, ca să se înființeze un comitet, care îndată să plece la fața locului împreună cu mine și să facem suplica de mai sus zisă... E dureros la noi [că] Românii mai bucuros merg pe la Abbazia, Veneția, Nizza, Karlsbad, decât a face excursiuni pe la confrații lor din Istria». (18 Iulie 1904).

«Oamenii sunt foarte emoționați, buni, sunt gata de a subscrie suplica pentru a căpătà permisiunea dela Guvern pentru edificarea unei școli românești în Istria. Eu cred că dacă cu finea lui Septemvre o să-mi succedă a merge în România de a ținea o ședință în folosul Românilor din Istrie, atunci de bună samă că o să succedă opera aceasta bine. Dar dacă lucrul o să rămâie încă 2—3 ani, atunci Croații o să-și bage și în Zeiăni nasul; atunci de bună seamă că n'ar fi mai mult folos de a încercà a reînvià simțemântul românesc între ei». (30 August 1904. Cf. și articolul lui A. Glavina publicat în «Unirea» XIV în No. 9, din 27 Februarie 1904).

Dar dacă propaganda slavă, încurajată de fostul guvern central din Viena și indiferentismul condamnabil al Românilor liberi pentru frații lor din Istria zădărniceau încercările lui A. Glavina, soarta îi rezervă totuș rolul de apostol național, pentru care se pregătise.

In a. 1921, în luna Iunie, la o ședință festivă, în care s'a făcut comemorarea lui Dante la Academia Română, ministrul Italiei la București aduse la cunoștința Românilor, că guvernul italian a deschis întâia școală românească în Istria. Despre aceasta cetim în revista Roma din București (a. I No. 11) «In școlile primare din Parenzo și împrejurimi copiii de Români învață italiana și romăna, predate de inimosul învățător Antonio Glavina... Dar cel care este adevăratul suflet românesc al acestei ciudate grupări de Români, este dr. Ubaldo Scampichio, prefectul provinciei» — și Matteo Bartoli, adăugăm noi, a cărui solicitudine pentru compatrioții săi Români datează de mulți ani [1]).

Din nefericire pentru Românii din Istria, înflăcăratul apostol al sentimentului național și întâiul lor dascăl nu avù parte să conducă mult timp școala românească din Susnievița, căci o boală crudă de care suferià de mult, îl răpì în primăvara anului 1925.

Dintre Istroromâni puțini bărbați s'au ridicat la o treaptă culturală mai înaltă. Cel dintâiu Istroromân cu carte, pe cât știm, a fost M i c e t i c i, originar din Brdo, care a studiat teologia și care, pe vremea lui Maiorescu, erà preot în Castua. El a fost cel ce dăduse lui

[1]) Decretul regal prin care s'a creat «il Comune di Val d'Arsa», cuprinzând satele Susgnevizza, Grobenico, Lettai, Gradigne, Briani (Berdo), Sucodru (Frassineto) și Villanova (Nosolo) datează din 19 Ianuarie 1922. Din cauza depărtării, Jeiănii n'au putut fi încorporați «tuttavia si troverà il modo di accontentare anche quella popolazione creando un'espositura scolastica». Meritul pentru crearea acestui cerc administrativ român, cu școală națională îl are în mare parte comisarul civil din Pisino, Cavalerul Dr. Ed. Galli și însuflețitul dascal A. Glavina (cf. Prof. Vittorio Ferruccio Borri, *I Romani d'Istria e il comune romeno di Val d'Arsa*, Roma 1922, p. 3—4; cf. și un articol în numărul pe Aprilie 1922 al publicației triestine «Era nuova», relevat de revista florentină «Marzocco» din 13 August 1922).

Antonio Covaz probele de limbă istroromână, publicate de acesta, și cel ce a făcut încercarea de a fixà paradigmele flexionare, pe care Covaz le dădù în manuscript lui Maiorescu. Tot el a dat material lui Biondelli, Ascoli și în parte lui Ive și N. Densusianu. Și pentru o carte pe care o pregătià Czörnig a scris o lucrare mai mare (de 16 coale) despre Istroromâni, pe care acesta n'a utilizat-o însă. Amărît, Micetici a încetat de a se mai ocupà de dialectul istroromân, pe care de altfel îl și cam uitase pe la 1857, căci de copil, de când intrase în școlile streine, nu-l mai vorbise; păstorind mai târziu tot în sate croate, începuse să-și piardă siguranța limbei materne. Burada (p. 39—40) ne spune că Micetici, «sub influența puternică a Croaților a uitat și originea și credințele fraților săi, trecând în rândurile Slavilor și făcând astăzi propagandă pentru acești din urmă». In anul 1890 se află în comuna Rozzo, lângă Pinguente.

La 1904 venì la Universitatea din Viena studentul L u i g i (Alois) B e l u l o v i c i din Susnievița, după ce terminase liceul din Fiume, unde fratele său mai tânăr, I o s i f (Giuseppe) erà pe atunci elev în clasa a șaptea. Luigi Belulovici a studiat filologia romanică la Viena și printre camarazii săi români a învățat bine românește. Terminând Universitatea a fost profesor la liceul din Pisino și mai târziu în Sušak. Din războiu s'a întors cu o boală grea, din pricina căreia a trebuit să demisioneze din învățământ. El e azi supus iugoslav, pe când fratele său mai tânăr, Giuseppe, care a început să învețe medicina la Budapesta și a terminat-o în Padova, e azi supus italian și medic în comuna sa natală Susnievița.

Al patrulea cărturar istroromân, mort în 1925, A n d r e i u G l a v i n a, erà Susnievițean și el. Teodor Burada îl luase, dela oi, cu sine în anul 1891, ducându-l la învățătură la «Institutele Unite» din Iași. A petrecut vreme mai îndelungată pe la Blaj și la București, ajutat de Liga Culturală să studieze; el erà indicat să devină dascălul școlii românești din Susnievița. Punându-se în serviciul propagandei românești în Istria, el făcù și întâia încercare de a întrebuința graiul părinților săi spre scopuri literare, tipărind, în colaborare cu C. Diculescu, *Calindaru lu Rumeri din Istrie* (1905), despre care e vorba pe larg în Bibliografie [1]). Din scrisorile lui Glavina către profesorul său A. Viciu din Blaj se vede toată însuflețirea cu care el s'a pus pe lucru, căutând să facă legătura între Românii istrieni și cei dunăreni.

[1]) I. Grămadă («Glasul Bucovinei» VI (1925) no. 1186) a găsit, în 1909, la un bătrân din Jeiăni, un astfel de calendar, din care însă nu prea cetise. «Ei nu auziseră încă rugăciuni cetite în limba lor, nici povești, nimică..., și de aceea vă puteți închipuì extraordinara lor bucurie când le-am cetit calendarul. Se strânsese o mulțime de bărbați, mai ales bătrâni, iar eu în mijlocul lor, cetiam răspicat și cu glas tare rugăciunile și poveștile din calendar... Rar când am avut o bucurie mai mare în viața mea decât atuncea!»

6. CUNOȘTINȚELE DE LIMBI.

Inconjurați de Slavi, aproape toți Istroromânii vorbesc și croățește; mulți dintre ei știu și italienește (cf. Weigand I 242). Numai despre un cătun din satul Brdo ne spune Popovici («Luceafărul» VI (1906) p. 147) că «bătrânii nu știu decât românește» și tot astfel «băieții până când nu pleacă de acasă». Lechner (p. 295) ne spune că Istroromânii vorbesc cu alții croățește, între sine mai ales românește. Instructivă e observația lui Maiorescu (p. 24): «De mirare însă, că nu concedeau că cuvintele slavice din limba lor ar fi cuvinte croatice ori slavice, ci țineau morțiș că sunt vlache, deși la Croați încă e așà (ori ș t e s s o cum zic ei). Și dacă pronunțam eu un cuvânt bun românesc, pe care nu-l au ei, îndată ziceau: acesta-i p e t a l i a n s k i». Se vede dar că influența slavă e atât de adâncă la acești Români bilingui, încât ei nu mai au simțul de discernământ pentru împrumuturile din croățește; dimpotrivă ceea ce le sună italienește remarcă imediat. Schück (p. 212) a rămas mirat de cunoștințele de limbi ale bărbaților — pe când femeile de obiceiu știu afară de limba lor maternă numai croățește — care vorbesc toți croățește și cei mai mulți și italienește (dialectul venețian), dar cei umblați prin lume știu și nemțește, englezește, unii cehește și polonește. Graiul istroromân îl întrebuințează numai ca un fel de limbă familiară. Tot astfel Viciu («Unirea» XVI No. 17) a găsit în Jeiăni oameni cari vorbiau 4—5 limbi, iar I. Popovici («Luceafărul» V (1906), 144) ne povestește că gazda la care a stat, Tonca Belulovici, care slujise în Fiume, vorbià, afară de limba italiană și croată, nemțește, binișor franțuzește și că înțelegeà și englezește.

7. LITERATURĂ POPULARĂ, TRADIȚII ȘI CREDINȚE.

Poezii populare în dialect lipsesc; Istroromânii cântă cântece streine (cf. Weigand I 240; A. Spinčić în *Oestereichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild* p. 212). Belulovici nu știà nici un singur cântec istroromân, iar Glavina, având să redeà în dialect cuvântul «doină» e nevoit să împrumute din italienește pe c a n ț o n e t ę.

Cu atât mai bogată e literatura populară în basme și snoave. Glavina ne spune («Unirea» XIV No. 16): «povești se pot adunà cât se dorește. Săteanul rumer povestește cu plăcere și bucurie lucruri pe care le-a auzit din trecut; se miră foarte mult când vede că se interesează cineva de lucrurile pe cari ei le povestesc». Cele mai bogate culegeri sunt ale lui I. Popovici și cea publicată de mine. Weigand a dat de asemenea câteva bucăți în «Nouvelles recherches» și alte douăsprezece în «I. Jahresbericht». Câte două bucăți scurte cuprinde și articolul lui A. Covaz și colecția lui Gartner. Proverbe se găsesc la Miklosich, Ive, Zanne, Popovici și Glavina. In materialul inedit pe care-l vom publicà se găsesc deasemenea câteva bucăți culese de Bartoli, ș. a.

Cele mai bogate notițe folcloristice le găsim în scrierile lui Burada, care descrie datinele la Anul-nou (45), la nașteri (45), la nunți (46—51), dând și câteva modèle de arii populare cântate la îmmormântări (51—54) și textele a două cântece; el descrie dănțurile Istroromânilor (54—55) cu ariile lor și dă ilustrațiile instrumentelor lor primitive muzicale (56—58). Aceste dănțuri sunt însă cosmopolite, căci «jocurile naționale și le-au pierdut în totul sau probabil că nici nu le-au avut; în timpul prezent joacă numai polca și jocuri de felul acesta». (A. Glavina). Credința despre ființe mistice, precum draci, strigoi și strigoaice, zâne răuvoitoare și vrăjitoare, se cuprind în bucățile 3, 23—25, 27—28 și 32—37 din culegerea publicată de mine, iar obiceiurile la sărbători și nunți se descriu în bucățile 38 și 40, și se găsesc, descrise pe larg, de A. Glavina în materialul inedit ce-l publicăm în alt volum. Intr'o scrisoare către A. Viciu, Glavina vorbește de obiceiul păstrat la cărbunarii din Jeiăni, ca la Crăciun fetele să dea flăcăilor nuci și mere, iar la Paști ouă roșii. A doua zi de Crăciun și de Paști e datina ca tineretul să joace toată ziua, până la apusul soarelui [1]). Lechner (p. 298) crede de origine română obiceiul de a împlântă un par în corpul desgropat al morților. Superstițiile și obiceiurile Istroromânilor se aseamănă mult cu ale Cicilor și Uscocilor.

O tradiție istorică nu există la Istroromâni. Cu ocazia călătoriei sale din sat în sat, Maiorescu caută în zadar să afle știri din trecut și legende. Găsește numai tradițiuni vagi, că ar fi veniți de departe; ei știu însă că-s originari din Roma și de acelaș neam cu Românii, care locuesc în țara lor independentă, într'un ținut îndepărtat. Câte un flăcău liberat dela miliție și umblat prin lume aduceà știri despre acești frați români, a căror limbă ei o recunosc a fi mai m u s â t ę. Burada (34) s'a întâlnit în Jeiăni cu «Iosif Marmelici, care fusese în România, în orașele București, Galați, Brăila și altele». I. Grămadă («Glasul Bucovinei» VI (1925) No. 1186) a întâlnit în Jeiăni «doi moșnegi care lucraseră vreo 2 ani pe la Arad și vorbeau aproape ca noi». Locuitorii din Jeiăni povestiau «cu multă căldură» Comisarului guvernial, care, pe la mijlocul veacului trecut, strângeà date etnografice pentru lucrarea contelui Czörnig, că ei sunt originari din România și adecă din țara caravlahă (Bidermann, *Die Romanen* 81). Tot Jeiănenii au păstrat (după *Archivio storico per Trieste, l'Istria e il Trentino*, II (1883) 95—96) tradițiunea că ei «ar fi descendenții a trei păstori, veniți dela Dunărea de jos. Acești păstori, trecând

[1]) Tot din manuscrisele lui Glavina reproduc (cu mici modificări stilistice) următoarea credință: Oamenii din Jeiăni cred că și vitele (boi, vaci, oi, berbeci ș. a.) pot face rău omului ca și s t r i g e l e, s t r i g o ń u și m o r i n a. Astfel, despre un berbece care erà m o r i n a se povestesc următoarele: Un cioban a fost odată la oi și făcându-i-se somn, a adormit. Pe când dormià mai bine, a simțit că-l apasă ceva pe piept. Deșteptându-se s'a uitat la țâțe, să vadă dacă nu l-a mușcat ceva de ele. A căutat bine, dar n'a găsit altceva decât un fir gros de păr pe țâțe. Atunci a început îndată să curgă sânge din acel păr. Speriat s'a dus să-și caute oile și a aflat pe cel mai mare berbece crăpat.

din Alpi în Alpi în căutarea păşunilor, au ajuns mai întâiu în regiunea dela Mune şi Jeiăni şi apoi s'au răspândit până în Val d'Arsa. Găsind locuri potrivite pentru scopul lor, doi s'au întors acasă ca să-şi ia nevestele, iar la întoarcerea lor a făcut acelaş lucru şi al treilea» (ap. Densuşianu, *Hist. d. l. langue roum.* I p. 345—346). Dăm, după A. Glavina, în materialul inedit publicat în alt volum, tradiția păstrată în Jeiăni, după care locuitorii acestui sat se trag dintr'«un unchiu şi doi fraţi» veniţi din România şi însuraţi cu o femeie localnică. Lui Bartoli i-a comunicat un Istroromân mai răsărit, «cu multă mândrie, că ei, Istrienii, sunt poporul cel mai vechiu de Români şi că, de mult, câtiva tineri s'au dus în Transilvania, unde ar fi dat naştere celorlalţi» (Revista «Roma» a. I (1921) No. 11). După o altă tradiție, auzită de I. Popovici dela bătrânul de 85 de ani Valentin Marmilici («Luceafărul» V (1906) 145), trei fraţi au fugit de groaza unui «rebelion» din ţara lor, al cărei nume nu se mai cunoaşte, şi s'au aşezat unul la Jeiăni, altul la Munegrande şi al treilea la Munepiccolo. Fraţii cei din satele din urmă şi-au uitat limba, schimbând-o cu cea slovenă, şi din acest motiv nu sunt tocmai prea iubiţi de cei din Jeiăni.

Conştiința originii lor romane şi a aparţinerii lor la neamul românesc a fost săditä însă în inimile lor în anul 1857 de I. Maiorescu. După el au trecut şi alţi Români pe la ei (V. Nicoară, T. Burada, M. Străjanu, V. A. Ureche, N. Densusianu, D. Nanu, I. Popovici, A. Viciu, I. Grămadă [1]), L. Morariu, E. Riegler ş. a.), unii cu preocupări ştiinţifice, alţii mai mult din curiozitate de a cunoaşte această ramură îndepărattă a neamului nostru [2]).

---

[1]) In 1909, cf. Leca Morariu, *Ion Grămadă la Istro-Români*, în «Glasul Bucovinei» VI (1923) no. 1186.

[2]) Intre cei ce s'au întâlnit cu Istroromânii a fost şi regina Carmen Sylva. Iată ce scrie revista din Roma «Carroccio» despre această întâlnire (reproduc după jurnalul «Il Secolo» din 19 Ian. 1910): «A un tratto l'attrae il linguaggio strano di certi contadini seduti sopra una panca: è vero o non è vero che parlano rumeno? Domandò chi erano ed essi nella loro ingenuità risposero: «Ciribiri» d'Istria, senza nemmeno lontanamente immaginare che quella era la Regina di un forte e rinnovato popolo, al quale essi, pur tanto lontani, appartenevano, senza aver mai pensato che al mondo altra gente esistesse pari a loro di razza e di lingua.

«La conversazione dell'intellectuale Regina coi «Ciribiri» fu lunga ed animata con crescente stupore dalle due parti per l'assoluta facilità di intendersi. Carmen Sylva ritrovava oltre il Danubio, i monti ed il mare, l'identica fresca semplicità dei suoi sudditi affezionati, valacchi e moldavi; i «Ciribiri» vinta la diffidenza, esultavano di trovare una gran signora che parlava come loro. I poveri abitanti dell'Istria pedemontana dediti al commercio ambulante dei polli, quando non fanno i carbonari e che reputano loro unica fortuna aver delle bellisime donne da inviar come balie a Fiume ed Abbazia, non erano dunque soli al mondo.

«L'incontro fortuito di Abbazia non fu senza effetti. Poco tempo dopo in uno dei villaggi rumeni, certo Scrobe, in ricordo della visita regale, volle appiccicare alla sua povera osteria una pomposa tabella con su scritto: «Albergo alla Grande Rumenia».

«Ciò fu tutto quasi nei fatti. Lo Scrobe seguì anche per i Rumeni d'Istria quella stessa battaglia di tabelle ed inscrizioni, che e il segno esteriore delle lotte nazionali in Austria.

«Di più egli nò poteva, ne sapeva fare».

8. PORTUL ŞI TIPUL.

Notiţe etnografice găsim în cele mai multe scrieri despre Istroromâni, cu deosebire la Maiorescu, Burada, Lechner, Weigand şi Popovici (care dă şi câteva fotografii reuşite). Din ele aflăm că din portul cunoscut dela ceilalţi Români nu s'a mai păstrat nimic; în tezaurul lexical al Istroromânilor numai «cămaşa» şi «opincile» mai reamintesc legătura cu fraţii lor răsăriteni. Burada (43—45) descrie amănunţit portul lor de azi. Numai în Jeiăni — şi tot astfel în Mune — femeile şi fetele mari au un port deosebit de al Slavilor vecini. I. Popovici («Luceafărul» VI (1906) 145) dă următoarea descriere a portului din Jeiăni: «Fustele [femei]lor ajung abiă până la genunchi; au ciorapi albi. Părul e împletit cu panglici colorate; moda aceasta e redusă în Val d'Arsa numai la babele mai bătrâne, care au părăsit ţoarsele şi ţandalinele din vremea veche. Curomoacul (pălăria) a mai rămas în câteva sate slave. Pălăriuţa rotundă a fost înlocuită de pălăria orăşenilor. Portul musteţilor, sub influenţa modei popilor catolici, începe a fi părăsit şi în Val d'Arsa. In Cars sunt toţi cu musteţe şi nu şi le rad». Schück (p. 212) îl descrie astfel: Peste iile lor albe şi scurte, care ajung până peste genunchi, femeile poartă o haină neagră de lână, fără mâneci, numită negra módrina, cu o bordură roşie (roişe óbruba) care acopere corpul şi are lungimea iiei. Un şorţ colorat, un brâu (koniţa) tot colorat şi o cârpă, de obiceiu roşie cu galben, completează îmbrăcămintea; în picioare au ciorapi albi şi groşi şi opinci (opanki) joase. Bărbaţii au şi în Jeiăni îmbrăcămintea obişnuită cosmopolită. Numai puţini bătrâni mai poartă un fel de cioareci strâmţi, din pănură groasă de lână necolorată, şi nişte jiletce scurte brune din aceeaş stofă, cu bordură roşie sau albastră. O descriere şi mai amănunţită găsim într'un manuscris al lui A. Glavina. O reproduc (cu mici modificări stilistice): «Copilaşii, până sunt de 3—4 ani sunt în cămăşi lucrate de fetele din Jeiăni. La vârsta de 4—5 ani unii capătă bragesi (pantaloni) cumpăraţi din oraş, ca să umble mai uşor în ei; în picioare au opinč de acasă sau cumpărate; cămaşa ţărănească o poartă mai departe, iar pe cap capătă pălăria de coloare neagră, pe care o numesc coromacu. Junii merg pe lume sau rămân acasă. Cei de acasă au îmbrăcăminte destul de frumoasă şi bună. Pe cap poartă coromacu; kemeasa — la care-i zic şi cosulia — este lucrată acasă şi are, ca la Românii din Transilvania, diferite înfrumuseţări de coloare roşie sau albă, pe piept şi la mâneci, iar la gât au un bumb sau doi, uneori şi trei. Pânza din care sunt făcute cămăşile e bună şi tare, ca în Transilvania. Vara au un fel de laibăr de lână neagră fără mâneci, pe care îl numesc cruzat; pentru iarnă au un sacò de lână neagră foarte cald, pe care îl numesc iaketa de lărea. Pantaloni au de regulă cumpăraţi din oraş pentrucă e mai uşor să lucrezi în ei şi sunt mai iefteni. In zile de lucru poartă opinč cumpărate, mai rar făcute în casă;

Dumineca au papuci (= ghete). Tot aşà sunt îmbrăcaţi bărbaţii. Bătrânii, în loc de cruzat, poartă curetu cu cučiče, făcut din lână neagră, fără mâneci şi pe piept cu multe cheutori (cučiče) cu care se îmbumbă. Când este tare frig, când merg la oi sau la drum, iau cu sine un capot lung până la genunchi, care seamănă cu al păcurarilor din Transilvania şi e făcut din lână neagră, numit hal'a. In loc de bragesi (pantaloni) ei poartă iarna-vara benevreke, cari sunt întocmai ca cioarecii. Bătrânii poartă opinč, care au o formă foarte frumoasă şi sunt călduroase, nu ca ale Românilor din Transilvania; apa nu poate pătrunde în ele; vârful opincilor se numeşte naşu (= nasul) de opinkea. In loc de ciorapi folosesc iarna aşà numitele scafuniče, din lână albă sau neagră, iar vara bičvi, de bumbac, pe care le fac Românčile. Imbrăcămintea femeiască e de tot frumoasă şi interesantă, încât o recunoşti dintr'o mie de costumuri. Fetiţele până la şapte sau opt ani sunt îmbrăcate în rochii de diferite colori, făcute acasă de mamele lor. Indată ce fata începe a se gândi la dragoste, începe a-şi face frumoasă pačărńenca, adecă rochia, care este făcută din postav negru, ajunge până la genunchi, are forma rochiilor ungureşti şi se sfârşeşte de jur împrejur cu înfrumuseţări de coloare roşie. Infrumuseţări roşii sunt şi pe piept. Pe cap poartă batiste de coloare diferită pe care le numesc façolu. Cămăşile, numite oplеč, împodobite pe piept, sunt scurte numai până la ţâţe şi se poartă numai ca podoabă. La gât, în loc de bumbi, au două băieri împletite din lână roşie, cu care se leagă, numite čotele. Oplečile, unde se sfârşeşte pieptul, au cruciuliţe roşii şi tot astfel la partea de jos a mânecilor. Sub oplеč vine cămaşa, lungă cât şi počărńenca şi fără podoabe, fiindcă nu se vede. In loc de opinč făcute acasă, fetele poartă în timpul mai nou opinci cumpărate din oraş. Bičvile sunt lungi până la genunchi. Tot aşà sunt îmbrăcate muierile. Babele au păstrat mai bine portul vechiu. In loc de počărńencă ele poartă modrina, făcută de femeile din sat, sau čarza, făcută de oameni care au anume meseria aceasta. Opincile lor sunt făcute acasă. Atât femeile cât şi babele au o pieptănătură în vârful capului, legată cu baieru». Şi Ion Grămadă găseşte că în Jeiăni «femeile au un costum foarte asemenea cu al Ardelencelor şi Dornencelor» («Glasul Bucovinei» VI (1925) No. 1186 [1]).

Cu privire la tipul Istroromânilor, Weigand (I 241) susţine că «Ciribiri au acelaş tip ca Slavii din Istria, care, în genere, sunt blonzi», iar Popovici (I 14) ne spune că «Românii din Istria se apropie mult după exterior de tipul Slavilor de Sud». Tot astfel Lechner (295), găseşte că nu se deosebesc în port şi în tip de Croaţi, iar E. Riegler spune: «e atât de greu să distingi pe Slavul sudic de Român. Cât sânge latin are Sârbul? Cât sânge slav are Românul?» Aproape toţi ceilalţi

[1]) Planşe, nu prea reuşite, la Burada.

cercetători susțin însă, dimpotrivă, că tipul Istroromânilor are trăsurile caracteristice ale rasei latine și se deosebește în mod evident de al Slavilor înconjurători. Chiar și Istroromânii slavizați își mențin acest tip [1]).

Cu deosebire se accentuează un tip deosebit de al Slavilor la locuitorii din Jeiăni. Glavina relevă două însușiri caracteristice ale lor: «Jeiăneanul când vorbește cu cineva, strigă, par'că s'ar sfădi cu el; altcum nu poate vorbi. Iar când vorbește ți se uită în ochi, par'că ar vrea să te înghită. Pentru aceste două însușiri, Slavii se tem de ei, mai ales noaptea, și îi consideră pe jumătate sălbateci. E drept că Românii din Jieăni nu se interesează de străinii cari vin la ei fără să le știe limba. Dar când vine cineva care le cunoaște graiul și se interesează de el, sau pe care-l știu de acelaș sânge cu ei, atunci se adună bătrâni, tineri, feciori și copile ca să-l poată vedeà și vorbi cu el» [2]). Popovici observă că Jeănenii se aseamănă mai mult cu Dacoromânii, adăugând: «dar aici se pare că avem și sânge țigănesc», fapt care ar reieși din ocuparea lor cu arderea cărbunilor, din obiceiul de a cerși și din nume ca Ţigân, Ţigańik'iu (tipărit Ti-). Și Maiorescu (67 și u.) îi

[1]) A. Combi (citat de Bidermann, *Die Romanen* 84) deduce din tipul și fizionomia locuitorilor, că populația romanică a fost odinioară foarte întinsă «tanto sui monti della Vena e del Caldera, quanto nelle terre pedemontane del Pingentino fino a Montona in quelle di Bellai, di Pisino e di Albona». Dr. U. Scampicchio (citat de Popovici I 30), un bun cunoscător al populației istriene, ne asigură că «și aspectul exterior al Românilor din Istria e diferit de al populației împrejmuitoare: din fizionomie, din port, din coloarea feții și din tot complexul persoanei se vede că aparțin altei rase». Cercetările lui Emil Zuckerkandl și Karl Vipanz (în *Oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, vol. X, p. 156—157) confirmă de asemenea că «în Istria, deși Slavii formează majoritatea populației, tipul curat bălaiu e reprezentat numai prin 160, pe când cel oacheș prin 296 din 1000 de copii de școală. Explicația ne-o dă faptul că Cicii din nord și urmașii Romanilor cari trăesc în văile superioare ale lacului Cepici, în nordestul Istrici, deși azi sunt slavizați cu desăvârșire (?), au păstrat totuș semnele distinctive cele mai caracteristice ale rasei lor». Burada (p. 43) constată că «înfățișarea fiecărui Român istrian are caracterul cel mai viu al rasei latine și în special al Românilor din România liberă. Ochii lor sunt mult mai negri, ageri și mari. Părul și sprâncenele mai totdeauna de coloare neagră, nasul drept, fața le e bine conformată, frumoasă, cu aer inteligent. Sunt sprinteni, voioși și repede pricepători». Czink (p. 265) îi descrie astfel: «bărbații sunt de statură mijlocie, dar puternici și musculoși, fără barbă și mustăți, ceea ce împiedecă determinarea ușoară a tipului lor. Fața brună mai mult ovală, ochii negri, părul tot negru, dinții albi. Femeile sunt mai mici de stat; fața brună și ovală, nasul ascuțit; iubesc luxul». Urbas (p. 186 în traducerea lui Moisil) află o mare asemănare între tipul Dacoromânilor descris de Slavici *(Die Rumänen* 138) și cel al Istroromânilor. Intr'un articol apărut în «Il Secolo» din 19 Ianuarie 1910 se vorbește despre «albele femei spălate în fântâni cu apă proaspătă, copii cu grația rafaelescă, bătrâni asemănători patriarhilor marei picturi italiene» din satele pitorești locuite de Românii din Istria.

[2]) Aceeaș observație la I. Grămadă («Glasul Bucovinei» VI (1925) no. 1186). «Iarăș o trăsătură caracteristică a țăranului român: [Mate Turcovici din Jeiăni] nu m'a slăbit în ruptul capului până ce n'am stat la masă și eu... După masă... tot satul erà la poartă, sau mai bine zis înaintea casei lui Turcovici, așteptând să-l vadă pe domnul cel străin ce vorbește ca dânșii».

descrie ca pe niște «oameni vioi, care odinioară erau spaima vecinilor pentru hoțiile ce le comiteau prin înfundăturile pădurilor, unde ațineau calea călătorilor, și cărora le place să-și împodobească pălăriile cu panglici de toate colorile și cu pene de păun».

Instructive sunt concluziile la care ajunge Schück după analizele sale antropologice: Istroromânii din Jeiăni arată și azi în privința somatică apartinerea lor la grupul etnic al Românilor (p. 253) și se deosebesc de Slavii istrieni cu deosebire prin statura lor mai înaltă, în medie de 169 cm. (variind între 166 și 184 cm.), și prin coloarea pigmentată a ochilor și a părului lor. In privința aceasta din urmă ei se apropie cu mult mai mult de Dacoromâni decât de Croați și Sloveni, precum reiese din următorul tablou (p. 230—321):

	Croați istrieni	Sloveni	Cici	Români din vechiul Regat
Ochi de coloare deschisă	46,0%	53,6%	14,0%	17, 9%
Ochi de coloare pe jumăt. închisă .	9,0%	15,1%	13,0%	17, 3%
Ochi de coloare închisă	45,0%	31,2%	73,0%	64, 8%
Păr de coloare deschisă	29,2%	51,1%	11,8%	6, 0%
Păr de coloare închisă	70,6%	48,7%	88,2%	92.03%

A Glavina scrie (într'o scrisoare din 18 Iulie 1904 către A Viciu) despre locuitorii din Jeiăni, pe care îi vizitează întâia oară: «De ați vedeà chipul și fizionomia Rumerului din Zeane, atunci de bună samă că nu i-ați puteà deschilini de Românii din Transilvania» iar în alt loc («Unirea», XIV No. 11) despre satul său natal Susnievița, că «aici străinul poate cunoaște omul de pe fizionomia lui că-i r u m e r; acì omul e un adevărat chip (= tip) românesc, adecă sunt oameni frumoși, buni, glumeți; pe străin îl privesc mai bucuros decât pe cel de neamul său. De aceea se zice că Susnievița este centrul Rumerilor din Istria». Bărdoanii sunt mai izolați, cel mult vin în atingere cu Italienii, de aceea ei «sunt Rumerii cei mai fanatici din Istria». («Unirea» XIV No. 11).

9. OCUPAȚIUNEA, CASELE ȘI TRAIUL.

Starea materială a Istroromânilor e mizerabilă. Sărăcia s'a încuibat în casele lor afumate. De Franceschi îi caracterizează: «Son tutti poverissima gente: senza pane, senza scuole. Vanno i meno a segare i propri prati, i più a vendere l'opera loro all'amministrazione delle vaste tenute dei principi d'Auersperg» (ap. Bartoli, P. 109). E. Riegler ne dă următoarea descriere suggestivă: «Intrăm într'o casă de gospodar [din Susnievița]. Casa joasă e acoperită cu stuh, varul de pe pereți e scorojit. Alături, în dosul casei e grajdul cu ziduri groase și vechi,

cu vaci și oi. La ferestrele casei sunt flori și vița de vie se cațără de-asupra între casă și grajd. In fundul tindei destul de largi se ridică la trei palme dela pământ t r e n o g u l (vatră fără coș). Nu numai bolta deasupra trenogului, ci și toate grinzile casei sunt afumate și asigurate contra igrasiei. Ochii bieților oameni trebuie să se resimtă mai ales iarna de primitivismul sistemului. In s t a n ț a (odaie) podită cu scânduri tronează un pat de lemn orășenesc și un scrin vechiu. Grinzi încrucișate, afumate, suportă acoperișul de stuh fără pod. Prin scrin zace o sită și încă se 'nghesuie p o m i d o r o (pătlăgele roșii). Pe poliță, într'un blid, se usucă s m o c v a (smochine), într'altul b a l a n t a r e (vinete), s o c i v e (mazăre), c o c u m e r i (castraveți), m e r l i n i (morcovi), vase de bucătărie, p i a t e (farfurii) și linguri. In lăzi de lemn e g r ă v (grâu) și c l o a s u (porumb). La capătul unei sfori legate de o grindă a acoperișului atârnă un coș de nuiele cu o bucată mare de cașcaval. Intr'un colț un mic butoiu cu v i r (vin). Apoi, într'un blid, r a d i c i (marule).

«De-asupra trenogului în tindă atârnă c a t i n a (drug de fier), pe care se frige carnea și se fierbe mămăliga în căldare, ca și în satele vechi din Regat. Bunica nu se sinchisește de musafiri, ci-și vede de treburile casei. Aduce acum într'un blid mare laptele pentru țâncul de trei ani, care se joacă în patru labe pe podea. Micuțul ia blidul între piciorușe și începe cu o lingură de lemn să soarbă laptele...

«Trecem pe lângă case joase, cu acelaș caracter primitiv. Ziduri de ă r p a (piatră), cu coperișuri de stuh. N'au garduri. In țarini crește c l o a s u (păpușoiu), g r ă v (grâu), secară și i e c i n i c (orz). Se văd și grădini cu meri, peri, piersici și smochini.

«[In cătunul Cârneliile] Burasera... ne poftește să luăm loc pe s c a n i e (scaune) la o m i s ă (masă) în s t a n ț a musafirilor. Aduce pe o farfurie p â r e d e g r ă v și d e t u r c h i n e. E cleioasă și grea, dar se gustă cu f u s e i c ă (fasole), c a p u z (varză) și i e c i n i c b ă t u t (orz bătut) cu slănină. Ne toarnă din cană t i r a r v i r».

O descriere amănunțită a casei din Jeiăni și a acareturilor ei publicăm, după A. Glavina, în alt volum.

Păstoritul, care odinioară fusese ocupațiunea principală a Românilor Apuseni, decăzù din ce în ce mai mult în noua patrie, unde stâncile golașe rânjesc la tot pasul. Turmele de oi se răriră — caprele sunt oprite prin legea care scutește nouile încercări de împădurire — și numai în Jeiăni, pe vremea lui Maiorescu (70) oieritul erà în floare și brânzeturile din belșug. Țăranii mai înstăriți au și în Val d'Arsa stâne, pe care le numesc «dvorure». Astfel Belulovici cunoaște, în Susnievița, d v o r u r e l u P i ț ó n (cea mai bogată familie din sat), l u T ó ń u, d v o r u l u V i d â s, l u B e n e ț â n, l u I u k e, l u K e b r u. Despre ciobanii din Jeiăni și stâna Jeiănenilor, atât de asemănătoare cu a Dacoromânilor, avem descrierea lui A. Glavina în materialul inedit ce-l publicăm în alt loc.

Cultura vitelor nu se poate face în măsură mai mare din lipsa de păşuni şi de apă. «Apa de izvor e foarte rară şi nu se găseşte decât aproape numai apă de cisterne; rezervoriile de apă sunt de cele mai multe ori încuiate cu lacăte... E un semn de favoare când streinului i se dă apă de izvor sau i se arată un izvor» (Schück, 212). Nici chiar apa ce izvoreşte din Monte Maggiore nu mai e a lor, căci Slavii din Bogliuno au vândut-o la sfârşitul veacului trecut, cu învoirea Istroromânilor, celor din Laurana cu 40.000 coroane. Acum nu mai au nici apa necesară de spălat. (E. Riegler).

După o comunicare a d-lui Dr. Galii, numărul vitelor în Valdarsa se urcă la vreo 4000 de boi, vaci şi viţei, 2000 de oi, mai ales în Susnievița, Villanova şi Iessenovich, pe când caii, cu toţii, abiă sunt zece. In Susnievița, Popovici (p. 16), a găsit numai trei cai, doi la poştă şi unul la un ţăran.

Neavând multe oi, Istroromânii dela Sud de Monte Maggiore, nu mai au lână, şi nevestele lor au uitat aproape cu totul măiestria ţesutului. Deşi verbul ţ ę s e s'a păstrat, termenul pentru «ţesător» e f u r l å n, adecă «Friulan», căci dela ţesătorii ambulanţi friulani au deprins bărbaţii obiceiul de a lucrà la stative (Maiorescu, 14). «Industria casnică, odinioară destul de desvoltată, astăzi a decăzut. Se mai fac împletituri de lână albă şi neagră şi ciorapi de lână şi bumbac. Lâna o torc femeile cu «furca» şi «fusu». In Susnievița e şi un războiu de ţesut («crosnele»). Unii ţărani îşi fac singuri opincile. Industriaşi sunt puţini: câte un croitor, ciobotar (în Jeiăni), mai ales fierari, pentru care meserie Istroromânii au o atracţie mai mare». (Comunicat de Dr. Galli).

Afară de Susnievița, Noselo şi Grobnic, celelalte sate sunt răsfirate şi extinse. Casele sunt primitive, zidite în piatră de Carsia, fără horn, încât fumul iese pe uşă; odăile sunt strâmpe, coperişurile sunt de stuf, mai rar de paie, mai ales însă dintr'un fel de ţigle, aşezate cu partea concavă spre bătaia vântului. Lângă case se găsesc grădini mici de legume (L. Czink, *Vlashie*, *La valée des Ciribiri en Istrie*, reprodus după «Buletinul Soc. Geogr. Ungare» din 1890 No. 7 în «Buletinul Soc. geografice române» XII (1891) 263).

Viciu («Unirea» XVI No. 17) ne spune despre legumările Jeiănenilor că în dolinele Carsiei, «în acele oaze transformate cu sudori crunte în grădiniţe, Jeianenile produc č u d a v ę r z e... (multă varză), articol de căpetenie în economia de casă, f a ž ó (fasole) şi c u m p i r i (= cartofi). Aceste fac hrana lor peste an. «Multele doline împrejurul satului scutesc de ravagiile borei un strat subţire de pământ. Aici, în fundul dolinelor au locuitorii câmpurile lor sărăcăcioase, adesea numai de câţiva metrii pătraţi. Şi câteva livezi micuţe de tot se găsesc în adâncimile dolinelor, ale căror păreţi sunt de obiceiu stâncoşi. Pe câmpuri se cultivă mai ales varză, cartofi şi fasole şi câte puţin ovăz, grâu şi orz» (Schück p. 211). Dar clima fiind mai rece în Jeiăni, agricultura e mai puţin desvoltată decât creşterea vitelor (Comunicat de Dr. Galli).

Vița de vie, pe care o cunoșteau și în patria lor veche, o găsiră Românii în belșug și în Istria. Dar acum șaptezeci de ani, pe vremea lui Maiorescu, și acest izvor începù să sece în urma bolilor cari se încuibaseră în rădăcinile viței. Bieții Istrieni se plângeau pretutindeni că *brâidele* lor pier de câțiva ani. Până astăzi, cu toate încercările de reînoire a viței, decăderea în cultura vinului nu a putut fi stăvilită cu totul.

Cu toate acestea, «principala lor bogăție e, pe coastă, în t e r s u (vița de vie), pe care o cultivă din tată în fiu», ne spune E. Riegler, care în casa lui Burasera, din cătunul Câneliilor, a băut un vin bun și vechiu de un sfert de secol. Bărdouanii, ale căror case se află pe niște ridicături și dealuri, cultivă în cantitate mai mare poamele și vinul. (A. Glavina, «Unirea» XIV No. 11).

Istroromânii, înainte de toate locuitorii din Jeiăni, ca și alți Cici, se ocupă cu arderea de cărbuni, cu care apoi pleacă pe jos ca să-i desfacă în Fiume și prin Abbazia, unde adesea poți întâlnì câte un *carburâr* istroromân (cf. Weigand, I 241). Cam zece care de cărbuni din Jeiăni se trec săptămânal în Fiume (dintr'o scrisoare datată 5.X.22 a lui A. Glavina către M. Bartoli). «Coastele dealurilor în preajma satului Jeiăni au păduri dese, vechi și frumoase de stejari, aparținând comunei. La mijlocul lui Septembrie încep în ele cărbunarii munca lor, care ține până vara, când îi urmează munca câmpului». (Schück, p. 111). «Pe când femeile cultivă pământulîn văi și doline, bărbații sunt sau ciobani de oi, sau cărbunari în puținele păduri ce au mai rămas... Patru până la șase, chiar și opt ore mână ei catârii lor încărcați cu sacii de cărbuni». (A. Spinčić, în *Oesterreichisch-ungarische Monarchie* X, 214—215) In materialul inedit publicat în alt volum găsim o descriere a lui Glavina, despre felul cum se face arderea cărbunilor.

In Susnievița bărbații se ocupă și cu cultura frunzei de sălvie *(Salvia officinalis)*, care crește sălbatecă prin munți (cf. Czink, *op. cit.* 264) și cu care, după Burada (p. 42), întreprind un mare negoț.

Dar, neputând trăi nici din cultura vitelor, nici din produsele pământului, Românii din Istria trebuie să-și caute alte izvoare de câștig. Multe Istroromânce pleacă la orașe ca doice (Weigand, *Encicl. Rom.)*, iar bărbații pleacă în lumea mare, așà precum îi arată multe din poveștile lor. Flăcăii se angajează pe vapoarele ce circulă pe lângă coastele Adriaticei, ca marinari sau fochiști; alții slujesc în câte un oraș ca Pola, câțiva ani, până își strâng cevă părăluțe. In călătoriile lor ajung însă și mai departe. Mulți Istroromâni emigrează în America de Nord și de Sud, și chiar în Africa de Sud. Munca grea o fac femeile, care poartă poveri în spinare, chiar și când sunt bătrâne sau numai copile (Schück 212). Cei întorși cu parale din America își zidesc case frumoase. Dintre Jeiăneni mulți sunt fabricanți de oțet. Ii puteai întâlnì prin orașele vechei monarhii austro-ungare — Popovici i-a întâlnit prin Viena, Viciu cunoșteà oameni umblați prin Timișoara, Sătmar, Karlsbad, Marienbad și Praga — unde vindeau oțet istrian, pe care nu-l aduceau de acasă, ci-l pregăteau la fața locului.

GRAMATICA

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

FONOLOGIA.

VOCALISMUL.

A

§ 1. Cele două schimbări caracteristice dialectului istroromân sunt prefacerea lui *a* în å sub accent și amuțirea lui *a* inițial neaccentuat.
In locul altor sunete dacoromâne avem:

a (å) în loc de *ă* §§ 15—17,
a în loc de *e* § 28,
a în loc de *ea* § 33 și
a în loc de *i* § 37.

a : å

§ 2. Orice *a* accentuat se pronunță å, pe care eu l-am auzit ca monoftong (sunet între *a* și ǫ, cu caracter labial, apropiat de maghiarul *a* în *nap*, *pad*), fără să mi se pară deosebit la începutul, în mijlocul sau la sfârșitul cuvintelor: å c, å n, å s i r «asin», å t «alt», c å «cal», când «cald», c å p, c å s ę, d å, f l å (și toate infinitivele de conj. I), m å r e, p å s t e, s c å n d «masă» (cf. scaun), s c u t å t «ascultat» (și toate participiile de conj. I), t å r e, etc. Tot astfel în diftongul a u > å v: å v d u și în «diftongul» į a > į å: į å r bę, į å pę, į å, apoi *a* secundar din *ea*: t a ț å «tăceà», z a ț å «zăceà», s å s e «șase», s å p t e «șapte». In flexiune avem ca urmare a acestei reguli: f å c - f a c ú t, t å c - t a ț å, etc., cf. și r å m a r ę $^{7}/_{8}$ «rămâne». Dintre cuvintele de origine latină cu *a* accentuat singurul care face excepție consecvent e: d r a c, plur. d r a ț; Belulovici afirmă că o formă d r å c e imposibilă pentru oricare Susnieviț ean. Explicarea acestei excepții pare a fi rostirea cu glas reținut a acestui cuvânt atins de «tabù» (cf. *Dacoromania* II 35—36).
In cuvinte mai nouă avem å când ele sunt asimilate: h r å s t, p a l å ț, p a s å d e l e $^{4}/_{90}$, ț å ț e, ț e s å r, z å l o s t, etc., apoi: g u å n t i, į å d n, p i į å t e l e $^{4}/_{90}$, chiar și t e l e g r å m. Cele simțite ca streine, păstrează pe *a*; dintre substantive am notat numai pe m i l ' a r; mai des întâlnim pe *a* curat în adverbe de origine streină, în vocative și interjecțiuni: a h, a l a, a l i, ănfati, aη k e, b a s t a, m o į d r a g i (alături de d r å g $^{20}/_{5}$), h v a l a B o g u $^{16}/_{44}$, n á r a v s c o

$^{16}/_{73}$, p r a v o $^{17}/_{23}$, — alături de: ć å r o, h v å l a! $^{12}/_{33}$, į å c o, n å z a t, p o m å l o $^{31}/_{16}$. In diftongul *aį* întâlnim b r a į n e m o į $^{23}/_{13}$, d v a į - s e t $^{12}/_{3}$, į e d ă n a į s t, t r i n a į s t, v r a į z e $^{9}/_{7}$, alături de: b r å į d i $^{18}/_{27}$, c r å į ț a r, f r å į a r i ț e $^{20}/_{3}$, l e t å į s k e $^{23}/_{7}$, o t å į n e $^{37}/_{2}$, r å į $^{8a}/_{26}$.

Cuvintele neaccentuate în frază (verbe ajutătoare, prepoziții, conjuncții, particole, etc.) păstrează de obiceiu pe *a* nealterat, ca și când am aveà a face cu *a* neaccentuat: m a į amåńće, l' - a zis, ne v a rabí, z a crpí, zis-a, ț a, a į, m a a mes, l - a į tu putút, l a ț ela, a m fost, etc. (toate aceste exemple sunt scoase din bucata 1 din texte). Când, în anumite împrejurări (cf. § 267), verbul ajutător sau prepoziția primește accentul, avem de regulă *å*, d. ex. ț - å į tu zis? $^{15}/_{12}$, n - å vrut $^{4}/_{11}$, zițe ke v å (scil. męre) $^{9}/_{10}$, z å - t o $^{4}/_{13}$, męre ć å, etc. Remarcabil e însă că pers. 2 din prez. ind. sing. a verbului ajutător «a aveà», e å į și în cazuri când accentul frazei e pe verbul următor, d. ex.: t - å į facút, å į finít $^{7}/_{37}$, tu å į obețít $^{26}/_{2}$, t-am odesít si t-å į scapåt $^{30}/_{28}$, nego å į fost $^{40}/_{9}$. Dintre celelalte forme ale acestui verb ajutător am notat cu *å* numai: l - å s i l å t $^{23}/_{10}$, în care caz avem, poate, a face cu o asimilare după l å t următor. Cf. și $^{4}/_{38}$*, $^{4}/_{48}$*. După cum adverbul «așà» are înțelesul pregnant adverbial «așà, atât de..., astfel», sau are funcțiune conjuncțională cu înțelesul palid «atunci, dar, doar», întâlnim diferențiarea: (a) s å și s a (cf. Glosarul).

§ 3. Prefacerea lui *a* în *å* e atestată pentru sec. al XVII-lea de Ireneo, care scrie odată c o p r a, ceea ce e de cetit c å p r a (alături de b e r b a z, c a r g n a, c a s s a, c a s s, c o m p a n a, l a p t e, u r a c o; cel din urmă ar puteà redà rostirea d r a c u, cu *a* § 2). La Algarotti întâlnim o singură dată o s t e c z (= åstez). Dintre cei dintâi cercetători, nu deosebesc pe *å* de *a* Covaz: a f f l a t - a 7, s a l e c (= zălic) 7 c g l ämat ai 7, j a m a 8, r a c e 8, Rakovec: j a $^{59}/_{3}$, k a r n e $^{59}/_{8}$, l a - t r a $^{59}/_{7}$, v a k a $^{59}/_{9}$, a b l a p t e a r e $^{59}/_{10}$, s p a t e l e $^{59}/_{16}$, m a j a $^{59}/_{19}$, j a r b a $^{59}/_{27}$, a p a $^{59}/_{28}$, etc., Ascoli: c a s s a, m a i a, etc., Sajovec: č a č e, a š à, m a j a, p e k a t, Ive ș. a. Gartner îl scrie *a*, dar ne spune că trebuie cetit ca maghiarul *a*. Maiorescu relevă în repețite rânduri (d. ex. pag. 6 nota, pag. 29 nota, etc.) «diftongarea lui *a* în *oa*», deși transcrierea sa e foarte neconsecventă. Weigand îl transcrie mai întâiu prin *oa* și-l descrie (I 242) în modul următor: «une diphtongue qui consiste en un *o* ouvert tonique, auquel *a* se joint étroitement. Le caractère de diphtongue devient plus sensible à la fin d'un mot ou si la syllabe suivante contient *e*, *a*, *ă*, par exemple k o a, cheval, k o a s a, la maison». Mai târziu, în *Jahresbericht* p. 123, el revine asupra lui *å* și *ę*, pe care-i transcrie ǫ și ę, îi numește «diftongi cu accent plutitor» și îi descrie astfel: «ǫ, ę bezeichnen schwebende Diphtonge, ǫ ist sehr offenes *o*, das sofort zu dunklem *a* übergleitet, ę ist offenes *e*, das sofort in ganz helles *a* übergeht. Man kann diese Diphtonge, wenn sie überhaupt diesen Namen verdienen, weder als fallend, noch als steigend bezeichnen, da keiner der Bestandteile durch den Akzent das

Übergewicht erhält, und die Artikulationsstelle der Bestandteile sehr nahe liegen». Transcrierea lui Weigand e adoptată de Nanu și Byhan. Bartoli P. 33 introduce semnul *å*: «Talora si percepisce distintamente come un dittongo (un ǫa pronunciato in fretta)»; el contestă deosebirea făcută de Weigand între c å «cal» și c å s a «casa»: «ho osservato anzitutto che in qualque individuo e in qualque momento è difficilissimo distinguere questo suono dall'*a* nostro (= italiano). Inoltre sentirei piuttosto *a* nelle voci senza accento tonico o enfatico (monosillabe e anche bissilabe) e quasi un u̯ o in principio di parola» (ibid. nota; cf. u̯ ó t e r 85 și o t e r(i) la Maiorescu 107, o a t e r «alaltăieri» la Weigand I 251). In cercetările sale de mai târziu, Bartoli—care aude pe *å* și în poziție neaccentuată *(låšå, kúvåtu* S., *cånpåńe, måčirât* J) «ma solo nella pronunzia lentissima, sillabando»—îl transcrie uneori prin *oa* (o a r e n din Susnievița, o a p a, o a r d e, o a ț e l e din Brdo, o a b u, o a s t e ʃ, o a ț e l e, c o a, c o a d, c o a r n e, o a t u alături de å t, c o a s a alături de c å s a, o a ʃ e alături de a ʃ e din Costrceane, o a s i r u, o a r e din Letai etc.) sau *oå* (oånčа din Brdo, oåcu din Costrceane), chiar și prin *o* (ț o t ęz i «poimâne» în Susnievița), căci după observațiunile sale atente: «non si tratta di un suono solo. Sono invece infinite, si può dire, le sfumature di cotesti *a* labializzati. Infinite in teoria, e in pratica almeno due: *å* e *oa* (o un simile «dittongo»). E questo si percepisce molto chiaramente quando è iniziale. Ho potuto sentire cotesti suoni molto spesso, non solo dai Romeni, ma anche da molti dei vicini alloglotti slavi». Tot cu *å* îl însemnează Popovici, care-l crede deosebit de maghiarul *a* și care susține (I 57) că în cuvinte ca ș a s e, ș a p t e l-a auzit rostit și ca «*a* mediu», uneori ca ą (a închis). Glavina, când îl însemnează, îl transcrie prin ą, însă nu consecvent (b l a v e a 32 și b l ą v 70, m e ț ą t 73, 38 și m e ț ą t 20, etc.), susținând că rostirea lui se aproprie mai mult de *u̯a* (p. 69). Schück are (din Jeiăni) mai rar *a*: m a č k a 214, m a s t «unt» 215, mai des *ā'* (*ā*): p ā' t r u, m i l j ā r u, ž ā' b a, š ā' (r) p e - l e 214, v ā k a, k ā' p r a, ā s i r u, k u m a n ā k u, s l ā m a, č e t r t ā' k 215, uneori *ō*^{a}: k ō^{a} p u, p ō^{a} m a «palma» 214, k ō^{a} s s a «casa» 215, chiar și *ō'*: š ō' š e, š ō' p t e 214.

§ 4. Rostirea lui Belulovici nu e generală. Astfel forma d r å c u e atestată de Weigand (II $^{2}/_{2}$), Nanu, Popovici și Bartoli. Dintre elementele latine, á e r se pronunță, precum observă anume Nanu 21, cu *a*. Dintre cele de origine streină avem la Nanu: k á m e r ę 23 (dar și k ǫ m e r a 28, la Weigand k ǫ m e r e II $^{2}/_{5}$) și n á z a t 38 (la Weigand n ǫ z a t II $^{1}/_{15}$), iar la Weigand h r a s t II $^{2}/_{5}$, cf. III p. 220 și m i l' ǫ r I 250. Despre diftongul *aị* Weigand (I 242) scrie: «dans la diphtongue *aĭ* j'entends toujours a + ị: k r a ị t s r, r a ị». Byhan (183—184) greșește crezând că poate generalizà această regulă. La Bartoli aflăm: r å ị 33, b r á ị d e l e 81, iar în elemente latine: b á ị e r 39, dar c å ị e r 50; la Glavina b å ị t ę «colibă» (VI 31).

In împrumuturi de origine germană (în care rostirea *å* se aude şi la Germanii din Carniola) avem *å* şi în poziţie neaccentuată: f ĺ i - m å n < Flügelmann, l å n s m å n < Landsmann, M a i̯ l å n d < Mailand (Weigand I 255).

Nu putem spune cum se rosteà *a* accentuat în Veglia. Feretić scrià consecvent *a*, care însă poate că aveà valoare de *å* ca în actualele dialecte čakavice din Veglia (cf. P. Skok, Archiv za arban. star II, 334): c a ç e, k r a g l i e s t v o, j a s t e, a s s a s i, d e s s a k a, a s t e c z, l a s n e, l e s s a j, n a p p a s t a, a s s a s i f i, M a j u l a; neobicinuitul k i r l e «care» nu ne dă nici un indiciu.

Studiile dialectele ale lui Bartoli dovedesc că trecerea lui *a* în *å* nu e comună tuturor Istroromânilor; în unele sate ea pare colectivă şi aproape generalizată, în altele legea fonologică e în plină acţiune.

Impresia ce ţi-o dă acest material e următoarea: Rostirea *å* e colectivă şi generală în Jeiăni în elementele latine (şi: b å i e r, m å i u, s t å i̯ e, d r å c u, å m f a c u t, p l' e r d u t - å m; faţă de r a s p u l' a, m u l' a r a şi i̯ a s c a, atestate numai cu *a*, cel din urmă cu semnul întrebării) şi în multe cuvinte de origine streină (p r å v a, n å z a t, š c å r e l e, g l å ž u, b l å g a, faţă de c r á s t a v, š a i̯ f a, d v a n a i s t, p l á v a s t, J i v á n, la care se spune anume că e rostit cu *a*). Tot astfel în Susnievița în elementele latine (şi: b å i e r, m å i u faţă de g l' a ţ e, m n a, p a s t e, s a c) şi în multe cuvinte de origine streină (g r å d, c r i l å s, š c å r e l e, i̯ u n å c, ž å l i c, s l å b o, o g å r e c u, m å s t u, b l å v, faţă de b r s l' á n «iederă» < cr. bršljan, c r a s t e < cr. krasta, d v a n a i̯ s t). De asemenea în Noselo, unde toate elementele latine (şi d r å c) au *å*, iar dintre cuvintele de origine streină au *a* numai c u ñ a d o, b l a u̯ şi m a s t (faţă de č å č e, g r å d, i̯ å d «fugă», l å l o č e l e, o b r å ʃ, o g å r ă c, š c å r e l e, s c r i l å š u). Tot atât de consecvent apare *å* în Sucodru în elementele latine (şi d r å c u, n-å r i f r i k ę, faţă de i̯ a r b a) şi în cele mai multe cuvinte de origine streină (b l å g a, ć å, c r s t i å n u, c å č c a, g r å d, i̯ u n å c u, s l å b o, s t å r å ţ, ž å l i c, faţă de d v a n a i̯ s t şi rostirea şovăitoare p å v u c u alături de p a v u c u). Tot între satele cu *å* trebuie socotit şi Brdo care în elementele latine are *å* (şi în d r å c) afară de l a p t e, s a r p e l e, z a n e l e (alături de ž å n e l e) şi unele infinitive şi participii de conj. I (c a ţ á, c u r á t, n d u c l' á (t), s c u l á t, s e m i r á, v u t á t); şi în cuvintele de origine streină, rostirea *å* predomină (l å c ă t u, p å v u c u, s c r i l å š u, ž å i f a, faţă de c a č c a, d v a n a i̯ s t şi c r s t i a n, rostit de altul c r s t i å n).— In Letai precumpănesc încă formele cu *å* (am numărat 65 faţă de 22 cu *a* şi 3 şovăitoare). In Gradinie şi Grobnic formele cu *å* şi *a* îşi ţin cumpăna, iar în Costrceane prevalează cele cu *a* (am numărat 62, faţă de 31 cu *å* şi 5 şovăitoare). O regulă fonologică nu se poate stabili. Dacă în Letai, Gradinie şi Grobnic, sate aproape slavizate, rostirea *a* s'ar puteà explică ca o influenţă mai nouă, acest lucru e ceva mai greu de admis

pentru Costrceane, un cătun al satului curat istroromânesc Brdo.

Interesantă e observația făcută de Bartoli, că Istroromânii vorbind croățește rostesc *a* în aceleași cuvinte (d. e. t r a l' e), pe care în dialectul lor le pronunță cu *å* (t r å l' e l e). Aceasta poate fi cauza pentru ce «arbur», pe care Nanu îl atestă din Jeiăni sub forma ǫ r b u r, l-a auzit Bartoli rostit h a r b u r; cel care i le-a comunicat i-a spus că acest cuvânt este sau italian sau slav și, având impresia că vorba aceasta rară și pe cale de a se pierde din graiu e neologism, l-a rostit cu *a* strein.

Rămâne în sfârșit deschisă chestiunea dacă prefacerea lui *a* în *å* e o schimbare de rostire caracteristică dialectului istroromân, sau dacă ea are vreo legătură cu aceeaș rostire pe care o aflăm pe teritoriu dacoromân în unele regiuni din Banat și din Țara-Hațegului. Popovici și O. Densusianu, care au studiat graiul acestor regiuni, cred că există o înrudire între Istroromâni și Dacoromânii cari rostesc c å p r ă, c å s ă și au și adverbul ć å; Weigand contestă această legătură. Mărturisesc că nici eu nu prea cred într'o astfel de legătură. Rostirea *å* în loc de *a* e un fenomen destul de des și o întâlnim și la Sașii din Ardeal, apoi la Unguri — fără să admitem, ca Weigand, o influență din partea acestora, în Banat — apoi, în apropierea Istroromânilor, la Germanii din Stiria și Carniola și mai ales la Croații din Carsia, la care rostirea a progresat până la *o*: plóco (= ir. pláća), ugóń = ogań, trova «iarbă», koko, sa dọn «toată ziua», ʃa soldota, stori, bonbók, jedon, jorón «jug», armór, robit, don, joje, krionci, toti, kopo, stọrega, osnožit, koloč, glovu, etc. (exemplele sunt scoase din cercetările lui Bartoli), apoi în împrumuturi din italienește: cigori «sigari», deputoti «deputati», guonti «guanti», iuštóncia «istanza», jindormi «gendarme», karantón «carantano», kognodo «cognato», kontrabónd «contrabbando», kopo od finonci «capo di finanza», lokonda «locanda», moc «mazzo», oltor «altare», organ «argano», potestot «podestà», salot «salata», sekretor «segretario», setemona «settimana», spedol «ospitale», teròn «terrano», tribunol «tribunale» etc. (*Pagine istriane* VI (1908) No. 1—2). Cum din cele precedente reiese că prefacere lui *a* în *å* e încă în curs la Istroromâni și nu avem nici un indiciu că ea ar fi început înainte de venirea lor în Istria, e probabil că ea e influențată de graiul localnic al popoarelor învecinate (asupra cărora cf. M. Bartoli, *Das Dalmatische* I 276). Rostirea *å* în loc de *a* (înainte de nazale, chiar *o*) se întâlnește dialectal și la Albanezii din Serbia, cf. St. Mladenov, în *Balkan-Archiv* I 48, 62, 65,69.

a : ă

§ 5. In împrumuturi slave apare adesea *ă* în loc de *a*, fără ca această rostire să fie generală și colectivă. Aproape în toate aceste cazuri avem a face cu un *a* croat rezultat din paleosl. ѣ (căruia de cele mai multe ori îi corespunde slovenește un *e* sau *ẽ*):

a) N e a c c e n t u a t (cu deosebire în terminațiile -ă n și -ă ț): cr. kontènat> c u n t e n ă t (la Gartner 960 k u n t é n a t), cr. jedanájst> ị e d ă n a i s t (și în Brdo, dar ị e d a n a ị s t în Sucodru, ị e d e n a ị s t în Jeiăni, după Bartoli), cr. pàmetan (slov. pametěn)> p ă m e t ă n, cr. porèdan (slov. poreděn)> p o r e d ă n (tot așà la Maiorescu și Gartner; p o r e d e n la Weigand), cr. s a m á n j (Bartoli P. 77) > s ă m ă ń, cr. trgòvac (slov. trgovĕc)> t r g o v ă ț, cr. žàlostan (slov. žalostěn)> z â l o s t ă n ; tot astfel cr. òsan> o s (ă) n, cr. zlatan (slov. zlatěn)> z l â t (ă) n (cf. § 14). Dar bunăoară: cr. dobar> d o b a r, cr. mutast> m u t a s t (la Gartner 987 m u t ă ș t). Alte exemple din materialul lui Bartoli: s t ă r ă ț Gb. B. Sc., s t ă r a ț (u) S. L., cr. lakat > l ă c ă t u Gd. B. L. —l á c a t u C., m r a v í n ă ț «furincă» Gb., cr. ponediljak> p o n e d í l ă c Sc., o g á r ă c u C. (o g â r c (u) L. Sc. o g â r e c u S.), dar cr. droban> d r o b a n «mărunt» S.

b) A c c e n t u a t : cr. bat> b ă t (cf. însă dacorom. b â t (ă) Dacoromania III 382, 834), cr. bačva (cf. bulg. bъčva)> b ă ț v ę, cr. d a n> d ă n (la Weigand II $^{1}/_{9}$ d ǫ n, deci tratat ca orice *a* accentuat; Bartoli a auzit în Susnievița p e t n a ị s t d ă n, dar când Istroromânul vorbeà croățește: p e t n a ị s t d a n), cr. hlapàc (și hlàpac)> h l a p ă ′ ț, cr. làhko (și lahkò, slov. lehko)> l ă h c, cr. mačàk > (slov. màčĕk)> m a ț ă ′ c, cr. udovác> o d o v ă ′ ț, cr. samánj > s ă m ă ′ ń, cr. staklo (slov. steklo)> s t ă c l ę. Alte exemple din Listele lui Bartoli: cr. česàn > č e s ă ′ n S., cr. vrtak > v r t ă ′ c (u) S. Sc., cr. slov. lan> l ă n «in» J., cr. četvrtak >č e t r t ă ′ c J. Sc., cr. jarám (slov. jarĕm)> ị a r ă ′ m, cr. laž> l ă ʃ S., cr. magla (slov. megla) > m ă g l ę, cr. taman (slov. temĕn)> t ă m n o J., cr. tanak > t ă n c Gb., slov. čabár > č e b ă ′ r J., cr. petā'k (slov. petĕk) p e t ă ′ c S. C. Sc. N., cr. kabál> c a b ă ′ l «mastello piccolo che porta l'acqua», cr. pálac> p â l ă ț. Alte exemple din Byhan: cr. dàska (slov. deska) > d ă s k ę, slov. maklen > m ă c l e n , cr. stablo (slov. steblo)> s t ă b l ę, cr. taman> t ă m ă ′ n «urât».

a : e

§ 6. Prefixele verbale slave n a-, z a- și r a z- apar sub forma n e-, z e- și r e z- (r e s-), de ex.: cr. napuniti> n e p u n í , cr. natezati> n e t e z ę ′ ị, cr. zakolati (zakoljem)> z e c o l ′ í, cr. zakopati> z e c o p ę ′ ị, cr. zagrnuti (slov. zagrniti) > z e g r n í, cr. zaslušiti> z e s l u s í, cr. razsići (razsičem)> r e s e ț í, cr. razbiti> r e z b í, cr. razdiliti> r e z d i l í, cr. razjaditi> r e z j a d í. Excepție, în textele nostre, face numai cuvântul r a s t r z e ń å k (alături de r e s t r z ę ′ ị t). Când silaba inițială n a- nu e prefixul slav n a-, ea s'a păstrat nealterată: n a m u r ę ′ ị (dar n e m u r ę ị t la Popovici II $^{19}/_{20}$, etc.).

In Listele lui Bartoli mai găsim: cr. raztegnuti> r e s t e g n ę C., cr. napraviti (postelju)> n e p r a v ę ′ «așterne» Gb., Gd., ʃ e ị e ʃ d í S., n e k e r g é Gd., r e ʃ b í S., cr. nabrusiti> n e b r o s í Sc., z e t e m p í t C. (cf. cr. zatupiti), apoi cu pref. r e s- în loc de d e s-: r e s c l ′ i d e,

reslegå, respartí, respul'å. Ca aceste prefixe e tratat și tremeʃu S. (cf. ven. trameʃo).

In Jeiăni apare în toate aceste cazuri *a*: rastehní, zacrpí, zapelę'-l, rascl'ide, raʃlegå, raspartí, raspul'å, ʃaieʃdí, naložĭ, zacl'ide, cf. traméz la Nanu II. Formele ʃacopę'i și razcroí le atestă Bartoli, afară de Jeiăni, și din Susnievița, de unde eu le-am auzit cu *e*; din alte comune atestă forme cu *a*: razumít N. C. Sc., raʃbí Gb. Și Nanu II atestă din Jeiăni: nazirí raskl'ide și năsădí. Forme cu nă-, zăr ăs- se găsesc adesea la Popovici. Se pare deci că desvoltarea a fost za-', na-', raz-' > ză-' nă-', răz-' apoi, pe de o parte, za-', na-', raz-' ca cele din § 15, pe de altă parte ze-', ne-' rez-' ca cele din § 18. Probabil că și influența asimilatoare a lui *e* din silaba următoare, în exemple ca: netegní, netezę'i zebelí, zegl'edí, zeiezdí, zerení, zeseți, etc., a contribuit la generalizarea lui *e* precedent.

In cuvântul čebăr J. <slov. čabar avem desvoltarea čă-' > če- ca la Dacoromâni.

a : ę

§ 7. In cazurile când la noi avem a face, după labiale în poziție «tare» și (dial.) după *ț*, cu un *a* din *e* metafonizat, la Istroromâni întâlnim încă forma mai veche ę: fętę «fată», spęlę «spală», vęrgę «vargă», vęrzę «varză»; țępę «ț(e)apă».

§ 8. După analogia lui mę-męle s'a format tę-tęle «ta-tale», sę-sęle «sa-sale» (dial. și la noi: tele, sele).

§ 9. După analogia lui mul'ér-mul'ęre s'a format, din plur. cadér (§ 20 f.), singularul cadęre «căldare». — Despre dezinența ęi, corespunzând slavului *-ati* și ital. *-ar(e)* v. § 149 f. — In Listele lui Bartoli aflăm odată sénę' S. corespunzând lui seńål Sc. și un oducl'åt-mä N. La Gartner 190-191: mäibire, mäibur.

a : o

§ 10. Alături de rapói $^{10}/_{28}$ găsim și ropói $^{2}/_{16}$*, născut prin asimilare regresivă, ca și corotę «morcov» <it. carota (Byhan). In zålostăn <cr. žalastan e evidentă influența lui zålost. — In Listele lui Bartoli mai găsim oprinde N. (alături de prinde și mprinde) și orętele Gb. Gd., în loc de obicinuitul arętele (arętu)

a > —

§ 11. Ca la Megleniți, *a* inițial neaccentuat dispare adesea la Istroromâni. In urma acestei particularități avem nu numai «neregularități» în flexiune ca: åflu-flat, ådo-duțe, ci adesea se nasc și

omonime care pentru Dacoromâni îngreunează priceperea dialectului istroromân (§ 198).

Forme ca m ę (alături de a m ę; cf. a t e v), l' e į (alături de a l' e į), d o v a «a doua», etc., poate și infinitivele (§ 127), n'au pierdut pe *a* din cauze sintactice, ci, probabil, pur fonologice. In cazuri ca į o-m f a c ú t «eu am făcut» avem a face sau cu dispariția lui *a* inițial din a m f a c ú t, sau cu o contracție a grupei o + a > o (§ 98), sau cu reducerea diftongului o a în o (§ 45). In p e n a $^{4}/_{51}$ < ital. *appena* și M e r i c a «America», *a*- a dispărut și în graiul Italienilor vecini.

A stabilì legea fonetică după care *a* inițial dispare sau se menține, e cu neputință. Adesea întâlnim aceleași construcții cu a- păstrat și dispărut, precum: n -å m nigdar a s å v e vezút și n-åm nigdar s å v e vezut (în aceeași frază $^{16}/_{51}$) sau: brecu a r a t å r e $^{22}/_{4}$ brecu r a t å r e $^{22}/_{11}$; Belulovici mi-a dictat odată: deblę a s å v ę $^{4}/_{77}$ iar a doua oară: deblę s å v ę $^{4}/_{77}$.

Aceste exemple arată limpede că nu sunetul cu care se termină cuvântul precedent e cauza dispariției sau menținerii lui *a* inițial — precum s'ar puteà crede — ci mișcarea sau ritmul frazei sau pauza care se face în vorbire înaintea cuvântului cu *a* inițial. Se pare că *a*- se păstrează de obiceiu după o pauză mai pronunțată — de fapt, formele cu *a*- sunt mai dese la începutul propozițiilor — și dispare când pauză nu se face — ceea ce ar explicà faptul (neobicinuit pentru noi, care evităm hiatul decâte ori putem) că foarte adesea după sfârșitul vocalic al cuvântului precedent se menține *a* inițial. In cele următoare voiu pune pe două coloane cuvintele cu *a*- dispărut și menținut, cu indicația câtorva locuri din texte și, în parenteze, pretutindeni cuvântul precedent sau pauza (virgulă, punct, punct dublu) de dinainte:

a c å s ę: (dus) $^{4}/_{51}$ (mere) $^{5}/_{1}$ (ramå-sa) $^{8}/_{27}$ (mergu) $^{21}/_{21}$ (bolăn) $^{23}/_{14}$

a c a ț å: (reș) $^{5}/_{22}$ (.) $^{9}/_{1}$ (diveru) $^{40}/_{16}$

a c m ó: (verít-a) $^{6}/_{19}$ (,) $^{16}/_{71}$

a c m o ț e: (.) $^{4}/_{21}$ (:) $^{8}/_{11}$

a f å r ę: (pinez) $^{13}/_{6}$

a f l å: (docl[e]) $^{4}/_{60}$ (-l) $^{4}/_{69}$ (ver) $^{4}/_{20}$ (s-a) $^{6}/_{29}$ (codăr) $^{20}/_{15}$

a h m ó: (:) $^{12}/_{10}$ $^{18}/_{8}$ (,) $^{28}/_{10}$

a h m o ț e: (.) $^{18}/_{21}$ (:) $^{21}/_{23}$

a m å ń ć e (mai) $^{40}/_{1}$

a p r o p e: (mai) $^{12}/_{11}$

a r a t å: (brecu) $^{22}/_{4}$

c å s ę: (ramås-a-v) $^{4}/_{29}$ (de) $^{4}/_{30}$

c a ț å: (si) $^{4}/_{74}$ (za) $^{4}/_{77}$ (o) $^{5}/_{31}$ (se) $^{8}/_{41}$ (si) $^{14}/_{7}$ (sprzăla) $^{19}/_{17}$ (nevęsta) $^{10}/_{16}$

c m ó: (,) $^{9}/_{16}$ (e) $^{18}/_{43}$

c m o ț e: (.) $^{4}/_{14}$ (,) $^{28}/_{9}$

f å r ę: (veríia) $^{4}/_{50}$ (crăl'ure) $^{4}/_{82}$ (povadí) $^{17}/_{31}$

f l å: (-m) $^{4}/_{35}$ (ieł') $^{4}/_{53}$ (țăsta) $^{4}/_{61}$ (va) $^{4}/_{70}$ (putę') $^{4}/_{72}$ (er) $^{4}/_{74}$

h m ó: (si) $^{16}/_{66}$

h m o ț e: (:) $^{13}/_{10}$ (țe) $^{30}/_{28}$

m å ń ć e: (si) $^{4}/_{45}$ (,) $^{4}/_{61}$ (fost) $^{6}/_{19}$, $^{7}/_{7}$ (ma) $^{12}/_{31}$ (siromåh) $^{13}/_{36}$

p r o p e: (ni) $^{18}/_{47}$ (vire) $^{20}/_{17}$

r a t å: (-l') $^{2}/_{45}$ (s-a) $^{6}/_{35}$ (,) $^{12}/_{48}$ (ja) $^{12}/_{51}$ (reș) $^{17}/_{18}$ (brecu) $^{22}/_{11}$

a s å: (iå) $^{4}/_{49}$ (s-a) $^{6}/_{16}$ (tu) $^{8a}/_{19}$ s å: (mul'ęre) $^{4}/_{37}$ (ta) $^{4}/_{48}$ (si) $^{12}/_{26}$ (facút) $^{18}/_{13}$ (si) $^{18}/_{13}$

a s å v: (sti) $^{5}/_{34}$ (avę') $^{6}/_{13}$ (nigdar) $^{16}/_{51}$ s å v: (nigdar) $^{16}/_{51}$

a s ę r a: (,) $^{20}/_{1}$ s ę r ę: (pogovareʼit) $^{4}/_{8}$ (pus) $^{12}/_{28}$

a ț i i̯ a: (d-) $^{23}/_{7}$ ț i i̯ a: (ocameníț) $^{4}/_{79}$ (tu) $^{5}/_{40}$ (e) $^{8}/_{7}$

In general, formele fără *a-* sunt mai frecvente. (In exemplele citate mai sus mi-am notat mai ales locurile cu *a-* păstrat, iar din cele fără *a-*, fiind acestea așà de multe, numai câtevà). Numai cu *a-* am întâlnit în textele noastre cuvintele următoare: a l m e n o $^{7}/_{11}$ $^{7}/_{13}$, a l o r a $^{8a}/_{21}$ $^{32}/_{3}$, a m i n d ó i̯ $^{8}/_{33}$ $^{17}/_{37}$ $^{31}/_{14}$ $^{36}/_{2}$, a p o i̯ $^{18}/_{47}$ $^{20}/_{17}$, a n t o s ń a c $^{23}/_{4}$, a r a t å i̯ $^{5}/_{13}$, a r é t $^{22}/_{20}$, a r m o n i k ę $^{16}/_{29}$ și cele începătoare cu diftongul a v-: a v l å t, a v z í (cf. însă și u z i t «și auzit» la Popovici II $^{43}/_{28}$). Cele mai multe dintre ele sunt împrumuturi nouă, sau cuvinte care, dacă *a-* ar dispăreà, ar începe cu grupe consonantice prea grele de pronunțat — deși în privința aceasta din urmă, vedem bunăoară că Istroromânii preferă pronunțarea r m å r (chiar: n - r m å r $^{5}/_{8}$) lui a r m å r. (La Gartner 124: a r m á r). Numai forme fără *a-* am aflat la următoarele cuvinte: d u r å $^{9}/_{2}$, $^{23}/_{10}$ $^{23}/_{13}$, d u ț e «a aduce» $^{5}/_{19}$ $^{7}/_{12}$ $^{7}/_{34}$ $^{7}/_{35}$ etc., s c u n d e $^{4}/_{31}$ $^{5}/_{4}$ $^{5}/_{8}$ etc., s c u t å «a ascultà» $^{4}/_{4}$ $^{8}/_{16}$ $^{9}/_{3}$, s t e p t å $^{4}/_{39}$ $^{5}/_{26}$ $^{8}/_{25}$ $^{9}/_{30}$ $^{22}/_{35}$ etc., t u n ț e $^{5}/_{9}$, z u t å «a ajutà» $^{5}/_{31}$ $^{7}/_{42}$ $^{18}/_{13}$ $^{18}/_{54}$ etc., deci tot cuvinte de origine latină. Cf. și $^{4}/_{39}$* $^{4}/_{41}$*.

§ 12. Maiorescu ne asigură că în Schitazza *a-* inițial se pronunță și citează (în glosar) exemplele: a b a t, a j u t și a s c u n d. Aceeaș afirmație o face Nanu despre Jeiăni, dând exemplele: a c a ț ǫ, a c m ó, a c m ú, a m ú, a d a p ǫ, a d u r ǫ, a d u t ŝ e, a f l ǫ, a f ǫ r ę, a l ú r, a w ǫ t «aluat», a l ʼ u r e, a m i n d ó i̯, a m n ǫ t, a p ó i, a p ǫ r ǫ, a p r i n d e, a p r o p e, a r a t ǫ, a r é l «inel», a r m ǫ r, a r z í n t, a s c u n d e, a s c u t ǫ, a s t ǫ r ę, a s t e p t ǫ, a ŝ t ę r n e, a t ŝ í a a v ę, a p r í l, a w z í, a ž u t ǫ. Tot astfel în Listele lui Bartoli aflăm din Jeiăni: a c a ț å, a d u r å, a f å r a, a f l å t, a ž u t a - m e, a l b i r a, a l u r a, a m n å t, m a i̯ a p o i̯, a p r i n d e, a p r o p e, a r å, a r ę t e, a r m å r, a š å, a s c u t å t, a s ę r a, a š t ę p t a - m e, a š t e r n e, a v é m (dar r e m f å č e). Din celelalte comune Bartoli citează aproape numai forme fără *a-*; excepții fac: a f l å t S., al'u r e Gb. Gd. și al'u r e alături de l'u r e B. Sc., a m a n å t S. Sc. a m ă n á t C. a m a n å t și m e n å t B., r m å r și a r m å r e Sc., a r e m o Gd. a r é m B. C. a r é n L. Numai cu *a*: m a i̯ a p o i̯ Gb. Gd. B. C. Sc. (în care *a* nu mai e inițial), a r å S. Gb. B. N. Gd. L. și a r ę t e (afară de Gd. și Gb. care au o r ę t e). Din Brdo dă Bartoli P. a v ę i̯ a m, s e a v u r i 39, a r ę t e l e 38, al'u r e 37 dar m ă n å t 38. G l a v i n a IV are a p a r a, a r a, dar c o l ō, c o p e r í, ț e s t, p r o p e, s ę r ę, s c u n d e, s t e p t, etc.

Cauza dispariției lui *a* inițial nu-i de natură fonetică, ci analogică, precum am arătat în *Dacoromania* I, 372—373; cf. și § 153.

—: a

§ 12ª. Un *a*- protetic întâlnim în a s ę r a «seara» $^{20}/_{1}$ (cf. s ę r a $^{11}/_{1}$), care ar puteà să se datorească adverbelor compuse cu prep. *a*-, dar care mai probabil e un caz de hiperurbanism după modèle ca a c â s ę = c â s ę «acasă»; tot astfel, după modèle ca a s c u n d e = s c u n d e se explică a b â t e cu sensul de «bate», atestat de Bartoli în Susnievița, Sucodru și chiar și din Jeiăni. Despre a r e l, ār, âmnu v. § 16.

Despre adăogarea analogică a unui *-a* la pers. 1 ind. prez. v. § 153; despre adăogarea unui *-a* adverbial § 177.

Ă, Â

§ 13. In rostirea lui Belulovici eu n'am putut distinge precis decât un singur fel de «vocală întunecată» și anume *ă*, deși une-ori mi se păreà și mie că aud *â*, astfel în ă m n â n d a $^{4}/_{37}$, d â n $^{21}/_{8}$. Acest *ă* corespunde de cele mai multe ori lui *ă* al nostru, dar și lui *â* (§ 18), rar de tot lui *i* (§ 21 a). Afară de aceea mai avem *ă* desvoltat din *a* (§ 5) și *e* (§ 28ª), sau corespunzând unui *ea* (§ 34), *o* (§ 44) ori *u* (§ 47ª) dacoromân. De obiceiu însă în locul unui *ă* dacoromân avem alte vocale, și adecă:

a în poziție neaccentuată (§§ 15—16)

ę la sfârșitul cuvintelor (§ 21)

e, când *ă* al nostru derivă din *e* după labiale (§ 19) și chiar și în alte cazuri.

Afară de aceea mai avem pe *a* neprefăcut în *ă* în terminațiunea pers. 1 din plur. ind. prez. la verbele de conj. I și — pe cât se pare — și la femininele cu *a* accentuat în tulpină și cu terminațiunea *-i* la plural (§ 17).

La Ireneo avem pe *ă* transcris prin *a*: a m b l a (cf. însă §§ 18 și 19) și prin *ui*: p u i n e. La Feretić (Veglia) se face deosebire între *ă* (scris *e*) și între *â* (scris *i*): l e s s a m 15, dar i n 15, p i r e 15, i n t r e 16. Covaz îl redă de obiceiu prin *e*: e n m e r a 7, e s m o 7, e g l 8 (= ă l'), c e r c e c u 8 «greierele» (slov. črček), etc., uneori prin *ä* (= ę); ä m n a t 7; tot așà Ascoli (în materialul lui Covaz): b ä, t r e m ä t e, p l ä n s u, ä n s, c ä n 77, dar b e t ö r 77 (în care *ö* suntem aplecați să recunoaștem un *â*); tot Ascoli întrebuințează însă și semnul ɔ de ex. m ɔ r a, adăugând: «ha un particolar suono, cupo e breve». Sajovec îl scrie cu *e*: p e r a, k e n d, s e n d í «judecà», v a v e k; Rakovec cu chirilicul ъ: p ъ r l a $^{59}/_{16}$, k ъ n d e $^{59}/_{16}$, s ъ $^{59}/_{18}$, ъ n $^{59}/_{20}$. Ive redă pe *ă* printr'un *ĕ*, îl transcrie însă și prin *â* în p â r a 2, p l â n g â n d a 3, k â n d 4; Gartner are ę, uneori cu semicerc deasupra, care pare a corespunde lui *â*. Weigand I 243 constată

că «en Istrie on ne connaît qu'un seul son guttural (traducând pe «gedeckter Kehllaut») fermé, avec l'articulation de l'*a*», pe cari în *Jahresberichtele* sale îl transcrie prin *ǫ*; tot astfel Nanu și Byhan. Glavina VI 69 susține că Istroromânii au un sunet intermediar între *â* și *ă*, pe care în *Calendaru* său îl însemnează cu î: mîre 37, cînd 37, sîr 38, tîrlí «a curge» 77, mărînchea 30, dar și cu *ă*: sămbătea 5, cetărtăc «Joi» 5, bolăn 38 etc. In manuscriptele sale de asemenea distinge un *â*, însă în mod neconsecvent, scriind adesea acelaș cuvânt când cu *â*, când cu *ă* (sau cu *ê* și *ĕ*). Și Popovici face uneori distincție între *â*, *ă*, și ę. La Schück întâlnim, din Jeiăni, scrieri deosebite: tauz^{e}nt, hrbōtu 214, utōrk, sō'mbota și četrtā'k 215. Bartoli P. distinge un singur fel de *ă* (ę); la Iošip Belulovici din Susnievița ne spune că acest ę e «molto aperto».

§ 14. In cuvinte de origine slavă cu *r*, *l*, *n* silabic, Istroromânii au sau rostirea slavă: cr. krpiti > crpí $^{1}/_{3}$ (cf. dacorom. cârpì), cr. mršav > mrsav $^{6}/_{3}$ (cf. dacorom. mârșav), cr. vrh > vrh (cf. dacorom. vârf), cr. vrt > vrt, etc. — sau discompunerea acestor sunete în *ăr*, *ăl*, *ăn* (corespunzând lui *âr*, *âl*, *ân* al nostru): cr. brhan > bărhân, cr. trdo > tărdo, etc. Adesea se găsesc în textele noastre amândouă pronunțările, atât de asemănătoare ca impresie acustică, încât în unele cazuri stăteam la îndoială dacă trebuià să scriu *r* sau *ăr* (de ex. cr. stàrac > stărăț $^{4}/_{65}$•). Exemple: brsę $^{26}/_{13}$ și bărsa $^{29}/_{8}$, hrbă't $^{17}/_{39}$ și hărbă't $^{18}/_{30}$ păstrcu $^{10}/_{13}$ dar păstărkę $^{29}/_{1}$, prvi $^{10}/_{26}$ și părvi $^{38}/_{1}$, vrde $^{19}/_{10}$ și vărde $^{8a}/_{12}$, vrț $^{10}/_{25}$ și vărț $^{36}/_{2}$. Urmarea e că alături de forme cu *ă* organic, precum blåtăn $^{30}/_{6}$ < cr. blàtan, bolăn $^{23}/_{11}$ < cr. bolan poredăn $^{37}/_{1}$ < cr. porèdan, zålostăn $^{4}/_{49}$ < cr. žalastan, se găsesc și formele: blåtn $^{6}/_{3}$, boln $^{21}/_{2}$, poredn $^{11}/_{9}$, zålostn $^{18}/_{6}$ (care au un reazăm în femininele blåtnę, bolnę etc.), apoi: ịådn $^{22}/_{13}$ < cr. jàdan, sriț̣n $^{8a}/_{26}$ < cr. srićan, vridn $^{16}/_{12}$, tănc «subțire» Gb. (Bartoli) < cr. tanak. Chiar și cuvinte vechi ca: dobăndí $^{38}/_{1}$ < paleosl. dobꙗditi le întâlnim și cu varianta dobndí $^{4}/_{59}$ $^{16}/_{63}$ $^{18}/_{28}$, tot astfel posndí $^{8}/_{28}$ < paleosl. posꙗditi, probabil și zrnțí < *zărnți $^{4}/_{31}$•. La Gartner 341 aflăm chiar și cumpru < cumpăru, la Morariu I/6, cn-a și cnd-a «când a», iar la Bartoli frmentìn J. (< fărmentin < v.-ven. formentin) și elementele latine crbur J. frniga C. (< *fărniga < furniga) și ăncrcå J. «încărcà». In cuvintele cu râ-, metatezat în ăr-, avem ărpę $^{18}/_{17}$ $^{31}/_{1}$ alături de rpę $^{1}/_{11}$ $^{5}/_{28}$ $^{7}/_{33}$, ărde $^{5}/_{12}$ $^{22}/_{14}$ și la Bartoli în J. C. L. dar rde în J. Gb. Gd. B. Sc. și la Nanu; chiar și rvu «diavolul» J. (forma articulată din răv); la Gartner și cazul invers în cr. rjav > ărịaų 388, cr. rt > ărt 390 «vârf», cf. cr. raženica > ărzenițe «paiu» 554.

Dimpotrivă, în cuvinte de origine latină întâlnim adesea, după model croat, grupe consonantice, a căror pronunțare se înlesnește prin intercalarea vocalei *a* (la Istroromâni *ă* § 5): precum ital. *contento* a devenit

în croățește *kontènat* (fem. *konténta*; tot astfel: *bastimenat* «bastimento», *ponat* «ponte» *punat* «punto», *struménat* «istrumento», *testaménat* «testamento» etc. cf. *Pagine istriane* VI No. 1—2) — de unde istrorom. cuntenăt (fem. cuntenţę) — tot astfel ital. arte a dat istror. arăt (Gartner și Nanu dau forma artu), în loc de pårte (Jeiăni) găsim pårăt $^{4}/_{62}$ (pårătu Weigand II $^{4}/_{12}$ parăt Glavina VI 23, care apare însă supt forma párat și la Slavii din împrejurimile Albonei (*Pagine istriane* VI. No. 1—2), iar lui *pumn* al nostru îi corespunde pumăn (art. pumănu Bartoli). Tot astfel în Listele lui Bartoli mai aflăm peducăl' (articulat -căl'u, dar plur. -cl'i) N. (dar peducl'u Gartner 923), somăn B. (față de somn(u) din celelalte părți), turăn «turn» B. S., ogårăc (u) Sc. C. (ogårecu S., față de ogårc(u) N. L.), însă și sămnu J.; la alții: zăruncăl'u (alături de zăruncl'u) Gartner 822, lęmăn (Jeiăni) Nanu II, vrutăc, plur. vrutcur Glavina VI 32, cvarăt 7 (dar cvadru 21), vedru «senin» 48, 78 < cr. vèdar (vedăr, vedra Gartner 1132), fundamenăt, libăr Glavina V, urpunăt (doi punț) Terc., grunetu < *grunătu (§ 19) < slov. grunt (=germ. Grund) ap. Byhan. Exemple și la Popovici I, 61. Cuvântul mărăț Gartner 1240 «Martie» ar puteà fi identic cu *Marț* < MARTIUS al nostru; dar poate fi și cr. màrač.

ă (â) — a (å)

§ 15. Una din cele mai caracteristice legi fonologice istroromâne este trecerea lui *ă* neaccentuat de origine străromână, în mijlocul cuvintelor, în *a*, de ex. înainte de accent: basęrikę, facút, nascút, satú «sătul», etc.; după accent: åparu «apăr», cúmatru (§ 109) «cumătru», cúmparę «cumpără», chiar și óvale «ouăle» Morariu I/23. In flexiune avem: nåste — nascút, fåc — faţén etc. Dintre cuvintele de obârșie streină, cele vechi au prefăcut pe *ă* > *a* ca și cele de origine latină, iar împrumuturile mai nouă — afară de cazurile citate în § 5 a — l-au păstrat nealterat, d. ex. harambåsa, ganę'i, platí, úcodlac, etc., încât el rămâne netrecut în *e* după i: (rez)iadí < cr. razjaditi.

Prepozițiile cătră, prăŋgă, pără, piră, după, neîntrebuințându-se niciodată singure, ci fiind urmate totdeauna de cuvinte accentuate, au un ton secundar pe silaba primă (de aceea au păstrat pe *ă* neschimbat), pe când silaba a doua e lipsită de accent și prin urmare *ă* a fost tratat ca orice *ă* medial neaccentuat: cătra, prăŋga, păra, pira, dupa. Cuvântul din urmă mai dovedește — ceea ce de altfel e de sine înțeles — că prefacerea lui *ă* > *a* e mai recentă decât evoluția străveche a lui *o* > *ă* (DEPOST > după). Exemple: dupa ţå $^{2}/_{13}$, pira cmo $^{2}/_{28}$, cătra tire $^{3}/_{4}$ pira la zeruŋkl'i $^{2}/_{26}$, etc.

Formele acestea sunt atestate și de Maiorescu (d u p a), Ive (k é t r a, d u p a), Gartner (d u p a 26), Glavina (p î r a 23, d u p a 26) și Weigand (p i r a ap. Byhan). Incolo întâlnim însă și forme cu *-ă* > *-ę* (§ 21) la Weigand (k o ț r ę II $^{3}/_{6}$, d u p ę II $^{2}/_{11}$, p i r ę), la Nanu (d u p ę I 27, despre c ă t r e cf. § 20), la Gartner (f o r ę 33, 34) și la Glavina (f ă r e a d i n VI 30), care are însă și dacoromânismele p î r ă l a VI 54, f ă r ă d e VI 63. Din forme ca k e t r a etc. la Ive și la Marotti 54,92 nu putem face nici o deducție, cf. § 21.

La începutul cuvintelor *ă* — întrucât nu a dispărut (§ 25) — s'a păstrat înaintea nazalelor (de ex. ă m n ă, ă n t r u, etc.) și înaintea grupelor consonantice (de ex. ă r d e, ă r p ę). Despre prefacerea lui *ă* final în *ę* v. § 21.

Excepție la regula dată mai sus fac numai cuvinte ca d o b ă n d í, z e c ă n t ę'i, m ă r ă *ŋ* c u, ă n c ă r c ă, în care grupele ă n și ă r au fost tratate ca în cuvintele cu *r* și *n* silabic din § 14; alături de m ă c n í avem însă iterativul m a c n i v ę'i.

Trebuie să mărturisesc însă că ascultând pe Belulovici aveam une-ori îndoială dacă el pronunță de fapt f a c ú t sau f ă c ú t. Punându-l să repete cuvântul, el pronunța totdeauna clar: f a c ú t; de câte ori repetam eu propoziția și pronunțam f ă c u t, Belulovici mă îndreptă, susținând că nu se pronunță cu *ă*. Ceea ce dovedește numai că nu avem a face cu un *ă* ca al nostru, ci cu un sunet care sub raport acustic se apropie mai mult de *a* decât de *ă* dacoromân, poate un *a* care nu a pierdut cu totul caracterul său «obscur». Astfel se explică șovăirea în redarea acestui sunet la cei mai mulți cercetători.

Pe vremea lui Ireneo pare a se fi pronunțat *ă*, căci el scrie: b e r b a z, care ar puteà redà rostirea b ă r b ă ț (cf. § 20). In Veglia avem la Feretić 15 n a p a s t a (n a p ă s t la Glavina VI), care la Cubich apare însă sub forma n e p a s t a, încât rostirea pare a fi fost *ă*; tot cu *e* redă Feretić pe *ă* proton în l e s s a m, l e s s a j 15. Sajovec are f a k u t, b a s e r i k e, dar e n s n ă s c u t. La Gartner avem regulat *a*: l a s á 1278, r a m a r ę 1189, s c a p á 950, etc., chiar și c a s l' í 318 « a tuși» < cr. kašljati (dar c ă s é l' 317 «tuse» < cr. kašelj), însă k ă m ę s ę 415 «cămașă» și l ę g ă r u 123 «leagăn», care — fiind considerat ca având *r* silabic — e atestat cu *ă* și de ceilalți scriitori (l e a g ă r, l e g ă r a t Glavina VI 25, l e a g o r și l e a g e r din Jeiăni la Nanu II). Weigand are consecvent *a*: r a m o s-a w II $^{1}/_{9}$, c a s ú n II $^{1}/_{5}$, s c a p o t-a II $^{1}/_{9}$, l a s o II $^{1}/_{11}$, etc., chiar și m a ń o t II $^{8}/_{4}$ «mâniat» (m â n ĭ e a Glavina VII 20, m â n i u, m â r i u Maiorescu). La Bartoli de asemenea *a* e regulă și în Listele sale găsim chiar f a r d e (atestat și la Rakovec $^{59}/_{22}$, Ive 13 și Popovici II $^{81}/_{30}$), n c a r c ă (t) (atestat și la Popovici II 90) S. Gd. (față de ă n c r c ă t J.), c a r b u r i l e Sc. (față de c r b ú r J. și c ă r b u r e S.), c a n t ă Sc. N. (atestat și de Gartner, dar corectat de Marotti în k â n t á ap. Bartoli, P. 54), c ú m a t r u S. Gd. (și din B. în gura unui bătrân, pe când un june rostià c ú m ă t r u ca în Gb.), a m a n ă t S. Gb.

Gd. B. Sc. (dar amănát C.), laží N. «a minți» (laſí S. față de lăžì B. C. Sc.), tirar S. (față de tirăr S. B. N. și tirer J. Gb. B.). Tercovici cunoaște numai praži și contestă pe prăží. La cercetătorii români, influențați de *ă* al limbii lor materne, avem foarte adesea forme cu *ă* alături de cele cu *a*, astfel la Maiorescu și Popovici, apoi la Nanu (apǫrǫ și apǫrǫ 32, pǫsǫra 32, demǫrętsǫ 38, cumpǫrǫt 44 și cumparǫ 38 etc.) și Glavina (făcut-av VI 56 dar nascutea 3, măritatea 3 corectat în maritatea 73 etc.).

§ 16 Că acest *a* istroromân nu reprezintă stadiul primitiv latin, ci s'a desvoltat pe teren istroromânesc, se vede din cuvinte ca tirar < tirăr < *TENERUS, arată < arătă < *ARRECTARE, damarętę < dămărętę < demăneață < DE MANE —, al căror *a* nu derivă din *a*, ci din *e* latin, devenit *ă* în timpuri străvechi. Dacă lui MARITARE îi corespunde la Istroromâni maritâ, forma aceasta nu s'a păstrat printr'o continuitate neîntreruptă din vremuri străvechi, ci s'a desvoltat din forma mărită, comună tuturor dialectelor române, precum moldovenescul barbat nu continuă pe lat. BARBATUS, ci s'a desvoltat din stadiul bărbat, de-odată cu pacat < păcat < lat. PECCATUM. Tendința însă de a preface pe *ă* în *a* — cel puțin în poziție protonă, înainte de *a* accentuat al silabei următoare, printr'un fenomen de asimilare regresivă — datează, precum am arătat în *Dacoromania* II 67, din timpuri vechi, de când grupul daco-istroromân trăiă în comunitate geografică, după despărțirea de Românii sudici. Atât doar că la Istroromâni inovațiunea aceasta s'a generalizat și a cuprins toate cazurile de *ă* medial, pe când la Dacoromâni ea a rămas un fenomen regional și restrâns la anumite poziții în cuvânt.

§ 17. La verbele de conj. I, pers. 1 plur. din prez. ind., terminațiunea -ân față de -ăm dacoromân păstrează pe *a* etimologic (-AMUS). Cf. § 153. Numai la Nanu 34 aflăm din Jeiăni forma purtǫm, care pare a fi un dacoromânism.

Dacă de la četate pluralul e četaț (Ascoli 54) avem a face cu păstrarea formei mai vechi, cu *a* netrecut în *ă*, ca în textele noastre vechi.

La unii scriitori găsim un *a* în loc de *ă* și sub accent, în poziție nazală. Astfel planže Ascoli 64 «plânge», mare la Gartner (corectat de Marotti în mêre ap. Bartoli, P. 61, cf. și Weigand I 251), mărancˌ planze 92 (alături de plănze 779), grau 1059 (îndreptat de Marotti în gêrv ap. Bartoli P. 48), kant 1214 «când», kantu 1316 «cânt» (îndreptat de Marotti în cântu, ap. Bartoli P. 54); la Marotti găsim: pâre «pâne», m-nanda «umblând». Asemenea forme la Ive ar puteà fi italienisme. Nu le-aș relevà dacă n'aș aflà și în Listele lui Bartoli pare (în loc de păre) în Noselo și tot în aceeaș comună mara «mâna» și mare «mâne», pe care alt individ din acelaș sat le rosteà măr și măre. Numai cu *a* apare cuvântul arel «inel» (păstrat în Jeiăni), dintr'un mai vechiu

ă r e l < ANELLUS. Precum am arătat în Dacoromania III 389—394, avem a face cu același fenomen care a prefăcut și pe ă n o ș t a r i e în ă r o ș t a r i e Weigand II 4/1 și care se găsește și în dialectul albanez de nord, adică cu reducerea lui *ă* în poziție nazală în *a*, după ce a trecut prin stadiul intermediar ã. Tot astfel s'ar puteà explicà a m n a t «umblat» (alături de â m n a t Maiorescu 84), dacă cumva o m n u (Nanu 27, în loc de ă m n u) n'a fost plăsmuit din m n å, după modèle ca å f l u - f l å. În sfârșit *a* în loc de *ă* inițial apare, în condiții analoge și în a r d e s e, auzit de Bartoli în Noselo, în loc de (ă) r d e s e «râde». In locul citat din Dacoromania s'a arătat și legătura acestui fenomen cu cazuri similare în celelalte dialecte românești.

â — ă

§ 18. Precum am amintit (§ 13), în loc de *â* dacoromân apare — afară de cazurile din §§ 21_a și 24 — *ă*. Dacă acest *ă* s'a desvoltat din *â* sau a avut dela început valoarea lui de astăzi, nu se poate constatà.

a) Din A lat. în poziție nazală. (*N* între vocale a trecut mai târziu în *r*): ă m n u «umblu» c ă n(d), c ă n t å, m ă r ă η c u, p l ă η g u, s ă n z e «sânge»; b e t ă' r «bătrân», l ă r ę «lână», m ă r «mână»; m ă r e, p ă r e, s ă r < SANUS «sănătos», tot astfel c ă t, g r ă v «grâu». O urmă de diftongul â i în poziția *e* (cf. *Dacoromania* I 380 ș. u.) pare a fi p u i n e (azi p ă r e) la Ireneo, dacă scrierea *ui* nu vrea să redeà cumvà vocala «obscură» *ă* sau *â*.

b) Din O lat. în p r ă η g a «pe lângă», f ă r d e;

c) Din I+N lat. accentuat în ă n s și ă n, neaccentuat în ă n s u r å, ă n t r e b å, etc. (cf. § 25).

d) Din I lung lat. după R inițial (cu metateză ulterioară) sau după R R și cons. + R: ă r d c «a râde», ă r p ę «râpă», b r ă v u «brâu»;

e) Spre ușurarea pronunțării în împrumuturi slave cu grupe consonantice: b ă r s ę, p ă r v i, etc., cf. § 14;

f) Pronumelui conjunct «îmi, îți, își, îi, îl» îi corespunde, la Istroromâni, ă m, ă ț, ă s, ă l', ă l (alături de m, ț, s, l', l § 137). Adăugarea unui *ă* spre ușurarea pronunțării o aflăm însă și în cazuri ca: c u m - ă s - a - v pl'e r z u' t $^4/_{69}$ «cum s'a pierdut», p o t o p í t - ă s - a $^{17}/_{33}$ «înnecatu-s'au» (alături de i m b a t í t - s - a $^{13}/_1$) o n t r a t - ă l - a v z g o r í t $^4/_{96}$ «atunci le-a ars». In Listele lui Bartoli aflăm și ă s p e l a v ę J. Acelaș *ă*, corespunzând unui *î* dacoromân, îl aflăm la formele verbului ajutător «a fi»: ă ị «îi,este», ă s n o «suntem», etc. (§ 173).

g) Din paleosl. ѫ: d o b ă n d í «dobândi», p o s ă n d í.

ă — e

§ 19. Lui *ă* dacoromân după labiale în poziție tare, îi corespunde la Istroromâni — ca la Aromâni și Megleniți — *e*; se păstrează deci

stadiul primitiv. Tot astfel după sibilante (după care la Dacoromâni avem adesea numai dialectal un ă): f e t, m e, m é s u r u, m é t u r a, p e c å t, p e r, u m e r, v e z ú t, etc. Forma c u m p a r å derivă deci din COMPARARE; s e «să» și «se», s e c u r a «săcurea», I å z e r, etc., — în sfârșit u s e etc.

In mod sporadic găsim la alți cercetători câteva cazuri de *e* trecut în *ă* (și *ea* trecut în *a*) după labiale; astfel la Maiorescu: m ă r 104 («rar»), alături de m e r, s p ă l (atestat și de Nanu II din Jeiăni: s p o l u - s p o l o, alături de spelo); la Rakovec avem odată scrierea p ê r $^{59}/_{14}$; la Gartner găsim m a s ę «Amboss» 165, care însă, precum ne asigură Popovici II p. XIV e greșit în loc de m å ț ę «baros», deci n'are a face nimic cu MENSA; la Weigand, în lucrarea sa dintâiu, b ă t ă r I 254 (în celelalte lucrări regulat b e t o r) și p ă c å t I 250 (mai târziu p e k o t); la Nanu mai găsim din Jeiăni: f a t o t - a (necunoscut lui Tercovici, ap. Bartoli P. 45; și Maiorescu, care a umblat și prin Jeiăni, ne asigură p. 89, că verbul «a fătă» lipsește la Istroromâni, care zic că iapa «face călița»); la Popovici: v ă z u t II $^{5}/_{14}$, v ă z u r e II $^{11}/_{12}$ (alături de forma obicinuită v e z u t $^{5}/_{27}$ $^{5}/_{31}$); la Glavina adesea f a t ă, n e v a s t ă, v ă z u t etc. (alături de f e t ę, n e v ę s t ę, v e z u t); cf. și s p o n d z u r o ap. Byhan. In Listele lui Bartoli, alături de m e r(u) J. Gb. N. Sc. (plur. m ę r e J. Gb. m e r e Sc.) aflăm m ă r (pl. m ę r e) S. B. C., alături de f i r «fân» și f ă r în Noselo, iar în Letai amândouă formele; chiar și înainte de *e* al silabei următoare găsim odată p ă r e S. «pere». Dacă la Maiorescu, Popovici, Glavina, Nanu și chiar la Weigand în întâia sa călătorie se poate să avem a face cu dacoromânisme — și unele cazuri de sigur trebuie să le considerăm ca atare — e greu să le admitem la Rakovec și de sigur că forma m ă r a fost auzită de Bartoli. Aceasta din urmă (dată și de Maiorescu) trebuie să fi existat la Vlahii Apuseni căci sârbescul *mrkatunja* «gutuiu» a fost împrumutată de la ei cu rostriea m *ă* r g u t u ń e (cf. *Dicț. Acad.* s. v. gutuiu). Precum la Aromâni găsim câteva cazuri de *e* trecut în *ă* (și *ea* trecut în *a*) după labiale (de ex. *mădular*, *măduă*, *vârtute*, *vârtos*, *vărnu*, *vâsc*, chiar și *vatăm*, care ar puteà fi deci VICTIMO), tot astfel și la Românii Apuseni. Se pare deci că această inovație datează din epocă străromână, dar ea nu s'a putut generalizà decât la Dacoromâni, pe când în celelalte dialecte s'a stins iară cu totul sau abià lăsând câteva urme, care, nici ele nu sunt colective. Astfel pentru cuvântul *până* nu trebuie să renunțăm la vechea etimologie POENE AD, dacă alături de p i r a găsim la Istroromâni și p ă r a, ca la Aromâni (p ă n ă, p ă n) și Megleniți (p o n). Chiar și urme de acțiunea analogică a prefacerii lui *ă* în *e* după labiale în poziție moale — cunoscută la Dacoromâni din exemple ca *față-fețe* etc. — se găsesc la Istroromâni: din PAVIMENTUM avem (prin stadiile intermediare *paumentu* > p ă m i n t u) p e m i n t (și la scriitorii noștri vechi e cunoscută forma *pemintean*), iar din FABRICARE (prin stadiile intermediare *faurecà* > *fărecà*) avem f e r e c ă la

Popovici II 109 (alături de regulatul z ă f a r e c â t $^{9}/_{16}$, iar în formele accentuate pe tulpină f ę r e k ę la Nanu II, din Jeiăni, alături de s e f a r e k a Sl. El.); Bartoli atestează din Jeiăni forma m e r i t â t «măritat». Toate trei aceste cuvinte ar puteà însă să aibă *e* în loc de *ă* ca cele citate în paragraful următor.

După *s* și *z* avem pretutindeni *e* păstrat (cf. și s e u Gartner 742, s e m i n ț a Bartoli, z e r Gartner 507); numai s e (pronume și conjuncție) apare și sub forma s ă la Maiorescu 84, 100 etc., odată la Rakovec: s ъ p ъ r o e k o č e $^{59}/_{18}$ (alături de j i s e v e d o e $^{59}/_{5}$) s ę la Pezz. ap. Mar. 58* și la Popovici II $^{6}/_{3}$ $^{6}/_{8}$ $^{11}/_{16}$ (alături de s e $^{6}/_{9}$ etc.); cf. § 28[a] și § 33 c. Dacă la Nanu I 32 găsim p o ș o r a (Glavina dă din Jeiăni, cu acest sens, p u l′, ca la Aromâni), trebuie să plecăm dela forma PASSAREM.

§ 20. In următoarele cazuri:

a) In t e(v), s e(v) «tău, său», după analogia lui m e(v) «mieu»;

b) In k e «că», cu greu sub influența ital. c h e (cf. i n k ę «încă»). Cred că prefacerea lui *ă* în *e* în acest cuvânt s'a întâmplat prin fonetică sintactică în cazuri ca k ă m é r i «că mergi», deodată cu prefacerea lui *cămașă* în k e m ę š e S. Sc. N. (la Bartoli). Bartoli atestă din Jeiăni rostirea k ę, care corespunde lui *că* al nostru. Românii Apuseni prefăceau deci pe *că*- protonic (în poziție moale) în *ke*- ca dialectele vestice ale teritoriului dacoromân;

c) In r e v «rău». Judecând după alterarea lui *i* (în «râd», «râpă» § 18 d) și a lui *ea* (în r â ț e § 33 d) am aștepta ca *e* să apară ca *ă* (devenit *a* după *r* inițial și înainte de accent, după § § 15-16), precum de fapt îl și vedem în r a m â s, (a) r a t â (cuvântul r ă p e d e, atestat numai de Maiorescu, e suspect). Bartoli atestează forma r ă u din Jeiăni și Susnievița (în opoziție cu Belulovici care rostià r e v), iar r e v(o) din B. C. Gb; Glavina spune de repetite ori că în unele părți (de ex. în Brdo) se rostește r ę v. Forma aceasta din urmă ar puteà fi un masculin nou dela fem. r ę, care corespunde exact lui *rea* al nostru (în loc de *ra*), dar ar puteà fi și o desvoltare ulterioară din *rău*. Tot cu *e* apare verbul c r e p â S. (Bartoli, c r e p â t ă Popovici II $^{35}/_{27}$);

d) In pronumele n e, l e, v e ‹ n ă, l ă, v ă, cele două dintâi, ca la Dacoromâni;

e) In â s t e z e «astăzi», â s t e s e r ę «astă seară», probabil prin asimilare regresivă (ultimul poate din *astăzi* + *seară*, precum indică forma o a s t e ſ s e r a C. la Bartoli).

f) în c a d é r «căldări» (cf. § 113), cu prefacerea fonetică a lui *ă* în *e*;

g) terminațiunea *-e* în loc de *-ă* (resp. -ę) în pers. 3 sing. prez. conj. la verbele de conj. II-IV (n e c a t â ț e, s p u r e, d o r m e) e analogă după prez. ind. (§ 154);

h) probabil aici trebue citate și exemplele din § 6, căci trecerea lui *a* în *e* s'a întâmplat prin stadiul intermediar *ă*.

La ceilalți cercetători găsim o mulțime de exemple cu *e* în cuvinte care în textele noastre apar cu *ă* (sau *a* desvoltat din *ă* după §§ 15-16)

ori în care am aşteptà un *ă* etimologic. Astfel Ireneo are b e r b a z «bărbaţi» şi R u m e r i, corespunzând lui R o m â n i al nostru. Feretić are regulat *e* pentru *ă*, tot astfel Sajovec şi de obiceiu Covaz (§ 13), ceea ce arată cel puţin că cea mai apropiată vocală de *ă* în limbile lor li s'a părut *e*. Ascoli are s o r è r-l e 57, 58. La Maiorescu întâlnim c a m e r ă (şi Weigand II $^{2}/_{5}$, Nanu I 28, Glavina VI 38 şi Popovici), apoi c ú m e t r u (şi Nanu I 21, faţă de c ú m a t r u în textele noastre, la Weigand, Popovici şi Byhan), t í r e r (şi la Weigand, Ive, Popovici şi Bartoli din J. B. Gb. faţă de t i r ă r S. B. Sc. Nanu, Gartner şi t i r a r S. C. L. Sc. şi în textele noastre), care ar puteà însă aveà şi *e* original (ca în Ardeal); despre ă r p ă ne spune că «ă dela început [e] abătut spre *e* larg» (p. 18 n.). La Ive găsim cele mai multe exemple, bunăoară: e n t r u 2, b e t é r 3, k e t r a 3, o b e r n a 3 (= o b ă r n ę'), a m e n á t 3, s â m b e t a 8, (e) r p a 9, e l j i «âi» 10, t z e v a II < *ţ ă v a < ţ v a, k u m p e r a 9 «cumpără» (şi la Nanu k u m p e r ę). In Sl. El. s e n d í «a judecà» < * s ă n d í <paleosl. s ѫ d i t i. La Gartner (adesea cu *e* deschis, cf. § 29): m ę' r e k ę 411 «mânecă» m ę r ę *η* k p. 76 «mănânc», d o b ę n d i 282 (d o b e n d í şi la Weigand); forma b r e n ę 603 «grapă», în loc de b r a n ă (Popovici) <cr. brana, se explică după verbul b r e n ę' i «a grăpà» < * b r ă n ę i (b r a n ę' i la Popovici) <cr. branati; tot astfel f e r m é n t u 1343 «frământ» < * f r ă m i n t u (< * f r a u m e n t o < FRAGMENTO). La Weigand găsim: h l a p e ţ u II $^{3}/_{10}$ (= h l a p ă ţ u <cr. hlapac), e l' II $^{7}/_{5}$ (= ă l' § 18 f), g r u n e t u II $^{7}/_{8}$ (< * g r u n ă t u <slov. grunt § 14), k o d e r II $^{8}/_{3}$ (= c o d ă r), m e r o *η* k u II $^{1}/_{13}$ (= m ă r ă *η* c u); Weigand II 123, 124 descrie pe *ă* ca având «eine helle Klangfarbe, nach einem offenen *e* zu, weshalb bei Ive viele *e* fälschlich geschrieben sind. In unbetonter Stellung geht o tatsächlich oft in *e* über (z e aus z ă = slav. za, p e m i n t dr. p ă m â n t etc.)». La Nanu aflăm: d e m o r ę t s o I 38, c o t r e s i r e I 27. La Popovici foarte multe forme ca ć e s t a $^{14}/_{32}$ (în loc de ć ă s t a, cf. ć ę s t a $^{16}/_{31}$, ţ ĕ s t a $^{16}/_{33}$), r e m å s - a $^{15}/_{17}$ (şi la Glavina VI 60 etc., la care însă pare a fi ortografiat dacoromâneşte). La Bartoli P. b o l e n 41, s r i d e ń 79, s r i ć e n 79, iar în Listele sale: m e n å t B (alături de a m a n å t), z e t e m p í t C. (dar t ă m p B.), ị e d e n a ị s t J. (ị e d ă n a ị s t B. ị e d a n a ị s t Sc.), d r o b e n J. (<cr. droban), o g å r e c u S. (- r ă c u Sc. C.), s e n ž e Gd. B. (s ă n ž e J. S. Gb. B. C. L. Sc. N.). Cu ę găsim b ę s ę r i c a L. şi m ę r e c a Sc., iar în textele lui Bartoli t i r ę r $^{4}/_{23}$.

Se pare deci că în rostirea multor Istroromâni caracterul «obscur» al lui *ă*, în anumite poziţii cel puţin, a început să dispară, încât în loc de *ă* apare un *e* mai mult sau mai puţin deschis.

ă > ę

§ 21. Una din cele mai caracteristice legi fonologice ale dialectului istroromân e prefacerea lui *-ă* final (accentuat sau neaccentuat)

în ę: f å r ę «afără», i u v ę (+ iuă, cf. însă § 98), i η k ę «încă», s ę r ę «asează»;» f ę t ę, s ę r ę «seară», v o t ę (şi tot astfel toate femininele de decl. I), dę, f ę şi analogul l'ę «ia», ă m n ę, ă n t r ę b ę, c ă n t ę c â v t ę, c l' ę m ę (şi tot astfel toate verbele de conj. I pers. 3 sing. a indic. prez. şi la imperat. sing.). Excepţii aparente în § 15.— Trecerea aceasta e mai nouă decât reducerea diftongului *uă* în *o* în *do*, *vo*, *no* din *două*, *vouă*, *nouă* şi decât prefacerea străveche a lui *ă* în *e* după palatale, deci: f i l' e «fie-», f o l' e «foaie; u.s e «uşe». Dacă la verbe întâlnim în pers. 3 sing. a ind. prez. t å l' ę «taie», s e r e s p o l' ę «se desbracă (se despoaie)», poate şi în p i s e «se pişę», avem a face cu o analogie după celelalte verbe de conj. I (c ă n t ę, c ă v t ę etc., căci t a l' å = c ă n t å).

Rostirea aceasta erà absolut consecventă şi sigură în graiul lui Belulovici; el însuş analizà sunetul ca *e* deschis; un caracter «obscur» n'am putut observà în nici un caz. Tot astfel a auzit Gartner şi Weigand, care scrie anume II 124 «auslautend ǫ wird immer ę»; numai din Brdo citează Weigand (ap. Byhan) forma f ę t ǫ. Şi la Nanu găsim regulat ę afară de singurul caz d e m ǫ r ę t s ǫ 38, care ar puteà fi un dacoromânism.

Cercetătorii români, influenţaţi de graiul lor, au auzit mai adesea *ă*. Astfel Maiorescu are regulat *ă*, afară de i u v e (alături de i u v ă), pe care-l compară cu ital. o v e 120. Popovici scrie *ă* sau *ę* (sunet curent în dialectul său bănăţean), dar are şi ę. Glavina scrie, alături de *ea* şi *é* (= ę), foarte des *ă*, în tendinţa lui de apropiere a formelor istroromâne de cele dacoromâne. Morariu descrie această vocală, cu colorit de *e*, un sunet intermediar între *ă* şi *e* şi o însemnează cu *ĕ*.

Interesant că Italienii aud sunetul acesta mai adesea ca *a*. Astfel Ireneo scrie a n b l a, u r r a o v a (poate şi c a r g n a, c o m p a n a, c o p r a, dacă nu-s cumva articulate). Covaz, care pe ę accentuat îl scrie *ä* (c g l ä m a 7, *s ä* — dar şi ä m n a t 7 = ămnåt, e n r ä s ä c a s s a 80 = ănr aşę căşę, c g l ä m a t 7 = cl'emåt şi v e r a 8=vęrę), are *a* în loc de ę final neaccentuat (o s e c u r a 7, c g l ä m a 7, j u v a 8, x o c a 8 etc.), chiar şi când el nu corespunde unui-*ă*, ci numai -*ea* dacoromân (c a r a 8 = cârę). Tot astfel Marotti, care scrie şi el k a r a (ap. Bartoli P. 74). Ascoli aude şi el *a*, încât stabileşte chiar regula că la feminine forma articulată poate stà şi după pronumele nehotărît: o c a s s a, o m a i a, o m u š a t a m u l j e r a 58, totuş găsim la el imperativul p e r d u n ä n a, sau p e r d u n ä a n o i 76. La Ive găsim numai odată scrierea u r l a ē' 10 (cu accent greşit, în loc de ú r l ę) aproape totdeauna -*a*: j u v a 4, k a k a 8, n t r e b a 8, m a r â n k a 9, ž u t a 9, a f l a 9, ĕ n v e t z a 9, l u k r a 10 etc., încât la feminine nu ştim când avem a face cu forme articulate sau nearticulate. Tot astfel autorul articulului din L'Istria IV. Bartoli P. ne asigură că el auzià -*a*, deci o c a s a, j u v a (dar j u v ę p. 79) şi că tot astfel auzià un *a* (mai de grabă închis decât deschis) Dr. U. Scampicchio, cu un foarte fin auz muzical. El explică (P. 35, 37) fenomenul

ca o suprapunere a rostirei *a* peste faza mai veche *ę*, supt influența limbei italiene sau slave, sau a amânduora. Intr'adevăr numai astfel se pot înțelege variantele cu *a* alături de *ę*, așa cum reies în mod sigur din formele culese de el cu mare atenție mai târziu și numai așa se explică «rostiri inverse» precum *cara* și *i̯uva* în loc de *carę* și *i̯uvę* (al căror *ę* nu provine din *a* și din *ea* și *ă.)* Un *-ę* final a auzit Bartoli regulat în Susnievița (cåšę «acasă», fårę, ʃutę-me, farde åpę, sęrę, åsteserę, stęptę-me, ʃlåtę, n bašęrikę, părę burę, burę åri̯e, o dobrotę, o mikę bățviței, åpa cådę, de cadęrę, cožę, căprę, cårę farirę, conobę umidnę, cl'ęmę-l, botrę — cu forma articulată botra la vocativ — cutęʃę, damarețę, dumirekę, o dugę, fętę, fętițę, frunzę, o gal'irę, o gl'indę jinkę, ntrębę-l, lărę, la(p)tukę, låšę, låtrę, lingurę, mikę, ribę, pupę, șemințe, șecårę, socrę, štrintę, șulę, portę, o mărekę, męsurę, råmarę, ărpę, frikę, tręmurę, våkę, vålę, vęrę, blågę, — față de žuta-m, de un cl'ęma-l îndoios, de imperativul scåpa de o u̯oła, rostit de altul u̯ołę și de ămna colo, al cărui *a* poate fi contras din *-ă* + *a* [colo]). Tot astfel în Noselo (cåšę «acasă», åbę «albă», durę «adună», čeliță «albină», sęrę, n bašęrikę, de cadęrę, cl'ęmę-l, cutęžę, dumirekę, cavețe, fętę, o gal'irę, o gl'indę, ntrębę-l, lărę, latukę, låsę, lęgę, măglę, nukę, påmę, ribę, semințe, sămbatę, secårę, socrę, strimtę, lingurę, mărekę, i̯inkę, muskę, puțe, råmarę, ărpę, șulę, totę, blågę, våkę, vålę, portę, žaifę, vęrę, vęrgę față de fåra, explicabil după § 15, žuta-me alături de žutę-me, aštępta-me, al căror *a* e tratat ca *ă* medial, câra farirę «care făină», deși *a* final din câra nu corespunde unui *ă* ci unui *ea* dacoromân și męsura «măsoară»). Precumpănitor e ę și în Sucodru (cåšę «acasă», årę «ară», o sopęlę, besedę, pupę, sulę, mărănkę, puțe, frikę, žilę, blågę, o lišițe, față de fåra, štępta-me, n basęrica, cl'ęma-l, se čira, cuca-te, o frunza, o gl'inda, i̯inca, ntręba-l, latuca, låsa-l, męreca «mâneca», mésura, porta, râmara, tręmura, n vęra, durę și dura și o mušatę stęla). In celelalte comune formele cu ę sânt excepționale (scutę la un bătrân din Gb., vitițę J. kę și ke J., cl'ęmę(-l) L. și Gb., dar în Gb. altul rostia cl'ęma-l, o galirę Gb. B.) iar cele cu *a* cele obicinuite (câsa Gb. acâsa J. «acasă», dura Gb. Gd. C. «adună», fâra J. Gb. Gd. B. C. L., far de âpa Gb., scutame C., (a)štępta(-me) J. Gb. Gd. B. C. L., ura basęrica C., âpa câda J., de cadera L., cănta Gb., o măra J., cl'ęma(-l) J. B. C., se čira J. L., cuca-te Gd. L., cutęʃa J., o beseda J., reʃlęga(-me) J. B., o duga J., câra

farira, zălic farira, o kila de farira B., o mrviţa J. C., o fęta Gd., o frunza B. C. L., ănca, ţinca, ţinga J. B. Gb. Gd. C. L., ncåţa-te Gb. B. ncaţa(-te) Gd. C., ntręba(-l) J. Gb. Gd. B. L., låsa(-l) J. Gb. C. L., låtra J. B., lęga(-l) Gd. C., lucra C., o măra J., o măreca J., męsura Gb. B. C. L., porta J. Gb. Gd. B. L., råmara J. Gb. Gd. B. ręmara C., tręmura Gb. Gd. B. C. L., tǫrna-l' B., o ungl'a Gb. Gd. C., o uręcl'a Gb. Gd. C., munca C. «mănâncă», o blåga J., omica stę C., obrsa J., se såra B., se scåda J., o stęla B. L., sufla-me J., dura Gb. Gd. C.). N'am citat anume multe cazuri în care forma în *a* ar puteà fi un substantiv articulat. Două forme merită să mai fie relevate: žute-me C., în care se pare că avem un caz de asimilare regresivă, şi lås-ăl B., în care *-ă* final s'a păstrat fiind analizat ca aparţinător pronumelui următor.

Dintre Slavi, Sajovec distinge pe ę scriindu-l é: rogé, întocmai ca pe ę accentuat (odprosté, slabé, dar şi de = dę, fete). Rakovec întrebuinţează semnul *ae* (cu valoare de ę) sub accent la pers. 3 sing.: zgulæ $^{59}/_{5}$, obrnæ $^{59}/_{16}$, lomæ $^{59}/_{23}$, zlezæ $^{59}/_{25}$ şi în cuvintele træče $^{59}/_{27}$ şi kræšte $^{59}/_{27}$ dar semnul acesta îl întâlnim şi în loc de *e* final: čæ $^{59}/_{7}$, $^{59}/_{20}$, vedæ $^{59}/_{5}$ — alături de vede $^{59}/_{30}$ — osæ $^{59}/_{8}$, prræ $^{59}/_{18}$, iar pe ę îl redă şi prin *e*: vede $^{59}/_{30}$, negra $^{59}/_{9}$ $^{59}/_{10}$, meže $^{59}/_{18}$). Neaccentuat găsim scrierea *ae* numai în juvæ, încolo regulat *a* la verbe (fareka $^{59}/_{3}$, latra $^{59}/_{7}$, porta $^{59}/_{7}$ $^{59}/_{16}$, roga $^{59}/_{16}$, torna $^{59}/_{16}$ etc.), iar *e* la adjectivul (oja) abe $^{59}/_{25}$ «(oaia) albă». La Feretić aflăm: nostre 15 alături de nappasta 15, pliena 16, utrobba 16; şovăirea aceasta între *e* şi *a* ne face să credem că şi în Veglia rostirea erà -ę, mai ales că valoarea aceasta trebuie s'o aibă *è* în roghè 16 (cazul invers, transcrierea lui *a* prin *e*, apare în pire 15 «pânea»).

§ 21ª In § 20 am citat câteva cazuri de *ă* medial pe care unii cercetători îl redau prin ę. In următoarele două exemple: męsurę $^{17}/_{22}$ (şi la Bartoli męsura Gb. B. C. L. Sc. N. męsurę Sc. «măsoară») şi ręmara la Bartoli din C. «rămâne» (atestat şi la Glavina VII 38: reamîrea), el corespunde unui *ă* din *e* dacoromân, încât ele nu se aseamănă cu męreca Sc. (şi la Gartner 411 męrekę) «mâneca» — proparoxiton şi el — ci cu tręmura Gb. Gd. B. C. L. Sc. (tręmurę S.) «tremură» (la pers. 1. tręmuru N. dar tremur(u) Gb. Gd. B. C.) care ne aduce viu aminte pe arom. treamb(u)ră, cu *e* metafonizat, deşi poziţia *ă* nu urmează în silaba următoare, ci abiă în cea finală. S'ar puteà admite că în vremuri străvechi, în vorbirea repede, se întrebuinţau în proparoxitoane şi forme sincopate trem'ră > tream'ră, alături de cele nesincopate din vorbirea îngrijită: tremură; din amestecul celor două forme puteà rezultà treamură. Cuvântul corespunzător lui «mătura» al nostru apare numai supt forma metura.

ă (â) — i

§ 22. In locul dacoromânescului *â* apare la Istroromâni vechiul *i* din *e* urmat de nazală în poziție tare după labiale și după unele dentale: amindói (forma amîndo la Glavina e dacoromânism), cuvintă, miră «mână», pemínt, pira «până», vint; tirar «tânăr».

După *ț, z, s* s'a păstrat *i* în opoziție cu dialectele din sudul Dunării și cu unele dialecte dacoromâne: țițe, zic, sir «sân» (Bartoli).

In loc de «încă» avem inkę, al cărui *i* ar puteà să fie pricinuit de ę următor. Dar Bartoli notează din mai toate satele formele ịinca ịinga cu *a* final păstrat. Din Jeiăni el atestă forma veche ănca, care se rostește și în Brdo, alături de ịinca, și pe care o găsim și la Pezz., cf. Mar. 53*. Tot la Marotti 54* întâlnim forma istiji în loc de ăstiị.

ă (â) — o

§ 22a. Nici un caz la Belulovici. In Listele lui Bartoli găsim după labială pe *ă* trecut la *o* în vožemu S. < *văzăm < cr. vazam (§ 5) și în sămbota J. Sc. (alături de sămbata, -tę S. Gb. Gd. B. C. N.), care poate fi influențat și de cr. *subotu*; din Jeiăni (alături de fântărea Nanu II) se atestă și forma fontără (ap. Byhan; cf. § 23). Intre dentală și labială în domarețа Sc. (și Weigand II 1/13) < dămarețę (> damarețę). Din cauza lui *ž* următor avem *o* în loc de *ă* în loží Gb. < lăží < cr. lagati (lažem). Bartoli atestă și forma luʃí L.

â, ă — u

§ 23. Sporadic, sub influența labialei precedente și înainte de nazală, în muŋcà «mâncà» (forma moŋkǫ e atestată la Weigand II 3/1 Nanu 25, și de Bartoli din Jeiăni), și hlamundę 30/28 «flămândă» (forma flămănz la Nanu II). Din Jeiăni atestă Glavina V/129 VI/31 forma funtărę. Despre gut «gât» cf. § 196.

§ 24. Terminația *-u* în loc de *-ă* (resp. -ę) la pers. 3 plur. a indic. prez. a verbelor de conj. I (ịel' căntu, lucru, etc.) se datorește analogiei celorlalte trei conjugațiuni.

ă, â > —

§ 25. Cuvintele începătoare cu (prefixul) în-, îm- apar adesea fără *î (ă)* inițial. Pe când la Dacoromâni eliziunea lui *î* în cazurile acestea e condiționată aproape totdeauna de sfârșitul vocalic al cuvântului precedent (cf. și la Istrorom. ânța nuntru 37/3 alături de ânț ănuntru 37/3), la Istroromâni găsim adesea pe *ă* după vocale și, dimpotrivă, întâlnim eliziunea lui după cuvinte cu sfârșit consonantic. Nu sunt rare nici cazurile ca: męre ăntrebà 27/5 alături de

mẹre-ntrebă $^{27}/_{6}$, usa ăncl'ide $^{37}/_{2}$ alături de usa-ncl'ide $^{24}/_{8}$ $^{37}/_{2}$, criiănțiie ănmeță $^{1}/_{17}$ alături de criiănțiie-nmeță $^{1}/_{25}$. Eliziunea lui *ă* stă desigur în legătură cu pauza în vorbire dinaintea cuvântului respectiv (cf. § 11). In textele noastre mi-am notat următoarele cuvinte care au totdeauna pe *ă-* neelidat: ămpoi $^{6}/_{15}$, ămpunto $^{32}/_{2}$, ăncărcă $^{29}/_{11}$, ănfati $^{6}/_{29}$ ănținze $^{29}/_{2}$ și următoarele fără *ă-*: namurẹi $^{6}/_{16}$, ncruní $^{5}/_{16}$ $^{5}/_{17}$, mnavẹi $^{15}/_{1}$ $^{17}/_{46}$, nmisă $^{12}/_{4}$. In cele următoare dau pe două coloane — punând în paranteze cuvântul precedent sau pauza notată prin punctuație — formele duble pe care mi le-am însemnat:

ămnă: (vire) $^{4}/_{13}$ (,) $^{6}/_{20}$

ămprinde: (-l) $^{22}/_{28}$ (svița) $^{24}/_{4}$
ăn: (or) $^{4}/_{29}$ (flât) $^{4}/_{35}$ (nâzat) $^{4}/_{45}$ (pus) $^{4}/_{50}$ (hitít) $^{4}/_{51}$ (vut) $^{4}/_{72}$ (a av) $^{4}/_{85}$ (ma) $^{6}/_{5}$
ăncl'ide: (usa) $^{37}/_{2}$ (a) $^{37}/_{2}$
ăniurbă: (.) $^{4}/_{59}$ $^{18}/_{12}$
ănmestí: (fost) $^{13}/_{17}$ (namesto) $^{27}/_{8}$
ănmeță: (criiănțiie) $^{1}/_{17}$ (a) $^{16}/_{3}$ (ali) $^{29}/_{12}$
ănreńće: (ămnę) $^{4}/_{66}$
ănsură: (tât) $^{16}/_{57}$

ăntrebă: (.) $^{4}/_{21}$ (a-v) $^{4}/_{69}$ (toț) $^{4}/_{83}$ (-i) $^{19}/_{27}$ (tu) $^{28}/_{1}$ (le) $^{30}/_{16}$

ăntru: (scând) $^{4}/_{90}$ (pure) $^{7}/_{7}$ $^{20}/_{12}$ $^{30}/_{23}$ (âpa) $^{7}/_{26}$ (ârs) $^{8}/_{38}$ (masí) $^{16}/_{62}$ (se) $^{16}/_{65}$ (hrbă't) $^{17}/_{39}$ (nęgrę) $^{18}/_{45}$ (mire) $^{39}/_{8}$
ănuntru: (frătele) $^{8}/_{5}$ (mățeha) $^{8}/_{9}$ (lasât) $^{21}/_{12}$ (ânț) $^{37}/_{3}$

mnă: (mẹre) $^{4}/_{66}$ (tire) $^{5}/_{28}$ (oi) $^{7}/_{13}$ (ie) $^{12}/_{10}$ (a) $^{17}/_{47}$ (bire) $^{24}/_{2}$
mprinde: (si) $^{10}/_{43}$
n: (mẹre) $^{4}/_{28}$ (o) $^{4}/_{33}$ (si) $^{4}/_{51}$ (lor) $^{4}/_{62}$ (te) $^{5}/_{8}$ (pâs) $^{5}/_{10}$

ncl'ide: usa $^{24}/_{8}$ $^{37}/_{2}$ (o) $^{26}/_{4}$
niurbă: (o) $^{7}/_{15}$
nmestí: (grumbo) $^{6}/_{3}$ (si) $^{10}/_{25}$ $^{16}/_{67}$ (se) $^{19}/_{21}$ (a) $^{12}/_{41}$ (musât) $^{30}/_{27}$
nmeță: (criiănțiie) $^{1}/_{25}$ (a) $^{4}/_{53}$ $^{31}/_{1}$
nreńće: (călu) $^{4}/_{70}$ (asă) $^{13}/_{26}$
nsură: (oi) $^{6}/_{4}$ (a) $^{6}/_{6}$ $^{8}/_{46}$ (tu-) $^{11}/_{7}$ (morę') $^{18}/_{54}$
ntrebă: (l') $^{4}/_{56}$ (l) $^{4}/_{66}$ (o) $^{4}/_{8}$ $^{29}/_{6}$ (-v) $^{9}/_{25}$ (si) $^{11}/_{1}$ $^{16}/_{31}$ (ke) $^{18}/_{36}$ (iel') $^{19}/_{21}$
ntru: (a) $^{6}/_{4}$ (gospodinu) $^{17}/_{39}$

nuntru: (tirara) $^{4}/_{21}$ (i) $^{4}/_{35}$ (falę') $^{4}/_{57}$ (țâțe) $^{8}/_{8}$ (a) $^{8}/_{26}$ (ânța) $^{37}/_{3}$.

§ 26. Prin sincopă a amuțit *ă* medial, ca la noi, în combinațiile părla, pir-la «pân(ă) la» și fără-de «fără(ă) de» (dacă acesta din urmă derivă din *fără* < FORAS și nu din *fări* < FORIS, cf. *Dicț. Acad.*). Tot prin sincopă a amuțit mai întâiu *ă* în imperative ca scol! (alături de scolę) «scoală» și rât «arată» (cf. § 155), întocmai ca «las !» etc. la noi (mai întâiu în forme ca *scoală-te* > scol-te «alzati» Mar. 45, *arată-tu* etc.). Slavul zamisliti a trebuit să dea mai întâiu *zămisli*, ca la noi, și apoi zmislí. Străromână trebuie să fie sincoparea în *astăseară* > * *astsară* > *astară* = istrorom. astârę (ap. Byhan).

Din materialul cules de alții mai citãm cazurile: (a) m n â t Maiorescu, Nanu I 28, Bartoli J. < a m ă n â t (> a m a n â t), c u m p r a Maiorescu 27 «cumpără» și p s â t < p ă s a t < QUASSATUM (cf. *Dacoromania* II 717).

Despre dispariția lui *ă* în grupele ă l, ă n, ă r cf. § 14.

— : ă

§ 26a. Despre adăogarea unui *ă* cf. §§ 14, 16, 18.

E

§ 27. Față de dialectul dacoromân, deosebirea esențială consistă în păstrarea lui *e* după labiale în poziție tare și după unele sibilante (§ 19), apoi în păstrarea lui *-e* final după *č* > *ț* (§ 38); dacă mai adăogăm că metafonia lui *e* nu se extinde și asupra împrumuturilor mai recente (§ 33), că în locul diftongului *i̯e* avem în unele cuvinte *e* (§ 42) și trecerile sporadice citate în § 6 (a-e), § 19 (ă - e), §§ 38—40 (i-e), avem toate cazurile în care *e* istroromân apare în locul altui sunet dacoromân. Dimpotrivă, în locul unui *e* dacoromân apare la Istroromâni alt sunet (ę) în cazurile când la noi e a s'a schimbat în *e* înaintea unui *e* următor.

e — a (å)

§ 28. Pe când din forma * r e a c e noi am ajuns la r e c e, Istroromânii au, cu schimbarea lui *ea* în *a* după *r̄* și a lui *a* în *å* sub accent, r å ț e. Tot astfel după *i̯, ț, ʒ*: i̯ å l e «ele», z å z e t «deget»; ț å l e «cele» (cf. § 33). Dela č å f ę «ceafă», pluralul e č å f e l e Glavina IV (la Maiorescu c e f e l e va fi dacoromânism).

Dacă lui *tăiem* al nostru îi corespunde la Istroromâni t a l' å n (cf. la Glavina VII m u l i a n 22, v e g l i a n $^{28}/_{13}$), cauza e că Istroromânii păstrează pe *a* (netrecut în *ă*) la pers. 1 plur. a indic. prez.

e : ă

§ 28a. In Listele lui Bartoli găsim câteva cazuri izolate de *e* > *ă* în condițiuni în care această trecere se găsește regional și la noi, astfel după cons. + r: g r ă u pl. g r ă l ę S. «greu», după i̯: ú i̯ ă ț J. «unchiu», care corespunde rostirii slovene a lui ujec, și după s: s ă m n u și s ă m n å J. (cf. și *să* § 19 și exemplele din § 33 c.). La Gartner găsim forma z ă r u n c ă l' 822 «genuche», la Nanu și alții (§ 142) avem č ă l a, č ă l' i și č ă s t a, č ă ș t i (cf. § 34).

e : ę

§ 29. Prefacerea lui *ea* accentuat în *e* înaintea unui *e(i)* al silabei următoare, pe care o întâlnim la Dacoromâni din cele mai vechi texte,

nu se găsește la Istroromâni, care mențin pe ę (corespunzând lui *ea* dacoromân) de câte ori nu trecuse în *a* (§ 28): z ę ț e «zece»; f ę t e «fete», l ę m n e «lemne», m ę l e «mele», v ę r z e «verze»; c r ę d e «crede», i ę s e «iese» (§ 33), p l' ę r d e «pierde», ț ę r e «cere» etc.

Despre terminațiunea ę în loc de *e* la verbe ca t å l' ę «taie», cf. § 21. După š și ž̌ avem, ca la noi, pe *e* final conservat sau trecut în ę (< *ă* §21): u ș e (tot așà u ș e Bartoli, Maiorescu, dar u ș ę Gartner, Nanu), b o ș e (Maiorescu), k e m ę ș e (Bartoli, dar c ă m ę ș ę Gartner) față de c o z ę, p i s ę (cf. § 21), g u ș ę (Nanu, Weigand).

La ceilalți cercetători aflăm adesea ę în loc de *e*. Astfel la Gartner, mai ales în silaba finală, urmând după accent: p r é s ę n 434 «crud», m é d ę g 308 «medic», m ó ž l' ę n 751 «cuier», ú m ę r 787 «umăr», ú z ę r 850 «uger», u m í d ę n 1108 «umed», s ú m p ę r 1134 «sulfur», t r ú d ę n 1276 «obosit», g ó b ę š t 265 (alături de g o b ă š t 806) «strâmb, cocoșat», p o r e d ę n 193 (alături de p o r é d ĕ n 189) «rău»; înainte de accent d o b ę n d í 283 (§ 20); sub accent în f l' ę r 149 «fier», r ę ŭ 192 «rău», m ę l t ę 88 «tencuială» (m é l t ę la Weigand) < cr. melta, cf. și s e l ę š t ę 1197 (s é l i s t e în textele noastre) «sat» < cr. selište; forma z ę t s ĭ o numește Gartner însuș suspectă (cf. § 74). — La Weigand I 251 găsim p o k l ę (= p o c l e + *a* adverbial?). — Glavina atestă rostirile r ę v «rău», g r ę v «greu» și b ę ț «beți», care ar puteà fi refăcute după femininele r ę, g r ę și după sing. b ę t, și b ę v u V/117 (dacoromânism?) care corespunde lui *beau* al nostru. — La Nanu 21 găsim k e m ę š «cămăși», cu ę dela singular. — In Listele lui Bartoli aflăm: t ę J. «te», n u t e t e m ę Sc. (am așteptà t ę m e), care ar puteà fi neexact rostite sau auzite apoi b ę s ę r i c a L. prin asimilare regresivă, a r ę' J., refăcut din plur. a r ę l e «inele», a r ę t u S. N. Sc. (alături de a r e t u S. C. Sc.), care a păstrat pe ę al formei originale (a r ę t e J. B. Gb. Gd. C. Sc.) și după ce, prin metaplasmă, cuvântul a trecut la declinarea în *-u*.

e — i

§ 30. Numai în poziție neaccentuată. Ca la noi în â s i r, b a s ę r i k ę, f r â s i r, m â ț i r, n o ț i r, o m i r, ț â p t i r, dar proton ț e r u s ę, v e r í t alături de (v i r í t), z e r u η c l' u, cf. însă f i ț o r la Ireneo (față de f e ț ó r în textele noastre), cf. § 40. Aproape regulat în prepoziții: d i l a (la Weigand II $^{10}/_{3}$ d e l a), d i s p r e (la Nanu și d e s p r e alături de d i s p r e), d i s u, p r i s t e (la Weigand II $^{4}/_{19}$ p r e s t e), p r i s u (cf. și f a r d i la Rakovec) și în prefixe: r i s p o n d í (și ven. rispondèr) alături de r e s p o n d í, p r i c r i z í < cr. prekrižiti, p r i v a r i < cr. prevariti, d i s p e r ę' i (d e s p e r ę' i la Weigand) etc. Ca și la noi, regional, articolul *-ele* apare sub forma *-ile*: c â s i l e $^{22}/_{35}$, r â ț i l e $^{30}/_{19}$, i e d ă n a i s t i l e, deși formele cu *-ele* sunt cele mai obișnuite (§ 121 a) tot astfel: p â t r i l e, z ę ț i l e; la Bartoli: c a r b u r i l e Sc., c o r n i l e Gb. Gd. B.

(alături de c o r n e l e J. S. C. L. N.). Schimbul între *e* și *i* se găsește uneori și la Slavi, astfel cr. (raz)diliti > r e z d i l í — slov. (raz)deliti > (rež) d e l í Gartner, cr. mèsec > m e s e ț Weigand și misec > m i s e c Weigand, Nanu, Gartner. — La Bartoli mai găsim s l é ž i n a S. < cr. slezena, Terc. p r e v ț u p o s v e t ę́ (= consacra), dar ț-oi p o s v i t i (ti farò chiaro); grupa *ei* apare ca *ii* prin fonetică sintactică în *kijo* = ke io Mar. 58.

e — o

§ 31. Sporadic, prin asimilare vocalică, în n o g o alături de n e g o și c o i o $^{20}/_{5}$ alături de k e i o.

e > —, + e

§ 32. *a)* Prin sincopă între *r* și *l* în formele articulate (cf. § 41 b): c â p u r l e $^{9}/_{18}$ l i s t u r l e $^{4}/_{44}$; c â r l e, m â r l e $^{31}/_{16}$; p i ț o r l e $^{2}/_{12}$, s o r ă r l e $^{4}/_{19}$ (s u r o r i l e la Glavina VII 25 și alte asemenea forme ar puteà fi dacoromânisme. Morariu I/$_{31}$ are s o r e l e). Sincoparea lui *e* apare și în b o r b í t < m b o r e b i t (Weigand) < cr. možebiti. La Ive 5 aflăm și c o p r í «coperì» (care poate fi italienism).

b) Prin contracție în forme ca d o c l - a f l å r e sau d o c l e a f l å r e $^{4}/_{60}$ (cf. § 98).

c) Alături de z å ț e avem și z å ț $^{18}/_{3}$ $^{22}/_{18}$ (amândouă formele $^{6}/_{33}$ $^{13}/_{35}$). Sau avem a face cu generalizarea formei scurtate din cazuri contrase ca z å ț - a i f a c ú t etc. sau cu forme duble de pe vremea când se pronunțà ț i n ț e și ț i n ț (§ 38). Tot pe vremea aceasta — mai ales că la alte adverbe există un *-a* final facultativ — s'a putut naște și uzul

d) de a se adăogà la unele adverbe un *-e* final: å s t e z e $^{20}/_{5}$ (alături de å s t e z $^{10}/_{45}$); la Bartoli P. 64 și å z e «azi», n å z a t e $^{82}/_{16}$ $^{12}/_{20}$ (alături de n å z a t $^{4}/_{40}$ $^{35}/_{1}$), v e ć e (alături de v e ć) $^{30}/_{4}$, și c ă n d e la Rakovec $^{59}/_{16}$, s e g ú r n e Gartner 214 «sigur» (în textele noastre s i g u r (n) o) < cr. sigurno.

e) In grupa i e neaccentuată, *e* dispare în p o i d í < croat. *pojedem*, p o i d ę́ i < croat *pojedam*.

f) Dacă avem plusul unui *e* în cuvinte ca g r u n e t < slov. grunt sau č e r k ę < cr. č r k a (ap. Byhan), acest *e* e în loc de *ă* în legătură cu *n* și *r* + cons., cf. §§ 14 și 19.

E A

ea — a (å)

§ 33. Soarta lui *ea* după unele consonante care-l prefac și la noi în *a*, e diferită în diferite regiuni și chiar la acelaș individ:

a) După į avem ę în į ę s e (la Glavina VII 19, 32 į a s e), į ę ț a (§ 75), încolo å: į å «ea», į å l e «ele», į å p ę «iapă», į å r b ę «iarbă» (la Popovici I 53 și į ę r b ă), į å r n a «iarnă» și I å z e r. Tot astfel în Listele lui Bartoli: į å p a, į å r b a, į å r n a, la care se adaugă į a s c a J. (forma į e š c a S. e croatul ješka), iar la Popovici I 76 į å s t e (j a s t e și la Feretić 15).

b) După *l' (cl', gl')* avem ę în c l' ę m ę (tot așà la Bartoli din S. Gb. B. C. L. Sc., dar c l' a m a din J. N., c l' å m e la Popovici II $^{63}/_{13}$ din Brdo) «chiamă» și m u l' ę r e «muiere» (tot așà la Maiorescu, Ascoli, Ive, Gartner, Weigand și la Bartoli din S. Sc., dar m u l' å r e la Rakovec $^{59}/_{14}$, Ive, Weigand, Nanu și Bartoli din J.). La alți autori (ap. Byhan) mai găsim: g l' å ț ę (și Bartoli g l' a ț ę S.), g l' å r m e J., m l' å (la Bartoli: m l' å l i ț a J. N., m l' å l a S., m į a C., dar m l' ę l a Sc.), m l' å r e (m l į a r e Glavina VII 37), cf. și v l ę J. «ia» (în care *l'* s'a despalatalizat, pe cât se pare, înainte de a-l fi prefăcut pe *ea* în *a*).

c) După *s* (din *s*) avem ę: s ę r ę «seară» (tot astfel la Bartoli din J. S. Gb. L. Sc. N., dar s a r a Gd., s å r a Gb. Sc.; forma cu *å* se găsește și în compoziția a s t å r ę Weigand, Nanu, Popovici «astară» < *a s t s a r ă < a s t ă s e a r ă, alături de a s t ę r ę, atestat numai la Ive), cf. §§ 19 și 28[a]; după *ș* slavon, găsim, la Nanu, din Jeiăni, z a m l' e < slav. zemlja; după *st* avem ę: s t ę v u «steaua» (dar š t a u̯ «steaua», la Bartoli, din S.);

După *ț* (din lat. *t* sau slav *ts*) și *ș* (din *dz*, din lat. *d*) avem ę în ț ę p ę și z ę ț e (tot astfel la Maiorescu, Ive, Gartner, Weigand și Bartoli din Gb. B. Sc. S.), dar z å ț e (zâče) la Maiorescu, Ascoli, Ive (ž a ć e și la Ive Vegl. 186), Weigand, Glavina VII 28 și la Bartoli din L. Alte exemple cu ę la Bartoli: ț ę s e S. (și la Gartner, dar ț a s e Rakovec $^{59}/_{19}$), v i t s ę' Weigand I, ʃ ę d a J. (dar la Nanu, tot din Jeiăni, z o d ę), la Nanu z ę m a J. (și Bartoli, P. 70);

După *s* = *ș* și *ș* = *š́* — deși avem u ș e § 21 — întâlnim *å*: a s å, s å s e, s å p t e, s å r p e. La Weigand I, alături de a š o 248, š o d e 246, š o p t e 254 întâlnim š ę d e 246 (confirmat prin š e d e la Sajovec); la Glavina VII, alături de ș a 56, 62 și ș e a 63; forma d e š o r t «deșert» la Nanu II pare a fi un masculin nou, refăcut după fem. d e š o r t ę;

După *ț* = *č* și *ș* = *š́* < *dž* avem ę numai în ț ę r e «cere» (și la Popovici, alături de ć å r e II $^{67}/_{4}$, la Bartoli č e r e Gb. B. L. dar č å r e Sc. N., în textele lui Bartoli chiar un ć a r i «ceri» $^{1}/_{6}$), față de *å (a)* în ț å «cea» (la Weigand II regulat t ŝ ę $^{1}/_{3}$ etc.), ț å l e «cele», t a ț å «tăceà» (la Ive 6 t a č ę), z a ț å «zăceà», oța (< *o ț e + a), å n ț a, į ę n ț a (la Nanu o n t ŝ a I 20 alături de o n t ŝ ę I 43); la alți autori și č å p t i r «pieptene», ž å n e «gene»;

d) După r̆ avem *å* în r å ț e, (a) r å t ę «arată», dar r ę «rea» (de ex. la Maiorescu);

După cons. + *r* avem *a* ca și în «vra» = vrea al nostru: j i r a (= i i rę) Rakovec $^{59}/_{20}$, r a m, r a ț, r a r Maiorescu 119, r a š f i Tercovici, ap. Bartoli P. 58, v e r - a ș zice Popovici II $^{65}/_{29}$, s e t e r a i ă n s u r ă II $^{69}/_{21}$, apoi în formele metatezate s e r l a < s e - l r ę § 99 și 160ª. La Ive găsim și c r a s t e 11 «creastă», iar după *r* intervocalic: d a m a r a ț a 4 (= damarețe).

ea — ă

§ 34. Numai în ț ă s t a «aceasta» (cf. § 28ª).

ea — ę (e)

§ 35. In locul diftongului nostru *ea* avem la Istromâni — cu excepția cazurilor citate în § 33 — un *ę* (*e* deschis), care în rostirea lui Belulovici nu se deosebeà de *ę* < *ă* (§ 21): în s t ę «stea» auziam același sunet final ca în d ę «dă». Bartoli îl aude atât de deschis, încât îl însemnează *ä*, ca Ascoli: «preferisco l'*ä* all' ę perchè il suono in questione s'avvicina assai all'*a*» (P. 34). Glavina îl scrie *ea* sau *é*. Weigand I 242 îl descrie: «une diphtongue descendante, composée d'*e* ouvert et d'*a* ouvert, faiblement perceptible. A la fin, et suivie par *e*, *a*, *ă*, l'*a* est plus facilement distingué: v i t s é a, s é a t e». In Jahresbericht I îl însemnează *ę*; tot astfel Byhun și Nanu. Feretić are *a* la sfârșitul cuvintelor: s v e t a 15, d a 15, o s l o b o d a 16, și o dată, în mijlocul cuvântului, *aj*: v r a j m e 16. Despre felul celorlalți de a transcrie pe *ę* cf. § 21.

Acest *ę* se păstrează — spre deosebire de dialectul dacoromân — și înaintea unui *e* *(i)* următor (§ 29), precum și după labiale în poziție tare (§ 7). Exemple: c o l ę' «coleà», ă n t r ę b ę «întreabă», f ę t e «fete» etc.

Că istroromânul *ę* nu reprezintă un stadiu străvechiu al limbei, ci s'a desvoltat din diftongul *ea*, o dovedesc exemplele citate în § 33: rezultatul *a* (ă) presupune stadiul mai vechiu *ea*.

Pe când la noi metafonia lui *e* se întâlnește mai adesea și în împrumuturile din alte limbi, la Istroromâni *ę* < *e* se găsește numai în elemente latine și în prea puține cuvinte slave, împrumutate în epoca străromână și având de obiceiu în slavonește *ě*: b e s ę d a $^{27}/_{1}$ < paleosl. besěda, n e v ę s t ę < paleosl. nevěsta, s o p ę l e $^{20}/_{2}$ < paleosl. sopělĭ 6, < t ę p ę < paleosl. cěp-, v ę r a $^{27}/_{1}$ < paleosl. věra, v r ę m e < paleosl. v r ě m ę, cf. și I ă z e r (§ 33 a). In Listele lui Bartoli mai aflăm t i p ę l a J.; împrumuturi străromâne din slavonește par a fi v ę s e Gartner 956 «vesel» (și în textele lui Bartoli v ę s e l o $^{1}/_{15}$) și l ę s n e (din Jeiăni, ap. Byhan).

In împrumuturi mai nouă avem *e*: c a p e l a $^{18}/_{44}$ c a s e t ę $^{4}/_{43}$, c u n t e n t ę, d e b l ę, d e c l ę, d e v e t, f i u m e r e $^{4}/_{33}$, i n v e ț e, p r s t e n e $^{16}/_{51}$, p u l e n t ę $^{39}/_{3}$, s v e t ę $^{19}/_{21}$, t e s k ę

$^{16}/_{25}$, trebe $^{4}/_{90}$, țestę $^{16}/_{72}$, zivl'eńe $^{12}/_{1}$, etc. Dacă ănreńće și dende (prende) păstrează pe *e* nemetafonizat, aceasta se explică prin faptul că acest *e* este mai nou, fiind contras din a + i și din e + i. Metafonia lipsește și în pers. 3 sing. din restrictiv la unele verbe de conj. III: dusere, spusere (§ 157), care la origine aveau accentul cu o silabă mai nainte. Pierzând accentul acest ę se preface iară în *e* în âsteserę $^{20}/_{4}$, (cf. și âsera Bartoli P. 39), dar se menține (chiar înainte de *i*) în derivatul fętinę $^{24}/_{1}$ (după fętę). Despre metafonia în proparoxitoane cu *e*, *ă* în silaba finală, cf. § 21[a].

Forme cu *e* în loc de ę la alți autori: Gartner are numai basérikę 1302, care, deși e îndreptat de Marotti (ap. Bartoli P. 40) în baserikę, pare a există, căci e adesea atestat de Glavina și de Bartoli din Jeiăni (besereca, altul rosteà beserę reca); ar fi un caz de asimilare față de *e* precedent (sau *i* următor), precum forma bęserica L. arată asimilare în sens invers. La Glavina se găsesc și alte cazuri de *e* în loc de ę, dar ele sunt, probabil, dacoromânisme. In Listele lui Bartoli găsim — mai ales din Jeiăni — câteva cazuri de *e* pentru ę: ašterne J. (față de štęrne în celelalte sate), steu N. (față de stę, stęvu, stęla), cadera L. (față de cadęra aiurea), treče N. (față de tręče S.), feče S. (Belulovici rosteà zęte și Bartoli dă tot forma cu ę din celelalte sate), urecl'a J. Gb. B. Sc. (față de uręcl'a J. S. Gd. C. L. N.), sera C. (față de (a)sęra J. S. Gb. B. Sc. N.), berbeče J., čere Gb. B. L. (față de čâre Sc. N.), mere Sc., fęta-me Sc., beseda J. N.; Bartoli P. 68 și 83 a auzit pe Tercovici rostind mul'era și mul'ere; despre verze cf. § 196; forma (a) l'ure S. Gb. Gd. B. Sc. N. corespunde lui «aiure» al nostru, iar l'urę S. (formă sugestionată) ar puteà fi corespondentul lui «aiurea». Aceste câteva exemple față de sute de forme cu ę «regulat» se explică mai de grabă ca șovăiri de rostire și de auzire decât ca începutul unei legi fonologice de prefacere a lui ę în *e*, ca la noi, mai ales că acest *e* pentru ę nu se găsește numai înainte de *e* următor.

Terminațiunea infinitivului -ę'i apare, precum ne asigură Glavina, în Brdo, sub forma -*éi*; aceeaș rostire se găsește, în Listele lui Bartoli, și în Costrceane, Grobnic și Gradinie: ganéi Gb. (ganę'i S. L. Sc.), rovinéit C. (rovinę'it J. S. Sc.), peškéi C., ribéi Gb. (ribę'i Sc.), (ze)copéi C. Gb. Gd. (-copę'i J. S. Sc. N.), piséi B. Gb. (pisę'i J. Sc. N.), (s)peštéi Gb. Gd.

I

§ 36. Caracteristic pentru dialectul istroromân e faptul că nu cunoaște un *i* final șoptit: la sfârșitul cuvintelor *i* sau amuțește (§ 41), sau se rostește plenison. Un astfel de *i* final plenison se găsește în următoarele cazuri:

După grupe consonantice: h l â p ț i $^{31}/_{9}$ (§ 114 f), i â d n i $^{23}/_{18}$ (§ 129 c), o c l' i $^{18}/_{45}$, r p i $^{5}/_{28}$, z e r u η k l' i $^{7}/_{26}$; tot astfel c o c o ć i (Glavina VI); < c o c o t ć i, plur. lui c o c o t i ć;

în pers. 2 sing. a prez. ind. — cu excepția lui (v) e r «vei» — și restrictiv: t â l' i, v e g l' i; — z i ț i, z u ț i, p o ț i, n m e ț i, f a ț i, c â p ț i, t â ț i, r â ț i, s t e p ț i, m ă r ă n ț i, c r e ș i, n m e ș i; — c â z i, â v z i, p l' e r z i, p l ă n z i, c u t e z i, f u z i, r o z i, s c u n z i; — v r e s i, l â s i; — p o i d e s t i, d o m i s l e s t i, m o r e s t i; — f u r i, v i r i, m e r i, r â m a r i, p u r i, m o r i, ț i r i, n s o r i; p u s e r i, f a c u r i; — â m n i; — d o r m i, c l' e m i; — n t r e b i, n i u r b i; — l â i i, s t â i i, s t i i i. (La Sajovec găsim forma z b a v e š t, cu *i* amuțit, iar la Bartoli un r a z u m e š t Sc.);

în plur. masc. al pronumelui demonstrativ: ț e s ć i, ț e l' i § 149; numai la Nanu 43 găsim odată atestată forma t ŝ e l' (alături de t ŝ o l' i 32);

în cazul întâiu amuțirea lui *i* n'a fost posibilă din cauze fonetice, în al doilea și al treilea *i* s'a menținut din cauze morfologice (cf. *Dacoromania* II, 39—40).

După r̄ avem și la Istroromâni trecerea străveche în *â* (> *ă* § 18 d); dimpotrivă *i* s'a menținut intact, spre deosebire de alte dialecte, după ț, ș, z, t, st (deci: c u ț i t, ț i ț e, a v z i t, t i r a r, s t i n s, etc.).

Altor sunete dacoromâne le corespunde rare-ori un *i* la Istroromâni de ex. unui *â* (§ 22) și *e* (§ 30).

i — a

§ 37. Lui «dimineață» dacoromân (din d e m â n e a ț ă) îi corespunde la Istroromâni d a m a r ę ț ę (<*d ă m ă r e a ț ă), cu asimilare regresivă sau cu *e* > *ă* după dentală.

i — e

§ 38. Vechiul *-e* după *č* (care la noi s'a păstrat până azi în forme ca î n c o a c e) s'a menținut la Istroromâni în: (a) t u n ț e și în (a) c m o ț e; el a trecut în *-i* (ca în toate dialectele) și a dispărut mai în urmă (§ 41) în ț i n ț «cinci», poate fiindcă acest cuvânt a fost considerat ca un plural. In o ț, â n ț și i ę n ț avem a face cu forme refăcute din o ț a, â n ț a, i ę n ț a (§ 177), care la rândul lor derivă din o ț e + a, â n ț e + a, i ę n ț e + a (§ 33 c).

§ 39. Vechiul *-e* din pluralul -u r e se păstrează, ca și în limba veche românească: c r â l' u r e $^{4}/_{82}$, c ú p u r e $^{7}/_{36}$, z í r u r e $^{4}/_{90}$, etc. La Popovici I 52—56 aflăm alături de plurale în -u r e (č e r u r e, c l' e p t u r e, f l' e r u r e, p e m i n t u r e) și forme în -u r (g r ă v u r, g l' e r m u r, g l' i n d u r), care corespund lui -u r i al nostru (§ 41 a), dar care nefiind atestate nicăiri aiurea, și nici chiar în textele lui Popovici negăsindu-se nici un caz de plurale în -u r, par a fi reconstuite greșit din formele articulate în -u r l e (§ 32 a).

§ 40. Confuzia între articolul -ile și -ele (cf. § 30) se găsește și la Istroromâni în úsele $^{38}/_{1}$ «ușile». — Schimbul între *i* și *e* în cuvinte ca viu — vením (cf. citesc — cetím) nu e consecvent la Istroromâni, care au alături de verít $^{5}/_{24}$ $^{10}/_{25}$ verí și virít $^{4}/_{51}$, virí $^{21}/_{8}$.

La ceilalți autori mai găsim câteva cazuri izolate de *e* în loc de *i*. Astfel lui zâlic din textele noastre îi corespunde la Covaz salec; la Weigand II $^{7}/_{9}$ întâlnim zmeslít (alături de zmislít II $^{9}/_{5}$ < cr. zmisliti); Glavina VI dă forma crelută «aripă»; în Listele lui Bartoli aflăm âseru și âsera S. (alături de âsiru, âsira în S. și celelalte sate), başęreca J. (față de başęrica în celelalte sate), lešița N. (alături de lišița în N. și în celelalte sate < cr. lisica), tremęte N., numai fečor și măreca, oaʃe C. «azi» (și la Mar. 49: aze), poate orientat după mâre (cf. § 32 d).

Remarcabilă e apariția lui *e* după labială și înainte de *n* (ca în vechile noastre texte) în exemplele: vendút Weigand II $^{9}/_{5}$ (atestat și de Ascoli, ap. Byhan), vent «vânt» la Maiorescu și fermentu Gartner 1343 «frământ».

i — u

§ 40ª Dacă lui *i* (mai vechiu *e*) dacoromân îi corespunde la Istroromâni *u* în núscât, núscârle (cf. niște, nește, neșcât, niscai, nescai), e fiindcă aceste cuvinte nu cuprind pe NESCIO, ca la noi, ci pe *nu știu*. Ca și în forma veche moldoveană (*cuiub*) întâlnim un *u*, din cauza labialei, în col'úb J. «cuib»; din cauza lui *ž* avem *u* în loc de *i* în žinžúre Gb. (față de žinžíre J.) «gingie». Prin asimilare față de *u* următor — poate și prin apropriere de «lung» — în lúngura Ive 4 «lingura» (alături de líŋgurę Gartner 83, 462), ca în unele părți din Ardeal.

i: —

§ 41. Amuțirea lui *i* o putem constată în următoarele cazuri:

a) Final, amutește în toate cazurile afară de cele arătate în § 36, și adecă la dativul pronumelui personal și reflexiv în forma conjunctă (când nu se sprijinește de cuvântul următor), cf. §§ 137, 139, la indeclinabile, la pers. 2 sing. din imperativ și la (v)er «vei»: ăț $^{4}/_{27}$, ț-va $^{4}/_{11}$, țe-m $^{5}/_{28}$, m-or $^{5}/_{13}$, daieț-m $^{7}/_{6}$, âstez $^{10}/_{45}$, ținț, tâț $^{28}/_{3}$ «taci!» câz $^{2}/_{10}$ «cazi!», pl'erz!, crest! etc., apoi la pluralele substantivelor și adjectivelor (care, în urma acestei particularități adesea nu se mai deosebesc de singulare): âsir $^{15}/_{18}$, frâț $^{4}/_{66}$, pinez $^{7}/_{13}$, grâs $^{15}/_{18}$, âń $^{6}/_{10}$, câl' $^{15}/_{22}$ etc. (§ 113) și la pers. 2 plur. a verbelor: domisliț-ve $^{12}/_{42}$, lucrâț $^{13}/_{29}$, etc. (§ 153).

Vechimea acestor forme e atestată prin b e r b a z «bărbaţi» la Ireneo. Scrieri ca a c u r ĭ etc., cu *-ĭ*, la Glavina, sânt dacoromânisme. La Weigand I 251 aflăm odată y e r i (alături de o a t e r 251 «alaltăieri»), iar la Nanu, după *r*: a l u r ị 25, m ă r ị 32 şi v e r ị 43, dar â r b u r 31 «arbori». Şi în Listele lui Bartoli găsim odată i e r i Sc. (alături de i e r în toate satele şi chiar în Sc.: i e r a f o s t), l u r i J., č i n c i Sc. (faţă de č i n č în celelalte sate); în d o ị o m i r i Gb. C. (faţă de d o ị o m i r J. S. Gd. Sc.) şi doị v i ţ e l i L. avem, poate, a face cu forma articulată ca în exemplele din § 209 e.

b) Prin sincopă între *r*, *n* şi *l* (cf. § 32 a): g a l' i r l e $^{39}/_{7}$ «găinile». Tot astfel la Popovici: s e r l e II 149, ş c a l i n l e II 154, iar la Bartoli b r i g u r l e Gb. Asemenea rostiri sunt obişnuite şi la Dacomâni (cf. *Dacoromania* II 82). Un *i* a fost sincopat şi în (cr. počinjem >) *p o č i ń í > *p o č ń í > p o ş ń í > p o s ń í.

c) *i* iniţial amuţeşte în cuvinte de origine croată începătoare cu prefixul *iz-*: cr. izbrati (izberem) > z b e r í, cr. izbuditi > z b u d í, cr. izdignuti > z d i g n í, cr. izrenuti > z d r e n í, cr. izručiti > z r n ţ í, cr. izvaditi > z v a d í.

— : i

§ 41ª Plusul unui *i* se poate constată în p r i s t e n < cr. prsten şi în č i r i p < cr. č r i p: din pricina vocalei palatale următoare în grupa cons. + r nu s'a ivit *ă* (ca în exemplele din § 14), ci *i*. Cuvântul p o r i n í «împinge» Glavina V/64 are *i* etimologic (pierdut în «pornì» al nostru).

I

§ 42. In graiul lui Belulovici n'am putut distinge decât un singur fel de *i* pe jumătate consonantic, pe care-l însemnez cu *i̯*. Weigand II p. 123 face distincţie între i (semivocalic) şi y (consonantic). Astfel în textele lui găsim: i̯ - o i̯ $^{1}/_{4}$, i̯ e l' $^{1}/_{4}$, i̯ u v ę $^{1}/_{9}$, m ǫ i̯ a $^{1}/_{12}$, i̯ e š í $^{7}/_{14}$ etc., dar z g o y í $^{1}/_{7}$, s e y e z d ę', y e n e r ǫ $^{5}/_{1}$, y ǫ m ę $^{7}/_{8}$ y e t š m i k u $^{8}/_{1}$, y u s t o $^{9}/_{7}$ şi, în aceeaş bucată, i̯ ǫ $^{2}/_{4}$ şi y ǫ $^{2}/_{5}$. Uneori el scrie *i* unde eu am auzit i̯, de ex. p o i d í (în textele noastre p o i̯ d í). După consonante y se găseşte în ǫ n y e l u II $^{2}/_{14}$ (în textele noastre â ń e l u). In primul său studiu găsim: y o 244, d a y é n 243, a m í e 244, n o i̯ 244, t š e - i 245, e 245 «este», e i 246 «îi = este», f i i e 246 etc. Şi la Nanu se găseşte i̯ şi y, fără să putem vedeà totdeauna raţiunea acestei diferenţieri; el mai întrebuinţează pe i̯ şi după consonante la sfârşitul cuvintelor (§ 41 a). Bartoli întrebuinţează semnul i̯, dar şi *i* când urmează vocală, j (i consonantic) şi ï + voc. (= i̯i). Despre Gartner şi ceilalţi v. partea bibliografică.

i̯ se păstrează la sfârşitul cuvintelor după vocale, ca şi la noi: b o i̯ $^{15}/_{18}$, o i̯ $^{15}/_{18}$ etc. Forma m a $^{5}/_{26}$ alături de m a i̯ e preromană. La începutul cuvintelor se păstrează deasemenea ca şi la noi: i̯ e «el»,

i̯esì «ieși» etc.; numai ET apare sub forma *e*, ceea ce ne face să credem că nici vechea noastră conjuncție *e* «iară» nu trebuie cetită i̯e. Foarte clar rosteà Belulovici pe i̯ intersilabic, prin care evità hiatul de câte ori vocala precedentă erà *i* sau *e*: s t i i̯ e, ț i i̯ e, ț i i̯ a, c r i â n ț i i̯ e, n a p u l i i̯ ón etc. La alți autori acest *i̯* nu apare atât de consecvent.

Proteza unui i̯ înainte de *i* o găsim în i̯í < IRE și i̯ i r i m ę «inimă»; ea lipsește în i n k ę, i s t u și în toate împrumuturile streine: i g r ę' i̯, i m b a t í, i m e n, í s t i n a etc., și la împrumuturile nouă începătoare cu *e*: e r e d i t ę' i̯. La alți autori se găsesc însă și unele din aceste cuvinte cu i̯ protetic. Astfel Bartoli atestează forma j i n c a (-k ę, - g a) S. Gb. Gd. B. C. Sc. L. N. și j i g r a J. (alături de i g r a S.); y í s t i n a la Weigand I 244 și Gartner < cr. i s t i n a, Y i s t r i e la Weigand I 244 < cr. Istrije, it. Istria, y i z b ę «odaie» (Gartner) < cr. izba. Proteza lui *i̯* înainte de *i* se găsește și în dialectele croate, cf. la Bartoli j i g l o 1/2, j i s k a t 2/1 etc. In c r a i̯ ń e ț (Weigand) «din Craina» < slav. Kránjĕc, c r á i̯ l' e s t v o (Ive) «împărăție» < slav. kraljestvo și š t a i̯ ŋ g ę (Gartner 108) «prăjină» < cr. štanjga, i̯ s'a degajat din consonanta muiată următoare, răsunând înaintea ei (cf. dacor. regional streik'e, oik' etc.). In i̯ u v ę < UBI, avem, ca la Dacoromâni și Aromâni (§ 196), proteza veche a unui *i̯*, care la Megleniți apare și în i̯ u n d i; cf. și Bartoli, *Das Dalmatische* I 282.

In diftongul *i̯e*, *i̯* se pierde în forma m e v «mieu», cu plur. m e l' «miei»; cum și la Dacoromâni se aude «meu» și mai ales pluralul «mei», se pare că avem a face cu o orientare veche a lui MĔUS după MĔA, pricinuită, la plural, și din cauza omonimiei cu *miei* < AGNELLI. Bartoli citează din N. și L. forma *articulată* b o i̯ în loc de b o i̯ i S.

Numai aparentă e apariția unui *l'* în loc de *i̯* în cuvinte ca f l' e r «fier», p l' e r d e «pierde» etc.: în asemenea cazuri *l'* s'a intercalat între labială și i̯ (§ 88), înghițându-l apoi pe acesta.

Dispariția lui *i̯* în u t ă «uită» e de asemenea înșelătoare: și la noi s'a conjugat odinioară u í t - u l t à (generalizându-se formele cu *i* și asupra cazurilor accentuate pe terminațiune), iar la Istroromâni *u l' i t - u t ă (generalizându-se tulpina u t - și asupra rizotonicelor). Istroromânescul l u corespunde dialectalului nostru l u, nu lui l u i și n'a avut niciodată *i̯* (§ 213).

O.

§ 43. Vechiul *o* a suferit puține schimbări la Istroromâni. Dimpotrivă, foarte adesea întâlnim la ei *o* în locul altor sunete dacoromâne și adică:

în loc de *a* § 10
în loc de *e* § 31
în loc de *oa* § 45 și
în loc de *u* § 48

o — a

§ 43ª. Bartoli dă din Jeiăni forma p a l e n t a «polenta», rostită tot cu *a* și când Jeiăneanul vorbeà croățește (m e h k o k a k o p a l e n t a), cf. și § 44ª. Forma p a l e n t a se găsește și la Slavii de lângă Albana (*Pagine istriane* VI no. 1-2). Asimilare față de *a* următor avem în p a s å d a $^{4}/_{90}$ (it. posata) și în t a v a ị ę (it. tovaglia).

o — ă

§ 44. Prin disimilare față de *o* precedent, avem s o r ă ª r $^{4}/_{25}$ (forma s o r o r la Maiorescu și Glavina poate fi dacoromânism), ca la Aromâni. După labiale, în b ă r s ę < it. borsa (cf. § 47ª). La Glavina aflăm și forma î n t r a t, care nu pare a se fi desvoltat pe cale fonetică din o n t r a t < cr. ontrat, ci, după ce cuvântul a fost analizat, prin etimologie populară, în u n t r a t (Ive 7, u r t r a t Maiorescu), u n a fost înlocuit prin î n (același caz deci ca în dacorom. încrop e uncrop). Prin asimilare regresivă s'a născut din u t o r ă c J. (<cr. utorak) forma u t ă r ă c Sc. (la Bartoli). In cuvântul b ă t u n «bold» (Maiorescu) sau, mai exact, b a t u n, nu avem a face cu trecerea lui *o* în *ă* pe teren istroromânesc, căci ital. b o t t o n e apare sub forma b a t u n și la Croați, de la care l-au luat Istroromânii (Bartoli, P. 40); tot astfel b r d o n å l «bârnă groasă care suportă coperișul» (Bartoli, P. 41, alături de b o r d u n å l e la Weigand) e a se comparà cu cr. b r d ú n, b r d u n í ć (alături de b o r d o n á l) < it. b o r d o n e (Bortoli, P. 41). Maiorescu susține că la Schitazza se ziceà b a t e z alături de b o t e z, pe când în alte părți se întrebuințează sau o forma sau alta. Forma cu *a* — dacă nu e plăsmuită de Maiorescu sau, mai probabil, un italianism — ar puteà fi veche (BAPTIZO), ca la Aromâni (b ă t e d z u, p ă t e d z u) și la Megleniți (b á t i s).

o — u

§ 44ª. La verbele cu *ó* în tulpină avem același raport între *o* accentuat și *u* neaccentuat ca la noi: d o r e - d u r ę́, m o r - m u r í, n s o r - n s u r å, p o r t - p u r t å, p o c - p u t ę́, r o g - r u g å, z o c - z u c å și d o r m - d u r m í (ca în Transilvania). Excepții în § 48. Șovăire la verbele derivate: d u r m i v ę́ ị dar p o r t a v ę́ ị. Păstrarea lui *o* neaccentuat în c o ț é n, c o ț é ț «coacem, coaceți» dovedește că mutarea accentului pe terminație este de dată relativ recentă; cf. și s u r b í (Ive, Bartoli din J. alături de s o r b í Maiorescu, Ascoli, Nanu), (o) d u c l' å S. B. N. «deocheà» (chiar și d ú c l' a, alături de o d o c l' å t Sc. d o c l' å Popovici), c u p e r í J. Sc. (dar mai răspândit c o p e r í S. Gb. Gd. B. C. L.), r e s p u l' å J. Gb. Gd. C. L. Sc. (dar r e s p o l' å S.), c u m a r å c u J. (față de c o r o m å c u S. Gb. Gd. B. L. Sc.).

Trecerea lui *o* în *u* în poziție neaccentuată în cuvinte de origină streină o întâlnim numai în cr. fjorín > f i u r í n (dar f i o r í n la Gartner și Weigand) și în it. polenta > p u l e n t ę (și la Glavina cf. însă § 43a). La alții autori mai găsim: m u r ę' i̯ (Weigand, Nanu, față de m o r ę' i̯ în textele noastre < cr. morati, b u g å t (Nanu, Gartner 657, corectat de Marotti ap. Bartoli P. 41 în b o g a t); lui r o p ó i̯ din textele noastre (§ 10) îi corespunde d e r u p o i la Glavina IV; cr. osušiti a dat o s u š í J. Gb. dar și u s u s ì B. (poate prin influența sinonimului u s c å), verbul l o ž í Gd. (< l ă ž í § 22a) apare și sub forma l u ʃ í L. Cuvintele d u ŋ k e (Weigand) alături de d o ŋ ke, r u ž ę (Gartner) alături de r o z ę și c o n t r å t (Gartner, Ive) alături de c u n t r å t au schimb între *o* și *u* și în limbile din care au fost împrumutate (cf. ven. donca — cr. dunke, cr. roža-ruža, ven. contrato — cr. kuntrat); lui s p o t ę' i̯ s e din textele noastre îi corespunde la Maiorescu s p u t ę' i̯ s e (care însemnează «a-și bate joc» — germ. «spotten» — și nu «disputieren» precum îl traduce Byhan, cf. Bartoli P. 24). Despre schimbul între *o* și *u* cf. și Bartoli P. 20.

o — uo

§ 44b Inițialul *o* se pronunță, ca la noi în multe regiuni, adesea ca *uo*. Eu n'am putut distinge o astfel de rostire în graiul lui Belulovici și ca mine n'au remarcat-o cei mai mulți cercetători ai graiului istroromân. O găsim însă notată la Schück 214, care citează din Jeiăni ᵘō' p t și u ō k l u, dar mai ales o aflăm la Bartoli, și nu numai în cuvinte de origine latină, ci și în împrumuturi din croățește (u o s ă n, alături de o s ă n, u o n «el», ᵘo k o «ochiu» etc.). Pe cât se pare însă rostirea *uo*- în loc de *o* nu e regională, ci individuală, încât nu putem arătà condițiile în care apare, ci trimitem la cuvintele începătoare cu *o* în Listele lui Bartoli.

OA

oa — o

§ 45. Una dintre cele mai caracteristice legi fonologice ale dialectului istroromân este reducerea diftongului *oa* la *o*. Că avem de fapt a face cu o «reducere» și nu cu stadiul etimologic ne dovedește cuvântul f å r ę «afară»: lat. ADFORAS >*afoară (formă păstrată încă la Aromâni) > a f a r ă > istrorom. f å r ę. Dacă *o* din m o r ę ar fi continuarea neschimbată a lui *o* din lat. MOLA, atunci am aveà *f o r ă < FORAS; forma f å r ę presupune însă un f o a r ă anterior, comun tuturor dialectelor, al căruie *oa* s'a schimbat, după labială, în *a*, în urma unei legi fonologice valabilă numai pentru dialectele istroromân, meglenit și dacoromân. (Nu cred că dacorom. *afară* și istrom. *fârę* să continue pe FARAS în loc de FORAS pe o inscripție pompeiană

CIL. VI 13070). Tot astfel v a (pers. 3 sing. ind. a verbului v r ę) se explică dintr'un mai vechiu v o a [r e] < VOLET. De-odată cu *oa* (din o lat.) a trecut în *o* și *ua* din lat. -LLA precum dovedește istrorom. o ț a <*o a c e a < ILLACCE (cf. dacor. î n c - o a c e). In a c m o ț e dimpotrivă, *o* este original, judecând după formele fără metafonie din celelalte dialecte (megl. c m o ț i); înainte de *-ce* metafonia nu s'a întâmplat în românește. Dacă în i o - m z i s $^{4}/_{12}$ < ị o a m z i s avem a face cu aceiași reducere a lui *o a* > *o* sau cu contragerea lui *o* + *a* > *o* (§ 98) e greu de hotărît.

Exemple: c o d ę $^{39}/_{12}$, c o z a $^{30}/_{6}$ «coaja (= pielea)», f o l e l e $^{19}/_{32}$ f o m e $^{11}/_{2}$, m o r a $^{22}/_{36}$, n o p t e $^{6}/_{15}$, p o r k ę $^{10}/_{43}$ p r o p e $^{18}/_{47}$ «aproape», s o c r a $^{20}/_{18}$, s o r e ț u $^{33}/_{1}$ «șoarecele», etc., — apoi în forme flexionare: c o p t ę, c o r n e, m o r t ę $^{25}/_{20}$, o s e l e $^{31}/_{2}$, p i ț o r e $^{8a}/_{15}$, t o t a $^{4}/_{60}$; c o ț e $^{9}/_{2}$ «coace», d o r e $^{31}/_{12}$, m o r e $^{35}/_{1}$, n s o r ę $^{9}/_{32}$, p o t e $^{4}/_{15}$, p o r t ę $^{16}/_{74}$, r o g ę, s c o l ę $^{9}/_{30}$, z o r ę $^{6}/_{34}$ «jură (joară)», etc.

oa — u

§ 46. In t u t e t r e ị $^{4}/_{27}$ «toate trei» avem a face cu prefacerea lui *o* neaccentuat în *u* — ca în arom. t u t e și în masculinul t u s t r e i — întâmplată înainte de ce *o* să fi fost metafonizit în *oa*.

U.

§ 47. Afară de câteva cazuri sporadice în care *u* apare în locul altor sunete dacoromâne precum: < *ă*, *â* §§ 23 și 24, < *o* § 44[a], < *oa* § 46, și de cele câteva cuvinte în care în loc de *u* apare vocala *o* (§ 48), nu avem schimbări față de dialectul dacoromân, decât doar menținerea lui *u* final în pers. 3 plur. a verbelor (mai rar în pers. 1. sing.).

u > ă

§ 47[a] După labială, în f ă r m i n a n t < it. fulminante, cr. fulminánt (la Gartner 1132: f u r m i n a n t). La Bartoli avem f r m e n t í n J. <*f ă r m e n t i n (§ 14) < ven. formentín, f r n i g a C. «furnica» < f ă r n i g a (f ă r n i ž Popovici II $^{19}/_{1}$) < f u r n i g a (f u r n i ž Popovici II $^{18}/_{27}$). Grupa *un* apare ca *ăn* în (cr. izručiti >) *z r u n ț í > *z r ă n ț í > z r n ț í $^{4}/_{31}$.

u — o

§ 48. In poziție neaccentuată avem *o* în loc de *u* în c o p t ó r (dar k u p t o r u la Maiorescu și Rakovec $^{59}/_{20}$), c o n o s t e (și la Bartoli în B., față de c u n ó s c în J. S. Gb. C. L. Sc. R. și Weigand II $^{4}/_{16}$) și s o r ă' r (< s o r o r, dar s u r ă r la Weigand II $^{2}/_{1}$), prin asimilare regresivă. In z o r (ę) $^{6}/_{31}$ «jură» avem același caz ca în «joară» ardelenesc:

după analogia unor verbe ca *jucà - joc*, *purtà - port* etc. s'a luat *jurà-jor*. Ca și la noi, *u* inițial neaccentuat (cf. o s t e n ì < u s t e n i etc.) în împrumuturi din slavonește devine uneori *o*: cr. udovac > o d o v ă ț, cr. udovica > o d o v i ț ę (dar: u d o v ă ț, u d o v i ț ę la Gartner), cr. utopiti > o t o p ì; în câteși trele cazurile schimbarea aceasta poate să se datorească înfluenței asimilatorice a lui *o* următor. La Bartoli și cr. nabrusiti > n e b r o s í Sc.

Nu tot atât de precisă ca în rostirea lui Belulovici e deosebirea între *o* și *u* neaccentuat la alți Istroromâni. Astfel bunăoară Bartoli ne asigură că în gura lui Pere Baco din Susnievița *u* accentuat sau lipsit de accent e foarte deschis. Aceasta va fi cauza de ce mulți dintre dialectologi au auzit *o* unde eu am distins *u* și unde *u* e îndreptățit și fonologicește. Astfel găsim la Sajovec: m o r í; la Ascoli ž o c á 64, p o r t á 64, p o t é 64, r o g á; la Maiorescu: d o r ú t; la Ive: p o t ú t; la Gartner: s c o l á 952, t o r n á 1194, p o r t á 622, r o g á 1304; ultimul cuvânt îl îndreaptă Marotti (ap. Bartoli P. 73) în r u g á, dar în textele lui Marotti găsim: c u a c o 71 «cu acu», f a ț o l o 72, d o r m í 47, m o r í 75, n o f u m e ị 48, c o v i n t e n d a 6 (dar c u v i n t u 5); la Weigand avem m o r i r e II $^{12}/_{4}$ (dar m u r í II $^{12}/_{13}$), p o r t á, p o t ú t, p o r t š ę «purceà» (și la Gartner), p o š t i ń ę «pustie» < cr. pustinja, š k a p o l ę ị t II $^{7}/_{7}$ < cr. skapulati, ven. scapulàr, p o r t o a t s I 248; la Bartoli, în texte, s c o l á ț - v e $^{2}/_{22}$, r o g a t $^{1}/_{17}$, iar în Liste c o l' ú b u J. «cuib», d o r m í B. (și d u r m í tot în B., ca în toate celelalte sate), r o g å J. (dar r u g å S.), b o n b å c u S. (față de b u n - J. Gb. B. C. Sc.), t o č í S. (dar și t u ț ę S., tot t u - în Gb. Sc. și N.). Tot cu *o*: c o r u n a L. Destul de des întâlnim în Listele lui Bartoli *-o* în loc de *-u* final (dispărut une-ori): n o ị a r e m o Gd., n e c a c r e d o Sc. (dar ị o c r e d Sc.), c u ń å d o J. S. N. (articulat c u ń å d u S.), n u m e r o (și l u m e r o) u r J. N. (cf. ven. l u m e r o), s p u r e m o Gb., n o s t r o J. Gb. Gd. B. C. Sc. (alături de n o s t r u S. L. N.), v o s t r o C. Sc. (față de v o s t r u L.), m u t o N. (forma m u t e negată), m e v o J. S. Gb. L. «mieu»; unele din adjectivele și pronumele citate ar puteà fi forme neutrale în *-o* (§ 128); cf. și la Ireneo: D o m n o, U r a c o «dracu», v i n o «vin».

u : —

§ 48a. Prin despărțire greșită, cr. u n ù k fiind înțeles ca *u(n) nuc*, a dat naștere formei n u c «nepot».

— : u.

§ 49. *U* final s'a menținut la Istroromâni după unele grupe consonantice, cu deosebire după plozivă + *r*, *l*, *l'* *n*: ă n t r u, ă n u n t r u, c o d r u, c u m a t r u, l u c r u, m i s t r u, n e g r u, s o c r u, v o s t r u, å f l u, o c l' u; ă m n u; dar și å v d u, c å p t u $^{17}/_{6}$, s t e p t u

$^{11}/_{8}$, i s t u (formă articulată?). S'a menținut de asemenea când era articol de ex.: c ă s u $^{7}/_{27}$, c r â l' u $^{16}/_{13}$ etc. (§ 120 g), și ca terminațiune a unui caz al declinațiunii: z a m e r i n d u $^{5}/_{19}$, ă n z d o l u, n a s u s t r u, etc. (§ 127). Regulat apare în pers. 3 din plur. ind. prez. și restrictivul viitor: f ă c u, z i c u, â v d u, h i t e s c u, l o z e s c u etc. (§ 153); v e r i r u $^{8}/_{44}$ z e c o p e i r u $^{3}/_{2}$. In pers. 1 sing. ind. prez. avem, mai rar, forme cu *-u* păstrat: m é s u r u $^{7}/_{38}$, r o g u $^{5}/_{31}$, c ă d u $^{2}/_{10}$, ț e r u $^{30}/_{10}$, v e d u $^{17}/_{7}$, s t i v u $^{15}/_{29}$, r ă m a r u $^{24}/_{2}$ (tot astfel la Rakovec: p o t u $^{59}/_{29}$), față de formele, mai obicinuite, fără *-u*: m ă r ă η c $^{39}/_{6}$, f ă c $^{23}/_{28}$, n s ó r $^{17}/_{16}$, z i c $^{4}/_{74}$, p l ă η (g) $^{17}/_{42}$, v i η g $^{24}/_{6}$; regulat se găsește în pers. 1 sing. după â v, e v, i v (din a u̯, e u̯, i u̯): d â v u, s t â v u, l â v u, b e v u, s t i v u și lipsește la verbele în - e s c: c u h é s c $^{6}/_{22}$, g a s t i g é s c $^{14}/_{11}$, m o r é s c $^{8}/_{43}$, m i s l é s c $^{10}/_{6}$, o b r n é s c $^{24}/_{8}$, p a r é s c $^{8}/_{11}$, s n a z é s c $^{1}/_{13}$; de remarcat că Belulovici, când îl puneam să-mi conjuge verbele, formă pers. 1. fără *-u*; dacă-l întrebam bunăoară apoi: «c â d u, nu c â d?» îmi răspundeà «c â d u, ali c â d». Totdeauna fără *-u* sunt formele restictivului: a f l â r $^{4}/_{60}$, f i n í r $^{22}/_{31}$, z e s l u z í r $^{12}/_{1}$ (§ 157) și ale participiului trecut: u s c ă t $^{29}/_{4}$, b a t ú t $^{18}/_{31}$, u ț í s $^{22}/_{23}$, l i n s $^{15}/_{18}$, p l â n s $^{4}/_{63}$, s c u n s $^{4}/_{31}$, c o p t $^{17}/_{2}$, f o s t $^{1}/_{25}$, d u r m í t $^{9}/_{19}$, c u h ę' i t $^{2}/_{21}$. Dintre ceilalți cercetători remarcăm formele cu *-u* la pers. 1 sing. ind. prez. la Ascoli 69, la Bartoli numai t r e m u r u B. C., t r ę m u r u N., alături de t r e m u r Gb. Gd. Remarcabil e u r š e r p u S., care ar puteà însă fi și forma articulată, după § 209 e.

§ 50. Incolo *-u* final a dispărut, ca și la noi, și nu numai după consonante simple (â c, a r é t, (a) r m â r, â s i r, â t, a v l ă t, ă n m e s t í t, f i l', etc.), ci și după grupe consonantice ușor de rostit (ă m p r í n s, ă n s, b e d a s t, b l ă t n, b o l n, c ă n d, c o p t, c o r b, c o r n, d i v l', d o m n, g u â n t, h l a m ú n d, i̯ â d n, l e m n, l i b r, m a i̯ m u n d, n e n a v i d n, p e m í n t, p o r c, p o r e d n, p r e v t, s c â n d, v ă r ț, v i p t, v r h, v r i d n, v r t, z â l o s t, z â l o s t n), apoi în cazuri ca r o i̯ s, căruia îi corespunde la noi *roșu* (alături de *roș*: în Listele lui Bartoli însă găsim și forma nearticulată r o i š u J. C. r o i ž u L.) — Amuțirea lui *-u* trebuie să fie relativ veche, în orice caz mai veche ca dispariția lui l final (§ 79), căci avem c ă (< c a l < c a l u), s a t ú (< s ă t u l < s ă t u l u), dar nu atât de veche ca rotacizarea lui *n* intervocalic, căci avem a s i n u > a s i r u > â s i r. Numai în articolul nedefinit UNUS (nu și în pronumele UNUS) *-u* final trebue să fie amuțit foarte de vreme, căci avem — cel puțin în graiul lui Belulovici — totdeauna u n (u n c ă, u n o m), față de pronumele u r. Deoarece și în documentele noastre cele mai vechi u n apare nerotacizat și se scrià fără ъ sau ъ final, e probabil că în acest cuvânt *u* final a dispărut foarte de vreme și adecă nu devenind mai întâiu *u* șoptit și amuțind mai în urmă, ca în celelalte cazuri ale amuțirii lui *u* final, ci prin sincopare în poziție protonă: ù n u c á l u > u n c a l u ca *OBSUCATUS > ùsucátu > uscat. —

Despre căderea lui *u* în luà > l å, l u a t > l å t cf. § 170. La începutul cuvântului *u* dispare adesea în articolul nehotărît u n (cf. Listele lui Bartoli).

U̯

§ 51. Un *u̯* semivocalic nu există în graiul lui Belulovici: în locul lui apare sau *v* — într'un singur caz *i̯* (§ 52) — sau nimic. Normele după care *u̯* a dispărut sau a devenit consonantă sunt foarte greu de constatat. In cele următoare voiu da mai mult o descriere a stării de azi, așà cum se prezintă în textele de față, decât o explicare a schimbărilor fonologice.

La alți autori găsim însă și forme cu *u* (u̯): b o u Ireneo, d a u Ive 15, în Listele lui Bartoli aflăm: n ę u Gb. C. (forma articulată?) n ę u̯ Gd. n ę v u J. L. Sc., n o u̯ S. Gb. B. C. L. Sc. n o v J. n o v o Gb., ᵘ o v N. B. Gb. L. o v S. L. ᵘ o ᵘ B. o u̯ Sc. C. o u Gb., r ă u J. S. (articulat r v u J.) r e v C. B. r e v o Gb. r e o B., s e v S. B. C. š e v S. s e u̯ N. a s e v o J. L. s e (š e) Gb. Sc. S. «său», š e v S. s e v S. Gb. J. s e u̯ N. «seu», s t å u̯ S., š t a u̯ S., s t e u̯ N. «stea», n u - š t i u̯ J. n u - s t i u̯ N. n u š t i v Gb. n u š t i v a Gd. n u š t i v u š t i u̯ u B. n u š t i u C. s t i v u L. n u š t i v u Sc., t e v o S., p á v u g u Sc. p a u̯ g u L., m e v o J. S. Gb. C. m e v S. B. m e u̯ N. m e S. C. Sc.

u̯ — i̯

§ 52. In loc de *u̯* apare *i̯* în z i i̯ a $^{2}/_{3}$ «ziua». Probabil că avem a face cu o formă nouă, plăsmuită din z i + art. a; în hiat s'a intercalat un i̯ (cf. § 42).

u̯ > v

§ 53 *a)* *u̯* între vocale trece regulat în v: d o v a $^{4}/_{14}$ «a doua», n o v ę $^{12}/_{9}$ «nouă (fem. lui nou)», o v u $^{37}/_{2}$ «oul», cf. și cr. baúl (< it. baule) > b a v ú l «geamantan» Bartoli P. 40; și în graiul localnic italian se intercalează un *v* între vocale: š u v a «sua», d u v e «due» (Bartoli).

b) In diftongul a u și e u + cons.: a v l å t (<*aulat) «aluat», a v z í (la Ive a u z í 6; la Popovici II $^{43}/_{28}$ chiar forma u z i t, care aduce aminte de meglenitul u z ǫ t; la Ascoli 69 curioasa paradigmă: a u d u, a v z i, a u d e, a v z i m u, a v z i ț, a u d u), c a v t å (la Maiorescu 91: «c a u t și c a v t: *v* se pronunță abiă, cu toate acestea mai mult decât *u*»; la Mar. 62: k a u t a t a; despre c a p t å cf. § 61), p r e v t.

c) Adesea, la sfârșitul cuvintelor, ca partea din urmă a unui diftong: a s e v $^{18}/_{7}$ $^{37}/_{2}$ «al său», a t e v $^{7}/_{36}$ $^{18}/_{10}$ $^{31}/_{3}$ «al tău», b r ă v $^{29}/_{3}$ «brâu», g r ă v $^{18}/_{17}$ «grâu». Cf. § 55.

—: u̯ > v

§ 54. *a)* Formele verbale «beu, dau, iau, stau, știu» apar sub formele: b e v u $^{12}/_{44}$, d â v u $^{9}/_{10}$, l â v u $^{15}/_{36}$, s t â v u $^{6}/_{6}$, s t i v u $^{9}/_{29}$. Sau că d a u̯ etc. a devenit d â v (după § 53 c), la care s'a adăogat dezinența *-u*, sau, pe când se pronunță încă bisilab, între vocala precedentă și *u* următor s'a intercalat în hiat un *u̯*, care la Istroromâni s'a prefăcut în *v* (§ 53 a). Tot astfel s t i v ú t $^{5}/_{2}$ «știut» și i̯ u v ę $^{4}/_{43}$ < * i̯ u u̯ ă < i̯ u ă < UBI (la Bartoli i̯ u v a în toate satele; numai în C. și i̯ u a i̯ f o s t). Dimpotrivă VIVUS a dat v i i̯ u $^{14}/_{43}$ sau v i i̯ $^{4}/_{43}$* (§ 55).

b) Verbul u t ă «a uità» apare și sub forma v u t ă. Exemple: r o d i t e l' v u t â t - a - v $^{4}/_{67}$, n u v u t ă $^{13}/_{10}$ (alături de n u u t ă $^{4}/_{71}$, $^{7}/_{42}$, v e r u t ă $^{7}/_{42}$, m p o i̯ u t â t - a $^{6}/_{15}$, - m u t â t $^{8}/_{41}$ și u t â t - a $^{12}/_{2}$ u t â t - s - a $^{8}/_{40}$ etc.; la Bartoli : u t â t J. S. C. L. Sc. N. v u t â t Gb. i o - m v u t â t B. u̯ u t â t Gb.). Explicarea pare a fi următoarea: OBLITARE a dat u l t ă (formă care se găsește și în textele noastre vechi); la Istroromâni *l* înainte de consonante a dispărut (§ 79); de sigur însă că înainte de a amuți se prefăcuse în *u* (ca la Croați), deci u l t ă a devenit u u t ă, iar acesta u̯ u t ă > v u t ă. In formele accentuate pe tulpină (OBLITO > * ul'ít) acest v- nu e motivat și se pare că aceasta e cauza că verbul «uită» apare azi când cu *v* când fără *v* inițial. Nu este însă exclus (cf. cazul invers în § 61[c]) să avem a face și cu proteza unui *u̯* (devenit *v*) înainte de *u* inițial (deși ea nu se găsește bunăoară la u s c ă, u ț i d e etc.), ca în graiul croățesc din partea locului (cf. u̯ u v í $^{1}/_{23}$, u̯ o n $^{1}/_{21}$, u̯ u r a $^{2}/_{28}$ la Bartoli). Această proteză se găsește adesea — deși nu în mod regulat — înainte de *o* inițial (ca și în multe regiuni dacoromâne), precum se poate ușor vedeà în materialul lui Bartoli la cuvintele începătoare cu *o-*, cf. § 44[b] și v o l t a r $^{3}/_{14}$ alături de o l t a r $^{3}/_{12}$ (în textele lui Bartoli).

c) Când pron. *o* urmează după un cuvânt terminat cu o vocală, vedem că între cuvântul precedent și între *o* se ivește un *v*: n u - v - o v ę d e $^{4}/_{31}$, s i - v - o z n ț í t - a $^{4}/_{35}$ n e c a - v - o p u r u $^{4}/_{48}$ etc. (dar: l - e r o d ă $^{3}/_{4}$ l' - o d u ț e $^{18}/_{23}$ etc.). S'ar părea că avem a face cu intercalarea unui u̯ > *v* în hiat, ca în cazurile citate sub a.); de fapt acest *v* este însă etimologic și el s'a menținut după vocale, amuțind după consonante: ILLAM > u̯ ă > u̯ o > v o. Scrierea v - o în textele noastre nu e deci exactă și ar fi trebuit să scriu v o. Existența pronumelui *vo* alături de *o* a făcut ca și articolul nehotărît *o* (< UNA) să apară uneori sub forma v o (textele lui Bartoli $^{4}/_{28}$).

d) Tot astfel am scris în textele noastre a - v și nu a v în pers. 3 din sing. și plur. ind. prez. a verbului ajutător «aveà», alături de care aflăm tot atât de des forma *a*. Pe când notam textele, mi se păreà, ca și la v - o, că acest *v* e intercalat în hiat. Dar forma a v se găsește și înainte de consonante (mai rar înainte de labiale) precum, dimpotrivă, forma *a* se întâlnește înainte de vocale. Se pare că raportul original erà:

a pentru pers. 3 sing. și a v < a u pentru pers. 3 plur.; el a fost tulburat la Istroromâni (ca și la noi de altfel, unde găsim, în diferite regiuni, e l a u f o s t și e i a f o s t); astăzi se întrebuințează promiscue, precum ne dovedesc următoarele exemple (scoase toate din bucata 4): i̯ å l e . . . s - a v pogovarę'i̯t ...(i̯ e) a v z í t - a v tot ț-a v i̯ å l e ganę'i̯t... i̯ å l e vut-a frikę... i̯ å n - a vrut... ț-a v i̯ å ganę'i̯t... l' e i̯ a fost... s-a męle s o r ă' r pogavarę'i̯t... (i̯ å) zis-a v ke... (i̯ å l e) a v zberít..., s - a i̯ å l e... maritât..., stât-a v i̯ å..., i̯ å ramâs-a v câsę... și s - a poidę'it ..., i̯ e falít-a v țudę vręme..., i̯ å-v (< i̯ å av) rodít..., (i̯ å l e) fost-a v la i̯ å..., (i̯ å l e) fost-a v pre..., (i̯ å l e) l'-a v scuns..., (i̯ å l e) l'-a v-o (s. l'-a v o?) lât..., (i̯ å l e) pus-a v-o (s. pus-a v o?)..., (i̯ å l e) hitít-a v-o (s. hitit-a v o?)..., i̯ e mes-a ribe loví..., i̯ e vezút-a v tăsta... lât- a v-o... si-vo zrnțít-a lu..., (i̯ å l e) pisę'i̯t-a v lu... k-a v nascút (i̯ å)..., (i̯ e) s-a v ćâro disperę'i̯t..., i̯ e-v (< i̯ e av) bire mislít, n-å pisę'i̯t... n-å vrut..., (i̯ e) steptat-a v o votę..., (i̯ e) fost-a v câsę..., (i̯ å) a rodít si (i̯ å l e) a nâzat pisę'i̯t... c-a v l u i̯ m u l' ę r e rodít..., ț ă s t a - v (< ț ă s t a - a v) fost..., cum-a v i̯ å l e fost..., pisę'i̯t-a v lu... c-a v nascút (i̯ å) când-a i̯ e... verít..., flât-av (i̯ e) sę mul'ęre..., a v si (i̯ å)... fost..., m u l' ę r e - v (< m u l' ę r e a v) rodít..., s o r ă' r a pisę'i̯t... c-a v (i̯ å) un... rodít..., i̯ e s-a v ćâro reziadít..., m u l' ę r e - v un... rodít..., i̯ e pisę'i̯t-a ke..., (i̯ e) vâvic-a fost..., (i̯ e) mislít-a dupa..., a v i̯ å rodít, (i̯ e) s-a pus..., (i̯ e) mislít-a,... (i̯ e l') căn-a fost..., (i̯ e) a v tustréi polovít..., i̯ e fost-a ca..., (i̯ e) l'-a lu... dât..., i̯ e l' fost-a betă'r si obolít-a v si... l'-a-nmeț a vę'i̯t... si l'-a v spus... l'-a i̯ e l' flât... l'-a i̯ e l'... goiít si l-a lasât... ț-a i̯ e l' vrut..., i̯ e l' murít-a v, i̯ e l' a zivít... ț-a putút, i̯ e l' l'-a v dât..., i̯ å l'-a v musât zehvalít..., (i̯ å) l-a v rugât si plăns-a, (i̯ å) l-a v lasât si facút-ăl'-a tă ț-a v i̯ e vrut..., i̯ e vutât-a v ț e l'-a v ț e l a... zis si obrnít-s-a i̯ e... si ocamenít- a v, s - a pl'erzút i̯ e..., (i̯ e) s-a v spravít si mes-a v, (i̯ e) l-a v ântrebât..., i̯ e spus- a v cum..., i̯ e l' -a v zis..., când-a i̯ e verít, l'i-s-a vezút..., (i̯ e) mislít-a v ke... s-a v obrnít si ocamenít-a, s-a v i̯ e l' pl'erzút..., i̯ å mislít-a v iuvę... si zis-a v, i̯ a l'-a mes... l'-a spus cum-a v i̯ å pl'erzút..., a v ț e l' f r å ț obrnít-se si s-a v pl'erzút..., când-a i̯ å colo verít, avzít-a v de... si k-a v (i̯ e l') plăns, (i̯ å) mes-a v (sau: mes-a) sus..., (i̯ e) s-a zâlic strasít si scapât-a câ..., (i̯ e) l'i-s -a lasât..., (i̯ å) verít-a v si... ontrat-a v pomislít..., (i̯ e l') a v vâl'e ozivít... ț-a v fost..., (i̯ e l') verít-a la..., (i̯ e) a fost..., (i̯ e l') fost-a..., mes-a i̯ å si trupít-l-a v cu..., i̯ e s-a zâiino rezlegât..., (i̯ å l e) a v ocoli fost..., verít-a v d v a n á i̯ s t..., (i̯ e l') ntrebavę'i̯t-a v-o (s.-a v o?)..., i̯ a n-â vrut, zis-a ke..., mes-a i̯ e l' si mes-a v ăn..., (i̯ e l') zivít-a v nuscăt,... când-a v i̯ e l' verít, facút-a v debla si lasât-a v țesta..., (i̯ e) a vâvic căntavę'i̯t..., când-a (i̯ e) fost... i̯ e-v (< i̯ e a v) lât... l-a v tal'ât si s-a tot oblatít, i̯ e posńít-a v i̯ adí-se..., (i̯ å l e) ć-a v pisę'i̯t c-a t a m u l' ę r e nascút..., (i̯ e) s - a v ćâro rezveselít... lât-l'- a... si mes-a, ț ę r e..., (i̯ å) a v lor m å i̯ e fost..., (i̯ e) flât-a v-o (s. -a v o?) ... lât-a v-o (s. -a v o?)..., murít-a v i̯ å, (i̯ e)

cl'emât-a v sęle... si-ntrebât-l-a se..., i̯ â l e pisivę'i̯t-a ke..., (i̯ â) nascút-a v o..., (i̯ e) ăl-a v vii̯ zgorít.

u̯ > —

§ 55. In loc de «mieu, tău, său» și «bou» întâlnim m e (m e d i v l' $^{30}/_{9}$, a m e d i v l' $^{30}/_{11}$, o m u m e $^{5}/_{20}$, m e g o s p o d âr $^{5}/_{21}$, ț-o i̯ u a m e dâ $^{8}/_{42}$, m o r é s c a v ę' m e $^{8}/_{42}$, m e v ę $^{82}/_{22}$, m e pâr $^{11}/_{8}$, m e n e p í r $^{17}/_{10}$, etc.), t e (t e g o s p o d âr $^{3}/_{4}$ a t e l u c r u $^{8}/_{5}$, r â t t u t e $^{12}/_{48}$, etc.), s e (s e v r t $^{4}/_{85}$ s e ț â ț e $^{1}/_{11}$, etc.) și b o $^{9}/_{2}$. Explicația pare a fi următoarea: Precum la Aromâni, alături de forma *añeu*, s'a născut, după analogia pluralului *amel'*, un singular nou *amel*, tot astfel pare a fi existat, alături de (a) m e v, (a) t e v (§53 a) la Istroromâni un singular analogic *(a) m e l, *(a) t e l, care a trebuit să piardă pe *l* final după § 79. Forma b o cu greu poate fi considerată ca urmașă directă a lui BOS, ci pare a fi un singular nou dela pluralul b o i̯; tot așà se va fi explicâno forma v i i̯ alături de v i i̯ u $^{4}/_{48}$*.

Tot astfel «au» apare adesea sub forma *a* (§ 54 d). Verbul ajutător «voiu» are forma o i̯. Cuvinte de origine slavă, ca: g n o i̯, r a i̯, r o i̯ nu primesc pe u̯ final. Ca întâiul element al unui diftong dispare u̯ în l â «luà» și l â t «luat» (cf. § 170). După Ascoli 54, 58 se zice m e b o, dar b o u m e v, cf. și la Weigand I 245 m e f r o a t e, dar f r a o t e l e m e u. In Veglia: b o u Ive Vegl. 186, dar t e v, și t o Feretić 15.

CONSONANTISMUL.

A. LABIALELE.

§ 57. Labialele n'au suferit—afară de câteva cazuri izolate—nici o schimbare. Ele au rămas intacte și când erau urmate de vocalele *ĕ* și ī accentuate sau -e s, -i s latin, deci: p i s â «a se pișà», p i ț o r «picior», b i r e «bine», fi «a fi», f i l' «fiu», v i p t «vipt», v i r «vin», v i r u «ei vin», m i c «mic», m «mi». Despre intercalarea unui *l'* și *ń* în f l' e r, p l' ę r d e, m ń cf. §§ 88 și 90. Tot astfel *vierm(e)* a trebuit să se rostească *v l' e r m, care, pierzând pe *v* inițial, a devenit l' e r m N. B. C. Sc. S. (Ascoli, Gartner, Weigand); după prefacerea lui *l'* în *i̯* (§ 89) a rezultat i̯ e r m L. (Maiorescu, Popovici I 55), iar, din contaminarea formei l' e r m cu aproape sinonimul g l' i s t a, a ieșit g l' e r m u J. (Popovici I 55, scris de Maiorescu g h e r m). Numai două cuvinte cu *p* urmat de *ĕ* au la aparență labială schimbată: PECTUS > k l' e p t (scris c h i e p t de Maiorescu), care s'a desvoltat din p l' e p t (formă auzită de Maiorescu în Schitazza, p. 33 n.; însaș existența lui *l'*, care nu se intercalează decât între l a b i a l e și *i̯*, dovedește că avem să plecăm

dela această formă cu *p*) prin disimilarea *p-p*, > în *c-p*, și în * PĔCTINEM > ț å p t i r. Pentru forma aceasta din urmă trebuie să presupunem un *KEPTINEM, metatezat în vremuri străvechi *(Dacoromania* III 380; Bartoli presupune că din cele două variante: *p i a p t i r și č å p t i r (din *kj-)*, forma din urmă a învins, favorizată de slavul č e s a l j, care avea un *č* inițial, cf. P. 30) Maiorescu, care însuș ne spune (p. 33) că labialele au rămas intacte, dă totuș formele i i p t și i i u, alături de v i p t și v i u. Ele — neatestate de nici un alt cercetător — sunt de sigur greșite. Dovada indirectă că Maiorescu a reconstruit aceste forme ne-o dă tot el, când în loc de ž i v e s c «trăesc» < cr. ž i v i t i, scrie v i v e s c și i i v e s c, fiindcă credeà că acest cuvânt derivă din VIVUS, și când alături de v i r ă «vână»» dă și formele i i r ă și ž i r ă, amândouă falșificate, în loc de ž i l ę < cr. žila: Maiorescu știà despre «rotacizarea» lui *l* intervocalic și despre rostirea dialectală dacoromână i n în loc de v i n. In numele pers. H i l′ nu avem afăce cu un FILIUS cu labiala palatarizată (ca arom. h i l′ u), ci cu serbesc. hiljo «chior».

P.

p :—

§ 58. Lat. LACTUCA trebuià să dea în românește în mod normal **lătucă*; forma *lăptucă* se explică printr'o necontenită apropriere etimologică de *lapte*. La Istroromâni se găsesc amândouă formele, cea cu *p*, ca la Dacoromâni, și cea fără *p* (cf. Listele lui Bartoli s. v.), care pare a fi străveche, căci dacă ar fi un împrumut nou din italienește, am aveà *g*, iar nu *c*.

B.

b — v

§ 59. In Listele lui Bartoli găsim, alături de obicinuitul i å r b ę «iarbă» și formele i å r v a J. i a r v a Sc. (influențat de slav. *trěva?)*

b :—

§ 59ª. Grupul MBL a devenit *mn* în AMBULARE > ă m n å (ca la Aromâni și Megleniți). Forma cu *mbl* (ca la Dacoromâni) e atestată de Ireneo (a m b l a c u D o m n o) și de Maiorescu din Jeiăni (â m b l u, â m b l a).

—: b

§ 59ᵇ. Intercalarea unui *b* între *m* și *r* se găsește în c å m b r i ț a «cămăruță» < slov. kamrica (ap. Byhan), cf. încă și slov. kambra, Štrekolj, *Morphologie* 54.

F.

f — h

§ 60. Pe când în p r å h «praf» < slav. (cr.) prah și v r h «vârf» < cr. vrh se păstrează *h* etimologic (devenit *f* la noi), în h l a m ú n d «flămând» avem trecerea lui *f* în *h* din pricina lui *l* următor. (Forma h l a m ú n d o atestă Bartoli din Gb. Gd. B. Sc., cea intermediară h· l a m ú n d din S. L., iar f l a m ú n d din J., din care sat e dată și de Maiorescu și Nanu). Alături de f o m e avem h o m e la Covaz 8, Maiorescu, Ascoli, Ive și Nanu. Maiorescu mai dă și h r e m ă n t à alături de f r e m e n t à, f e r m e n t à. Cazul invers în § 97.

V.

§ 61. In rostirea lui Belulovici n'am putut deosebi decât un *v* bilabial, care având totdeauna această rostire nu a fost nevoie să-l redau printr'un semn deosebit. Cercetătorii mai noi, precum Weigand, Nanu și Popovici deosebesc între *v* (labiodental) și *w* (bilabial); cred însă că ei uneori au fost, fără să-și dea seama, influențați de speculații etimologice. In părerea aceasta mă întărește faptul că în i̯ u v ę scriu cu toții *v*, crezând probabil, ca Byhan (s. v.), că derivă din UBI VELIT, deși *v* în acest cuvânt s'a născut din u̯ (§ 54 a); tot astfel găsim la Nanu și Weigand o v e «ouă»; cf. și nota la Weigand II $^{11}/_{1}$ în *Bibliografie*. Weigand I 243—244 descrie pe *w* astfel: «c'est le *w* sonore labio-labial... p. ex. o a w d u, p r e w t, k o a w t u... En outre nous trouvons ce *w* entre deux voyelles comme un phenomène purement phonétique... š t o a w u, je suis debout; š t i w u, je sais; r e w u, mauvais; g r e w u, difficile». Gartner (p. 54) susține că după vocale avem a face cu un sunet care, pentru ochi (după mișcarea buzelor), apare ca *v*, iar pentru urechi (după impresia acustică) ca *u*; de aceea el îl transcrie cu *ŭ*, indiferent de originea lui; în toate celelalte poziții (intervocalic, inițial, după consonantă) scrie *v*: b l a ŭ, fem. b l a v ę 102 «vânăt» < cr. bláv, blava, n o ŭ, fem. n o v ę 397 < NOVUS, NOVA, v i ț é 844 «vițel», s v i ț ę 1148 «lumânare» < cr. svića. Cu această descriere a lui Gartner se potrivește și scrierea *uv* la Marotti de ex. a u v (ap. Bartoli P. 49). Bartoli P. nu distinge decât un fel de *v*.

v — g

§ 61a. Numai la aparență, în g l' e r m «vierme», cf. § 57.

v — m

§ 61b. O lege fonologică caracteristică dialectului istroromân — care amintește viu trecerea fonologică analogă albaneză (cf. INVITIARE

> m ă s ó ń, etc.) — e prefacerea lui *v* în *m* după prefixul IN (care poate dispăreà mai târziu): (ă) n m e s t í «învești», (ă) n m e ț å «învățà», (ă n) m i s å = în + visà. In împrumuturi din slavonește *v* se păstrează: ă n v r t í (ap. Byhan) < paleosl. vrъtěti. La ceilalți dialectologi aflăm — regulat în Jeiăni — însă și forme cu *v*, astfel: n v e ț å t J. (și la Weigand, Ive, Maiorescu) alături de n m e ț- S. Gb. Gd. B. L. Sc. N. m e ț å C., ă n v e ș t í t J. (ă n v e s t í t Popovici II $^{75}/_{22}$, alături de m e s t i t u II $^{82}/_{77}$, etc.), v i s å t J. v i s J. (o n v i s o t Weigand) alături de n m i- Gb. S. B. C. L. Sc. N.

Ca la noi, găsim și trecerea lui *vn* în *mn*: cr. ravnica > r a m n i ț e.

v — n

§ 61c. Prin diferențiare față de caracterul labial și acordare cu caracterul nazal al lui *m* următor, *v* a trecut în *n*, în a n m n a t Bartoli (Texte) $^{2}/_{8}$ < a v m n a t.

v — p

§ 61d. Ca în Banat (cf. Weigand, *Jahresbericht* III 223), *vt* trece în *pt* în c a p t å alături de c a v t å $^{2}/_{32}$ «căută». Aceeaș schimbare o găsim în o p č å r S. B. C. Sc. N. și Weigand (o v ț å r și o f ț å r Popovici II 133) «cioban» față de cr. ovčar. Dar, din notițele lui Bartoli reiese că și Croații rostesc prin regiunile vecine o p t s e «oi».

v : —

§ 61e. Dispariția lui *v* inițial o găsim, ca la noi, în diverse forme ale verbului ajutător «vrea»: t - e r pl'erde $^{4}/_{66}$, n - e r pute' $^{4}/_{66}$, l - o r uțide $^{4}/_{29}$, n - o i $^{12}/_{37}$ etc., r e n, r ę s, r ę i, r ę, r ę n, r ę ț, r ę și în r e b ă' ț < cr. v r e b a c (dar și r a b a c). Și grupa *vu-* apare ca *u* în u r (< v u r) «voiu aveà» Marotti 75, u t - a v (< v u t - a v) «a avut» Bartoli (texte) $^{2}/_{1}$ (cf. cazul invers § 54 b). Tot astfel a dispărut înainte de *l'* în l' e r m < v l' e r m § 57 și medial în grupuri grele de rostit în o ș o r «oușor» (Popovici II) < ovșor, s p ă r t ę «coș» Glavina V/149 < cr. sprtva. Pentru *v* final amuțit cf. § 55.

— : v

§ 61f. In a s å v «așà» (adj.) n'avem a face cu plusul unui *v* născut pe cale fonetică, ci *v* s'a ivit prin adăugarea unui element derivativ (§ 191). Cf. și cazurile citate în § 54.

M

m — b

§ 62. Din croatul može biti s'a născut prin asimilare regresivă *b o r e b i t (m b o r e b i t la Weigand II $^{2}/_{9}$) și apoi b o r b í t (cf. și § 82b).

m — n

§ 62a. Grupul consonantic MN se preface, ca la Megleniți și dialectal la noi, în *nd* în SCAMNUM > s c ă n d.

Terminația persoanei I plur. din ind. și conj. prez. se termină în *n* în loc de *m*: f l ă n «aflăm», m e z é n «mergem», a v z í n «auzim», etc. Această trecere fonetică e caracteristică nu numai pentru Susnievița, ci pentru cele mai multe sate istroromâne. Din Listele lui Bartoli rezultă că *-m* s'a păstrat numai în Jeiăni (a v é m, r e m, m e ž e m, ț i r é m, cf. și p u r t o m la Nanu 34), în Gradinie și Grobnic, unde însă apare și *-o* la sfârșit (§ 48: a r e m o Gd., s t a ț e m o Gb., s p u r e m o Gb.), iar în verbul «aveà» și în Brdo și Costrceane (a r é m); în celelalte sate avem *-n* (o á r e n S. a r é n C. L., ă r e n S., s t a ț é n S. B. C. L.). La Ive găsim regulat din Brdo formele: l a s a m 2, a r e m 3, m a ĕ' z e m 5, k u v i n t a m 6, etc.; tot astfel ne asigură Popovici I p. 100 că *-m* se aude în Jeiăni și, în parte, și în Brdo. Maiorescu dă l(ŭ)ă m 102 și d ă m 107; Ascoli 62 are t z i r e m o și t z i r e m; Șajovec are o d p r o s t i m (din Susnievița); în Veglia e atestat numai l e s s a m Feretić 15.

Explicarea acestei prefaceri a lui *m* în *n* poate fi dublă: sau avem a face cu o acomodare completă a lui *m* față de *n* următor în cazurile când urmă pronumele n o ț, generalizată în urmă și asupra cazurilor când urmă alt cuvânt, deci z i s - a m n o i > z i s - a n n o ț $^{28}/_{7}$ (cf. în Glosarul lui Glavina: ț e m u s â t e p o l j â n e a r e n o ț ! = a r e n n o ț); — sau avem, tocmai dimpotrivă, un caz de diferențiare înainte de labiala următoare, generalizat mai în urmă și înainte de alte consonante. Bartoli, în opoziție cu rostirea lui Belulovici, a auzit adecă foarte adesea rostirea *np*, *nb* în loc de *mp*, *mb*, — o influență venetă la Istroromâni — (de ex. ă n p r i n d e Ș. Gb. B. L. Sc., n b a š ę r i k ę S. Sc., b u n b ă c J. Ș. — față de b u m b a c Gb. B. C. Sc., c ă n p ă ń e J., c u n p a r ă J. C. Sc. N. — față de c u m p a r ă J. S. Gb. Gd. B. L., c r o n p a v S. z e t e n p í t C. etc., dar numai l i m b a); tot astfel la Ireneo: a n b l a. Același fenomen s'a putut produce și prin fonetică sintactică în cazuri ca: ț o - n m e s Bartoli (texte) $^{4}/_{20}$ (tot astfel: ț o ă n m o r t a $^{4}/_{22}$), apoi (din Marotti:) m u n k a n v r e d a 28, ț o - n f o s t 30, r e z b í n v o 36, l - a n v e z u t 38, l - a m f l a t, corectat în l - a n f l a t 37 (dar și: m e ž e n 11, t è r l i n 21, ś t a p t a n 34, f i j e n n a m i r u 34, odată și *mn*: m o r e j m n a c a s a 28).

In f u r n i g a J. (și la Maiorescu, Ascoli, Ive, alături de f u r m i g a din celelalte sate) avem a face cu o disimilare străveche a lui *m* față de labiala precedentă (*f*), ca la noi. In s t r i n t(a) J. S. Gb. Gd. B. Sc. (față de s t r i m t ę N.), cu cunoscuta șovăire a grupului *nt-mt*.

m : —

§ 62b Dacă, în textele lui Bartoli, găsim a v - n a t $^{2}/_{5}$ în loc de a v m n a t avem a face cu acomodarea completă a lui *m* față de *v* precedent.

B. DENTALELE.

T

t — c

§ 63. Ca în timpuri străvechi (VECLUS < VET[U]LUS) și în timpuri nouă, pe teren dacoromân (Beclean, etc.), găsim prefacerea grupului *tl* în *cl* în cuvântul p e c l' a r, care și în croățește se găsește sub formele pètljar și pekljar (= germ. Bettler). — Cf. § 95.

t — d

§ 64. Numai în m a ị m u n d «mai mult» (Bartoli a auzit în Jeiăni încă rostirea m a ị m u n t), prin acomodarea progresivă a vocii, și în s t u d < cr. š t u t (= it. astuto).

t — ț

§ 65. In loc de *ști* avem *sți* în c u n o s ț i $^{21}/_{11}$ și p r o s ț i $^{40}/_{1}$. Inainte de prefacerea lui *ș* în *s*, aceste cuvinte trebuie să se fi rostit (ca, regional, la noi și la Aromâni) c u n o š t š i, p r o š t š i, care apoi, după § 82, au trebuit să se prefacă în c u n o s t s i, p r o s t s i. Avem însă *st* în s t i v u «știu», m i s l e s t i $^{22}/_{6}$ etc. La Gartner găsim: p a š t s i 562 (îndreptat de Marotti în p a š t i, ap. Bartoli P. 68), n a š t s i 672, k r e š t s i 1008, u š t s i (alături de u š k i) 1111 și tot astfel t s e š t s i 645 «acești».

t — ć

§ 66. După *n*, *te* se rostește ć e în ă n r e ń ć e «înainte» (la Bartoli, în Jeiăni, chiar r e n č e) și m ă ń ć e (= vechiul nostru *mainte* < MAGIS ANTE). Remarcabilă e forma ț e s ć i «acești» $^{8}a/_{21}$ etc.

t—ϑ

§ 66a. Bartoli a auzit în Susnicvița rostirea — probabil idividuală m a i m u n ϑ în loc de m a i m u n t J.

t : —

§ 66b. Dispariția lui *t* între două dentale o avem în ž å l o s n i Weigand II $^{7}/_{5}$ < ž å l o s t n i (și j å l o s n ę Popovici II $^{20}/_{6}$, j å l o s n o Popovici II $^{10}/_{5}$); înainte de ć în c o c o ć i, din c o c o t ć i, pluralul lui c o c o t i ć Glavina; la sfârșitul cuvintelor, de sigur în urma unui fenomen de fonetică sintactică, ca și la noi, în c ă n a i f o s Gb. (Bartoli) «când ai fost».

D

d — g

§ 67. Prin diferențiare față de ń următor, apare *g* în loc de *d* în forma b o ž i g ń a k în graiul lui Tercović, față de b o ž i d ń a k (Bercarić).

d — t

§ 67a. La sfârșitul cuvântului, *d* își pierde fonia în n å z a t (și n å z a t a, n å z a t e) <cr. názad. In p ó t c o v ę, acomodarea vocii față de consonanta afonică următoare nu trebuie să se fi întâmplat pe teren istroromân, deoarece, alături de p ò d k o v a, rostirea cu *t* se găsește și laCroați

d — z

§ 67b. Asimilarea cunoscută și din dialectul aromân și din subdialecte dacoromâne, a lui *d* față de ğ — la Istroromâni ž > z — următor în cuvântul «deget», apare în z å z e t (< ž å ž e t < ğ e ğ e t).

d : —

§ 67c. Ca la Megleniți și la noi, regional, amuțește une-ori *d* final (prin acomodare față de *n* precedent) în cuvântul «când»: c ă n a $^{4}/_{31}$, $^{4}/_{51}$, c ă n ă i $^{4}/_{48}$, c ă n v e r i r i $^{4}/_{74}$, c ă n l - a $^{5}/_{6}$, c ă n m - a $^{11}/_{10}$ etc. (față de c ă n d a $^{4}/_{15}$, $^{4}/_{71}$, c ă n d - l $^{4}/_{90}$ etc. La Bartoli: c ă n Gb. Gd. B. Sc., c ă n d J. S. C. L. N.). In materialul altora găsim același fenomen în m á i m u n Weigand II $^{3}/_{7}$ < m a i m u n d și în s c a n Bartoli (texte) $^{3}/_{8}$ < s c a n d.

— : d

§ 67d. Intercalarea unui *d* între *z* și *r* o avem în r e z d r o n í t (alături de r e z r o n í t 24/5) și în z d r e n í < cr. izrenuti (z d r e n í t Marotti 6, z d r e n i t z ĭ Ive 3). La Weigand mai găsim z d r i l «copt» < cr. zrèl, zrio. (La Sârbii și Slavii din Maced. numai zdrel zdril.) Fenomenul acesta pare a fi des și în graiul croățesc, căci la Bartoli aflăm s d r u k a m i «cu mânile», ʃ d r e p ó n m e j n o g a m i «cu coada între picioare» (alături de ʃ r e p o n, ʃ r u k a m i, cf. și s t r a m o s, alături de s r a m o s «rușine»).

S

s — ș

§ 67e. Despre redarea lui *s* prin *ș* cf. § 81.

s — z

§ 68. La Sajovec găsim scrierea z v a k a (în textele noastre s v a k i) cu acomodarea vocii față de *v* următor. Forma m e z 59/11 (în loc de m e s «mers») la Rakovec, pare a fi influențată de m e z e «merge».

s : —

§ 68a. In a s t ă r ę «astară = astăseară» < a s t s a r ă < a s t ă s a r ă avem a face cu cunoscutul fenomen vechiu al amuțirii, prin disimilare, a lui *s* față de *s* precedent în grupul *sts* (cf. n e g u s t o r, t u s t r e i, etc.).

Dispariția lui *s* inițial o aflăm în următoarele cazuri: p u m ă «spumă» (Popovici), b l' e r a «sbierà» (Popovici I 59), c u r t (Gartner 718, îndreptat de Marotti, ap. Bartoli P. 56, în s c u r t), care poate f i o formă veche (CURTUS), ce se găsește regional și în alte părți ale teritoriului românesc, și c r i l â s S. (față de s c r i l â š Gb. B. Sc.). Dispariția lui *s* inițial s'a putut naște (ca și a lui *a* inițial) prin falsă analogie cu multele cuvinte care se rostesc fără sau cu *s* protetic.

Z

§ 69. In graiul lui Belulovici am putut deosebi un singur fel de *z*, indiferent de originea lui, care e consonanta fonică perfect corespunzătoare lui *s* (§ 81).

z — g

§ 70. In c u t e g «cutez» (Nanu dă și forma c u t e z u) avem a face, nu cu o trecere fonetică a lui *z* în *g*, ci cu o formă analogică, plăsmuită din pers. 2 sing. c u t e z i, după modèle ca t r â z i — t r â g.

C. LICHIDELE.

N

§ 71. *N* rămâne nealterat înainte de *f*, *v* (strein) și *m*: ă n f a t i, i n v e ț e, ă n m e s t í. Inainte de *k*, *g* se rostește velar; în textele noastre l-am însemnat cu *ŋ*: i *ŋ* k ę, m u *ŋ* c å, p r i *ŋ* g a; îl distinge de *n* dental și Gartner, Weigand (care-l însemnează ñ) și adesea Bartoli.

n — d

§ 71[a]. Numai în *mn* > *nd*: SCAMNUM > s c å n d, ca la Megleniți și, regional, la noi, prin diferențiare.

n — m

§ 71[b]. In graiul lui Belulovici, regulat înainte de *p* (înainte de *b* lipsesc exemplele), chiar și în compoziții nouă: ă m p o i, ă m p r e v å l e, deci în opoziție cu observațiile lui Bartoli (cf. § 62 *a*), care însă în graiul lui Terc. a auzit și cu fonetică sintactică u m b u r b e ĭ ú t (P. 40). In f u r m i g ę (față de f u r n i g ę § 62 *a*) «furnică» am puteà aveà forma veche sau o asimilare nouă față de labiala precedentă. Remarcabilă e forma c a s m o Gd. (față de c å s n o L.) < cr. kasno, cu o diferențiare puțin obișnuită.

n — r

§ 72. «Rotacismul», care în deobște trece de cea mai caracteristică lege fonologică a dialectului istroromân, îl găsim în aceleași condiții ca în cele mai vechi texte dacoromâne, adică numai în elemente latine, când *n* erà simplu și se află între vocale, deci: BONA > b u r ę dar ANNUS > å n, CONNOSCO > c u n o s c, GUNNA, păstrat în compusul F a r a g u n a «Fără-gună», PINNA > p ę n ę (Gartner, Maiorescu), p u ț i n (cu *n* și în textele noastre rotacizante), precum și în împrumuturi nouă: c u n f i n e 3/5, p r s t e n e $^{16}/_{31}$, u r d i n $^{5}/_{9}$ etc.

Trecerea aceasta — sau cel puțin începutul ei — e mai veche decât dispariția lui *-u* final (deci ASINUS > a s i n u > å s i r u § 50), însă mai recentă decât influența poziției nazale asupra vocalelor precedente *a*, *e*, *o* (deci MANE > m ă n e > m ă r e; BENE > b i n e > b i r e; PONIT > p u n e > p u r e). Stadiul premergător rotacizării a fost nazalizarea vocalei precedente (cf. A. Procopovici, *Despre rotacism și nazalizare*), ceea ce explică desvoltarea formelor UNA > *ũ n ă > *ũ ă > *u ă > *u o > (v) o, GRANUM > * g r ă n u > > g r ă u > g r ă v u; tot astfel b r ă v u «brâu». In rostirea lui Belulovici n'am

remarcat vocale nazale, decât în măsura în care nazalizarea apare la cei mai mulți Români: în exemple ca plăns-a, *ă* aveà un ușor timbru nazal. Cf. însă § 17.

Exemple: åsir < ASINUS, betă'r < *betră'r «bătrân», bire «bine», bur «bun», damarę̨ţę «dimineață», dumírekę «Duminecă», durå «adunà», farirę < FARINA, gal'irę «găină», i̯lrimę «inimă», lărę «lână», maţirå «măcinà», măr < «MANUS, măre «mâne», mirå < MINARE, mire «mine», omir «oameni», păra «până», păre «pâne», pira «până», pl'ir «plin», pure «pune», ramarę' «rămâneà», rusire «rușine», săr <SANUS, sire «sine», spure «spune», ţåptir «piepten», tirar «tânăr», tire «tine», ţirå «cinà», ţire «cine», ţirę «cină», ţirę' «ţineà», uru «unul», verí «venì», vir «vin», vrur «vreun», zeruŋcl'u «genuche». — Dintre cuvintele începătoare cu prefixul IN- și din- avem rotacizate pe rapói̯ «înapoi», dirapói̯ «dinapoi» și reŋ́će «înainte» (de unde ănreŋ́će după § 182) precum și *rui̯bå (§ 196), de unde ăni̯urbå (§ 196). — Forma mărăŋcu, fiind rotacizată, dovedește că nu putem plecà dela MANDUCO > * MANNUCO > * MANNUNCO (căci NN nu se rotacizează), ci din MANDUCARE s'a născut MAN[D]'CARE > mâncare; formele rizotonice s'au reduplicat în graiul copilăresc (cf. și PAPARE): *mămâncu > (cu disimilarea celor două nazale) mănâncu > istrorom. mărăŋcu (cf. Pușcariu, *Etym. Wörtb.* No. 1022).

Excepții avem numai două: (ă)nuntru, în care *n* s'a menținut, prin influența asimilatorică a lui *n* următor, și în *articolul* (nu și în pronumele) un, care se explică după § 50. Amândouă aceste cuvinte sunt nerotacizate și în textele noastre vechi. Metateza în frunigę (din furnigę) e mai nouă decât rotacismul.

Din materialul altora (cf. Byhan, Popovici, Glavina, Bartoli) exemplele rotacizate se pot înmulți: albirę «albină», alur(ę) «alun(ă)», ănspirå (Popovici II $^{28}/_{29}$) «înspinà, arél «inel», căre «câne», făntărę «fântână», fir «fân», fråsir «frasin», gåbir «galben», lęgăr «leagăn», líndirę «lindină», lur «Luni», lurę «lună», lumirę «lumină», mă'rekę «mânecă», notir «noaten», pașure «pășune», plumărę «plămâni», sir «sân», spir «spin», splirę «splină», surå «sunà», Rumeri «Români» tačuru «tăciune», ţerusę «cenușă», verír «venin», virer «Vineri», virę «vână», viret «vânăt», žinžirę «gingină = gingie», žure «june», žuriţę «junincă».

Și numărul excepțiilor e mai mare dacă luăm în considerare materialul celorlalți dialectologi. O privire atentă asupra acestora ne arată că în toate aceste cazuri avem a face — ca și în excepțiile vechi românești — cu influența asimilatoare sau disimilatoare a unei nazale (*m*, *n*) sau *r* în silabele învecinate. Adesea în asemenea cazuri se găsesc formele rotacizate pe lângă cele cu *n*. Exemple: am(ă)nåt «amânat = târziu»; c(ă)rbur(e) S. (formă sugerată), J. N., Popovici II $^{33}/_{19}$, Maiorescu, Ive.

Gartner, Nanu — c ă r b ú n S., Popovici II $^{33}/_{15}$ (cf. și localitatea K[e]rbun), c ă r b u r a r (Maiorescu) — c ă r b u n â r (Popovici); M â r z i n e l e; s â r č i r a S. Gb. B. — s â r č i n a Gd. B. (Bartoli P. 77, citează părerea lui Tercovici, după care s â r č i r a e o formă «urîtă», întrebuințată numai de oamenii simpli, pe când Pezzolici o preferă formei s â r č i n a); s e m i r â (Maiorescu, Ive, Gartner, Nanu, Bartoli) — s e m i n â t (Weigand II $^{8}/_{1}$); s t r i n «strein» (Nanu); mai puțin sigure: m a č i r și (numai la Maiorescu 103) m a č i n; m â r i u (numai la Maiorescu) și m â n i u (la Weigand: m a ń o t); alături de formele ž i n ž i r e J. Gb. și ž i n ž u r e Gb. a auzit Bartoli și ž i n ž i r i n a Gb. ſ i n ſ u r í n e l e S.; tot printr'un fel de disimilare prohibitivă față de *r* precedent pare a se fi păstrat *n* în c o r u n ę «loc pe unde se coseşte» (Nanu, Bartoli) și f o r t u n ę «furtună» (Nanu), cuvinte care se aud însă și în croațește (k o r ù n a, f o r t u n a, ap. Byhan). Dacă cuvântul g i n e r e, dat de Maiorescu din Schitazza e exact, am avea același caz, însă cu acțiune regresivă. Alături de forma (ă) n u n t r u — al cărui *n* inițial s'ar explică, după Bartoli, ca o influență a slavului vecin n u t r a — din textele noastre, atestată și de Bartoli în combinațiile m n ę n u n t r u S. și v i r o ă n u n t r u J., avem, tot la Bartoli și tot din Susnievița: r u n t r u.

Deși Belulovici mi-a declarat în repețite rânduri că u r o m, ă r o c â s ę sunt construcții imposibile, totuș existența lor — chiar și înainte de cuvinte începătoare cu consonante — nu poate fi trasă la îndoială; și forme cu *nr* și cu vocală nazală sunt atestate. Astfel avem la Covaz: e n r a s e c a l l e 7, e n r ä s ä c a s s a 8, la Ive: u r d u g 15, la Weigand: ă r o o ș t a r i e II $^{4}/_{1}$, cf. $^{6}/_{4}$ $^{7}/_{3}$, o r a t š í III 398 (cu *ă* nazal cf. § 16), u r s e l o II $^{1}/_{9}$ (dar: d i n u r ę II $^{9}/_{7}$, v r u n II $^{7}/_{2}$), la Nanu: u r k o p ú n 21 (dar u n f a t s ó 27), la Marotti: u r f e č o r 13, la Tercovici (ap. Bartoli P. 66): u r b o k ú n, la Bartoli din Jeiăni: i o m e g d i n r u l o c ă n č e l â t și: ă n r-â t (= *în un alt?* sau *în alt?*), la Popovici II: u r b e d a s t $^{1}/_{3}$, d u s r-o n $^{2}/_{25}$, a n c ă ț â t r-o $^{3}/_{6}$, n r o $^{6}/_{32}$, ă n r o $^{9}/_{30}$ $^{64}/_{27}$, a r-o $^{15}/_{22}$, ă r-o $^{21}/_{12}$, r-a $^{21}/_{17}$, ă r-o $^{35}/_{26}$, ă r o $^{62}/_{27}$ (cu *ă* nazal), ă n r u (n) $^{79}/_{17}$, ă n r-u g r a d $^{79}/_{19}$. La Maiorescu 112 găsim și r e r e n t ĭ e (alături de r e n t ĭ e), care corespunde lui ă n r e ń ć e din textele noastre. Cf. și § 132. Se vede dar că Belulovici, care avea un remarcabil talent pentru limbă, a dat un înțeles gramatical celor două variante, întrebuințând pe u r numai ca numeral, iar pe u n ca articol nehotărît. Alții întrebuințează amândouă formele cu raportul original: u n, ă n înainte de cuvinte începătoare cu consonantă și u r, ă r înainte de cele începătoare cu vocală. Alții, lipsiți de talent pentru limbă, întrebuințează amândouă formele, fără nici o distincție; mai mult decât atât: forma u r ę se găsește și ca articol nehotărît, în loc de *o*, bunăoară la Irineo: u r a o v a = una ovis, la Popovici: u r ę k í k e r i ț ă «o ceașcă» II $^{35}/_{10}$; tot astfel în Listele lui Bartoli s. v. u n.

Rămân totuș unele cazuri care trebuie relevate. La Ireneo găsim — alături de Rumeri și urra ova — puine «pâne» în loc de păre, dat și de Ascoli 62—63 sub forma pâne (din Jeiăni) și vino «vin» (dat și de Miklosich, Slav. Elem.) în loc de vir, despre care Byhan crede că e un împrumut nou din it. vino sau din cr. vino. Menținerea lui *n* în puine, care trebuie cetit probabil *pâine*, ne-ar indică vechimea metafoniei (*â* > *âi*) înainte de *e*, anterioară chiar rotacismului, care nu se mai puteà întâmplà, înecontând ca vocală. Ascoli 62—63, care cel dintâiu relevă rotacismul istroromân, aducându-l în legătură cu cel albanez (tosc), dă totuș formele jo tzin și jo vin adăogând: «parohul Micetich mă asigură că a notat în mai multe exemple din Jeiăni *n* conservat, devenit *r* în Valdarsa, d. ex. pâne». In Veglia erà rotacism (la Feretić) în pire 15 «pânea» și tire 16 «tine», precum și în Funtura, Fintira (cf. pag. 17), dar *n* în neka venire 15, care însă trebuie îndreptat, probabil, în neka vire (v. Bibliografia) și în pliena 16, care ar puteà fi un italienism. La Maiorescu e dat fără rotacism jun «ajun, post», neatestat aiurea, și l'in «in» (dat și de Nanu), care însă la Bartoli apare sub forma lin S. și lăn J., primul împrumut din ital. lino, al doilea din cr. slov. lan. Variantele găină (din Schitazza) și gălină (alături de galira, gaira) la Maiorescu 98 se potrivesc cu numele loc. Gajina (§ 271). Dimpotrivă găsim la Maiorescu câteva exemple de *n* rotacizat în cuvinte de origine streină, care însă sunt suspecte și par a fi construite de Maiorescu, astfel: Ţigarii «Ţiganii», din Gradinie, p. 85 (dar ţigan p. 118, ca la ceilalți), pelir «pelin», la care s'ar puteà admite, la rigoare, o orientare după vir, sărăcir «tătarcă» (alături de sărăcin) cf. ven. sarasìn, și rechir «cercel» (alături de rechin) < it orecchino, cr. orećin, al căror *r* s'a putut naște din *n* prin asimilare față de *r* precedent, precum, asimilare regresivă avem în rumerå «numărà» (Nanu, din Jeiăni). Despre originea latină a cuvântului smăntărę «smântână» (care se găsește și ca nume propriu la Românii Apuseni, cf. *Dacoromania* II 361) e a se vedeà acum în urmă *Dacoromania* III 383 ș. u. Tot acolo (p. 381 ș. u.) am arătat că «stână» e un cuvânt străvechiu. Dacă rotacismul nu apare în istror. stânărie (= stână + cășărie), este din cauza lui *r* următor. (Forma stână la Glavina V/75 pare a fi dacoromânism). In Filipårę (Weigand III 397) «Filippano (lângă Pola)» poate să avem a face cu o greșală de scris (*r* în loc de *n*): Tercovici (ap. Bartoli P. 46) cunoaște numai Filipåna.

In numele pers. Banasera avem a face cu ital. buona sera, asemenea în Viţina cu ital. vicino. Sufixul -in (§ 189) nu e latin, ci slav sau italian. Tot slavă e tulpina numelui Buniću (§ 271) și strein trebue să fie numele Źunić, care n'are a face cu «june» al nostru.

Cuvântul cătun, păstrat în toponimie, dovedește prin al său *n* netrecut la *r*, că nu e de origine latină, ci împrumutat din albaneză. Cât despre cuvântul coromâc < comarâc «pălărie», el e de sigur

identic cu «comanacul» nostru (trecut și la Huțulii din Bucovina). Cum însă originea acestui cuvânt nu e cunoscută, s'ar puteà ca forma cu *r* să fie cea etimologică, și la noi *n* să se fi născut din *r* prin asimilare față de *m* precedent.

Cuvântul nostru «geană», deși are în latinește *n* simplu: GENA, arată aceeaș influență asupra vocalei precedente ca și când ar aveà NN (cf. în urmă *Dacoromania* II 47). Am așteptà deci ca la Istroromâni să apară *n*; de fapt așà e atestat de toți cercetătorii și așà (ž å n e) l-a auzit și Bartoli pretutindeni; numai în Brdo, afară de această formă, a auzit la un tânăr și forma ž å r e l e, care însă nu poate reprezentà pe GENA latin (care ar fi dat cel mult * ž i r e l e), ci trebuie să fie o rostire incidentală sau individuală, a cărei *r* să fie condiționat de *l* următor sau de vreun amestec cu alt cuvânt.

Menționăm în sfârșit, din interes bibliografic, studiul lui O. Densușianu, *Rotacismul în dialectul istrian* în *Rev. crit.-lit.* V 15—20 și 33—40, studiu bazat pe material necomplet și îndoios.

n — l

§ 73. Prin disimilare față de nazala următoare — fenomen cunoscut și din alte regiuni romanice (cf. Dicționarul meu etimologic) — s'au născut formele l u m e «nume» (atestat și de Bartoli din S. J. N.) și l u m e r «număr» (la Bartoli l u m e r o N., n u m e r o J.); tot astfel se explică g l o ę i n ę «gunoiu» (Nanu) < slov. gnojina.

n — n'

§ 74. Pluralul lui å n e å ń, formă care corespunde exact vechiului și dialectalului nostru «ai»; ń pare deci a fi reflexul regulat a lui NNĬ (și deci «ani» al nostru un plural nou, refăcut din singularul «an»). Incolo, înainte de *-i* al pluralului (§ 113) și al persoanei 2 sing. (§ 148) *n* simplu se păstrează nealterat. Remarcabilă e muiarea lui *n* în ă ń s $^{23}/_{9}$, pluralul lui ă n s (cf. însă la Gartner ă n s i 649, la Weigand ă n š, la Bartoli ă n s J.); *n* s'a muiat pe vremea când se rosteà ă n ș i, al cărui *ș* eră deci palatal. Cazul invers, ca un *š*, *ž* precedent să producă muiarea lui *n*, îl avem în z ń i d a r < cr. žnidar (= germ. Schneider).

In împrumuturi din croățește, lui *nj* îi corespunde *ń*: cr. ânjel > å ń e l (la Weigand o n y e l u II $^{3}/_{14}$), cr. ognjište > o g ń i s t e (pentru o g n i š t ę la Gartner și o g n i š č e la Ive, cf. slov. ognišče), cr. počinjem > * p o č ń i > * p o š ń i (tot așà p o š g n í la Ive 9, dar p o š n í Gartner 3, Weigand II $^{1}/_{14}$, pe care Byhan le derivă din cr. počnem-poceti), cr. pustinja > p u s t i ń e, cr. škrinja > s c r i ń e, cr. škornja > s c o r ń e, cr. sridnji > s r i d ă ń (la Weigand II $^{2}/_{6}$: s r i d n ę), cr. življenje > z i v l' e ń e. Insă: cr. naganjati > n e g a n ę' i,

cr. oganj, > o g a n Gd. Remarcabil e, la Bartoli, s å ń și š å ń S. < cr. san, poate amestecându-se ital. s o g n o.

Și prin fonetică sintactică s'a muiat *n* înainte de *i̯* următor; atât numai că rezultatul nu e *ń*, ci *n* + *ń*: ă n - ń - e $^{33}/_{1}$ «în (i)el», d i n - ń - e $8^{a}/_{21}$ «din (i)el» (dar: d i n i̯ e $^{20}/_{6}$ $^{35}/_{1}$), z d i h n ę' n - ń - å $^{7}/_{19}$ «suflă în ea». S'a menținut însă n i̯ în n i̯ u r b å.

— : n

§ 75. Din pricina lui *n* precedent s'a intercalat, în vechime, prin propagare un *n*, ca la noi, în z e r u *ŋ* c l' i «genu(n)chi» și în n u n ț «nuntă». Se pare însă că înaintea unui *ț* (< *č*) intercalarea unui *n* se poate iscà și fără a fi condiționată de vecinătatea altei nazale: å ț(a) > å n ț(a), al cărui *n* nu poate fi vechiu (căci am aveà * ă n ț a), ca și în i̯ ę n ț a (căci am aveà * i̯ i n ț a) cf. § 196, apoi în z r n ț í, $^{4}/_{31}$• < cr. izručiti. Inainte de *g* avem plusul unui *n* în a *ŋ* g u š t (alături de a *γ* u š t), ca și în croățește de altminteri (angošt). Alte cazuri de *n* intercalat înainte de consonante, sunt (ap. Byhan): c a n t r i d ę, care, precum îmi comunică Bartoli, e o relicvie dalmată, păstrată la Serbocorați (cf. și n. loc. *Cantrida* lângă Fiume); Ive dă și l â n ž e 12 «minciună» și l e n ž í 3 «minți» (Bartoli a auzit numai l ă ž P. 57, l ă ʃ S. și l ă ž í B. C. Sc. l a ž í N. l a ʃ í S. l o ž í Gd. l u ʃ í L.). Miklosich *(Rum. Unt.* I 84—85) credeà că în acest cuvânt *n* se explică ca în al nostru *cinste*: pe vremea când, în bulgărește, se ziceà рѣкъ și рѣнкъ (paleosl. рѫка) s'a putut naște și din paleosl. чьсть «cinste» și din лъжа forme cu *n* intercalat. Byhan (s. v.) crede că cuvintele istroromâne derivă din cr. l a ž «minciună» și l a ž e m «mint», cu intercalarea unui *n* «neorganic», ca în š t ă n z ę Gartner 1183 «potecă» (s t ă n ź a Bartoli P. 80, dar s t â z a Glavina IV) < cr. s t e z a (s t a z a).

n : —

§ 75ª. Amuțirea lui *n* prin disimilare completă față de nazala precedentă o avem — ca la Aromâni — în m u k á (Miklosich, W. d. R. 9, și la Marotti 2 m u k a t etc.), alături de obișnuitul m u *ŋ* c å, — și în s p a m e t í (alături de s p a m e n t í § 202).

L

§ 76. In graiul lui Belulovici am distins numai *l* și *l'* (*l* muiat). Bartoli a auzit incidental și *ł* (*l* velar), de ex. u o ł a S. Sc. Unii dialectologi, între ei și Gartner, scriu uneori *l* (cf. § 77) unde eu am distins duslușit *l'*, d. ex. r e s c l i d e 70, z e c l i d e 71 «deschide închide». Tot astfel la Rakovec s a t u l $^{59}/_{29}$ «sătui» (plural), la Asco,

consecvent j e l «ei», iar la Bartoli consecvent č e l i «cei», r e s p o l - t e alături de r e p o l' - t e B. și d o i v i ț e l i (îndoios) L.

l — l'

§ 77. Dacă după *l* avem o consonantă palatală, acest *l* se moaie: å l' ț «alți». Despre consecințele acestei schimbări asupra flexiunii cf. § 78. Forma a l' ț este atestată de Maiorescu 84, care o scrie a i l ț i, adăugând însă că se rostește și a l ț i (greșite sunt la el formele a ț i și o a ț i). La Gartner mai aflăm: d u l' ț e 912 «dulce» (și la Glavina C. 71, Weigand și Nanu, dar d u l č e la Bartoli P. 88), c a l' s 1104 «calzi», însă: r e s c ú ț 409 «desculț» (cf. r e s c u ț à «desculță» la Maiorescu), s c u ț i 986 «asculți», u ț i 1337 «uiți» (<*ul'ți). In grupa *lbi*, *l'* e redat de diferiți dialectologi în mod diferit: a l b Gartner 94 «albi», ǫ l b ĭ Weigand I 244, ǫ b i l', ǫ l b' (Jeiăni) Nanu, cf. și a l b i r ę. Despre m u ș å l' ț, u l' s cf. § 79, despre m u ị z e § 89.

Inainte de *i* accentuat și după *g*, *l* apare muiat în p l' i r «plin» (auzit de Bartoli în toate satele; la Gartner totuș p l i r 451) și în cr. zagledati > z e g l' e d í. Bartoli a mai auzit și š p l' i r a J. «splina», v i n t l' i v J. «vântos» (cf. cr. s a n - l j i v «somnoros») ž l' i b «vale» < cr. žlieb (cf. žljebast), iar după *g*: g l' u h S. (alături de g l u h J. N.) < cr. gluh, g l' i s t a S. L. (și croățește gljista) alături de g l i s t a, g l i s t i n a J. B. N. (și croățește glista).

In împrumuturi din croățește, lui *lj* croat îi corespunde *l'* istroromân: cr. ključ > c l' u ț, cr. ljubiti > l' u b í, cr. miljiár (ital. migliaro) > m i l' a r (la Garner m í l a r 74), cr. (ne)prijatelj > (n e)p r i å t e l' (dar p r í a t e l u Weigand II $^{4}/_{14}$), cr. pekljar > p e c l' a r (la Gartner p é k l y a r 659 dar p e k l ę' i 600 «cerși»), cr. prolijem > p r o l' í, cr. sablja > s å b l' ę, cr. škulja > s c u l' e, cr. smelijem > s m e l' í, cr. valjati > v a l' ę' i, cr. volja > v o l' e, cr. zakoljem (zaklati) > z e c o l' í, cr. življenje > z i v l' e ń e. M u l ę' i și t r l i (la Weigand) nu vin din cr. muljati și trljati ci din ven. molár (ital. mollare) și cr. trliti, variantă a lui trljati (Bartoli).

l — n

§ 78. Prin asimilare față de nazala precedentă în m a i m u n d «mai mult», iar în grupa MBL în AMB'LARE > ă m n å. Tot astfel în m u n z e, m u n g u, m u n s (Nanu) «mulge, mulg, muls». Cât despre z v ă r n í (Nanu, Glavina V/19), *n* este etimologic (cf. cr. izvrnuti, slov. zvrniti) și numai la noi («zvârli») cuvântul pare a se fi amestecat cu tulpina onomatopeică *vrl-* (cf. *Dicț. Acad.*).

l — r

§ 78a Forma f ă r m i n å n t, «chibrit» (cf. și Bartoli P. 47, f u r m i n á n t la Gartner 1132, dar f u l m i n á n t la Maiorescu) =it.

fulminante, *r* în loc de *l* apare și în varianta croată (f u r m i n á n t, alături de f u l m i n á n t). Covaz dă în loc de l u forma r u, care, dacă există, se va fi născut, prin fonetică sintactică, (asimilare sau disimilare față de *r* sau *l* la începutul cuvântului următor). Alt caz de asimilare față de *r* precedent e š p i r i č o r u (alături de š p i r i č o l u), dat de Bartoli din Brdo. In r m å r < ARMARIUM, Istroromânii au păstrat pe primul *r* nedisimilat în *l* («almar» în Transilvania, cf. § 196).

l : —

§ 79. O deosebire mare față de dialectul dacoromân — dând naștere la forme grele de înțeles (cf. § 200) — este amuțirea lui *l* în poziție finală și înainte de consonante când nu urmă (la origine) un *e*, sau *i* (cf. § 77): å b «alb», c å «cal», c å d «cald», c u c å «culcà», i e «el» r e s c u ț «desculț», s a t ú «sătul», s c a d å «scăldà», s c u t å «ascultà», v u t å < *u l t a «uità». Tot astfel (din materialul altora): o n k a t s o t - a w (Weigand II $^{6}/_{3}$) «încălțat-a», apoi b å t ę «baltă», p å m ę «palmă», p u p ę «pulpă», care dovedesc că pe vremea acestei treceri *ă* final încă nu devenise *ę* spre a formà «poziție moale», precum în c a d é r (și singularul c a d ę r e) «căldări» *e* se rosteà încă *ă*. Alături de forma a l v a t (Maiorescu) «aluat», avem și a w å t (Nanu), cu *l* dispărut.

Această lege fonologică a avut urmări însemnate în flexiune. După modèle ca: c å «cal» — c å l u «calul» — c å l′ «cai» (cf. serb.-croat. s o k o «uliu» gen. s o k o l a); s a t ú «sătul» — s a t u l ę «sătulă», neutru s a t u l o, s'au putut orientà substantive ca: c a f é «cafea» — c a f e l u «cafeaua» și adjective ca g r e(v) «greu» — g r ę l ę «grea» neutru g r e l o, ț e(v) — ț e l ę — ț e l o «întreg», v e s e — v e s e l ę (Gartner) «vesel» (cf. cr. v e s e o — v e s e l a). Gartner și Nanu dau dela n o v «nou» plur. n o l′. Mai interesantă e declinarea b e ĭ a t - b e ĭ a l ĭ ț Glavina C. 32, 70, m u ș å t «frumos» — m u ș å l′ ț (Popovici II $^{73}/_{20}$, Glavina C. 34, 74, alături de obicĭnuitul m u ș å ț) «frumoși» după analogia lui å t «alt» — å l′ ț «alți», sau u d — u l′ z (Gartner) «uzi», după analogia lui c å d — c å l′ z «calzi».

Amuțirea lui *l* e mai nouă decât amuțirea lui *u* final, căci avem c a l u > c a l > c å. Dacă articolul *l* a amuțit și el pe cale fonetică (c a l u l u > c a l u l > c å l u) sau pe cale analogică, ca la noi, nu putem ști; totuși ținând seama de faptul că numele de Valahi apar în graiul și în documentele sârbești cu terminația *-ul*, ajungem la o epocă destul de recentă pentru dispariția lui *l* final. Popovici I 14 menționează din Chersano și azi numele vechiu *Burul* (cf. comuna B u r u în Munții-Apuseni). Tot astfel e greu de constatat dacă *a* înaintea pronumelui posesiv și a numeralelor ordinale e original și la masculin sau s'a născut din *al* (§ 227). Pe timpul când *-l* final amuțeà la Istroromâni, pronumele «acel» se întrebuința numai în forma «deictică» cu *-a* final, căci avem numai ț e l a (la masculin), nu și *ț e (< cel, ca i e < i e l). Judecând

după cuvântul b a t a «baltă», conservat în graiul Slavilor čakavici din Veglia și după m n i e l u, d o m n o Ive Vegl. 186 s'ar părea că *l* final și preconsonantic dispăruse și la Românii veglioți. Cu această constatare stă însă în contradicție v i ç e l Ive Vegl. 186, d e l g u l e și a l d e l s n i c Feretić 15, forme cu atât mai remarcabile, cu cât și în dialectele čakavice ale Slavilor din Veglia (la Omišalj) *l* final și preconsonantic dispare (K a š t ẽ < it. castello, cf. P. Skok. *Archiv za arban. star.* II (1924) p. 334).

Amuțirea mecanică a lui *l* final și preconsonantic nu s'a extins și asupra pronumelui conjunct *l*, care s'a menținut în procliză și encliză: v e r l d å «îl vei da», c ă n d l i e «când îl el...», i e - l v a t a l' å 4/90 «el îl va tăia» etc. In unele regiuni *l* s'a păstrat grație formelor flexionare în care apariția lui e regulată: astfel alături de v i ț é J. S. Gb. B. L. «viței», avem și v i ț é l N., din cauza lui v i ț e l u S. Gb. B. C. L. (forma articulată); tot astf[illegible] u n m l' e l Gb., alături de obicinuitul m l' e (m ń e, m i e) S. B. C. și a r é l «inel», alături de a r é (a r ę'). Bartoli P. 68 ne asigură chiar că Tercovici nu admiteà p o r č é «purcel», ci cunoșteà numai u r p o r č e l', care e vădit reconstruit din pluralul č u d a p o r č e l'. Formele c a l Gartner 852 și s ă t u l (alături de s a t ú) Maiorescu 113 par a fi greșite.

Soarta lui *l* preconsonantic când urmà *i* nu e clară și pare a fi condiționată și de accent, căci avem (în materialul altor dialectologi) g å b i r «galben» dar a l b i r ę «albină».

Amuțirea lui *l* în condițiile arătate s'a întâmplat sub influența limbei serbo-croate, iar stadiul intermediar a fost *u* (cf. cr. topal > topao, vol > voo > vo, vladalac, genit. vladalca > vladaoca etc.). In împrumuturi nouă *l* dispare de obiceiu în aceleași cazuri în care el a amuțit și în croațește, d. ex. it. volta > cr. vota > istrorom. v o t ę. In textele noastre *l* amuțit în astfel de împrumuturi apare mai ales după *o*: f a ț ó (din fațól), p o (din pol), p r o t o c ó (< protocol), dar å ń e l, r e g å l, o l t å r, p o l n o ć n i ț ę. La alții găsim: la Gartner: c a š t é l 43 «castel» (dar c ă s t e u Maiorescu, c ă s t é v Bartoli P. 50) < cr. kaštél (și kàštio), s p i t á l 45 (și la Ive, Maiorescu) «spital» < cr. špitál, b u c á l 78 «ulcior» < ven. bocàl, cr. bokál, p i n é l 91 «pământuf» cf. ven. penèlo, s c a r p é l 136 «daltă» < ven. scarpélo, f i l 375 «fir» < ven. filo, a p u š t o l 1334 «apostol» < cr. apoštol, c ó l t r ę 419 < cr. koltra, a ț a l 150 «oțel» (și la Nanu I 42) < cr. acal; la Nanu: s o l n i t s ę < slov. solnica (cr. sonica), la Weigand II $^{5}/_{1}$: y e n e r o «general», z d r i l «copt» < cr. zrel (și zrio); la Popovici i e l v ę «brad» II $^{13}/_{9}$; la Glavina: s o l d, s o l d a t; la Tercovici (ap. Bartoli P.) p ă c ă' și, rar, p ă c ă' l 68 < cr. pakào și pakól, t o z é 83 «tocilă» (la Maiorescu 118 t o ț e l, t o c e l) cf. cr. tocilo, i e l (texte) $^{4}/_{5}$, s e ń å l Sc. și s e ń ę' S. «semnal».

In p r i l Gb. (și p r i l o, dar p r i o) din p l i r «plin», metateza s'a întâmplat după ce *l* final nu mai puteà dispăreà; păstrarea lui *l* în imperativul s c o l «scoală» se explică prin faptul că, alături de această formă, e obicinuită și forma întreagă s c o l ę.

R

§ 80. In rostirea lui Belulovici *r* era dental (alveolar). Nici un dialectolog nu face menţiune despre *r* uvular. Deasemenea nu ştim să se fi menţinut rostirea *r̃*: numai Maiorescu III susţine că «*r* la începutul cuvintelor se pronunţă totdeauna cu aspiraţiune, cu un fel de *h* sau *î* mut, ca la Tracoromâni (Aromâni)» şi dă, din Schitazza, forma h r i p ă, aiurea r p ă sau 'r i p ă (p. 99), iar la cuvântul r ă p e d e observă că «în Schitazza se pronunţă mai bine acest cuvânt, la alţii *r* foarte aspirat» (p. 112).

r — l

§ 80[a] Prefacerea lui *r* în *l* prin disimilare faţă de *r* următor în s r e b r o > s l e b r o Gb. şi în > c a m a l 'e r a $^{13}/_{21}$, care apare însă cu acelaşi disimilare şi la Croaţi (kamaliera, lângă Albona, cf. *Pagine istriane* VI. no I—V). In p l e g n í < cr. pregniti avem a face cu o contaminare cu sinonimul său a s e p l e c à (§ 202).

r : —

§ 80[b] Amuţirea lui *r* prin disimilare completă o întâlnim, ca la noi, în p r i s t e <*p r i s t r e, în b e t ă' r <*b e t r ă r şi în p r i c r i ž í > p r i k i ž í (Tercovici ap. Bartoli P. 69) «a-şi face cruce». In c u m p í r «cartof» <c r u m p í r, disimilarea primului *r* se întâlneşte şi la Croaţi (k u m p í r). Simplificarea grupului *rl* în *l* o întâlnim incidental în c å l e = c å r l e în textele lui Bartoli $^{2}/_{10}$. In m e g «merg» şi m e ž e (Rakovec $^{59}/_{18}$) «merge» dispariţia lui *r* e de natură analogică (cf. § 172 şi Conv. lit. XXXV 817).

r : —

§ 80[c] Intercalarea lui *r* după *t* în silabă finală se pare că o avem, ca în textele noastre vechi, în ă n t r u «înainte» (§ 196).

C. CONSONANTE PALATELE ŞI MUIATE.

§ 81. Lichidele *l* şi *n* se rostesc şi muiate: *l'*, *ń*; chiar şi *η* (*n* velar) are un corespondent rostit cu caracter muiat: *ń̓* în cuvintele m ă *ń̓* ć e, r e *ń̓* ć e. Sunetul ć e împrumutat dela Serbocroaţi şi nu are, la Istroromâni, un corespondent fonic. Velarele muiate *k'* şi *g'* lipsesc.

In graiul lui Belulovici nu existau sunetele *š* şi *ž*, ci ele se confundau cu *s* şi *z*, care însă nu se rosteau nici ele cu articulaţie dentală, ci, pe cât îmi pot da seamă, prepalatală. Când căutam să imit eu sunetul

acesta, articulam cu vârful limbei în dosul alveolei, deci mai mult apical, din care cauză limba aveà o mică scobitură. In consonanţă cu această rostire a lui *ş*, şi *č* se confundă cu *ţ*. In textele mele, nevoind să introduc prea multe semne, am scris *s*, *z* şi *ţ* atât pentru *s*, *z* şi *ţ* original, cât şi pentru cele rezultate din *š*, *ž* şi *č*. Caracterul palatal al lui *š* şi *ž* rezultă şi din muiarea lui *n* în apropierea lor, cf. § 74.

La Weigand în *Jahresbericht* I p. 124—125 cetim : «Alle Autoren, ich selbst nicht ausgenommen, sind inkonsequent in der Wiedergabe dieser Laute. Der Grund liegt darin, dass individuell verschiedene Aussprachen vorkommen, und auch dass der Laut von Verschiedenen leicht verschieden aufgefasst wird. Markus Zvetšić in Susnjevitsa und Franz Stroligo sprechen z. B. f o s t, Nestor Scrobe f o š t. Letzterer sprach ŝi, die beiden ersteren ši. *ts* aus lateinischen *c* wurde bald t ŝ, bald t š gesprochen..." Nanu face deosebire — care corespunde etimologiei — între s şi ŝ. Gartner (p. 54) scrie «s este subţire de tot («ganz dünn») numai între vocale şi în combinaţiunile t s, s p şi s k; altfel nu e curat («unrein») sau de tot larg («ganz breit»), mai ales înainte de t». In majoritatea absolută a cazurilor aflăm la el *s* şi pentru *ş* (şi *ts* pentru *č*); numai rar e *š* pentru un *š* etimologic, une-ori pentru *s* etimologic (d. ex.: p u š 118 «pus», t r a š 575 «tras», n e v ę́ š t ę 700 «nevastă», m u š k ę 916 «muscă», š t a 940 «sta», u š k á t 1109 «uscat» şi tot astfel ž: k r e ž ú t 215 «crezut», f r u n ž ę 554, 1018 «frunză», v e ž u t 981 «văzut»», etc.) Ireneo transcrie în acelaş fel pe c a s s a «casă» şi c a s s «c a ş», din ceea ce rezultă că nu distingeà între rostirea *s* şi *ş*, fără să ştim dacă prin cei doi *s* voià să redeà un *s* afonic sau un fel de *ş*; judecând însă după f i z o r i şi f o r z i n, în care *z* nu poate aveà decât valoare de *ţ*, vom admite că şi *ss* redà pe *s* şi erà scris dublu ca să nu se citească fonic (ca în ital. r o s a). Şi în mostrele din Veglia avem *s* în loc de *ş*: s á s e, s á p t e Ive Vegl. 186, k a s s i, a s s a s i etc. Feretić 15; în schimb avem însă *ž* chiar şi pentru *z* original: ź á c e Ive Vegl. 186. Sajovec are *š* şi *ž*: š t i, š i, ž i v l j e n i e, č e r, s r i č n e etc. numai š e d e şi s e d e. Rakovec are *s*, *š*, *z ž*, *ţ* şi *č* exact aşa cum ne-am aşteptà din punct de vedere etimologic: a š a $^{59}/_{11}$, a š a v a $^{59}/_{12}$, š i $^{59}/_{29}$, p i č o r u $^{59}/_{5}$, t o r č e $^{59}/_{19}$, č i r e $^{59}/_{30}$, ž a b a $^{59}/_{3}$, ž i v l j e n j e $^{59}/_{12}$, s l u ž b a $^{59}/_{19}$, l u n ž $^{59}/_{14}$, c a s e (= ţâse) $^{59}/_{19}$ etc. La Covaz avem neconsecvenţă: m o r e s t i, z å ţ, p o ţ n í, ţ u d a, dar ž i v í, č e l a, t u n č e, z i č e (cf. Bibliografia); Ascoli scrie š t i v u, s t i i, s t i e 68. Maiorescu 34 scrie că *č* se pronunţă între ч şi ц, dar mai aproape de ч. La Schück avem š ŏ' š e «şase», 214. Glavina are adesea *ş* pentru *s* original: f u ş IV «fus», n a ş IV «nas», o ş IV «os», u ş c å («cu ş nu s!») V/158 «uscà», ş a r e V (cf. nota 94!) «sare» şi, invers, k e m e s a V/80 etc. sau amândouă formele: b i s t í V/50, b i ş t í V/52; în «Calendarul» lui găsim: d i ş e s c 32 şi d i s e s c 71, s t e p l e à 41 şi ş t e p l ì 77, ş c h i p u n 76 şi s c h i p u n e 32, p o s n i 75, 46 şi p o ş n i t a v 61, s m u l ì 77 şi ş m u l ì 41,

braghesi 33 și braghește 70 (< croat. brâgeše < ven. braghese), ușne 6 și usnea 77 «buză», șopățu 33 și sopăț 76 «lăutar», mușat 34 și musalîț 34, șcornie 77 și scornia 61 «cismă», etc. Iată ce-mi cominică Bartoli cu privire la sunetele *s* și *ș* (*z* și *ž*, *ț* și *č*): «In istoria sibilantelor istroromâne, ca și în cea a graiurilor slave ale Carsiei trebue să distingem două faze diferite. In faza dintâi, care se poate numì prevènetă, toate satele aloglotice conservau sibilantele *s* și *ș* distincte, ca în dacoromânescul *sare* și *și*. In faza a doua se introduse acel «*s* vènet» (scris de Weigand *ŝ* și de Italieni *ś* sau *s* cu un punct dedesupt), care făcù ca area prevenetă (cu *s* deosebit de *ș*) să se restrângă din ce în ce mai mult. Astăzi numai câțiva din Istroromâni și din vecinii lor Slavi — și adecă numai cei ce sunt mai puțin expuși comunicațiunii cu Veneții din Albona, Pisino, Fianona, etc. — mai conservă faza prevenetă (*s* și *ș*) și o conservă mai mult sau mai puțin fidel». Deoarece această fază e prețioasă pentru etimologia cuvintelor istroromâne și slave și, în general, pentru istoria acestor graiuri, Bartoli a însemnat cu grijă cuvintele care cuprindeau astfel de sibilante, căutând cu deosebire subiectele care făceau încă deosebire între cele două sunete. Rezultatele cercetărilor lui sânt uneori surprinzătoare. Astfel Pepo Belulovici din Susnievița, de 13 ani, rostià numai *s*, pentru *s* și *š*, vorbind istroromânește și croățește (d. ex. câsa, câs; tidelas, tisi), pe când frate-său Giuseppe, de 11 ani, rosteà *š*, *ž* și *č* (câša, câš, činč, čirâ, žeruncl'u; tidelaš, tiši); Antonio Popić aveà numai *s* și *ț* în amândouă limbile (țekaj-me «așteaptă-mă» sițu? «ai auzit?» vețerot «cinà», țistí «curăți», țrno «negru», nasen, vasen «nostru, vostru», drʃi «ține!»); un jucător de cărți rostià dódiți și dódiči «douăsprezece»; Tercovici făceà deosebire când vorbià graiul său matern și când vorbià croățește: «la noi se źiče mâčeha e Hrvâti źicu maćeha».

Ș

š — s

§ 82. In loc de *š* apare, la Belulovici regulat *s* (§ 81); numai în cuvântul cršćâne $^{15}/_{2}$, deci în legătură cu ć următor, am notat pe *š*, care pare a se rostì muiat. In sorețu (și la Tarcovici, care de altfel deosebește pe š de *s*, a auzit Bartoli P. 77, $^{38}/_{1}$ soreč) *s* ar puteà fi original (SOREX); probabil însă că odinioară s'a pronuțat și în acest cuvânt *ș* (cfr. șoarece, arom. șoaric). Ca urmare a acestei schimbări fonetice avem la Istroromâni omonimitatea pronumelui s' (în s-a dus) și și (în s-a facút «și-a făcut») și a pluralului și singularului în cuvinte ca grâs «gras» și «grași» ($^{15}/_{18}$). Că trecerea aceasta nu e prea veche ne dovedește

influența diferită pe care o are *s* original (s ę r ę) și *s* < *š* (s å s e) asupra lui *ea* următor.

Exemple: ăńs $^{23}/_{9}$ (plur. lui ăns), cås $^{7}/_{11}$ «caș», cręste $^{15}/_{25}$ «crește», dusu $^{7}/_{41}$ < serbo-croat. dušu, term. -esti «-ești» (fermesti $^{4}/_{71}$, moresti $^{4}/_{10}$, mislesti $^{22}/_{6}$ etc.; cf. § 65), harambåsa $^{9}/_{27}$, mrsave $^{15}/_{18}$, nuscårle $^{15}/_{7}$, påste $^{5}/_{1}$, pisę $^{9}/_{4}$, previse (<cr. previše) $^{4}/_{66}$, rois $^{35}/_{1}$ «roșu», så $^{4}/_{37}$ «așa», såse $^{10}/_{11}$, séliste $^{7}/_{4}$, si, simiie $^{4}/_{36}$ (ital. scimia), siromås, steptå, stiie $^{4}/_{35}$, țersít $^{23}/_{8}$, use $^{10}/_{17}$, zåsto $^{5}/_{25}$, etc.

š — ž

§ 82a. Prin contaminare cu cuvântul roža «trandafir», vechiul roišu J. S. Gb. Gd. B. C. Sc. N., apare în unele sate și sub forma roižu Gd. L. Sc.

Ž

ž — r

§ 82b. Pentru cr. može biti > borbit (§ 62), cf. trecerea *r* la Serbocroați în može > more, nebože > nèbore.

ž — z

§ 83. Paralel cu schimbarea lui *š* în *s* avem trecerea *ž* > *z*: coze <cr. kòža, sluzbę «slujbă», zirure $^{4}/_{90}$, zivi $^{4}/_{54}$, <cr. živiti, zos, zucå, zurå, zutå, etc. La acestea se adaugă cazurile cu *ž* < *ǧ* cf. § 85.

Că trecerea nu e veche ne-o dovedește influența diferită pe care o are asupra unui *e* următor *z* original (zęțe) și *z* < *dž* (zåzet). In muskę $^{10}/_{25}$ < mužkę avem prefacerea lui *z* > s (*muzke) înainte de consonantă afonică.

ž — š

§ 83a. Rostirea germană a lui *s* inițial e cauza că cuvântul «Seife», chiar trecut prin filiație slavă, apare la Istroromâni când ca žaįfę Gb. B. C. Sc., când ca šaįfa J.

Č

č — ț

§ 84. Paralel cu *š* > *s* avem *tš* > *ts* (cf. § 81). Exemple: acmoțe $^{8}/_{11}$, ănținze $^{29}/_{2}$, bițu $^{5}/_{1}$ <cr. bič, cl'uțu 16/23 <cr. ključ,

c o p å ţ «copaciu», c o ţe $^{9}/_{2}$ «coace», c o v å ţ < cr. kovač, i n v e ţ e < it. in vece $^{4}/_{42}$, m i ţ $^{6}/_{12}$ «mici», m u ţ e n í c $^{38}/_{1}$ «mucenic», n i ţ ú r $^{7}/_{21}$ «niciun», p o m i ţ é s c < cr. pomičem, p o r ţ $^{15}/_{18}$ «porci», r å ţ e $^{8}/_{11}$, s o r e ţ u, t å ţ $^{37}/_{2}$ «taci», t e z å ţ $^{5}/_{20}$ (plur. lui t e z å c), t r ę ţ e $^{6}/_{29}$, t u n ţ e $^{4}/_{43}$, ţ a «aceà», ţ e r $^{15}/_{36}$, ţ e r s í t $^{23}/_{8}$ ţ i i a $^{5}/_{10}$ «acia», ţ i r é ţ, ţ i r å $^{9}/_{29}$, ţ i r e $^{5}/_{33}$, ţ o b å n $^{28}/_{1}$ «cioban», ţ u d ę $^{4}/_{33}$, < cr. čuda, u ţ i d e $^{8}/_{41}$, v å ţ $^{24}/_{7}$ «vaci», z å ţ e $^{17}/_{21}$, z ę ţ ę $^{20}/_{11}$, z i ţ e $^{4}/_{7}$, z r n ţ í $^{4}/_{35}$ (cr. izručiti) etc..

Tot ca *ţ* apare *č* în grupul *čk*, care la Istroromâni n'a ajuns să se simplifice, ca la noi, în *šk*: cr. kàčka > c a ţ k ę, cr. mačka > m å ţ k e $^{4}/_{95}$, m u ţ c å «mușcà (< mučcà)». In rostirea celor ce păstrează pe *č* avem c u č k ę «căţeà» (Nanu) < cr. kučka.

č — s (< ş)

§ 84a In nemilocită vecinătate cu *n*, *č* apare ca *š* — devenit *s* după § 82 — în cr. počnem > p o č n í, (atestat la Papanti, ap. Bartoli P. 68) > p o š ń í > p o s ń í și în o n š a (Weigand II $^{6}/_{2}$) < o n t š a (Nanu 20; în textele noastre å n ţ a).

Ğ

ğ — z (< ž)

§ 85. Ca în unele regiuni dacoromâne, africata *dž* a devenit *ž*, păstrat în graiul unor Istroromâni (cf. la Ive s u ž e 6, t r a ž e 12 etc. la Tercovici: ú ž e r u Bartoli P. 86 etc.) și devenit *z* (§ 83) în rostirea lui Belulovici: ă n ţ i n z e $^{29}/_{2}$, f u z í $^{5}/_{21}$, l i n z e $^{18}/_{20}$, s ă n z e $^{4}/_{92}$, s t i n z e $^{8}/_{7}$, s u z e $^{35}/_{1}$, z å z e t $^{16}/_{37}$ «deget», z e r u η c l' i $^{7}/_{26}$. Tot astfel z e p < cr. džep.

La Ive găsim, după *n*, afară de forma p l ă n z e 14, și p l â n g e 10; tot astfel l i n g e 10.

Despre urme de *dz* cf. § 86c.

ğ : —

§ 85a In loc de «mergi, merge» forma obicinuită e, ca în unele regiuni dacoromâne, m e r i, m ę r e, cu amuţirea analogică a lui *ğ*.

Ţ

ţ — ć

§ 86. Remarcabilă e prefacerea lui *ţ* în *ć* în împreunarea dativului pronumelui pers. 2 cu pers. 3 a verbului auxiliar: ć - a z i s $^{18}/_{1}$,

«ți-a zis», ć - a v p i s ę' i t $^{4}/_{92}$ «ți-a scris», ć - e $^{8}/_{37}$ $^{10}/_{7}$ «ți-e». (La Popovici II aflăm t - i e $^{8}/_{6}$, ă t - i e $^{8}/_{23}$ t' - i $^{8}/_{36}$ etc.). Ca la Serbocroați, avem schimbul între *ć* și *ć* supt forma *ț* (§ 84) - *ć* în: cr. sriče sriću > s r i ț e $^{10}/_{21}$ — s r i ć u $^{5}/_{18}$ și în ț å ț e — ć å ć o.

ț — f

§ 86a Forma m u s t å f a (Tercovici) «mustață» apare cu *f* și la Croații din partea locului (m o š t a f i ap. Bartoli P. 61).

ț — s

§ 86b La Gartner întâlnim adesea trecerea *ts* > *s*, fără să putem stabili, din materialul său, regulele acestei evoluțiuni fonetice. De obiceiu *ts* final se preface în *s* când, prin adăugarea unei terminațiuni, devine intervocalic, d. ex. p r e t s — art. p r e s u — plur. neart. p r e s (dintr'un mai vechiu p r e s i), art. p r e s i și p r e s u r l e 337 (tot astfel k l u t s 174, z l í b ĕ t s 85, b r a t s 789, u d o v ĕ' t s 706, s k o p ĕ t s 834, s o r e t s 866, r é b ĕ t s 908, chiar și f r a t e, plur. f r a s, art. f r a s i 681, deși în texte avem f r a t s p. 78); dimpotrivă *ts* se păstrează la plural, când s'a desvoltat dintr'un *k* sau *t* de ex. k u v a t — pl. k a v a t s, art. k ú v a t s i 790, a m í k — plur. art. a m i t s i 701 (tot astfel: k o r t s i 63, d v o i t s i 683, g u t s - i 786, b u r i t s i 817, a r e t s - i 833, p o r t s i 856, b r e t s i 869, k o k o t s i 901, n u t s i 1037, o b l a t s i 1116). Remarcabil e schimbul între *ts* și *s* la verbe, ca l i t s í — l i s é s k 309, t u t s i - t u s é s k 537, sau la substantive feminine ca k l u t s a n í t s ę — art. k l u t s a n í s a plur. k l u t s a n i s e, art. k l u t s a n i s e l e 175, a t s ę — art. a s a 1339, g l y a t s ę — art. g l y a s a 1100 (dar verbul ă n g l y a t s á 1101), s v i t s ę — s v i s a 1148. In cazuri ca m l a t s ĕ n, fem. m l a s n ę, plur. m l a s n i, fem. m l a s n e 1105 pronunțarea grupei consonantice t s n a fost înlesnită în s n. Dintre ceilalți dialectologi, numai Weigand are un caz de *ts* > *s*: š t u s II $^{7}/_{1}$ < š t u t s, pluralul lui š t u t. Se pare deci că avem a face cu auzirea, din partea cercetătorilor germani, a lui *ts* istroromân ca *s*, căci *s* nemțesc (în *bis*, *dass* etc.) e mult mai asemănător cu *ts* decât cu *s* din rostirea venetă.

Dz

§ 86c Africata *dz* o întâlnim la Gartner în cuvântul d z i n d z i r ę «gingie». Dimpotrivă, croatul podzimak (= pod + zimak) apare tot la el ca p ó z i m a k «toamnă». La Belulovici n'avem nici o urmă de rostirea *dz*, în locul căreia apare *z* și când derivă din *dž* (§ 85) și când e urmașa lui *dz*: z i, z i ț e etc.

ć

§ 87. Despre acest sunet pătruns dela Croați am vorbit în § 81. El s'a desvoltat din *t* (§ 66) și din *ţ* (§ 86) înainte de vocale palatale sau a pătruns în limbă deodată cu împrumuturi din croățește, de ex. cr. mladìć > m l a d í ć $^{7}/_{5}$, cr. pláća > p l å ć e $^{7}/_{9}$ etc. Unii dialectologi îl redau prin *ţ*, *č*, sau *t'*.

L'

—: l'

§ 88. După model slav (cf. serbocroatul zdravje > zdravlje, bezumlje, dupl'a < *dupja «scorbură», grabl'e = pol. grabia, kapl'a = pol. kapia, got. biuts > v. slav bljut etc.), Istroromânii intercalează un *l'* între labială și *i̯* (care *i̯* a fost mai apoi «înghițit» de *l'*): p l' ę r d e «pierde», f l' e r «fier» etc. Tot astfel la alți dialectologi: m l' e z Sc. N. (și Maiorescu 104, Popovici I 117) și m l' e ʃ g u (§ 104), alături de m i̯ e z u Sc. «miez», m l' e J. S. Gb. Gd. C. L. Sc. N. (Rakovec $^{59}/_{25}$, Weigand, Nanu, Gartner) «miel» (alături de m i̯ e B. C. și m ń e § 90), m l' å (Weigand, Nanu) și m l' å l i ț a J. N. m l' ę l a Sc., m l' å l a S. «mia = mioară», m l' å r e J. S. Gd. C. Sc. N. (Maiorescu, Weigand, Gartner) «miere», b l' e r å (Popovici I 59) «zbieră». In cuvinte de origine streină: o b l' a l ă (Popovici II 130) și o b l' a l i ț a J. «obială», p l' a ž ę' i̯ (alături de p i a ž ę' i̯) «plăceă» < cr. pjaćer (ap. Byhan). Despre c l' e p t dintr'un mai vechiu p l' e p t «piept» § 57. Metateza p r e i̯ d e < p i e r d e trebuie să se fi întâmplat înainte de ce acest cuvânt ajunsese la forma p l' ę r d e. Intre *i̯* și labială avem intercalarea unui *l'* în c u l' b u (Weigand III 219, c u l' í b u C. Sc. N., c o l' ú b u J. alături de c u i̯ í b u S. B. Gd. Gb. L., Gartner), care se regăsește și la Megleniți sub forma k u l' b (cf. și vechiul-românesc *cuiub*) și în ž a l' f ę (Weigand III 219), alături de obicinuitul ž a i̯ f ę.

Plusul unui *l'* îl mai avem în următoarele cazuri: m o ž l' e n u «creieri» (Gartner) < slov. možjani, c l' e m e ș e (Popovici I 52) și c r a g u l' u S. «vultur». Cel din urmă se găsește și la Serbocroați cu *l'* > *i̯* (kragulj și kraguj). M o ž l e n u ar putea fi o «rostire inversă», într'o regiune în care *l'* începuse să devină *i̯* (§ 89) și tot astfel c l' e m e ș e, care însă se puteà fi și o rostire analogă după c l' e p t < k e p t + p l' e p t (§ 57). In d o p e l j e l j «a conduce (caii)» la Marotti (ap. Bartoli P. 44 și 88) în loc de d o p e l' ę' i̯ (part. d o p e l j e j t 88) < slov. odpeljati, avem a face cu propagarea primului *l'* în silaba finală.

l' — i

§ 89. In graiul lui Belulovici vechiul *l'* (din lat. *l* + *ĕ*, *ī i̯*, și *cl*, *gl*), precum și *l'* în împrumuturi nouă, s'a păstrat: f i l' «fiu», f o l' $^{4}/_{77}$ «foi»,

l'epure «iepure», mul'ęre «muiere», pul' «pui», tal'å «tăià», ţel'i «cei», cl'emå «chemà», ocl'u «ochiu», rescl'ide «deschide», zeruŋcl'i «genunchi», vegl'å «veghià»; crål' «craiu» l'ubí «iubì», nepriiåtel' $^{8a}/_{5}$, vol'a «voia», zivl'eńe» $^{12}/_{1}$, cl'uţu $^{16}/_{31}$ etc.

Tot astfel, în general, la toţi cercetătorii, începând cu cei mai vechi (mughiara, fratogli = fratsgli Ireneo, pl'ire Sajovec, življenje, filja Rakovec etc.).

Numai într'un singur caz în locul lui *l'* apare *i̯*, şi anume la pluralul masculinelor articulate: deşi avem i̯el' «ei», cårl'i «carii», ţel'i «cei», întâlnim numai boi̯i $^{5}/_{1}$ «boii» etc., şi nu boi̯l'i, precum am aşteptà şi precum de fapt rostesc Aromânii. Aceleaşi fel de a articulà îl găsim la Megleniţi, unde, alături de forme ca boil' cal'il', întâlnim de cele mai multe ori forme ca cucoţii, u̯amini (Th. Capidan, *Meglenoromânii* p. 134). Dacă, cu privire la articol, am puteà admite o dispariţie a lui l' prin disimilare în exemple ca pul'il' > megl. puil', cal'il' > istrorom. cal'i (*Dacoromania* III 390) sau prin fonetică sintactică în cazuri ca boil' l' vedu > boi l' vedu «boii îi văd», rămân totuşi de explicat, la Megleniţi, forme cu *l'* > *i̯* precum; i̯ert, i̯artă, a̯ĭ în loc de l'ert, l'artă, ăl' (Capidan *l. c*). Asemenea cazuri întâlnim, în mod sparadic, şi la Istroromâni. Astfel la Rakovec $^{59}/_{4}$ găsim: ji se vedae «i se pare», la Weigand şi Gartner avem muizi «mulgi», care presupune un mul'zi (§ 78); la Bartoli avem şi forma mi̯e, fem. mi̯á, pl. mi̯ale C., care mai degrabă s'a desvoltat din ml'e etc. (§ 88), decât să fie forma străveche. Forma taj́á la Ive 4 (în loc de tal'å) e suspectă, iar cuvântul foy «foglietto» (Gartner 267) e de sigur un împrumut recent (cf. cr. foj Bartoli P. 46), căci corespondentul lui FOLIA e folye (Gartner 1018) «foaie». Celelalte cazuri le întâlnim la Maiorescu, Nanu, Glavina şi Popovici, încât ar puteà fi dacoromânisme: astfel găiră, găină («rar», alături de galiră, galină) Maiorescu 98, ai ibid. 84 (å l' la toţi ceilalţi), voiă 123 (vol'e la toţi ceilalţi), y 9 (în loc de l' ę) Nanu I 46 şi i̯a Popovici II $^{10}/_{20}$ (alături de l'a ib. $^{61}/_{8}$ şi obicinuitul lę ib. $^{11}/_{21}$), apoi måi̯u «maiu, baros» Popovici II p. 123 (am aşteptà *mål' ca arom. mgl. mal'u); în textele lui Popovici aflăm: «neka-i̯[l'] dai̯e» $^{1}/_{17}$, ceea ce ar indicà că şi dativul pronumelui personal conjuct l' poate apăreà sub forma i̯, apoi: zavedęi̯ $^{6}/_{37}$, care nu permite altă interpretare decât zavedę'-i̯ în loc de zavedę'-l' «de a-i vedeà», în sfârşit şi i̯e $^{5}/_{29}$ $^{34}/_{35}$ se pare că nu e o variantă a particolei afirmative i̯a «da», ci mai de grabă: i̯-e < l'-e «îi este»; nici fame e «familie» pe care Popovici, îl reproduce după Glavina, nu pare a fi urmaşul direct al lat. FAMILIA; cf. şi § 88.

Se pare deci că pentru evoluţiunea lui *l'* în *i̯*, cunoscută din multe alte limbi şi generală la Dacoromâni, avem începuturi şi la Istroromâni, care pot fi de dată tot atât de veche ca şi *ń* > *i̯* (§ 91). Atunci s'ar explicà

și v o i̯, care apare cu *i̯* în loc de *l'* și la Aromâni, ca un precursor străromân al prefacerii lui *l'* în *i̯*, deși pentru aceasta s'ar putea admite cu Bartoli *(Das Dalmatische* II § 470 și Kr.) un vojo (păstrat la Veglioți și în limba veche italiană v o j o și v o i) în loc de VOLEO, după AJO (< HABEO) în latina vulgară.

l' — ń

§ 90. Intre un *m* precedent și un *i̯* următor apare, la Istroromâni, ca variantă a lui *l'* (§ 88), sunetul *n'*: m ń e «miel» = m l'e. După Popovici I 55, forma m l'e se întrebuințează în cinci sate, iar m ń e în trei; Marotti îndreaptă în m n y é, m n y o á r e pe m l y é, m l y a r e ale lui Gartner (ap. Bartoli, P. 60). Bartoli atestă forma m ń e în S. și B. (aici alături de m i̯ e în gura unui bătrân) și tot din aceste două sate m ń å r a ««mierea». Acest ń s'a desvoltat din *l'* prin acomodare organică față de nazala precedentă, iar nu invers, cum crede Byhan s. v., ademenit de dialectalul dacoromân *mn'el.* Că evoluția a fost de fapt *mi̯ > ml' > mn'* se vede limpede din slov. mljava > m l' å v ę (Weigand ap. Byhan) > m ń å v ę «prăjină» (Popovici I 149) și cr. dimlje > d i m n y e «coapsă» (Gartner).

Tot astfel se explică apariția unui *n'* între *m* final și *i̯* prin fonetică sintactică: m - ń - ai $^{3}/_{2}$ $^{8}/_{10}$ «mi-ai», (ă) m - ń - a (v) $^{5}/_{9}$ $^{5}/_{11}$ $^{17}/_{25}$ $^{22}/_{36}$ «mi-a», m - ń - e $^{8}/_{8}$ $^{16}/_{9}$ «mi-e» (dar la Bartoli: m i - a d å t J.).

N'

§ 91. Vechiul *n'* s'a păstrat (neprefăcându-se în *i̯*, ca la Dacoromâni): å ń «ai (= ani)»; cf. și b å ń e J. S. N. și suf. -o ń u: r ă ț o ń u S. Sc. N. etc. (§ 187). Tot astfel în cuvinte de origine streină: å ń e l u $^{12}/_{30}$ z i v l' e ń e $^{12}/_{1}$ etc. § 74. Inainte de *ć* avem nazala muiată omorganică *ń*: ă n r e ń ć e, m å ń ć e; același sunet, însă articulat ceva mai înapoi, în p u ń g. Forma b u t o i «butoiu mic», dată de Maiorescu 88 (din Jeiăni) e suspectă; Bercarici și Ballacici (Bartoli, P. 43) nu o cunosc. — Popovici I 100 afirmă că a auzit în Brdo formele s p u ń u, ț i ń u și v i ń u (în loc de obișnuitele s p u r, ț i r, v i r); forma din urmă e atestată și de Ascoli și Ive (v i g n u); cf. și § 147. Remarcabilă e forma v r ę s e s p u i̯ e $^{7}/_{32}$. Dacă nu cumva s'a desvoltat din s p u r, după analogia verbelor itacizate, cu *r* la sfârșitul tulpinei, ca dacoromânescul «piaie» și «ceaie» (precum am presupus în *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* p. 23), trebuie să presupunem că într'o epocă foarte veche, *ń* începuse și la Istroromâni să se prefacă în *i̯*, ca la noi — cf. analogia lui l' > i̯ § 89 — și că atunci s p u ń e s'a transformat în s p u i̯ e; mai târziu, poate sub influența limbei slave, din care intrau o mulțime de cuvinte cu *ń*, printr'un fel de reacțiune împotriva acestei legi fonologice, formele cu *ń* s'au generalizat din nou, fără să mai

poată atinge și pe v r ę s e s p u ị e, analizat greșit de vorbitori (cf. § 132). In această supoziție ne întărește cuvântul å ń e r «aier», atestat de Popovici II 87, care nu poate fi decât un caz de hiperurbanism (cum e bunăoară *cimpońu*, *vătrańu* în regiunile vestice dacoromâne, născute din *cimpoiu*, *vătraiu* < *cimpol'u*, *vătral'u*, cf. Dacoromania III 667). Se pare chiar că în vremile mai nouă Istroromânii au o predilecție pentru ń, precum reiese din cazurile citate în § 74.

— : n'

§ 91a. Despre intercalarea unui ń între *n* și ị următor cf. § 74; despre å ń e r § 91. Un caz de intercalare a lui *ń* între *s* și *i* atestă Bartoli în Listele sale: cr. lisjak > l i s ń å k.

E. VELARELE.

§ 92. Consonantele *c* (*k*) și *g* s'au păstrat în general intacte. Vocala ę și vocalalele palatale în dezinențele cuvintelor nouă nu le aficiază: b o s k ę, plur. b o s k e $^{6}/_{20}$, v e r u g ę, plur. v e r u g e, b å n ă c, plur. b å n k i, b i s å g e l e Bartoli, p. 41 «dăsagii» (< cr. bisàgi), cr. rukati > r u k ę' ị, m i k ę, m u s k ę, f u r n i g ę, v ę r g ę etc.; tot astfel înaintea sufixului slav - *ić*: m í k i ć, p o r k i ć etc.

Uneori mi s'a părut că în loc de *g* aud, în rostirea lui Belulovici, între vocale, spiranta velară *γ*; cu deosebire clar am auzit cuvântul r o *γ* u, dar și m a *γ* a r i $^{1}/_{60}$ r e z l e *γ* å t $^{4}/_{82}$, chiar și, prin fonetică sintactică, d i l a *γ* u t $^{30}/_{7}$. Acelaș lucru îl atestă Nanu pentru Jeiăni, citând și exemple de *g* ajuns intervocalic prin fonetică sintactică: a *γ* u ŝ t 30, -u *γ* o n ę' 35, p l u *γ* u 36, - a *γ* ó d i n e 40, - a *γ* o s p o d i n u 40, cf. și *γ* o ṛ t l ę n «gâtlej» < cr. grkljan. Bartoli ne spune că în Jeiăni *g* e puțin aspirat înainte de *a*, *l* și *r*: g^{c} r å s, g^{c} l' i n d a, g^{c} r o s; tot la el găsim *h* în loc de *g* în cuvintele: n e h = nego, r a s t e h n í, «așterne» (r e s t e g n ę' C.), s t ú m i h (s t ù m i g u Gb. L.) < ven. stúmigo. Cf. și observările lui Byhan sub litera *g*. Pentru o rostire *χ* a lui k între vocale, am găsit numai la Gartner 868 notația š t á *χ* u r u «guzgan» = s t a k o r Glavina IV (= š t å f o r Bartoli, P. 79) < cr. štakor.

C

c — g

§ 93. In graiul lui Belulovici: f u r n i g ę «furnică», ca în cuvintele cu sufixul - *ic* substituit prin -*ig*, î n g a s t i g ę' ị, alături de c a s t i g ę' ị cu asimilare regresivă, și în g a m b i ę' ị (acesta, sub forma g a m b i å t și la Slavii de lângă Albona, cf. *Pagine istriane* VI no. 1-2).

< it. cambiare. La Ascoli 70 găsim f r e g = frec, influențat de it. frego; la Bartoli: b u r i g u S. N. (pretutindeni de altfel b u r i c u), p a v ú g u S. p á v u g u Sc. p a u g u C. (față de p å v u c u, p a v ú c u B. p á v u c u C.), iar după *n*: j i n g a C. (încolo j i n c a, -k ę), cu care e a se comparà ž u ñ g la Weigand, ap. Bhyan (la Bartoli P. 91 ž u *ŋ* k).

c — h

§ 94. Ca la Aromâni *(ahtare* etc.), avem, alături de (a) c m ó (č e) J. S. B. L. Sc. N. și forma (a) h m o(č e) Gb. C. (în Gd. a c m o č e și a h m o č e). Cf. și § 92.

c — t

§ 95. Inainte de *l*, întâlnim, ca la Croați (pòkle și pòtle), variantele p o c l e și p o t l e. Nanu dă și forma *γ* o ̯ r t l ę n «gâtlej» < cr. grkljan. Cf. §§ 63 și 92.

c: —

§ 95[a]. Ca la Megleniți, și regional la Dacoromâni, sufixul *-esc* se rostește fără *c* final, însă numai în unele verbe sau numai individual, ceea ce e un indiciu că avem a face cu un fenomen de fonetică sintactică. Belulovici aveà consecvent *-esc*; Ascoli 68 dă în paradigmă f i n é s; Glavina scrie consecvent *-esc*, numai în Glosar dă odată forma p i p e s; Byhan dă, după Nanu, din Jeiăni: d o m i s l é s, l i v é s (c), n a z i r é s, n a s a d é s; dintre cei întrebați de Bartoli P., Pezzolici rosteà *-esc*, iar Tercovici *-és*: š e m p i j é s 74, s f i r é s 74, s o p é s 76, s t r o k u l é s 80, a r m é s, p r o m e t é s, p r o p n é s etc. Acelaș Tercovici i-a spus: «Sušńevți źicu j o r o d é s; la noi se źiće j o s t i s k é s cu dinți». De sigur că și Maiorescu a auzit s p e r é s (precum rostește Tercovici, ap. Bartoli, P. 78), în loc de s p e r é s c; influențat de forma dacoromână, el a scris însă s p e r e z.

In grupul *scl'*, *c* a amuțit în š l' o p «schiop» atestat din Jeiăn i de Bartoli și Byhan și în verbul š l' o p e s c Glavina IV.

G

g — c

§ 96. La Bartoli găsim odată n c l' e c å t B. «închegat», care e rezultatul unei asimilări progresive. Unui *g* dacoromân îi corespunde un *c* în cuvântul neclar etimologicește b e r i c å t a «beregată» Bartoli, P. 40.

g — r

§ 96a Schimbul între *g* și *r*, care apare în n e b o g o $^{25}/_{11}$ față de n e b o r e $^{18}/_{4}$, se găsește și la Serbocroați (cf. § 82b).

g — v

§ 96b Lui «belciug» dacoromân îi corespunde, în Jeiăni, forma b e č u v u Miklosich, Sl. El. Se pare că stadiul intermediar a fost * b e č u *γ* u, cf. § 92.

— : g

§ 96c Forma m l′ e ʃ g u «miezul» din Jeiăni, nu are un *g* desvoltat pe cale fonetică, ci datorit unei contaminări între «miez» și cr. mozga.

F. CONSONANTA h.

h — f

§ 97. Alături de forma h r u š v ę «pară», < cr. hrùšva, atestată de Gartner și Weigand, acesta din urmă a mai notat și forma f r u š v ę, în care am puteà aveà a face cu o asimilare a lui *h* față de *v* următor. Pentru š t a *χ* u r a lui Gartner 868 = s t a k o r Glavina (< cr. štakor), Tercovici întrebuință forma š t å f o r Bartoli P. 79. Cazul invers, de *f* transformat în *h*, în § 60.

h — ş (s)

§ 97a După model slav, unui *h* la sfârșitul masculinelor singulare, îi corespunde, la plural, un *ş*, care se rostește *s*: s i r o m å h, plur. s i r o m å s $^{4}/_{1}$ $^{4}/_{35}$ (cf. dacorom. vătaf-vătași etc.).

h — v

§ 97b In loc de a h m o ț e găsim la Covaz 8 forma a v m o c e, cu acomodarea omorgană a spirantei *h* cu labiala următoare.

h : —

§ 97c Amuțirea lui *h* între două consonante ajunse în nemijlocită vecinătate, apare în v ă r d e < vărh de.— Alături de (a) h m o ț e (= acmoțe), găsim și m o ć e Ive 13, m o č e Bartoli P. 37, în care se pare că grupul inițial greu de pronunțat *hm* s'a simplificat în *m*, dacă nu

cumva avem a face cu urmaşul lui MODO, fără iniţialul ECCU -, ca în dacorom. *amu* faţă de *acmù*.

— : h

§ 97d Proteza unui *h* e extrem de rară. Maiorescu 99 dă din Schitazza forma h r i p ă («ceilalţi: 'ripă, 'rpă»), în loc de r p ę; Schück 214 scrie h ū' n g l j a «unghie» din Jeiăni, iar Bartoli dă din Jeiăni h á r b u r (= ǫrbur la Nanu).

SUPLEMENT LA FONOLOGIE.

Cantitatea vocalelor.

§ 97e In graiul lui Belulovici n'am observat lungimi şi scurţimi vrednice de însemnat. Tot astfel cei mai mulţi dintre culegătorii de material, nu fac deosebire între vocale lungi şi scurte, sau însemnează lungimea numai incidental. Astfel Ascoli 69—70 are de două ori f ō s t ā, apoi l ēg ā, f r ēg ā, adăogând nota: «l'*a* finale assai spiccato e quasi coll'accento». Glavina, în Glosarul său, scrie incidental: k o l ō, k ō k o c i, k u v a t ū, r ū c i, r e s l e g ā, m ī s l ī, r a z u m ī, iar în texte: g r o s ū, o c o l ō, s ū. Consecvent găsim însemnarea cantităţii la Schück: ū r, d ō j, p ā' t r u, š ō š e, š ō p t e, u ō' p t, d ē' v e t, d ē' s e t, k v a r n ū r, m i l j ā r u, k ō' a p u, u ō k l u, n ā s s u, k ū' v e t u, p ō' a m a, h ū' n g l j a, č e r b ī' č a, k ō' ž a, h r b ō' t u, ū m e r u, ž ā b a, š ō r e č u, š ā [r] p e l e, l ī' s i c a (214), s ā k a, v i c ē l u, k ā' p r a, ā s i r u, l i ē p ŭ r ŭ, r ī k a, k u m a r ā k u, s l ā m a, k ō' a s s a, k ō s a, k o s ō' r u, b ī' č u, l ū r, u t ō' r k, s r i ē d a, č e t r t ā' k, s ō' m b o t a—t r ĕ' j, f r ŭ n t a, d ĭ n t r e, ŭ r e k l j a, ž e r u n k l j ŭ (215), b ŏ v u, l i e p ŭ r ŭ, v ĭ r ē r, d ŭ m ĭ' r e k a (216). Şi Gartner distinge un *ă* scurt, pe care-l înseamnă *ĕ* (cf. prefaţa). La Bartoli am întâlnit numai f ŭ r á L., întovărăşit de observaţia «u breve?».

Calitatea vocalelor.

§ 97f Despre vocalele *ę* şi *å* s'a vorbit mai înainte. Bartoli mai distinge uneori şi un *e* închis în f l' ę r u Gb. f l' ę r («*e* molto chiuso») B. şi v ę r Gb. «vrei» (dar: ver L.), un *u* deschis în s a t ú Sc. şi adesea un *o* închis: p ǫ l'a (alături de p o l'e) J., c ǫ r n i l e B., b ǫ t r a J., c u n ǫ s c J., s f i d ǫ k i (alături de s f i d o k i) S., d ǫ i̯ (alături de d o i̯) Sc., m ǫ r t e J. Gb., t ǫ t a n ǫ p t e J., d ǫ n ǫ p t̡ J., n ǫ i̯ J. n ǫ s t r o J., ǫ l a J. u ǫ ł a S., p ǫ r c u p ǫ r c a J. (alături de *-o-*), p ǫ r c B. (alături de p o r c), d r ǫ b e n J. (< cr. droban), r ǫ b a J.,

vọ i̯ J., chiar și pentru *o* desvoltat din *oa*: s ọ r e l e J.Gb. L., t ọ r n a-l'B. In deosebi Antonio Popich aveà un «*o* foarte închis, care sunà aproape ca *u*».

Contracțiuni vocalice.

§ 98 a) Două vocale egale se contrag în aceeaș vocală:

a + a > a: ț ă s t a - m (< ț ă s t a a m) flât $^{4}/_{35}$ ț ă s t a - v (< ț ă s t a a v) fost $^{4}/_{42}$;

e + e > e: l - e r (< l e e r) $^{3}/_{4}$; p r e n d e (< PER + INDE) $^{4}/_{79}$, d e n d e (< DE + INDE) $^{12}/_{36}$;

o + o > o: i̯ o - i̯ (< i̯ o o i̯) vę $^{5}/_{13}$;

b) Două vocale diferite se contrag încât:

α) rămâne vocala dintâi. Acesta e cazul când după un cuvânt terminat cu o vocală urmează verbul ajutător a v e à:

å + a > å: i̯ å - v (< i̯ å a v) rodít $^{4}/_{30}$;

e + a > e: i̯ e-v (< i̯ e a v) mislít $^{4}/_{38}$, m u l' ę r e-v rodít $^{4}/_{41}$, i̯ e-v lât $^{4}/_{95}$, i̯ e d ă n a i̯ s t i l e-m trupít $^{9}/_{29}$, i̯ e-v-ntrebavę'i̯t $^{9}/_{25}$ etc., chiar și (i̯el') priste m â r e (< m â r e a) mes $^{8}/_{19}$. La Sajovec și k a r l e f a c u t «carele a făcut»;

ę + a > ę: i̯ u v ę-m (< i̯ u v ę a m) lât $^{30}/_{28}$;

i + a > i: s i-m (< s i a m) verít $^{22}/_{36}$, s i-v mes $^{27}/_{8}$;

o + a > o: i̯ o-m (< i̯ o a m) pus $^{8}/_{14}$, (dar: j'âm Bartoli $^{4}/_{20}$), p r a v o-i̯ tu vut $^{17}/_{23}$, a h m ó-i̯ zeigrę'i̯t $^{18}/_{8}$, t a n t o-n dobndít $^{8}/_{33}$. Excepție: n o g -a i̯ (< n o g o a i̯), fost $^{7}/_{7}$ $^{7}/_{19}$;

u + a > u: La Marotti 40 găsim odată t u j 40 «tu ai»;

β) rămâne vocala a doua:

a + o > o: croat naopak > n o p a c $^{1}/_{19}$;

e + a (å) > a (å). In forme ca: l-av spus...l-a lasât $^{4}/_{53}$ l-a zis $^{4}/_{59}$, ntrebât-l-a «le-a întrebat» $^{4}/_{91}$, dus-v-am $^{5}/_{19}$ n-an rezdilít $^{21}/_{22}$ n-ai̯ dus $^{26}/_{26}$ am puteà admite că avem a face cu contracția ă + a > a, întâmplată pe când dativul și acuzativul plural al acestor pronume aveau încă forma: n ă, v ă, l ă. La Weigand II găsim însă și forme necontrase: ă l e a s p u s $^{5}/_{6}$, l e a m $^{6}/_{6}$ etc. De asemenea în c-a nascút $^{4}/_{92}$ (alături de k e å r e $^{10}/_{31}$) s'ar puteà admite că avem a face cu forma veche c ă a, iar în forme ca ț-a v u t $^{4}/_{53}$, ț-a ț f a c ú t $^{8a}/_{5}$ n'avem, probabil, a face cu o contracțiune a lui e + a > a, ci cu absorbirea lui *e* în *ț* (*č*) precedent (ca în ț a < c e a). Contracții avem de sigur în: s-a (< s e a) lasât $^{4}/_{77}$ >, m-a (< m e a) $^{5}/_{20}$ t-a (< t e a) rugât $^{5}/_{21}$, t-å i̯ (< t e å i̯) facút $^{5}/_{31}$, d o c l-a (< d o c l e a) $^{8}/_{30}$ (alături de d o c l [e] a f l å r e $^{4}/_{60}$), t r e i̯ l a (< treilea) $^{8a}/_{5}$, p r e n d-a (< p r e d e a) $^{8a}/_{11}$ ț i r-a (< ț i r e a) $^{9}/_{21}$ n a *ŋ* c a (< it. n e a n c h e) $^{10}/_{7}$, d-a ț i i̯ a (< d e a ț i i̯ a) $^{23}/_{7}$ d-a i̯ (< d e a i̯) $^{16}/_{81}$, p e r k-a v (< p e r k é a v) $^{4}/_{20}$, etc. La Weigand II avem, alături de contrageri ca: n u s a v r u t o t o p ì $^{5}/_{4}$, și forme necontrase ca: z e k l' i s s e a w $^{5}/_{4}$. Cele mai multe exemple ni le dau femininele

articulate de decl. III: l u m a (< l u m e a) $^{4}/_{60}$, s e c u r a (< s e c u r e a) $^{5}/_{24}$, n o p t a (< n o p t e a) $^{6}/_{20}$, etc. Contracția aceasta trebuie să fie mai veche decât prefacerea lui e a în ę (§ 35), căci, dacă ar fi mai recentă, am aveà, probabil, * l u m ę, * n o p t ę etc. La Ireneo avem m u g l i a r a și c a r g n à; acesta din urmă, fiind transcris cu *gn*, pare a arătà că restul unui *e* se auzeà în acel *n* muiat precedent. Numai c å r ę (feminul lui c å r l e) apare cu ę în loc de *a*. Bartoli are, alături de c å r ę S., și c å r a (c a r a) J. N., formă pe care o întâlnim și la Marotti (ap. Bartoli, P. 74); despre aceasta e a se vedeà cele spuse în § 21. Forma c a r e se aplică, poate, mai întâiu după prepoziții, ca reconstrucțiile false citate în nota $^{4}/_{30}$*;

e + ă > ă: s-ă n (s e ă n) $^{15}/_{20}$;

e + o > o: t-o r (< t e o r) cl'emå $^{4}/_{74}$ t-o i̯ $^{6}/_{8}$ k-o i̯ $^{9}/_{13}$ $^{22}/_{27}$ l-o r (< l e o r) coțe $^{39}/_{7}$. In o d u c l å, n d u c l å S. B. C. Sc. «deochià», dintr'un mai vechiu o d o c l' å, contracția poate să se fi întâmplat în stadiul * *dăocl'à*;

e + u > u: v r u r $^{4}/_{83}$, v r u n $^{13}/_{12}$, ca la noi, presupune, poate, un *v r ă-u n; i̯o < i̯e u s'a desvoltat probabil printr'o formă intermediară i̯ă u, cu contragerea grupei ă u > o;

u + a > a: Negațiunea n u pierde, ca la noi, pe u înaintea verbului ajutător la perfect și viitor: n-å pisę'i̯t.. n-å vrut $^{4}/_{38}$;

u + e > e: n-e r putę' $^{4}/_{66}$;

u + o > o: n-o i̯ $^{12}/_{37}$;

γ) Din cele două vocale diferite se naște, prin contracție, o altă vocală:

a + i > e: ă n r e ń ć e (< ainte);

u + ă > o: d o u ă > * d o o > d o $^{8}/_{11}$, a m i n d ó $^{17}/_{37}$, n o u ă > n o o > n o $^{19}/_{22}$, v o u ă > v o, CONTRA + UBĬ > c o t r o. Această contracție trebuie să fie foarte veche; în forme mai nouă avem pe u̯ trecut în v (§ 53) și pe -ă > -ę (§ 21): n o u ă (adj.) > n o v ę $^{12}/_{9}$, i̯u ă > i̯ u v ę. Weigand II $^{2}/_{11}$ are însă și forma d ó u̯, alături de d o II $^{6}/_{9}$ și a m i n d ó u̯ Weigand II $^{2}/_{9}$ (și Ive 7), cf. și t o Feretić 15, care ar puteà fi *tău*.

Metateza.

§ 99. Sunetul cel mai puțin stabil este și la Istroromâni *r*. Il găsim metatezat în ă n i̯ u r b å < * ă n r u i̯ b å § 196 și în p r e i̯ z i $^{5}/_{34}$ «pierzi» (p r e d u t-a m Gd. p r e i̯ d u t-a m Gb.), apoi în ă r d e «râde», ă r p ę «râpă», despre care s'a vorbit în § 14. La Covaz 7 găsim forma f r u n i g a «furnica», atestată și de Ascoli, Maiorescu și Bartoli din N. (alături de f r n i g a C., din care pare a se fi desvoltat); în textele culese de Bartoli găsim și d r u m í $^{2}/_{34}$ «dormì», apoi cr. turkinja > t u r k í ń (e) Nanu, Maiorescu și t r u k í n y e Gartner 1064, t r u k i ń a Bartoli, p. 85 «porumb, cucuruz», cr. travèrs (< it.) > t a r v e r š «sorț, pestelcă» Gartner 414, f r e m é n t (?) Maiorescu și

ferméntu Gartner, Maiorescu, Nanu, grăv «grâu» și gêrv Marotti, ap. Bartoli P. 48. Forma mrâmor J. «marmură» se găsește metatezată și la Croați (mramor); tot astfel colare «(salbă de) mărgele» Maiorescu 93 < cr. kolari < it corallo (Bartoli, P. 52).

Metateză reciprocă avem în cumarâcu J. (cf. dacor. «comanac») —coromâcu (-acu) S. Gb. Gd. B. L. Sc., pl'ir «plin»—pril Gd. pri[l]o Gb., spliră (Maiorescu 115) «splină»—sprila (Tercovici, ap. Bartoli, P. 78, Popovici II 151), tačuru J. «tăciune»—čatur[u] Gd. B. (tot așà în unele părți ale Bucovinei, cf. DR. III 380) čaturiću Gd. Când după pronumele conjunct *l* și *l'* urmează verbul ajutător ren, reț (la viitor) sau reș (la restrictiv), ar trebui să avem grupul *lr (l'r)*. Acesta neputându-se rosti după pauză, a trebuit sau să se simplifice — ceea ce s'a întâmplat la Dacoromâni, care, din *l raș face* au făcut *l-aș face* — sau să se metatezeze, ca la Istroromâni. La aceștia adică, alături de exemple mai rare ca: se-l rę lå $^{8}/_{19}$ $^{10}/_{22}$ «dacă l-ar luà», l-ren poidí $^{1}/_{5}$, găsim: serlę lå $^{82}/_{9}$, serlę då $^{82}/_{13}$ (grafia diferită provine din greutatea analizii în urma metatezii), nu-rl'ęifâțe $^{6}/_{31}$, nu-rlęfâțe $^{6}/_{35}$, se nu-rlę tal'å $^{22}/_{22}$ $^{22}/_{29}$, ărlen hití $^{22}/_{24}$, la Weigand II (care mai întâiu, în *Jahresber.* III 144, a dat explicarea formelor acestora): serlea vinde, kerla (sic!) kumparǫ $^{4}/_{10}$, serlaš vedę, kunošterlaš $^{4}/_{16}$, serla lasǫ $^{6}/_{1}$; la Marotti: jor-laš fost tnži 40.

Metateza lui *l* o avem în avlåt «aluat» < alvat (Maiorescu) și în vlå Maiorescu, Ive, Vegl. 186, Bartoli J. «luà» < lwǫ Nanu II. In pucsę «pușcă», metateza se găsește și la Croați (puška și pukša); tot astfel în salbún Ive 9, Gartner 87 «nisip» < cr. salbún și sablún (< it.).

Remarcabil e cuvântul roįs, care păstrează — metatezat — pe *i*, ca și *roșiu* (dialectal) dacoromân, poate, în urma unei apropieri de *roib*.

Asimilare, disimilare, acomodare, diferențiare.

§ 100. *Asimilare vocalică* (regresivă) am întâlnit:

a — e > e — e § 6	ă — ę > i — ę § 22
a — o > o — o § 10	e — o > o — o § 31
ă — e > e — e § 20	u — o > o — o § 48

Cazuri izolate s'ar mai puteà cità. Astfel Bartoli a notat bęsęrica L., utărăc Sc. < utorăc J., etc. In general însă asimilarea vocalelor prin vocalele următoare e mult mai rară la Istroromâni decât la Dacoromâni.

§ 101. Cazurile de *acomodare consonantică completă* sunt destul de rare, astfel *rl > (l)l* § 80[b], *mbl > m(m)l* § 59[a], 78, *stn > sn* 66[b]. Nici *asimilările consonantice complete* nu sunt prea dese; astfel žåžet

(zâzet) «deget» § 67b, *b o r e b i t < morebiti § 62, iar, din materialul lui Bartoli, š p i r i č o r u alături de š p i r i č o l u în B., š ă š e J., dar și s ă s e (alături de š ă s e) Sc.

Mai interesante sunt cazurile de *acomodare* și *asimilare consonantică parțială*, precum:

m — l > m — n § 78 (nazala precedentă preface dentala orală următoare în dentală nazală);

n + lab. > *m* + lab. § 71b (labiala următoare schimbă dentala nazală precedentă în nazală labială);

f — n > f — m § 71b (labiala precedentă schimbă nazala dentală următoare în nazală labială);

ml' > mń § 90 (palatala orală se preface în palatală nazală din cauza labialei nazale precedente);

nv > nm § 61b (nazala precedentă transformă labiala orală următoare în labială nazală);

mbl > mml > mn §§ 59a, 78 (labiala nazală precedentă schimbă mai întâiu labiala orală următoare în labială nazală, iar aceasta transformă dentala orală următoare în dentală nazală).

Acomodarea vocii o avem în *nt > nd* § 64 (*t* afonic devine *d* fonic din cauza fonicei precedente *n*); mai des întâlnim cazul invers — care la Serbocroați e regulă (cf. srbski > srpski, iztok > istok, etc.) — că afonica următoare schimbă fonica precedentă în consonantă afonică: mužki > muški (m u s k i) § 83, cr. težko > teško (t e s c o) față de masc. t e z ă c, r e b ă ț cu vocativul r e p ț e $^{18}/_{55}$ (< rebțe); în elemente latine avem însă p r e v t $^{5}/_{2}$ p r e v ț $^{12}/_{36}$. In grupul *sm* afonica se menține în s m i l v í (< cr. smilujem), pe care Weigand II $^{4}/_{20}$ îl transcrie însă z m i l u í t.

Exemple de *acomodare prin fonetică sintactică* întâlnim la Gartner («*m*, *n*, *η* variieren einander im Auslaute, je nach der Natur des sich anschliessenden Anlautes» p. 54), Weigand și Bartoli (acomodare organică: u m m i k fečor P. 69, ă n t r a s «ho preso» P. 83, ę *η* k ă s a 84 a n m n a t texte $^{2}/_{8}$ și a v n a t $^{2}/_{5}$ < av mnat; acomodarea vocii: ml'arele-ʃ d u l č J.). La cei doi dintâi găsim și afonice trecute în fonice înaintea unei consonante fonice la începutul cuvântului următor, d. ex. la Gartner 78: n o ș t r i t s a t s i z (= s = sunt) b u r — i ó 'n (= m = am) d o i f r a t s — u *η* (= u n) k u ž (= k u š) d e s l a m ę (dar bunăoară: f r a t s m e s a) — la Weigand II: p ǫ z (= p ǫ s) b ę $^{2}/_{3}$, ǫ m (= ǫ n) b r s ę. $^{7}/_{13}$ (dar: ǫ n b r s ę $^{7}/_{14}$), etc. Fiind însă amândoi Germani și necunoscând din graiul lor deosebirea precisă între fonice și afonice (cfr. Bibliografia critică), se poate ca să se fi înșelat asupra acestui fenomen de sandhi pe care eu nu l-am remarcat în graiul lui Belulovici. Neexactă e transcrierea consonantelor fonice dela sfârșitul cuvintelor prin afonice. Astfel la Gartner aflăm regulat pe *ž* prefăcut în *š* (f á r u š — articulat f a r u ž u 44, p i n e š, art. p i n e ž u, plur. p í n e š, art. pineži 157, v o š, - ž u, - š, - ž i, - ž u r l e 580, m a r a š, - ž u, - š, - ž i, - ž u r l e 1114,

k r i š, - ž u 1326, k a p ú š, - ž u, - š, - ž i, - ž u r l e 1054, f r a š, - ž u, - š, - ž i, - ž u r l e 1042, l u n š 717 < l u n ž «lungi»), adesee și pe *z* > *s* (a š t e s 1259 «astăzi», p a í s, - z u, - s, -z i, - z u r l e 1199, k a l y s 1104 «calzi»), mai rar pe *b* > *p* (g r u m p, fem. g r u m b ę 735, dar: k o r b 905), *g* > *k* (l u *ŋ* k, fem. l u *ŋ* g ę 717, dar: p l ě *ŋ* g 779) și *d* > *t* (f u n t p. 78, dar: s u r d 988). La Weigand II aflăm deasemenea adesea scrieri ca: p i n e s $^4/_2$, v o s $^4/_5$, z i t $^2/_5$. Bartoli contestă exactitatea acestei transcrieri (P. 17 n. 1) și nici eu n'am remarcat-o în graiul lui Belulovici decât la cuvântul n å z a t, care însă păstrează pe al său *t* și când primește un -a adverbial: n å z a t a (§ 67). La Morariu găsim å s t e z ovu $I/_{13}$ dar te s c u n s hunțute «te ascunzi» $I/_9$. Pe cât am putut băgà eu de seamă, Istroromânii pronunță consonantele fonice dela sfârșitul cuvintelor ì ntocmai ca noi: la începutul articulării vocea răsună în mod distinct, mai apoi dispare însă tot mai mult până când amuțește de tot către sfârșitul articulării acestor sunete. Astfel transcrierea exactă a cuvântului istroromân care însemnează «căruță» nu e nici v o z, nici v o s, ci v o z s.

§ 101ª *Disimilare vocalică*: *o-o* > *o-ă* § 44.

§ 101ᵇ *Disimilare consonantică completă* avem, pe cât am putut observà, când doi *r* urmează în două silabe ale aceluiaș cuvânt § 80ᵇ. *Disimilări consonantice parțiale*: *r - r* > *l - r* § 80ª, *n - m* > *l - m* § 73; mai puțin obicinuit: *p - p* > *c - p* § 57. Dacă forma a u d i t z - v a Ascoli 63 în loc de a v z i ț - v a este bine auzită, am aveà un caz de disimilare (dz - ts > d - t s) ca cele arătate de mine în *Dacoromania* I 325 - 326; acest exemplu ne-ar puteà chiar da mijlocul de a înțelege terminația aoristelor vechi românești în *-at*, *-ut*, *-it*, la persoana 2 din plural: un *voi auzit* «auzirăți» ar puteà fi un caz de disimilare în sensul invers din *audzits*; dela verbe cu *ț*, *dz*, *č*, *dž* în tulpină, terminația *-at*, *-ut*, *-it*, deosebită de a prezintelui indicativ, s'a putut generalizà la celelalte.

Cazuri de *disimilare prohibitivă* au fost discutate în § 72.

Diferențiare consonantică avem în cazuri ca:

dń > *gń* § 67 (dentala orală s'a diferențiat față de dentala muiată următoare în velară);

mn > *nd* § 71ª (dentala nazală s'a diferențiat față de nazala labială precedentă în dentală orală, acomodându-și mai în urmă labiala nazală în nazală dentală);

sn > *sm* § 71ᵇ (dentala nazală s'a diferențiat față de dentala precedentă în labială nazală).

Propagare.

§ 102. Un *n* propagat în silaba următoare, avem, ca la noi, în z e r u *ŋ* c l' i «genu(n)chi», iar un *l'* în d o p e l' e l' § 88.

Sunete parazitice.

§ 103. *b* născut între *m* și *r* § 59ᵇ;
d între *z* și *r* § 67ᵈ;

l' între labiale și *i̯* § 88;
ń între *n* și *i̯* § 74;
ň între *s* și *i̯* § 91[a].
Despre intercalarea unui *ă* în grupe consonantice § 14.

Contaminare.

§ 104. Dialectul istroromân are câteva cazuri interesante de contaminări de cuvinte. Despre z å l o s t ă n § 10, despre p l e g n í § 201, despre z e t e n p í t § 183. Forma n o p t «nouă» Ive Vegl.,n ó p t e l e «al nouălea» Ive 3 e o contaminare a lui «opt» și «nouă», precum ș a s t e l e § 133e «șasele» s'a orientat după «șaptele». Din č å č e «tată» și m å i̯ e «mamă» s'a născut, precum a arătat Byhan s. v., č å i̯ e «tată» în Jeiăni (Nanu, Bartoli). Bartoli P. 42 explică pe b o t ĭ e (a) l e «popic» Maiorescu 87 — dacă forma aceasta e exactă — din ven. boča + ven. borela, amândouă cu același sens; posibil ar fi însă ca vorba istroromână să fie împrumutată, precum crede Byhan s. v., din cr. botelja «sticlă», popicele având forma unor butelii. In Listele lui Bartoli mai găsim următoarele forme, care se explică prin contaminare: (ă) n p r i n d e < aprinde + încinde, p o ž o s S. < žos + poșdolu, o b l i n ž e cu part. o b l i n š S. < linže + cr. oblizati — obližem, m l ' e ʃ g u J. «miez» < ml'ez + cr. mozga «Nahrungssaft», r o i ž u Gd. L. Sc. «roșu» < roišu + roža, g l ' e r m u «vierme» < l'ermu + cr. gl'ista, ʃ m u l ' a Gb. < mul'a + cr. zmočit. Despre ž i n ž i r i n a § 184. Alte cuvinte care fac impresia de derivate istroromâne, dar sunt în ultima analiză contaminări, sunt: f ę t i n a din fętę + ital. fantina, f e t š o r í n (Jeiăni) Nanu II < fetšor + ital. fantino.

Fonetică sintactică.

§ 105. Cazuri de fonetică sintactică s'au citat în §§ 62[a], 71[b], 101. Pentru rostirea *ț* și *č* a unui *t* dela sfârșitul cuvântului urmat de *s* și *ș* la începutul cuvântului următor, găsim la Bartoli exemple ca următoarele: b a t u ț a B = batut-s-a, p l ' e r d u č a m f l å t Sc = pl'erdut ș-am flât, s a t u r å ț a Sc. = saturât-s-a, t o ț c u p a C. = tot scupa. Tot prin fonetică sintactică dispare *c* la sfârșitul sufixului *-esc* § 95[a], și *t* în f o s t § 66[b].

Analiză greșită.

§ 106. Despre î n t r a t § 44; despre n u c § 48[a]; despre m e g a, v e d a, etc. § 153; despre t r u ș a § 182; despre s l e g a și s l e g a t § 183, despre p r ă ŋ g a § 196.

Rostiri șovăitoare.

§ 107. Belulovici întrebuințâ formele p i r a și p ă r a fără deosebire. Tot astfel citează Bartoli f ă r și f i r «fân» N., b u r i c u și -i g u

S., f u r m i g a și f u r n i g a J., ă n c a și j i n c a B., uneori diferitele pronunțări găsindu-se la diferiți indivizi din acelaș sat, alteori chiar la acelaș individ.

Sincopă.

§ 108. *ă* § 26, *e* § 32, *u* § 50.

Accentul.

§ 109. In cuvintele de origine latină, accentul vechiu s'a păstrat (ca în limba noastră veche) în c ú m a t r u. Deosebit de dialectul nostru e accentul în c u (l') í b u Gb. Gd. B. C. L. Sc. N. c u l' ú b u J. «cuib». Remarcabilă e mutarea accentului în g l' i n d ú r a (Tercovici, ap. Bartoli, P. 48), după derivatele în -ú r ă. După analogia unor verbe ca c u m p a r å — c ú m p a r s'a mutat accentul în r a m a r ę' — r å m a r «rămân», întocmai ca în m ă s u r al nostru, care însă la Istroromâni (ca la Aromâni) are accentul original: m e s ú r Gartner. Accentuarea t ŝ é v a Nanu, etc. (ap. Byhan), alături de ț e v å (și Bartoli, P. 84) se găsește regional și la Dacoromâni. Accentul în å s e r a Bartoli, P. 39 se explică ca în å t e r, å t e r s ę r a (Bartoli) și în «àstăzi», «àzi» al nostru. Lui m a i m ú n d în textele noastre (m a i m ú n (t) și la Gartner) îi coresupnde m á i̯ m u n la Weigand II $^3/_7$, cf. și m á i n-ć e Gartner 1264 (la amândoi, Germani, probabil un reflex al obiceiului lor de a accentuà în asemenea ocaziuni partea dintâi a compoziției). Bartoli citează din Jeiăni accentuările a c m ó și á c m o. Alături de a v é m J. a r é m (u) B. C. L. a auzit Bartoli o á r e n (å r e m) în S. și Sc. Neexplicată și, poate, neexactă e accentuarea p l i v i n d ǫ' la Weigand II $^5/_4$ (cf. § 152). Despre schimbarea accentului la verbele de conj. III în pers. 1 și 2 din plur. ind. prez. cf. § 153.

§ 110. In proparoxitoanele de origine slavă une-ori se păstrează accentul pe antepenultima: b í s c u p u, í s t i n a etc.; de obiceiu ele se accentuează însă pe (pen)ultima, după firea limbii române: cr. júzina, múčenik, ógnjište etc. > i̯ u z í n ę, m u ț e n í c, o g ń í s t e, etc.; în unele cuvinte, accentul acesta îl întâlnim însă dialectal și la Croați: gospodárica — gospodaríca g o s p o d a r ì ț ę jedánaest - jedanáest > i̯ e d ă n á i̯ s t, mládić - mladìć > m l a d í ć etc. — In declinațiune avem accent mobil la substantivele în - ă ț și - ă n (- ăń), cf. § 114. — Unele dintre cuvintele din textele noastre sunt accentuate altfel la ceilalți cercetători (uneori șovăirea de accent se găsește și la Slavi), astfel: á l i (și Gartner, Ive) — a l í Weigand < cr. slov. à l i; c o v å ț — k ó v a t s Gartner 145 < cr. kòvač, slov. kováč; c a l i g e r (caligăr Maiorescu) — k a l i g á r Gartner 363 < cr. kaligar; c l' u ț å n i ț ę — k l u t s a n í t s ę Gartner 175 < cr. sl. ključanica; c ó c o t — k o k ó t Gartner 901 (îndreptat în k ó k o t de Marotti, ap. Bartoli, P. 52) < cr. slov. kokot, h r b ă' t — χ r' b ĕ t Gartner 802

hǫ'rbat Weigand; mil'ár — mílar Gartner p. 74; nígdar (și Ive, Gartner, Nanu, Weigand) nigdǫ'r Weigand II $^{10}/_{6}$ < cr. nìgdar; óblac — oblák Gartner 1116 < cr. òblak, slov. oblák; pomâlo — pómalu < cr. sl. pomalo; (ne)prijâtel' (priyátely Gartner 701) — príatelu Weigand II $^{4}/_{12}$ < cr. prìjatelj, slov. priátelj; rodvínę — ródvinę Gartner 661 și Bartoli, P. 72 < cr. rodbina, slov. rodovína; trbúh (și la Nanu) — trbuχ, Gartner 815, țel'âd — tšél'ada Weigand II $^{6}/_{3}$ < cr. čéljad, slov. čeljád; zńídar (și la Weigand) — znydár Gartner 380. De altfel Gartner observă anume (p. 53) că în rostirea lui Mateiu Glavina accentuarea șovăià uneori, de ex. póštol'ár, zétalyítsę. Istroromânii chestionați de Bartoli corijază uneori accentuarea lui Gartner, astfel búriza Bartoli P. 43 (cr. bùrica) în loc de burítsę Gartner 512 «găleată». La Bartoli găsim în diferite sate accentuări diferite la cuvinte ca: óbrovițe S. B. — obrovíța Sc., Jiván J. — Jívan S., pavúgu S. pavúcu B. — pâvucu B. Sc. pávucu C. Sc. paugu L. Uneori însă același omograf are sensuri diferite, după cum accentul e diferit, astlel lišńâk = vulpoiu — líšńak = alun S. Belulovici accentuà úcodlac și ucodlâc.

§ 111. Asupra accentuării în frază e de relevat trecerea accentului — ca și la noi — asupra negațiunii (uneori cu elisiunea lui *u*) și a pronumelui întrebător țe, când îi urmează forme ale verbului ajutător: n-âpisę'it $^{4}/_{38}$ «n'á scris», n-âvrut $^{4}/_{18}$ «n'á vrut» (dar: n-avrut $^{4}/_{81}$), n-ânisganę'it «n'á vorbit nimic», n-âi nivut $^{1}/_{15}$ «nici n'ai avút», nú-stiu J. S.; țâitu zis, țivutât? $^{15}/_{12}$ «ce-ái zis, cé, ai uitat?» Tot astfel în răspunsuri (directe sau indirecte), când se repetește numai verbul ajutător, participiul rămânând nerepetit, ca de sine înțeles § 267: țâi vutât? — âm $^{15}/_{12-13}$ «cè, ai uitat? — am [uitat]», tu vermęre! — ie zițe ke vâ [scil. męre] $^{9}/_{10}$. Dar: ma l-am (scil. hitít) $^{22}/_{27}$. După model serbo-croat prepoziția primește uneori accentul (când urmează un cuvânt cu accent «tare», de ex. dân — zà dan) zâ-se $^{1}/_{8}$, zâ-me $^{2}/_{21}$, zâ-to $^{4}/_{13}$, zâ-sto, etc. Accentuarea óntrat < untrat (ven. tràto «dată») nu e un fenomen istroromân, ci cuvântul acesta a fost împrumutat de-agata dela Croați (óntrat).

MORFOLOGIA

1. SUBSTANTIVUL.

a) Declinarea.

Generalități.

§ 112. Ca la noi, avem trei declinări:

I. Feminine în -ę (c å s ę), corespunzând femininelor noastre în -ă (c a s ă), în ę′ (s t ę′), corespunzând femininelor noastre în - e à (s t e a), și în -í (z i). La acestea se adaugă masculinele în -ę (h a r a m b å s ę, cf. dacorom. v l ă d i c ă, s l u g ă, etc.).

II. Masculine în consonantă (c o r b) sau în -u (c o d r u). La acestea se mai adaugă, spre deosebire de dialectul dacoromân, cele terminate în -o (ʃ l å t o, b r o d o) sau în altă vocală, după amuțirea lui l final (c å, p r o t o c ó) și a lui u̯ final (b o); după anologia celor dintâi se ia cuvântul c a f é. (Forma k a f ę′ Nanu I 21 e dacoromânism). Tot de aici se țin câteva feminine: m ă r «mână» < MANUS (Maiorescu și Nanu dau și forma m ă r ă, m o̯ r ę), s o r «soră» și s t v å r (§ 203).

III. Substantive în -e: masculine (f r å t e) și feminine (c å r n e). De asemeni și femininele terminate în p a l a t a l ă + e (c å p l′ e f i l′ e, u s e) care odinioară se țineau de decl. I.

Metaplasmă.

§ 112ª. I—II. La «fragă» Belulovici îi ziceà f r å z, un singular nou din pluralul f r å z.

II — I. Forma l ę m n ę «lemn» apare sub forma feminină (< LIGNA, neutru plural latin) ca și în cele mai multe limbi romanice (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* II § 54).

III — I. La Bartoli găsim următoarele cazuri de feminine în *-e* trecute la decl. I: g l′ i n d e și g l′ i n d ę (g l i n d a) la același individ din B.; forma din urmă e generală în toate celelate comune (cf. g h i n d ă și g h i n d e în vechile texte dacoromâne); m u l′ ę r ę S. Sc., p ă r ę alături de p ă r e în S. La Gartner: f r u n t ę 754, l u m ę 1200 (și la Maiorescu 103 l u m ă), t s e r b i t s ę 786, v å l ę 1156. Forma din urmă e dată și de Bartoli din N. și S., dar în legătură cu prepoziții se

zice: ăn pre vâle S. pre vâle N. Şi în textele noastre (cf. $^{4}/_{30^{a}}$) avem, după prepoziţii, forme cu *-e* dela substantive în *-ę*.

Faptul că femininele în *-ę* şi *-e* au, toate, în forma articulată *-a* (c â s ę-c â s a, ca u n g l' e-u n g l' a şi f r u n t e-f r u n t a) a avut ca urmare reconstruiri analogice a formei nearticulate. Cum însă după prepoziţii apare forma nearticulată (§ 207) s'a spus mai departe p r e v â l e, deşi de altfel unii Istroromâni reconstruesc v â l ę (în loc de v â l e) din forma hotărîtă v â l a. Din momentul când alături de v â l ę există p r e v â l e s'a putut face şi din c â s ę construcţia ă n c â s e, cu atât mai uşor, cu cât există şi l u c â s e (§ 124).

III — II. Afară de z e r u *η* c l' u «genuche», care e îndreptăţit etimologiceşte (GENUC[U]LUM), Belulovici întrebuinţă şi metaplasmele a r é t «arete», l' e p u r «iepure» şi s o r e ţ «soarece». Precum arată exemplul din urmă, avem a face cu singulare nouă refăcute din plurale în *-i*. Sunt atestate însă şi formele a r ę t e (Nanu şi Bartoli din J. Gb. Gd. B. Sc. şi C. la un individ bătrân, faţă de a r e t u în S. Sc. şi C. la un tânăr şi a r ę t u — formă evident refăcută — tot din S. şi Sc.), l' e p u r e (auzit de Bartoli numai la câţiva bătrâni din J.), ş o r e c e (Maiorescu, Nanu şi Bartoli din Sc. şi la câţiva bătrâni în J., faţă de ş o r e č-u în S. Gb. B. C. L. N. şi în J. la tineri). Alte exemple: a r b u r e Maiorescu — o r b u r Nanu, c ă r b u r (c ă r b u n S., c r b u r J.) — c ă r b u r e S. Sc., d i n t e J. — d i n t (general), g l' â r m e J. (bătrâni) — (g) l' e r m u (pretutindeni aiurea şi în J. la tineri), s â r p e J. š a r p e B. C. — š e r p(u) G. Gd. B. L. Sc. N., p u r e č e J. (bătrâni) — p u r e č, p u r e ţ (pretutindeni şi în J. la tineri). Numai de decl. II: p e ş t «peşte» (ap. Byhan) şi č a t u r, t a č u r «tăciune» Gd. B.

La aceste exemple se adaugă cele de felul lui â r ă t «artă» (< it. arte), c o r(ă)t «curte», p e d u c ă l' «păduche», p â r ă t «parte», despre care s'a vorbit în § 14. — Cf. şi Popovici I 71.

Formarea pluralului.

§ 113. *Modificarea tulpinei din cauza dezinenţelor.* In general se observă că analogia cuvintelor vechi nu s'a extins cu atâta consecvenţă, ca la Dacoromâni, asupra împrumuturilor mai nouă, silindu-le să modifice consonantele finale ale tulpinei înaintea dezinenţei *-i*.

In specie, ţinând seama de legile fonologice speciale ale dialectului istroromân, observăm următoarele modificări (dând, spre completarea tabloului, şi exemple de adjective):

N e a l t e r a t e rămân labialele *(p, b, f, v, m)*, palatalele *ť, l'* (p u l' $^{4}/_{24}$ — p u l' $^{39}/_{6}$, *ń* precum şi *s* < *š* (u s $^{38}/_{1}$ «uşi»), *z* < *ž* (p i n e z $^{7}/_{13}$ «bani») şi *r* (g o s p o d â r $^{5}/_{1}$ — g o s p o d â r $^{21}/_{22}$, â s i r $^{15}/_{18}$ «măgari», f e ţ ó r $^{4}/_{51}$ «fii»), încât singularul şi pluralul nearticulat au aceeaş formă la toate aceste substantive aparţinătoare declinării II. La aparenţă rămâne neschimbat în graiul celor ce rostesc pe *ş* ca *s* (§ 82), şi *s*: c â s ę $^{4}/_{53}$ — c â s $^{6}/_{12}$, g r â s $^{15}/_{18}$ «graşi».

Se schimbă *t* în *ț*: prevt $^{5}/_{2}$ — prevț $^{12}/_{36}$ etc. dar fărminânti $^{11}/_{2}$, guanti $^{21}/_{8}$, Hrvâti Bartoli P. 38; suspect e, la Maiorescu, părti, alături de părți; Bartoli a auzit în jocul de cărți punti și punț = it. punti, și fanț; — *d* > *z*: suséd $^{12}/_{37}$ — susédz $^{6}/_{13}$ etc., dar brâidi (§ 113 a), zidi Weigand I 250; — *k(c)* > *č* > *ț*: drac $^{5}/_{8}$ — draț $^{3}/_{5}$ etc., dar bănăc — bănki Popovici I 60, turki Glavina Gl.,; brec «câne» are în textele noastre pluralul breț $^{17}/_{19}$, iar la Weigand I 249 breki, iar sfidoc (< cr. svjedok) are plur. sfidoki S. și -doči Gb. C. Sc.; — *g* > **dž* > *ž* > *z*, luŋg — lunž (Tercovici), dar strugi Weigand I 249, Gregi Bartoli J. «Greci»; — *h* > *ș* > *s* siromâh $^{6}/_{4}$ — siromâs $^{4}/_{1}$* $^{4}/_{35}$.

Prefacerea lui *n* în *ń* o avem, ca la noi, în ANNĪ > â ń $^{6}/_{10}$ (§ 74), mai rar în cuvinte cu *n* simplu: pošteń omir Weigand II $^{4}/_{12}$, încolo *n* se păstrează corón $^{40}/_{16}$. *L* > *l'* în cuvinte de origine latină (câl' «cai»), dar se păstrează în împrumuturi mai nouă (âńel $^{3}/_{3}$ — âńel $^{16}/_{61}$).

Dintre grupele consonantice relevăm prefacerea lui *ns* > *ńš* > *ńs* (ăns $^{7}/_{13}$ -ăńs $^{23}/_{9}$). Pentru *sc* avem exemplele muskę-mušt S., must S., mušć Gb. Gd. B. și boskę-boșt (Jeiăni) Popovici I 46, dar boske la Belulovici, iar pentru *st* avem numai: țesta — plur. țesći.

Inainte de *-e*, consonantele *k* și *g (sk, șk)* rămân nealterate, uneori chiar în cuvinte de origine latină: boskę $^{4}/_{66}$ — boske $^{6}/_{20}$, câțke $^{4}/_{80}$, veruge $^{19}/_{15}$, furke Glavina Gb.; voakele Weigand I 250 «vacile», grașka — grașkele Glavina IV, dar oblac — oblațe Glavina U., lâločele Bartoli N. (< cr. laloka, plur. -ke).

O chestiune, care din materialul ce-mi stă la dispoziție, nu se poate clarifică cu desăvârșire, este, dacă femininele cu vocala accentuată *a* în tulpină, îl preface pe acesta în *ă*, ca la noi, înaintea dezinenței *-i* a pluralului, sau nu. Păstrat apare *a* în următoarele exemple: câs $^{6}/_{12}$ «căși (= case)», bânzile $^{4}/_{66}$ $^{31}/_{5}$ «părțile», ćetaț Ascoli, Maiorescu, câl'i «căi» Popovici I 54. Maiorescu dă însă pluralele vă(l')i, părți, băți «bălți», colări 92 (dar, articulat, colarle, colarile), chiar și lăpturi 102, iar Glavina IV: părțile (dar în «Calendar» valîile 25, calîile 32). Dacă toate aceste plurale la Maiorescu și Glavina sunt suspecte ca dacoromânisme, nu-i mai puțin adevărat că avem un exemplu care ne arată că odinioară a trebuit să existe și la Istroromâni plurale cu *ă*. Acesta e plura lul cadér $^{8}/_{5}$, care se explică dintr'o formă mai veche cadăr(i), corespunzând lui «căldări» al nostru (§ 20). Cf. și § 118 d.

Declinarea I.

§ 113a *a) Sing. -ę — plur. -e:* caroțę $^{11}/_{9}$ — caroțe $^{24}/_{8}$, codę $^{17}/_{38}$ — code $^{17}/_{38}$, mâțehę $^{29}/_{1}$ — mâțehe $^{29}/_{12}$. Tot

astfel: b e s ę d e $^{4}/_{74}$, c u ń å d e $^{4}/_{91}$, h å l o p å d e $^{3}/_{11}$, h å r t e $^{2}/_{25}$, m é n d u l e $^{30}/_{27}$, r å ț e $^{30}/_{19}$, r ó z i ț e $^{5}/_{16}$, ț é l i ț e $^{14}/_{5}$, z ń í d a r i ț e $^{4}/_{4}$, etc.

De remarcat că în exemple ca f ę t ę $^{4}/_{38}$ — f ę t e $^{6}/_{24}$, v ę r z e $^{38}/_{1}$ vocala accentuată e aceeaș în amândouă numerele (la noi: f a t ă - f e t e), și că în f å ț e «fețe» vechiul *a* s'a păstrat prin urmare.

b) Sing. -ę — *plur.* - *i* (numai după grupe consonantice): b ă ț v ę — b ă ț v i $^{28}/_{11}$, r p ę — r·p i $^{5}/_{28}$, o p i n k ę — o p i n ț i Glavina u s (t) n ę — u s t n i Rakovec $^{59}/_{16}$. Tot ca grupă consonantică se consideră i̯d: b r å i̯d ę — b r å i̯ d i $^{18}/_{26}$.

c) Sing. - ę — *plural zero.* Mai de mult, terminația pluralului era - *i*, ca la Dacoromâni; acest - *i* însă, după consonantă simplă, a amuțit (§ 41), după ce consonantele precedente au suferit modificările arătate în § 113. Exemple: c o r ó n $^{10}/_{16}$, g a l' í r $^{39}/_{6}$, u s $^{38}/_{1}$ etc.

d) Unele din aceste cuvinte se găsesc și cu pluralul în -*e*, de ex. u r ę, care în textele noastre apare când cu pluralul u r e $^{19}/_{2}$ $^{20}/_{11}$ $^{22}/_{20}$ $^{40}/_{8}$, când cu pluralul u r $^{19}/_{7}$ $^{19}/_{12}$ $^{22}/_{5}$ $^{22}/_{16}$ $^{24}/_{2}$ $^{38}/_{1}$ $^{40}/_{3}$ etc. Tot astfel dela c å s ę avem pluralul c å s $^{6}/_{12}$, dar la Weigand I 250 k o a s e - l e, dela v å k ę avem v å ț $^{24}/_{7}$, dar la Weigand I 250 v o a k e - l e, dela d e b l ę avem d e b l e l e $^{8a}/_{10}$ dar la Ive 6 d e b l i. Pluralele în *i* nu par a fi substituit în măsură atât de mare, ca la noi, pe cele în - *e*. Astfel găsim: f r u n i g e Maiorescu, f u r n i g e Gartner, alături de f u r n i ż Popovici, l i m b e Glavina dar avem și b o l Bartoli S. «boale».

e) Ca femininele formează pluralul și masculinele în - ę: o ż e ñ a, plur. o ż e ñ i Tercovici, ap. Bartoli, P. 90

f) Sing. -*e* — *plur.* -*ure*. Singurul exemplu: g l' i n d u r «ghinzi» Popovici I 55 (alături de g l' i n d e).

g) Sing. s t ę — plur. s t ę l e. Un singular nou, refăcut din plural, s t ę l a a auzit Bartoli în B. L. Sc.

h) Sing. z i — plur. z i l e.

Declinarea II.

§ 114. *Masculine. a) Sing.* - *u* — *plur.* -*i*. După grupe consonantice: o c l' u $^{12}/_{37}$ — o c l' i $^{18}/_{45}$; tot astfel c o d r i $^{4}/_{66}$.

b) Sing. cons. — *plur. cons.* Exemple în § 113.

Unele cuvinte care la noi sunt ambigene în - *e*, au la Istroromâni și (sau numai) plurale în *[i]*. Nu voiu cită aici exemplele foarte numeroase dar nesigure date de Gartner, ci numai din alți autori: b a j e r, alături de mai rarul b a j e r e Bartoli P,. 39, doi-trei b r a c s, dar: sașe pâra sapte b r a c s e Glavina V/92, a r e l e Maiorescu (a r e l u r e Nanu) — a r e l i Popovici I 53 «inele», p i ț o r alături de p i ț o r e Popovici I 56 (la Bartoli: p i č o r (i) l e J. Sc., p i č o r e S. Sc., p i č o r S.), ț i n ț m i n u ț Popovici II $^{20}/_{17}$, p e k o t s Weigand, Ive «păcate» (u) o š Bartoli Gd. S., alături de u o š e (u o s e) J. S. N.

c) Sing. voc. — plur. voc. + *i*: b o ‹ b o v ‹ b o u § 55 $^{9}/_{2}$ — plur. b o ị $^{5}/_{16}$.

d) Sing. voc. — plur. voc. + *l'*. In această categorie intră cuvintele care odinioară aveau -*l* final, dispărut mai în urmă (§ 79), și care, la plural, au prefăcut pe *l* în *l'*, menținut până azi: c å $^{8}/_{12}$ — plur. c å l' $^{15}/_{18}$, m l' e — m l' e l' Popovici I 55 «miei».

e) Sing. cons. + *ă* + *cons.* — *plur. cons.* + *cons.* + *i* (ca la Serbocroați): h l a p ă' ț $^{5}/_{5}$ — h l å p ț i $^{31}/_{9}$, s o p ă' ț — s o p ț i $^{40}/_{15}$, s t å r ă ț $^{4}/_{65}$ — s t å r ț i $^{6}/_{5}$. Tot astfel: b å n ă k — pl. b å n k i «bănci» Popovici I 61, z l i b o̯' t s — z l i p ț i «țiglă» Gartner 85 ‹ cr. žlibac, o d o v ă' ț — pl. o d o v ț i (Popovici), s ĕ m ĕ' n y — s ĕ' m n y i Gartner 347, k ĕ s é l y «tuse» — k ĕ s l y i Gartner 317, s t r u k e l (‹ cr. štrùkalj) «gălușcă de porumb» — s t r u k l' i Bartoli, P. 80, p e d u c ă l' — p e d u c l' i Bartoli.

f) Plural neregulat: o m (‹ HOMO) $^{15}/_{8}$ — o m i r (‹ HOMINES) $^{9}/_{21}$.

§ 115. *Ambigene. a) Sing. cons. — plur. cons.* + *e* (toate exemplele sunt oxitoane): înaintea acestui *e* avem prefacerea lui *c* > *ț* (‹ *tš*; pentru *g* > *z* n'avem exemple); lipsește însă schimbul lui *o* - *oa* în silaba accentuată («corn-coarne») cf. § 45. Exemple: c o l å c $^{1}/_{23}$ — c o l å ț e $^{40}/_{3}$, p i ț ó r $^{8}/_{37}$ — p i ț o r e $^{8a}/_{15}$, r e g å l $^{12}/_{7}$ — r e g å l e $^{12}/_{52}$; tot asemenea: c o r n e $^{5}/_{16}$, c u n f i n e $^{3}/_{5}$, c u s e $^{26}/_{24}$, p r s t e n e $^{16}/_{51}$. Dela o v am aștepta pluralul* o v ę «ouă» (ca i̯ u v ę); avem însă pluralul nou o v e Belulovici, Nanu I 21, Maiorescu, Weigand, Popovici. — Tercovici ap. Bartoli P. 66 dă însă forma o v a (= o v ę cf. § 21). Formele date de Gartner 891 (o v i, o v u r l e) sunt nesigure. Neobișnuit pentru simțul nostru e pluralul în -*e* dela numiri de copaci: f r å s i r e Bartoli «frasini».

b) Sing. vocală accentuată — plur. voc. acc. + *le*: un m a s t é $^{6}/_{20}$ — do m a s t ę l e $^{6}/_{25}$. Pluralul acesta e plăsmuit după s t ę l e.

§ 116. *Sing. cons. — plur. cons.* + *ure* (toate exemplele sunt oxitoane, mai ales monosilabe). Exemple: m å ț $^{2}/_{25}$ — m å ț u r e $^{29}/_{8}$ «mănunchi», z i r $^{4}/_{91}$ — z í r u r e $^{4}/_{90}$; tot astfel: b o c ú n u r e $^{31}/_{14}$ (la Ive 8: b u k ú n e l e), c ú p u r e $^{7}/_{36}$, v ó z u r e $^{28}/_{7}$. Pluralele în -u r e se întâlnesc și la cuvinte care la noi au plurale în -*e* sau chiar în -*i*, de ex. o s u r i l e, o r z u r i l e Glavina IV, ț e r u r l e (Jeiăni) Popovici I 46 «ceri» (copaci). Cazul invers e rar; astfel Ascoli 56 dă n a s s i «nasurile» (cf. și c a p i ib). Unele cuvinte pot face pluralul în două feluri; astfel Belulovici forma pluralul de la s c ând: s c ânz și s c ând u r e, fără o deosebire de înțeles («feluri de scaune»), ca, de obiceiu, la noi.

Spre deosebire de dialectul dacoromân, dezinența -u r e s'a extins și asupra numelor de ființe: c r å l' u r e $^{4}/_{82}$, ș ĕ r p u r e Popovici I 56, c â r t u r i l e Glavina IV «cârțițele».

Gartner dă foarte multe exemple (însă numai sub forma articulată) de plurale în -u r l e, alături de -i, la substantive care însemnează ființe, precum: f ĕ r l á n u r l e 358 «țesătorii», t s e s á r u r l e 656

«regii», f e ț s ó r u r l e 670 «feciorii», f r á ț u r l e 681 «frații», z é ț u r l e 699 «ginerii», a m í ț k u r l e 701 «amicii», s u s é d u r l e 702 «vecinii» și — cu excepția lui m u l i 857 «catârii», l y é p u r i 875 «iepurii», b u m b a r i 915 «bumbarii» și p e d u k l y i 924 «păduchii» — la toate animalele (în înțelesul larg al cuvântului): a r é ț u r l e 833 «arețiî», s k o p ĕ' s u r l e 834 «berbeci scopiți», k o z l í ć u r l e 837 «iezii», b ĕ' k u r l e 842 «taurii», b ó v u r l e 843 «boii», k á l u r l e 852 «caii», á s i r u r l e 355 «asinii», p ó r k u r l e 856 «porcii», s ó r e s u r l e 866 «șoarecii», b r é k u r l e 869 «cânii», l ú p u r l e 871 «lupii», m e d v í d u r l e 873 «urșii», y é l e n u r l e 875 «cerbii», r á k u r l e 879 «racii», p ú l y u r l e 885 «pasările», k o k ó ț u r l e 901 «cocoșii», g o l ú b u r l e 904 «porumbii», k ó r b u r l e 905 «corbii», r é p t s u r l e 908 «vrăbiile», p á v u k u r l e 909 «păiangenii», p ú r e s u r l e 921 «purecii», l y é r m u r l e 925 «viermii». Prin faptul că astfel de forme sunt atestate și de alții, ele sunt sigure, și deci Weigand III 397 n'are dreptate când le contestă existența.

In ceea ce privește deosebirea între pluralele în *-i* și cele în *-ure*, Weigand III 397 observă că de obiceiu se zice d o ị l i ŝ t i «două frunze» dar t ŝ u d a l i s t u r e, deci cu înțeles mai mult colectiv.

§ 117. *Feminine.* Singurul exemplu: m ă r «mână» și «mâni» $^{21}/_{8}$, corespunzând lat. MANUS (în sing. și plur.); dela s o r «soră» avem pluralul vechiu s o r ă' r $^{4}/_{25}$ (SORORES), alături de pluralele analoage s o r $^{4}/_{1}$· $^{4}/_{14}$ și s o r e $^{4}/_{62}$.

Declinarea III.

§ 118. *Feminine.*

a) Sing. -e — plur. -e. In această categorie intră substantivele cu palatală înaintea lui *-e* < *-ă*, care însemează ființe și deci, dacă ar formă pluralul în *-i*, ar puteà fi confundate cu masculinele lor. Unui sing. f i l' e $^{26}/_{2}$ îi corespunde dară pluralul f i l' e $^{6}/_{23}$ (spre deosebire de f i l' «fii»). Tot astfel b é s t i ị e $^{18}/_{50}$.

b) Sing. -e — plur. -i (numai după grupe consonantice și după vocale) o ị e — o ị $^{15}/_{18}$.

c) Sing. cons. + e — plur. cons. De remarcat că în vocala accentuată schimbul *oa — o* («foaie-foi») nu există la Istroromâni, în schimb însă schimbul *ę — e* dispărut la noi («muiere — muieri»). Exemple: f o l' e $^{4}/_{81}$ — f o l' $^{4}/_{77}$, m u l' ę r e $^{4}/_{35}$ — m u l' e r $^{26}/_{25}$. Dela m i l' e «mie», avem pluralul žęče m i l' Bartoli S., dar și ʃ ę č e m i l' e N. Dacă această din urmă formă nu este cumva cea a singularului (§ 217), atunci ea este continuarea lat. MILIA, ca în vechiul dacorom. m i i e.

d) Sing.-e — plur.-e. Unele feminine în *-e* au și la plural aceeaș formă ca la singular, astfel: ț e t a t e Gartner, Glavina V/$_{107}$ n. (alături de č e t a ț Maiorescu, Ascoli), v â l e «văi» Nanu, Gartner, c a l e «căi» Ive, Gartner (alături de c â l' i Popovici I 54). De sigur că nu e o simplă întâmplare că în câteși trele exemple avem a face cu cuvinte cu *a* în tulpină (cf. § 113).

Masculine.

§ 119. *Sing. cons.* + *e* — *plur. cons.*: fráte $^{4}/_{69}$ — fráț $^{4}/_{66}$.

b) Articularea.

§ 120. *Singularul.*

a) *Femininele în* ę au forma articulată în *a*. Exemple: åpę $^{7}/_{6}$ — åpa $^{4}/_{48}$, båŋ́kę $^{40}/_{6}$ — bå*ŋ*ca $^{40}/_{7}$, bățvę $^{39}/_{11}$ — bățva $^{39}/_{12}$, blågę $^{15}/_{8}$ — blåga $^{21}/_{15}$, boțę $^{9}/_{13}$ — boța $^{18}/_{22}$, brsę $^{16}/_{60}$ — brsa $^{16}/_{69}$, cozę $^{3}/_{4}$ — coza $^{3}/_{4}$, crunę $^{8}/_{37}$ — cruna $^{8a}/_{19}$, deblę $^{4}/_{61}$ — debla $^{4}/_{86}$, farirę $^{39}/_{3}$ — farira $^{39}/_{3}$, fozę $^{8}/_{26}$ — foza $^{13}/_{29}$, frâiariței $^{37}/_{3}$ — frâiarița $^{20}/_{4}$; mosńę $^{6}/_{8}$ — mosńa $^{6}/_{18}$, morę $^{27}/_{3}$ — mora $^{22}/_{36}$; tot astfel: bârca $^{4}/_{34}$, câsa $^{12}/_{23}$, damarețа $^{4}/_{6}$, frica $^{2}/_{1}$, métura $^{5}/_{6}$, sęra $^{4}/_{2}$, sluzba $^{8}/_{1}$, ticva $^{15}/_{1}$, țira $^{15}/_{6}$.

b) *Femininile de tipul «stea»* primesc -vu: stę — stęvu. Tot astfel nę — nęvu Ascoli 78, Popovici II $^{48}/_{12}$, viț' — viț*e*vu Popovici I 56, dar și viț*e*wa I 56, care e a se compară cu njeva «la neve» Ive 13,14. Bartoli dă forma steu N., dar și štau S., apoi mi̯au C. și nęvu J. L. S. C., nęu Gb. C. nęu Gb. Existența lui ę e o dovadă că în silaba următoare a fost cândva un *ă*, deci stę(v)u, nę(v)u par a corespunde foneticește lui *steao*, *neao* a Aromânilor și Bănățenilor (<steauă, neauă) care, existând alături de stę, a fost interpretată de Istroromâni ca formă articulată.

c) Femininul zi $^{4}/_{56}$ primește articolul *(i)a:* zi̯a $^{2}/_{3}$ (la Ascoli 56: zie).

d) Forma articulată a lui măre măra $^{14}/_{6}$ (atestată de Bartoli în toate satele; numai în B. se aude și măru), a lui sore sora $^{4}/_{1}$ $^{4}/_{62}$, Ascoli 57.

e) *Femeninele în -e* au forma articulată în *-a* (§ 98). Exemple: cåle $^{4}/_{70}$ — cåla $^{21}/_{2}$, cumpanii̯e $^{12}/_{26}$ — cumpanii̯a $^{18}/_{3}$ lume $^{1}/_{9}$ — luma $^{4}/_{60}$, måi̯e $^{4}/_{52}$ — måi̯a $^{4}/_{31}$, merinde $^{12}/_{41}$ — merinda $^{5}/_{13}$, mul'ęre $^{4}/_{35}$ — mul'ęra $^{5}/_{28}$, nopte $^{6}/_{15}$ — nopta $^{6}/_{20}$, păre $^{4}/_{56}$ — păra $^{7}/_{27}$, pogåțe $^{12}/_{7}$ — pogåța $^{18}/_{20}$, såbl'e $^{20}/_{15}$ — såbl'a $^{20}/_{18}$, use $^{10}/_{17}$ — usa $^{16}/_{21}$; tot astfel: fil'a $^{18}/_{31}$, plåća $^{18}/_{22}$, vârdii̯a $^{16}/_{39}$, zivl'eńa, etc.

f) *Masculinele în -u* rămân neschimbate în forma articulată: codru.

g) *Masculinele în cons.* primesc, în forma articulată, un *-u*: băt $^{3}/_{4}$ — bătu $^{31}/_{16}$, bărhân $^{27}/_{8}$ — bărhânu $^{27}/_{14}$, biț $^{5}/_{7}$ — biț*u* $^{5}/_{1}$, brec $^{4}/_{42}$ — brecu $^{22}/_{4}$, câs $^{7}/_{11}$ — câsu $^{7}/_{27}$, columbâr $^{3}/_{4}$ — columbâru $^{3}/_{4}$, crâl' $^{9}/_{14}$ — crâl'u $^{16}/_{13}$, cuhar $^{20}/_{3}$ — cúharu $^{20}/_{9}$, cur $^{18}/_{30}$ — curu $^{18}/_{3}$, drac $^{5}/_{8}$ — dracu $^{8}/_{3}$, golub $^{18}/_{48}$ — gólubu $^{18}/_{51}$, grob $^{27}/_{13}$ — grobu $^{27}/_{9}$, hrâst $^{13}/_{3}$ — hrâstu $^{13}/_{5}$, l'epur $^{17}/_{1}$ — l'épuru $^{17}/_{7}$, rmâr $^{5}/_{8}$ — rmâru $^{5}/_{9}$; tot astfel: âcu $^{1}/_{2}$,

åńelu 3/3, åsiru 27/3, colåcu 1/23, corbu 6/20, crizu 35/1, cuntrâtu 18/10, hlapâțu 22/8, iâzu 22/24, mortu 15/25, omu 2/15, pițoru 15/1, porcu 30/1, prevtu 15/29, siromâhu 7/42, snopu 22/28, țesâru 4/28, vozu 21/4, vrhu 22/20, vrtu 18/40, etc. Tot astfel cele în -i: gnoi 30/13 — gnoiu 22/11; dela ârât 32/4 forma articulată e ârtu 16/6, dela pumân Bartoli atestă însă forma articulată pumânu.

h) *Masculinele în -e* (neaccentuat) au forma articulată în *-ele*: frâte 4/93 — frâtele 8/7, sânze 35/1 — sânzele 36/1; tot astfel: lâptele 34/1.

Masculinele în vocală accentuată au diferite forme articulate:

i) Când după vocala finală urmă odinioară un *l* (§ 79), forma articulată e în *-lu*: câ 8/12 — câlu 8/12, faţó 12/47 — faţolu 8/32; prin analogie: café 30/23 — cafelu 30/28.

j) Când după vocala accentuată urmă odinioară un *v* (§ 55), forma articulată e în *-vu*: bo 9/2 — bovu.

§ 121 *Pluralul.*

a) *Femininele* (*şi ambigenele*) *în -e* au forma articulată în *-ele*: colâţe 40/3 — colâţele 40/4, cuńade 4/94 — cuńâdele 28/8, fole 40/6 — fólele 19/32, hârte 2/25 — hârtele 18/33, lęmne 8/5 — lę'mnele 10/30, prstene 16/51 — prsténele 16/37, strige 20/4 — strígele 32/2; tot astfel: budílele 22/23, cadínele 19/19, cńígele 37/3, cuntrâtele 18/54, déblele 8a/10, ískrele 19/17, lanţúnele 16/37, ósele 31/2, pasâdele 4/90, pâstărkele 29/12, pecâtele 12/43, piiâtele 4/90, postólele 30/9, pótcovele 4/61, rózele 5/15, tavâiele 4/90, vârdiiele 16/4, vílele 30/13, zivótele 9/18, zivínele 30/16. Excepţional găsim, după analogia celor din § 121 c, terminaţiunea *-ile*: râţe 30/19 — râţile 30/19 (cf. § 30), şi, prin sincopare după *r* (cf. § 32), piţore 8a/15 — piţorle 2/12.

b) *Femininele în -le* au forma articulată în *-lele*: sopęlele 20/2.

c) *Femininele în* [*-i*] au forma articulată în *-ile*: câs 6/12 — câsile 22/36; tot astfel: bânzile 4/66, núnţile 32/3, scórńile 17/35. Excepţional aflăm terminaţiunea *-ele*, care probabil datează de pe vremea când aceste feminine aveau încă pluralul în *-e*: us 38/1 (dintr'o formă mai veche * uşe) — usele 38/1. Prin sincopare după *r* (cf. § 32) avem forma *-le* în: sorărle 4/19. Forma *-le* în loc de *-ile* o întâlnim şi în oi 15/18 — oile 22/20.

d) *Masculinele în -i* rămân neschimbate în forma articulată, iar cele în [*-i*] au forma articulată în *-i*: boi 5/16 — boii 5/11, câl' 15/18 — câl'i 11/9 gospodâr 21/12 — gospodâri 22/25, omir 9/21 — omiri 23/8, porţ 15/18 — porţi 17/29, prevţ 12/36 — prevţi 12/52, suséz 6/12 — susezi 18/48; tot astfel: clâftari 23/4, cl'uţi 16/28, corbi 8/44, draţi 8a/24, fil'i 12/55, gólubi 8a/25, muli 3/4, peri 10/25, pínezi 16/22, tâţi 9/2, var-

d i i å n i $^{16}/_{13}$. Neobișnuit e k o d r i l e «le montagne» Ive 6, alături de k o d r i «i monti» Ive 11.

e) *Ambigenele în -ure* au forma articulată în *-urle* (cf. § 32): c a p u r l e $^{9}/_{18}$, l í s t u r l e $^{4}/_{41}$.

e) Formarea cazurilor.

§ 122. N o m i n a t i v u l și a c u z a t i v u l au aceeaș formă; deosebirea numelor de ființe de cele de lucruri prin prepoziția *pre* nu există (§ 210). Dacă Ascoli 54 vorbește de un a b l a t i v (sing. d i l a ć a ć e, plur. d i l a ć a ć i) aceasta e, bineînțeles, numai un ecou al paradigmelor limbilor clasice.

G e n i t i v u l și d a t i v u l sunt de asemenea egale, formându-se în amândouă genurile și numerele prin adăugarea lui *lu* înaintea substantivului. Numai *femininele nearticulate* în *-ę* au în singular, la dativ, teminațiunea *-e*.

Exemple din textele noastre:

Genitiv masculin singular: fil'u l u i a r d i ń e r u $^{4}/_{3}$, tâțe l u ț e l a m l a d í ć $^{7}/_{9}$, fil'e l u ț e s â r u $^{8a}/_{21}$, câpu l u c r â l' u $^{18}/_{30}$, puțu l u B r h â n $^{23}/_{4}$, de parte l u o z e ń a $^{40}/_{8}$;

Genitiv feminin singular: sorărle l u ț â s t a ț e s a r i ț ę $^{4}/_{36}$, scrińe l u s ę m l â d ę $^{20}/_{1}$;

Genitiv masculin plural: fil'i l u ț e s â r i;

Genitiv feminin plural: fil'i l u m u l' e r l e;

Dativ masculin singular: l'-a verít l u ț e s â r u $^{4}/_{23}$, pisę'it-av l u ț e s â r u $^{4}/_{36}$, morę' l u c â l u gambię'i $^{4}/_{61}$, zițe l u p r e v t u $^{5}/_{8}$, zis-a l u f r â t e l e $^{31}/_{3}$;

Dativ feminin singular: zrnțít-a l u s ę m u l' ę r e $^{4}/_{35}$ cf. $^{4}/_{51}$, zițe l u s o r e-s $^{4}/_{62}$, l u g o s p o d a r i ț e $^{5}/_{5}$, l u b â b e $^{30}/_{17}$, l u m â ț e h e $^{8a}/_{5}$, l u d e c l e $^{16}/_{68}$, l u f r â i a r i ț e $^{20}/_{3}$, l u ț â s t a n e v ę s t e $^{40}/_{12}$, l u ț a p â s t r ă r k e $^{29}/_{2}$, va fi l u b a s ę r i k e $^{16}/_{70}$, duțe l u l'e i m â i e $^{26}/_{16}$, dar: ver duțe l u m â i a-m $^{26}/_{18}$. Tot așà la Ascoli 56—57: l u m e r e, l u p l o j e, l u r a t z e, l u s o r e («mai bine decât l u s o r a»). Acest *-e* e urmașul lantinescului -AE, păstrat și în dacoromânește («unei case»);

Dativ masculin plural: l u c â l' $^{21}/_{8}$;

Dativ feminin (ambigen) plural: n-â crezut l u l i s t u r l e $^{4}/_{44}$, l u męle trei f i l' e $^{6}/_{23}$, l u p â s t ă r k e l e $^{29}/_{12}$, zițe l u s o r ă r l e-s $^{4}/_{62}$, sorle dâia svitlost l u s t ę l e-n ț e r.

Byhan p. 268 susține pe nedrept că la Ive s'ar găsi și forma *lui*, căci la locurile citate e vorba de pronumele «el», iar nu de genitive și dative dela substantive.

§ 123. Covaz 7 voind să stabilească o paradigmă de declinare, credea — greșit — că *de* e prepoziția genitivului, iar *lu* a dativului; ç a c e, de ç a c e, l u ç a c e, — plur. ç a c i, — de ç a c i, l u ç a c i; tot astfel

la Ascoli genitivul e dat cu *de*: d e d i n t e și d e d i n t e l e 54, d e d o m n u 54, d e z i(e), de z i e(l e), d e s t ä l a, d e s t ä l e, d e m e r a, d e p l o j a, d e s o r(a), d e s o r e r 57, d e l ämne 58. De fapt, în anumite condițiuni sintactice, genitivul se poate formà și cu prep. *de* § 213. O formă contaminată *de lu* (*di lu*), dată de Ascoli, pare a fi artificială: d e f r a t e sau d e l u f r a t e 53, d e l u s o r e și d e s o r e 54, d e și d e l u ć a ć e, plur. d e ć a ć i («nel paradigma mi fu dettato in prima d e o d i l u o d e l u ć a ć e, ma più tardi mi si fe' cancellare il d i l u») 54, f i j u d e ć a ć e «il figlio del padre», dar d e l u ć a ć e f i l j 56. După Gartner p. 77, genitivul oricărui substantiv precedat de articolul nehotărît se poate formà cu (*a*)*lu* sau cu *de*, deci (a) l u u r p o r k, (a) l u u r i p o r t s, (a) l u o k á s ę sau d e u r (sau u r i) p o r k, d e o k á s e.

§ 124. Dativul format cu prep. *a* nu ni s'a păstrat decât în contaminarea: a l u f r å t e, etc. Astfel de forme n'am remarcat niciodată în graiul lui Belulovici, care cunoșteà numai l u f r å t e; dat fiind însă că *a* inițial amuțește (§ 11), se poate ca l u f r å t e să se fi desvoltat din a l u f r å t e. După Gartner p. 77, orice genitiv sau dativ — deci dativul a înlocuit genitivul — se poate formà cu l u sau a l u. La Sajovec găsim: a l u n o s t r i d u ž n i č, iară în Veglia chiar forma *al* (ca la Aromâni): a l d e l s n i ç a n o ș t r i Feretić 15 «greșiților noștri»; apoi, la Nanu I 12: locur a l u o m i r i, la Popovici II 60/4: zis-av a l u g r o f u. Și Ascoli dă dative cu a l u, cf. § 125.

§ 125. In sfârșit, se găsesc atestate și câteva forme de genitive și de dative masculine în *-lui*, iar la plural masculine și feminine în *-lor*, ca cele dacoromâne, care însă par a fi dispărut azi din graiu și să se fi păstrat numai ca relicte. Ascoli dă următoarele forme de dativ: a l u f r a t e sau a l u f r a t e l e, mai rare decât f r a t e l u i, plur. f r a t z i l o r 54, l u și a l u ć a ć e, dar și ć a ć e l u i, plur. l u ć a ć i și ć a ć i l o r 54, l u n a s s u, l u c a p u, dar și n a s s u l u i, c a p u l u i 55, l u p i l o r, c a p i l o r, n a s s i l o r alături de l u l u p i etc. 56, l u d o m n u și d o m n u l u i, c o r n u l u i 56, l u z i e, plur. z i e l o r, mai rar l u z i e l e 56, l u s t ä l a, plur. l u s t ä l e, a l u s t ä l e și mai adesea, s t ä l e l o r 56, s o r e r l o r, l ämnelor 57 (cf. și § 135). Astfel de forme mai găsim atestate din Jeiăni la Nanu în: u r s u l u ị t ș i r i š n ę și la Glavina V/91 M u n ț i p o p i l o r, la Rakovec: p i č o r u k o m a r u l u (sic!) «pedem culici» $^{59}/_{5}$ și k u p t o r u l u i se klanje «furnum adorat» $^{59}/_{30}$.

§ 126. V o c a t i v u l. La p l u r a l, vocativul e egal cu nominativul: f e č o r, anča ve davu roba, nmestiț-va «copiilor, iată vă dau hainele, îmbrăcați-vă!» (Marotti, ap. Bartoli P. 64). La s i n g u l a r:

a) *Femininele* (și masculinele de decl. I) au vocativul în *-o*: f ę t o $^{7}/_{19}$, m å ị c o $^{30}/_{2}$, m å ị o $^{12}/_{52}$, m å m o $^{28}/_{1}$, s m r a d u l' o $^{16}/_{46}$, în legătură cu pron. posesiv au vocativul în *-a*: m l å d a m o ị a $^{1}/_{50}$ $^{28}/_{10}$, g o s p a m ę $^{30}/_{21}$. După Bartoli, vocativul dela b o t r ę e articulat: b o t r a S.

b) *Masculinele* au de obiceiu vocativul în *-e*: åsire [10]/[43], cršćåne [15]/[2], crstiiåne [30]/[13], cume [5]/[26], gólube [18]/[53], gospodine [9]/[32], húnțute [12]/[6] [16]/[66], mestre [13]/[35], Petre [13]/[8], tovåre [12]/[49]. Dela rebăț, cu pierderea lui *ă* și cu prefacerea lui *bț* în *pț*, vocativul e repțe. Lui țåțe îi corespunde la vocativ: ćåćo [1]/[25], [8a]/[17]. Forme croate: moi dragi [14]/[4], sinți moi [12]/[42], sinco [16]/[6], Boze moi [16]/[65], lipe moi [30]/[28], stări [1]/[12], nebore moi [18]/[14], braine moi [23]/[13].

Remarcabile sunt vocativele articulate (cf. 211 și franc. «écoute, la petite!»): omu me [5]/[20], o Domnu [6]/[33], mladíću [7]/[7], [16]/[29]. Belulovici îm dedeà forma tåți ca vocativ plural dela tåt. Avem însă dela nume proprii, și nominative nearticulate întrebuințate ca vocative: Martín Bartoli [4]/[31]. Forma domnule auzită de Bartoli în Jeiăni, e probabil dacoromânism pătruns la unii Istroromâni. După Bartoli, vocativul dela cúmatru nu e întrebuințat, ci în locul lui apare vocativul sinonimului de origine croată: cume S. sau mecum Gb.

§ 127. *Termenațiuni slave.* In unele locuțiuni împrumutate din limba croată întâlnim cuvinte slave cu terminațiuni flexionare slave, precum: na moiu dusu [7]/[41], hvala Bogu [8]/[33], na miru [15]/[20] [24]/[8], po ímenu [37]/[3], zdolu [16]/[40], na sustu [12]/[15], etc. Tot astfel au fost împrumutate de-adreptul dela Croați construcții ca: za gospodåra [9]/[32], za calígera [15]/[3], za zńídara [16]/[3], za tåta [16]/[3], za soldåta [27]/[2], za iuzinu [18]/[17], za povețercu [20]/[1], za veței [37]/[2], na veței [21]/[6], care au atras după sine apoi construcții ca za merindu [5]/[19], za țiru [38]/[1] (dela cuvintele de origine latină: merindę și țirę). Une-ori în locul prepoziției slave apare prepoziția de origine latină corespunzătoare: ăn polovițu [31]/[5] (dar: ăn polovitsę Weigand, ap. Byhan); o singură dată găsim acuzativul complement drept construit cu terminațiune slavă: lasåt-a polovițu [10]/[12] (polovițę < cr. polovica).

2. ADJECTIVUL.

§ 128. Adjectivul istroromân nu se deosebește în general de cel dacoromân decât în câteva puncte esențiale:

a) Există, după model slav, și o formă neutră sing. în *-o* (întrebuințată mai ales adverbial): buro [5]/[19], drágo [20]/[5], grelo [26]/[21] (§ 79), groso [9]/[6], grumbo [4]/[89], iadno [22]/[6], lăhco [16]/[15], pl'iro [16]/[61], tesco [18]/[13], etc.

b) După model croat, adjectivele în cons. + *n* primesc adesea, în forma masc. sing., înaintea acestui *n* un *ă* spre ușurarea pronunțării (§ 14), deci: blåtăn [30]/[6] (alături de blåtn [6]/[3]) fem. blåtnę [30]/[23], neutru blåtno [16]/[46], bolăn [23]/[14] (alături de boln [21]/[2]),

fem. bolnę $^{5}/_{20}$ plur. masc. bolni $^{7}/_{1}$, tot astfel: cuntenăt $^{2}/_{46}$ — cuntentę $^{4}/_{73}$ — cuntenț $^{6}/_{10}$, poredăn $^{37}/_{1}$ (alături de poredn $^{11}/_{9}$) — poredne $^{8}/_{10}$, sridăń $^{19}/_{7}$ — sridńa $^{28}/_{5}$, etc. Uneori, grupa consonantică *stn* simplificându-se în *sn*, avem cazuri ca: masc. zâlostăn, fem. zâlosnę, neutr. zâlosno.

c) După model slav, avem și adjective masculine în *-i* corespunzând adjectivelor «hotărîte» croate: sveti (Petru) $^{7}/_{1}$, sâki $^{4}/_{79}$ (art. sâkile $^{33}/_{2}$, fem. sâca), dragi $^{14}/_{4}$.

d) In urma legilor fonologice (§ 79) și a influențelor analogice, s'a născut noul tip gre (v) — grętę (grea numai în J.) — grelo — plur. grel' — grętę. Tot astfel, la Gartner: gńi [v] u (la Ive gnil) — gnyílę 1012 «putred» (< cr. gnjio, gnjila), tse [v] u — tsęla — tsely — tsęle 255 «întreg» (< cr. cil, cio), vęse, -elę, -ely, -ele 956 «vesel» (< cr. veseo, vesela). La Gartner însă mai găsim (cf. Bibliografia !) și exemple care păstrează pe *-v* (-ŭ) în toate formele: ĕ'ryaŭ, -ava, -avi, -ave 388, blaŭ, -vę 102 «vânăt», liŭ, -vę, -vi, -ve 794 «stâng», praŭ, -vę 207 «drept», mrsaŭ, -avę, -aŭ, -ave 714 — sau au forme cu *v* și *l*: asaŭ, -avę, -alyi, -ave 643, gré [v] u, grętę sau grętvę, grely, grętę 333, noŭ, novę, noly, nove 397. La Popovici întâlnim segav și șegao $^{69}/_{16}$ cu plur. masc. șegal' (ĭ) II $^{1}/_{6}$ $^{65}/_{15}$. Cf. și svitlu — svitlę «luminos» (Gartner) < cr. svitao, svitla.

e) Adjectivul «viu» are la masc. sing. forma viiu $^{12}/_{43}$ și viĭ $^{4}/_{43}$• (§ 55), fem. viie $^{4}/_{48}$, și viię $^{4}/_{48}$•, plur. viĭ masc. $^{6}/_{8}$ și fem. $^{4}/_{96}$.

f) Despre mușăl' ț, ca plural a lui mușăt etc. cf. § 79.

§ 129. Cele mai multe adjective au trei forme deosebite pentru genul masculin (flexiunea ca a substantivelor de decl. II), pentru cel feminin (flexiunea ca a substantivelor de decl. I) și pentru genul neutru (cu terminațiunea în *-o* la singular). Exemple:

a) Masculin singular nearticulat: betă'r $^{4}/_{34}$, bur $^{17}/_{47}$, câd $^{8}/_{5}$, drâg $^{20}/_{5}$, go $^{16}/_{60}$, grâs $^{31}/_{2}$, ĭâdn $^{22}/_{13}$, lăhc $^{8}/_{5}$, mic $^{6}/_{3}$, mort $^{20}/_{20}$, mrsav $^{6}/_{3}$, negru $^{2}/_{18}$, sriț $^{8a}/_{26}$, tirar $^{24}/_{1}$, tot $^{4}/_{57}$, viiu $^{12}/_{43}$, vridn $^{16}/_{12}$, zâlostn $^{18}/_{6}$, etc.

b) Masculin singular articulat: betăru $^{4}/_{60}$, brîzănu $^{22}/_{8}$.

c) Masculin plural nearticulat: betăr $^{4}/_{53}$, cuntenț $^{6}/_{10}$, gol' $^{28}/_{10}$, grâs $^{15}/_{18}$, ĭâdni $^{22}/_{18}$, miț $^{6}/_{12}$, mort $^{6}/_{7}$, musâț $^{5}/_{17}$, nascúț $^{4}/_{51}$, sriț ni $^{8a}/_{24}$ tirar $^{12}/_{36}$, toț $^{4}/_{66}$, viĭ $^{6}/_{7}$.

d) Masculin plural articulat: bolni $^{7}/_{1}$.

e) Feminin singular nearticulat: blâtnę $^{30}/_{28}$, boizę $^{9}/_{5}$, bolnę $^{8}/_{10}$, câdę $^{7}/_{6}$, coptę $^{5}/_{21}$, desnę $^{5}/_{21}$, golę $^{25}/_{1}$, grâsę $^{15}/_{20}$, grumbę $^{4}/_{36}$, hlâdnę $^{8a}/_{8}$, hlamundę $^{30}/_{28}$, mikę $^{6}/_{6}$, mortę $^{20}/_{20}$, mrsavę $^{15}/_{18}$, musâtę $^{4}/_{32}$, mutnę $^{21}/_{2}$, nęgrę $^{6}/_{20}$, siromâskę (substantivat) $^{26}/_{3}$, teskę $^{18}/_{31}$, tirarę $^{20}/_{17}$, trudnę $^{30}/_{18}$, viie $^{4}/_{48}$, zlâtnę $^{4}/_{30}$, etc.

f) Feminin singular articulat: betără $^{3}/_{7}$, boiza $^{38}/_{1}$, pl'ira $^{19}/_{11}$, tírara $^{4}/_{3}$, tota $^{4}/_{60}$, tuzna $^{29}/_{5}$.

g) Feminin plural nearticulat: bure $^{5}/_{24}$, nenavidne $^{4}/_{36}$, siromâske (substantivat) $^{4}/_{1}$, vii $^{4}/_{96}$.

h) Feminin plural articulat: siromâskele (substantivat) $^{4}/_{7}$.

§ 130. Adjective în *-e* pentru amândouă genurile sunt mâre $^{4}/_{38}$ (articulat: mârle $^{31}/_{16}$, plural masc. mâr $^{4}/_{66}$, feminin: mâr $^{20}/_{2}$, dar, după Belulovici, și do mâre mul'ér) și târe $^{6}/_{4}$, $^{9}/_{13}$.

Dacă la Istroromâni aflăm l'ut Gartner 492 «iute», acesta e împrumutat din cr. ljút. Forma slabe Gartner 722 e suspectă (se găsește și slab 188); alături de suptsíre pentru amândouă genurile, ca la noi, dă Gartner 375 și forma suptsír, fem. suptsirę. Forma supțir e admisă în Gb. alături de supțire și în Listele lui Bartoli.

§ 131. Schimbările fonetice sunt aceleași ca la substantive. Exclamativului nebore $^{18}/_{14}$ îi corespunde femininul nebogo $^{26}/_{11}$.

3. NUMERALUL.

§ 132. *Numeralele cardinale.*

1 ur $^{4}/_{53}$ fem. urę $^{4}/_{2}$ ca substantiv (numeral de-sine-stătător) —un $^{4}/_{47}$ o $^{4}/_{88}$ ca adjectiv (pronume nehotărît). Așà la Belulovici, la Ascoli 63 și în unele sate cercetate de Bartoli: numero ur—pre un ocl'u J., ur, doi J. Gb. ur doi dar un bo L., ur, doi dar un părăt Sc. In loc de un se aude uneori în graiu *n*: n bo, n dint J., n părăt S. Unii cercetători au auzit, în loc de un și forma ur, și nu numai înainte de cuvinte începătoare cu vocale (ur ou C.), ci și înainte de cele cu consonantă inițială: ur drug Ive 15, ur selo Weigand II $^{1}/_{9}$, ur kopún Nanu 21 (dar un fațó 21), ur fečor Marotti 13, ur bokún Tercovici, ap. Bartoli P. 66, ur bedast Popovici II $^{1}/_{3}$, ūr, dōj Schück 214, în fine la Bartoli: un bo și ur bovu Gb., un $^{u}o^{u}$ și (la tineri) ur $^{u}o^{u}$ B. Cf. § 72. Mai mult decât atâta, chiar și în locul formei *o* (o urecl'a Gd., o urecl'e B.—născută, ca la Dacoromâni, din UNA prin fazele ūnă > ūă > uă, spre deosebire de (u)nă aromân și meglenit) a auzit Bartoli urę (ura): urę stę S. ura urecl'a alături de: o mâre urecl'a Gb., ura ungl'e B., ura basęrica, ura uręcl'a, ura uoie C.

2 doi $^{23}/_{14}$ fem. do $^{6}/_{25}$ <*doo<două § 99. Masculinul doi (doi) îl atestă Bartoli din toate satele, fem. do din S. B. L. Formele doe, due, doue la Maiorescu 95 sunt suspecte.

3 trei $^{4}/_{1}$; la Bartoli din toate satele. Popovici I 73 dă și o formă tri. Pentru feminin nu există o formă deosebită (corespunzând lui *trele* al nostru), ci se zice tute trei $^{3}/_{40}$.

4 pâtru $^{7}/_{36}$ la Bartoli din toate satele (în C. patru).

5 ţinţ $^{8}/_{5}$; la Bartoli (činč, činči) din toate satele. Forma slavă p e t numai în anumite combinaţiuni (n a p e t u r «la orele cinci» $^{38}/_{1}$).

6 s å s e $^{10}/_{11}$; la Bartoli (s å s e, š å s e, š å š e) din toate satele.

7 s å p t e $^{18}/_{10}$; la Bartoli (š å p t e, š a p t e) din toate satele.

8 o s n $^{9}/_{14}$ (o s ă n) din cr. osam; tot astfel la Bartoli (^{u} o s ă n, ó s ă n) din toate satele afară de Jeiăni, unde s'a conservat numele latin o p t, atestat şi de Popovici I 74, Glavina, (^{u} ō p t) Schück, etc.

9 d e v e t $^{19}/_{12}$ < cr. dèvet, atestat de Bartoli din toate satele. Ive dă din Veglia n o p t, care e rezultatul unei contaminări între *n o < nouă şi o p t; iar Ascoli 75 din Jeiăni forma obscură n u k.

10 z ę ţ e $^{20}/_{11}$, atestată (ʃ e č e, z ę č e, ʃ ę č e, ʃ å č e) de Bartoli din toate satele, afară de Jeiăni, unde a auzit d e s e t < cr. slov. dèset, pe când Glavina dă şi din Jeiăni z e c s e.

Dela 11—19 avem numărătoarea slavă: 11 į e d ă n á į s t $^{21}/_{16}$ (tot aşà la Bartoli: j e d e n a į s t, j e d ă n a į s t, j e d a n a į s t), 12 d v a n a į s t $^{4}/_{82}$, 13 t r e n a i š t Weigand ap. Byhan, t r i n á j š t Tercovici, ap. Bartoli P. 83, ...15 p e d n á i s e t p e d n á i s t Weigand ap. Byhan, p e t n á j s t Tercovici ap. Bartoli P. 65 şi Bartoli din S. ... Cu toate aceste avem şi urme de numerale româneşti. Astfel Ascoli 75 dă, alături de j e d e n n a i s t şi u r p r e z a ć e; tot astfel Gartner 74 dă u r p r e z ę t s ĭ (la ceea ce Marotti face nota «odinioară», ap. Bartoli P. 86), d o į p r e z ę t s ĭ, t r e į p r e z ę t s ĭ, ...d é v e t p r e z ę t s ĭ; de asemenea Popovici I 73 are u r p r e z å ć e, d o į p r e z å ć e, t r e į p r e z å ć e ...d e v e t p r e z å ć e. Vedem deci pe *spre* < SUPER înlocuit prin p r e < PER. Alături de această numărătoare se întrebuinţează şi legarea unităţii de zecime prin *şi*, fie că unitatea se pune înaintea zecimii, ca la «unsprezece», etc. sau că se pune după zecime, ca la «douăzeci şi unu», după care se va fi orientat. Glavina dă din Jeiăni u r ş i z e c s e, d o i ş i z e c s e, ş. a. m. d. (cu notiţa: «alţii, dela 10 în sus, numără în limba slavă»), iar în textele lui Popovici găsim z ę ć e ş i o u r ę (= jedanaist) II $^{44}/_{14}$ u r ş i z ę ć e II $^{22}/_{31}$, d o į ş i z e ć e omir II $^{22}/_{17}$ d v a n a i s t ali z e ć e ş i d o į å ń II $^{14}/_{31}$. Chestionând Bartoli aceste forme, i s'a răspuns că numai «diţa (= copiii) ʃicu ʃ ę č e ş i u r», iar altul i-a dat răspunsul caracteristic: ʃ ę č e š i u r pote-se ʃiče, ma nu se ʃiče..

Dela 20—99 avem de asemeni numeralele slave; unimile se leagă de zecimi prin *şi* sau, de-adreptul din croăţeşte, prin *i*: 20 d v a į s e t $^{40}/_{16}$, 24 d v a į s e t s i p å t r u, 99 d e v e t d e s é t ş i d e v e t sau d e v e t d e s é t i d é v e t Tercovici ap. Bartoli. In Jeiăni a auzit Bartoli u r ş i d v a į s e t, d o į ş i d v a į s e t... sau d v a i s e č u r (-č u r = -t ş i u r). Tot astfel dă Marotti: 21 d v a i s e t s i u r 30 t r i d e s e t, 33 t r i d e s e t ŝ i t r e i, 50 p e d e s e t, 60 ŝ e s t d e s e t, 70 s e d a m d e s e t, 80 o s a m d e s e t, 90 d e v e d e s e t. Pentru 40 avem k v a r n a r < cr. kvarnár (cf. şi la Ruşi *sorokъ*, împrumutat din greceşte), atestat şi de Weigand, Schück 214: k v a r n ū r,

și de Popovici: cvarnâru I 73. 49 cvarnâr și devet Popovici II $^{52}/_{10}$. Formele date de Maiorescu 95 din Jeiăni doizeci, treizeci, patruzeci sunt dacoromânisme; totuș forma doi zaće o atestă Ascoli 75, alături de dvaiste, deasemeni Ive 6 dă 77 šapte zaće și šapte anji, iar Popovici 24 doizeci și pâtru âń II $^{22}/_{6}$. La Gartner găsim și felul de a formă numeralele 20, 30, etc. «două ori (istror. votę) zece»: dóvotezętsĭ, trevotezętsĭ, patruvotezętsĭ, tsintsvotezętsĭ... devetvotezętsĭ; tot astfel la Popovici I 73: dovotăzâće (și dvadeset), treivotezâće..., cinćvotezâće. Dar pecând la Popovici 21 e dovotezâće și ur I 73, la Gartner 74 găsim numerarea «unu (s)pre douăzeci», etc.: 21 úrpredovotezętsĭ, 22 dóipredovotezętsi... 31 úrpretreivotezętsĭ.

100. Vechiul «sută» a fost înlocuit prin sto $^{18}/_{4}$ < cr. sto. Prin *și* sau *i* se adaugă unimile și zecimile: 101 što si ur Gartner 74 sto si ur Popovici I 73, 108 sto si opt Ive 8, 110 sto-ši-zèče Marotti, 115 sto i pedeset fiurini Popovici II $^{65}/_{23}$.

200—900 sunt redate prin numele slave: 200 dvisto $^{18}/_{6}$, 300 tristo $^{30}/_{12}$..., 600 sesto $^{30}/_{12}$, 900 devetsto $^{30}/_{11}$. La Rakovec $^{59}/_{8}$ găsim însă 200 do sto; deasemenea e atestată formația «două ori (= istror. votę) sută»: 200 dovotešto Gartner 74 dovotesto Popovici I 73.

1000. Pentru «mie» Bartoli atestează din N. vechiul plural (MILIA > v.-rom. *mie*) ʃęče mil'e, alături de noul plural (= rom. *mii*) žęče mil' S., iar în Jeiăni deset mil. Incolo avem sau mil' ár $^{22}/_{33}$ < cr. milijar (< it. migliaro) sau, în Jeiăni, cuvântul de origine nemțească tavzănt Glavina V/131, tauzent Schück 214. 10.000 zęte mil' ár $^{22}/_{33}$. La Marotti 2000 doj miljar, la Gartner 74: 2000 doi mílar, 1879 mílar ósĕnvotešto devetpresaptevotezętsĭ.

1.000.000 mil'iun Popovici I 74.

Din aceste forme se vede înainte de toate marea influență a limbei slave asupra dialectului istroromân, dar și stadiul cultural primitiv al Istroromânilor, care operând rar cu cifre peste 10, nu au în graiul lor forme admise de toți, ci o mulțime de variante și sisteme de numărătoare mai mult sau mai puțin individuale.

Pentru declinarea numeralelor: lu ur po ur, lu zęte de ięl' $^{9}/_{17}$ «unuia după altul, la zece inși», câpu lu zęte $^{9}/_{29}$ «capul a zece», ganę' lu doi frâț $^{21}/_{22}$ «zice celor doi frați».

§ 133. *Numeralele ordinale.*

1° Nici o urmă de «întâiu», ci în locul lui apare croatul prvi: masc. prvi $^{10}/_{27}$, fem. prvę (neart.) $^{8}/_{7}$ prva $^{4}/_{51}$ (art.). Ive 2 dă și forma mánćele (propriu: «cel mai dinainte»), la feminin întâlnim manća vota Ive 13, dar și neacordat: mánćele ljubava Ive 14.

2⁰ d o ḭ l e (masc.) $^{10}/_{28}$ — d o v a (fem.) $^{2}/_{40}$ $^{4}/_{3}$, $^{8a}/_{5}$; Belulovici cunoșteà la feminin și forma analoagă d o ḭ a (cf. z i a «ziua»). La Gartner 74 d o i l e pentru amândouă genurile; la Weigand $^{3}/_{7}$ d o w ę votę.

3⁰ t r e ḭ l e (masc.) Belulovici — t r e ḭ a (fem.) $^{2}/_{40}$ $^{4}/_{3}$ $^{4}/_{41}$, dar și t r e ḭ l a $^{8a}/_{5}$, formă analogă, după masculin. La Rakovec $^{59}/_{26}$ găsim a t r e j l e, la Ive 2 t r e j l e; în Senovic și t r e i u Popovici II 74.

4⁰ p å t r i l e, dar la feminin forma slavă ț e t r t ę (Belulovici). Ascoli 75 și Ive 2 are p á t r e l e, Gartner 74 p á t r i l e; Popovici I 74 dă, afară de masculinul p å t r i l e, și femininul p å t r a.

5⁰ ț i n ț i l e cu femininul ț i n ț a, dar mai des slavul p e t a (Belulovici). Ive 2 are ć i n ć é l e, Popovici I 74 ć i n ć i l e — fem. ć i n ć a.

6⁰ s å s i l e, cu femininul slav s e s t a. La Popovici I 74 ș å s e l e — ș å s a. Ive 2 dă forma ș a s t e l e, care nu continuă pe lat. SEXTUS, ci s'a născut din contaminarea lui *șasele* + *șaptele*.

7⁰ s å p t i l e, cu fem. slav s e d m a (Belulovici). La Ive 2 ș á p t e l e, la Popovici I 74 s a p t e l e — ș å p t a.

8⁰ o s m i l e, cu fem. o s m a (Belulovici); la Gartner 74 o s m i l e, la Popovici I 74 o s m u l e — o s m a, al cărui *u* se explică după **optule*, care trebuie să fi existat alături de ó p t e l e, atestat de Ive 2.

9⁰ d é v e t i l e, cu fem. d é v e t a (Belulovici); tot așà Popovici I 74; d é v e t i l e și la Gartner 74. La Ive 2 n ó p t e l e, corespunzând cardinalului n o p t.

10⁰ z ę ț i l e, cu fem. slav. d é s e t a (Belulovici); la Gartner 74 d é s e t i — d e s é t ę, la Popovici I 74 d e s e t i l e — d e s e t a, dar în texte: cămeręde z e ć a II $^{15}/_{16}$; z a ē' ć e l e și la Ive 2.

Dela 11⁰ încolo avem atestate ḭ e d ă n á ḭ s t i l e $^{9}/_{13}$, 13⁰ t r i n á ḭ s t i l e, la Gartner 74: 20⁰ d o v o t e z ę' t s i l e. Mateiu Glavina n'a știut să-i spună lui Gartner cum zic Istroromânii pentru «al sutelea».

Vedem dar, în măsură și mai mare ca la cardinale, pătrunderea formelor slave. Terminațiunea slavă *-i* (prvi, osmi, deveti etc.) s'a păstrat rar (d e s e t i), fiind înlocuită cu -i l e, după analogia numeralelor vechi. Enfaticul *-a* lipsește la masculine. La feminin avem *-a*, ca la noi și ca la Slavi. In funcțiune adverbială n'am întâlnit forma neutrală în *-o* ca la Slavi, ci avem p r v i «întâia oară» $^{18}/_{45}$.

Pronumele *a[l] a* lipsește — poate din cauze fonologice § 11 — înaintea ordinalelor; în schimb uneori apare forma precedată de pronumele demonstrativ: ț e l a d o ḭ l e «al doilea» $^{19}/_{21}$, ț a d o v a $^{4}/_{25}$, ț e l a t r e ḭ l e $^{1}/_{23}$, ț a t r e ḭ a $^{21}/_{8}$; la Popovici ć e l a t r e ḭ u II $^{66}/_{27}$ (Senovic), ć e l a d v a n a i s t i II $^{13}/_{20}$.

In loc de d o ḭ l e — d o v a avem și å t «alt»: o v o t ę — a t ę z i — t r e ḭ a z i $^{1}/_{1\text{-}6}$ (alături de p r v ę — d o v a — t r e ḭ a $^{2}/_{40}$).

«Cel din urmă» e z á d n i Gartner 74 < cr. zadnji, la Popovici I 74: z ă d ă ń u (z å d ă ń u?) — z å d ń a.

Pentru declinare: l u p r v i $^{23}/_{13}$ «celui dintâiu».

§ 134. *Alte forme.*

A m i n d ó i̯ $^{8}/_{32}$, fem. a m i n d ó $^{17}/_{37}$, la Weigand II $^{2}/_{9}$ și Ive 7 a m i n d o u̯; t u s t r é i̯ $^{4}/_{51}$ și t u ț t r e i̯ $^{19}/_{21}$, fem. t u t e t r e i̯ $^{4}/_{27}$; t u s p â t r u Tercovici (ap. Bartoli P. 861), care cunoaște și t u s č i n č, dar susține că mai uzitat e t o ț č i n č, t o ț š â s e, t o ț š â p t e; în textele noastre întâlnim însă și t u ț i̯ e d ă n á i̯ s t $^{12}/_{26}$.

Substantive exprimând o parte sau o sumă de atâtea lucruri de acelaș fel găsim: d v o i̯ e (biți) $^{40}/_{16}$ < cr. dvoje și (< ital.) p â i̯ $^{11}/_{8}$ «pereche»; o ț e t r ț e de... $^{40}/_{15}$ «un sfert»; s t ó t i n ę «sută» < cr. stótina: s â s e s t ó t i n e $^{17}/_{26}$.

«Dublu, îndoit» e d u p ě l, fem. d u p l ę Gartner 74 (forma d u b l a la Weigand e greșită, cf. Bartoli P. 17 n.) < cr. dupal, dupla; după acesta s'a format, pentru «simplu», forma ó d u p ě l Gartner 74.

Multiplicativele se formează cu v o t ę «dată»: š a p t e v o t e Ive 15 «de șapte ori» (ca ital. sette volte). La Popovici: t r e i̯ v o t e t r e i̯ f â ć e d e v e t (= 3 × 3 = 9) I 74, z e c e ș i o v o t ă II $^{13}/_{12}$ (= unsprezece ori), d v a n a i s t a v o t ă II $^{13}/_{14}$ (= a douăsprezecea oară).

Nehotărîtele. Pluralul lui u r cu înțelesul de «vreo» pare a se datori influenței italiene («un tre giorni»): u r i t r e i̯ zile $^{6}/_{31}$; la Weigand II: dupę u r e p e d n a i̯ s t dọn $^{1}/_{9}$, u r e p ọ t r u fiorín $^{6}/_{9}$.

«Puțin» = z â l i c (neacordat) sau o m ă r v ę: z â l i c c â d ę apę $^{7}/_{6}$, z â l i c vręme $^{4}/_{23}$, j a l i c s c u t e a Glavina 30, o m ă r v ę vręme Glavina V/132. La Popovici I 74 z â l i c e dat ca acordând cu substantivul la care se refere.

«Mult» al nostru s'a păstrat numai în comparativul m a i̯ m u n d (neacordat): m a i m u n d b o b i ț e Glavina 41, cf. Glosarul. După Ive 9, m a j m u n ć e... m a j m u n are înțelesul «cu cât... cu atâta».

«Câtva» e redat prin n u s c ă t (neacordat), propriu «nu știu cât»: n u s c ă t v r ę m e $^{4}/_{40}$ $^{4}/_{86}$.

Despre c ă t a la Glosar. La Nanu 19 și a k ọ t «atât».

4. PRONUMELE.

§ 135. *Observări generale.*

Forme deosebite pentru diferitele cazuri are la Istroromâni numai pronumele personal și în parte cel reflexiv. La toate celelalte acuzativul e egal cu nominativul, iar genitivul și dativul se formează, ca la substantive, cu particola «lu»: l u t o ț $^{11}/_{15}$ «tuturor», l u s a k i $^{6}/_{14}$ «fiecăruia», l u ț e l a «aceluia», l u ț ă s t a «acesteia», l u â l' ț «altora» etc. Chiar și l u c u i «cui». Dar genitivul cu «lu» îl găsim și dela pron. pers. 3: pâtu l u i̯ â $^{6}/_{31}$. Dealtfel genitivul pron. pers. se exprimă, ca la noi, sau prin pron. posesiv, sau prin forma conjunctă a dativului: ț â ț e-m $^{18}/_{30}$; ț ă s t a-i t ę plâće, ț ă s t a ć - e regâlu $^{12}/_{6}$; mul'ęra-l' $^{6}/_{8}$, mâi̯a și ț â ț e-l' $^{6}/_{10}$, frâi̯arițe-l' $^{20}/_{3}$; zis-a lu mâi̯e-s $^{6}/_{11}$, lu

fil'ù-s $^{18}/_{4}$, omu-s $^{18}/_{31}$. Bine înțeles că la pron. pers. 3, raportul de posesiune se exprimă și prin dativul formei absolute: l u ị mâie $^{6}/_{15}$, fil'a l u ị $^{8a}/_{17}$, l u ị ịardińér $^{4}/_{3}$, grobu l u ị $^{15}/_{17}$, spure lu fil'e l u ị $^{18}/_{22}$ męre la fil'e a l u ị $^{18}/_{29}$, a l u ị mul'ęre $^{4}/_{42}$, a l u ị suséz $^{6}/_{12}$, a l u ị palât și tot a l u ị $^{16}/_{15}$ a l u ị frâiarița $^{20}/_{4}$, cu a l u ị per $^{4}/_{73}$, cu (a) l u i fil'e $^{8a}/_{21}$; l' e ị soră'r $^{4}/_{42}$, l' e ị țâțe $^{9}/_{21}$, mâia l' e ị $^{18}/_{34}$, zițe la prevtu a l' e ị $^{5}/_{13}$, de a l' e ị bogatiie $^{10}/_{21}$, a l' e ị mlâdi $^{20}/_{5}$. Covaz 7 dă ca genitive și dative dela j e «el» formele: a l u i, d e a l u i, l u a l u i, notând că în loc de l u se găsește și varianta r u. Ascoli 58 formează în paradigmă genitivele d e m i r e, d e t i r e, d e j e, d e n o i (n o s t r a?), d e v o i (v o s t r u și v o s t r a?), d e i e l; tot la Ascoli 54 aflăm chiar: ćasta je d i l u ćace. Apoi, la pronumele posesiv, genitivele d e m e (v), d e t e (v), d e l u i și dativele l u m e, l u t e, l u l u i sau a l u i (l u l u i ćaće); la pronumele demonstrativ genitivele d e ćesta, d e ćesći, d e ćasta, d e ćaste și dativele l u ćela, l u ćesta, l u ćesći, l u ćasta, l u ćaste, dar și ć e s ć i l o r, ć a s t e l o r 59—60 (cf. § 125). La Ive avem și genitive formate cu prep. «de» (cf. § 213): roba d e a l t z ĭ (alături de: l u a l t z ĭ) 12; chiar și dela pron. pers.: karle kavta de altzĭ fati, celji d e j e nu mergu bire «chi guarda i fati degli altri, i s u o i non gli vanno bene» 10; la dativ: l u n o i (sau a n o i) rata «arată-ne nouă» Ive 2.

Pronumele personal.

§ 136. *a) Forma absolută.*

Nominativ: Singular: ị o t u ị e, fem. ị å
Plural: n o ị v o ị ị e l', fem. ị å l e.

Exemple: ị o - sm $^{21}/_{22}$, ị o - ị ție dă $^{8}/_{38}$; — t u ver avzí $^{4}/_{74}$, t u te poți $^{4}/_{20}$, t u åsire $^{10}/_{43}$; — ị e-l' zițe $^{2}/_{36}$, ị e falít-av $^{4}/_{30}$; — ị å n-å vrut $^{4}/_{11}$, ị å-l-ntrębę $^{5}/_{14}$; — ne ren pogovorí n o ị doị $^{5}/_{13}$; — v o ị mire nu conostéț? $^{21}/_{22}$; — i e l'-l' zicu $^{10}/_{16}$; — ị å l e... s-av pogovarę'ịt.

Aceleași forme sunt atestate și de ceilalți cercetători. La Ascoli 58 forma i e l în loc de ị e l' (și la acuzativ) pare a fi greșită, deși se repetă și la Gartner 75, care la nomin. dă y e l y, iar la acuzativ y e l. Tot greșită va fi forma y ę în loc de ị e «el» la Gartner 75.

Despre ị o (ca în Banat) § 98 *β.*; despre ị e < i e l § 79

Genitivul nu are o formă proprie cf. § 135.

Dativul: Singular: m i ị e ți ị e (a) l u ị, fem. (a) l' e ị
Plural: n o v o (a) l o r

Exemple: âdo m i ị e $^{8}/_{12}$, m i ị e... fost-a... porednę $^{8}/_{14}$; — ți ị e nu-ị trebe $^{4}/_{78}$, ị o-ị ți ị e dă $^{8}/_{38}$; — a l u ị se vęde $^{18}/_{47}$, a l u ị se rę lasă privarí $^{16}/_{79}$; si-vo dâie popí a l u ị $^{20}/_{12}$ — l' e ị a fost... drâg $^{20}/_{5}$, zițe prevtu a l' e ị $^{5}/_{13}$ «îi zice (ei) preotul», lasât-a polovițu a

l' e i̯ $^{10}/_{12}$ «i-a lăsat jumătate ei», lasât-a tot a l' e i̯ $^{10}/_{14}$, zițe a l' e i̯ $^{28}/_{9}$, zițe l' e i̯ $^{28}/_{10}$, l' e i̯ a fost rusire $^{4}/_{15}$; — pus-av-o i̯å n o $^{19}/_{22}$; — v o falę' $^{4}/_{59}$ «vouă vă lipsește»; — l'-a spus ț e l o r f a l ę' $^{4}/_{61}$.

La Ascoli 58: m i e, t z i e, (a) l u i, a n o' și n o i, (a) v o i, a i e l sau l o r; la Gartner 75: a míy e, a t síy e, a y ę, a y á, a n o [i], a v o [i], a y e l, a y a l e; la Weigand I 245: a m íe, a t síe, a l u ĭ, a l ĭe ĭ, a n o ĭ, a v o ĭ, a l o r; Glavina (într'o scrisoare către A. Viciu) dă din Jeiăni formele: m i e, c s i e, l u i și a l u ĭ, v o, l o r. Maiorescu are și: a t i r e 119, n o u e (dacoromânism vădit) și a n o i 100. Aceste paradigme trebuie privite cu oarecare scepticism, căci unele forme cuprinse în ele pot fi construite de cercetători sau cel puțin suggerate subiectelor chestionate. Cele puse de noi în paradigmă sunt scoase toate din texte și ele corespund întocmai formelor dacoromâne: mie, ție, lui, ei, nouă (§ 98 *γ*), vouă (§ 98 *γ*), lor. Cât despre *a* care se pune înaintea acestor dative, dar care din cauze fonologice poate să și amuțească (§ 11), el este prepoziția dativului *a*, care se prepune și în alte dialecte pronumelui la dativ. O formă *a no* «nouă», *a vo* «vouă» n'am auzit-o la Belulovici, dar ea e posibilă și nu trebuie interpretată ca *a noi*, *a voi*, precum pare că au făcut-o Ascoli, Gartner și Weigand. Sajovec are formele slave d e n a m «dă-ne nouă», odprosté n a m «iartă nouă».

Acuzativ. Singular: m i r e t i r e i̯ e, fem. i̯ å
Plural: n o i̯ v o i̯ i̯ e l', fem. i̯ å l e.

Exemple: nu ni m i r e lasă $^{4}/_{81}$; — am t i r e oslobodít $^{4}/_{81}$; — verít-a la i̯ e $^{6}/_{2}$, — întrębę si i̯ å $^{4}/_{22}$ «și pe ea»; — ren-o țirę' cu n o i̯ $^{4}/_{35}$; — cu i e l' $^{4}/_{73}$; — d e i̯ å l e $^{6}/_{26}$.

Avem dar formele perfect corespunzătoare cu cele dacoromâne. Cu micile deosebiri arătate la nominativul i̯ e și i̯ e l', aceleași forme sunt date și de ceilalți cercetători.

§ 137—138 *b) Forma conjunctă.*

Dativul singular: ă m, cu variantele m, ă m ń, m ń, m i
ă ț, cu variantele ț, ć, ț i
ă l', cu variantele l', l' i.

Exemple: i̯el' ă m rę poscapă $^{13}/_{29}$, daiéț-ăm $^{26}/_{26}$, tu-m dę $^{6}/_{18}$, zutę-m $^{5}/_{31}$, ț e-m ța... pobirę' $^{5}/_{28}$, lât-ă m - ń - a $^{22}/_{18}$, ă m ń-ai vezút $^{30}/_{14}$, m ń-a dât $^{5}/_{9}$, m - ń-av-o pus $^{17}/_{25}$, âflę-m i-le $^{18}/_{23}$;

din fol' ă ț va rastí $^{4}/_{77}$, ț e-ț i̯o zic $^{4}/_{71}$, ć-av pisę'it $^{4}/_{92}$, ć-e $^{8}/_{37}$ $^{10}/_{7}$ $^{16}/_{25}$ $^{20}/_{5}$, ț i se va vedę' $^{4}/_{66}$, ț i se pol'ubire $^{18}/_{45}$, ț i-l ręs ratâ $^{17}/_{18}$, ț i-s $^{2}/_{40}$;

ontrat ă l' i̯e zițe $^{4}/_{20}$, facút-ăl'-a $^{4}/_{64}$, ă l' zițe $^{4}/_{60}$, ă l' davęia $^{13}/_{12}$, când ă l' dusere $^{6}/_{31}$, ă l' zicu $^{21}/_{6}$, l'-av-o lât $^{4}/_{33}$, si-l' zițe $^{4}/_{60}$, iel'-l' zicu $^{10}/_{16}$, du-l' $^{5}/_{21}$, l'-a verít lu țesâru $^{4}/_{28}$, ke-l' rę fi dosti $^{4}/_{3}$, l'-a fost $^{4}/_{9}$, țesâru-l' zițe $^{4}/_{10}$, l' i s-a-nmisât $^{12}/_{4}$, l' i s-a ratât $^{6}/_{35}$, l' i le duțe $^{18}/_{26}$.

Aceste forme corespund celor dacoromâne. Finalul *-i* s'a păstrat numai în legătură intimă cu pronumele următor ca în *mi se pare*, *ți le*

spune etc. dacoromân; încolo el a dispărut cu totul § 41. Proteza unui *ă* (= dacorom. *î*) apare numai în cazurile când pronumele conjunct nu se poate sprijini de vocala finală a cuvântului precedent sau de cea începătoare a cuvântului următor. Despre prefacerea lui *mi* și *ți* în m ń și ć înainte de vocale § 90 și 86; se zice deci d å t - m ń - a, d å t - ć - a, d å t - l'-a. Despre metateza lui l' la viitor și restrictiv § 99.

Suspectă e forma dativului pronumelui de persoana a doua [ĕ]t[y] la Gartner 75 și t ĭ i la Weigand I 245 — dacă nu sunt cumva o transcriere stângace a lui ć — și ă i̯ (în loc de ă l') la Popovici I 72.

Dativul plural: n e și n
v e și v
l e și l, l', l' i

Exemple: n e va rabí $^{1}/_{3}$, n e pote Domnu platí $^{4}/_{35}$;
dus-v-am$^{5}/_{19}$, v e fal'ę' $^{4}/_{57}$;
ăi̯ l e vol'a $^{40}/_{14}$ «le e voia», l e coza furę $^{3}/_{4}$, l e zițe $^{4}/_{88}$ $^{13}/_{29}$, l -av spus... l -a lasåt $^{4}/_{53}$, neca l e spure $^{4}/_{58}$, l - a zis $^{4}/_{59}$ $^{12}/_{42}$, se-i̯ l e fome $^{11}/_{2}$ «dacă le e foame», l e ganę' $^{12}/_{10}$, dę-l e $^{13}/_{27}$, nu l e va fi dosta $^{6}/_{23}$, l e ticnę' $^{15}/_{20}$, l e duțe $^{18}/_{26}$; nu l' i-s lor roditel' $^{4}/_{53}$, l' - a spus $^{4}/_{61}$.

Spre deosebire de Aromâni (nă, vă, lă), Megleniți (va, la) și de vechea dacoromânească (nă, vă, lă), formele istroromâne n e, l e sunt aceleași ca în dacoromâna actuală; istrorom. v e pare a indică că în v ă al nostru nu se păstrează forma veche, ci că avem a face cu un *ve*, al cărui *e* a trecut în *ă* după labială (ca în *me* > *mă*). Cf. și § 20 d. Cu vocala *a* a cuvântului următor, *e* din n e, v e și l e se contrage fără a lăsă urme la Istroromâni (§ 98 *β*.): d a t n- a, v - a, l -a. Remarcabilă e forma l' i la dativul persoanei a treia. Se pare că muiarea lui *l* e în acest caz recentă și că odinioară se spuneà *li* ca la noi în combinațiile *li se pare li-i urât*.

In loc de n e, v e atestate și de Weigand I 245, Gartner 75 dă n[ę], v[ę] al căror ę — dacă nu e auzit greșit ca în y ę = i̯ e, m ę, t ę = m e, t e — ar corespunde, după § 21, lui *nă*, *vă*. Pe nedrept i se pare lui Gartner 75 suspectă forma: l [e], pentru care Weigand I 245 dă l ĭ i. Marotti are, alături de n e și v e, și forma n a și v a, care ar puteà reprezentà pe un n ă și v ă cu *ă* neaccentuat trecut în *a*, ca în d u p a etc. § 15; uneori se pare chiar că el face deosebire între v e și v a, întrebuințând pe cel dintâiu la dativ și pe al doilea la acuzativ: v e davu roba, nmestic v a 26 «vă dau haina, îmbrăcați-vă», de n a 19 «dă-ne», n a zepovide 34 «ne poruncește», nu v a pok da 19 «nu vă pod da», va v a dopeljelj 27 «vă va aduce» dar și v e davu 26 «vă dau» și n a (< ne a) dopeljejt 27 «ne-a adus».

Remarcabilă e așezarea, la plural, a verbului substantiv înaintea dativului pronumelui conjunct. Belulovici mi-a dictat:
fome m ń-e «mi-e foame» față de: dę-m «dă-mi» daiéț-m «dați-mi»
fome ć-e «ți-e foame» față de: dę-ț «dă-ți».
fome l'-e «i-e foame» față de: dę-l «dă-i», daiéț-l' «dați-i».

fome i-ne «ne e foame» față de: dę-ne «dă-ne», daiéț-ne «dați-ne».
fome i-ve «vă e foame» față de: daiéț-ve «dați-vă».
fome i-le «le e foame» față de: dę-le «dă-le», daiéț-le «dați-le».

Acuzativul singular: m e, m, ă m
t e, t
l, ă l, fem. v o, o.

Exemple: zeiezdę' - m e $^{8}/_{17}$ m-am cațăt $^{39}/_{12}$;
t-or cl'emă $^{4}/_{74}$, t e poți $^{4}/_{20}$;
ă l săturu $^{9}/_{10}$, ă l rogę $^{12}/_{31}$, iel' ă l întrebu $^{21}/_{6}$, lăt-ă l $^{23}/_{19}$, ă l oslobodiia $^{4}/_{79}$, l-ntrębę $^{4}/_{66}$, ți-lręs rată $^{17}/_{18}$, ver-l dă, când-l $^{4}/_{90}$; o-ntrębę $^{4}/_{8}$, si-v o zntít-a $^{4}/_{35}$.

Forma m și t în loc de m e și t e, cu contragerea până la dispariție a lui *e* înainte de vocalele *a* și *o* ale cuvintelor următoare, după § 98 *β*. Proteza unui *ă* (= *â*) apare în măsură mai mare ca la noi § 18 f, deci și: pus-ăm-a $^{39}/_{11}$ «m'a pus», ontrat ă l-av zgorít $^{4}/_{96}$ «atunci le-a ars». Despre v o = o § 54 c; despre metateza lui *l* la viitor și restrictiv § 99.

Formele m ę, t ę (în loc de m e, t e cum dă și Weigand I 245) la Gartner 75 sunt, probabil, rău auzite. Numai la Weigand I 245 și — după el, probabil — la Nanu 46 găsim acuzativele persoanei a treia l o (masculin) și l a (feminin).

Acuzativul plural: n e, n
v e
l', fem. l e, l.

Exemple: noi n e ren pogovorí $^{5}/_{13}$, n-ai dus $^{26}/_{2}$;
domislíț-v e $^{12}/_{42}$, v e va lasă $^{13}/_{25}$ v e ręs lasă $^{13}/_{29}$ se v e pogovoríț $^{5}/_{22}$, v e trazén $^{40}/_{11}$;
meg-l' ț̨ere $^{4}/_{73}$, l'-oi oslobodí $^{4}/_{72}$;
l e întrębę $^{30}/_{16}$ $^{4}/_{95}$, l e hitę' $^{5}/_{9}$, l-av rugăt $^{6}/_{28}$, l-a scutăt $^{4}/_{4}$.

Despre n e și v e, aceleași observații ca la dativ; forma n a în loc de n e o găsim și la Sajovec: nu n a tu vezi..., karle, n a čaiste ure. Acuzativul feminim l e e propriu zis nominativul — ca și l' la masculin — și are aceeaș formă ca la Aromâni și în vechea dacoromânească. Eliziunea lui *e* înainte de *a* următor ca la dativ.

La Weigand găsim pentru l' și forma l' i: l' i dus-av II $^{1}/_{5}$, se l'i ręs lasǫ II 11 etc. (l i i în paradigmă I 245). Forma l y o i, alături de l y, dată de Gartner 75, o consideră însuș de suspectă.

Pronumele reflexiv.

§ 139. *a) Forma absolută:*
Dativ: s i i e: roba cumpara e-ns s i j e Mar. 24.
Acuzativ: s i r e: lăt-av-o căsę cu s i r e $^{4}/_{35}$.
b) Forma conjunctă:
Dativ: ă s, s (§ 82): țăle ătele cum ă s-av zberít $^{4}/_{26}$, neca-s lăje $^{8}/_{28}$, hlăpățu-s spęlę $^{8}/_{31}$.

Acuzativ: s (e): maritâ-s e $^{4}/_{25}$, s-av pogovarę'it $^{4}/_{19}$. La Gartner 75 s ę, auzit, probabil, greșit.

Pronumele posesiv.

§ 140—141. *a)* Fiind vorba de un singur posesor:

Singular:	(a) m e și a m e v,	fem. a m ę
	(a) t e și a t e v,	fem. (a) t ę
	(a) s e și a s e v,	fem. (a) s ę;
Plural:	(a) m e l',	fem. (a) m ę l e
	(a) t e l',	fem. (a) t ę l e
	(a) s e l',	fem. (a) s ę l e;

b) Fiind vorba de mai mulți posesori:

Singular:	n o s t r u,	fem. n o s t r ę
	v o s t r u,	fem. v o s t r ę
	s e,	fem. s ę;
Plural:	n o s t r i,	fem. n o s t r e
	v o s t r i,	fem. v o s t r e
	s e,	fem. s ę.

Exemple: omu m e $^{5}/_{20}$, m e gospodâr $^{5}/_{21}$, morésc avę' m e (scil. fațó) $^{8}/_{42}$, m e vę $^{8a}/_{22}$, m e pâr $^{11}/_{8}$, țęre m e divl' $^{30}/_{9}$, țęre a m e divl' $^{30}/_{11}$, ie-i a m e $^{26}/_{26}$, ț-oi a m e (scil. fațó) dâ $^{8}/_{42}$; locu a m e v $^{31}/_{3}$;

mai segav... de m ę mul'ęre $^{5}/_{31}$, m ę crunę $^{8}/_{38}$, dupa m ę fil'e $^{16}/_{51}$, acmó-i m ę (scil. urę) $^{2}/_{28}$; tu stii a m ę $^{13}/_{57}$;

eco po de fațó, rât tu t e $^{12}/_{43}$, t e țâțe $^{18}/_{51}$, t e gospodâr $^{3}/_{4}$; a t e lucru $^{8}/_{5}$, tot a t e v $^{18}/_{10}$ locu a t e v $^{31}/_{3}$, ur va fi a t e v $^{7}/_{36}$;

t ę tetę $^{8}/_{29}$, t ę mul'ęre $^{4}/_{92}$ $^{10}/_{16}$, t ę urę $^{2}/_{28}$, t ę sor $^{4}/_{66}$, t ę fil'e $^{4}/_{92}$; țâsta-i a t ę plâće $^{12}/_{6}$;

s e țâțe $^{1}/_{11}$, tudę de s e $^{18}/_{2}$; lât-a a s e că $^{8a}/_{13}$ prevtu a s e v $^{37}/_{2}$, tot a s e v $^{18}/_{7}$;

lu s ę mul'ęre $^{4}/_{35}$ $^{4}/_{51}$; a s ę tetę $^{8}/_{29}$;

a m e l' gospodâr $^{21}/_{11}$;

m ę l e sorâ'r $^{4}/_{25}$, lu m ę l e trei fil'e $^{6}/_{23}$, m ę l e zile $^{10}/_{6}$;

t e l' frât $^{4}/_{66}$, t e l' fil' $^{4}/_{92}$;

s e l' boi $^{5}/_{16}$, lu s e l' hlâpți $^{31}/_{16}$; a s e l' frât $^{4}/_{79}$;

s ę l e sor $^{4}/_{8}$ $^{4}/_{14}$ $^{6}/_{5}$, s ę l e otâine $^{37}/_{2}$;

n o s t r u rod $^{8}/_{44}$, n o s t r u ortolân $^{8a}/_{17}$;

fil'a n o s t r ę $^{18}/_{31}$;

v o s t r u vrt $^{4}/_{57}$, v o s t r u fráte $^{21}/_{22}$;

s ę sor $^{4}/_{43}$ «sora lor».

Despre dispariția lui *v* final (< *u*) §§ 53 c și 55. Despre t e v, s e v, § 20 a. Se pare însă că a existat și o formă t ă u, care, după § 98 *γ*, trebuiă să dea *to*. La Feretić 15 aflăm, alături de n o m e l u t e v, și k r a g l i e s t v o t o, care se aseamănă cu forma noastră conjunctă *frate-to* etc. Femininele t ę și s ę s'au orientat după m ę. La Maiorescu 115— greșit — s a. Pluralele m e l′, t e l′, s e l′ ar puteà fi analoage după substantive de felul lui m l′ e — plur. m l′ e l′, c å — plur. c å l′; cum însă ele se găsesc și la Aromâni (a m e l′) și la Megleniți (m e l′, m e ļ l ļ), avem a face cu un masculin analog refăcut din feniminul m ę l e etc. Pluralul s e i la Maiorescu 115 e dacoromânism. După m ę l e s'a orientat t ę l e, s ę l e. O formă s a l e e dată nu numai de Maiorescu 115, ci se găsește și la Papanti (ap. Bartoli P. 73) a s s a l e. Greșit e la Gartner 75 femininul m e l y, t e l y.— *a* înaintea pronumelui posesiv — care poate să amuțească și pe cale fonologică § 11 — e tot prep. AD, arătând aparținerea, ca și la dativul pronumelui personal § 136. La Sajovic e atestat și: odprosté nam a n o s t r u fakut. A t e v, a s e v apare substantivat cu înțelesul de «averea, proprietatea ta (sa)», ca în vechea românească (*alsăul*). Tot astfel: d o s t a d e s e $^{10}/_{12}$ = avere destulă, ț u d ę d e s e $^{18}/_{2}$ = multă avere.

La ceilalți dialectologi găsim aceleași forme; astfel, la Covaz a s ę (en rä să cassa 8 en ra se calle 7), a t ę (a te xivlenge 8); la Ascoli 55 și 59: m e v și (a) m ê, (a) m ä; t e v și (a)t ê, t ä; n o s t r u, n o s t r a, v o s t r u, v o s t r a, iar ca exemple: mê b o dar b o u m e v, mê f r a t e dar f r a t e l e m e v, tê f r a t e, tê l u m e dar l u m e l e t e v, a tê s u f l e t dar s u f l e t u tê; la Marotti m e u p r i j a t e l j 57, êste fete pljerdut a s e v ĉaĉe 18; la Weigand a t ę l e s u r ǫ′ r II $^{2}/_{12}$. La Bartoli, alături de formele m e, m e v, m e ụ; s e, s e ụ, s e v; n o s t r u, v o s t r u, găsim și formele (a) m e v o J. Gb. L., t e v o L., (a) s e v o J. L., n o s t r o J. Gb. B. C. Sc. și v o s t r o C. Sc. Unele din acestea sunt de sigur formele neutrale în *-o*, ca la adjective.

Belulovici întrebuințà pe «său» totdeauna; se pare însă că și la Istroromâni acest pronume e pe cale de a fi înlocuit pe alocuri, ca la noi, prin «lui». Astfel Covaz 7 are c o m p a g n u a l u i, Ascoli 59 dă în paradigma pronumelui personal, la pers. 3, l u i ć a ć e, l u i m a j e sau m a j a l u i, c a s s a l u i (și c a s s a d e j e), iar Gartner 75 dă în locul pronumelui posesiv de persoana a treia l u t s é l a, cu femininul (greșit) l u t s ę l a, l u t s e l y i, cu feminimul (greșit) l u t s e l y i.

Pronumele demonstrativ.

§ 142. *a)* al aproprierii: Singular: ț e s t a, fem. ț ă s t a
Plural: ț e s ć i;
b) al depărtării: Singular: ț e l a, fem. ț a, ț å
Plural: ț e l′ i, fem. ț å l e.

Exemple: ţesta ribâr $^{4}/_{51}$, pul' $^{4}/_{77}$, stârăţ $^{4}/_{66}$; ţesta maĭ betăru $^{4}/_{62}$;

ţăsta use $^{2}/_{30}$, fęţę $^{4}/_{31}$, brsę $^{26}/_{16}$, sâbl'e $^{20}/_{15}$, lume $^{29}/_{12}$, ţăsta va fi $^{4}/_{13}$ «aceasta se va întâmplà», ţăsta-s tel' fil' $^{4}/_{92}$, fråte..., sor..., ţâţe..., mâĭa..., tăsta vor fi $^{4}/_{70}$, ţăsta n-â stivút $^{26}/_{17}$, cf. $^{27}/_{5}$ $^{29}/_{12}$ etc.;

ţesći feţór $^{4}/_{51}$, ţesći vor fi draţ $^{8a}/_{21}$,

ţela maĭ betăru $^{4}/_{60}$, ţela stârăţ $^{4}/_{66}$, ţela loc $^{4}/_{74}$;

ţa maĭ betăra $^{4}/_{8}$, ţa stvâr $^{4}/_{39}$, ţa sęre $^{15}/_{6}$, ţa fol'e $^{4}/_{82}$, ţa dova $^{4}/_{3}$, dupa ţâ $^{4}/_{56}$, $^{8}/_{22}$, ţâ n-â fost istina $^{4}/_{47}$, ăs ţâ ĭel' $^{4}/_{71}$, ţire-s ţa ţel'i-n luĭ câsę? $^{12}/_{37}$;

ţel'ĭ ţ-av fost $^{4}/_{79}$, ţel'i... ţe $^{4}/_{92}$, ţel'i doi $^{4}/_{72}$, ţel'i omir $^{9}/_{23}$, ţel'i din câsę $^{12}/_{23}$;

ţâle kâţke $^{4}/_{82}$.

La singular avem deci totdeauna forma cu *-a* emfatic, indiferent dacă pronumele are funcţiune substantivală sau adjectivală, iar în cazul din urmă, indiferent dacă stă înaintea substantivului sau după el. Explicarea acestui uz am dat-o în *Dacoromania* II 43. La plural numai forme fără *-a*. Tot astfel la toţi ceilalţi cercetători; numai la Popovici II $^{66}/_{31}$ găsim ćel'a doĭ, iar Weigand I 245 dă, în paradigmă, pluralul masculin tšăštĭa şi tšelĭa; în texte însă găsim şi la el numai forme fără *-a*: tšoşti II $^{1}/_{5}$ $^{1}/_{16}$, tšel'i II $^{1}/_{12}$. Forma cellu, alături de cella la Covaz 7 va fi greşită. Schimbarea lui *e* accentuat al tulpinei în *ă* apare la Belulovici numai în feminimul singular dela «acest». La Weigand I 245 acest *ă* apare însă şi în celelalte forme ale acestui pronume: tšăšta, fem. tšăšta (tŝoşta II $^{1}/_{5}$), plur. tšăštia, fem. tšăšte; tot astfel la Nanu tŝoşta 12 35, plur. tŝoŝti 31 plur. fem. tŝoşte 12, apoi şi la pronumele «acela»: tŝola 27, plur. tŝol'i, tŝęl' 32 43; Tercovici (ap. Bartoli P. 85) rosteşte česta, adăugând însă că «Sušňevzi ziku česta». La Bartoli găsim ţesta-ĭ me, dar: svę ţăsta fl'er S., şi čăsta mladić N. Dimpotrivă, forma časta, ţasta e dată pentru feminin de Covaz 7 (cesta, ceschi, çasta, çaste; cella, cegli, celle) şi de Ascoli 59—60 (ćesta, ćasta, ćesći, ćaste; ćela, ća, ćelji). Despre forma ţăsći (atestată şi de Covaz şi Ascoli) cf. § 66. Iniţialul *a* se mai păstrează în Jeiăni (§ 12), de unde înregistrează Bartoli: ačela, ačâle (alături de čâ, čâsta).

Atât pronumele ţesta, cât şi ţela, se pot combină cu âţ spre a exprimà pe «cestalalt, celalalt», ţel'i âl'ţi $^{4}/_{27}$ $^{19}/_{20}$, ţesći âl'ţi $^{4}/_{81}$, ţa âţa $^{26}/_{8}$ $^{17}/_{13}$, ţâle âţe do $^{26}/_{11}$, ţale âţele $^{4}/_{26}$. La Bartoli: o măra ăspelavę' ča âţaJ., cela âţu S.

Deasemenea există combinaţia lui ţesta şi ţela cu istu, ista spre a exprimà pe «tot acelaş, tot acesta(ş)»: ţela istu $^{32}/_{2}$, ţăsta ista $^{18}/_{28}$. Pronumele istu, ista nu s'a păstrat decât în această întrebuinţare, spre a întări pronumele demonstrativ printr'o nouă demonstrare. E evident că nevoia unei accentuări mai puternice asupra

pronumelui «acesta» sau «acela» se iveşte mai ales atunci când ele sunt puse în antiteză cu alt pronume demonstrativ: Deschide uşa *aceasta*! — Nu. — Pe a c e a s t a d e a i c i (= ţăsta ista $^{2}/_{38}$) trebuie s'o deschizi! In traducerea românească am pus «aceasta *însă*», nu numai spre a arată că avem a face cu o antiteză, ci pentrucă dacoromânescul *însă* e însuş un astfel de pronume devenit conjuncţie (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III § 551). Forma a i s t (a), dată de Maiorescu 84 — Nanu n'a auzit-o — trebuie îndreptată în i s t(a) cf. Bartoli P. 37, şi se explică prin despărţire greşită din ţ e l a i s t u, ţ ă s t a i s t u, analizate de Maiorescu (care totuş scrie c e a - i s t a, c e a - i s t o, c e l a - i s t 91) ¡ca ţ e l a i s t u, ţ ă s t a i s t u. Weigand III 222 ne asigură de asemenea că a auzit numai combinaţia t š e s t a i s t u o m, iar Byhan citează din Sl. El. č a i s t e u r e.

Nu există forme «întărite» prin -ş; pe «acelaş» îl redau Istroromânii prin ş t e s a Glavina 77 (< ital.).

Pronumele relativ şi întrebător.

§ 143. C ă r l e, c ă r ę, c ă r l ' i. Exemple: (cu înţelesul de «care») un pul' c ă r l e cântę $^{4}/_{61}$, un stărăţ c ă r l e l-av întrebât $^{4}/_{69}$, cúmatru, c ă r l e vut-a ostaríja $^{10}/_{22}$, fętę, ăn c ă r ę je s-a asă-namurę'jt $^{6}/_{16}$, iă, c ă r ę-j betărę $^{20}/_{20}$, urę c ă r ę ăj $^{30}/_{12}$; — (cu înţelesul de: «cine») c ă r l e bejúre..., va fi târe $^{9}/_{29}$, c ă r l e va pre lume mnă, trebe se segav fije $^{17}/_{45}$; — (cu înţelesul de: «care?») ntrebât-a pre c a r ę cále-i maj bire? $^{12}/_{20}$ iuvę-s ţel'i omir? — susedu-l' zíţe: e c ă r l ' i? $^{15}/_{26\text{-}77}$; — (cu înţelesul de: «ce fel de...?») c ă r ę mislę? 21/9. — Tot astfel la Bartoli: numai forma articulată c ă r l e în toate satele afară de Gb. unde a auzit: c ă r e ver, şi unde forma c ă r l e i-a fost negată; de-asemenea în textele culese de Bartoli: c ă r e ştitu $^{4}/_{21}$ «cine eşti tu»;

ţir(e), dat. l u c u j (prin analogie cu dativul substantivelor). Exemple: zíţe: ţ i r e? $^{5}/_{33}$, nu s'a putut doznę'j ţ i r-a ţa fost $^{9}/_{23}$, ţ i r e maj apoj verire, va ţira platí $^{12}/_{13}$, ţ i r e se va domislí? $^{37}/_{2}$, l u c u j cu-hesti tu? $^{6}/_{22}$, l u c u j fusere ăpa curâtę, va fi săr $^{21}/_{2}$;

ţ(e) (referindu-se de o potrivă la obiecte şi la fiinţe cf. $^{3}/_{2}$*). Exemple: ţ e é-e? $^{8}/_{37}$, omu ţ-a stât $^{10}/_{17}$, ur ţ e... $^{10}/_{30}$, ţa seręţ e s-a jensurât $^{16}/_{6}$, âtę-zi ţ e s-a-nsurât $^{12}/_{1}$, prvi ţ e... $^{18}/_{45}$ «întâia oară că...»

c ă t, c ă t e. Exemple: c ă t vor pre plăće? $^{7}/_{9}$ c ă t e vręme-j ke... $^{15}/_{30}$.

In loc de pronume, raportul relativ poate fi exprimat şi prin j u v ę «unde» (care împreună cu verbul la prezinte exprimă acelaş lucru ca gerundiul): ver vedę' un pul' j u v ę cântę $^{4}/_{71}$ «care cântă» s. «cântând».

Pronumele identităţii.

§ 144. ă n s plur. ă ń s «însuşi, însişi». Exemple: za sti ă n s cum pote ţa stvăr fi $^{4}/_{39}$, l-av ...ţersít ă n s $^{23}/_{9}$. Formele feminine nu le

pot atestà. Bartoli dă din S. ănsę «numai una». Combinația «el însuși» e atestată de Popovici I 72: ị e ă n s.

Despre înțelesul «singur» al lui ă n s cf. § 197 și Dicționarul mieu etimologic No. 1596. Istroromânii zic: ịo meg ă n s n boskę = mă duc *singur* (= franc. seul) în pădure» și: ămnę n boskę vedę' ăns «du-te în pădure să vezi *insuți* s. *singur* (= franc. toi-même)», întocmai ca Croații: ja idem *sam* u šumu și: idi u šumu da pogledaš *sam*. Pluralul «inși», cu înțelesul de «indivizi», ca la noi, nu există; spre a exprimà ideea «inși, inse», Istroromânii întrebuințează, după model italian, construcția: d e ị e l' — ...d e ị å l e $^{12}/_{10}$, $^{12}/_{16}$ $^{18}/_{36}$, etc.

După Ive 5 se zice și: l a d i n s a u š e «vecinissimo all'uscio» (lui Tercovici îi e de-asemenea familiară expresia aceasta, ap. Bartoli P. 44). Tot la Ive 12 găsim pluralul curios: ânseli: l u p i m a r â n c u â n s e l i «i luvi magna sui (prov. rov.)», m a i b i n e â n s e l i n e g o k u k a t i v a k u m p a g n i a «meglio soli che male accompagnati».

Pronumele nehotărîte.

§ 145. å t — a t ę, å l' ț — å l ț i «alt,-ă»;
v r u n, v r o «vreun, vreo»;
v r u r, v r u r ę, «cineva».

Și cu înțelesul germanului «welcher, -e, -es», fran. «en»: asteze na čače kalji dopeljejt, mère vava v r u r i dopeljelj « heute hat der Vater uns Pferde gebracht, morgen wird er wieder euch welche bringen» (Marotti, ap. Bartoli P. 88).

n u s c ă t «câtva» (invariabil) $^{4}/_{40}$•;
n ú s c a r l e, n ú s c a r ę, plur. n ú s c a r l' i «cineva» $^{4}/_{40}$•;
n i ț ú r, n i ț u r ę în funcțiune substantivală, cu înțelesul «nimeni»; la Glavina și n i u r 46, «nici un», alături de n i c i u r 58 «nimeni»;
ț e v å «ceva», ț i r e v å «cineva»;
n í c a c o v, -ę «nici un fel de...»;
a s å v, -ę «așà, astfel»;
s a k i, s a c a «fiecare» (articulat s a k i l e' $^{36}/_{2}$);
n i s «nimic»;
t o t, -ę «tot, toată»;
suspect ca dacoromânism e c a r e v a Glavina V/110.

Prin adăogarea lui -c o d ă r (din serbocr. goder) sau -c o d ă r - m i - ț e, pronumele hotărîte devin nehotărîte, d. ex. ț e c o d ă r sau ț e - c o d ă r - m i - ț e «orice», ț i r e c o d ă r - m i - ț e «oricine», etc. — Exemplele să se caute în Glosar.

Forme slave.

§ 146. In unele construcțiuni, ca: na m o ị u d u s u $^{7}/_{41}$, m o ị m o d $^{8a}/_{10}$, z a m o g a o ț a, z a m o ị a m a t e r $^{18}/_{57}$, apoi în

exclamații ca: s i n c o m o i̯ $^{8}/_{8}$, s i n ț i m o i̯ $^{12}/_{12}$, m o i̯ d r a g i $^{14}/_{4}$, B o z e m o i̯ $^{16}/_{65}$, p o p e m o i̯ $^{16}/_{78}$, n e b o r e m o i̯ $^{18}/_{11}$, vedem cum pronumele posesiv serbo-croat începe să pătrundă în dialectul istroromân. Lui Belulovici îi eră mai familiară forma g o s p o m o i̯ a decât g o s p a m ę $^{30}/_{20}$, iar vocativul «Maria mea» îl redă prin M å r e m o i̯ a, nu prin M å r e m ę. Și mai puternică e influența slavă în cazuri ca: z å - s e $^{1}/_{8}$•, z a - t e $^{29}/_{8}$, z a ń i h $^{21}/_{21}$, z a ń e g a $^{21}/_{17}$, cu formele slave ale pronumelui personal după prepoziții.

5. VERBUL.

a) Conjugările.

§ 147. *Cele patru conjugări*, care la noi au terminațiunile *-à*, *-eà*, *'-e* și *-i*, se găsesc și la Istroromâni sub formele corespunzătoare *-å*, *-ę'*, *'-e* și *i*. La conj. IV lipsesc verbele în *-î*; în schimb avem un tip nou, format de verbele în *-ę'i̯*.

Verbe defective și *completive* sunt cele care exprimă mișcarea omului: IRE s'a păstrat numai la infinitiv și la compusele acestuia sub forma i̯ í; «păsà» numai la conjuctivul în funcție de imperativ: p å s, p a s é ț (§ 154), formă care a înlocuit pe vechiul m e r i, m e z é ț «mergeți». Dela m n å Belulovici întrebuigță toate formele; numai în perfectul compus îl înlocuià prin m e s - a m.

Verbele iotacizate, cu excepția izolatului v r ę s e s p u i̯ e § 91, lipsesc în graiul lui Belulovici. Urme de astfel de verbe se găsesc însă la unii cercetători și adică, alături de p u r (u) N. și de p uηg S. (§ 153), Bartoli atestă și p u ń J.; alături de s p u r (u), Popovici I 100 atestă din B. s p u ń u, pe când Maiorescu dă forma suspectă s p u g; alături de ț i r (u), o formă i̯ o ț i ń u e atestată de Maiorescu, de Nanu din Gd. și de Popovici I 100 din B., pe când Ascoli 62 dă j o t z i n, dar: j e l (= i̯el') t z i g n u (= ț i ń u); alături de v e d (u), numai Maiorescu 120 dă forma v e z, care e suspectă ca dacoromânism; alături de v i r u Sc. și v i n g u S. (§ 153), Bartoli atestă din Gb. i̯ o v i ń a (§ 153); i̯ o v i ń u e dat și de Maiorescu, Nanu din Gd., Popovici I 100 din B., pe când Ascoli dă j o v i n dar j e l v i g n u (= i̯el' vi ń u); această formă iotacizată pentru pers. 3 plur. e atestată din B. și de Ive 6, 14 și Popovici II $^{66}/_{5}$, cf. $^{66}/_{9}$.

Cazurile de *conjugări amestecate* și de *treceri dela o conjugare la alta* nu lipsesc în dialectul istroromân și ele se explică în urma schimbărilor fonetice sau ale analogiei. Astfel:

Potrivit §-lui 33, verbele «tăceà» și zăceà» au devenit t a ț å, z a ț å, care fiind asimilate verbelor de conj. I, au produs și un participiu t a ț å t, z a ț å t $^{23}/_{8}$ și la imperativ: t a ț å ț (t a č a ț Marotti 10), z a ț å ț; s'a păstrat însă, după conj. II, t å ț e $^{2}/_{20}$, z å ț e $^{17}/_{21}$. Conjugarea după conj. I nu este deci generală, cum crede Meyer-Lübke,

Rom, Gramm. II § 117, care a dat explicarea fenomenului, ci restrânsă asupra formelor accentuate pe terminație. Forma j ă c u t «zăcut» la Maiorescu e suspectă.

După analogia trisilabelor cu *r* la sfârșitul tulpinei, precum c u m p a r å, m a ț i r å, m e s u r å, s e m i r å, t r e m u r å, v i n t u r å, care în indicativ prezinte au c ú m p a r u, c ú m p a r i, c ú m p a r ę etc. s'a orientat r a m a r ę', conjugându-se la indicativ prezinte r å m a r u, r å m a r i, iar la pers. 3 r å m a r ę $^{7}/_{8}$ (nu r å m a r e), de asemeni la imperativ pers. 2 (care e egală cu pers. 3 a indicativului) r å m a r ę $^{37}/_{3}$. Mai găsim însă, de la acest verb, și conjugarea r a m a r é s c, după verbele de conj. IV, atestat de Weigand și Gartner 479 (alături de r á m a r u 1189); Nanu mai dă și k r e p é s k, alături de k r e p u, dela k r e p ǫ' «crăpà».

Schimbare de conjugare mai avem la p l o ị í «plouà» (v. Byhan s. v.), care și la Dacoromâni are schimbare de conj. (II > I); la s e m i r í «a se mirà» Gartner 217; la s p a m e n t í Weigand «spăimântà»; la m u j í (m u j e s c) Glavina 74 în loc de m u (i) ž e «mulge»; cf. și f e r m e n t ę' Gartner 1343 «a frământà». Bartoli dă din Sc. t u č í alături de t u č å (< t u č ę?).

Verbul «a se teme» nu mai e cunoscut decât în Jeiăni și în parte în N.; încolo el a fost înlocuit prin b o ị í sau a v ę' f r i k ę. Dacă Tercovici conjugă t e m å (Bartoli, P. 82), aceasta e o dovadă a nesiguranței în întrebuințarea acestui verb ieșit din uz, și nu cred că trebuie să presupunem un lat. *TIMARE, care să se rapoarte la TĪMERE ca CREPARE la CREPERE sau ca FUGARE la FUGERE.

In sfârșit un caz de conjugare amestecată avem și la ă n m e s t í, care are la prez. indic. ă n m e s t é s c, după verbele de conj. IV în *-esc*, dar la pers. 3 sing. (nu *ă n m e s t ę', ci) (ă) n m ę s t e $^{19}/_{21}$, ca c r ę s t e «crește», după care s'a orientat acest verb și în dacoromânește. Dimpotrivă, nu avem a face cu o trecere dela conj. III la IV la verbul r e s p o n d í, care e împrumutat din italienește și nu e corespondentul lui «răspunde» al nostru.

Cât despre v i j e Ive 10, 11, 12 «trăește», nu știm dacă derivă dintr'un verb de conj. III v í ị e <VIVERE, ca în vechea dacoromânească — participiul v i u t Mikl. Wand. 9 ar fi analog — sau dintr'un v i ị å, care ar corespunde lui *viez* al nostru, arom. *yiédzu* și *yiu*, megl. *gïiés*.

§ 148. O regularitate mai mare decât la noi în conjugarea verbelor provine din faptul că *e* și *i* (din *e* în poziție nazală) după labiale au rămas nealterate (§ 19, § 22), că *o* metafonizat în *oa* s'a refăcut în *o* (§ 45), iar *ă* din *a* proton s'a refăcut în *a* (§ 15); deci schimbări în vocalismul tulpinei ca v ă d — v e z i, v â n d - v i n z i, r o g - r o a g ă, f a c - f ă c u t nu se întâlnesc (v e d u $^{16}/_{31}$ v e z i $^{12}/_{21}$, v i n d - v i n z i, r o g - r o g ę, f å c - f a c ú t); s'a păstrat însă schimbul între *o* și *u* (neaccentuat) ca la noi: r o g - r u g å (§ 44[a]) și între *e* și *ę* (metafonie), cu aceà deosebire față de dacoromânește, că acest *ę* se păstrează și înainte de *e* următor (§ 29) iar după

labiale nu se preface în *a* (§ 7), deci avem nu numai: s t e p t - s t ę p t ę «aştept-aşteaptă», ci şi c r e d - c r ę d e «cred-crede» şi n m e ţ i - n m ę ţ ę «învеţi-învaţă». Nou faţă de dacoromâneşte e schimbul între *å* (accentuat) şi *a* (neaccentuat): f å c - f a c ú t (§ 2) şi mai ales ne bate la ochi amuţirea lui *å* când îşi pierde accentul å f l u - f l å t (§ 11) «áflu - aflát». Dintre schimbările consonantelor dela sfârşitul tulpinei înaintea vocalelor palatale ale terminaţiunilor aflăm, ca la noi, pe *t* şi *d* prefăcuţi în *ţ* şi *ʒ* înainte de *-i*: c ă n t - c ă n ţ i, v e d - v e z i; încolo avem însă diferinţele cunoscute din consonantism, astfel, în graiul lui Belulovici, rostirea lui *ş* ca *s* (§ 81): l å s - l å s i, şi prin urmare rostirea lui *č* ca *ţ* (§ 84) şi a lui *št* ca *st*: f å c - f å ţ i, c r e s c - c r e ş t e (dar: c o n o ş ţ i § 65), apoi rostirea lui *ǧ* ca *ʒ*: r o g - r o z i (§ 85). In opoziţie cu adjectivele (§128 f), verbe ca s c a d å, v u t å etc. nu păstrează pe *l'* preconsonantic înaintea terminaţiunei *-i* (§ 79), deci pers. 2 sing. ind. prez. e s c å z i, v u ţ i.

§ 149. *a.)* C o n j u g a r e a I e mai simplă decât la noi, întrucât lipsesc cu desăvârşire verbele cu indicativul în - e z. Exemplele în -ez la Maiorescu, N. Densusianu şi Popovici sunt dacoromânisme (§ 95[a]). Cum pers. 1 din pluralul ind. nu se termină în - ă m (ci în - å n), iar pers. 3 a ind. prez. se termină în *-ę* şi la verbele cu consonantă palatală la sfârşitul tulpinei (§ 21), nu există la Istroromâni nici deosebirea între c â n t — c â n t ă — c â n t ă m şi t a i u — t a i e — t ă i e m (istrorom. c ă n t u — c ă n t ę — c ă n t å n şi t å l' u — t å l' ę — t a l' å n).

La conj. I aparţin verbe vechi, de origine latină: (a) c a ţ å, (a) f l å, a p a r å, a r å, (a) r a t å, (a) s c u t å, (a) s t e p t å, (a) z u t å, (ă) m n å, ă n c ă r c å, (ă) n i u r b å, (ă) n m e ţ å, (ă) n m i s å, (ă) n s u r å, (ă) n t r e b å, c a p t å, c a v t å, c ă n t å, c l' e m å, c u c å, c u m p a r å, c u t e z å, c u v i n t å, d å, d u r å, l å, l a s å, l e g å, l u c r å, m a r i t å, m a ţ i r å, m e r i n d å, m e s u r å, m i r å, m u ŋ c å, m u ţ c å, p u r t å, r a t å, r e s p o l' å, r e z l e g å, r u g å, s a t u r å, s c a d å, s c a p å, s c u l å, s p e l å, s t å, t a l' å, t r e m u r å, t u r n å, ţ i r å, u s c å, v e g l' å, (v) u t å, z u c å, z u r å.

Această regulă e atât de consecventă, încât dacă întâlnim un verb în *-å* putem spune dela început că e de origine latină: p i s å (p i ş å) e *PISSIARE, iar nu croatul p i š a t i, care ar fi dat *p i s ę' i, ca celelalte verbe de origine slavă în *-ati* şi de origine italiană în *-ar(e)* § 149 f. Dacă alături de p o s c a p å, compus pe teren istroromân din p o- şi din s c a p å < *EXCAPPARE, găsim şi p o s k a p ę' i ţ - a w ć ǫ Weigand II $^{2}/_{14}$, acesta din urmă se reduce la venez. *scapar* (cf. Byhan s. v.). Tot astfel numai f u m å, atestat de Nanu şi de Bartoli din Gb. este FUMARE, pe când f u m ę' i Ive 6, Nanu (din Brdo) e împrumutat din cr. fumati = ven.. fumàr (cf. Bartoli P. 26). Acelaş raport trebuie să fie între ă n f a s å (ă n f a ş å) «înfăşà» şi s f a ş e i, r e s f a ş e i auzite de Bartoli în B. De aceea, dacă întâlnim la Istroromâni cuvântul

spartă (Tercovici, ap. Bartoli P. 78 și Gartner 1353 «stracciare, zerreissen») nu-l vom derivà din ital spartare (care ar fi dat *spartę̨ și ar aveà alt înțeles), ci îl vom considerà ca pe un derivat vechiu din part.-adj. spart, întocmai precum dela supt avem suptă «a alăptà» (Tercovici, ap. Bartoli P. 81).

b) Conjugarea II e cea mai slab reprezentată. In textele noastre, afară de (a) vę̨ și vrę, se mai găsesc numai: cadę̨, durę̨, putę̨, țirę̨, vedę̨ și în parte (§ 147) tață, zață și ramarę̨. Firește că toate-s de origine latină. Treceri la conj. III, ca la noi, nu se găsesc.

c) Conjugarea III se deosebește de a doua numai la infinitiv, căci la pers. 2 și 3 din pluralul prezintelui indicativ (conj. și imper.) verbele acestea au trecut, după analogia tuturor celorlalte verbe, accentul pe terminațiune. Toate sunt, bine înțeles, de origine latină: (a)duțe, ârde, (a)scunde, (ă)mprinde, (ă)ncl'ide, (ă)nținze, ărde, bâte, conoste, coțe, crędе, crește, duțe, fâțe, linze, męre, nâste, pâste, plănze, pl'ęrde, rescl'ide, spure, stinze, strinze, suze, tràze, tremęte, tręțe, țęre, uțide, vinde, zecl'ide, zițe.

In conjugarea IV lipsesc cu desăvârșire verbele în -î. Maiorescu dă scoborí 114 (skoporít Tercovici, ap. Bartoli, P. 75), iar Popovici II $^{21}/_{15}$ cunoaște omori (umoriręt II $^{24}/_{15}$). In schimb avem pe lângă cele două tipuri cunoscute și la noi (dorm — dormì, gonesc — gonì) un al treilea tip în -ę̨ i, cu prezintele în -esc. Verbele corespunzând lui «coperì» și «descoperì» se conjugă, după Gartner 420, 422, sau kóperu, reskóperu, sau koperésc, reskoperésk.

d) La clasa IV^a (tipul: dorm-dormì) aparțin, afară de fi și defectivul ię̨í, câteva verbe primare de origine latină: avzí, ănmestí, durmí (zedurmí), fuzí, ięsí, murí, stí, țersí și verí.

e) In clasa IV^b (tipul: gonesc-gonì) contingentul cel mai mare îl dau verbele de origine croată în -iti (-im), d. ex.: krpiti > crpí, faliti > falí, hvaliti > hvalí, jaditi > ięadí, ličiti > lițắí, loviti > loví, ljubiti > l'ubí, -brusiti > nabrusí, napuniti > nepuní, obisiti > obisí, oboliti > obolí, osloboditi > oslobodí, osnažiti > osnazí, utopiti > otopí, paliti > palí, platiti > platí, poloviti > poloví, ponuditi > ponudí, popiti > popí, posmraditi > posmradí, pozdraviti > pozdraví, prekrižiti > precrizí, primiti > primí, privariti > privarí, pristrašiti > pristrasí, rabiti > rabí, razdiliti > rezdilí, razjaditi > reziadí, skočiti > scoțí, služiti > sluzí, sopiti > sopí, izpovíditi > spovidí, sramotiti > sramotí, strašiti > strasí, svititi > svití, trupiti > trupí, veseliti se > veselí, visiti > visí, voliti > volí, izbuditi > zbudí, zdrobiti > zdrobí, zaslužiti > zesluzí, zgoditi > zgodí, izgoriti > zgorí, živiti > ziví, zmisliti > zmislí, izvaditi > zvadí, zvoniti > zvoní, etc.

Verbele istroromâne, ca și ale noastre, derivă dela tulpina prezintelui slav, deci de clasa IV^{b} se țin și verbe slave cu altă terminație a infinitivului, când pers. 1 din prez. e în -em: cr. kapljem (k a p a t i) > istror. c a p l í (la Gartner kaplę́i̯), cr. kujem (k o v a t i) > istror. c u i̯ e s c (c u i̯ í), -mažem (- m a z a t i) > n e m a z í, pojedem (p o j e s t i) > p o i̯ d í, pometem (p o m e s t i) > p o m e t í, počnem (p o č e t i) > p o s ń í, podkujem (p o d k o v a t i) > p o t c u i̯ ì, prolijem (p r o l i t i), > p r o l í, pušem (p u h a t i) > p u s í, razsičem (r a z s i ć i) > r e s e ț í, smeljem (s m e l j e t i) > s m e l′ í, smilujem (s m i l o v a t i) > s m i l v í, stresem (s t r e s t i) > s t r e s í, tučem (t u ć i) > t u ț í, ćešem (ć e š a t i) > ț e s í, izberem (i z b r a t i) > z b e r í, zakoljem (z a k l a t i) > z e k o l′ í, zasečem (z a s e ć i) > z e s e ț í, etc.

Tot astfel și cele câteva în - n u t i, - n e m (care au însă corespondente în - n i t i în slovenește): cr. kleknuti slov. klekniti > istror. c l e c n í, cr. obrnuti slov. obrniti > istror. o b r n í, cr. potegnuti slov. potegniti > istror. p o t e g n í, cr. prikinuti slov. prikiniti > istror. p r i k i n í, cr. izdignuti slov. vzdigniti > istror. z d i g n í, cr. izrenuti > istror. z d r e n í, cr. zagrnuti slov. zagrniti > istror. z e g r n í, etc.

Rare sunt cazurile în care verbele istroromâne în - *í* corespund unor verbe croate sau slovene în - a t i, cu prezintele - a m, - a j e m (cf. § 149 f), de ex. obećati (obečajem) > o b e ț í, plivati (plivam) > p l i v í: ($^{4}/_{31}$•), ručati (ručam) > r u ț í, trljati (trljam) > t r l í. Dintre verbele de origine italiană avem de cele în *-ir(e)*, rar de tot de cele în *-er(e)* (cf. § 149 f): finire > f i n í, > patire > p a t í, imbaterse > s e i m b a t í.

f) La clasa IV^{c} aparțin de asemenea numai verbe de origine streină și anume verbe slave terminate în *-ati* (cu prezintele *-am*) și verbe de origine italiană în - a r(e), mai rar în - e r: cr. kaštigati (it. castigare) > c a s t i g ę́ i̯, cr. kuhati > c u h ę́ i̯, it. cambiare > g a m b i ę́ i̯, cr. ganati se > g a n ę́ i̯, cr. igrati > i g r ę́ i̯, cr. morati > m o r ę́ i̯, it. movere > m o v ę́ i̯, cr. muljati > m u l ę́ i̯, cr. naganjati > n e g a n ę́ i̯, it. provare > p r o v ę́ i̯, it. scusare > s c u s ę́ i̯, it. stufarse > s t u f ę́ i̯, it. ordinare > u r d i n ę́ i̯, cr. valjati > v a l′ ę́ i̯, sl. vikati (v i k a m) > v i k ę́ i̯, cr. zakopati > z e c o p ę́ i̯, etc. Dintre verbele croate în - a t i cu prez. în - e m (§ 149 e) avem: natezati (natežem) > n e t e z ę́ i̯, pisati (p i š e m) > p i s ę́ i̯; dela cr. rukati (r u č e m) avem r u k ę́ i̯, ca și când prezintele croat ar fi r u k a m; în sfârșit darovati (d a r u j e m) > d a r v ę́ i̯, precum și toate celelalte iterative în - v ę́ i̯: (ă) m n a v ę́ i̯, (ă) n m e s t i v ę́ i̯, (ă) n t r e b a v ę́ i̯, (ă) n m e ț a v ę́ i̯, c ă n t a v ę́ i̯, d u r m i v ę́ i̯, g a n i v ę́ i̯, i g r i v ę́ i̯, l u c r a v ę́ i̯, m u ŋ c a v ę́ i̯, p e c l′ i v ę́ i̯, p i s i v ę́ i̯, p l e t i v ę́ i̯, p l′ e r d a v ę́ i̯, p o r t a v ę́ i̯, s p e l a v ę́ i̯, t r e c a v ę́ i̯, v i n d a v ę́ i̯, v i r a v ę́ i̯.

Explicarea acestui diftong -ę i̯, care în afară de infinitiv reapare în participiu (- ę́ i̯ t), în gerundiu (- ę i̯ n d a), în persoanele 1 și 2 din

pluralul indicativului, conjuctivului prezinte și ale imperativului (-ę'i̯n, -ę'i̯ț) și în restrictivul viitor (-ę'i̯r, -ęiri etc.) nu s'a dat până acuma.

Maiorescu 77 îl aduce în legătură cu infixul vegliot -ej, ceea ce nu e cu putință, neexistând influențe vegliote la Istroromâni. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* II, § 203 crede că avem a face cu grec. *ιζω*, care a dat la noi *-ez*, dar însuș nu prea e convins de explicația aceasta, căci -ę'i̯ apare și la infinitiv și în persoanele 1 și 2 din plural, alternând cu *-esc* în celelalte persoane. Popovici I. 95—96 e neclar: «Intrând aceste verbe (slave în -a t i) mai târziu în ir. (= dialectul istro-român) și oscilând aceste verbe — după firea limbei române între -a și -i — și fiind deosebire între *å*, *i*, istroromâne și slave + italiane, în loc să se acomodeze lui *å* (*a* foarte închis) au trecut în *ę* peste *a* deschis». Înțelesul acestei ghicitori pare a fi următorul: când verbele slave în *-ati* și cele italiene în *-ar(e)* au fost împrumutate de Istroromâni, aceștia nu aveau în graiul lor un *a* mediu, ci numai *å*, și deci au redat pe *a* strein prin sunetul mai apropriat *ę;* cum însă conjugările I—III cuprind numai elemente vechi, iar verbele din nou împrumutate au intrat toate în conjugarea IV, aceste împrumuturi au fost conjugate tot ca cele în *-i*. Nici această explicare nu ni se pare potrivită, căci în celelalte împrumuturi *a* accentuat de origine slavă și italiană apare ca *å* sau *a* (§ 3), iar nu ca *ę*, cu atât mai puțin ca -*ę'i̯*. Cred că adevărata explicare pe care o reproduc la acest loc, împreună cu câteva adaosuri, a dat-o d-șoara Lutia p. 4—7. Ea pleacă dela formele imperativului croat a verbelor de felul lui igrati : igrâimo, igrâite, care au fost românizate de Istroromâni sub forma *i g r á i̯ n, *i g r á i̯ ț. Cum pers. 1 și 2 din pluralul imperativului sunt identice la celelalte verbe cu pers. 1 și 2 din pluralul indicativului, formele acestea au putut trece și la indicativ, după cum, adăogăm noi, pers. 3 sing. indicativ e evident împrumutată, la verbele în *-esc*, din imperativ (§ 153). Intr'adevăr, o statistică în textele publicate de mine arată că verbele în pers. 1 și 2 din plur. imperativului sunt mai numeroase decât cele la aceleași persoane din indicativ. Urme de acest -a i̯ găsește d-șoara Lutia la Maiorescu 77, care atestă forma s t a m p a i̯ t u, la care s'ar puteà adăogà o ñ k o n t a i̯ t s «încântați, mirați» dat de Weigand II 4/9. Cât despre prefacerea lui -a i̯ în -ę i̯, cred că ea trebuie explicată astfel: în conjugarea i g r e s c, i g r e s t i, i g r ę', *i g r á i̯ n, *i g r á i̯ ț, i g r e s c u s'a putut ușor întâmplà ca pers. 3 să influențeze pers. 1 și 2 din plural, schimbându-le în i g r ę' i n, i g r ę' i̯ ț, forme care să pătrundă apoi și la imperativ și să se generalizeze în toate formele cu accentul pe terminațiune. Această generalizare de altminteri nu este desăvârșită. Sunt unele verbe care au încă, alături de forme în -ę' i̯ și de cele în-í, de ex. cr. mišati > m i s ę' i̯ 21/8 și m i s í 16/36 17/6; Bartoli a auzit în Sc. p r i k i n í, dar la un copil: p r i k i n ę' i̯, iar în Sc. p o v í t alături de p o v i ę' i̯ t; Tercovici îi spuneà că lui s p o v e d í al său îi corespunde în Susnievița s p o v i d ę' i̯, etc.

De altfel nu în toate satelele acest -ę i̯ se rostește cu *e* deschis. Maiorescu scrie regulat -e i t, nu -e a i t, Glavina ne spune apriat

că m e r i n d e i «prânzi» se rostește în Brdo cu «*e* curat», iar Bartoli P. 34 (cf. 74) ne asigură că a auzit în pronunțarea lui Tercovici -é i̯ t, dar că acesta știa că în Villanova se rostește -ę i̯ t; tot astfel în Listele lui Bartoli cetim: s e n ę́ i̯ S. Sc. față de s e n é i̯ B.

In sfârșit avem și infinitive în - u i̯, corespunzând terminației slave *-ovati -ujem* și care amintesc verbele noastre în *-ui*. Astfel croatului karati «a certà» nu-i corespunde forma * c a r ę́ i̯, precum am aștepta, ci k a r u í t-l-a w Weigand II $^{4}/_{20}$, pentru care Byhan s. v. presupune un croat * karovati — * karujem. Tot la Weigand II $^{4}/_{20}$ găsim și o formă z m i l u í t, căruia, în textele noastre îi corespunde s m i l v í (< croat smilovati — smilujem); la Popovici II aflăm o t r u í $^{56}/_{1}$ «otrăvi» și p o m i n c u i t - a v $^{76}/_{25}$; Tercovici — spre deosebire de r a d ę́ i̯ (inf.) - r a d u (prez.) la Gartner 1007 — conjugă r a d ú i (inf.) - r a d ú j t (part.) r a d v é s (ind. prez., pe care Bartoli P. 71 îl compară cu d a r u i al lui Papanti, în loc de d a r v ę́ i̯).

b) Formele flexionare.

a) FORMELE SIMPLE.

§ 150. Afară de infinitiv, mai avem forme simple pentru Participiul trecut, Gerundiu, Indicativ prezinte și imperfect, Conjunctiv prezinte, Imperativ și Restrictivul viitor. Aoristul (perfectul simplu) și Maimult-ca-perfectul simplu au dispărut. Forma f u j í (= f u ž i) la Popovici II $^{79}/_{16}$, într'un basm din Villanova, e un dacoromânism al lui Glavina, care i-a comunicat acest text.

§ 150[a]. *Infinitivul.* Formele infinitivului au fost arătate în § 149. Nu avem nici o urmă de infinitive complete, cu *-re*, care a dispărut chiar și în infinitivele cu funcțiune de abstracte verbale (§ 193). Numai o dată găsim la Popovici I $^{1}/_{7}$ forma v e r i r ę - v a, care e însă atât de neobișnuită, încât pare o greșală; într'adevăr, am aștepta sau c ă n d v å c a v e r i r e sau v å c a v e r í - v a.

§ 151. *Participiul trecut.* La conj. I avem participii în -å t, la conj. IV în -i t și -ę́ i̯ t, la conj. II și III în - ú t sau în -s ori -t, care corespund exact formelor dacoromâne. (Exemple în paradigme și în § 159). Deosebit e numai — alături de p l' e r d ú t Popovici II $^{25}/_{23}$, Bartoli din J. S. B. C. L. p r ę i̯ d ú t i b. $^{44}/_{15}$ Bartoli din Gb. p r e d u t Gart er 284, Bartoli din Gd. — p l' e r z ú t $^{4}/_{68}$, Bartoli din Sc. N. «pierdut», plăsmuit după analogia lui v e z ú t, c r e z ú t. Despre t a ț å t și z a ț å t cf. § 147. Remarcabilă e lipsa lui «fapt», pe care-l întâlnim în toate celelalte dialecte și în vechea-românească și care la Istroromâni apare înlocuit prin noul f a c ú t. Ca în dacoromâna veche, participiul lui ț ę r e este ț e r s í t $^{18}/_{23}$, $^{23}/_{8}$, Gartner 1149, dela care s'a creat, ca la noi, în Jeiăni, noul înfinitiv č e r š í Bartoli. Glavina IV dă pentru «speriă» următoarele forme curioase: s p a r (prez. ind.) s p a r a (inf.) — s p a r u t (part.).

§ 152. *Gerundiul.* Pentru conj. I — III avem terminația -ă n d a (c ă n t ă n d a $^{40}/_{10}$, m n ă n d a $^{4}/_{66}$, p l ă ŋ g ă n d a $^{4}/_{29}$), pentru conj. IV^{a} și IV^{b} terminația -i n d a, iar pentu IV^{c} - ę ị n d a (d u r m i n d a $^{9}/_{21}$, s o p i n d ă $^{40}/_{10}$ s t ă r m o r i n d a $^{23}/_{10}$, t r l i n d a $^{16}/_{65}$; h a l o p ę ị n d a $^{8a}/_{11}$, r u k ę ị n d a $^{37}/_{3}$). O formă în -i n d a pentru unele verbe de conj. II—III, corespunzând lui -i n d vechiu-românesc («scoțind» etc.), nu se găsește. Tot astfel nu-s cunoscute formele în - z â n d, - ț â n d dela verbe iotacizate, încât v i n z ă n d a la Popovici I 92, este suspect cât timp nu se va mai găsi și alt exemplu. Finalul -a s'a adăogat după analogia adverbelor în -a (§ 178). Față de aceste exemple din graiul lui Belulovici avem în materialul dat de alții câteva forme curioase din mai multe puncte de vedere:

La Ive gerundiile se termină în *-u*: p l â n g â n d u 3, m u n k â n d u 7, k v i l i n d u 3. Remarcabil e p o t i n d u t o t «omnipotens». Alături de acestea avem — probabil italienisme — forme în *-o*: f a l i n d o 9 și chiar în -a n d o, -a n d u și -e n d o, care-s tot italienisme: (ĕ) n t r e b a n d u 8, e r d e n d o 11 «ridendo», p l â n g e n d o 11 «piangendo» cf. și k a g h â n d u 11 «căcând».

După Weigand I 248, când gerundiul se rapoartă la un substantiv masculin s'ar întrebuința formele în *-o*, iar când el se rapoartă la un feminin, formele în *-a*. Regula aceasta e de sigur artificială și e contrazisă chiar de exemplul z i t š e n d o y o a I 253 din textele sale.

Cu greu va fi exactă forma p l i v i n d ǫ́ (în loc de p l i v í n d a) la Weigand II $^{5}/_{4}$ și v e r ọ n d o, v e r ọ n d ę la același (ap. Byhan) dela v e r í.

Ascoli 71—72 dă numai forme în *-a*, dar alături de -ə n d a are și -a n d a (cf. § 16): d o r m î n d a, m u c a n d a sau m u n k ə n d a sau m ə n k œ n d a, ə m n a n d a.

Marotti are și forme în -ē n d a, care însă, probabil, trebuie cetite când -e i n d a, când -ă n d a (cf. nota 4 la textele sale).

La Popovici, care în paradigme dă c ă n t ă n d a I 87, ș e z ă n d a I 90, v i n z ă n d a și v i n d ă n d a I 92, d u r m i n d a I 94 și p r o v ę ị n d a I 96, aflăm, dela verbele în -ę ị, în texte: r o ș c a t e n d a II $^{45}/_{15}$, t a k e n d a II $^{62}/_{1}$, h a l o p e n d a II $^{11}/_{22}$ alături de m i g e ị n d a II $^{42}/_{14}$, l e t ę ị n d a II $^{14}/_{1}$.

Prezintele indicativ.

§ 153. *Singular. Persoana* 1. Verbele de conj. I—IV^{a} se termină în *-u* sau în consonantă; cele de conj. IV^{b}—IV^{c} în *-ésc*, care în unele regiuni au forma *-es* (§ 95^{a}). Exemple s'au dat în § 49. Neregularități, la verbe regulate de altfel, avem: c u t é g «cutez», explicat în § 70 și p u ŋ g $^{5}/_{9}$ v i ŋ g $^{24}/_{6}$, alături de p u r (u), v i r (u), sub influență italiană. La Maiorescu 111 și 116 și p u g și s p u g. Cât despre p o c «pot», acesta după Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* II 249, s'a format din pers. 2 (p o ț i) după

analogia lui f å c-f å ț i. Dar forma p o c se aude, după Bartoli, pretutindeni — numai Ascoli 64 dă p o c și p o t u — deci și în satele în care persoana 2 dela f å c se rostește f å ț i, încât prototipul acestei forme trebuie să fie altul, probabil acelaș din care se explică și dialectalul nostru *pociu*. — O formă curioasă în *-a* e atestată de Bartoli: i o l u c r a, i o m e g a, i o f a c a, i o p o r t a, i o b e v a, i o s t i v a, i o v e d a (alături de i o v i r u, i o p o c, i o ș t i v) din Gb. și i o v e r o g a, i o c ă n t a, i o m e g a, i o v i ń a, i o l u c r a din Gd. Formele acestea s'au născut prin despărțire greșită din construcții ca i o v e d a c m ó, i o m e g a c l ó într'o vreme când *a* inițial dispăreà din limbă (§12), analizate ca i o v e d a c m ó, i o m e g a c l o (cf. *Dacoromania* II 901) și s'au extins apoi și asupra cazurilor în care nu urmà un cuvânt începător cu *a* caduc.

Persoana 2. Verbele de conj. I—IV[a] se termină în *-i* (înaintea căruia consonantele dela sfârșitul tulpinei sufăr modificările indicate în § 148), iar cele de conj. IV[b]—IV[c] în -e s t i (<e ș t i; la Gartner 76 și -e š t). Exemple: ă m n i $^{5}/_{24}$, ă n s o r i $^{16}/_{57}$, l å s i $^{40}/_{9}$, l u c r i $^{6}/_{2}$, m a r i ț i $^{11}/_{7}$; p o ț i $^{4}/_{66}$, v e z i $^{12}/_{21}$; f å ț i $^{17}/_{43}$, p l ă n z i $^{17}/_{33}$, ț e r i $^{30}/_{10}$; å v z i $^{12}/_{21}$, v i r i $^{16}/_{68}$; c u h e s t i $^{6}/_{22}$, f e r m e s t i $^{4}/_{74}$, h i t e s t i $^{23}/_{12}$, h v a l e s t i $^{16}/_{45}$, m i s l e s t i $^{22}/_{6}$, m o r e s t i $^{2}/_{38}$, n c r u n e s t i $^{5}/_{17}$, t e n e z i r e s t i $^{17}/_{5}$, t e s c a p u l e s t i $^{20}/_{15}$, t e s p o t e s t i $^{26}/_{3}$, ț u c l' e s t i $^{17}/_{13}$. Despre c o n o s ț i cf. § 65. Finalul *-i* amuțește numai după *l'*: r e s p o l' $^{28}/_{10}$ și în v e r «vei». Anormală e forma t u p r e i z i $^{5}/_{34}$, cu metateză din «pierzi». La Gartner 284 și p. 76 găsim metateza aceasta și în celelalte forme ale acestui verb: inf. p r ę i d e, part. p r e d ú t, prez. ind. p r e d u, p r e z i, p r ę i d e, p r e d é n, p r e d é t s, p r é d u.

Persoana 3. La verbele de conj. I terminația este -ę (corespunzând lui -ă dacoromân): a c å ț ę $^{40}/_{16}$, a f l ę $^{4}/_{79}$, ă m n ę $^{21}/_{3}$, ă n i u r b ę $^{4}/_{69}$, (ă) n m ę ț ę $^{17}/_{28}$, ă n t r ę b ę $^{4}/_{21}$, å r ę $^{22}/_{5}$, c å p t ę $^{12}/_{25}$, c å ț ę $^{8}/_{41}$, c å v t ę $^{4}/_{35}$, c ă n t ę $^{4}/_{61}$, c l' ę m ę $^{4}/_{6}$, s e c u k ę $^{10}/_{34}$, c ú m p a r ę $^{10}/_{8}$, c u t ę z ę $^{36}/_{3}$, c u v i n t ę $^{12}/_{5}$, l å s ę $^{13}/_{25}$, l ę g ę $^{17}/_{16}$, l u c r ę $^{8}/_{35}$, m u ț k ę $^{14}/_{7}$, p o r t ę $^{5}/_{18}$, r å t ę $^{2}/_{45}$, r e z l ę g ę $^{16}/_{77}$, r o g ę $^{10}/_{41}$, s e s c o l ę $^{7}/_{8}$, s c u t ę $^{9}/_{3}$, s p ę l ę $^{7}/_{7}$. Tot astfel p i s ę $^{9}/_{4}$, s e r e s p o l' ę $^{10}/_{43}$, t å l' ę $^{7}/_{7}$ (corespunzând lui «pișe, despoaie, taie» dacoromâne § 21).

La conj. II—IV[a] terminația este -e: c å d e $^{2}/_{15}$, p o t e $^{4}/_{15}$, t å ț e $^{2}/_{16}$, ț i r e $^{23}/_{3}$, v ę d e $^{4}/_{31}$, z å ț e $^{17}/_{21}$; å r d e $^{13}/_{34}$, s e ă r d e $^{5}/_{12}$, b å t e $^{22}/_{5}$, c r ę ș t e $^{15}/_{25}$, f å ț e $^{12}/_{43}$, l i n z e $^{15}/_{20}$, p l ă n z e $^{30}/_{26}$, r e s c l' i d e $^{8a}/_{5}$, s p u r e $^{4}/_{58}$, t r å z e $^{2}/_{31}$, ț ę r e $^{6}/_{31}$, z i ț e $^{4}/_{9}$; f u z e $^{5}/_{26}$, i ę s e $^{27}/_{13}$, m o r e $^{35}/_{1}$, v i r e $^{7}/_{35}$. La clasele IV[b] și IV[c] terminația e -ę': c l e c n ę' - s e $^{16}/_{65}$, d o m i s l ę' - s e $^{1}/_{11}$, f a l ę' $^{1}/_{15}$, h i t ę' $^{5}/_{9}$, s e i m b a t ę' $^{10}/_{5}$; c a s t i g ę' $^{6}/_{33}$, e r e d i t ę' $^{33}/_{1}$, m o r ę' $^{4}/_{15}$. Terminația aceasta e luată din imperativ, unde ea se găsește pe tot cuprinsul limbei române (§ 155). Meyer-Lübke, *Rom.*

Gramm. II § 161 crede că forma în -ę' se datorește analogiei verbului substantiv e ș t i —e. Dar acest *e* n'a avut niciodată forma e a, nefiind scurtat din i a s t e, ci derivă direct din lat. EST.

Pluralul. Persoana 1. La verbele de conj. I - ân, la conj. II și III - én, la conj. IV^{a}—IV^{b} - ín, la conj. IV^{c} - ę' i n: c o n o s t é n $^{21}/_{23}$, t r a z é n $^{40}/_{11}$, m o r ę' i n Popovici II $^{16}/_{31}$, g a m b i ę' i n Popovici II $^{47}/_{36}$, m i s e a i n Glavina 41 «amestecăm». În conj. III accentul a trecut pe terminațiune după analogia celorlalte conjugări; forma m a ē' z e m la Ive 5 păstrează accentuarea originală. Cât despre *n* în loc de *m* cf. § 62^{a}, unde se arată și satele care mai păstrează pe *m*. Pentru menținerea lui *a* (*â*) la conj. I, netrecut în *ă* și, după palatale, în *e* cf. §§ 17 și 28. Din Gb., atestă Bartoli formele s p u r e m o, a r e m o (acesta și la Covaz 7), s t a i e m o. Forma din urmă ne arată că avem a face cu influența conjugării venete (p a r l e m o, r i s p o n d e m o, d o r m i m o, etc.) sau croate.

Persoana 2. La verbele de conj. I - âț, la cale de conj. II și III - éț, la conj. IV^{a}—IV^{b} - íț, la IV^{c} - ę' i ț. Exemple: l u c r â ț $^{13}/_{29}$; p u t é ț $^{24}/_{8}$, r a m a r é ț $^{15}/_{18}$; c o n o s t é ț $^{21}/_{22}$, c r e d é ț $^{19}/_{27}$, f a ț é ț $^{15}/_{28}$, u ț i d é ț $^{18}/_{48}$; p o g o v o r í ț $^{5}/_{22}$; m o r ę' i ț Popovici II $^{16}/_{14}$. La conj. III avem deci accentul mutat pe dezinență ca și la pers. 1 plur.

Persoana 3. La conj. I—IV^{a} terminația e -u, la conj. IV^{b} și IV^{c} e - e s c u. Exemple: â f l u $^{20}/_{20}$, c ă n t u $^{38}/_{1}$, c â ț u - s e $^{14}/_{7}$, c l' e m u $^{4}/_{71}$, c u v i n t u $^{12}/_{43}$, l â s u $^{30}/_{22}$, l u c r u $^{16}/_{8}$, m e r i n d u $^{12}/_{44}$, n t r e b u $^{11}/_{1}$, r o g u $^{4}/_{66}$, s â t u r u $^{9}/_{10}$, s t e p t u $^{22}/_{35}$; ț i r u $^{21}/_{19}$, z o c u $^{32}/_{1}$; c â d u $^{2}/_{12}$, v e d u $^{14}/_{5}$, z â c u $^{9}/_{21}$; â r d u $^{38}/_{1}$, ă r d u $^{22}/_{14}$, c o n o s c u $^{4}/_{91}$, p l ă ŋ g u $^{4}/_{66}$, p u r u $^{4}/_{48}$, s e t r â g u $^{14}/_{5}$, z i c u $^{4}/_{94}$; â v d u $^{30}/_{26}$, d o r m u $^{21}/_{11}$; d o b n d e s c u $^{38}/_{1}$, f a l e s c u $^{4}/_{73}$, h i t e s c u $^{40}/_{8}$, l o z e s c u $^{29}/_{5}$, n e p u ń e s c u $^{29}/_{8}$, n e p r a v e s c u $^{38}/_{1}$, o t o p e s c u $^{14}/_{6}$, p o d i l e s c u $^{38}/_{1}$, p o s ń e s c u $^{4}/_{58}$; c u h é s c u $^{38}/_{1}$, e r e d i t e s c u $^{33}/_{1}$, g a n e s c u $^{4}/_{71}$, m o r e s c u $^{4}/_{53}$, p i s e s c u $^{4}/_{48}$, p r o b e s c u $^{9}/_{12}$. La conj. I vedem deci că în loc de terminația -ę, pe care am aștepta-o, apare, după analogia celorlalte conjugări, *-u*. (Ascoli 70 credeà că trebuie să recunoaștem în acest *u* o influență slavă și că istrorom. j e a r a — j e l a r u s'ar fi orientat după serbocr. ó r ê — o r û). Forma d o n e ș t ę p t ă la Popovici II $^{40}/_{24}$ (în loc de ș t e p t u) e probabil un dacoromânism. Neregulat este c u t e g u $^{13}/_{17}$, care se explică în acelaș fel ca pers. 1 din sing. Alături de regulatul v i r u $^{7}/_{22}$, $^{15}/_{17}$, $^{16}/_{72}$, $^{18}/_{29}$ găsim v i ŋ g u $^{12}/_{17}$, care a pătruns din pers. 1 din sing., și o a treia formă, contaminată din cele două precedente: v i r g u $^{15}/_{18}$. După O. Lutia această formă ar fi «un ecou al lui m e r g u care-i premerge în frază: m e r g u su pemintu, v i r g u la o pol'e».

Prezintele conjunctiv.

§ 154. Singurele relicte de forme vechi de conjunctiv sânt: v r ę s e s p u i̯ e $^{7}/_{32}$ (§ 173), alături de noul n e c a s p u r e $^{9}/_{28}$, apoi s e f i i̯ e $^{17}/_{45}$ și n e c a f i i̯ e $^{13}/_{36}$, (alături de noul n e c a ă i̯ c u m ă i̯ Popovici II $^{16}/_{14}$) și p a s é ț $^{13}/_{31}$, $^{16}/_{47}$ (corespunzând dacorom. vechiu *păsați*) < *PASSETIS (L. Morariu, *Morfologia verbului predicativ* 43). Incolo, la toți cercetătorii vrednici de credință formele indicativului prezinte s'au generalizat și în conj., de ex. la Marotti: kauta-te se nu te kačka m u č k a (ap. Bartoli P. 73), lj-am zis neka casa r a m a r a (ibid 93); la Sajovec: dracu te c i r e (=ţ i r e) «der Teufel hole dich!» La Maiorescu aflăm uneori forme de conj. plăsmuite după model dacoromân, dar el a observat totuș și a notat și formele exacte: rog domnul s ă v e a j u t ă, cu adaosul «nu a j u t e, prin urmare ca la Tracoromâni (=Aromâni)» 84, apoi: s ă s e i n s o r ă («sau i n s o r e») 100. Dacoromânism e la Nanu I 40 n e k a k ǫ d ę (la Weigand II $^{9}/_{1}$ și la Tercovici ap. Bartoli P. 78 s e n u k å d e). Paradigma dată de Gartner 76 e greșită și greșit e și ceea ce spune Popovici I 86 despre conjunctivul verbelor în *-å*, căci înseși exemplele din textele sale îl dezavuiază (cf. despre acești doi, Bibliografia).

Exemple din textele noastre:

Sing. Pers. 1 n e c a m e å p a r u $^{24}/_{3}$, s e i̯ o m ă r ă ŋ c u $^{39}/_{5}$; n e c a r å m a r u $^{24}/_{2}$, s e v e d u $^{16}/_{31}$; n e c a - ț f å c $^{22}/_{28}$, k e n e c a p u ŋ́ g $^{5}/_{9}$; n e c a d o r m u $^{24}/_{2}$.

Pers. 2: s e... t u v i r i $^{16}/_{68}$; n e c a t e f e r m e s t i $^{4}/_{79}$.

Pers. 3: n e c a s e c u k ę $^{12}/_{24}$, n e c a - s c ú m p a r ę $^{10}/_{8}$, n e c a - ț d å i̯ e $^{18}/_{36}$, n e c a - s l å i̯ e $^{8}/_{28}$, n e c a - l l å s ę $^{10}/_{17}$, n e c a s e - n s o r ę $^{9}/_{32}$, n e c a s i s p ę l ę $^{2}/_{24}$; n e c a z å ț e $^{31}/_{16}$; n e c a s e c o ț e $^{20}/_{6}$, n e c a (sau: s e) m ę r e $^{6}/_{26}$ $^{8}/_{3}$ $^{10}/_{10}$, n e c a r e s c l' i d e $^{2}/_{35}$; n e c a s e s c u n d e $^{5}/_{4}$, n e c a (sau: s e) s p u r e $^{9}/_{28}$, $^{10}/_{44}$; n e c a å v d e $^{30}/_{23}$, n e c a d o r m e, n e c a $^{19}/_{26}$ «să doarmă numai»; n e c a (sau: s e) v i r e $^{8}/_{36}$ $^{12}/_{45}$ $^{13}/_{13}$, $^{13}/_{26}$; n e c a t e b u s n ę' $^{6}/_{8}$, n e c a s t u ț ę' $^{5}/_{11}$.

Plur. Pers. 3: n e c a m e l å s u $^{30}/_{22}$ $^{39}/_{1}$; s e n u - l' c å d u $^{23}/_{3}$; n e c a v i r u $^{11}/_{5}$; n e c a s e s m i s l e s c u $^{40}/_{11}$.

Pe când dar, la noi, conjunctivul se deosebește de indicativ la toate conjugările, deși numai la pers. 3 din sing. și plural, iar la Aromâni conjugarea I s'a luat după celelalte conjugări, Istroromânii au generalizat la toate verbele, în conjunctiv, forma indicativului. Singura deosebire consistă în faptul că conjunctivul e precedat de conjuncția n e c a sau s e. Excepție face verbul c u t e z å, care, după negațiune, formează regulat conjunctivul fără conjuncție: n u t e c u t e z i o b r n í $^{4}/_{66}$, n u t e c u t e z i f e r m ę' i̯ $^{4}/_{74}$, t u n u c u t e z i s p u r e $^{37}/_{2}$, n u s e c u t ę z ę o b r n í $^{4}/_{70}$, n u c u t e g u i̯ i $^{13}/_{17}$, toate cu înțeles imperativic. De asemeni în pers. 1 și 2 din plural, conjunctivul, cu înțeles hortativ sau imperativic,

se întrebuințează fără conjuncție, astfel încât numai din înțelesul propoziției întregi putem vedeà dacă avem a face cu indicativul sau cu conjunctivul: l a s å n - l' $^{17}/_{41}$ «să-i lăsăm», b e i̯ é n ș i m u ŋ c å n $^{19}/_{33}$ «să bem și să mâncăm». In sfâșit, forma fără conjuncție o găsim și în imprecațiuni ca: d r a c u t e l å i̯ e! «să te ia dracu!» $^{3}/_{5}$ (dar: s e nu-ț f i i̯ e rusire! $^{4}/_{11}$ «să nu-ți fie rușine!»).

Imperativul.

§ 155. Pentru pers. 1 și 3 din sing. și pentru pers. 3 din plur. nu există forme deosebite la imperativ, ci se întrebuințează, ca la noi, conjunctivul. Pers. 2 din plural e identică cu indicativul: c l' e m å ț $^{18}/_{48}$, s c u l å ț - v e $^{31}/_{9}$, s t e p t å ț $^{8}/_{23}$, v e g l' å ț $^{16}/_{13}$; r a m a r é ț $^{15}/_{16}$; f a ț é ț $^{18}/_{48}$; u ț i d é ț $^{16}/_{47}$ $^{18}/_{48}$; d o m i s l í ț - v e $^{12}/_{42}$, p o t c u i̯ í ț $^{31}/_{9}$, z i v í ț $^{18}/_{38}$, b i v ę' i̯ ț $^{2}/_{46}$, z e c o p ę' i̯ ț $^{31}/_{16}$. Despre p a s é ț $^{13}/_{31}$ §§ 147 și 154.

Pers. 2 din sing. corespunde imperativului dacoromân. Weigand I 246 greșește deci stabilind pentru *toate* conjugările regula «la deuxième pers. du sg. est semblable à la troisième de l'indicatif», căci Istroromânii nu zic š e a d e, v i r e la imperativ. Dela «ședeà» a notat Bartoli š e ʃ J. și ș ę d e Sc.

C o n j. I. Terminația este -ę: deci pers. 2 imp. e egală cu pers. 3 ind. prez. sing.: å f l ę - m i - l e $^{18}/_{23}$, ă m n ę $^{18}/_{4}$ $^{29}/_{4}$ $^{30}/_{12}$, ă n m ę - ț ę - t e $^{29}/_{12}$, c å p t ę - t e $^{5}/_{24}$, c å ț ę $^{4}/_{74}$, c l' ę m ę - l, c l' ę m ę $^{11}/_{4}$, c ú m p a r ę - m $^{30}/_{9}$, f u r ę $^{3}/_{4}$, l u c r ę $^{8}/_{15}$, n t r ę b ę $^{3}/_{4}$, s t ę p t ę $^{5}/_{26}$ $^{9}/_{30}$, z u t ę $^{5}/_{31}$ $^{7}/_{42}$. Analog cu pers. 3 din indicativ: t å l' ę (cf. §§ 21 și 153). Dela s c u l å avem s c o l ę - t e $^{22}/_{25}$, alături de forma scurtată: s c o l - t e $^{7}/_{7}$, s c o l - t e, s c o l $^{7}/_{22}$. Formele acestea, născute de obiceiu prin sincoparea lui *ă* intertoric (§ 26), care mai rar se găsesc și la noi (l a s = l a s ă), sunt destul de dese la Istroromâni, d. ex.: l å s - l' $^{17}/_{29}$, l å s - m e $^{37}/_{3}$, p å s $^{5}/_{10}$ $^{30}/_{12}$, r å t t u t e $^{12}/_{48}$, r e s p o l' - t e $^{16}/_{70}$, t e r e s p o l' $^{23}/_{10}$, apoi: z o r sau z o r ę $^{6}/_{34}$.

C o n j. II. Aceleași forme ca la Dacoromâni: pe de o parte cele regulate în *-e* (deci identice cu pers. 3 ind. prez. sing.): ț i r e - m e $^{27}/_{10}$ — pe de altă parte cele analogice după verbe de conj. IV (ca «dormi»), în *-i* (deci identice cu pers. 2 ind. prez. sing.), care apoi amuțește la Istroromâni: c å z $^{2}/_{10}$, t å ț $^{28}/_{3}$ $^{37}/_{2}$, v ê z i Ascoli 71. Identitatea cu pers. 3 a ind. prez. sing. explică forma r å m a r ę $^{37}/_{3}$ (cf. § 147). In plur. avem r a m a r é ț.

C o n j. III. Terminațiunea e *-e* (deci pers. 2 imp. e egală cu pers. 3 sing. ind. prez. și cu infinitivul): b å t e $^{18}/_{30}$, p u r e ț i i̯ a p u r e $^{26}/_{22}$, r e s c l' i d e $^{2}/_{30}$, s c u n d e - t e $^{5}/_{8}$, s p u r e $^{4}/_{11}$, s t i n z e $^{8}/_{7}$, t r å z e $^{18}/_{12}$, u ț i d e - m e $^{8}/_{44}$, v i n d e Ascoli 71.

Formă analogică, ca cele în *-i* dacoromâne, e t r e č, notată de Bartoli din S.

Conj. IV[a]. Imperativul e identic cu pers. 2 a ind.: ieș «ieși», auzi tu Ascoli 71.

Conj. IV[b].—IV[c]. Terminațiunea este -ę′ (deci pers. 2 imp. e egală cu pers. 3 ind. prez.): hitę′ $^{8}/_{12}$, nemislę′ $^{7}/_{90}$, trupę′-me $^{4}/_{81}$, zeiezdę′-me $^{8}/_{17}$, zegrnę′-te $^{5}/_{10}$; cuhę′ $^{2}/_{8}$, darvę′-m-o $^{16}/_{30}$. Acest -ę′ e scurtat din -ęste. Avem deci a face cu generalizarea fenomenului pe care-l întâlnim în toate dialectele: dacor. *păzeà* (< păzească), *fereà*, *grăbeà*, *loveà*, *opreà*, arom. *grea*, *mutreà*, *urseà* etc., megl. *serbeà* etc.

După negațiune avem, ca la noi, în pers. 2 sing., forma egală cu a infinitivului: nu captă $^{26}/_{13}$, nu lasă $^{21}/_{8}$, nu (v)ută $^{4}/_{74}$ $^{13}/_{10}$ $^{30}/_{28}$, nu busní $^{6}/_{11}$, nute iadí $^{4}/_{92}$, nu igręi Popovici II $^{32}/_{25}$, no fumej «nom fumare», Marotti 48. Tot astfel: nu faće Ive 2 «nu face» alături de analogul nu fare′ Ive 2 «nu fă».

Corespunzând imperativelor neregulate dacoromâne avem du $^{26}/_{13}$, $^{30}/_{17}$, zi $^{29}/_{8}$, dę $^{6}/_{18}$ $^{13}/_{27}$ «dă» (la Ascoli 71 însă dam «dammi»), și fę $^{6}/_{11}$ «fă».Imperative în -o avem două: ădo $^{5}/_{13}$ $^{8}/_{12}$ și viro $^{9}/_{9}$ $^{15}/_{14}$; ca la Megleniți (fui), imperativul dela «fugi» e fui $^{2}/_{37}$ (atestat și de Maiorescu 97: «mai mult fui decât fugi»), cu care e a se compară *fu!* în Salagiu. Imp. gl′ edai-te $^{26}/_{21}$ e luat de-adreptul din limba croată. Imperativele verbelor neregulate se vor da mai departe, când va fi vorba de acestea. Despre formele greșite date de Gartner 75—77 v. Bibliografia.

Imperfectul.

§ 156. Afară de verbele de conj. IV, nici unele nu mai păstrează forma veche a imperfectului decât verbul «vrea», întrebuințat ca auxiliar pentru formarea restrictivului prezinte (§ 160[a]). Forma vę dată de Weigand II $^{3}/_{12}$ $^{5}/_{17}$ nu există de fapt, căci în amândouă locurile nu avem a face cu imperfectul verbului «aveà», ci cu interpretări greșite ale lui Weigand (cf. Bibliografia). De asemenea sunt greșite formele date de Gartner 75—77 (cf. Bibliografia). Nici paradigma dată de Weigand I 247:

vedeaia
vedeaia
vedeaia
vedeaiam
vedeaiats
vedeaia,

deși dezinențele sunt cele ce le-am aștepta din punct de vedere etimologic, nu e sigură, cât timp n'o putem atestà și la alți cercetători ai dialectului istroromân, care atestă toți alte forme. Suspectă ca dacoromânească e în sfârșit forma cavtâm la Popovici II $^{62}/_{4}$.

In textele noastre nu e atestată decât pers. 3 sing. (citâm aici și imperfectele verbelor «neregulate»):

Conj. I. Numai dela verbul neregulat «a da»: d a v ę i̯ a $^{15}/_{12}$ $^{29}/_{2}$ $^{30}/_{3}$ $^{37}/_{2}$; la Popovici II și a r ă t å i̯ a $^{14}/_{29}$, f l å i̯ a $^{24}/_{35}$, i u r b å i a $^{68}/_{21}$.

Conj. II: v e d ę i̯ a $^{4}/_{79}$ și neregulatul m e z ę i̯ a $^{30}/_{6}$, la Weigand I 254 m e r ž e a ĭ a.

Conj. III Lipsesc exemple.

Conj. IV^{a}: v e r i i̯ a $^{4}/_{50}$ $^{15}/_{12}$ $^{23}/_{9}$ $^{31}/_{1}$.

Conj. IV^{b}: g o n i i̯ a $^{29}/_{3}$, m i s l i i̯ a $^{10}/_{4}$, o s l o b o d i i̯ a $^{4}/_{79}$, p o m i s l i i̯ a $^{31}/_{1}$.

Conj. IV^{c}: s p e n s ę i̯ a $^{29}/_{3}$ și iterativul v i r a v ę i̯ a $^{4}/_{44}$; tot astfel f e r m e v ę i̯ a Popovici II $^{63}/_{13}$.

Identică cu pers. 3 sing. e a treia din plural: k a t s e a ĭ a Weigand I 247, u t š i d e a i̯ a ib. I 256, l a v e i a Glavina $^{54}/_{4}$.

Ascoli 71 dă formele a r a i a m, v e n d e a m, a v z i a m, f i n i a m și, la pag. 64—65, paradigma:

aveiam
aveiai
aveia
aveiam sau aveiamo
aveiatz
aveia.

Belulovici conjugă:

veriiam
veriiai
veriia
veriian
veriiaț
veriia.

Aceste forme corespund întocmai — dacă ne amintim că *-m* dela pers. 1 a pluralului s'a schimbat în *-n* — cu formele vechi ale imperfectului dacoromân de conj. IV.

După analogia lui v e r í - i̯ a m față de infinitivul v e r í, s'a format a f l å - i̯ a m, v e d ę - i̯ a m după infinitivele a f l å, v e d ę (substituind formele vechi *a f l å m,* v e d ę m. Cf. Al Philippide, *Conv. lit.* XXXIV (1900), p. 111). Tot analogic e f i i̯ e i̯ a m Popovici I 76.

In celelalte persoane dezinențele sunt aceleași ca la conj. IV, precum se poate vedeà în paradigmele noastre. Remarcabil e faptul că la pers. 1 sing. avem *-m*, ca în dacoromâna de azi și la Aromâni.

Restrictivul viitor.

§ 157. Despre acest timp verbal se va vorbì la § 246. El se formează dela tulpina aoristului (dispărut la Istroromâni); această tulpină fiind identică, la verbele cele mai multe (și adică la toate cele de conj. I și

IV) cu tulpina infinitivului, restrictivul viitor s'a format, la verbele de conj. IV^c, dela tulpina infinitivală, deci a f l ă — a f l ă r, d u r m í d u r m í r, z e c o p ę' į — z e c o p ę' į r; la Popovici întâlnim, alături de forme ca n e m u r ę į r i II $^{78}/_{9}$, și u r d i n é r II $^{21}/_{33}$, u z d e r i II $^{4}/_{14}$. Exemple:

Singular Pers. 1: a f l ă r $^{4}/_{60}$; — f i n í r $^{23}/_{31}$, v e r í r $^{8}/_{5}$; m e n e p í r $^{17}/_{10}$, z e s l u z í r $^{12}/_{1}$.

Pers. 2: a f l ă r i $^{20}/_{15}$ $^{40}/_{9}$, m i r ă r i $^{18}/_{28}$; — p u t u r i $^{18}/_{56}$, ț i r u r i $^{18}/_{36}$, v e z u r i $^{12}/_{21}$; — f a c u r i $^{29}/_{12}$; — a v z i r i $^{13}/_{21}$, d u r m i r i $^{19}/_{5}$, v e r i r i $^{4}/_{74}$ $^{16}/_{67}$; p o m i s l i r i $^{6}/_{8}$.

Pers. 3: a f l ă r e $^{4}/_{70}$, (a) r a t ă r e $^{21}/_{8}$ $^{23}/_{4}$, s e s a t u r ă r e $^{17}/_{3}$, t a l' ă r e $^{4}/_{90}$, z u t ă r e $^{18}/_{13}$; — d u s e r e $^{6}/_{31}$, s p u s e r e $^{9}/_{26}$; — v e r i r e $^{4}/_{61}$ $^{12}/_{13}$, z e d u r m i r e $^{22}/_{24}$; b u s n i r e $^{6}/_{8}$, s e į a d i r e $^{22}/_{4}$, ț i s e p o l' u b i r e $^{18}/_{45}$, p o p í r e $^{9}/_{13}$, p r i k i n i r e $^{22}/_{4}$, r o d i r e $^{19}/_{24}$, s c o ț i r e $^{39}/_{4}$, z d i g n i r e $^{37}/_{2}$.

Plural Pers. 1: v e z u r n o $^{40}/_{16}$; — z i v i r n o $^{4}/_{37}$.

Pers. 2: ț i r u r e ț $^{21}/_{7}$.

Pers. 3: v e r i r u $^{8}/_{44}$; — z e c o p ę i r u $^{3}/_{2}$.

Nu toate formele, dela toate verbele, sânt uzuale. Astfel lui Belulovici «îi sunau rău» — deși nu erà în stare să le înlocuiască prin altele — forme ca v u r e ț (pers. 2 plur. dela v ę «aveà»), p o t u r u (pers. 3 plur. dela p u t ę'; forma p u t u r u e atestată însă la Popovici II $^{9}/_{32}$), p o į d i r(u) (pers. 1 sing. și 3 plur. dela p o į d í «mâncà»).

Comparat cu «condiționalul» vechiu românesc și aromânesc, observăm următoarele:

La singular, în pers. 1 găsim numai o singură dată atestată de Ascoli 67, dela verbul «aveà», forma terminată în *-re*: s e a v u r e h. Incolo terminațiunea e totdeauna *-r* (din *-ru*), care este a viitorului exact latin și care se întâlnește și în textele noastre vechi, alături de terminațiunea *-re*, derivând, aceasta, din conjunctivul perfectului latin. Forme cu *-m* final, ca la Aromâni *(s-puturim)*, nu există.

La pers. 2 avem numai terminațiunea mai nouă, orientată după celelalte timpuri, în *-ri*, ca la Aromâni și de obiceiu în textele noastre vechi; forma mai veche, în *-re*, păstrată mai rar în vechea românească, nu se găsește.

La pers. 3 avem numai *-re*, ca în vechea românească și la Aromâni. In paradigma lui Weigand I 248 se dă s c u t o a r e a în loc de s c u t o a r e.

La plural avem, în pers. 1, terminația - r n o, dintr'un mai vechiu - r m o (atestat de Popovici I 87 și m e s e r m o II 49 și 77/9, la Sajovec: v r u r m o), cu *m* prefăcut în *n*, după analogia prezentelui. Nu cred cu Weigand, Jahresber. III 156, că acest *-rmo* să fie de origine italiană, ci el pare a se fi orientat mai degrabă după verbele slave care au *-mo* la pers. 1 din plur., mai ales că și dela verbul «a fi» avem la plural (ă) s n o < (ă) s m o. Ascoli 67 dă, dela verbul «aveà», forma s e a v r e m (o).

Remarcabil este faptul că la pers. 2 avem terminația - r e ț (< - r e ți), corespunzând lat. - r ĭ t i s, în opoziție cu - r e t u din limba veche dacoromână și din dialectul aromân. Formele u c i s e r ă ț II $^{45}/_{31}$ și s p r a v i s e r ă ț i II $^{10}/_{8}$ (alături de s p e ć i r e ț Popovici II $^{42}/_{37}$) amintesc pe aoristul *uciserăți* dacoromân.

La persoana 3 avem terminația - r u, care e a persoanei 1 sing., după analogia perezintelui (i̯o fâc[u] — i̯el' fâcu) și care s'a substituit lui *-re*, păstrat la Aromâni și în textele noastre vechi. La Popovici II întâlnim, alături de ă m n ă r u $^{41}/_{27}$, p u t u r u $^{9}/_{32}$, odată și d a v u r ă $^{67}/_{26}$, care amintește variantele vechi românești în *-ră* ale dezinenței *-re* (*se imblară*, *se spurcară*, cf. *ară* = *ar*).

Explicarea formelor restrictivului viitor istroromân a dat-o mai întâiu Ascoli 67; completări se găsesc la Meyer-Lübke, Rom. Gramm. II § 310, Weigand, Jahresber. III 139 ș. u. și L. Morariu, Morfologia verbului predicativ, 28 ș. u. (unde se citează și alte exemple decât cele date aici).

b) FORMELE COMPUSE.

§ 158. Compuse cu verbe auxiliare sânt: Perfectul, Viitorul și Restrictivul prezinte și trecut.

Weigand I 247 susține că prin v o i̯ f o š t + infinitiv se redă viitorului exact, dar nu dă exemple; tot astfel Popovici I 74 susține, fără a da exemple, că «mai rar se folosește... Futurul exact». Pentru inversiunea v o i̯ f o š t f i în loc de «voiu fi fost», cf. § 161.

Pentru Mai-mult-ca-perfectul corespunzând dacoromânescului «am fost făcut», dă Maiorescu 72, din Jeiăni, exemplul a m f o s t a f l a t u și la Popovici II $^{32}/_{27\text{-}28}$ găsim c u m a f o s t f a c ú t. Ceea ce Weigand I 248 credeà că e un Mai-mult-ca-perfect, nu e de fapt alta decât Perfectul verbelor în -v ę' i̯.

Alte forme perifrastice, care n'au ajuns încă să se cristalizeze într'un sistem de conjugare, am notat: i̯ e ă r e f o s t f i $^{20}/_{8}$ «trebuie să fi fost», a v u t z a m u r í $^{3}/_{2}$ «a fost pe moarte».

Perfectul compus.

§ 159. P e r f e c t u l c o m p u s se formează, ca la noi, cu ajutorul verbului ajutător «aveà» și cu participiul trecut. Conjugarea e:

a m f l ă t, t a c ú t, z i s, d u r m í t
a i̯
a(v)
a n
a ț
a (v)

Față de dialectul dacoromân avem numai deosebirea că la pers. 1 plur. a m a devenit a n, ca și dezinența verbală. Mai rar găsim forma aceasta și la pers. 1 sing.: ån i̯o f l å t Popovici II $^{62}/_{12}$.

Despre raportul între a și a v la pers. 3, cf. § 54 d. Acolo dându-se exemple destule, ne vom mărgini aici să dăm câteva exemple pentru celelalte persoane, cetitorul putând să le completeze cu ușurință din texte: a m o s l o b o d í t $^{4}/_{81}$, i̯o-m ămn å t $^{39}/_{1}$, ță s t a-m f l å t $^{4}/_{35}$, c a v t å t-a m $^{8}/_{14}$; a i̯ t r e c ú t $^{8}/_{38}$, a i̯ l å t $^{4}/_{81}$ b i r e-i̯ f a c ú t $^{1}/_{7}$, n-ån m e s s i n-ån r e z d i l í t $^{21}/_{22}$, t a n t o-n d o b n d í t $^{8}/_{33}$, z i s-a n $^{28}/_{8}$; a ț f a c ú t $^{8a}/_{5}$. Despre contragerea lui *a* al verbului ajutător cu sfârșitul vocalic al cuvântului precedent s'au dat exemple în § 98 b; deoarece acest *a* e înghițit adesea de vocala precedentă, se poate întâmplà ca, la pers. 3, să nu mai rămână nimic din verbul ajutător, d. ex.: p r i s t e m å r e (< m å r e a) m e s $^{8}/_{19}$.

Verbul ajutător se poate întrebuința enclitic sau proclitic; foarte rare-s cazurile — destul de dese la unii scriitori vechi de ai noștri — în care întâlnim verbul ajutător și înainte și după verb: a m e s-a l u m-p ę' i̯ $^{31}/_{9}$ (dacă cumva primul *a* nu e, în cazul acesta, interjecțiune). Când verbul ajutător e enclitic, neavând accent, *a* nu se preface în *å*; când e proclitic, el primește uneori un accent secundar și prin urmare se pronunță ca *å*, cf. § 4.

Nu înțeleg de ce la Popovici I, p. 77 ș. u. se dă în paradigma perf. ind., regulat å m, å i̯, å n, dar a și a u̯, iar pentru pers. 2 plur. când å ț (p. 82), când a ț (p. 77).

Viitorul prezinte.

§ 160. V i i t o r u l p r e z i n t e se formează, ca la noi, cu prezintele verbului ajutător «vreà» și cu infinitivul scurtat. Conjugarea verbului ajutător e următoarea:

(v)oi̯
(v)er
va
ren
(v)eț
(v)or

Verbul ajutător poate fi înaintea sau — mai rar decât la perfect — în urma infinitivului. Exemple:

Singular Pers. 1.: v o i̯ m u r í $^{4}/_{72}$, v e v o i̯ s p u r e $^{4}/_{59}$; l'-o i̯ o s l o b o d í $^{4}/_{72}$, l-o i̯ l å $^{6}/_{4}$, k-o i̯ m n å $^{7}/_{13}$, i̯o-i̯ m ę r e $^{4}/_{60}$, i̯o-i̯ d å $^{8}/_{37}$.

Pers. 2: v e r m ę r e $^{9}/_{10}$, v e r v e r í $^{4}/_{66}$, v e r a v z í $^{4}/_{74}$, v e r v e d ę' $^{4}/_{74}$, v e r l a s å $^{4}/_{81}$, v e r a f l å $^{4}/_{90}$, v e r-l d å $^{4}/_{90}$, v e r m o r ę' i̯ $^{5}/_{13}$, v e r l å $^{5}/_{8}$, v e r g o s p o d a r v ę' i̯ $^{8}/_{37}$;

męre-ver męre $^{28}/_{5}$; n-er putę' $^{4}/_{60}$, t-er pl'ęrde $^{4}/_{74}$, l'-er flă $^{4}/_{74}$, l'-er nepraví $^{5}/_{25}$.

Pers. 3.: va męre $^{12}/_{31}$, va uțide $^{12}/_{37}$, va spovedí $^{15}/_{36}$, va cumparâ $^{17}/_{2}$, se va fâțe $^{4}/_{90}$, va tal'ă $^{4}/_{90}$; fi-va $^{4}/_{20}$.

Plural. Pers. 1.: ren kuhę'i, $^{29}/_{3}$, l-ren poidí $^{1}/_{5}$, ren-o țirę' $^{4}/_{25}$, ne ren pogovorí $^{5}/_{13}$, ren-o caț̦ă; męre-ren $^{23}/_{24}$, mulę'i-ren $^{22}/_{24}$.

Pers 2.: veț vedę' $^{8}/_{23}$; m-eț țirę' $^{21}/_{13}$.

Pers. 3.: vor cl'emă $^{4}/_{66}$; l'-or uțide $^{4}/_{29}$, t-or cl'emă $^{4}/_{24}$, m-or ară $^{5}/_{13}$, ț-or spure $^{6}/_{23}$.

Constatăm deci, înainte de toate, că în pers. 1 din plural nu există forma nouă «vom», ci — corespunzând formei aromânești și vechi-românești «vrem(u)» — avem: ren (< rem), cu dispariția lui *v* inițial, ca și în restrictivul viitor (§ 160a). Dimpotrivă, în pers. 2 din plur., apare — spre deosebire de arom., megleritul și vechiul-rom. «vreți» — forma nouă: veț, ca în daco-românească de azi. In pers. 1 din sing. avem forma comună tuturor dialectelor: voi — fără l'! —, în pers. 2 din sing. forma ver — singurul caz în care -i final nu s'a păstrat la pers. 2 din sigular (§ 41) — corespunzând formei vechi românești: veri. Aceste două forme, precum și cele din pers. 2 și 3 din plur., pot pierde pe *v* inițial când urmează după negațiunea «nu», conjucția ke, după pronumele *l'* și *ț* și după alte pronume terminate cu aceeaș vocală care urmează și după *v* (te ver > t-er, io voi > io-i). Despre metateza lr > rl în forme ca ărlen hití $^{23}/_{24}$ în loc de ălren hití cf. § 99. La Maiorescu 121 se dau pentru plural formele vom, vrem și ren; veți, vreți și reți. Sajovec dă și un viitor format cu verbul «avea»: are verí = va veni. — Se pare că Istroromânii au cunoscut și construcții de felul arom. va s facu, dacorom. o să fac, atât numai că ele datează din vremea când infinitivul nu fusese încă înlocuit prin conjuctiv. O urmă a acestui fel de perifrază a viitorului pare a fi: čoj vajo spura ceje novoga Marotti 73, pe care Pezzolici o admite supt forma čoj va jo spure če-ide novo și care pare a fi o contaminare între ț-oi io spure + va io spure, amândouă cu înțelesul de «îți voiu spune (eu ce e nou)». Glavina îmi scrià însă că fraza lui Marotti trebue cetită: čoi val : spure ce-i de novo «îți voiu spune îndată ce e nou».

Restrictivul prezinte.

§ 160a Restrictivul prezinte se formează cu imperfectul verbului «vrea» (cf. Ascoli 66) plus infinitivul scurtat. Conjugațiunea verbului auxiliar e următoarea:

ręs
rei

rę
ręn
ręţ
rę
Exemple:

Sing. Pers 1.: te ręs vedę' $^{26}/_{13}$, ręs duţe $^{5}/_{20}$ $^{5}/_{22}$, ręs acaţă $^{5}/_{22}$, me ręs privarí $^{7}/_{38}$, ręs dă $^{10}/_{39}$.

Pers. 2.: ręi vrę $^{8}/_{16}$, ręi morę'i $^{8}/_{16}$, te ręi obrní $^{10}/_{39}$, m-ręi vinde? $^{16}/_{29}$, le ręi starí $^{16}/_{41}$, ręi lă $^{23}/_{3}$, ręi scută $^{30}/_{7}$.

Pers. 3.: rę zelí $^{4}/_{2}$, rę putę' $^{4}/_{72}$ $^{4}/_{77}$ $^{4}/_{79}$, rę fi $^{5}/_{22}$ $^{7}/_{23}$, rę vedę' $^{6}/_{31}$ $^{13}/_{22}$, rę restărgní $^{6}/_{31}$, se-l rę lă $^{8}/_{19}$ $^{10}/_{22}$, rę zdreni $^{13}/_{22}$, rę durmí $^{13}/_{24}$, rę fură $^{16}/_{16}$, rę-v-o privarí $^{19}/_{23}$, rę verí $^{26}/_{1}$ $^{36}/_{1}$, rę-l'-v-o dă $^{26}/_{1}$, rę tręţe $^{30}/_{12}$, rę-v-o conoste $^{36}/_{1}$.

Plur. Pers. 1: ręn męre $^{8}/_{16}$.

Pers. 2: ręţ ăncl'ide.

Pers. 3.: rę poscapă $^{13}/_{19}$.

Vedem dar că formele verbului ajutător corespund întocmai celor dacoromâne în poziţie enclitică: venî-reaş etc. şi celor întrebuinţate şi azi în unele părţi ale Banatului în poziţie proclitică: (v)r eaş venî (cf. Weigand, Jahresbericht III 139—161). Numai în pers. 3 din sing. şi plur. avem rę în loc de -rear al nostru, care e totuş atestat (pentru pers. 3 plur.) din Jeiăni de Nanu 44. Iniţialul *v* a dispărut; Weigand II $^{7}/_{12}$ dă însă şi o formă vręš. In locul diftongului *ea* avem corespondentul său regulat *ę*, din care se poate desvoltă un *a* § 34 d; în loc de *-ş* avem *-s* la pers. 1 sing. şi în loc de *-m* avem *-n* la pers. 1 plur. In pers. 3 plur. s'a păstrat aici forma etimologică rę. Despre formele metatezate: nu-r lę tal' ă $^{23}/_{22}$ etc., cf. § 99. Neobicinuită e forma ţo l-ęş fă ć e Popovici II $^{62}/_{15}$; remarcabilă e construcţia — în unire cu negaţiunea — se nuri scută «ako ne budeš poslusalj» Marotti, ap. Bartoli, P. 88.

§ 161. Restrictivul trecut are două forme. Una, în Jeiăni, care corespunde dacoromânescului «(de) aş fi cumpărat»: rę$ fi kumpo-rọt... şi ręr fi aflọt omiri Nanu 44. In celelalte sate istriene se întrebuinţează exclusiv a doua formă, care se deosebeşte de restrictivul prezinte prin aceea că se intercalează fost între verbul ajutător şi infinitiv. Exemple: ręs fost stă $^{17}/_{40}$, ręs fost zgrizí $^{27}/_{14}$; ręi fost męre $^{12}/_{18}$, ręi fost otopí $^{17}/_{40}$, ręi fost fi $^{20}/_{20}$, ręi fost murí $^{20}/_{20}$, ręi fost nmeţă $^{1}/_{25}$; rę fost vrę $^{4}/_{83}$, rę se fost dogodí $^{12}/_{18}$, rę fost fi $^{30}/_{1}$, r-lę fost ocrvaví $^{23}/_{15}$; ţ-ręn fost tremęte $^{10}/_{40}$.

Spre a explică această formă avem să plecăm probabil dela forma rę$ fost fi $^{20}/_{20}$, cu inversiune, în loc de «rę$ fi fost», după care s'a luat apoi şi rę$ fost stă etc., născându-se simţul că auxiliarul e rę$ fost şi verbul pregnant trebuie pus la infinitiv.

c) Paradigme.

§ 162. In cele următoare voiu da—după Belulovici— paradigma conjugării a) a verbelor regulate, b) a verbelor neregulate. Spre a simplifică aceste paradigme nu voiu da dintre timpurile simple conjunctivul prezinte, care e egal cu indicativul prezinte, și nici timpurile compuse, acestea formându-se la fel pentru toate verbele (§§ 158—161). In schimb voiu da la fiecare conjugare mai multe exemple, ca să se poată vedeà din ele pe cât posibil schimbările mai importante pricinuite în tulpină de transformările fonetice. La verbele regulate nu mai e nevoie, după cele spuse în §§ precedenți, de explicări; la cele neregulate, după paradigme va urmà și explicarea formelor care nu corespund dialectului dacoromân.

Verbe regulate.

§ 163. *Conjugarea* I.

Infin.	*Prezintele ind.*	*Imperf. ind.*	*Restrict viitor*	*Imper.*
scapå	1 scåp	scapåiam	scapår	—
Part. trec.	2 scåpi	scapåiaĭ	scapåri	scåpę
scapåt	3 scåpę	scapåia	scapåre	—
Gerund.	4 scapån	scapåian	scapårno	scapån
scapănda	5 scapåț	scapåiaț	scapåreț	scapåț
	6 scåpu	scapåia	scapåru	—
Inf.	1 rog	rugåiam	rugår	—
rugå	2 rozi	rugåiaĭ	rugåri	rogę
Part. trecut	3 rogę	rugåia	rugåre	—
rugåt	4 rugån	rugåian	rugårno	rugån
Gerund.	5 rugåț	rugåiaț	rugåreț	rugåț
rugănda	6 rogu	rugåia	rugåru	—
Inf.	1 zor (§ 48)	zuråiam	zurår	—
zurå	2 zori (§ 48)	zuråiaĭ	zurări	zorę (§ 48)
Part. trecut	3 zorę (§ 48)	zuråia	zurâre	—
zurât	4 zurân	zurâian	zurârno	zurân
Gerund.	5 zurâț	zurâiaț	zurâreț	zurâț
zurănda	6 zoru (§ 48)	zurâia	zurâru	—
Inf.	1 åflu	flåiam	flår	—
aflå	2 åfli	flåiaĭ	flări	åflę
Part. trec.	3 åflę	flåia	flâre	—
flåt	4 flån	flåian	flârno	flân
Gerund.	5 flåț	flåiaț	flâreț	flâț
flănda	6 åflu	flåia	flâru	—

	Prez. ind.	*Imperf. ind.*	*Restrict. viitor*	*Imper.*
Inf.	1 cuteg	cutezâ̦am	cutezâr	—
cutezâ	2 cutezi	cutezâ̦ai̯	cutezâri	cutęzę
Part. trecut	3 cutęzę	cutezâ̦a	cutezâre	—
cutezât	4 cutezân	cutezâ̦an	cutezârno	cutezân
Gerund.	5 cutezâț	cutezâ̦aț	cutezâreț	cutezâț
cutezănda	6 cutegu	cutezâ̦a	cutezâru	—
Inf.	1 tâl'u	tal'â̦am	tal'âr	—
tal'â	2 tâl'i	tal'â̦ai̯	tal'âri	tâl'ę
Part. trecut	3 tâl'ę	tal'â̦a	tal'âre	—
tal'ât	4 tal'ân	tal'â̦an	tal'ârno	tal'ân
Gerund.	5 tal'âț	tal'â̦aț	tal'âreț	tal'âț
tal'ănda	6 tâl'u	tal'â̦a	tal'âru	—
Inf.	1 pisu	pisâ̦am	pisâr	—
pisâ	2 pisi	pisâ̦ai̯	pisâri	pisę
Part. trec.	3 pisę	pisâ̦a	pisâre	—
pisât	4 pisân	pisâ̦an	pisârno	pisân
Gerund.	5 pisâț	pisâ̦aț	pisâreț	pisâț
pisănda	6 pisu	pisâ̦a	pisâru	—
Inf.	1 nmeț̦u	nmeț̦â̦am	nmeț̦âr	—
nmeț̦â	2 nmeț̦i	nmeț̦â̦ai̯	nmeț̦âri	nmęț̦ę
Part. trecut	3 nmęț̦ę	nmeț̦â̦a	nmeț̦âre	—
nmeț̦ât	4 nmeț̦ân	nmeț̦â̦an	nmeț̦ârno	nmeț̦ân
Gerund.	5 nmeț̦âț	nmeț̦â̦aț	nmeț̦âreț	nmeț̦âț
nmeț̦ănda	6 nmeț̦u	nmeț̦â̦a	nmeț̦âru	—

§ 164. *Conjugarea* II.

	Prez. ind.	*Imperf. ind.*	*Restrict. viitor*	*Imper.*
Inf.	1 cåd	cadę̦am	cazúr	—
cadę'	2 cåzi	cadę̦ai̯	cazuri	cåz
Part. trecut	3 cåde	cadę̦a	cazure	—
cazút	4 cadén	cadę̦an	cazurno	cadén
Gerund	5 cadéț	cadę̦aț	cazureț	cadéț.
cazănda	6 cådu	cadę̦a	cazuru	—
Inf.	1 poc (§ 153)	puteț̦am	potúr	—
puteț'	2 poți	puteț̦ai̯	poturi	poț
Part. trecut	3 pote	puteț̦a	poture	—
putút	4 putén	puteț̦an	poturno	putén
Gerund.	5 putéț	puteț̦aț	potureț	putéț
putănda	6 potu	puteț̦a	poturu	—

	Prez. ind.	*Imperf. ind.*	*Restrict. viitor*	*Imper.*
Inf.	1 ţir	ţireţiam	ţirúr	—
ţirę	2 ţiri	ţireţiaĭ	ţiruri	ţire
Part. trecut	3 ţire	ţireţia	ţirure	—
ţirút	4 ţirén	ţireţian	ţirurno	ţirén
Gerund.	5 ţiréţ	ţireţiaţ	ţireureţ	ţiréţ
ţirănda	6 ţiru	ţireţia	ţiruru	—

§ 165. *Conjugatiunea* III.

	Prez. ind.	*Imperf. ind.*	*Restrict. viitor*	*Imper.*
Inf.	1 trâg	trazeţiam	trasér	—
tráze	2 trâzi	trazeţiaĭ	traseri	tráze
Part. trecut	3 tráze	trazeţia	trasere	—
trâs	4 trazén	trazeţian	traserno	trazén
Gerund.	5 trazéţ	trazeţiaţ	trasereţ	trazéţ
tragănda	6 trâgu	trazeţia	traseru	—
Inf.	1 me ărd	me ărdeţiam	me ărsér	—
se ărde	2 te ărzi	te ărdeţiaĭ	te ărseri	ărde-te
Part. trecut	3 se ărde	se ărdeţia	se ărsere	—
ărs	4 ne ărdén	ne ărdeţian	ne ărserno	—
Gerund.	5 ve ărdéţ	ve ărdeţiaţ	ve ărsereţ	ărdéţ-ve
ărdănda	6 se ărdu	se ărdeţia	se ărseru	—
Inf.	1 coc	coţeţiam	copsér	—
coţe	2 coţi	coţeţiaĭ	copseri	coţe
Part. trecut	3 coţe	coţeţia	copsere	—
copt	4 coţén	coţeţian	copserno	coţén
Gerund.	5 coţét	coţeţiaţ	copsereţ	coţét
cocănda	6 cocu	coţeţia	copseru	—
Inf.	1 plăŋg	plănzeţiam	plănsér	—
plănze	2 plănzi	plănzeţiaĭ	plănseri	?
Part. trecut	3 plănze	plănzeţia	plănsere	—
plăns	4 plănzén	plănzeţian	plănserno	plănzén
Gerund.	5 plănzéţ	plănzeţiaţ	plănsereţ	plănzéţ
plăŋgănda	6 plăŋgu	plănzeţia	plănseru	—
Inf.	1 făc	faţeţiam	facúr	—
fâţe	2 fâţi	faţeţiaĭ	facuri	fę
Part. trecut	3 fâţe	faţeţia	facure	—
facút	4 faţén	faţeţian	facurno	faţén
Gerund.	5 faţéţ	faţeţiaţ	facureţ	faţéţ
făcănda	6 făcu	faţeţia	facuru	—

BCU CLUJ-NAPOCA CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

	Prez. ind.	*Imperf. ind.*	*Restrict. viitor*	*Imper.*
Inf.	1 bât	bați̯am	batúr	—
bâte	2 bâți	bați̯ai̯	baturi	bâte
Part. trecut	3 bâte	bați̯a	bature	—
batut	4 batén	bați̯an	baturno	batén
Gerund.	5 batéț	bați̯aț	batureț	batéț
batănda	6 bâtu	bați̯a	baturu	—
Inf.	1 cresc	creșți̯am	crescúr	—
crește	2 crești	creșți̯ai̯	crescuri	crest
Part. trecut	3 crește	creșți̯a	crescure	—
crescút	4 crestén	creșți̯an	crescurno	crestén
Gerund.	5 crestéț	creșți̯aț	crescureț	crestéț
crescănda	6 crescu	creșți̯a	crescuru	—
Inf.	1 pl'erd	pl'erdi̯am	pl'erzur	—
pl'ęrde	2 pl'erzi	pl'erdi̯ai̯	pl'erzuri	pl'erz
Part. trecut	3 pl'ęrde	pl'erdi̯a	pl'erzure	—
pl'erzút	4 pl'erdén	pl'erdi̯an	pl'erzurno	pl'erdén
Gerund.	5 pl'erdéț	pl'erdi̯aț	pl'erzureț	pl'erdéț
pl'erzănda	6 pl'erdu	pl'erdi̯a	pl'erzuru	—

§ 166. *Conjugarea* IV[a].

	Prez. ind.	*Imperf. ind.*	*Restrict. viitor*	*Imper.*
Inf.	1 viru	veri̯i̯am	verír	—
verí	2 viri	veri̯i̯ai̯	veriri	viro
Part. trecut	3 vire	veri̯i̯a	verire	—
verít	4 virín	veri̯i̯an	verirno	verín
Gerund.	5 viríț	veri̯i̯aț	vereț	veríț
verinda	6 viru	veri̯i̯a	veriru	—
Inf.	1 âvdu	avzi̯i̯am	avzír	—
avzí	2 âvzi	avzi̯i̯ai̯	avziri	?
Part. trecut	3 âvde	avzi̯i̯a	avzire	—
avzít	4 avzín	avzi̯i̯an	avzirno	avzín
Gerund.	5 avzíț	avzi̯i̯aț	avzireț	avzíț
avzinda	6 âvdu	avzi̯i̯a	avziru	—
Inf.	1 fug	fuzi̯i̯am	fuzír	—
fuzí	2 fuzi	fuzi̯i̯ai̯	fuziri	fui̯
Part. trecut	3 fuze	fuzi̯i̯a	fuzire	—
fuzít	4 fuzín	fuzi̯i̯an	fuzirno	fuzín
Gerund.	5 fuzíț	fuzi̯i̯aț	fuzireț	fuzíț
fuzínda	6 fugu	fuzi̯i̯a	fuziru	—

	Prez. ind.	*Imperf. ind.*	*Restrict. viitor*	*Imper.*
Inf.	1 ieș	ieșiam	ieșír	—
ieșí	2 ieși	ieșiaș	ieșiri	ieș
Part. trecut	3 ieșe	ieșia	ieșire	—
ieșít	4 ieșín	ieșian	ieșirno	ieșín
Gerund.	5 ieșíț	ieșiaț	ieșireț	ieșíț
ieșinda	6 ieșu	ieșia	ieșiru	—

§ 167. *Conjugarea* IV^{b}.

	Prez. ind.	*Imperf. ind.*	*Restrict.*	*viitor Imper.*
Inf.	1 gonésc	goniam	gonír	—
goní	2 gonești	goniaș	goniri	gonę′
Part. trecut	3 gonę′	gonia	gonire	—
gonít	4 gonín	gonian	gonirno	gonín
Gerund.	5 goníț	goniaț	gonireț	goníț
goninda	6 gonescu	gonia	goniru	—

§ 168. *Conjugarea* IV^{c}.

	Prez. ind.	*Imperf. ind.*	*Restrict.*	*viitor Imper.*
Inf.	1 cuhésc	cuhęiam	cuhę′ir	—
cuhę′i	2 cuhești	cuhęiaș	cuhęiri	cuhę′
Part. trecut	3 cuhę′	cuhęia	cuhęire	—
cuhę′it	4 cuhę′in	cuhęian	cuhęirno	cuhę′in
Gerund.	5 cuhę′iț	cuhęiaț	cuhęireț	cuhę′iț
cuhęinda	6 cuhescu	cuhęia	cuhęiru	—
Inf.	1 mnavésc	mnavęiam	mnavę′ir	—
mnavę′i	2 mnavești	mnavęiaș	mnavęiri	mnavę′
Part. trecut	3 mnavę′	mnavęia	mnavęire	—
mnavę′it	4 mnavę′in	mnavęian	mnavęirno	mnavę′in
Gerund.	5 mnavę′iț	mnavęiaț	mnavęireț	mnavę′iț
mnavęinda	6 mnavescu	mnavęia	mnavęiru	—

Verbe neregulate.

§ 169. *Cojungațiuni amestecate.*

	Prez. ind.		*Prez. ind.*
Inf.	1 tăc	*Inf.*	1 râmaru și ramarésk
tață § 147	2 tăți	ramarę′ § 147	2 râmari
Part.	3 tățe	*Part. trecut*	3 râmarę
tățât	4 tățân	ramâs	4 ramarén
Gerund.	5 tățâț	*Gerund.*	5 ramaréț
tacânda	6 tăcu	ramarânda	6 râmaru

§ 170. **Monosilabele** (d å, s t å, l å, b ę, s t i).

	Prez. ind.	*Imperf. ind.*	*Restrict viitor*	*Imper.*
Inf.	1 dâvu $^{2}/_{46}$	daveįam	davúr	—
dâ	2 dâji	daveįaį $^{15}/_{12}$	davúri	dę
Part. trecut	3 dâje $^{2}/_{19}$	daveįa	davure	—
dât $^{4}/_{56}$	4 daįén $^{11}/_{15}$	daveįan	davurno	daįén
Gerund.	5 daįéţ $^{7}/_{6}$	dareįaţ	davureţ	daįéţ $^{22}/_{36}$
dănda	6 dâvu $^{2}/_{46}$	daveįa	davuru	—
Inf.	1 stâvu	staveįam	stavúr	—
stâ	2 stâji	staveįaį	stavuri	stę
Part. trecut	3 stâje $^{2}/_{18}$	staveįa	stavure	—
stât $^{10}/_{11}$	4 staįén	staveįan	stavurno	staįén
Gerund.	5 staįéţ	staveįaţ	stavureţ	staįéţ
stănda	6 stâvu $^{6}/_{7}$	staveįa	stavuru	—
	Prez. ind.	*Imperf. ind.*	*Restr. viitor*	*Imper.*
Inf.	1 lâvu	laveįam	lavúr	—
lâ $^{4}/_{77}$	2 lâji	laveįaį	lavuri	lę
Part. trecut	3 lâje $^{12}/_{37}$ $^{8}/_{11}$	laveįa	lavure	—
lât $^{4}/_{35}$	4 laįén $^{7}/_{2}$	laveįan	lavurno	laįén $^{7}/_{2}$
Gerund.	5 laįéţ $^{31}/_{16}$	laveįaţ	lavureţ	laįéţ $^{32}/_{16}$
lănda	6 lâvu $^{15}/_{36}$	laveįa	lavuru	—
Inf.	1 bevu $^{12}/_{41}$	beveįam	beįúr	—
bę	2 beįi	beveįaį	beįuri	bę
Part. trecut	3 beįe $^{17}/_{11}$	beveįa	beįure $^{9}/_{29}$	—
beįút $^{21}/_{6}$ $^{2}/_{4}$	4 beįén	beveįan	beįurno	beįén $^{19}/_{33}$
Gerund.	5 beįéţ	beveįaţ	beįureţ	beįéţ
beįunda	6 bevu $^{12}/_{44}$	beveįa	beįuru	—
Inf.	1 stivu $^{15}/_{29}$	stiveįam	stivúr	—
sti	2 stiįi $^{5}/_{33}$	stiveįaį	stivuri	stiį
Part. trecut	3 stiįe $^{4}/_{73}$	stiveįa	stivure	—
stivut	4 stiįén	stiveįan	stivurno	stiįén
Gerund.	5 stiįéţ	stiveįaţ	stivureţ	stiįéţ
stivunda	6 stivu	stiveįa	stivuru	—

Verbele monosilabe s'au influențat necontenit unul pe altul în desvoltarea lor.

Intre ele trebuie privit, la Istroromâni, și verbul «luà», care prin prefacerea lui *u* în *v* (§ 55) a devenit l v a (Maiorescu, Nanu) și, cu metateză, v l å, precum îl atestă — în afară de Maiorescu și Ive — Bartoli din Jeiăni. Grupa consonantică *vl* fiind neobișnuită la începutul

cuvintelor, a fost simplificată în *l*, încât a rezultat l å, care s'a conjugat ca d å și s t å, deci, la participiu, l å t (forma *lat* se găsește și la Megleniți) și la pers. 1 sing. și 3 plur. l å v u, după d å v u, s t å v u. Totuș se pare să s'au păstrat și forme cu *u*, judecând după l u o t Weigand II $^{4}/_{4}$, l u å t Popovici II $^{61}/_{20}$ (alături de l å t - a II $^{61}/_{18}$, în aceeaș propoziție). Suspecte rămân formele l ŭ a m și l a m la Maiorescu 102. In formele accentuate pe tulpină ar trebui să avem în acest cuvânt l' (din lat l ĕ). Popovici în paradigmele sale (I 99) dă formele l' a u̯, l' å i̯, l' å i̯ e, l' a u̯ la prezinte și l' ę' la imperativ; acestea însă par a fi construite de el, căci în textele sale nu găsim decât forme cu *l*, ca la toți ceilalți culegători. Numai la imperativ, alături de forma obișnuită l ę (atestată de Bartoli din toate satele, afară de Jeiăni, unde avem forma analogă v l ę) și alături de forma suspectă l a (alături de l ę) dată de Gartner 77, găsim o formă i̯ a la Popovici II $^{10}/_{20}$ și y o la Nanu 46, care s'a desvoltat din l' a Popovici II $^{61}/_{8}$ (§ 89). Se pare deci că introducerea lui *l* în loc de l', din formele accentuate pe tulpină, este de dată relativ recentă.

In prezintele indicativului întâlnim, după vocală, intercalarea lui *v* înaintea unui *u* următor (§ 54) la pers. 1 sing. și 3 plur.; de asemenea intercalarea lui i̯ înaintea unui *i* următor (§ 42) în pers. 2 sing. Alături de formele s t å v u, s t å i̯ i etc. Bartoli atestă și formele s t å u̯ (ș t a u̯) S. s t å i̯ J. B. C., tot astfel la Popovici d å i̯ II $^{82}/_{19}$ (alături de d å i̯ i I 98). Maiorescu 27 și 87 are b e (v) u, b e i..., Gartner 77 b e u (pe care Marotti îl îndreaptă în b e v, ap. Bartoli, P. 40), b e i... Tot astfel ș t i u, ș t i i Maiorescu 116, ș t i w u Weigand II $^{3}/_{4}$ alături de ș t i u $^{1}/_{5}$ $^{3}/_{9}$. La participiul trecut se intercalează *v* din pricina lui *u* următor în s t i v ú t, iar i̯ din pricina vocalei palatale precedente în b e i̯ ú t, alături de care Weigand II $^{2}/_{11}$ atestă și un b e ú t.

In pers. 3 sing. ind. prez. avem mai întâiu la verbul «ști» aceeaș inovație ca și la Dacoromâni, vechiul «el ști» (dat de Maiorescu 116 «ș t i și în Ardeal») s'a schimbat în «știe» (la Istrorom. ș t i i̯ e) sub influența celorlalte verbe de conj. IV, cu terminația -e. Pentru celelalte verbe trebuie să plecăm dela analogia verbului «luà», care în persoana 3 singular a conjunctivului are forma regulată l å i̯ e (< l' å i̯ e) din LEVET. Intrând forma aceasta și în indicativ, ea a putut da naștere lui d å i̯ e, s t å i̯ e și mai târziu și lui b ę i̯ e. De sigur că nu e exclus ca la generalizarea acestor forme să fi contribuit și croatul dajem, daješ, *daje*, *dajemo*, *dajete*.... pe care-l făceà singur vinovat la naș terea conjugării monosilabelor istroromâne Ascoli 72, O. Luția (p. 24) și în urmă și Leca Morariu, *Morf. verb. pred.* 13.

După verbe ca s c r i i̯ e — s c r i é n, s c r i é ț, care a trebuit să existe odioniară și la Istroromâni (înainte de a se fi generalizat cuvântul p i s ę' i̯, împrumutat din limba croată), s'au orientat mai târziu pers. 1 și 2 din plural d a i̯ é n, d a i̯ é ț; s t a i̯ é n, s t a i̯ é ț; l a i̯ é n, l a i̯ é ț; b e i̯ é n, b e i̯ é ț; s t i i̯ é n, s t i i̯ é ț, precum și f i i̯ é n, f i i̯ é ț (acesta din urmă influențat probabil și de a v é n, a v é ț). Se găsesc

totuş şi urme de conjugarea veche, astfel ştiţ Popovici II $^{73}/_{23}$ (alături de ştiéţ II $^{50}/_{14}$), stiţ Glavina C. $^{61}/_{20}$, ştiţi Maiorescu 116.

Pers. 2 din imper. dę, stę, corespund formelor dacoromâne, dă, stă, cu ę < ă (§ 21), iar bę şi lę (< l' ę) corespund lui bea, iea, cu ę < ea (§ 33).

Imperfectul s'a format pretutindeni dela tulpina în -v şi terminaţiile caracteristice pentru conj. II. Modelul imediat după care s'au luat pare a-l fi dat verbele «a avea» şi «a vrea»: vęam şi vręam. Formele beeam, beeai, beea la Maiorescu 87 sunt suspecte.

In sfârşit, restrictivul viitor e format în mod regulat dela tulpina aorist-participială în beúr (beút) şi stivúr (stivút). După analogia acestuia din urmă s'au luat davúr, stavúr, lavúr având pentru restrictiv aceeaş tulpină ca în imperfectul indicativului. Popovici II are lavure $^{76}/_{23}$, ştivure $^{78}/_{37}$, dar stăre $^{68}/_{27}$. In gramatică se dă forma bevúr I 99, suspectă.

§ 171. Verbele «mâncà» şi «uscà».

	Prez. ind.	*Imperf. ind.*	*Restrict. viitor*	*Imper.*
Inf.	1 mără'ŋc $^{39}/_{6}$	muŋcâęam	muŋcâr	—
muŋcâ $^{2}/_{19}$	2 mărânţi	muŋcâęaę	muŋcâri	mărăŋkę
Part. trecut	3 mărăŋkę $^{17}/_{31}$	munŋcâęa	muŋcâre	—
muŋcât	4 muŋcân $^{19}/_{33}$	muŋcâęan	muŋcârno	muŋcân $^{19}/_{33}$
Gerund.	5 muŋcâţ	muŋcâęaţ	muŋcâreţ	muŋcâţ
muŋcănda	6 mărăŋcu $^{12}/_{41}$	muŋcâęa	muŋcâru	—

Inf.	1 usc	uscâęam	uscâr	—
uscâ	2 uşti	uscâęaę	uscâri	uskę
Part. trecut	3 uskę	uscâęa	uscâre	—
uscât	4 uscân	uscâęan	uscârno	uscân
Gerund.	5 uscâţ	uscâęaţ	uscâreţ	uscâţ
uscănda	6 uscu	uscâęa	uscâru	—

Un infinitiv analog mărâncâ e atestat de Bartoli din S. şi L.; el nu e întrebuinţat în Gb.

§ 172. Verbele «merge» şi «cere» şi «mulge».

	Prez. ind.	*Imp. ind.*	*Restrict. viitor*	*Imper.*
Inf.	1 meg $^{1}/_{72}$	mezęam $^{30}/_{3}$	mesér	—
męre	2 meri $^{1}/_{66}$	mezęaę	meseri	(pâs $^{1}/_{19}$)
Part. trecut	3 męre $^{1}/_{5}$	mezęa $^{30}/_{3}$	mesere	—
mes $^{26}/_{24}$	4 mezén $^{15}/_{10}$	mezęan	meserno	—
Gerund.	5 mezéţ	mezęaţ	mesereţ	(paséţ $^{16}/_{47}$)
mezenda	6 mergu $^{1}/_{79}$	mezęa	meseru	—

Aceste forme, dintre care unele (d. ex. tu meri, el męre) sunt cunoscute şi din unele dialecte ardelene, se explică prin

analogia altor verbe și cu deosebire a lui *curge*. Acesta în limba veche aveà încă formele etimologice: curu-curșu (Psaltirea Scheiană 178) — cursu — cure (cură). Prin apropriere de mergu-merșu (cf. merș la Megleniți și în Banat, *Jahresbericht* III 242) — mersu — merge s'au născut formele nouă curgu și curge. Invers, după cure s'a născut męre. Dela infinitivul męre s'a născut la Istroromâni, după analogia unor verbe ca spure-spus, participiul mes, iar dela acesta, după analogia unor verbe ca trâs — trâg, trazén, trazéț, s'a născut meg — mezén, mezéț. Tot dela infinitivul męre au pornit, după analogia unor verbe ca țęre — țeri, țęre, formele meri, męre. (Cf. articolul mieu din *Convorbiri literare* XXXV, 817). Formele imperfectului și ale restrictivului viitor sunt formate ca trazęia, trasér. La imperativ formele mer, mezéț nu se întrebuințează, substituindu-se prin pâs, paséț.

Formele citate în paradigma noastră, după Belulovici, nu sunt generale. Maiorescu 104 dă paradigma: meg, meri (sau mei), mere (sau meie), merem, mereți, meg.; am mers, voi merge (în titlu infinitivul: a mere); în Schitazza: merg, a merge. La pag. 11 dă însă conjugarea: mergu, meri, mere, mergemu și meremu, mereți, mergu. Weigand I 246 are paradigma: meg, meri, meare, meržén, meržéts, mergu. Ive Vegl. 186 atestează participiul mers. Nanu 27 dă ca formă susnieviteană me(r)gu și pentru pers. 3 plur. La Popovici găsim uneori în aceeaș bucată forme cu și fără *r*, chiar și un męren II $^{77}/_{9}$. La Gartner p. 77: merž ē' n (?), meržéts.

Verbul țęre are, ca în vechea românească, participiul țersít $^{18}/_{23}$ $^{23}/_{8}$ < quaerere + quaesītum. Incolo se conjugă ca celelalte verbe de conj. III. Maiorescu 91 dă: cer, cere, cerșit, cerșiam, dar și cerșesc, cerșí; cele din urmă trei forme sunt suspecte.

Neregulat e și verbul «a mulge». Gartner dă formele: mũize, múiñk, mũis; Nanu: munze, mung(u), muns; Weigand: muiže (ap. Byhan). Glavina V 83, 81, 74 are, din Jeiăni, muzí, muzesc, muzę' (pers. 3 sing. și pl. ind. prez.), dar în traducerea română întrebuințează corespondentul susnievițean muig, muize. Se pare că avem trei desvoltări: în unele locuri *l* s'a asimilat lui *m* precedent, devenind *n*, deci mulg, mulzea devenit mung, munze; în alte locuri, în persoana 2: mul' zi, *l'* a devenit *i*: muizi (§ 89), al cărui *i* s'a generalizat și în celelalte persoane; o contaminare între cele două forme e muink; în sfârșit, cu amuțirea lui *l* înainte de consonante (§ 79), mulg a devenit *mug, iar cu trecere în categoria verbelor în *-esc*: muzésc.

§ 173. **Verbele pregnante «aveà», «fi» și «vrea».**

Paradigma dată de Belulovici pentru verbul «aveà» e următoarea: Infinitiv: vę.

Participiul trecut: vut $^{3}/_{2}$.

Prezintele indicativului: åm $^{7}/_{21}$
åri $^{3}/_{21}$ $^{8\,a}/_{4}$ $^{17}/_{2}$
åre $^{7}/_{25}$ $^{16}/_{36}$
arén $^{16}/_{51}$ și åren
avéț
åru $^{4}/_{89}$ (aru $^{16}/_{42}$).

Imperfectul indicativului: veįam
veįai
veįa
veįan
veįaț
veįa

Restrictivul viitor: vur
vuri
vure $^{28}/_{6}$
vurno
vureț
vuru

Imperativul: åri $^{3}/_{4}$

Perfectul: įo-m vut sau vut-am și aveįt-am etc.
tu-aį vut vut-ai
įe-v vut vut-a
noį an vut vut-an
voį aț vut vut-aț
įel' a vut vut-a

Viitorul: įo voį vę sau vę-voį
tu ver vę vę-ver
įe va vę vę-va
noį ren vę vę-ren
voį veț vę vę-veț
įel' vor vę vę-vor

Restrictivul prezinte: įo ręs vę sau vę-ręs
tu ręį vę vę-ręį
įe rę vę vę-rę
noį ręn vę vę-ręn
voį ręț vę vę-ręț
įel' rę vę vę-rę

Restrictivul trecut: įo ręs fost vę
tu ręį fost vę
įe rę fost vę
noį ręn fost vę
voį ręț fost vę
įel' rę fost vę

Prezintele indicativului se deosebește deci în toate persoanele de formele corespunzătoare ale verbului ajutător, născându-se pe teren istroromân o conjugare nouă, analogică, care pleacă dela pers. 3 sing., — cu excepția persoanei 1 sing. și 2 plur., care își conservă formele vechi, păstrate și la Dacoromâni. In unele regiuni însă se conservă și la pers. 1 plur. forma veche, în altele găsim forme nouă și în pers. 2 a pluralului. Astfel Ascoli 64 dă n o i a r e m sau a v e m, v o i a r e t z sau a v e t z; Miklosich Sl. El. 60: n o i a r e m o, v o i a r e z; Maiorescu 84 scrie «a r e m a r e ț i în loc de a v e m a v e ț i e pretutindene sub Monte-Maggiore; în Schitazza amândouă, în Jeiune numai a v e m a v e ț i ca la noi»; Gartner 75 dă: [á] r e n [á] r e t s; la Weigand I 249 cetim: a r é n a r é t s, dar găsim a v é t s II $^{4}/_{6}$; la Nanu I 20, 35 a v é m, dar I 22 a r e m - o; la Popovici I 81: a r é n a r é ț (ăreți II $^{16}/_{18}$), dar a v e ț II $^{72}/_{13}$; la Glavina C. 26 a r e ț, dar a v e n în Gloss.; Bartoli a cules următoarele forme: a v é m J. (unde o formă a r e m e necunoscută), a r é m și a r é n C., a r é m B (unde a v e m și a r e n sunt negate), a r e m o Gd., a r é n L. și cu accent mutat pe prima silabă (după ă r i, ă r e ale singularului) ă r e n Sc., o á r e n S. și N. (a v e m fiind negat în amândouă locurile). De asemenea la imperativ găsim la Ascoli 65 a r i t u, a r i j e (!), a r e m n o i, a r e t z v o i, a r u j e l (!), la Marotti 39 a r e c și la Popovici II $^{16}/_{18}$ ă r e ț (despre formele greșite date de Gartner pentru imperativ e a se vedeà Bibliografia). Forma a ị la Maiorescu 84 (și la Weigand I 249) e greșită, căci aceasta e numai forma verbului auxiliar; pag. 35 dă însăș forma corectă a r i.

Formele accentuate pe terminațiune — afară de cele din prezinte — apar la Belulovici fără *a* inițial; forme cu *a* găsim la Ascoli 65 a v u t - a m a v é, la Bartoli P. 39 din Brdo: a v ä j a m, s e a v u r i, la Miklosich Wand. 9 a v e i a și la Nanu 44 a v u r u (cu *-u* la pers. 1 !). — Pentru restrictivul viitor găsim la Ascoli 67 forme întru câtva deosebite de cele din paradigma noastră și adică: s e a v u r e h, s e a v u r i, s e a v r ä, s e a v r e m (o) sau a r e m o, s e a v r e t z, s e a v u r u. — Weigand I 249 dă și un participiu v e a ị t, reconstruit din forma perfectului a v ę ị t - a m. Conjunctivul e egal cu indicativul (n e c a ă r e Tercovici ap. Bartoli P. 51); nu avem nici o urmă de «aib, aibi, aibă». Pentru păstrarea neregulată a lui *v* în verbul românesc *aveà*, Bartoli Kr. dă următoarea explicare cu mult mai convingătoare decât a lui Weigand (cf. *Jahresbericht*. IX 45) și a lui Candrea (*Les Eléments latins* p. 5): vecinătatea celor doi *v* în *aveva* (HABEBAM) a făcut, pe de oparte, ca în limba italiară (*avea*) și franceză (*avais*, etc.) al doilea *v* să dispară prin disimilare totală, iar pe de altă parte, ca, la Români (*aveam*) și în la Veglioți (*avaja*), în ale cărora limbi *v* intervocalic amuțește, să se conserve cel mai important din cei doi *v*, *v* al radicalului. Din imperfect *v* a trecut și în celelalte forme (rom. *avere*, vegl. *avár*, etc.).

Pentru verbul «fi» am dela Belulovici următoarea paradigmă, completată cu citaţiuni din texte:

Infinitiv: fi $^{4}/_{7}$.

Participiul trecut: fost $^{4}/_{9}$.

Prezintele indicativ: ăsm, săm $^{4}/_{73}$ $^{29}/_{10}$, (io - sau nu -) sm $^{4}/_{81}$ $^{8}/_{12}$
ăsti $^{8a}/_{19}$ $^{10}/_{20}$, (ţe -, cum -, ke -, căn - sau se -) sti $^{2}/_{40}$ $^{5}/_{7}$ $^{5}/_{10}$ $^{5}/_{34}$ $^{26}/_{3}$ $^{2}/_{46}$
ăi $^{4}/_{35}$ $^{4}/_{48}$ $^{4}/_{57}$ $^{5}/_{21}$, (ţe -, ke -, bire -, acmo-, ţă-, ma- sau nu-) i $^{4}/_{35}$ $^{5}/_{11}$ $^{1}/_{3}$ $^{2}/_{28}$ $^{2}/_{40}$ $^{2}/_{11}$ $^{4}/_{20}$, (l'-, ń- sau ć-) e $^{5}/_{20}$ $^{10}/_{37}$ $^{2}/_{8}$, (tot sau cum) ii $^{14}/_{2}$ $^{9}/_{29}$
ăsno $^{9}/_{35}$, (noi) sno $^{8}/_{44}$
ăste, (voi) ste
ăs $^{4}/_{71}$, (l'i-, ke -, ţa-, ţi-, juvę-, ţăsta- sau se-) s $^{4}/_{53}$ $^{5}/_{17}$ $^{15}/_{20}$ $^{2}/_{40}$ $^{4}/_{72}$ $^{1}/_{92}$ $^{7}/_{4}$.

Prezintele conjunctiv: neca fiiu
« fii
« fiie $^{7}/_{42}$ $^{4}/_{11}$ $^{4}/_{18}$
« fiién
« fiiét
« fiiu (?)

Imperfectul indicativului: fiieam
fiieai
fiiea
fiieam
fiieaţ
fiiea

Restrictivul viitor: fur sau fusér
furi $^{16}/_{27}$ sau fuseri
fure $^{4}/_{90}$ $^{16}/_{12}$ sau fusere $^{21}/_{2}$
furno sau fuserno
fureţ sau fusereţ
furu $^{5}/_{15}$ sau fuseru

Imperativul: fi $^{18}/_{12}$
fiién
fiiéţ $^{18}/_{58}$.

Perfectul: am fost sau fost-am (uneori înlocuit prin bivę'it-am $^{1}/_{9}$)

Viitorul: voi fi sau fi-voi

Restrictivul prezinte: reş fi sau fi-reş

Restrictivul trecut: reş fost fi.

Prezintele indicativului a păstrat, pentru pers. 3 sing. şi plur., formele scurte, cunoscute din dialectul dacoromân şi corespunzând lat. EST şi SUNT. In pers. 2 din sing. s t i pare a fi o formă scurtată din e ş t i, păstrată în Veglia (j e s t i Feretić 15), şi atestată şi de Ascoli

67 (j e ș t i alături de ș t i), la care s'a putut adăogà reazămul unui *ă* inițial. Formele pentru celelalte persoane sunt împrumutate din croățește și anume din formele scurtate *(je)sam*, *(je)smo* și *(je)ste*, cu prefacerea lui *m* în *n* la pers. 1 plur. (ca la restrictivul viitor § 157) și cu adăogarea unui *ă* inițial ca reazăm în poziție postconsonantică. — Pentru pers. 1 din singular Covaz 7 dă forma slavă j e s s a m, Ascoli 67 j e s a m sau s a m, la Weigand II $^{2}/_{12}$ găsim e s o n, la Gartner p. 75 (ĕ) s o m, la Popovici II ă s ă m $^{22}/_{10}$ și ă s ă n $^{33}/_{25}$. Forma s u m la Glavina C, 40 și 77 (din Jeiăni) e datorită Blajului, unde a învățat Glavina. O formă e s c u, derivată din persoana a doua, după modelul incoativelor, ca la Aromâni și incidental în Ardeal, e atestată de Maiorescu 11, de Popovici I 76, de Nanu 36 (-s k u, j e s k u din Brdo) și, la persoana 3 din plural, de Maiorescu 44, Ascoli 67—68 (j e s c u și s c u), Nanu 12 (e s k u), Ive 4, 5 (j e s k u, scurtat s k u), Popovici I 76 (e s c u), Marotti 29 (noștri frac s k u bur) și Pezzolici, ap. Bartoli P. 46 (ă s k u). — Pentru pers. 3, deși Maiorescu 95—96 spune apriat că «e s t e nu zic niciodată», avem totuș o formă corespunzând celei dacoromâne, și nu numai în Veglia (j a s t e Feretić 15), ci și la Popovici I 76: i å s t e. — La persoana 1 plur. sunt atestate și forme cu *m*: (j) e s m o la Ascoli 67—68, (ĕ) s m o Gartner 75, ă s m o Popovici II $^{7}/_{2}$ s m o $^{69}/_{16}$, ă s m o Weigand I 249 (alături de s ă n). — La persoana 2 din plur., alături de formele j e s t e Ascoli 67—68, ă s t e Weigand II $^{1}/_{15}$ Popovici II $^{24}/_{29}$ și s t e II $^{42}/_{20}$ găsim odată, la Popovici II $^{14}/_{18}$, și f i i e ț i, care e forma conjunctivului, cu o întrebuințare care amintește pe vechiul *seți* < SITIS. — Conjunctivul și imperativul (despre formele greșite date de Gartner p. 75 vezi Bibliografia) păstrează forma veche; numai la pers. 1 și 2 plur. s'au adăogat dezinențele *-en*, *-eț* § 170. La Gartner p. 75, alături de f i u se dă și forma f i v u, datorită analogiei lui s t i v u. Ascoli 69 dă, pentru imperativ, formele în parte suspecte: f i i t u, f i a j e, f i a m n o i, f i a t z v o i, f i a j e l, pe când Marotti 32 are f i j e n, f i j e c, ca Belulovici. — Tot dela tulpina infinitivală s'a format imperfectul nou f i i e ț i a m (despre formele date de Gartner p. 75 vezi Bibliografia). — Weigand I 249 dă și un participiu f i y e a ț t (cf. observația făcută la verbul «aveà»). — Incolo participiul este, ca la Dacoromâni, f o s t, al cărui *t* final poate dispăreà în anumite construcții sintactice (a ț f o s, dar ț e r f o s t - a Bartoli din Gb.). Suspectă e o formă f o s t m o «eravamo» Ive 4. — Cele două forme ale restrictivului viitor corespund celor două forme de aorist dacoromân f u i u și f u s e i u. In loc de f u s e r e ț găsim la Burada 50 d o c l e f u s e r a ț (cetește: - r ă ț), iar la Popovici, alături de forma f u s e r i II $^{31}/_{27}$, pentru pers. 2 sing., și un f i i u r i II $^{35}/_{14}$, născută din f u r i prin apropiere de formele derivate dela tulpina infinitivală f i.

Pentru verbul «vrea» avem paradigma următoare:
Infinitiv: vrę

Participiul trecut: vrut
Gerundiul: vrănda.
Prezinte indicativ: vrescu sau voi $^{11}/_{11}$
vresi ver $^{6}/_{11}$
vreşe $^{4}/_{15}$ $^{7}/_{10}$ $^{13}/_{17}$ va $^{4}/_{81}$ $^{8}/_{10}$ $^{8}/_{20}$ $^{81}/_{6}$ $^{17}/_{3}$ $^{23}/_{1}$
vresén ren
vreséţ veţ
vresu $^{16}/_{57}$ vor $^{7}/_{9}$
Imperfectul indicativ: vreįam
vreįaį
vreįa
vreįan
vreįaţ
vreįa
Restrictivul viitor: vrur vrusér
vruri vruseri
vrure vrusere
vrurno vruserno
vrureţ vruşereţ
vruru vruşeru
Perfectul: įo-m vrut sau vrut-am.
Viitorul: voi vrę sau vrę-voi
Restrictivul prezinte: reş vrę sau vrę-reş.
Restrictivul trecut: reş fost vrę.

La prezintele indicativ vedem că verbul pregnant «vrea» are aceleaşi forme ca cel ajutător, lucru cunoscut în mare parte şi din dialectul dacoromân. Spre a evidenţiă acest lucru citez două proverbe din Ive 10—11: karle mai mun are, mai mun va avaĕ' «cu cât are cineva mai mult, cu atât v r e a să aibă mai mult», când pâre-j ĕn klostru, totzi vor munká «când e pâne în mănăstire toţi v r e a u (s. v o r) să mănânce». E deci firesc ca în loc de v a să apară uneori şi forma v å (Bartoli din L.), purtătoare de accent. Formele sunt aceleaşi ca şi la noi: despre v o į § 87; v e r corespunde vechiului nostru *veri* şi meglenitului *ier-* (în į e r - ţ e, į e r - c a r e); o formă v r e r f å č e, atestată de Bartoli $^{4}/_{13}$, pare a fi o contaminare între «veri» şi «vrei»; r e n, cu *v* iniţial dispărut, corespunde lui *vrem*, care în limba veche se întrebuinţă şi ca auxiliar; v e ţ noului nostru «veţi» (§ 160). Afară de forma v e ţ (atestată şi de Gartner p. 75, Popovici I 83), găsim la Weigand I 247 şi r e ţ, care e dedusă din pers. 1 plur. (r e n). Maiorescu 121 dă şi formele: v o l' u, v e l', v a, v o l' i m, v o l' i ţ i, v o r, iar pentru Jeiăni şi Schitazza: v r e u, v r e i, v r è, v r e m, v r è ţ i, v r e a u. Probabil că Maiorescu a auzit verbul v o l í, pe care confundându-l cu «voi» dacoromân, a fabricat însuş conjugarea dată. Intrebând Bartoli de aceste forme i s'a negat existenţa lui v o l' u în J., iar a lui v r e u în J. S. Gb. S. Sc. N. In legătură cu negaţiunea a auzit forma n ú - v o į în J. Gb. Gd. B. Sc. N. şi n - o į în C. L. Sc. Astfel de

forme contrase, după dispariția lui *v*, erau uzuale și în graiul lui Belulovici cf. § 61 *e*. La Marotti 10 se găsește chiar și un s e n u r i s c u t a, pe care Pezzolici îl îndreaptă în s e n u v r u r i s c u t å. Bartoli mai atestă, din B., o formă č e r ę i pentru persoana a doua, care e a se compară cu: zițe: țe rei? $^{37}/_{9}$ și l-a-ntrebât ke țe r ę ânța «gli domandò cosa cercasse qui» $^{6}/_{31}$ în textele noastre. Aceste forme, carę la rigoare ar puteà fi interpretate drept construcții eliptice din ț e r ę (sau r ę i) z i ț e sau f å ț e, deci ca restrictive viitoare, păstrează, după toată probabilitatea urmele unui «vreau» și «vreai» la Istroromâni.

In sfârșit, la Bartoli mai întâlnim, din Sc. și o formă n u v r e s u; tot așà întrebuințează Glavina adesea formele date de noi în paradigmă la locul întâiu; Belulovici îmi dădeà regulat această conjugare a pregnantului «vreà» la prezinte. In *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* pag. 23 am arătat că pentru explicarea acestei conjugări nouă — născute din tendința de a aveà pentru verbul pregnant alte forme decât pentru auxiliar — avem să plecăm din expresii ca v r ę s e s p u i e $^{7}/_{32}$ = «vreà să spuie», a căror analiză puteà da naștere la confuzii într'un timp când v r ę a fost substituit cu totul prin v a și când forme deosebite pentru conjuctiv nu mai existau în graiul istroromân. Printr'o interpretare nouă, s p u i e a fost privit ca infinitiv dependent de v r ę s e și a fost «îndreptat» în v r ę s e s p u r e (n u v r e a s e s p u r e Glavina C. 56), atrăgând după sine și un v r ę s e f å ț e, v r ę s e z i ț e etc. Dela acest v r ę s e, considerat ca pers. 3 sing. a verbului «vreà», s'a format conjugarea nouă v r e s i, v r e s é n, v r e s é ț, v r e s u, iar la pers. 1, mai întâiu v r e s u (atestat de Bartoli) și apoi, după analogia verbelor incoative, v r e s c u.

Celelalte forme ale verbului «vreà» nu au nevoie a fi explicate.

§ 173a. *Conjugarea verbelor reflexive* este întocmai ca cea a verbelor transitive, atâta doar că înaintea verbului apare acuzativul pronumelui. Câteva exemple scoase din texte vor ilustrà deplin această conjugare:

	Prezintele	*Perfectul*	*Viitorul*
io	me åparu $^{21}/_{1}$	m-am cucât $^{24}/_{10}$	m-oi nsurâ $^{6}/_{4}$
tu	te plânzi $^{17}/_{42}$	t-ai lasât $^{16}/_{78}$	t-er ânsurâ $^{8a}/_{19}$ ver te ânmeță $^{29}/_{12}$
ie (iå)	se fermę' $^{4}/_{75}$	s-a ratât $^{6}/_{35}$ tal'ât-s-a $^{10}/_{25}$	se va pooblatí $^{4}/_{90}$
noi	—	n-an rezdilít $^{21}/_{22}$	ne ren pogodí $^{22}/_{20}$ ren ne noi nsurâ $^{11}/_{8}$
voi	ve pogoviríț $^{5}/_{22}$	v-âț posmradít $^{16}/_{46}$	—
iel' (iåle)	se pristrasescu $^{4}/_{94}$	s-a-nsurât $^{2}/_{47}$ potopít-ăs-a $^{17}/_{33}$ imbatít-s-a $^{13}/_{1}$	s-or lasâ $^{26}/_{27}$

	Restrictivul viitor	*Restrictivul prezinte*	*Restrctivul trecut*
io	me nepír $^{17}/_{10}$	me reș ănsurâ $^{30}/_{4}$	—
tu	—	te reĭ obrní $^{10}/_{39}$	te reĭ fost otopí $^{10}/_{18}$
ie (iâ)	se obrnire $^{4}/_{70}$	—	—
noĭ	—	—	—
voĭ	—	—	—
ieĭ' (iâle)	—	—	—

Imperativul	*Infinitivul*
scol-te $^{7}/_{19}$; nu te ĭadí $^{4}/_{92}$	maritâ-me $^{4}/_{12}$
sculâț-ve $^{31}/_{9}$	maritâ-se $^{4}/_{3}$

Unipersonalele se conjugă:

mi rabę' «îmi trebue»	rabít-n ń-a	rabí-m-va
ție rabę'	rabít-ć-a	rabí-ț-va
luĭ rabę'	rabít-l'-a	rabí-l'-va
no rabę'	rabít-n-a	rabí-ne-va
vo rabę'	rabít-v-a	rabí-ve-va
lor rabę'	rabít-l-a	rabí-le-va.

6. ADVERBUL.

§ 174. Istroromânii păstrează un număr relativ mărișor de adverbe de origine latină și câteva din compozițiile străvechi:

locale: (a)c â s ę, (a)f â r ę, â(n)ț a «aici», a p r o p e, a ț i ĭ a, (ă n)-r e ń ć e, (ă)n u n t r u, c o l ę', c o l ó, c o t r ó, d e n d e «de unde», ĭ u v ę «unde», ĭ ę n ț(a), o ț(a) «încoace», p r e n d e «pe unde», r a p o ĭ, r o p o ĭ «înapoi, din nou», s u s, z o s. La Bartoli din Jeiăni și d e n č a p ă r l a â n č a, d e p â r t e (neînlocuit încă prin l â r g o) și interesantul c o s t a «la deal». Weigand I 252 dă și compoziția d e n s «de aici», ă n s ș i k o l e a «ici și colea». După Gartner, Istroromânii deosebesc între adverbe locale exprimând o stare și o mișcare într'o direcție la a n s «aici» — o t s «încoace» 1204 și la k o l ó «acolo» — k o l ę' «într'acolo» 1205. Bartoli însă n'a găsit că se face această distincție, ci se zice sau c o l ó sau c o l ę', sau se întrebuințează amândouă promiscue. Pentru c o t r ó însă a constatat că exprimă direcția în J. Gb. B. și L., direcție sau stare în Gd., iar în S. C. Sc. N. e înlocuit prin ĭ u v a, exprimând deopotrivă direcție sau stare;

de timp: (a)c m ó (ț e) «acum», (a)h m ó «acum», a p o ĭ, â s t e z (e), â s t e s e r ę, â t ę z i «a doua zi» (propriu «altă zi»), (a)t u m ț e, c ă n (d), m â ń ć e «mai nainte» (v. -rom. «mainte»), m ă r e. Bartoli mai dă â t e r «alaltăieri», d a t u n č e J., d u p a m ă r e (J.) și č a â t a ʃ i, ț â t ę z i (= cea altă zi) «poimâne»;

modale: (a)s â, b i r e, i ŋ k ę, m a (ĭ), t o t u r o, c u m; acesta din urmă, când e corelativul lui «așà», poate primì, ca acesta, o terminațiune flexionară spre a indicà genul feminin: k u m a slużba, a š a v a plače Rakovec p. 59.

§ 175. La acestea se adaogă un număr mare de împrumuturi nouă din limbile croată și italiană, mai ales adverbe de mod. Exemple locale: l å r g o, n å z a t (a) (n å z a t e), n o p a c, t o r n o, z d o l u; temporale: a l o r a, d o c l e, n i g d a r, o n t r a t, p a c, p o c l e (p o t l e), r å n o, s e n o ț i, v å l' e, v å v i c (a), z å į e n o (z a į i n o); modale: a l m e n o, a ŋ k e, b a s t a, b e ń, b o r a, b o r b í t (b o r k e), c u n t r o, ć å r o, d e m e n o, d o s t a (d o s t i), i m p u n t o (ă m p u n t o), i n f a t i (ă n f a t i), i s t i n a, į å c o, į u r, į u s t o, n a m e s t o, n a m i r u, n a ŋ c a (n a ŋ k e), n e, n i s, n o p a c, p o m a l o, p e n a, p r a v o, p r e v i s e, s a m o (s a m o ć), s c u p a, s i g u r (n) o, s m i r o m (a), n a - s u s t u, t a n t o, t ă r d o, ț u d ę, v e ć, v r e d a, z a, z å l i c (a).

Înțelesurile lor se găsesc în Glosarul la textele noastre. Weigand I 252 mai dă: k r u t o «mult» (cf. Byhan s. v.), y o a (< it. gia) «da», Bartoli și p r e v i š e «prea», į å k o «foarte».

§ 176. La aceste adverbe și locuțiuni adverbiale se adaogă altele pe cari dialectul istroromân le-a plăzmuit, după modèle existente, cu mijloacele proprii:

a) Adjectivele întrebuințate în mod adverbial, d. ex.: m u s å t $^{4}/_{53}$ sunt rare. Mai cunosc a m ă n a t «târziu» (ca dialectalul nostru *amânat*).

b) De obiceiu se întrebuințează, după model slav, în funcțiune adverbială, forma neutră a adjectivelor; terminațiunea *-o* se poate adăogă și la adjective de origine romană și chiar și la adverbe și construcțiuni adverbiale: g r u m b o $^{4}/_{89}$, s l å b o $^{4}/_{18}$, t e s c o $^{18}/_{13}$, chiar: c å p o $^{9}/_{17}$ «de căpetenie», t o t u r o $^{4}/_{44}$, cf. § 220.

c) Substantive care însemnează un timp al zilei, al anului etc., se întrebuințează în mod adverbial în măsură mai mare decât la noi; ele pot avea forma articulată sau nearticulată: d a m a r ę ț a $^{4}/_{6}$ și d a m a r ę ț ę «dimineața», ț a u r ę $^{4}/_{22}$ «în ceasul acela», o z i «într'o zi», s ę r a $^{11}/_{1}$ «seara», z i a s i n o p t a $^{6}/_{20}$ «ziua și noaptea», chiar și: m e r g u o d u m i r e k ę ăntrebă-vo $^{40}/_{1}$ «într'o duminecă», ăi s e s t o å ń c o l ó $^{30}/_{12}$ «de șase sute de ani», apoi: n o p t e «noaptea» Nanu I 37, a n Gartner 1232 «an (ul trecut)», ǫ n u ș i o z i Weigand II $^{4}/_{10}$ «das Jahr und einen Tag».

d) Compoziții cu prepoziții: ă m p r e v å l e, l a u n h i p «îndată» (cf. franc. d'un c o u p), apoi: m p o d e «in mezzo», p r e p o d e «per mezzo» Gartner 36—37, p r e t ó t «pretutindeni» Rakovec $^{59}/_{18}$, Gartner 1211, ă n å t l o c «aiurea» Bartoli, c u n o p t a Glavina V/136 «odată cu noaptea», p o ʃ g o r u «în sus» (S.), p ó - ʃ d o l o n «în jos» (J.) Bartoli, p r e n ț «pe aici» Glavina IV, d e ć i a «de aici» Marotti 6, c u į å r n a «iarna» (: cu iarna se porte postole Glavina Gl.).

e) Adverbe derivate în -e ș t e, ca la noi, lipsesc; în schimb avem derivate cu suf. slav *-ski*: p o s i r o m å s k i $^{4}/_{53}$ $^{4}/_{84}$ «sărăcește».

f) Ca adverbe verbale pot fi considerate gerundiile, de ex. į e z d i n d a «călare (= călărind)», m ę r e m n ă n d a «pe jos (propriu: umblând)» Morariu I 30,— precum și infinitivele care au înlocuit gerundiile (§ 238).

§ 177. Caracterul adverbial al gerundiilor reiese şi din finalul *-a* care li s'a adăogat şi care poate să se ivească, ca şi la noi, la sfârşitul adverbelor: ânţ şi ânţa, ięnţ şi ięnţa, oţ şi oţa § 38, acmoţe şi acmoća Popovici II $^{65}/_{25}$, atunţe şi atunća Popovici II $^{67}/_{30}$, cf. şi căta. Bartoli atestă numai forma (a) l'ure (forma l'urę în S. e suggerată). Finalul *-a* se întâlneşte şi la unele adverbe de origine croată, precum: scupa «împreună» < cr. skupa, vreda «repede» < cr. vrèda, alături de vred Gartner 1218 < cr. vrèd, vâvic(a) (cf. cr. vavik alături de vaeka, vajka, opet alături de opeta, opeti, opetena «din nou»); altele l-au primit după intrarea lor în graiul istroromân, de ex. nâzat şi nâzata < cr. nazad, rada < cr. rad, smiroma < cr. s]mirom, zâlic şi zâlica, (§ 199), naηke şi naηka, kasno «târziu» Ive 3 < cr. kàsno şi kasna Gartner 1286, lârgo «departe» şi larga Ive 14.

Alături de nâzat şi nâzata avem şi o formă nâzate. Despre aceste şi alte cazuri analoage § 32 d; croăţescului dosta şi dosti îi răspunde istrorom. dosta şi dosti.

Numai la Glavina V/13 găsim iuvęva, care pare a fi o istroromânizare a dacoromânului *undeva*. Tot dacoromânism ar puteà fi vrovoté Glavina V/74 = *vreodată*.

§ 178. In privinţa sensului adverbelor istroromâne, afară de observările ce se vor face în capitolul de lexicografie, ar mai fi de remarcat că dende în Jeiăni nu însemnează numai «de unde», ci şi «unde» Glav. V/76. S'a repetat deci fenomenul întâmplat cu lat. UNDE «de unde» > rom. *unde*. Calea pe care s'a petrecut această trecere de sens e următoarea: întrebării *unde vii*? «d'où viens tu?» i s'a răspuns *de* (azi *dela*) *munte*. Prin atracţiune, adică prin anticiparea construcţiei întrebuinţate în răspuns, s'a zis, în mod pleonastic, şi *de unde vii*? Printr'o nouă interpretare, s'a dat apoi lui *unde* numai sensul de «où». Înţelesul prepoziţiei *de* se pierde şi în de colę Popovici II $^{77}/_{22}$ = colea, cf. şi în textele noastre, în de când $^{5}/_{6}$ = după ce. Neprecis e înţelesul la damaręţę şi aseręę. Cel dintâiu însemnează, ca la noi, «dimineaţa», dar şi «mâne» (domaręţa-i dumireka a auzit Bartoli în Sc.), ceea ce e mai degrabă un decalc după slavoneşte, decât o reminiscenţă latină. Al doilea însemnează, în textele noastre, de obiceiu, ca la Dacoromâni, «aseară», adică «în seara precedentă», dar îl găsim şi cu înţelesul vag de «într'o seară» sau «seara», deci cu acelaş sens ca seęra, din care pare a se fi şi născut prin adăogarea unui *a* protetic neînsemnător (§ 12[2]).

Ca în italieneşte (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III § 479), verbele mişcării pot fi urmate de adverbul ćâ (< cr. ća) = ital. via, care arată că mişcarea se face «de undeva încolo», de ex. męre ćâ = ital. andar via, germ. weg gehen, hití ćâ=ital. gettar via, germ. weg werfen.

7. PREPOZIŢIA.

§ 179. Cu privire la înţelesul prepoziţiilor istroromâne sunt de relevat: cătra, care se întrebuinţează mai ales cu înţelesul lui «la», ca prin

Bihor; d i n, care are şì înţelesul de «după»; d i s p r e cu înţelesul etimologic (DE SUPER) «de pe»; s u, care, pe lângă «sub», însemnează şì «la»; (ă) n t r u care, pe lângă înţelesul de «în» «întru» (INTRO) şi de «între» (INTER), are şì pe cel de «înainte de», cunoscut şì din limba veche-românească (§§ 196—197). Deosebirea în mare parte eufonică între «în» şi «întru» din limba noastră de azi — *în* înainte de consonante, *întru* înainte de vocale — nù se găseşte la Istroromâni, care deşì uneori le întrebuinţează de opotrivă ($^{2}/_{30}$), totuş adesea mai fac o deosebire de înţeles, întrucât ă n t r u păstrează încă înţelesul de «înăuntru» al lui INTRO, d. ex.: lât-a do maţure de lęmne si mire ă n t r u i̯âle $^{39}/_{8}$ «a luat două maldăre de lemne şi pe mine înăuntru în ele». Se zice deci: ă n voi̯skę $^{4}/_{29}$ «în răsboiu», ă n zdolu «în jos», ă n vrt $^{4}/_{85}$ «în grădină» etc., dar: ă n t r u apę ($^{7}/_{7}$ cfr. v.-rom. într'apă), vir ($^{20}/_{12}$), café $^{30}/_{23}$, secârę $^{27}/_{13}$, iar figurat: n t r u sire $^{6}/_{1}$. Prefacerea adverbului «înăuntru» în prepoziţia «în» s'a mai repetat odată pe teren istroromân, unde n u n t r u e atestat de Popovici II $^{34}/_{11}$ cu înţelesul de «în»: nuntru mes-a n u n t r u câsa ănsa.

In privinţa formei ar fi de remarcat, afară de lipsa de accent care e cauza trecerii lui *e* > *i* (§ 30), terminaţia *-u* în loc de *e* în ă n t r u «între» şi «înainte» (în limba veche română î n t r e) şi p r i n t r u «printre». Se găsesc însă şi formele cu *-e*: n t r e şi p r i n t r e Nanu I 17, ę n t r e pęre «în pâne» Bartoli P. 51, iar la Weigand II $^{9}/_{1}$ chiar ǫ n t r e cu înţelesul de «întru»; în schimb, la Popovici II $^{64}/_{13}$ găsim p r e s t u. Despre p i r a şi p r ă *ŋ* g a § 196.

§ 180. Dintre prepoziţiile simple de origine latină avem: ă n, ă n t r u, c ă t r a, c u, d e (d i), p r e şi s u şi compusele: d i l a, d i n, d i s p r e, d i s u, d u p a, f ă r - d e (la Weigand I 252: f o a r d e; tot acolo 251 prepoziţia compusă: ž o s d e s k a n d u «sous la chaise»), l a, p ă r a (p i r a, p ă r - l a, p i r - l a), p r ă *ŋ* g a (p r i n g a), p r i n, p r i n t r u, p r i s t e (p r e s t e Bartoli), p r i s u, p r o p e (d e).

Imprumuturi din limba croată sunt: d o, n a, o, ó c o l i d e, p o, s c r o z i (d e), v (ă) r d e (< cr. v r h + genit.), z a. Remarcabil p ó d i i̯ e, p ó d i i̯ a (cf. Glosarul s. v.).

Neobişnuită pentru noi e întrebuinţarea lui p ă r l a «până (la)» înaintea unui verb, astfel la Rakovec $^{59}/_{16}$: p ă r l a r o g a «până se roagă» şi la Bartoli din Jeiăni: fečoru se scâda p ă r l a â r e trei̯ âń «copilul se scaldă până are trei ani» sau «până la trei ani». In Glosar şi în partea sintactică se mai dau şì alte lămuriri despre prepoziţiile istroromâne.

8. INTERJECŢIA

§ 181. Interjecţiile (exclamaţiunile) sunt foarte numeroase la Istroromâni, ca în orice limbă de ţărani. Cele mai obişnuite sunt: a h, a h a, a i̯, a l a, ă, ę, h e i̯, n a (ţ), o. Despre ele e a se vedeà Glosarul.

DERIVAŢIUNEA.

1. PREFIXELE.

§ 182. Dintre prefixele de origine latină — după ce d e s- a fost substituit prin r e s- (§ 183) — numai unul a rămas productiv: ă n- (ă m-, n-, m-). Il întâlnim atât în verbe cât şi în adverbe, ca prefix mort în cuvinte ca: ă n m e s t í «învesti», ă n m e ţ å «învăţa», ă n s u r å «însura», ă n ţ i n z e «încinge», ă n r e ŋ ć e «înainte» şi ca prefix viu în ă n c l' i d e «închide» (în opoziţie cu r e s c l' i d e «deschide»). Pe teren istroromân s'a format verbul ă n m i s å «visa» şi adverbe ca ă m p o i, ă m p r e v a l e, ă n z d o l u, o n n o z a t Weigand II $^{3}/_{10}$. In unele cuvinte italiene, prefixul ital. i n- a fost românizat în ă n-: ă n a m u r e' i, ă m p u n t o (alături de i n p u n t o) ă n f a t i (alături de i n f a t i). Cf. şi s a o m b a t í t Weigand II $^{3}/_{3}$ (în textele noastre i m b a t í - s e < ital. i m b a t t e r s i). In ă n c r u n í alături de o c r u n í avem un exemplu de substituirea prin *în* a prefixului slav o-, care apare şi în o d u c l' å t «deochiat» (atestat de Bartoli din S. şi Sc.), devenit n d u c l' a (t) B. C. Nu tot ca rezultat din schimb de prefix trebuie judecat ă m p r i n d e «aprinde», ci explicarea acestei formaţiuni pare a fi următoarea: vechiul a p r i n d e a dat, cu amuţirea obişnuită a lui a- iniţial, p r i n d e (atestat de Bartoli din S. Gb. C. L. Sc.); din contaminarea acestuia cu sinonimul *încinde* (pierdut azi la Istroromâni), s'a născut ă m p r i n d e (atestat de Bartoli din S. Gb. B. L. Sc.). Dar mai e posibilă şi o altă explicare: spre evitarea omonimiei cu vechiul p r i n d e (cf. însă d u ţ e = «duce» şi «aduce»), sau dintr'altă cauză, noul p r i n d e a primit prefixul ă n-. Astfel de cazuri mai avem (cf. cazul analog al lui z e d u r m i § 183,) şi constatăm chiar — după ce *n* > *r* (cf. r o p o i) — la două cuvinte o compoziţie dublă cu prefixul în-: în + a i n t e > î n a i n t e > istrorom. r e ŋ ć e, din care apoi, prin o nouă adăogare a prefixului ă n-: ă n r e ŋ ć e; tot astfel: *IN-OBVIARE > (megl.) n u i b à > istrorom. *r u ị b a, cu metateză: ị u r b å (atestat la Popovici II $^{68}/_{21}$) şi, printr'o nouă adăogare a prefixului ă n-: ă n ị u r b å (§ 196). Nu lipsesc nici cazurile de decompoziţie analogică a derivatelor cu prefixul ă n-, precum le întâlnim în vechea românească (d. ex. c e p u t, p ă r a t). Cel mai răspândit e t r e b å (alături de (ă) n t r e b å), atestat de Glavina Glos., Popovici II $^{1}/_{8}$ şi II $^{30}/_{11}$, Bartoli $^{2}/_{9}$ (a v t r e b a t); alt caz e t r u ş e «curtea» (Popovici, Glos., Glavina C. 25) din

ă n t r u ș a (§ 194), analizat greșit în ă n + t r u ș a; m e ț ă (Bartoli din C.) pare a fi rezultat prin asimilare (nm > mm) din nmeță; c a r c ă alături de (ă) n c a r c ă, poate fi străvechiu (CARRĬCARE > arom. *cărcare*); Maiorescu mai dă g u s t (alături de rarul â n g u s t) 84, c h i d și î n c h i d 92 (citește: c l' i d și ă n c l' i d), (î m) p l e ț i 100 chiar și t e n d e s c alături de i n t e n d e s c «înțeleg» 10; Gartner are k o l e ț i, alături de ĕ *η* k o l e ț i 144 «lipi» (< ven. incolàr); la Popovici II $^{49}/_{18}$ găsim t r u o l t ă r (alături de ă n t r u o l t ă r II $^{49}/_{20}$); cazul invers, ca, după analogia verbelor cu î n -, să se intercaleze un *n* după vocala inițială a unui verb (cf. arom. i n ș í «ieși»), pare a fi în â n f a ē' Ive 14 (î n f a 16, û n f a 52) «sperà» dela un verb ă n f ę' i < u f ę' i (u f ă «sperà» Tercovici, ap. Bartoli P. 64) < cr. ufati se (Byhan p. 298).

Prefixul slav n e-, spre a negà ideea cuprinsă într'un cuvânt, îl avem în n e p r i ị â t e l' «dușmani», n e ț i s n i «necurat», etc., iar în legătură cu un adjectiv de origine latină în: n e m u š a t e Ive 4 «nefrumoase». Glavina C. mai dă următoarele forme, suspecte ca traduceri din dacoromânește: n e c u n o s c u t 24, d i n n e s r i c e 24 «din nefericire», p e n e p r a v o 58 «pe nedrept», n e c r i v i ț a 62 «nevinovăția». La Burada 50 întâlnim și n e v r e m e «timp rău».

Prefixul p r e- în legătură cu substantive, îl găsim la Glavina C. 25 în: dizi și p r e d i z i i «moșii și strămoșii«.

§ 183. Prin faptul că la Istroromâni s'a înrădăcinat simțul pentru verbele perfective și imperfective (§ 232), se explică de ce verbele cu prefixe slave se întâlnesc atât de des în acest dialect, de ex. m i s l í — d o m i s l í — p r e d o m i s l í. Cu toate acestea nu putem spune, la dreptul vorbind, că în dialectul istroromân ar există multe prefixe productive de origine slavă, căci numărul formațiunilor nouă, pe teren istroromân, e mic: în majoritatea cazurilor avem a face cu verbe împrumutate de-a gata din limba serbo-croată sub forma perfectivă sau imperfectivă. Ca prefixe productive, de origine slavă, pot fi considerate următoarele:

r e s -, r e z - (< slav. r a z -), a substituit pe lat. d e s -: r e s c l' i d e «deschide» (format după cr. r a z t v o r i t i), r e s c u ț «desculț», r e s p a r t í «despărți» (ital. d i s p a r t i r e), r e z l e g ă «deslegà», Bartoli mai dă: r e s l a r g e i, r e s m e ț â t, Gartner: r e s c o p e r ì «descoperi», dar atestă și o formă d e z l e g a, r e s p o l' ă «a desbrăcà, despoià». Acest schimb pare a fi străvechiu, căci se găsește și la Megleniți și în unele cazuri și la noi (Cf. *Convorbiri literare* XLI 207). Despre existența prefixului d e s - la Istroromâni avem o probă indirectă în s l e g a t - a Bartoli $^{2}/_{35}$, care pare a se fi născut prin despărțire greșită din d e s l e g a t - a, analizat ca *de* + *slegat* (dacă nu cumva avem a face cu influența ital. slegare).

o- și o b - îl întâlnim în schimb cu ă n - în amintitele ă n c r u n í și o d u c l' â t; alături de p r i n d e și ă m p i r n d e, Bartoli, mai atestă forma o p r i n d e N.; despre o b l i n ž e § 104.

z e - (< slav. z a), are uneori aceeaș funcțiune ca ă n -. Astfel lui

r e s c o p ę' į «desgropà» îi corespunde z e c o p ę' į «îngropà», lui r e s c l' i d e, nu numai ă n c l' i d e, ci și z e c l' i d e (după cr. z a k l j u č a t i sau z a t v o r i t i). Imperfectivului d u r m í îi corespunde perfectivul z e d u r m í, care nu s'a născut prin schimb de prefixe din a d u r m ì, ci, după ce acesta a devenit — prin amuțirea lui *a* inițial — omonim cu d u r m ì, prin adăogarea prefixului z a - (care însemnează începutul unei acțiuni) după analogia slavului s p a t i - z a s p a t i. Z e t e n p í t (Bartoli din C.) s'a născut din *tâmpit* + cr. zatupiti «a tâmpì». Verbul z e c ă n t ę' i pare a fi fost plăsmuit din r e s c ă t ę' į, iar acesta din ital. d i s c a n t a r e; altminteri n'ar fi explicabilă terminația - ę į la infinitiv, care e normală la verbe împrumutate din italienește, nu însă la cele de origine latină (§ 194).

p o - formează din imperfectivul s c a p å un perfectiv p o s c a p å. La Glavina C. 22 și p o g u t n í. Cf. și § 232.

p r i - se compune uneori și cu verbe de origine latină, spre a le preface în perfective cu nuanța de înțeles «de tot». In materialul lui Bartoli găsesc: tu t-ai čuda p r i s a t u r a t; jo-m p r i r u g å t mev čăče ke neka-m cúmpara un coromác; jo-m p r i s t r a š i t un mic fečor; jo-m p r i m u n k å t = jo-m munkåt odviše (čuda, priveć). Despre trecerea lui *a* > *e* în prefixele n e -, r e s -, z e - cf. § 6.

2. SUFIXELE.

§ 184. In comparație cu dialectul dacoromân, cel istroromân e foarte sărac în sufixe productive. Remarcabilă e lipsa desăvârșită a adjectivelor și substantivelor verbale în *-tor (-sor)*, a abstractelor verbale în *-tură (-sură)* și a adjectivelor în *-os* și *-esc* și a femininelor în *-easă*, atât de dese la noi. Intr'adevăr n'am găsit nici un exemplu în *-tor*; Maiorescu 27 ne asigură că «lucrător» nu există. El dă derivatele în *-tură*: l e g ă t u r ă 102 și s u r p ă t u r ă (din Jeiăni) 117, dar cum ele nu sunt atestate de alții, rămân îndoielnice; Bartoli n'a găsit pe «ruptură» nicăiri. Tot astfel n'a găsit pe «ierbos» și «spinos», în locul cărora se întrebuințează p l' i r d e į å r b ę S., å r e s p i r e J. sau d e s p i r e S. Necunoscute sunt și derivatele de tipul lui «încălțăminte» (= p o s t o l e), «pescuì» (= r i b ę į, p e š k e į, l o v í r i b e), «purcel» (= p o r c u S.,), «sângerà» (= s ă n z e t r l ę' S. s ă n z e t r l ę' a f å r a sau v r v ę [cf. croat. v r v a «Gewimmel») J.], «tineret» (= t o ț m l a d i ć i S.), «tinerețe» (= m l å d o s t a d i n s é l i š t e J.), etc.

a.) *Sufixe nominale.*

§ 184a. Unele din sufixele cunoscute la Dacoromâni apar numai în nume proprii sau în numiri de animale. Cum ele de cele mai multe ori nu se mai simt ca elemente derivative, lista lor — după materialul

lui Popovici, material foarte folositor în privința aceasta—o dăm la acest loc:

-ala și -alo: Piscala 39, Púțalo 39

-ân: Belân 37, Borocân 37, Mișân 38, iar în textele noastre: Beneț̦ân $^{41}/_{10}$, Dvoj̦ân $^{41}/_{20}$ și Borocân $^{410}/_{31}$

-âș: Vidâš 39 (alături de Vida 39), în textele noastre Vidâs $^{41}/_{22}$

-eș: Beleș 37 (în textele noastre Beles $^{41}/_{45}$, alături de Bele $^{41}/_{27}$) și Belę́s, ca nume de berbece 40, Mâleș 38, Colèș, Cukèș, Griveș, Mrkèș, Muleș, Pikèș 40. Dintre acestea Beleș, Griveș sunt derivate din nume de colori, iar muleș e dat de Glavina V/$_{87}$ ca adjectiv, însemnând «fără coarne» și e probabil un derivat din mul(ę) «catâr»

-ilă: Trohilă 39

-iș: Petriș 38

-oță: în textele noastre: Bacota $^{41}/_{51}$

-ul'a: Givul'a (oaie) 40, Slavúl'a (oaie) 40, Șarúl'a (oaie) 40, Strahul'a (-ca, -iț̦ă) 42

-uș: Plavuș̦a (vacă) 40, Biluș̦a (oaie) 40, Mărcuș̦a (oaie) 40.

Ca și în Ardeal, alături de žinzíre J. (= gingie) și žinžure Gb., trebuie să fi existat și o formă corespunzând lui «gingine», care, contaminată cu cea dintâiu, a dat žinžirina Gb. și ʃinʃurínele S. (la Bartoli). Alte contaminări au fost citate în § 104.

O reconstrucție a primitivului e sarča auzită de Bartoli în Gb. alături de sárčira «sarcină».

§ 185. *Diminutive.*

-iț̦ę (< slav -ica) diminutivează substantive feminine; accentul rămâne pe tulpină: bârkę-bârkiț̦ę, bățvę-bățviț̦ę, botę?-botiț̦ę, câle-câliț̦e, câsę-câsiț̦ę, fetę-fętiț̦e, rozę-róziț̦ę; apoi: fetšoriț̦ę (Nanu), kozlitsę = ję́ditsę (ap. Byhan) și numele propri și de animale (după Popovici): Aniț̦a 36, Domiț̦a (Dome), Fumiț̦a (Fuma), Ieliț̦a (Iele), Bojiț̦a «Crăciuna» (Boje) 36, Beliț̦a (oaie) 40, Griviț̦a (și Griva, căț̦ea) 41, Liliț̦a (și Lila, căț̦ea) 41, Nęgriț̦a (și Nęgra, scroafă) 41. Bartoli mai dă mâiț̦ę S.; dela «soră», diminutivul šestriț̦ę (< cr.) S.; alături de žila (în toate comunele), se întrebuințează în N., fără să mai fie simțit ca diminutiv, žiliț̦e (< cr. žila, cu diminutivul žilica).

-ić (< cr. -ić) formează diminutive dela masculine, corespunzând adesea femininelor în -iț̦ę: mlâd-mladíć, apoi, la Bartoli, fečoriću J. S., fetiću («čela miku se ʃiče fetiću») N., ʦoʃliću S. (< cr. kozlić) «ied», la Glavina Gl. mjelic; nume proprii (la Popovici) Lupiću 38, Pul'ić 39, Ț̦iganiću 39; alte exemple (din glosarul lui Byhan) bobitš «bucățică» (< cr. bobić), kalitš «căluț», klopotitš «clopoțel», porkitš «purcel», pul'itš «păsărică» și adjectivul mikitš «micuț», care apare și reîntărit

printr'un nou -ić: mikicic la Glavina Glos. Numai sub forma diminutivală: čaturiću Gb. «tăciune» (pierzându-se čaturu).

-in (< ital. -ino). Dela «Mariția» avem Maricina (cit. Mariținа) Glav. Glos. Popovici mai are ịâpinę II $^{12}/_{2}$ și câl'inę II $^{26}/_{25}$, Glavina C. 70,56 babinęa, «băbuță» și $V/_{12}$ bâbę betărinę. Cf. și numele propriu Futin Popovici I 38.

-el ar există, după Maiorescu, în copăcel (Jeiăni) și coșel «cocoșel». Amândouă formele sunt suspecte, căci lui *-el* al nostru i-ar corespunde la Istroromâni *-é*. Nu știm cum e singularul dela doi šerpel' auzit de Bartoli în B.

-ucă: țirucă «un pic» la Maiorescu 118 e îndoios.

-uț s'a păstrat numai în barbuț «barbă» (fără sens diminutival) S. și N., iar

-șor în oșor J. «ou» (fără sens diminutiv).

§ 186. *Nomina agentis și nomina actoris.*

-âr (< lat. *-arius* și slav. *-arĭ*). In textele noastre deverbalul zvonâr (zvonì). Cu înțelesul special de «păstor de...» găsim, în materialul lui Bartoli: cońâru «stăvar» (< cr. konjar), cravâru «văcar» (< cr. kravar, deși vâkę există), opčâru «oier» (< cr. ovčar), volâru «păzitor de boi» (< cr. volar). Cu înțeles pejorativ-glumeț (cf. dacorom. hoinar, ștrengar etc.) epeducl'âr J., corespunzând ca sens germ. «Lausbub». Alte exemple (din Glosarul lui Byhan): kǫrburâr (< CARBONARIUS), klutsár «lăcătuș» (< cr. klučar), zidáru (< cr. zidar), bîcivar «dogar» Glavina C. 70, urar «orologer» Glavina Gl.; cf. și numele local Cocoșâru Popovici I 43. In nume proprii avem: Balâr, Bercar-ić, Bîrdar, Cólaru, Pil'âru, Poldar, Zńidar, Zidâru.

-ulân: vrt-vrtulân «grădinar», cf. și — cu *-an* simplu — školánu Gartner (< cr. školán, alături de školár).

-aș numai în bogataș (Bartoli $^{1}/_{16}$), care poate fi împrumutat din cr. bogataš.

§ 187. *Moționale.*

-iță (< slav. *-ica*), spre formarea femininelor dela masculine: frâiâr-frâiariță, gospodâr-gospodariță (cr. gospodarica), țesâr-țesariță «împărătească», zńidar-zńidariță «croitoreasă» (cr. žnjidarica); tot astfel, din Listele lui Bartoli: lup-lupiță S. Sc. N., urs-ursița în J. = medvidu-medvidița (< cr. medvjedica) în S. In odovăț (< cr. udovàc) «văduv»—udoviță (< cr. udovica) «văduvă» avem a face cu raportul constant între sufixele slave -ьcъ (masc.) și -ьca (fem.), tot astfel, după Tercovici, samă'țu-s ámița; în concurență cu masculinul *-ac* apare în lišńâcu «vulpoiu» (< cr. lisjak) — lišița «vulpoaică» (< cr. lisica) (Bartoli). Remarcabil e koptóritsę Ive «brutărească», care presupune un koptór < COCTORIUS, -A, -UM, cu orientare după cr. pekarica. Masculinului mik l'epur îi corespunde femininul mikę l'epuriță, auzit de Bartoli în S. și J. Interesantă e observația lui Tercovici (ap. Bartoli

P. 68) că nu se zice poštolarítsę «calzolaja» Gartner 364, ci mul'era la postolâru.

-ca. In textele noastre avem numai siromâskę dela masc. siromâh (după model croat), Lazânca (o văduvă) $^{41}/_{5}$; Gartner dă školáñkę «școlăriță» (< cr. školanka) dela školan; Popovici I cunoaște următoarele numiri de animale de sex femenin: Roșca (oaie) 40, Rumanca (vacă) 40, Colarinca (oaie) 40, Bilinca (cățea, alături de Bilina) 41, Podovanca (găină) 42, Jutca (alături de Jute și Jutița) 42, Strahul'ca (alături de Strahul'a și Strahul'ița) 42; și Ţiganca se păstrează ca nume local 44 (la Glavina C. 34, 39: Ţianchea «țigancă»).

-ońę (corespunzând lui *-oaie* al nostru) se întrebuințează, după Popovici, în Jeiăni, unde a auzit lupońę și ursońę. Masculinul -oń în strigóń (în textele noastre strigón). In numiri de animale Boroña, Čeloña (boi) Popovici I 39.

§ 188. *Abstracte.*

-iję (< slav. -ija). Direct din croățește e împrumutat bogatiję (cr. bogatija) «bogăție», față de bogât.

-ońe (< slav. = *-enie* al nostru): ruți-ruţeńe «dejun».

-iţ. Numai în beutic «băutură» Glavina.

§ 189. *Locale, instrumentale și colective.*

-iję (< slav.-ija). Direct din croățește e împrumutat ostariję (cr. oštarija) față de ostâr și kovatšie Gartner (cr. kovačija).

-ńâc numai în ţerusńac «lada cu cenușă» Glavina Glos., plăsmuit după sinonimul croat pepeljnjak (din pepelj «cenușă»). Sensul primitiv de nomen actoris îl avem în pustâněac Glavina 76 «sihastru» (< cr. pustinjak).

-ină apare în numele local Spirinele (Jeiăni) Popovici I 46, cu sensul original de «spinet, spiniș» și Vâl'ina.

§ 190. *Gentilitia.*

-an (corespunzând lui *-ean* al nostru după palatale) Ovoiân (nume propriu); Munčan (Tercovici) «locuitor din Mune», presupune existența unui **Munaţ* (plur. **Munți*), derivat după model slav; locuitorul din Brdo se numește Briân, cel din Noselo: Novošân.

b) *Sufixe adjectivale.*

§ 191. Sufixe adjectivale aproape nu există. Tot ce putem relevà e:

-ast (< cr. -ast): mutast «mut» există sub forma aceasta și în slovenește; Popovici I mai dă numele de găină șârcăsta 42 alături de șârca; Bartoli dă, din Jeiăni, plávast (cr. plav) «albastru».

-(l)jac. După Glavina IV, unui miel care se naște târziu i se zice târzljak.

-ăn. După multele adjective de origine croată în -ăn (-en) s'a format și umidăn, fem. -dna auzit de Bartoli în J. și S. (la Gartner

u m í d ę n ,-d n ę) alături de vechiul u m e d, atestat numai de Maiorescu. Formația e slavă, forme u m i d a n existând în împrejurirele Albonei, în insula Arbe și aiurea (*Rad* CXVIII 25; comunicat de Bartoli).

-l'iv (< slav.) apare într'un singur derivat dela un cuvânt de origine latină, în v i n t l' i v «vântos», auzit de Bartoli în J.

-av numai în (a) s å v-a s å v ę = «așà» în funcțiune adjectivală, format după analogia croatului tako-takov, precum a arătat Hașdeu, *Etym. Magn. Rom.* p. 1977. (Explicarea aceasta a fost contestată pe nedrept de Weigand *Jaresbericht* II 224, care crede că *v* e fonetic, fiind intercalat spre ocolirea hiatului. Dar (a) s å v apare numai când cuvântul are funcțiune adjectivală; el are și o formă feminină).

c) *Sufixe verbale.*

§ 192. Spre a derivà *verbe iterative* (§ 234) avem sufixul - v ę' i (<slav. -vati).

Cele mai multe din aceste iterative sunt derivate din verbe de origine latină. Forma sufixului e -a v ę' i pentru cele de conj. I: ă m n a v ę' i, ă n m e ț a v ę' i, ă n t r e b a v ę' i, c ă n t a v ę' i, l u c r a v ę' i, m u η c a v ę' i, p o r t a v ę' i, s p e l a v ę' i, mai rar pentru cele de conj. III: p l' e r d a v ę' i, s c u n d a v ę' i, t r e c a v ę' i, v i n d a v ę' i, și pentru un verb de conj. IV: v i r a v ę' i; în toate celelalte cazuri sufixul e -i v ę' i: ă n m e s t i v ę' i, d u r m i v ę' i, g a n i v ę' i, i g r i v ę' i, p e c l' i v ę' i (dela p e k l ę i Gartner 660), p i s i v ę' i, p l e t i v ę' i (dela p l e t í Tercovici, ap. Bartoli P. 66). Sufixul se leagă de tulpina prezentică: m o r i v ę' i $^{3}/_{2^{a}}$, dela m o r (nu dela m u r i). Denominativ e v o i s k i v ę' i $^{8^{a}}/_{9}$ «a purtà răsboiu», derivat din substantivul v o i s k ę «răsboiu», o b e d v e i Popovici II $^{51}/_{29}$, derivat din o b é d «prânz».

Remarcabil e și verbul b u s n í «a sărutà», pentru care nu găsim un corespondent în limbile învecinate, ci care a fost plăsmuit pe teren istroromân din tulpina b u s s - (friulan b u s s á «a sărutà», germ. B u s s e r l «guriță») sau b u š - (cr. b ù š a c «sărutare»), cu același sufix - n í pe care-l aflăm și în slov. k u š n i t i «a sărutà» < germ. «Kuss, küssen» (cf. Byhan s. v.). Tot astfel sunt formate verbele atestate de Popovici: gut-g u t n í, oie-o i e n í «a fătà» (despre oi) și t o f (onomatopeic) — t o f n í «a izbì» II $^{2}/_{7}$ (cf. la noi: c i o c - c i o c n ì = istror. š č o k n í Bartoli P. 80, și megl. guș̆ă-guș̆nes «îmbrățișez», despre care Th. Capidan, *Dacorom.* II 476).

3. DERIVAȚIUNEA DIRECTĂ.

§ 193. Derivatele directe — cu mijloace morfologice sau prin întrebuințarea unei părți a vorbirii în funcțiunea alteia — nu sunt numeroase.

Lipsesc înainte de toate infinitivele în -r e întrebiuințate ca substantive; numai din Jeiăni dă Nanu II exemplul k u k ǫ r e «culcare». In schimb găsim infinitivul scurtat în funcțiune substantivală, și nu numai în cazuri ca cele citate în § 236 b., ci și în construcții ca următoarele: bur t a ć a ē′ nu fost nazat pisejt Ive 7 «un buon *tacere* non fu mai scritto», (ĕ) r d e abunde ĕn gura lu mugnit Ive 8 «il *riso* abbonda...», ku untrat b u š n í nu se afla muljera Ive 12 «per un b a c i o non s'acquista una donna»; tot astfel Micetici redă pe «avere» prin a v ę în traducerile făcute pentru N. Densusianu: ciacio, da-mi paretu de té avé «tată, dă-mi partea din averea ta», nostra a v é de ciacii noștrii dat-s'au lu ailții «averea noastră...». — Nu găsim abstracte postverbale cu forma pers. 1 sing. (masculine) sau 3 sing. (feminine) din ind. prez. (d. ex. *văz*, *vază*, etc.) decât doar porecla H i t u la Popovici I 38, explicat prin «hitę′ cu fajo» (adică un fel de «Aruncă-cu-fasole») și j o c ă «glumă» (Maiorescu 108). Avem în schimb participii trecute în funcțiune substantivală: m u η c å t $^{6}/_{3}$ $^{22}/_{12}$ «mâncare» și z u c å t $^{40}/_{8}$ «joc»; alte cazuri (după Byhan): ǫ m f l a t u «umflătură», b e r m ę′ i t «confirmațiune», b u d ę′ i t «formicatio», k a k ǫ t «căcat», k a w t ǫ t «rugare», l a s a t u d e p e k a t z ĭ «absolvare», l e n ę′ i t «lene», m i s ǫ t «vis», p l ă n s u «plâns», r o g ǫ t «rugare», z d r e n í t «exilare», ž u r a t u «jurământ», precum și femininele: n e b e r i t ę «cută, creață», r a m ǫ s e l e «rămășițele»; apoi ž i v í t «viață» Bartoli P. 90, rakía-j um bur b e j ú t «băutură» ib. 40, ur mâre k a k å t ib. 50. Remarcabil e substantivul postverbal d u r m í r «soporifer, mijloc de a adormi pe cineva», care e derivat din pers. 1 sing. a restrictivului viitor. Un adjectiv în funcțiune de substantiv abstract e r å ț e «frig, ger», (cf. v.-franc. f r e i d «frig») cf. și g r a s Gartner 740 «grăsime» (g r a s d e p o r c «grăsime sau untură de porc» Maiorescu 98). Cazul invers, ca un substantiv să devină adjectiv îl avem în s k a s, - ę Gartner 1164 «pieziș, rèpede» < cr. s k å s «via acclivis» (la Weigand s k ǫ s «Steigung»), care aduce aminte de al nostru «șes» (substantiv și adjectiv). Substantivarea pronumelor a t e v și a s e v se găsește și în vechiul-românesc a l - s ă u l «proprietatea sa» (cf. *Dicț. Acad. Rom.* s. v.). Terminațiunea feminină ca semn moțional, o întâlnim cu mult mai des ca în dialectul nostru, unde azi s'a păstrat numai în cazuri ca «vecin-vecină», fiind încolo substituită prin sufixe moționale. La Istroromâni avem m a l i n å r ę «morăriță» (Popovici) și animale de sex feminin ca å s i r ę (Maiorescu, Bartoli) «măgăriță», brek-b r e k ę Gartner (< cr. breka) «cățeà», l′ e p u r a «iepuroaică» (auzit de Bartoli în Gb. Gd. față de l′ e p u r i ț ę în J. S.), p u l y e Gartner 903 (cf. dacor. «puică»), p o r k ę $^{10}/_{13}$ «scroafă». Forma feminină cu înțeles colectiv o avem în g o s p o d ę «domni mari» (< cr. gospoda) și t š e l′ a d a «Angehörigen» Weigand II $^{6}/_{2}$ (< cr. čeljada), față de ț e l′ å d $^{26}/_{19}$ «copil» (< cr. čeljad).— Formațiuni verbale prin adăogarea terminațiunei direct la tulpina nominală sunt: r i b ę′ i «a pescui» (Bartoli), ș l i o p ę′ i «schiopă» (Nanu), ț i ț ę i «a suge din țâță» (Popovici). Verbe

derivate direct din tulpina participială: spartă și suptă § 149[2].

4. COMPOZIȚIUNEA.

§ 194. Nu cunosc cazuri de compoziție de felul lui «gură-cască» «papă-lapte», «pungă-goală», «undelemn» decât în numele pers. *Banasera* (= ital. buona sera), *Faraguna* (= fără gună) și *Pițipâre*, care sânt a se compară cu numirile de Români Apuseni de felul lui *Barbarasa*, *Sarapa*, *Sarebire*. Singurul substantiv compus e truşa «curtea», din ăntru «înainte» și uşe (Bartoli P. 83—84). Avem însă adverbe și prepoziții compuse, precum âter «alaltăieri», âtęzi «altă zi», ămprevâle, la un hip etc.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

LEXICOLOGIA.

§ 195. In alt volum publicăm chestionarul lui Bartoli, care a întrebat în toate satele un număr mare de cuvinte de origine latină din dialectul istroromân. Rezultatele lui alcătuesc o parte însemnată din Atlasul lingvistic al acestui dialect şi permit deducţiuni din cele mai interesante aparţinând geografiei lingvistice.

Ca la toate cercetările de acest fel, materialul lui Bartoli seamănă cu o fotografie instantanee. Reproducând fidel imaginea limbii într'un anumit moment şi la anumiţi indivizi, tabloul e just fără a fi complet, căci în alte momente şi mai ales la alţi indivizi el se va deosebì şi nu numai în privinţă fonetică, ci chiar lexicală. Astfel datele lui Bartoli din Susnievița nu corespund totdeauna cu cele culese de mine dela Belulovici: ajunge să amintesc că vorbe ca ănmestí «îmbrăcà», zecl'ide «închide», scapà «fugì», cuvintà «vorbì», întrebuinţate destul de des în textele noastre, nu sunt cunoscute sau sunt numai «admise» de subiectele chestionate de Bartoli. Cei ce cred că satul este «celula lingvistică» a unei limbi, în care — în urma comunicării necontenite — deosebirile individuale se şterg şi inovaţiile de limbă se generalizează, află o desminţire puternică în materialul strâns de Bartoli, care înregistrează adesea două sau mai multe forme pentru acelaş cuvânt în acelaş sat. Uneori deosebirile există între limba celor bătrâni şi între a celor tineri, însă ar fi greşit dacă am susţine că formele şi cuvintele mai vechi sunt totdeauna ale generaţiilor mai bătrâne, iar cele mai nouă ale generaţiilor mai tinere. Impotriva acestor păreri aprioristice vorbesc uneori observaţiile; astfel cuvinte vechi ca «miel», «minţì», «roşu» sunt păstrate de tineri, «miez», «-sprezece» de copii (alături de «lume», «miere», «mult», «Paşti», «purece», «rău», «şoarece», «surd», de bătrâni). Dar forme duble se păstrează uneori în graiul aceleeaş generaţii, astfel buricu şi burigu în S., făr şi fir «fân» în N., sau chiar la acelaş individ: Belulovici admiteà deopotrivă păra şi pira.

Şì gradul în care cuvintele vechi se uită sau sunt substituite prin altele e diferit la diferiţi oameni din aceeaş comună sau chiar din aceeaş familie. Astfel în Noselo unii admiteau, iar alţii negau existenţa cuvântului mel' «meiu» (întrebuinţat în J. şi S.) alături de termenul uzual pros, iar în Sucodru, dintre două surori, una întrebuinţà adjectivul mole «moale», iar a doua mehco (< cr. mehak).

§ 196. Găsim la Istroromâni câteva cuvinte de origine latină care nu se mai găsesc la Dacoromâni (sau numai în unele regiuni), astfel:

âsir «măgar» (v.-rom. asen) și âsirę «măgăriță»;

ănțurbâ « a întâlni». E acelaș cuvânt cu megl. nuțba, despre care am arătat (*Conv. lit.* XXXIX, 298—299), că presupune un verb latin *IN-OBVIARE și cu locuțiunea *în uibul locului* în unele regiuni dacoromâne. Forma veche *ănuțbâ a trebuit să dea la Istroromâni *(ă)ruțbâ (§ 72) și, printr'o nouă compoziție cu prefixul în-, *(ă)nruțbâ (§ 182), iar cu metateză (§ 99): ănțurbâ. (Văd acum că etimologia aceasta o dă și O. Densușianu, *Antologie dialectală* P. 112, crezând însă că pentru a explică forma cuvântului istroromân trebue să admitem «influența vreunui cuvânt strein, poate cr. *juriti*, *urevati* = a pătrunde, a navăli»);

ăntru, cu înțelesul de «înainte», ca în v.-rom. între, iar, compus, printru (S.) și printre (J.) «pe dinainte» (Bartoli), dintru «dinainte» (Morariu $I/_{31}$). E desigur alt cuvânt decât «întru» < INTRO și «între» < INTER și trebuie pus în legătură cu ANTE (Candrea-Densușianu, *Dict. et.* No. 881); cf. înaintre în unele regiuni ardelene.

In glosarul lui Popovici găsim câibę «colivie» și gâbu «galben». Etimologiile amânduror cuvintelor, pierdute la ceilalți Români, sunt evidente: CAVEA și GALBUS,-A,-UM;

ií «a merge» (defectiv) < ĪRE, dispărut în celelalte dialecte, afară de cel dacoromân, unde îl întâlnim în unele din cele mai vechi texte;

țuvę «unde», v.-rom. și dial. iuă, țo, arom. țu, megl. uă < UBI;

mușât «frumos», arom. mușat s'a păstrat la noi numai în nume proprii. Pentru etimologia lui cf. acum G. Giuglea, *Dacoromania* III 767;

oța «aici» corespunzând lui uace din dialecte dacorom. (cf. încoace);

rmâr «dulap» < ARMARIUM, păstrat și în unele părți ale Ardealului sub forma armar, almar. In dialectul istro-român neexistând nici un cuvânt împrumutat din ungurește, avem o dovadă indirectă că nici cuvântul daco-rom. nu derivă din ungurește (almáriom), precum pretind unii. Adevărat că cuvântul istroromân, însemnând o mobilă mai mult sau mai puțin de lux, ar puteà fi împrumutat, (precum crede Bartoli P. 38), din croățescul armór și ormar(ić);

săr «sănătos», ca arom. săn < SANUS,-A,-UM.

Greu de hotărît e dacă istrorom. gut «gât» derivă din lat. GUTTUR. Dacă pornim dela forma nominativului, etimologia aceasta nu întâmpină nici o greutate, nici semantică, nici fonologică. Familia lui GUTTUR e reprezentată la noi prin derivatele guturaiu și gutunar, și se pare că chiar gât s'a desvoltat, sub influența slavului глътъ, dintr'o formă mai veche *gut (cfr. *Dicț. Acad. s. v.*). Posibil ar fi însă ca istrorom. gut să fie împrumutat din croatul gut

«beregată», reprezentantul normal al paleo-slavului g l ъ t ъ, întocmai precum paleoslavului s t l ъ p (dacorom. s t â l p) îi corespunde la Serbo-Croați s t u p (istrom. s t u p), cf. Byhan s. v. La Nanu I 27 găsim și forma g o ț.

Forma p r ă ŋ g a (cu varianta p r i ŋ g a) «pe lângă», se găsește și în dialecte daco-române (cf. p i n g ă, p â n g ă, p r â n g ă, Jahresbericht IV 300), unde se zice și d â n g ă «de lângă». E evident că avem a face cu forme compuse din prep. p r e (d e) și l â n g ă. Dispariția lui *l* în aceste compoziții s'ar putea explică în modul următor: Prepoziția l â n g ă a fost considerată (poate pe vremea când prep. *a* = *la* era mai răspândită) ca o compoziție din prep. l a și o formă imaginară *î n g ă; în locul lui *la* s'a putut apoi introduce și *pre* sau *de*. Contracțiunea lui *e* + *â* a putut da sau *â* (cfr. *de* + *insul* > *dânsul)* sau *i* (*de* + *în* > *din*, *pre* + *întru* > *printru)*.

In § 75 am arătat că *n* în i ę n ț a și â n ț(a) «aici» trebuie să fie de proveniență nouă. De aceea nu putem admite etimologia din *HINC-CE propusă în *Dicț. etim.* de Candrea-Densusianu. Credem că â n ț(a) e *HAC-CE (din HAC «aici» + CE) iar i ę n ț a ar putea fi un *HICCE (din HIC cu vocală scurtă, precum apare uneori în pronume, + CE).

Bartoli dă, din S., expresia ă n r u p ę «nella fossa (perpendicolare)». Latinescul RUPES s'a păstrat la Aromâni (*rup* «prăpastie») și în toponimia dacoromână (*Rupea*, cf. *Dacoromania* III 941), încât cuvântul istroromân poate fi de aceeaș origine.

Tot din Susnievița dă Bartoli g r u l'a (articulat) = cr. čurak (ćurak) «greier». Să fie un *GRULLEA (din GRYLLUS, cu rostirea lui y = u)?

Un cuvânt a cărui etimologie e necunoscută, dar care face impresia unui element străvechiu e č i č e r, care se întrebuințează ca atribut pe lângă «vin» sau «lapte», însemnând, la toți Istroromânii «curat, neamestecat cu apă». Byhan Glos. p. 370 îl apropie de arom. č i č e r o a ń e «legătura albă a femeilor fărșeroate».

§ 197. Unele din elementele latine și câteva cuvinte streine păstrează înțelesuri vechi sau au suferit la Istroromâni schimbări semantice remarcabile, astfel:

(a) c a ț â (se) nu însemnează numai «a (se) acățà, a (se) apucà», ci — în funcțiune transitivă — păstrează sensul vechiu «a prinde»: a. l' e p u r u, și «a căpătà» (= franc. attraper): a. p l â ć a, a. b o l a;

(a) d u r â s'a specializat în înțelesul de «a duce acasă (carul, fânul, cartofi, porumb)», apoi «a mânà (boii, vitele)» S. Gb. Gd. B. (numai la bătrâni, alături de m i r â, la tineri), «a conduce» în C. Sc. L. S. N. (alături de mai obicinuitele d o p e l' ę' i, z e p e l' ę i, m i r â și t r â z e), apoi «a duce cu forța», deci «a trage, a duce (undeva)». Numai Nanu I 20 dă din Jeiăni și a d u r ǫ - s e = a se adunà, a se strânge la un loc (oamenii);

a r m o n i g ę' i, care la origine însemnà numai «a cântà cu harmonica», s'a generalizat și pentru alte instrumente, încât se poate zice și a. c u v i o l i n u, c u c l o p o t e (Bartoli din J.);

ă n s «însuși», însemnează, ca la Slavi (*sam*) și în unele dialecte italiene (*solo*, cf. Ascoli 76) și «singur». Astfel se explică, precum observă Byhan 299, cuvântul e n s n a s c ú t «unigenitus», ca «singur la părinți» (= i e d i n i f i l' în textele noastre $^{1}/_{1}$). Avem deci tocmai o evoluție inversă de sens față de cuvântul nostru «singur», care a ajuns să însemneze «însuși» (cf. Pușcariu, *Etym. Wörterbuch* No. 1596);

(ă) n s u r å s e «se însurà» se poate spune și despre femei, ca în unele regiuni dacoromâne, iar transitivul ă n s u r å «însurà» are și sensul «a luà de nevastă» (a w - o ă n s u r å t Popovici II $^{52}/_{26}$). Cf. m a r i t å;

(ă) n t r e b å «întrebà», sub influența croatului *pitati*, care s'a luat după ital. d o m a n d a r e, are și înțelesul «cere» (n t r ę b ę - l f o c Bartoli din J. S. L.), «luà» (n-am vut pinez, i n t r e b a t - a m za posendi «non avendo del denaro, ne ho preso in prestito» Marotti, ap. Bartoli, P 92), și «rugà»;

ă n t r e g «întreg», ca atribut la l å p t e, v i r, este sinonim în J cu č i č e r «curat», neamestecat cu apă» (Bartoli);

ă r p ę, corespunzând lui «râpă» al nostru, însemnează, ca la MeglenițI, «piatră». Sensul acesta s'a desvoltat din cel de «stâncă», pe care-l găsim și în dialecte italiene (în Reggio *riva*, Meyer-Lübke, REW No. 7328) și care s'a putut naște ușor în regiuni ale căror ape aveau maluri (lat. RIPA) stâncoase și prăpăstioase (dacorom. *râpă)*;

b e t ă' r «bătrân» se întrebuințează rar (în opoziție cu t i r a r) ca substantiv (Gartner 680 «vecchione», Bartoli din J.), în care înțeles a fost substituit de s t å r (i); Belulovici îl întrebuințà numai ca adjectiv și nu numai despre ființe, ci și despre lucruri, deci cu înțelesul de «vechiu» (în opoziție cu n o [v]);

b o b, pe lângă înțelesul de «bob» (Maiorescu, Gartner 1046), are mai ales pe cel de «bucățică», sau a devenit chiar un instrument gramatical (ca la noi «un bob de linte», «un fir de piper») spre a arătà că ceva cu sens colectiv se găsește într'un singur exemplar: un b o b de ul'e (Tercovici);

b r å ț se întrebuințează numai în expresia (p u r t å) ă n b r å ț e; singur se găsește numai în J., cu înțelesul de măsură liniară: ital. braccio (cf. *cot* al nostru);

b u r, ca și ital. *buono*, croatul *dobar* și ca *bun* al nostru («nu-i bun de nimica») are și înțelesul de «capabil» $^{1}/_{33}$;

c a d ę' d i l a m å i a însemnează «a se naște»; Maiorescu dă și c a d e so(a)rele «soarele apune»;

c a v t å are înțelesul de «a privì, a se uità», ca și «că[u]tà» al nostru în unele regiuni;

c l' e m å nu însemnează numai «a chemà», ci și «a cere, a pretinde», cu deosebire dela un inferior, deci «a-l chemà spre a-i da poruncă să facă s. să aducă ceva»;

c o d r u, sub influența slav. *gora*, însemnează «munte», după Weigand III 217 însă «numai când e acoperit cu pădure». Pentru

sensuri paralele cf Jokl, *Ling.-kult. Unters. a. d. Bereiche d. Alb.* p. 162;

c o l å c nu însemnează «colac», ci «covrig», cf. $^{1}/_{23}$. ;

c o m a r å c e este pălăria bărbătească obicinuită în partea locului. Nu știm dacă e exactă—sau dacă a fost dată numai a spre explică legătura cu «comanacul» călugărilor noștri—următoarea descriere a c o m a r å č e l o r din Jeiăni (Maiorescu 69): «lungi dinapoi, de atârnau până la brâu; această dependință o aruncau peste cap și-și ascundeau fața când din înfundăturile pădurilor lor se repeziau asupra trecătorilor ce li se păreau a fi mai grei la pungă» (cf. «Haiduc cu comănac» la Pamfile, Cântece de țară 59);

c o p å ț (c o p å č) nu însemnează «copac», ci «tufă»;

c o ț e, pe lângă «a coace», însemnează și «a frige»;

c u s c r u s'a păstrat numai în Jeiăni, cu înțelesul germ. «Brautzeuge», deci ceea ce în celelalte sate se numește s f i d o c sau d i v e r;

c u t e z å «a cutezà» și-a pierdut în unele cazuri înțelesul original, devenind un cuvânt funcțional; servește adică, după negațiune și în legătură cu un infinitiv, spre a da verbului următor o idee prohibitivă: n u t e c u t e z i o b r n í $^{4}/_{66}$ «să nu cumva să te întorci !» Analog s'a desvoltat în unele dialecte franceze (din Elveția) verbul «oser», unde se poate spune, «(que tu) n'oses pas te retourner»;

d o m n se întrebuințează numai pentru «Dumnezeu»; în înțelesul obicinuit de «domn» se zice g o s p o d í n;

f e ț o r, la plural, are și sensul de «copii»;

f ę t ę e dat de Ive 3 cu înțelesul de «fecioară», ca în vechea limbă dacoromânească;

g å r d însemnează «poartă împletită», pe când pentru «gard» cuvântul istroromân e g r a į e;

g r u m b nu se întrebuințează, ca la noi, în expresia *pâne grumbă*, ci este cuvântul obicinuit pentru «rău, urît» (v i s g r u m b «vis rău»);

į i r i m ę are și sensul «pântece, foale» (Ive 2), ca la noi, și pe cel de «toiu, dric»: j i r i m a d e v e r a Covaz 8;

l ę m n ę, însemnează, ca în limba veche dacoromână și ca prin Ardeal, și «copac»;

l a s å are, ca în limba veche și regional și azi la noi, înțelesul de «a iertà (păcatele)»: l a s s a noi nostre dúgure, ka și noi l a s s a m lu nostri duznić (Ive 2);

l e g å «legà» e dat de Ive 7 și cu înțelesul de «a strepezì»: ćaće și maja marânku krékele (= prunele verzi) și lu fečori l e g a dintzĭ, ca în ital. *legare i denti*;

l u c r å se găsește, mai rar, cu înțelesul etimologic de «a câștigà», ca în limba veche dacoromână: karle faće ljubava, lukra ljubava «chi fa amore, ha amore» Ive 9; sensul de «a lucrà» există de asemenea, dar mai adesea verbul acesta are înțelesul vag de «a face»;

l u c r u însemnează «lucru», dar numai în sensul germ. «Arbeit»; pentru germ. «Ding, Sache» se întrebuințează s t v å r;

l u r ę are de asemenea numai sensul germanului «Mond»; în înțelesul de «Monat» se întrebuințează cuvântul de origine slavă m i s e ț, care a înlocuit pe vechiul *m e s (păstrat la Aromâni);

m a r i t å «mărită» se poate întrebuința despre femeie sau bărbat (Weigand II $^{1}/_{4}$ $^{1}/_{5}$); cf. ă n s u r å;

m ę r e nu înseamnează numai «merge», ci în legătură cu un infinitiv, devine expresie modală cu înțelesul «a vreà» sau «a începe, a apucà»: m e r i - m z u t å spelå? $^{2}/_{22}$ corespunde franc. v a s t u m'a i d e r laver?

m e r i n d ę înseamnează «prânz», iar verbul m e r i n d å «prânzì»;

m e s u r å, alături de «măsurà», înseamnează și «țintì» (= a măsurà cu ochiul distanța), decalc după slov. *meriti* «măsurà» și «țintì». Acest decalc se datorește de sigur și ital. *mirare*, care seamănă atât de mult cu forma slovenă (Bartoli);

m i ț ę nu înseamnează «mità», ci «parte (din simbrie, din moștenire)»;

m u l' å s e are sensul «a se scăldà» Tercovici, ap. Bartoli, P. 61;

n å s «nas» înseamnează și «rât (de porc)» și «gurguiu (la opincă)» Glavina Gl.;

n e v ę ș t ę înseamnează, ca la Serbocr. «mireasă tânără».

o s t e înseamnează în Jeiăni «răsboiu» (Bartoli), sens mai apropriat de cel original de «dușman»;

p u l' nu înseamnează «puiu», ci, ca la Aromâni, «pasăre»;

p å ș t e, pe lângă sensul de «paște», are, ca verb reflexiv, după Maiorescu 108, și pe cel de «a se gonì»: se pasce vaca «se gonește de taur»;

p u r t å, pe lângă înțelesul «purtà», are, ca verb reflexiv, după Maiorescu 110, și sensul cunoscut și în dialectul nostru, de «a se aflà, a se simțì» (s e b i r e p o r t ă), dar și pe cel de «a se duce», repețindu-se aceeaș întrebuințare, glumeață la origine, care a dat naștere lui «a se duce» și care se întâlnește și în «a se cărà» și «a se cărăbănì» al nostru;

r a m a r ę' «rămânea» are și înțelesul de «a fi luat»: a v r a m å s ſa soldåta J. ca în Ardeal («a rămas cătană») și servește, ca în italienește (*rimasto ucciso*) și la formarea pasivului: ie r a m å s - a učis N. «a fost ucis» (Bartoli);

r e s p o l' å s e nu înseamnează «a se despoià» (§ 183), ci — ca în italienește — «a se desbrăcà», stă deci în opoziție cu ă n m e s t í. Sensul «berauben» dat de Nanu (ap. Byhan), pare a fi un dacoromânism;

r i b ę «pește» se întrebuințează, în sens figurat, în expresia r i b a d e p i č o r «polpaccio» Tercovici, ap. Bartoli, P. 72, întocmai ca în unele dialecte italiene, cf. A. Zauner, *Rom. Forsch.* XIV 132 (Bartoli);

r o d e pare a se pierde în înțelesul de «roade» și se spune v a c a r o d e «vaca mănâncă» J. Sc. (Bartoli);

s c å n d nu înseamnează «scaun» (pentru care avem ital.-slavul c a n - t r i d ę) decât în L., încolo (și în L.) înseamnează «masă» (și anume masă mică, cu trei picioare, spre deosebire de masa mare, numită m i ſ a < croat miza). Acelaș înțeles îl aflăm la slavul *stol* (cf. M. Murko, *Das Grab als Tisch*, în «Wörter u. Sachen» II p. 122) și la Megleniți, și el se

explică din forma meselor în Peninsula Balcanică, asemănătoare scăunelelor; cf. și Jokl, *Ling.-kult. Untersuchungen a. d. Ber. d. Alb.* p. 121 ș. u;

s c a p ă nu e «scăpà», ci «a o tuli, a se face nevăzut» (în J. i s'a explicat lui Bartoli prin f u ž í sau t r l í); înțelesul obicinuit la noi apare în s c a p u l ę́ i «a face pe cineva scăpat, a eliberà»;

s o m ă n «somn», însemnează în B. — întocmai ca croat. s a n «somn și vis» (cf. și sardul *sonnu* «vis») — și «vis» (Bartoli);

s p ă r z e are sensul de «a rupe (ghetele, cămașa, etc.)»;

s p i r nu-i numai «spin», ci astfel se numește în N., întocmai ca în dial. venet (s p i n, Bartoli), și «osul de pește» (= o s u d e r i b ę Bartoli);

s t ă «sta» are o întrebuințare neobicinuită în expresia: dim din pipa s t ă i e s u s J. «fum din pipă se ridică în sus» (Bartoli);

t r ă z e nu însemnează numai «a trage» («a duce» $^{2}/_{31}$, «a târî» $^{16}/_{72}$), ci și «a cărà» $^{22}/_{11}$, și, reflexiv, «a duce cu luntrea, a vâsli» $^{14}/_{5}$, corespunde deci germanului «fahren»: munkan vreda, che morejmna casa t r a ž e «essen wir schnell, denn wir müssen nach Hause fahren» (Marotti 28). Bartoli P. 83 mai dă, după Tercovici: ă n t r ă s o mul'ere, k-oj me ănsură după jă «ho preso una donna per ammogliarmi con lei» (cf. ital. menar moglie);

t u r n ă s e însemnează «a se înturnà, a se întoarce», iar în funcțiune transitivă «a înturnà, a întoarce, a da înapoi (bani împrumutați)» J. (Bartoli);

ț ę r e nu însemnează «cere», ci (ca în vechia limbă dacoromânească și în unele regiuni până azi) «a căutà»;

ț i r e «ține» are, după Ive 7, și înțelesul de «a cuprinde în sine» (cf. germ. e n t h a l t e n);

u č i d e însemnează în J. «a înecà» (Bartoli); avem deci aceeaș evoluție semantică dela «omorî», prin «sugrumà», la «înecà», ca și la *înecà* al nostru;

u š e are — ca croatul *vrata* — înțelesul de «ușă» și «poartă»;

v e d ę́ «vedeà», în construcția m i s e v ę d e, însemnează «mi se pare»;

v e r í, pe lângă înțelesul de «a venì», îl are și pe cel de «a sosì», apoi «a se întoarce»; în legătură cu un adjectiv însemnează «a devenì, a se face, a ajunge» (v e r i m ă r e = a se face mare, a crește); urmat de participiul trecut exprimă pasivul (a v i r í t h i ț í ț = au fost aruncați); în sfârșit, se întrebuințează, în legătură cu un infinitiv, ca în ital.: v e r i t - a d o z n ę́ i = ital. e venuto a sapere (Bartoli);

v i i u «viu» se întrebuințează în expresia ă p ę - v i i e «apă curgătoare» (Maiorescu 85), despre care cf. acum N. Drăganu în *Dacoromania* II, 617 ș. u.;

v r ę b i r e însemnează, ca la Italieni (v o l e r b e n e) și la Aromâni, și «a iubì»;

v e g l' ă are, după Glavina Gl., înțelesul de «a păzì oile»;

v i p t însemnează, în J., «cereale» în general (Bartoli);

ʃ ę d a nu însemnează acelaș lucru ca «zada» noastră, ci, în Jeiăni, unde se mai păstrează, «lumină, lampă» (Bartoli);

z i r nu însemnează «jir», ci «fruct»;

z u k å însemnează, după Maiorescu 101, «a glumì» (s e j o c ă c u m i r e) și «a-și bate joc» (s e j o c ă d e m i r e); de asemenea substantivul postverbal j o c ă «glumă»; sensul acesta ne amintește pe al nostru «bat joc».

Dacă unele prepoziții se întrebuințează în alt sens decât la noi, nu avem a face propriu zis cu treceri semantice, ci cu imagini diferite. Astfel, pentru Istroromâni, caii și boii nu sunt înhămați «la» car, ci «sub» car ($^{11}/_{9}$), considerându-se hamurile și jugul ca niște apartenențe ale carului, sub care se introduce animalele. Tot astfel oaspele nu e poftit să se așeze «la» masă, ci — ca în unele părți ale Ardealului — «după» ($^{18}/_{49}$) masă, adecă de partea cealaltă a ei. Trimițând pe cineva să aducă ceva (cf. franc. «aller chercher»), Istroromânul nu-i poruncește să meargă «după» cineva sau ceva, ci, anticipându-se rezultatul (venirea dintr'un loc cu porunca împlinită), «din» ceva ($^{5}/_{1}$); de aceea verbele m ę r e, t r e m ę t e, g o n ì se construesc cu prep. d i n spre a exprimà ideea cuprinsă de germ. «holen (gehen, schicken)».

§ 198. Ca în toate limbile — și mai ales în graiurile popoarelor mai puțin culte — se găsesc la Istroromâni cuvinte al căror sens nu este tocmai bine cunoscut, fiind interpretate de unii într'un fel, de alții într'alt fel. Astfel, din Listele lui Bartoli rezultă o nestabilitate de sens la următoarele părți ale corpului: ž å n e însemnează—ca și în unele regiuni dacoromâne — și «gene» și «sprâncene»; s t ú m i h însemnează «pântece» în J., s t ú m i g u însemnează «piept» în Gb. și L.; s p å t e pentru unii partea dorsală dintre umeri, pentru alții «umerii», iar pentru alții «lopatița și umeru scupa». In J. S. și Sc. se face distincție — ca la noi — între m e r (m ă r) cu pluralul m e r «meri» (pomul) și între m e r (m ă r) cu pluralul m ę r e «mări» (fructul); în B. și Gb. m e r (m ă r), cu amândouă pluralele, însemnează fructul, în B. și pomul; în N. și fructului și pomului i se zice m ă r cu plur. m e r; în sfârșit în J. se confundă «perii» cu «merii», care sunt numiți și g r m u r e d e h r u š v a «alberi di mele». Am arătat în paragraful precedent că m e s u r å însemnează și a «țintì»; urmarea acestui bisemantism a fost că și m e r ę' i «a țintì» a primit, în L., sensul de «a măsurà», iar m e r a însemnează, în J., «măsură». Cuvântul g' l' i n d u r a (ghindura) se confundă în J. cu g' l' i n d a «ghinda».

§ 199. Mai mult ca în oricare alt dialect românesc influența streină apare covârșitoare în graiul acestor Români de vest, care sunt o insulă în marea slavă înconjurătoare. Și mai mult decât în oricare parte a gramaticei, influența aceasta se cunoaște în tezaurul lexical. Totuș, deși cei mai mulți Istroromâni vorbesc două limbi și o parte mare din ei sunt pe cale de a se desnaționalizà, dacă facem o statistică a cuvintelor, ținând seamă și de frecvența lor, vedem că elementul latin formează

încă în medie în Susnievița 82%. Intr'adevăr, cercetând cuvintele din bucata dintâi a textelor noastre, întâlnim cu totul 293 de cuvinte, din care 237 sunt de origine latină, iar 56 streine; făcând controlul cu bucata No. 20, am aflat 414 cuvinte, dintre care 335 de origine latină și 79 streină. Adunând aceste cifre, căpătăm 572 elemente latine și 135 cuvinte streine din totalul de 707 cuvinte, deci 82% Acest procent mare se explică prin faptul că noțiunile fundamentale și cuvintele care încheagă vorbele în propoziții sunt și azi cele moștenite dela strămoși.

In locul cuvintelor vechi — fie ele de origine latină sau streină — pierdute din graiu, au pătruns înainte de toate vorbe din limba Slavilor înconjurători. «Coloniile slave vecine cu Românii sunt serbo-croate; numai la Nord se găsesc colonii slovene, mai mult sau mai puțin croatizante... Cuvintele neoslave vin din serbo-croată mai mult decât din slovenă» (Bartoli, P. 20).

Dacă examinăm mai de aproape tezaurul lexical de origine slavă din dialectul istroromân, întâlnim înainte de toate un număr însemnat de cuvinte care se găsesc și la noi, cu aceeaș sau aproape aceeaș formă și acelaș înțeles. Cuvinte ca b å b a «baba» (Tercovici), åpa b l a g o s l o v i t a (Bartoli din J.), b o b, b o g å t, b o l ę «boală», b r å z d ę (Glavina Gl.), c ă r p ę «cârpă» (Glavina Gl.), c r p í «cârpi», c l a d ì «clădi» (Glavina Gl.), c o s í (Glavina Gl.), d å r, g l å s de clopotę, g o n ì boịi bę (Bartoli din S.), h r å n ę, l' u b í «iubì», m i l ę «milă», p ă r c u (Bartoli din S.), p l u g, p r å s ć e «praștie» (Bartoli din S.), r å n ę «rană», r a n é s «rănesc», s a d ì «sădi» (Bartoli din J. și S.), s l a n i n ę (Bartoli din J. și S.), s l u z b ę «slujbă», v o l' a «voia» (Bartoli din J.), z i d ș. a. fac, după toată probabilitatea, parte din stocul de cuvinte slave împrumutate de Români în epoca străromână, deși nu avem nici o dovadă prin care să putem probà că ele nu sunt împrumutate din croățește în vremuri mai recente. A căutà cu tot dinadinsul să distingi în care epocă au pătruns astfel de cuvinte slave la Istroromâni este o muncă zădarnică, mai ales cât timp nu cunoaștem în deajuns dialectele slave locale. Astfel Byhan (Glosar 210) a crezut că istrorm. d r o b «bucată» nu poate fi împrumutat din croățescul *drob*, care însemnează «mațe», ci presupune un paleosl. **drobŭ* cu înțelesul ce există în polon. *drob* și în ung. *darab*. Dar Bartoli, P. 45 a arătat că și Croații din jurul Albonei întrebuințează pe *drob* în acelaș sens ca Istroromânii. Uneori însă înțelesul cuvintelor ne arată cu multă probabilitate izvorul din care a fost împrumutată cutare vorbă. Astfel c o z ę «piele» se potrivește cu slov. k o ž a, iar nu cu *coajă* al nostru; l o v í «a vână» cu cr. *loviti*, iar nu cu *lovì* al nostru; p i l ę «ferăstrău» și p i l ì «ferestrăi» (Glavina Gl.) cu cr. *pila* și *piliti*, iar nu cu *pilă* (= bulg. *pila*) și *pilì* al nostru; r e z b í «rupe, sparge», cu cr. r a z b i t i, iar nu cu *răzbì* al nostru; ț u d ę «mult» cu cr. *čuda*, iar nu cu *ciudă* al nostru. Dacă p l i v í «înotà» se deosebește de *plivì* al nostru, e pentrucă derivă din alt cuvânt (cr. *plivati*). Și mai sigur decât înțelesul e

criteriul formal. Astfel istror. g n o ị e mai degrabă un împrumut nou din cr. *gnoj* decât vechiul *gunoiu*; o b l' a l i ț a (Bartoli din J.), prin *l'* intercalat între labială și *i* următor se pare, dimpotrivă, a fi un cuvânt vechiu *(obială)*; *stup* față de *stâlp* al nostru se deosebește ca forma croată *(stup)* de cea paleoslavă *(stlъpъ)*. Paleoslavului ѫ și ѧ îi corespunde în croățește *u* și *e*; dacă deci dacoromânești*lor grindă, gâns-ac, lindină, undiță, rânduì* (< paleosl. *grѧda, gѫska, lѧdina, ѫdica rѫd-*) li se zice la Istroromâni g r e d ę, g u s k ę, l e d i n ę, u d i ț ę, r e d í, avem a face cu împrumuturi din croățește *(greda, guska, ledina, udica, rediti)*; dimpotrivă d o b (ă) n d í, D u m b r a v a, p o s (ă) n d í, p âminte, gândì «a se bocì», g r u m b, munčì, o p i ŋ k ę, s a n d é t s (<*s ă n d e ț § 15) «judecător», s e n d í (< **săndì)* «judecà», t ê m p ì (Maiorescu, s t e m p ì Tercovici, ap. Bartoli, P. 83), t ă n ž í «a se vătetà», t ă m p «stricat» (Bartoli din B.), z m u n t á «a tulburà» (cf. Bartoli, P. 90), se dovedesc a aparține stocului de cuvinte străromâne împrumutate în epocă paleoslavă (dobѫditi, dѫbrava,posѫditi, pamѧtь, gѫdѫ, grѫbъ, mѫčiti, *opiпъkъ, sѫdьcь, sѫditi, *tѫpiti, tѫžiti, tѫrъ, sъmѫtiti). Un criteriu sigur pentru vechimea împrumuturilor slave e și metafonia lui *e* în ę (§ 35): v r ę m e, n e v ę s t ę etc. Mai puțin sigure sunt alte criterii formale, precum accentul în p ó t c o v ę «potcoavă» (< cr. pòdkova), vocalismul în s p o v i d í «spovedi» (< cr. spoviditi) și în m r i ž e «mreajă» (< cr. mriža), apoi o t r o v «otravă» și o t r o v í «otrăvi» (< cr. otrov, otroviti), deși nu ar fi exclus ca vechile *potcoavă*, *spovedì* etc. să se fi modificat sub influența cuvintelor croate, auzite necontenit. Terminațiunea -ę' ị dovedește că p e d e p s ę' ị «pedepsì» e împrumutat din cr. *pedepsati* (§ 149). Avem însă și cazuri în care peste forma poleoslavă s'a suprapus cea croată. Astfel s e n o ț i «azi noapte» $^{12}/_{5}$ are pe s e din paleosl. s ĭ n o š t i, iar pe n o ț i din cr. n o ć i «noaptea» (în înțelesul de «azi noapte»: n o ć a s). Byhan crede că z å l i c (a) e ca formă și înțeles mai apropiat de bulg. z a l ъ k ъ «bucată» decât de croat. z à l o g «mușcătură». De fapt etimologia cuvântului e cr. z a l i j e k, care însemnează, după negațiune (ca «nici de leac» al nostru, cf. *o leacă* < od lijeka?) «puțin».

Cât de puternică e influența slavă se vede și din cazurile de decalcare: după cr. *vrata*, u s ę însemnează «ușă» și «poartă»; după cr. *san*, s o m ă n însemnează «somn» și «vis»; după cr. *stol*, s c â n d însemnează (rar) «scaun» și (de obiceiu) «masă»; după cr. *pitati* «a întrebà» și (prin acèle părți) «a cere», ă n t r e b å are amândouă aceste sensuri. Invers, când Istroromânii vorbesc croățește, ei împrumută cuvintelor croate polisemia celor românești. Astfel găsesc, în Listele lui Bartoli: m e s e c p u n «lună plină», s l e p n a j e n o o k o «orb de (pe) un ochiu», etc. Caracteristice pentru prezența simultană în memorie a cuvântului latin și a sinonimului său croat (sau a unui cuvânt cu sens apropiat) sunt următoarele cazuri de contaminare, scoase tot din materialul lui Bartoli: ž o s + p o ʃ d o l u > p o ž o s S.; l i n ž e + cr.

oblizati (o b l i ž e m) > o b l i n ž e (cu part. o b l i n s) «linge»; m l′ e z «miez» + cr. *mozga* «mâzgă» > m l′ e ʃ g u J.; r o i š u «roșu» + r o ž a «trandafir» > r o i ž u Gd. L. Sc.; l′ e r m u «vierme» + cr. *gl'ista* «râmă» > g l′ e r m u «vierme»; m u l′ å «muiă» + cr. z m o č i t > ʃ m u l′ å Gb. (§ 104). Tot astfel, din amestecul cuvântului «coastă» cu cr. *kost* «os» s'a născut confuzia de sens, care face ca c o s t ę să însemneze și «os», iar u o s să însemneze și «coastă». Incolo numai rar putem sta la îndoială dacă un cuvânt e de origine latină sau slavă. In § 149 am arătat de ce p i š å e latin; dimpotrivă, į e š k a e croatul *jeska* (căci lui «iască» îi corespunde în J. forma regulată i a s c a), p u č e mai degrabă cr. p u č decât «puț». In s ă m b o t a J. Sc. am puteà aveà a face cu influența cr. *subota*; mai probabil însă e că forma aceasta derivă din paleosl. s ѫ b o t a, care s'a suprapus (cf. *Sâmboteiu, Sâmbotina)* peste lat. *SAMBATA. Cuvântul l i š i e «leșie» (Tercovici, ap. Bartoli P. 58) are varianta l u s í y e (Gartner 427); trecerea lui *e* (sau *i*) în *u* după ș nu e ceva neobișnuit, dar cum forma l u š i j a se găsește și la Croați, presupunem că vechiul cuvânt s'a modificat sub influența formei întrebuințate de Croați. Tot astfel nu știm dacă e latin sau croat cuvântul m å m ę, m á r ĕ t s «Martie» (§ 14) și m å į >(luna) Maiu.

Cuvintele de origină slavă, în majoritatea covârșitoare a cazurilor, intrând în limbă, sunt clasate imediat în categoriile existente ale vorbelor vechi. Ca la noi (cf. paleosl. kopyto > *copită*, istror. c o p i t ę) neutrele în *-o* devin feminine în *-ă*: cr. blago > b l å g ę, deblo > d e b l ę, duhovo > d ú h o v ę «Rusalii», kolo > c o l ę, lužilo > l u ʃ i l ę «leșie» (Bartoli din S.), nakovalo > n a k o v å l ę «nicovală», okno > o c n ę olovo > o l o v ę «plumb», siromaštvo > s i r o m å š t v ę, sito > s i t ę, zlato > z l å t ę, zrno > z r n ę. Unele din aceste cuvinte se găsesc și la Croați cu terminațiunea *-a*, astfel *kola* (Bartoli P. 52) și *ókna* (Byhan s. v.). Cazurile de *o* menținut sunt rare. Astfel, alături de z l å t ę (Bartoli din S. Gb. B. C. S.) «aur», întâlnim și z l å t o (Ive, Nanu, Bartoli din J.), apoi s r e b r o «argint» $^{2}/_{10}$*, remarcabil e, în astfel de cazuri, acordul cu adjectivul la feminin: t a c̄′ k r á l j e s t v o Ive 2, p r i a t e l s t v o l u n g a Ive, 12, o s v i t l o Popovici II $^{25}/_{21}$. Dacă italienescului *bosco* îi corespunde la Istroromâni b o s k ę, acesta se explică din cr. b ò š k a, unde schimbul de gen se datorește lui š u m a «pădure». Interesant e cuvântul s t v å r, care deși are forma cuvintelor masculine, își păstrează genul feminin al cuvântului croat (*stvar*): ț a s t v å r $^{4}/_{59}$, n i c a c o v ę s t v å r $^{4}/_{89}$.

Mult mai neînsemnată e, asupra dialectului istroromân, influența italiană — sub forma dialectului venețian — și cea germană. Cuvintele de origine italiană au pătruns, ca în cazul lui b o s k ę, citat mia sus, în cele mai multe cazuri prin filiera limbii croate, iar cele de origine germană, prin cea slovenă (cf. Bartoli, P. 20—21). Nu avem mijloacele spre a controlà în fiecare caz dacă cutare cuvânt de origine italiană se găsește și în graiul Slavilor localnici sau cutare germanism

și la Sloveni [1]). Probabil e însă să se fi strecurat în dialectul istroromân și direct italianisme, mai ales prin marinari. Greu este, din cauza asemănării mari între italienește și românește, a distinge totdeauna dacă avem a face cu un împrumut sau cu un element vechiu. Bartoli, P. 26—27 a arătat că Byhan greșește admițând ca posibilă originea — sau măcar influența — italiană la cuvintele l å c «lac», c o m ę «coamă», c o p (e) r í «coperi» și n u n ț «nuntă». Dimpotrivă, e de sigur împrumutat din italienește, pentru motivele arătate în § 149, f u m ę' į și probabil și p o r t ę «poartă», pe care Istroromânii întrebați de Bartoli îl simțeau înșiși ca italian. Tot astfel ei simt ca tâlianski (sau «hrvaski») cuvintele h á r b u r «arbore», l å r g o «departe», f u g a și chiar și l u m e, în afară de expresia p r e l u m e. Nu știu însă de ce Bartoli socotește mai degrabă ca împrumuturi din italienește cuvintele g u s t, g u s t å, l a s å, c o s t ę, l å r g «larg», p a s t ó r și s o r b í (cu varianta s u r b í Ive 4), care se găsesc și la noi. Altceva e cu v e r ź a, pe care aflându-l și în dialectul venețian *(verza)* și la Slavii din Istria *(beržve)*, Bartoli P. 87 nu-l mai socotește între elementele latine sigure. Dacă cuvântul se rostește într'adevăr cu *e*, precum l-a auzit la Tercovici și precum îl notează și Maiorescu, Ive și Nanu, e aproape sigur, după criteriul stabilit în § 35, că nu face parte din patrimoniul străvechiu al limbii; dar eu l-am auzit rostit de Belulovici v ę r z ę, ceea ce e o dovadă că cel puțin în graiul susnievițean e străvechiu; în Brdo și Jeiăni el a putut fi modelat ulterior după sinonimul veneto-slav. De sigur italian e r i s p e n d ę' į, s e ń ę į (alături de vechiul s ă m n å), s f a ș ę į și r e s f a ș ę į (alături de vechiul n f a ș å) din cauza terminațiunei -ę' į (§ 149), și r e s p a r t í, din cauza lui *t* neschimbat în *ț*, l i n (Bartoli din S.) din cauza lui *n* nerotacizat (forma l ă n în J. e din croat. slov. *lan*), poate și ș a k a (ș corespunzând toscanului *sci-*) «sac în care se umple grâul, etc.», alături de s å c «sac de prins peștii»; ș c a l o ń a e mai degrabă din ven. s c a l o ń a, decât identic cu *scăloiul* nostru. Varianta l a t u c a (alături de l a p t u c a) ar puteà fi forma regulată desvoltată din latinescul LACTUCA.

Cuvintele de origine germană, precum f a i t n o «umed» (feucht), f r å į a r «petitor» (= Freier), l u m p ę' į «chefuì» (= lumpen), s p o t ę' į «a-și bate joc» (= spotten), š u f e ț ę «obială» (= Schuhfetzen),

[1]) Din colecția de cuvinte italienești *(venețiene)* intrate în graiul Slavilor din jurul Albonei, publicată în *Pagine istriane* VI (1908) no. 1—2, reproducem numai câteva, pe care le găsim la Istroromâni: a l o r a «allora», b a l a d ò r «ballatoio», b r a g e s i «braghe», c i m ſ t e r «cimitero», c u k a r «zucchero», f o c o l fazzoletto», f u l m i n a n t i «zolfanelli», g a m b i à t «cambiare», i m b a t i t s e «imbattersi», i n v é c e «invece», k a l i g o r «calzolajo», k a m a l i e r a «cameriera», k a m e r a «camera», k o l o m b o r «anello», k r i o n c i a «creanza», m r a m o r «marmo», p i a t «piatto», p i a c é r «piacere», p e n s a t «pensare», p r o t o k o l «protocollo», p o m i d o r i, p r o v a t «provare», r o v i n a t «rovinare», s a b l u n «sablone», s a p o n «zappa», s t r i g ó n «strigone», s p e r a t «sperare», s c a p o l a t «(ven.) scapolar t e l e g r a m «telegramma».

t u z ă n t «mic» (= Tausend), z å į f ę «săpun» (= Seife) ș. a. sunt recente și se găsesc — probabil — toate și în graiul Slovenilor localnici; tot astfel germanisme ca v r t d e v i r (Bartoli din J.), corespunzând lui «Weingarten».

O chestiune importantă din punct de vedere paleontologic este dacă în dialectul istroromân există cuvinte de origine veche-germană, grecească, albaneză, dalmată, turcească, ungurească sau slave de Nord.

Ca împrumuturi vechi de origine germană ar puteà fi considerate č e b ă' r (Bartoli din J. și Popovici II 122), care însă, ca și *ciubărul* nostru, nu ne-a venit direct din vgs. *zwibar*, *zubar*, ci prin mijlocire slavă (paleosl. čьbьrъ cf. Berneker SEW, s. v.). Mai greu e de spus pe ce cale a intrat la Istroromâni cuvântul t ú r ă n «campanile» (Brdo și Susnievița), t u r n (Glavina U. 68), care ca și *turnul* nostru și ca ung. *torony* par a venì din germ. *turn* (alături de *turm)*, care, la rândul său, prezintă greutăți etimologice (cf. Kluge EW. s. v.).

Din cuvintele vechi de origine medio-grecească Istroromânii păstrează pe f r i k ę «frică».

Ne-am așteptà să găsim la ei cuvinte de origine albaneză necunoscute la noi. Dacă eliminăm însă pe d é y e l y «copiii» Gartner 666, pe care Miklosich și G. Meyer îl derivau din alb. d j e l, d j a l ɛ, dar care — precum a arătat Popovici II p. XIV — trebuie cetit d e į e l', adică «de ei» (= inși § 144), toate cuvintele de origină albaneză sau comune cu Albanezii le întâlnim și la Dacoromâni: c o p å ț «copaciu», č å f ę «ceafă», g r o p ę «groapă», poate și b å t ę «baltă», g å r d «gard» (Bartoli, P. 63), g r ę s e «gresie», ț å p «țap», cf. și m a l «deal mic» (dat numai de Maiorescu și contestat de Tercovic). — Locul unde dorm oile în stână se numește în Jeiăni m o ș u n ę (Glavina V/81), ca și în limba dalmată, unde corespunde lat. MANSIO, - ONEM (Bartoli, *Das Dalmatische* I 293, II 206). Acest cuvânt ar puteà probà contactul mai strâns al străbunilor Istroromânilor cu vechii Dalmați, dacă el nu s'ar găsì, sub forma m o š u n a și la Slavii înconjurători (Bartoli, *op. cit.* II 253, 295), care au putut-o transmite Istroromânilor.

Dintre cuvintele de origine turco-tătară, anterioare așezării Turcilor în Peninsula Balcanică, găsim la Istroromâni pe ț o b å n «cioban». Dimpotrivă, nu găsim nici un cuvânt primit direct dela Turci, căci h a r a m b å s a «căpitan» și t o r b a (Maiorescu) le-a venit prin Croați (h a r a m b a š a și t ó r b a), iar b e r i k å t a «beregată, laringe», asupra căruia atrage Bartoli P. 40 atenția, nu e turcesc, cum presupuneà Cihac (II 549), ci face parte, după toate probabilitatea, din patrimoniul străvechiu al limbii noastre (cf. Meyer-Lübke, REW. No. 3685).

Tot ca vorbele de origine turcească, și cele care ar puteà fi privite ca împrumuturi din ungurește, sunt luate de Istroromâni dela Croați, astfel: c i z m ă (Maiorescu) < cr. čizma, h u n ț u t «mișel» < cr. hùncut (la origine germ. Hundspfott), ș e t ę' į «a se plimbà» (Glavina V/61) < cr. šetati, r u h a «cearșaf» (în Jeiăni, Glavina IV) < cr. ruho «haină», t e s t a «aluat» (ib.) < cr. testo (tijesto). Tot astfel g u z «un

fel de smeu» (Glavina V/28), nu-i identic cu *guzul* nostru (< ung. güzü), ci vine din cr. guž «șarpe» (neveninos). Chiar și *fel*, dat de Glavina, dacă nu e un dacoromânism al acestuia, se găsește la Serbo-croați sub forma *fela* (și *vela*), ca împrumut din ungurește. Și *Ârtič* în toponimia istroromână (lângă Susnievița și lângă Bogliuno, cf. Popovici I 42—48) nu e un diminutiv de la *ârț*, care ar puteà corespunde lui *rât* (< ung. *rét*) al nostru, ci se găsește supt forma *rt* «vârf» și în limba serbocroată (*rtič* «deal» la Sloveni). Rămâne numai c i c u r «mai multe alune când se țin la olaltă» (Glavina, din Jeiăni), evident același cuvânt ca *ciucur(e)* al nostru, care dela Cihac (II 491) încoace se crede că vine din ung. *csukor* «noeud, maille, touffe». Cum însă cuvântul unguresc se găsește numai în Ardeal, e probabil că Ungurii l-au împrumutat dela Români și nu invers. Forma mai veche, *cicuri*, ca la Istroromâni, se mai găsește regional și la noi (V. Haneș, *Țara Oltului* 113) și pare a fi pluralul unui cuvânt *cic* (cf. planta *cicușoare*), care e lat. CICCUM «cocian de poamă», păstrat în limbile romanice cu înțelesuri diferite («sâmbure», «boabă», «lucru mic», etc. cf. Meyer-Lübke REW. No. 1899). Din acest plural *ci(u)curi* s'a putut reface singularul analog *ci(u)cur(e)*, dacă cumva un diminutiv CICCULUM nu va fi existat chiar în lat. vulg. (Derivarea lui *ciucure* din limba albaneză, propusă de K. Treimer în *Zeitschrift f. rom. Phil.* XIV, 395—96 nu mi se pare probabilă).

Cât despre cuvinte slave împrumutate dela Ruteni (fără a vorbì de împrumuturi din rusește sau polonește), ele nu există la Istroromâni, ci toate cuvintele de obârșie slavă împrumutate în timpuri vechi, au forme sud-slave ca și în celelalte dialecte românești.

§ 200. Cauzele care determină dispariția unui cuvânt vechiu din limbă nu le cunoaștem precis. Totuși uneori le putem bănui.

Omonimia este de sigur una din aceste cauze. Dacă, alături de verbul s a p ă «a săpà», nu s'a păstrat și numele instrumentului *sapă*, care a fost înlocuit prin s a p ú n (< cr. sapun = ven. zapon), aceasta s'a întâmplat, probabil, din cauză că s ă p ę însemnează la Istroromâni «suflet» (<cr. sapa); s a p ú n însuș, fiind omonim cu «săpun» (dat de Maiorescu), a fost la rândul său o cauză pentru care săpunului i s'a zis s a v u n Ive, 11 (< ven. savòn) și, mai adesea, z ă j f ę (< slov. ž a j f a < germ. Seife).

Tot astfel s'ar puteà explicà pierderea cuvintelor vechi «crăciun» «cuc», «dură», «fir», «lovì», «maț», «mire», «a se mirà», «netezì», «nuc» «plivì», «strună», «suì», «stup», «tocì» și «zguli» în urma bisemantismului produs de omonimia cu cuvinte vechi, transformate după legile fonologice istroromâne, și cu cuvinte noi precum: c r a c i ú n «toarta căldării» < cr. kračun, c u c < «culc» § 79, d u r ă < «adunà» §§ 11, 72 și 197, f i r = «fân» §§ 72 și 22, l o v ì «a vânà, a prinde» < cr. loviti, m ă ț (de hârte) «joc (de cărți)» < cr. mac (= it. mazzo di charte), m i r e < «mine» § 72, m i r ă = «mânà» §§ 22 și 72, n e t e z í «trage» < cr. natezati (imperfectivul lui nategnuti > istrom. n e t e g n í), n u c «nepot» < cr. unùk, p l i v ì «plutì» < cr. plivati,

s t r u n ę «coamă» (Tercovici) < cr. struna, s t u p = «stâlp» § 199, s u ị í «suduì, ocărî» (Jeiăni) < cr. psujem (psovati), t o č í (Tercovici, ap. Bartoli, P. 82) «a umpleà dintr'un vas într'altul, cf. a pritocì» < cr. točiti, z g u l í «rupe» (Rakovec 59) < cr. zguliti.

Totuș e bine să se stabilească un lucru. Omonimia, care în unele limbi, ca cea franceză, este de sigur unul din factorii cei mai importanți care produc «îmbolnăvirea» și «moartea» cuvintelor, nu trebuie să aibă aceleași efecte distructive în alte limbi, căci nu toate popoarele simt în același grad ca Francezii nevoia de claritate în expresie, nu pentru toți echivocul produs de bisemantismul unui omonim este atât de supărător. Astfel vedem, la Istroromâni, cum schimbările fonetice au produs omonime ce nu-i supără de loc; bunăoară, amuțirea lui *a* inițial — care nici nu este de rigoare! (§ 11) — a șters deosebirea între substantivele «casă», «seară» și între adverbele «acasă», «aseară» (cf. la noi ceva analog cu *an* < ANNO și ANNUS) și între verbele «duce» și «aduce» (c â s ę, s ę r ę, d u ț e), iar l u m e însemnează «lume» și «nume» (§ 73), m ă r e «măr» (§ 19) și «mână» (§ 72).

In general, trebuința de a aveà termini proprii și neechivoci pentru noțiuni este la diferite popoare și grupuri sociale foarte diferită. Urmărind cuvintele care s'au pierdut la Istroromâni vedem adesea cum vorbe din cele mai pregnante sunt adesea înlocuite prin altele, mai puțin expresive, sau prin parafraze. Astfel «bărbat» a fost înlocuit prin o m, iar acesta începe să fie înlocuit prin c r s t ị å n «creștin»; deosebirea între «mărunt» și «mic», între «sec» și «uscat» dispare, rămânând în limbă numai m i c și u s c å t; un termin atât de precis ca verbul «încălță» începe a cedà locul, în Brdo, palidului p u r e s u s; «intrà» și «plecà» sunt înlocuite, primul prin v e r í n u n t r u (J.) sau m n å n u n t r u (S.), al doilea prin m n å sau m ę r e ć å; despre soare nu se mai zice că «răsare», ci ị ę s e (Glavina U.) sau v i r e f å r ę (Morariu I/35); în loc de «sângerà» avem s ă n z e t r l í (a f å r ę) (J. S.), pentru «simți» p a t í v o l' e sau p a t í p i a ț é r (S.); pentru «minte» b u r c å p (J. S.), pentru «vegheà» (păstrat în J.), n u d u r m í (S.), etc.

§ 201. Cauza principală care provoacă dispariția cuvintelor vechi este, la Istroromâni, *bilingvismul* lor. *Polisemia* unui cuvânt devine supărătoare la cei deprinși să vorbească și altă limbă abià atunci când în a doua limbă există doi sau mai mulți termini pentru cele două sau mai multe sensuri ale unui cuvânt din patrimoniul vechiu al propriului graiu. Am văzut în § 197 cum b e t ă' r, l u c r u și l u r ę s'au păstrat numai într'un anumit sens, pe când în celalalt sens (dacoromân) sunt înlocuite prin alte cuvinte. Tot astfel «gol» s'a păstrat (g o) numai când e opusul lui «îmbrăcat», ca în croațește (go); când are înțelesul contrar lui «plin», el a fost înlocuit prin p r å z ă n (< cr. prazan). De asemenea ž o c nu se mai găsește decât în Jeiăni, dar și aici se întrebuințează rar, fiind înlocuit, în înțelesul germ. «Spiel» prin i g r a (i g r a d e h å r t e), iar în sensul germ. «Tanz» prin p l a s. Când în croațește avem bisemantism, cuvântul se păstrează și la

Istroromâni cu ambele sensuri, de ex. l i m b ę corespunde, ca şi cr. *jezik*, germanului «Zunge» şi «Sprache», p e r însemnează, ca şi h r u š v a (N. <cr. hrušva), şi «păr» şi «pară» (§ 218). Mai mult decât atât. Deoarece în croăţeşte «scaun» şi «masă» ori «uşă» şi «poartă» se exprimă prin acelaş cuvânt, vechile cuvinte «masă» şi «poartă» au fost date uitării de Istroromâni, cari nu se simt de loc stingheriţi de polisemia lui s c â n d şi u ş ę.

Dar chiar şi la cuvintele cu o desvoltare semantică nesupărătoare, bilingvismul produce o pierdere din ce în ce mai mare a cuvintelor vechi. Pentru aceeaş idee există, în mintea celor mai mulţi Istroromâni, două posibilităţi de exprimare, după cum ei vorbesc cu semenii lor sau cu Slavii înconjurători. Schimbarea aceasta necontenită a «comutatorului» mintal nu poate rămâneà fără urmă; fără să-şi dea seama, cei deprinşi să vorbească două limbi, vor introduce în graiul părintesc expresii din celalalt graiu, când ele le vin mai iute în minte, iar aceste expresiuni ocazionale pot devenì uşor obişnuinţă.

Cuvintele vechi â n, n o p t e, s ę r ę, z i, p i r - l a, o m sunt foarte frecvente la Istroromâni şi le întâlnim şi în expresii ca â s t e s e r ę, b u r ę d a m a r ę ţ ę $^{29}/_{10}$, b u r ę s ę r ę $^{40}/_{11}$; alături avem însă tristo l e t $^{15}/_{32}$, osn d ă n $^{21}/_{8}$ (cf. însă osn z i l e $^{21}/_{15}$), d o dvaį-set ur $^{24}/_{2}$ (alături de p i r - l a zęţe ure $^{24}/_{1}$), m u z moį $^{4}/_{29}$•, etc. Maiorescu observă despre Susnievića (p. 22 n.): «Românii de aici, cu toate că zic b u r a z i, b u r a n o p t e, b u r a c o a l e, s'au desvăţat a zice b u r a s a r a şi zic mai numai d o b r a v e c e r a»; tot astfel Bartoli atestă că în Noselo nu se zice b u r a n o p t e, c i l a h c o n o č. In definitiv avem a face cu acelaş fenomen ca la noi, când zicem *bonjur* în loc de *bună ziua*. In general astfel de expresiuni exclamative sau idiomatice, pe care Istroromânii le întrebuinţează des în contactul lor zilnic cu Slavii, pătrund foarte uşor în limbă de ex. s i n c o m o į (deşi se zice curent f i l'), b e ń (alături de b i r e), h o m o «să mergem» (deşi există p a s é n), c r p í z a s t a r o (alături de c o s e z a n o v o, auzit de Bartoli în Gb); alături de c â p s'a introdus construcţia adverbială z a g l â v u $^{4}/_{11}$•, alături de c â p t ę - t e, exclamativul g l e d a į - t e. Chiar şi substituirea numeralelor vechi —dela 8 în sus — prin numerale slave se explică tot astfel: vedem doar cum în anumite construcţii, ca «la orele cinci» găsim, în textele noastre, na p e t ur $^{38}/_{1}$.

Listele lui Bartoli sunt foarte instructive în privinţa aceasta, mai ales prin faptul că ele ne arată dacă răspunsurile i-au fost date în mod spontan sau în urma unei sforţări de memorie. Constatarea pe care o putem face în cele mai multe cazuri e că cuvântul de origine streină răsare adesea în mintea celui chestionat mai uşor decât cuvântul vechiu, pe care şi-l aminteşte adesea numai în urma unei sugestii şi uneori îl admite cu rezerve. Tot astfel Mateiu Glavina, întrebat de Gartner (p. 60 nota), care-i terminul istroromân pentru it. «gomitolo», a răspuns imediat m o t o v i l n y á k; numai după întrebări repetate şi-a adus

aminte de g l y e m. Nesiguranța care plutește cu privire la aceste vorbe ce ies din uz se poate vedeà din următorul exemplu: In Brdo, Bartoli auzì lâptele l'-i s'a z e s i r í t; sugerând subiectului vorbitor cuvântul «închegà», acesta repetă (cu fermitate) n c l' e c â t, care se dovedește a fi un cuvânt prea rar întrebuințat pentru ca un control permanent al mediului ambiant să-l fi putut scutì de asimilarea lui *g* față de *c* precedent.

In § 199 am arătat câteva cazuri de decalcări și contaminări româno-slave, produse tot de bilingvismul Istroromânilor. Interesant în privința aceasta e verbul p l e g n ì, născut din contaminarea lui *plecà* și a corespondentului său croat *pregniti*; adevărat că Tercovici îl asigură pe Bartoli (P. 66), că și H r v à t i ź i k u p l é g n u t, ceea ce înseamnează că Tercovici rostește p l e - în loc de p r e - și când vorbește croățește.

Inlocuirea lui p r i m a prin p r v a în p r v a v ę r a (Marotti și Tercovici, ap. Bartoli, P. 69) din p r i m ă v ę a r ę (Nanu și Gartner, ap. Byhan) e cu atât mai remarcabilă, cu cât lat. PRIMUS, -A, -UM s'a pierdut de mult din limbă; se poate ca întâiul element al cuvântului compus să fi fost înțeles de Istroromânii știutori de italienește. — Ceva analog s'a produs — dacă e să dăm crezare lui Maiorescu — cu t e r a c o t ă (< it. terracotta) și p e r a c o t ă (p i r i c o t a la Tercovici, ap. Bartoli, P. 82), care s'a prefăcut în t e r a - c o p t ă și p e r a - c o p t ă: «se vede că, cu toată mizeria limbei, Românii de acolo n'au pierdut conștiința geniului limbei lor și anume a analogiei ei», (Maiorescu 118).

Un alt caz interesant e cel relevat de Bartoli P. 78 și 82: vechiul cuvânt «spământà» apare la Istroromâni sub forma s p a m e n t í «a spăimântà» (Weigand I 254) și, cu disimilarea completă a lui *n*, s p a m e t í «spaventare» (Gartner 973). Forme duble (cu *n* și fără *n*) se găseau și la cuvântul slav: p a m e t e «giudizio» Ive 14 (< cr. p a m e t) și p ă m i n t e «minte» (< paleosl. p a m ѧ t ъ § 199); această asemănare de formă a avut de urmare o contaminare de înțeles: Tercovici cunoaște numai un verb s p a m e t í - s e «a-și aduce aminte». Mai mult decât atât: deviarea înțelesului în noua direcție a atras după sine și pe vechiul t ę m e (la Maiorescu 117 m e t e m în Jeiăni și Schitazza), care, în graiul lui Tercovici, are forma t e m ă s e și înțelesul «ricordarsi». Bartoli observă cu dreptate: «evidentemente i due verbi stanno per cadere in dimenticanza completa e quando gl'intervistatori' li domandano a quei Rumeni, ne ottengono un significato confuso».

Unele din cuvintele și construcțiile pe care le întrebuințează, Istroromânii le simt ca streine. Astfel, după Tercovici, expresia z a p o m o č «pour aider», notată de Weigand I 256 e slavă: la noj se źiče ž u t ă (Bartoli, P. 67); tot astfel pentru p o n e s t r ă «fereastră», auzită de Maiorescu în Schitazza, cuvântul istroromân e (u) o k n a (ib. 67); p é t s ę «bucată» (Gartner 399) și p ó v e r u «cerșetor»

(Ive 8) știa că sunt «italiene», corespondentele lor istroromâne fiind b o k ú n și p o ž í m a k (ib. 66 și 68).

§ 202. Nevoia de *diferențiare semantică* corespunde unei aplecări naturale a omului, preocupat veșnic de a-și îmbogăți singurul mijloc de comunicare a gândurilor sale, limba, prin cuvinte neechivoce și corespunzătoare nuanțelor și subtilităților de gândire. Nevoia aceasta e adesea mai accentuată la popoarele cu o cultură mai primitivă, obișnuite să gândească concret și să observe specificul (cf. b r a t â n «nepot de frate», š e s t r i ć «nepot de soră»), decât la popoarele mai înaintate în cultură și deprinse cu abstracțiunile și generalizările. Dar o altă aplecare firească a omului este trebuința sa de confort și chiar de lux, care în limbă se manifestă printr'o necontenită împrumutare de cuvinte nouă, care, vorbind, să ne dea posibilitatea de a răspunde și trebuințelor stilistice. Invazia neologismului se explică din această tendință. De aceea foarte adesea diferențiarea este o operație ulterioară, făcută după ce cuvântul strein a intrat în limbă, ca sinonim al celui vechiu.

Iată câteva exemple de diferențiare semantică (scoase din cercetările lui Bartoli), dintre care unele par a fi interpretări individuale ale subiectelor chestionate și redau nuanțe de o subtilitate împovărătoare a bunei înțelegeri:

(ă) m p r i n d e și p r i n d e «aprinde» se întrebuințează în legătură cu complementul s v i ć a «lumânarea»; încolo se zice s t e c n ę′ sau n e l o ž ę (f o c u);

(ă) n c â r c se deosebește de noul n a l o ž é s c sau c r ţ é s c în Jeiăni astfel: ă n c r c ă pe spate — oare «cârcă» să nu fi jucat un rol la această interpretare? — n a l o ž i pe car, iar în Susnievița: n c a r c ă pe umeri, dar numai despre femei — c r ţ ę′ i pe car sau pe umeri, despre bărbați;

ă n f a ș ă e pe cale de a dispăreà din limbă, fiind înlocuit de l e g ă sau de p o v í; în Jeiăni se mai zice ă n f a ș ă m ă r a a l i c ă p u, dar p o v í f e č o r u; în Susnievița: ă n f a ș ă f e t u, dar o rană s e l ę g ę;

ă n s u r ă se zice în Susnievița numai când însurătoarea se face fără preot; în cazul contrariu se zice z a c o n í: ţel′ ăs av ă n s u r ă t ma z a c o n í ţ nu-s;

b ę «bea» se întrebuințează în J. numai despre oameni; despre câni se zice l o č í (< cr. lokati-ločem) sau s u r b í (= sorbi);

b r ă u e, în S. B. și N., numai chinga de lână, rotundă, întrebuințată la căratul apei, pe când chinga plană e p r a š c e n i ţ a;

c ă n t ă «cântă» nu se mai poate zice, pe alocuri, decât despre oameni; despre instrumente se zice s v i r í (v ĭ o l i n u) sau, cu aceeaș imagine ca în franțuzește și nemțește, ž u c ă;

c o p e r í se zice despre «casă»; o g r n í sau ʃ a g r n í despre «oală»;

f ă ţ ę este «obraz»; o b r ă ʃ (în J. S. N.; în N. și l ă l o č e l e < cr. laloka) e «față» (germ. «Gesicht»);

f u r å este «a furà»; când însă furtul se face pe nesimțite, se zice o k i n í;

m å ț e s'a păstrat în Jeiăni, însă se spune numai despre cele goale; pentru «mațele» nepreparate se zice b u d i l e, cuvânt care s'a generalizat în celelalte comune;

m o r a se numește numai «moara» cea mare, mânată de apă; — «morișca» mică de casă e ž r n; cu toate acestea, în Jeiăni m o r a e și «morișca de cafea»;

m u l' ę r e, corespunde în Jeiăni, lui ital. «moglie»; ž e n s c a și s a m i ț a lui «donna»; g o s p a lui «signora»; dar în Susnievița m u l' ę r e e și «femeie» și «nevastă» și se întrebuințează în concurență cu ž e n s c a;

p i č o r corespunde ital. [«piede»; pentru «gambe» se zice, în Susnievița, b e d r e;

p u m ă n însemnează, ca la noi, în cele mai multe sate și «pumn» și «lovitură de pumn»; în înțelesul din urmă, se zice însă în S. și L. o p u ń e;

r ă n ʃ a este, în J., numai «rânza» de miel sau de vițel sugaciu, întrebuințată la prepararea brânzei; în S. și Sc. se întrebuințează, în concurență cu č m ă r, și pentru cea de porc; în Gb. Gd. și B. se zice numai č m ă r; în S. se mai face deosebire și de s t ú m i g, care e numai de om și de vită; Tercovici distinge: č m ă r åre svaki om și anca porcu, bovu åre p å m p u h u, ne čmăr, ke prijidę' (= fiindcă rumegă);

s å c e numai «sacul» de pești; încolo es zice b r s ę;

s c a d å «scăldà» se zice numai despre copii până la trei ani (Jeiăni), în alte părți (Susnievița), până la 15 ani; ceilalți f å c u b å ń e (Jeiăni);

s t i n ž e se zice numai despre «foc» (J. S. N.); «lumina» se «suflă» s p u h n ę' (J.), s p u s í S. N., o p u h n ę' Gb.;

s t r i c å t se poate spune despre obiecte (cuțit, lapte, secure), nu însă despre om, care-i r o v i n ę' i t;

t a l' å se poate cu cuțitul (carne, sfoară), nu însă cu foarfecele: r a z c r o í cu š c å r e l e.

Nevoia de diferențiare semantică s'a ivit la Istroromâni, în ceea ce privește verbele, și din obișnuința lor de a distinge, după modelul limbei croate, între diferitele aspecte verbale. In cele mai multe cazuri verbul de origine latină, fiind imperfectiv, a intrat alături de el corespondentul perfectiv, compus cu prefix, din croățește. Astfel, alături de b ę «a beà», găsim pe p o p í «a bea până la saturație», alături de m u ŋ c å «a mâncà», întâlnim pe p o i d í «a consumà», alături de t r å z e «a trage», pe n e t e g n í «a atrage» etc.

§ 203. Rămân totuș o mulțime de cazuri, în care nu mai suntem în stare să recunoaștem azi cauzele directe care au făcut să piară atâtea cuvinte vechi din limbă, spre a fi înlocuite cu alte vorbe, în cea mai mare parte împrumutate dela Slavii înconjurători. De sigur că, înainte de a

se pierde, ele au existat un timp oarecare alături de cuvântul cel nou, care însă, prin farmecul tinereții sale, ce-i dădeà o mai mare putere de expresiune, a învins în lupta de concurență. Instructiv în privința aceasta e răspunsul ce i s'a dat lui Bartoli în Gd., când a întrebat dacă se întrebuințează cuvântul «muiat»: forma m u l' å t a fost admisă, dar «mai mușåt ăi ʃ m o č í t».

Exemple de coexistență a sinonimelor de dată veche și nouă sunt multe; unele din ele, precum l å r d și s l a n i n ę, datează probabil din timpuri străvechi. In textele noastre găsim alături: c o d r u «munte» și b r i g, i ŋ k ę «încă» și a ŋ k e, p ă r e «pâne» și h l e b, p å r t e «parte» și b å n d ę, n å ș t e «naște» și r o d í, r u s i r e «rușine» și s r å m o t e, sau chiar, imediat una după alta: neca p o g l' e d ę'. e ję c å p t ę $^{14}/_{1-2}$, ț e t e n e z i r e s t i? c å p t u $^{17}/_{5-6}$ etc. Alături de aceste cazuri, se pot cită, după Glosarul lui Byhan și din lucrările altora, o mulțime de exemple, precum:

a l b i r ę «albină» — ț é l i ț ę,
a l u r «alun» — l i s k ę,
a r é l «inel» — p r s t e n,
(a) m ă n å t «târziu» — c å s n o (despre care Tercovici, ap. Bartoli, P. 54 are impresia că nu e românesc),
a r z i n t «argint» — s r e b r o,
a u r «aur» — z l å t ę,
å r b u r(e) «arbore» — d e b l ę,
å s i r «măgar» — t o v ă r î ț (numai la Maiorescu 118),
å ț ę «ață» — ž i z a (cit. ž i ț ę Bartoli, P. 90),
b ę t «beat» — o p í t (Glavina U.),
b u r í k (Tercovici, ap. Bartoli, P. 43 observă că: Sušñevzi źiku buriku, e noj li se spotéjn; cuvântul întrebuințat în Brdo fiind) — p u p ă' k,
c ă r e «câne» — b r e c (interesantă observația lui Maiorescu 62: Micetici, care cunoșteà pe c ă r e numai în înjurături, credeà că însemnează «Spitzbube»),
c a ț å «prinde» — ć a p ę' i,
k e m ę ș ę «cămașă» — c o ș u l' e (Popovici I 52),
c r ę s t ę «creastă» — r o j a (Popovici I 53),
c l' å g «chiag» — s i r i ń ę și c v a r i l a (Popovici I 53),
c o m ę «coamă» — s t r u n e l e (Bartoli, P. 53, 80)
c u l ę z e «culege» — b e r í (Gartner 1024),
c u m n å t «cumnat» — c u ń å t (< ital.),
č o r a «cioară» — v r a n a (Tercovici),
d e p å r t e «departe» — l å r g o,
f r å s i r «frasin» — i e z i g (Burada 65),
f ă n t ă r ę «fântână» — v r u l' e,
f e r m e n t å «frământà» — m i s í,
f r å z «fragă» — y á g o d e (Bartoli, P. 50),
f u m å «fumà» — f u m ę' i și d i m n í (Bartoli P. 26),

g å b i r «galben» — ž u t,
g r e v u «greu» — t e ž e c,
g l' å ț ę «ghiață» — l e d o (Popovici I 54),
g l' e m «ghem» — m o t o v i l ń å k,
l a s å «lăsà» — p u s t í,
l u r «luni» — p o n e d í l y ě k,
m ă r e k ę «mânecă» — r u c a v o (Popovici I 56),
m å ț e «mațe» — b u d i l e,
m i l' e «mie» (Maiorescu 104) — m i l' å r,
m l' å r e «miere» — m e d o (Popovici I 53),
m u n t e «munte» — c o d r u și b r i g,
n i m i c (? Maiorescu) — n i š,
n u n ț «nuntă» — Belulovici cunoaște numai p i r,
n u o r «nour» — o b l a c,
o d a t ă (? Maiorescu) — o v o ț ę,
o p t «opt» — o s ă n,
o r z «orz» — į e ț m i c,
p e š t «pește» — r i b ę,
p l o į e «ploaie» — v o d i n a (Popovici I 53),
r e[v] «rău» — p o r e d n,
s e m n å (Maiorescu 114) «semnà» — s e ń ę į,
š l į o p «șchiop» — š e p o,
s ă n t (în s ă n t a M ă r i e?) — s v e t i,
s p ă n z u r a (Maiorescu) — o b i s í,
s p å t e «spate» — h r b ă' t,
s t ę «stea» — v e z d a (Burada 65),
s t r i n (?) «strein» — f u r e š t,
s u r å «sunà» — z v o n í,
t a t ă (numai în graiul copiilor, Bartoli, P. 83) — ț å ț e,
t o m n ę «toamnă» — p ó z i m a c,
t ó p s e c ă și v e r í r (numai la Maiorescu 118) — o t r ó v,
u n ž e «unge» — m a ž í,
u r s «urs» — m e d v í d,
u r z í k ę «urzică» — c o p r i v a,
v e č i n (? Gradińe) «vecin» — s u s é d,
v ę r d e «verde» — z e l e n (Popovici I 55),
v i å (?) «trăi» — z i v í,
v i r ă «vână» (numai la Maiorescu 121, 101) — ž i l a,
v i r e r «vineri» — p e t ă' c,
v u l p e (Schitazza) — l i s i ț ę,
ž å n ę «geană» — o b r o v i ț ę (Marotti, ap. Bartoli, P. 91),
ž i n e r e (Schitazza, Maiorescu 98) — z e t,
z u c å «jucà» — p l e s t í (Popovici I 54), y u c å «dansà» (Morariu I/41).

Lista aceasta, întocmită înainte de a cunoaște Listele lui Bartoli, poate fi completată acum după acestea Aici voiu însemnà numai

cuvintele de origine latină care s'au pierdut azi cu totul, însemnând în parenteze, când cuvântul n'a fost chestionat pretutindeni, comunele în care ele au fost chestionate:

alergà [J. S. N.] — trlí;
amar [J. S. N.] — žuco;
apărà [S.];
arc [J.] — stríl'aliţa [S.]:
argint [J. S. Gb. Gd. B. C. Sc.] — srebro;
ascuţí — nebrosí;
aur — zlato;
blestemà — [S.] sují, [B.] zecuní;
butoiu — [J.] mic putrih, [S.] mikę bățviţę;
câmp — [J. S.] pol'e, campåńe;
căpăstru — caveča;
car — voz;
carpin [S.];
carte — [J.] cńige;
celar — conoba;
cerb — [S.] jelen;
ceterà — [J.] ţindra, [C.] volariţele, sopęlele, [N.] sopęlę;
cot — [Gb. B. C. L.] låcăt;
crud — [J. S.] presno;
culege — [J. S.] poberí;
cumătră — [J. S. Gb. Gd. B.] botra;
cumnat — [J. S. N.] cuńådo;
despărţi — respartí;
doagă — [J. S.] dugę (< cr. duga);
dor — [S.] zålost;
fag — [S.] bucvę;
fărâmă — mrviţa, molina, meč;
fecioară — fętę, fętiţę;
floare — [J.] rože, [S.] roʃ pl.;
floc [S.];
foarfeci — [J. S. C. N.] scåre;
frământà;
frâu — [Sc.] uzda;
frige — [J.] coče, [S.] spraʃí;
friguri — [J.] febra;
friptura — [J.] frita, [S.] fritål'e;
frupt — [S.] ʃir;
fum — [J.] dim;
fuşte — [S.] băt;
ginere — zet;
grăunte — [J. S. Sc. N.] ʃrnę;
grec — [S. Sc. N.] grc, [L. J.] greg;

iederă — [S.] b r s l' a n;
îmbrăcà — ă n m e s t í;
îmbucà;
împăcà;
împlântà — [J. S.] s a d í;
împrumutà — [J.] ʃ a i̯ m í;
in — [J.] l ă n (< cr. lan), [S.] l i n (< it. lino);
încălecà — [J. S.] ʃ e i̯ e z d í;
încălțăminte — p o s t o l e;
încântà;
înnecà — [J. S.] o t o p í;
înșelà «a pune șaua» — o s e d l ę' i̯ (< cr. osedlati);
întinde — [J.] r a s t e g n í, [S.] n e t e g n í;
întunerec — [J.] š c u r o;
ițe;
joi — č e t r t ă' c;
judecà — [J. S. N.] s ă n d í;
jug — i̯ a r ă m (< cr. jaram);
lac — [S.] i̯ ă z e r (la Maiorescu 101: l a c mai mic, i e z e r mai mare);
lard — [J. S.] s l a n i n a;
laț — [J.] š p å g (< cr. špag), [S.] z a n k ę;
linte — [S.] l e ć e (< cr. leća, -e);
lumină și *lumănare* — s v i č a;
mes (arom). — m i s e ț;
marmoră — [J.] m r å m o r (< cr. mramor);
marți — [J. S.] u t o r ă c;
miercuri — [J. S. Sc.] s r e d u;
mierlă — [S.] c o s i ć u;
mincinos — [Sc.] l ă ž l' i v;
minciună — [S.] l ă ʃ;
munte — c o d r u, b r i g, g o r a;
neghină;
negură — m ă g l ę;
nimic — n i ș;
nor — o b l a c;
nod — [J. S.] v e ž ă' ń, v e ʃ e ń;
nouă — d e v e t;
numai — s a m o;
+*numărà* (< lat. nominare) — i m i n ę' i̯;
pădure — b o s k ę;
pântece — š t u m i h;
păsat — s c r o b;
păun — [J. S.] p a v ú n;
pește — r i b ę;
piersec — b r i s c v a;

pisà — s t u p ę′ i̯ și p e s t ę′ i̯;
plăceà — p i a ž ę′ i̯;
puț — š t e r n a, p u č;
râie — c r a s t e (< cr. krasta);
râios — c r a s t a v;
râmă — g l′ i ș t a (< cr. gl′ista);
răspunde — o d g o v o r í;
roată — c o l ę;
salcă — [J.] v r b a (< cr. vrba), [S.] b e k ę (< cr. bjeka);
sân(t) — s v e t i;
sapă — [S. Gb. B. L.] s a p ú n;
săpun — ž å i̯ f ę;
sărbătoare — [J.] p r å z n i c, [N.] b l å g d a n (< cr. blagdan);
scoate — [J. S. N.] ʃ v a d í;
scrie — p i s ę′ i̯;
stoarce — [C.] u v í (< cr. uviti);
sunà — s v i r í, ʃ v o n í;
surpà — z e k o p ę′ i̯;
tare (adv.) — [J.] i å c o, [S.] ć å r o;
tată — č å č e;
țesător — [J. S.] c å l e ț u, [N.] c o l å ț u;
tramă;
turtă — [S.] t o r t a;
turtureà;
umbră — [S.] h l å d;
unchiu — [J.] u i̯ ă ț (< slav. ujec);
urât — g r u m b;
urlà — [J. S.] r u k ę′ i̯ (< cr. rukati);
urzì;
văcar — [S. B.] v o l å r, [J. Sc.] c r a v å r;
vas — s u d (< cr. sud);
venin — [J. S.] ó t r o v;
veșmânt — [J.] r o b a;
+ *vie* «trăi» — ž i v í;
vie — [J.] v r t d e v i r, [S.] s å d;
vioară — [J.] c r i ž u l′ e, [S.] v i̯ o l i ț ę;
vită — b l å g ę;
vulpe — l i š i ț e;
vultur — [J.] p i l′ u ž e n a; [S.] c r a g u l′ u (< cr. kraguj);
zburà — ʃ l e t í.

Și Maiorescu a notat diferite cuvinte românești care s'au pierdut în dialectul istroromân. Le-a adunat Bartoli, P. 38 ș. u., dând uneori și corespondentele care le-a înlocuit. Din glosarele publicate de Glavina, lista aceasta se poate completà ușor.

Uneori cuvintele vechi se mai păstrează, ca niște relicte, în anumite construcțiuni și expresii. Astfel b r å ț s'a păstrat numai în

expresiunea ăn brâţe, fiind înlocuit încolo prin mărę «mână»; lume numai în expresiile totaluma (N.) şi prelume (J.), încolo înlocuit aproape pretutindeni prin svet (svit); mult a fost înlocuit prin ţudę, s'a păstrat însă comparativul maį munt (maį mundj, în Susnievița singur, în Jeiăni în concurență cu višę, iar în celelalte comune s'a pierdut şi acest comparativ, fiind înlocuit prin previşe sau preveć. Tot astfel, s'a păstrat, deşi e pe cale de a se pierde, comparativul maį apoį, pe când apoį singur a fost înlocuit pretutindeni prin pocle (potle). Verbul *suflà* a fost înlocuit prin puhę'į; numai în Jeiăni el se mai aude în expresia injurioasă sufla-me ăn cur. Tot numai în Jeiăni se mai întrebuințează spârže «a sparge»; în Susnievița şi Noselo se aude numai participiul-adjectiv spârt (ca verb întrebuințându-se refbí), iar în Grobnic derivatul dela acesta: spartâ. De asemenea s'a păstrat udât (cu înțelesul de «udat» şi «ud») în J. C. Sc., pe când verbul *udà* a fost înlocuit prin fmočí. De asemenea onomastica şi toponimia istroromână conservă câteva cuvinte vechi, dintre care o mare parte s'a pierdut din graiu, astfel numele pers.: Bâţe «Buciu», Câdurin «Căldură?» Cîrńat «Cîrnat?», Ćobân «Ciobanu», Faraguna «Fărăgună», Futin, Lupiću, «Lupu», Mikin «Micu?», Perić «păr» Pițco şi Pițić «Piciu», Pul'ić «Puiu», Şutco «Şutu», apoi toponimicele: Bukar «Bucur?», Costa, Costele, La virhu de Costa «coastă», Kurelovići «cureà-curele?» Dumbrava, Fundu lu Zal'ârdo, Su greben, La lâcu, Lâzu «laz», Su loza «loază», Su meriz şi Merizić < MERIDIES, La nuc, Punte şi Puntița, Rakita «răchită», Scolți şi Dupa Scolți «colți(?)», Su sopot, «şopot», Straja «Strajă», Dupa stub «ştiubeiu(?)», Mârzine.

Remarcabile sunt şi cazurile în care dintr'o familie de cuvinte se mențin numai câteva. Aşà esăr «sănătos» alături de noul zdrâvl'e «sănătate»; méturę «mătură» alături de pometí «a mătură»; gl'âţę «ghiață» alături de fmrfní, dežerâ (J.) şi poledí (S.) «îngheță»; grâs dar podebelí se (< cr. podebeliti) «a se îngrăşà» (J. S.); ploįe «ploaie» dar livę'į «a plouà» (J.); invers, s'a păstrat cuvintâ «a cuvântà, a vorbì» (alături de ganę'į), dar s'a pierdut *cuvânt*, fiind înlocuit prin beseda. Merită a fi menționat şi faptul că pe când cumatru s'a pastrăt în B. Gb. Gd. şi S.—în J. e înlocuit prin cumpâru — femininul *cumătră* a fost înlocuit pretutindeni prin botra; cazul invers îl avem la cumnâta, păstrat în J. (pe când în S. şi N. a fost înlocuit prin cuńadę), pe când *cumnat* s'a pierdut, apărând în J. ca şi în S. şi N. cuvântul de origine italiană cuńâdo.

In sfârşit relevăm faptul bătător la ochi că în Jeiăni s'au conservat cele mai multe cuvinte vechi, fapt explicabil prin poziția izolată pe care o ocupă această comună. Iată lista acestor cuvinte, după Listele lui Bartoli: aįer (?), albira «albină», alura «alună», berbeče, căre «câne», ţer «cer (stejar)», depârte, fântâra

f r å s i r, g å b i r «galben», g l' i n d u r a, g u s t å, į a s c a (în graiul bătrânilor), į e d, a r ę' «inel», s ă m n å «însemnà», n ţ e l e s, ă n t r e g, l u r «luni», m å ţ e «maţe», n å p, o p t, o ş o r «ou mic», o v å t «ouat», o r z, p e c u r å r «păcurar (cioban)», p ę n a «pană», p å r, p r i m a v ę r a, p u r e č e, ş l' o p «schiop», s c o r ţ a «scoarţă», s ă m n u, s u r b í, s p å r ž e (încolo numai s p å r t), s p l' i r a «splină», s u f l å t o m n a, u n t, u r s, u r ʃ i c a, v i r e r «vineri», v i r e t «vânăt» v i n t l' i v «vântos», v e g l å, ʃ ę d a, z ę m a. Sensuri vechi păstrează cuvintele c o d r u «pădure» şi o s t e «răsboiu». Se pare însă că şi în Jeiăni cuvintele vechi încep să fie date în parte uitării, căci din cele însemnate de cercetători anteriori (cu deosebire de Maiorescu şi Nanu), Bartoli n'a mai găsit vorbele a r z i n t, a u r, c u m n å t, m u n t e şi n u o r, înlocuite fiind prin s r e b r o, ʃ l å t o, c u ń å d o, b r i g sau c o d r u, o b l å c. In textele lui Glavina mai găsim şi următoarele cuvinte care lipsesc la Bartoli: î n c i n s (= ănţins) V/6, t å r e «puternic» V/19, k l j a g «chiag» V/78, s t r u n g ă V/81, n o t i r «noaten» V/176. Cazul invers, ca în Jeiăni să se fi pierdut cuvântul vechiu, păstrat în celelalte regiuni, e mai rar, astfel: c o ş u l' e (în loc de k e m ę ş e), o l i ʃ ę' į (în loc de l i n ž e), m e t l a (în loc de m e t u r ę), c o p ę' į (în loc de s a p å,) d r o b e n (în loc de s u p ţ i r e), d e s e t (în loc de z ę č e), iar c o s e «coase» se mai înţelege, dar nu se mai întrebuinţează (ci c r p í).

SINTAXA.

1. NUMELE.

a) Articularea.

§ 204. Sustantive și adjective apar sub forma hotărîtă, unde noi întrebuințăm pe cea absolută sau nehotărîtă:

a) Subiect și predicat: se veriru g o l u b i, ren fi s r i ț n i, se veriru c o r b i, țesći vor fi d r a ț i [8a/21] «de vor veni porumbi, vom fi fericiți, de vor veni corbi, aceștia vor fi draci»; ăn ța boskę, ăn polovițu, fost-a r ă m n i ț a [31/5] «erà un loc șes»; vęde ke nu-i c r i z u [35/1] «nu-i cruce», męre-ntrebă țațe si măia, se-s c u n t e n ț i [40/1] «dacă-s mulțumiți»;

b) Complement drept: furăt-a ă c u [1/2] «un ac», fę c o l u m b ă r u [3/4] «fă un cerc», ręs acață și p l ă ć a [5/22] «bacșiș», țęre s l u z b a [8/1] «caută slujbă», vrut-a v o i ș c a [8/27] «răsboiu», ręvę f ă r m i n ă n t i [11/2] «chibrituri», vut-a o s t a r i i a și b i r a r i i a [10/22], vut-a ț i r a [15/6], pure v a r d i i a n i [16/13], pure v ă r d i i a [16/39], țęre l' e p u r u [17/17] «caută un iepure», facút-a c u n t r ă t u [18/10] «contract», nascút-a p o r c u [30/1] «un porc», cúmparę-m p o s t ó l e l e de fl'er și fę-m p o g ă ț a [30/9] «încălțăminte de fier și fă-mi o turtă» (dar: l-am ratăt f a r i r ę, ke ren cuhę'i p u l e n t ę [39/3] etc). —tot astfel la acuzative duble: m-oi fățe v r t u [18/40] «grădină». Mai ales ne bate la ochi întrebuințarea formei hotărîte în locul celei nehotărîte în bucata 30, unde e vorba de nevasta porcului fermecat, care, mergând să-și caute bărbatul, pe când păștea rațele, caută în traistă și: ăflę c o s t ă ń u [30/20] sau: ăflę n u c a [30/21] (dar: ăflę m é n d u l e [30/27]). După simțul nostru, povestitorul a uitat să ne spună înainte că babele pe la care trecuse îi daseră o castană și o nucă, și nedându-și seama de această omisiune, povestitorul vorbește acuma despre aceste obiecte ca de ceva cunoscut. De fapt însă pentru povestitorul istroromân «castana» și «nuca» sunt elemente nouă în povestire și noi avem să traducem pe: ăflę c o s t ă ń u, n u c a, prin «găsește o castană, o nucă».

§ 205. Dintre cuvintele la care forma hotărîtă e normală și la noi sunt de relevat persoanele care sunt singure într'un Stat, într'o comună, etc., precum ț e s ă r u «împăratul», p r e v t u «preotul». Acestea apar sub forma hotărîtă și după prepoziții (§ 208): dupa ț e s ă r u [4/3], la p r e v t u [15/29].

§ 206. Cuvintele care însemnează o rubedenie — în înțelesul larg al cuvântului — când apar sub forma hotărîtă, cuprind în sine de obiceiu și raportul de posesiune: vęde f r å ț e l e nuntru $^{8}/_{7}$ «vede pe frate-său înăuntru». In astfel de cazuri găsim forma articulată și după prepoziții (§ 208): męre la s u s e d u $^{12}/_{37}$ «merge la vecinu-său». La unele, precum n e v ę s t a, o z e ń a, m å į a, forma hotărîtă e cea normală, ca la cele din § 205, deci: la n e v ę s t a $^{40}/_{8}$, din n e v ę s t a $^{40}/_{15}$, către m å į a $^{30}/_{9}$. Acesta din urmă apare sub forma hotărîtă chiar și la dativ (§ 207), dar numai când e în legătură cu pronumele (personal în funcțiune de) posesiv pers. 1: ver duțe lu m å į a - m $^{29}/_{18}$ (față de forma regulată în -e § 207). Tot atât de consecventă ca forma hotărîtă pentru «måja» e cea absolută pentru ț å ț e: ț å ț e l'-a zis $^{1}/_{3}$•, veț fi miie ț å ț e si m å į a $^{21}/_{7}$, cf. $^{4}/_{66}$. Insă: n-am m å į e ni ț å ț e $^{21}/_{7}$ (§ 208).

§ 207. Pe când masculinele au în genitiv și dativ în amândouă numerile, după l u, de obiceiu forma hotărîtă (dar, la Weigand II $^{3}/_{13}$: zi lu g o s p o d ǫ r), femininele au forma hotărîtă mai des în plural, iar în singular apare cu deosebire cea absolută, chiar când ele sunt urmate de un posesiv: lu f i l' e luį $^{18}/_{22}$, lu f r å į a r i ț e-l' $^{20}/_{3}$, lu m å į e-s $^{6}/_{11}$ (dar, la Popovici II $^{52}/_{33}$: lu s o c r a a l' e i). Alte exemple în §§ 122 și 124 și $^{4}/_{62}$•.

§ 208. Dintre prepoziții, numai c u poate cere forma hotărîtă. Avem ca la noi: cu s o r ă r l e $^{4}/_{19}$, cu b ă r c a $^{4}/_{34}$, cu m e t u r a $^{5}/_{6}$, cu pl'ir v o z u $^{21}/_{24}$ pe de o parte, cu s l ă m ę $^{5}/_{10}$ «cu paie» pe de altă parte. Deosebit de noi: cu r ó z e l e $^{5}/_{13}$ «cu trandafiri» pe de o parte, cu m u s å t $^{16}/_{67}$ «cu frumosul», cu p ă r e $^{19}/_{29}$ «cu pânea» pe de altă parte (la Weigand II $^{1}/_{5}$: k u ǫ p ę «cu apa»). Dacă întâlnim: ur cu å t $^{4}/_{53}$, ureę cu å t ę $^{4}/_{2}$ explicarea o găsim în § 209, c.

După celelalte prepoziții articolul lipsește, ca la noi astăzi și spre deosebire de limba veche românească. Exemple e de prisos să dăm, căci ele se găsesc în număr mare pe orice pagină. In privința aceasta Istroromânii arată un stadiu mai înaintat decât noi, întrucât la ei substantivul apare sub forma absolută adesea și când el e urmat de un genitiv sau posesiv: din s c r i ń e lu sę mlådę $^{20}/_{1}$, de p å r t e lu ozeńa $^{40}/_{8}$, lu f i l' e a luį $^{18}/_{29}$, la u s e de portún (alăturea de: la p u ț u lu Buhån $^{23}/_{4}$, pe c å p u l'eį $^{31}/_{7}$, dila b å n d a lu mladiću $^{40}/_{1}$, la Weigand II pri su o k n a lu tsesǫru $^{1}/_{2}$ și aproape regulat la genitivele formate cu d e: la u s a de stâle $^{23}/_{2}$; alte exemple în § 213 b).

Forma hotărîtă după prepoziținni apare, afară de cazurile arătate în §§ 205 și 206, în formula «omul cel bun» (cf. Meyer-Lübke, Rom. Gram. III § 158): ăn s o p ę l e l e ț ale mâr $^{20}/_{2}$. De altfel resturi de formă hotărîtă am aflat numai: de m i l' a r u $^{29}/_{12}$ dupa z u c å t u $^{40}/_{8}$, între m u l i e r l e Feretić 16, katsǫt-aw-o de p e r i Weigand II $^{2}/_{5}$, de ǫ s i r i Weigand II $^{9}/_{5}$. Dacă aflăm către s ę r a $^{30}/_{20}$ avem a face cu alt caz, căci aici «către» s'a pus înaintea averbului s ę r a

(§ 176, c), iar nu înaintea substantivului s ę r ę. Fireşte că nici: după z d r a v a m a r i i a $^{23}/_{10}$ nu-i «excepţie», deoarece acest împrumut bisericesc nu s'a acomodat îndeajuns limbei ca să i se poată da o formă corespunzătoare celei absolute; de asemenea p e r f o r ţ a $^{4}/_{63}$ e împrumutat pe de-a'ntregul din italieneşte.

Să mai adăogăm la acest loc că particula comparativă c a (s i) cere totdeauna forma hotărîtă, spre deosebire de limba noastră de azi, care adesea preferă pe cea nehotărîtă, şi spre deosebire de limba veche, care întrebuinţă după «ca» şi forma absolută: nęgrę ca si c o r b u $^{6}/_{20}$ «ca (şi) corbul», ca si å ń e l u $^{12}/_{30}$ «ca un înger», ca si p o r c u $^{30}/_{28}$ «ca un porc», dar la Weigand: kaşi p o r k II $^{3}/_{13}$ alături de: kaşi š k r i ń a II $^{5}/_{4}$. Dimpotrivă, n u - n i «nu - nici» cere forma absolută, chiar la cuvintele care de altfel apar de obiceiu sub forma hotărîtă (§ 206): ni nu-sm f ę t ę, ni m u l' ę r e $^{10}/_{6}$, n-am m å i e n i ţ å ţ e $^{21}/_{7}$.

§ 209. Dintre celelalte deosebiri faţă de dialectul dacoromân mai relevăm următoarele:

a) Substantivul formează cu adjectivul său atribuitiv o singură noţiune. De aceea, indiferent dacă adjectivul stă înaintea sau în urma substantivului, el apare sub aceeaş formă ca substantivul. Nu se zice deci: bună d i m i n e a ţ a, z i u a bună, nici: p u n g a plină, nici: m i j l o c i u l frate, ci: burę d a m a r ę ţ ę $^{29}/_{10}$, burę s ę r ę $^{40}/_{11}$, brizănu h l a p ă ţ u $^{23}/_{8}$ şi s r i d ă ń frăte $^{22}/_{10}$ (am aşteptă forma hotărîtă !), ăl' nepunescu p l i r a b ă r s a $^{29}/_{11}$, b o i z ę mânę $^{9}/_{5}$, v r a i z ę mânę $^{9}/_{7}$, etc. Excepţie avem după prep. «cu»: cu p l' i r vozu $^{21}/_{24}$ (§ 208).

b) După «tot» urmează, ca la noi (şi spre deosebire de vechea-românească), totdeauna forma articulată; «tot» însuşi e nearticulat la masculin şi articulat la singular feminin: t o t o m u $^{2}/_{15}$ «omul întreg» (dar am lucrăt t o t u ânu Bartoli $^{4}/_{20}$, cf. $^{4}/_{1}$), t o ţ p i n e z i $^{16}/_{32}$ «toţi banii», t o t a z i i a $^{2}/_{3}$, t o t a n o p t a $^{12}/_{25}$, t o t a p ă r a $^{17}/_{7}$, t o t a l u m a $^{4}/_{60}$, t o t a l u i z i v l' e ń a $^{3}/_{1}$ (la Bartoli: t o t a n o p t a S. Gd. B. C. L. Sc. N. dar t o t a n o p t e J. Gb.), t o t e o i l e $^{22}/_{20}$. Avem deci, pe lângă tipul dacoromân *toată noaptea*, cunoscut şi Albanezilor: g' i θ ε n a t ε n, pe lângă cel bulgăresc **toată noapte*: v s i č к ъ т ъ n o š t (cf. Sandfeld-Jensen, *Grundriss* I ^{2} 528) şi al treilea tip, istroromânul *tota nopta*. După a m i n d ó avem forma nearticulată: a m i n d ó m ă r $^{31}/_{14}$ (la noi *amândouă mânile*, iar la Aromâni *amindaole mă*ń*)*.

c) Pronumele «care» şi «cel» («celălalt») «cest» («cestălalt») apar totdeauna sub forma articulată: c ă r l e - c ă r ę (dar, la plural, per k o r e-s zlǫtni Weigand II $^{1}/_{15}$. La Glavina, sub influenţa dacoromână, găsim de obiceiu forma nearticulată), ţ e l a - ţ e l' i, ţ e s t a - ţ e s ć i, etc. (§§ 142, 143); tot asemenea «fiecare»: s a k i l e ân $^{36}/_{2}$ s a k a d u m i r e k ę $^{36}/_{2}$. Dimpotrivă, nearticulat e «unul» şi «altul»: u r ę c u å t ę $^{4}/_{2}$, u r c u å t $^{4}/_{53}$, u r ę a t ę $^{4}/_{2}$, u r ę p o u r ę $^{4}/_{6}$,

vęde u r $^{4}/_{72}$ «vede pe unul», n i ț ú r $^{7}/_{21}$ «niciunul (= nimeni) (la Nanu I 33 însă: u r u de ǫ t u, poate, dacoromânism). In combinația lui ț e l a și ț e s t a cu å t avem forma hotărîtă în: ț e l' i å l' ț i doi $^{4}/_{27}$, $^{19}/_{20}$, toț ț es ć i å l' ț i $^{4}/_{81}$, ț a å t a bățvę $^{17}/_{13}$, ț a å t a sor $^{26}/_{16}$, la ț a å t a $^{26}/_{8}$, ț a l e å t e l e $^{4}/_{26}$, dar: la ț å l e å t e do $^{26}/_{11}$.

d) Ca la noi, adjectivele substantivate apar sub forma articulată, fie că substantivarea se face numai prin articularea enclitică: zutę s i r o m å h u $^{7}/_{42}$ «ajută pe cel sărac» sau prin articularea cu «cel», «cea»: ț e l a m o r t u $^{2}/_{28}$ «mortul». Lipsește acest fel de articulare în: t r e i s u r ó r (Weigand II $^{2}/_{15}$) «cele trei surori»; astfel de cazuri se găsesc și la Dacoromâni. Remarcabil e: bâtu č e l a m a r e lu covaču la Marotti (ap. Bartoli P. 42); škul'a č a m å r e la Tercovici (ap. Bartoli P. 69), dar č å å t a z i (85) «poimâne». Substantivul la care se raportă pronumele relativ ț e se articulează numai cu ț e l, ț a precedent: ț e l a o m ț-a fost colę' $^{3}/_{2}$•. Tot astfel apare adjectivul sub forma articulată, când, cu ajutorul lui «cel, cea», se formează superlativul din comparativ — în definitiv, o substantivare a comparativului — ț e l a m a i m i c u $^{1}/_{21}$, ț a m a i t i r a r a $^{4}/_{4}$, ț a m a i b e t ă r a $^{4}/_{8}$, ț e l a m a i b e t ă r u $^{4}/_{60}$. (Tot așà în vechea românească). La Weigand, Jahresb. I p. 128, aflăm însă: č ę m a i m ǫ r e. In locul pronumelui demonstrativ al depărtării poate sta, la Istroromâni, și cel al apropierii: ț e s t a m a i b e t ă r u $^{4}/_{62}$.

e) Cu totul streină ni se pare nouă forma articulată care apare uneori la Istroromâni după numerale: trei m u l i de pinez $^{3}/_{4}$, sto f i u r i n i $^{23}/_{15}$, d v a i s e t c l å f t a r i $^{23}/_{4}$, devet m i s e ț i $^{9}/_{24}$ (alături de såse m i s e ț $^{10}/_{11}$, zęte u r (e) $^{40}/_{8}$, dvaiset c o r o ń $^{40}/_{16}$, etc.). Tot astfel după m a i m u n d: mai mun t s i k i n i Weigand II $^{3}/_{7}$.

f) Neobișnuită e forma absolută la unele substantive întrebuințate adverbial, ca d a m a r ę ț ę «dimineața», citate în § 176 c.

g) Despre vocativele articulate vezi § 211.

h) Forma nehotărîtă apare uneori, în predicat, unde noi întrebuințăm pe cea absolută: i e fost-a u n ț o b å n $^{28}/_{1}$ «el a fost cioban».

i) Forma absolută apare, în predicat și în: ț a mai betăra cl ę m ę p ă r v ę $^{4}/_{8}$ «pe cea mai bătrână o cheamă cea dintâiu (= mai întâiu)».

b) Cazurile.

§ 210. La *acuzativ* lipsește, ca la Aromâni, Megleniți și în cele mai vechi texte ale noastre, prepoziția p r e înaintea numelor de ființe. Din cauza aceasta uneori subiectul e greu de deosebit de complement, d. ex. i e låt-a za soldata $^{27}/_{2}$ «p e e l l-au luat la soldați». cf. și § 266 b. In textele lui Popovici (II $^{73}/_{26}$ și $^{76}/_{8}$) găsim de două ori prepoziția p r e înaintea acuzativului. Dar amândouă aceste cazuri sunt daco-

românisme de ale lui Glavina (cf. Popovici I 110 și § 117). Numai aparentă e întrebuințarea lui p r e la acuzativ în: aw ănjurbât p r e o bâbă (Popovici II $^{27}/_{30-31}$ cfr. $^{28}/_{6}$). «A se întâlni cu cineva» se poate exprimă la Istroromâni prin trei verbe: 1. ă n j u r b â + acuz. (d. ex. ănjurbât-av o mul'ęre II $^{30}/_{32}$), sau ă n j u r b â s e + cu... (d. ex. ăniurbę-se cu didu II $^{77}/_{37}$). 2.) t r e f í + cu... 3.) ă m b a t i - s e + p r e... (ital. imbattersi). Acest verb din urmă, construit cu prep. p r e, a servit de analogie celorlalte două, născându-se astfel construcțiile nouă: t r e f í s e + pre... (s-a t r e f i t p r e o bâbă II $^{67}/_{3}$), ă n j u r b â - s e + pre... (ănjurbę se p r e un did II $^{77}/_{17}$), și în sfârșit ă n j u r b â + pre... cf. *Dacoromania* II 566.

După prep. și după particula comparativă «ca (si)» urmează, ca la noi, acuzativul: după m i r e $^{4}/_{26}$, mai segav de m i r e $^{5}/_{31}$. Nu însă după n e g o (nego ję $^{7}/_{21}$) și z a: z â - s e, z â - m e. Suspectă e forma d u p a l u g u a d a g n u Ive 8, căci un genetiv sau dativ după prep. d u p a este cu totul neobișnuit. Probabil că acest «lu» se datorește, la Ive, italianului «secondo i l guadagno».

§ 211. Forma articulată a substantivelor masculine care sunt nume de ființe se întrebuințează, analog ca în unele dialecte franțuzești și în provențală (cf. Meyer-Lübke, Rom. Gram. III, § 176), în funcțiune de *vocativ*: o m u me $^{5}/_{20}$, o D o m n u $^{6}/_{33}$, m l a d i ću $^{7}/_{7}$ $^{16}/_{29}$ (§ 126). Urme de asemenea vocative articulate avem și la noi, cf. *celu* «expresie cu care se chiamă porcii» (în Bihor, *Conv. lit.* XX 1006) < purcelu!

§ 212. *Genitivul* și *dativul* se formează azi la Istroromâni, precum s'a arătat în § 122, pentru amândouă genurile și amândouă numerele cu ajutorul particolei «lu». Știm că acest fel de a formă genitivul se întâlnește, mai ales când avem a face cu nume de ființe, și la Megleniți în limba veche românească și dialectal (și pentru dativ) foarte răspândit și astăzi la Dacoromâni. Precum am arătat în *Zeitschrift f. rom. Phil.* a. 1921 p. 76 ș. u., în genitive ca f i l' u l u ț e s â r u sau dacorom. P i a t r a l u C r a i u avem a face cu construcții asindetice de felul lui c a l u v e c i n u - m i e u, în care acuzativul are rolul genitival. Particola *lu* nu este aici decât articolul proclitic al substantivului care indică pe posesor.

§ 213—215. Despre urme de dative cu *a*, cf. § 124. Mai dese sunt genitivele cu *de* și adică în cazurile când obiectul posedat e o parte integrantă din posesor (tipul «foi de trandafir»): h a r a m b â s a d e t â ț $^{1}/_{10}$ «căpitanul hoților», p i ț o r l e d e o m $^{2}/_{12}$ «picioarele omului», z i d u d e c â s ę $^{9}/_{12}$, l a ję z u d e m â r e $^{22}/_{24}$, (la) u s a d e s t â l ę $^{23}/_{2}$ $^{24}/_{7}$, n c a n t u n u d e c â s ę $^{31}/_{16}$, ję i r i m a d e u n fe ț ór $^{37}/_{2}$, l a p r â g u d e u s e $^{39}/_{4}$ și, analogic, și: m i s e ț u d e A n t o s ń a c $^{29}/_{4}$ «luna lui Ianuarie». De remarcat că în toate aceste cazuri substantivul posesor apare articulat — de obiceiu chiar și după prepoziții (cf.; § 208); — avem dar deosebire între: ă n v r h u d e h r â s t $^{22}/_{20}$ «în vârful stejarului» și ă n v r h d e h r â s t $^{22}/_{20}$ «în

vârf de stejar», deci și: svitlost de steļe ăn ţer ăį mâre «lumina de stele în cer e mare». Genitiv partitiv avem în: nis de slăbo $^{4}/_{18}$•. După prepoziții derivate din adverbe avem genitiv cu de în: ókoli de ie $^{4}/_{63}$• (croat okoli s. okolo + genit.). Din materialul altora citãm: miljar de anji sau miljar lu anji «mille anni» Ive 13, foku de sveti Jívan Bartoli S. și foka lu sveti Iivan J. «focul sfântului Ioan», omu de dracu Glavina V/178 «omul dracului», ștoria de o fętě «povestea unei fete» Morariu I/1.

c) Numărul.

§ 216. Dintre substantivele cu înțeles colectiv (cf. Meyer-Lübke, Rom. Gramm. III, § 21) unele au formă pluralică, d. ex. mes-a ribe lovì $^{4}/_{34}$ «să prindă pește», tal'ât-s-a peri $^{10}/_{25}$ «și-a tăiat părul» (în: legât cu aluį per $^{4}/_{73}$ nu putem deosebí dacă avem a face cu un singular sau cu un plural), altele au forma singularului, de ex. cumpiru «cartofi» Glavina V/132. Dela unele substantive plurale cu înțeles colectiv, precum lęmne (cfr. ital. legna «lemne de ars», cr. drva) singularul vechiu (lemn) s'a pierdut cu totul și abià mai târziu s'a reconstruit din nou: olęmnę sau un lęmăn Nanu.

Plurale tantum sunt: nunț Glavina V/112, Weigand, Nanu (NUPTIAE), din care s'a refăcut singularul nuntsę Gartner, apoi iåslele «iesle» Glavina V/162, grăbl'i «greblă» Glavina U. (ure grabli Tercovici); la Bartoli mai găsim: åțe (le) «aţa», cńige J. «caiete», sopęlele C. (alături de osopęlę Sc.), scăre (le) «foarfecile» (un scoare Bartoli $^{2}/_{45}$), mucl'ele de secure (numai în S.: mucl'e), păștile ăį un blăgdan N. (pastele vignu Ive 14) «Paști», såį «funingine» («căste såi ăscu negri, făcute de dim» Tercovici), chiar și ml'arele-ʃ dulč J. «mierea e dulce». La Gartner mai găsim kolitse 581, iar la Ive 6 quaternica sku. Ca la noi, se zice spâtele Gb. B. C. Sc. și spåta Sc.

§ 217. După numerale urmează bine înțeles pluralul: såse stótine $^{17}/_{26}$, såpte ure $^{19}/_{2}$, sto caroţe $^{21}/_{8}$, ținț vózure $^{23}/_{7}$, dvaiset corón $^{40}/_{16}$, zaće omir Ascoli 75, etc. (neconstatabil în: deveti cunfín $^{37}/_{4}$, cât pinez $^{16}/_{31}$, osăn dăn $^{21}/_{8}$). Cu atât mai remarcabile sunt cazuri ca: doį sold $^{13}/_{23}$, tristo let $^{15}/_{32}$, tot astfel la Rakovec: do sto let $^{59}/_{8}$, la Bartoli: ur pecât, doi pecát (Tercovici), doi om L. doi om ali doi omiri Gb. C., la Glavina Gl. zece an, construcții care ne aduc aminte de limba maghiară cu singularul ei urmând după numere și de construcții ca «hundert Mann» din limba germană. Că în aceste cuvinte avem o face de fapt cu o formă a singularului ne dovedește construcția: treį sold si podiįe $^{23}/_{3}$ (iar nu: podiįel'). Dimpotrivă propoziția: ke-į tristo let $^{15}/_{32}$ nu-i doveditoare, căci se zice și nu-į sâpte åń $^{18}/_{16}$ cu construcțiunea cunoscută îndeajuns a lui «este» cu pluralul (cf. Meyer-

Lübke, Rom. Gramm. III § 44). Faptul că în urma transformărilor fonologice la foarte multe substantive masculine pluralul a devenit egal în singularul (§ 113) și faptul că după numerale se poate întrebuința și forma singularului — ceea ce pe Gartner l-a făcut să dea drept plural al unor substantive forma lor de singular (cf. Bibliografia) — l-a indus în eroare pe I. Nădejde, care într'un studiu întitulat *O urmă veche păstrată la Istrieni* (în «Contemporanul» IV [1884], p. 744—50 și 944—49), a crezut că în plurale ca l u p, p e r poate recunoaște acuzativele latine LUPOS, PILOS și prin urmare că în limba străveche românească există un sistem de declinare analog cu cel din limba franceză.

§ 217 a. Coincidența formală a singularului și pluralului la unele adjective (om b u r «bun» și omir b u r «buni») va fi cauza că uneori adjectivul apare în singular, deși se rapoartă la un substantiv în plural. Astfel Ascoli 55—56 n. ne asigură că se zice «mușat o mușatz omir», iar la Glavina Glos. cetim: ulikele îs v e r d e.

d) Genul.

§ 218. Despre genul masculin și feminin nu sunt multe observații de făcut. Asupra lui s t v å r cf. § 203. Tot astfel se zice o ž r n (sau ʃ r n ę) în S. Numirile de fructe împrumutate din limbi streine apar și sub forma masculină: c o s t å ń «castană». După m e r (pomul și fructul) s'a orientat į å b u c a (C. L. < cr. jabuka), devenind į å b u c u (S); dimpotrivă, după cr. h r u š v a «pirus» și «pirum» pare a se fi luat p e r «păr» și «pară» Gartner 1034, Ive 14, Tercovici ap. Bartoli P. 65 (forma p ę r ę dată de Byhan nu există, ci se întemeiază pe o înțelegere greșită a lui Ascoli, cf. Bartoli, P. 24). Tercovici (ap. Bartoli P. 77) face deosebire între s å c «sac de prins pești» și s å k a «sac de grâu», al cărui gen pare a se fi orientat după b r s ę (care în acest înțeles a substituit pe såc § 202). Cu gen schimbat apar următoarele cuvinte împrumutate din croățește; ț r t a (J.) «linie» < cr. crt, m o ʃ g u (J. S.) < cr. mozga, apoi u n l ă ʃ (S.), < cr. laž fem., dar o ʃ å l o s t (S.). Genul șovăe la «sânge»: s ă n z e l e (Gb. C. L.) și s ă n ž a (J); la «pumn»: u n p u m ă n (S.) și o p u m ă n (B.) «lovitură cu pumnul»; la «parte», care e feminin în J., unde se păstrează forma p å r t e, iar masculin în celalalte comune, unde se rostește u n p å r ă t; la p o l' e «câmp», care e feminin în J. și masculin în S.; la b r o d o «barbă», care e masculin când are terminația *-o*: b r o d o å b (S.), dar e feminin când are terminația *-a*: å b a b r o d a (Gd.). Deosebit de dialectul dacoromân, «ieri» este masculin; se zice deci å t e r = *alaltăieri*.

De remarcat ar fi că atunci când un substantiv masculin și unul feminin au un atribut comun, nu învinge genul masculin, ci acordarea se face cu substantivul cel mai apropiat: t ę mâįe și ţâţe 40/9. Adjectivul

atributiv are forma masculină, deși substantivul pe care-l determină e feminin, în: s c u r b o s k e $^{6}/_{20}$. Astfel de acorduri, pentru simțul nostru, greșite de gen, la adjectiv, mai ales la plural, sunt destul de dese la Istroromâni, astfel: ĕn n o s t r u mare boska Ive 4, t o t z ĭ ž a ž e t e nu sku Ive 15 (corectura ž a ž e t i 52 e însași greșită !), trei surọ'r s i r o m ọ š Weigand II $^{2}/_{1}$, mul'erle țâle b e t ă r Glavina V/$_{116}$, â l' ț grădure Popovici II $^{63}/_{32}$, ț e l a ș e p a s t u calinę Popovici II $^{20}/_{11}$, la Bartoli: č e š ć i zâzete (J.), ă n š ose (J.) o g r u m b sâń (L., în croățește *san* e masc.), g r o š potplâte (J. cf.; în croățește: podplat m. «talpă», podplata f. «căptușală»). — Ca al nostru «u n popă» e istrorom. u r ožeńa «ibovnic» Tercovici.

Număratul se face sub forma masculină: u r, d o i...; la jocul de cărți a auzit însă Bartoli în Noselo: u r a, d o i, t r e i... Remarcabil e genul feminin în d o sto Rakovec $^{59}/_{8}$; se pare că s u t ă, înainte de a dispăreà din graiu, a influențat în gen pe s t o.

§ 219. Când vorbitorul n'are o idee precisă asupra subiectului sau complementului, pronumele care le înlocuiește apare, ca la noi (cf. Meyer-Lübke, Rom. Gram. III § 88), sub forma feminină: țe ĭâle promisliĭa, ț â le veriĭa $^{31}/_{1}$, tot ț ă s t a n-â stivút $^{26}/_{17}$. Tot astfel când pronumele se rapoartă la un neutral în *-o*: ț ă s t a âto $^{7}/_{21}$ «ceastălaltă», ț a mai buro $^{29}/_{2}$, ț a groso $^{9}/_{6}$ «cea groasă = treaba cea mare». Forma ț a o întâlnim raportându-se la cele spuse înainte, chiar când repetă ideea exprimată în propoziția precedentă printr'un substantiv masculin: ț a lâĭe $^{5}/_{9}$ «îl (= biciul) ia»; aceasta se întâmplă chiar când vorbitorul crede că trebuie să revină printr'un pronume masculin, asupra subiectului sau complementului masculin din propoziția precedentă: ț a-ĭ ĭ e $^{3}/_{6}$•, ĭe misl'it-a ke-i ț a (=ceea ce i se păruse) ístina, ke ț a ăs ĭ e l' (= frate-său, soru-sa, tată-său și mamă-sa) $^{4}/_{71}$, țire-s ț a ț e l' i ? $^{12}/_{37}$. Când acest ț a are un atribut, acesta apare însă sub forma masculină: t o t ț â $^{2}/_{40}$•. Rară este forma feminină a adjectivului spre a exprimà o idee substantivală, astfel la Sajovec: s l ă b é (= s l â b ę) cu înțelesul de «rău».

§ 220. Adjectivul atributiv, când se rapoartă la un complement sau subiect asupra căruia vorbitorul n'are o idee precisă, apare sub forma neutrală în *-o*, ca adverbele (§ 176 b); uneori firește e greu de a spune dacă avem a face cu adjective predicative sau cu adverbe (cf. rom. «asta-i bună !» dar «asta nu-i frumos !»): n basęrikę tot ĭ ĭ p l' i r o de âńel' $^{16}/_{64}$, tot fure f i n i t o $^{4}/_{90}$, ț a-ĭ l ă h c o $^{16}/_{15}$, dar: se nu te ĭâ zutâre, sa-ĭ t e s k ę $^{18}/_{13}$, cf. $^{16}/_{25}$ (subînțelegându-se «stvâr»), unde noi am spune: «atunci e g r e u». Din Listele lui Bartoli: l'i s'a ncl'egât lâptele, n-âre âto l â p t e (S.), unde, în intenția vorbitorului erà la început să zică numai n - â r e âto și numai în urmă a mai adăogat, spre claritate, pe l â p t e. După croățește e construit crpí ſ a s t a r o, cose z a n o v o (Gb.)

c) Gradațiunea adjectivelor și adverbelor.

§ 221. Comparativul se formează prin m a i (m a); el se leagă cu obiectul sau ființa comparată prin d e (nu numai după o măsură, ca la noi) și prin n o g o «decât»: m a i s e g a v d e mire si d e mę mul'ęre $^{5}/_{31}$, m a i m u s å t si m a i m å r e n o g-ai fost $^{7}/_{7}$, m a i m u s å tę si m a i s ărę n o g-ai fost $^{7}/_{10}$, m a i s t u d d e mire $^{18}/_{28}$; m a i a p r o p e $^{12}/_{11}$, m a i b i r e d e tire si d e iel' doi $^{16}/_{7}$. După Maiorescu și Nanu, în Jeiăni se întrebuințează și c ă t și d e c ă t, ca la noi. Un comparativ dela care pozitivul nu se mai întrebuințează e m a i m u n d $^{8}/_{11}$ «mai mult»; el are funcțiune adverbială și nu se acordă în gen și număr cu substantivul cu care se compară: m a i m u n d d e i å l e $^{32}/_{1}$ «mai multe inse». După Nanu, m a i m u n scade chiar la funcțiunea lui m a i și se poate zice: m a i m u n t å r e «mai tare».

§ 222. Superlativul (comparația intensivă) se poate formă în mai multe chipuri, aproape toate cunoscute și din dialectul dacoromân:

a) Forma rămâne a comparativului, înțelesul e superlativic: m a i a p o i «la urma urmelor» (germ. «zu allerletzt») $^{1}/_{25a}$, m a i d r å g o $^{20}/_{5}$ «(cel) mai drag = germ. am liebsten», m a i m i kę furnigę $^{25}/_{1}$ «cea mai mică furnică», ăn m a i m å r e råțe $^{29}/_{4}$ «în frigul cel mai mare», m a i m u n d $^{31}/_{8}$ «foarte mult». Intregit: m a i m u s å t ț-a p u t ú t $^{4}/_{51}$ «quam pulcherrime».

b) Comparativul se «substantivează» prin pronumele «țela, ța» sau «țesta, țăsta»; adjectivul apare sub forma articulată. Exemple în § 208 d. Superlativul poate fi și întregit, ca în: ț e l a m a i m ârle ț e f u r e $^{4}/_{90}$.

c) Inaintea comparativului se pune i ŋ k ę: i ŋ k ę m a i m u n d $^{4}/_{23}$ $^{23}/_{15}$ «și mai mult», i ŋ k ę m a ć å r o $^{5}/_{26}$ $^{19}/_{19}$, i ŋ k ę m a i m u s å t $^{8a}/_{11}$, i ŋ k ę m a i f i n $^{18}/_{21}$, i ŋ k ę m a i m u s å tę $^{30}/_{24}$.

d) Inaintea pozitivului stă t o t, corespunzând lui «de tot» al nostru: vostru vrt-ăi t o t m u s å t $^{4}/_{57}$.

e) Comparația intensivă se face și prin adverbele de origine croată ć å r o, i å c o: ć å r o g r u m b ę $^{4}/_{36}$ «foarte urîtă», i å c o z a d o v o l' ă n $^{8a}/_{12}$ «foarte mulțumit», sau c r u t o: iarna fost-a și c r u t o r a ć e Ascoli 75, cf. Nanu I 41, Weigand II $^{3}/_{1}$ (forma c r u d o la Maiorescu se datorește aproprierii acestui cuvânt de origine croată — *kruto* — de dacoromânul *crud*, cf. Bartoli, P. 41). Maiorescu 87 și 110 mai citează în funcțiunea aceasta și pe b i r e: b i r e d u l c e «foarte dulce» 87, b i r e g r o s «prea gros» 98 și o formă p r e a. Bartoli a auzit, în Jeiăni, p r e b i r e «prea bine», iar Tercovici (ap. Bartoli, P. 69 și 60) cunoaște numai p r i: p r i m u s å tę n m e ș t í t, dar și o formă m a ș a (< cr. m a ș a < ven. *massa*): m a ș a m å r e «troppo grande».

f) Adjectivul sau adverbul se repețește: țestu loc fost-a l å r g o l å r g o $^{6}/_{6}$ «departe, departe = foarte departe», o m u s å tę m u s å tę fętę $^{6}/_{16}$, l-a b i r e b i r e scadåt $^{23}/_{1}$.

f) Numeralul.

§ 223. Despre forma hotărîtă după numerale § 209 e., despre singularul după numerale § 217. Spre deosebire de celelalte dialecte românești, numeralul nu se leagă cu substantivul următor prin prep. «de», nici dela numărul 20 (sau chiar dela 12) în sus, deci: d v a i ș e t si p ă t r u ă ń $^{13}/_{3}$, s t o f i u r i n i $^{10}/_{8}$, $^{18}/_{5}$, d v i s t o f i u r i n i $^{18}/_{6}$, t r i s t o ă ń $^{30}/_{12}$, s e s t o ă ń $^{30}/_{12}$, d e v e t s t o ă ń $^{30}/_{14}$.

g) Pronumele.

§ 224. *Pronumele personal* întovărășește — mai ales la pers. 3 — foarte adesea verbul, și când nu poate fi îndoială asupra subiectului: l-av ăntrebăt i u v ę i e m ę r e $^{4}/_{69}$, e i e l ă i e secura si cuțitu si i e vo uțis-a $^{22}/_{23}$, chiar în cazuri ca: e cúharu, i e tot-a ță avzít $^{20}/_{7}$, sau în răspunsuri: țe te spotesti cu mire?—ne io, i o-i zută tire $^{26}/_{9}$. Tot astfel în dial. ven. pronumele personal întovărășește totdeauna verbul în pers. 2 și 3 din sing. și 3 plur. *(ti canti, el canta, i canta);* el poate lipsì în celelalte persoane *(mi canto, (novaltri) cantemo, (vualtri) canté.* Bartoli).

In legătură cu «de» partitiv, pronumele personal de pers. 3 însemnează «ins»: t r e d e i e l′ «trei inși», p ă t r u d e i ă l e «patru inse», întocmai ca în ven. *tre de lori, cuatro de lore* (Bartoli).

Pronumele pers. stă în locul pron. demonstr.: i e l′ din căsę $^{10}/_{12}$ «cei din casă».

Remarcabilă e declinarea l u l o r t r e i f r ă ț Popovici II $^{73}/_{5}$ (în loc de l u ț e l′ i t r e i f r ă ț) «celor trei frați».

§ 225. *Forma absolută* se întrebuințează la Istroromâni uneori unde noi întrebuințăm cea conjunctă (sau pe cea absolută și conjunctă): m i i e-i $^{10}/_{37}$ «(mie) mi-e», l o r-n vrt falę′ $^{4}/_{62}$ «le lipsește în grădină», n o-ntrębę $^{11}/_{15}$ «ne înteabă», v o falę′ $^{4}/_{59}$ (alături de: v e falę′ $^{4}/_{57}$). Tot așà la Bartoli din Jeiăni: a l u i męże tămno «îi merge rău». Alte exemple în § 135.

§ 226. Intrebuințarea *pronumelui pleonastic* e rară: l′-a verít lu țesâru $^{4}/_{28}$, la Weigand II $^{1}/_{12}$ tsę mul′ęre fošt-aw l o r mǫia l u t š e l′ i f e t š o r «a fost mama acelor feciori», la Bartoli $^{1}/_{25}$: Domnu l′-a zis l u h l a p ô z u; la Glavina V/$_{32}$ chiar: n e c a-l′ f u r ę-l′ lemne, care aduce aminte de construcții vechi românești și ardelene că *mă ducu-mă*. Mai des însă pronumele pleonastic lipsește: n-å vezút i ă l e $^{23}/_{11}$ «nu le-a văzut pe ele», mire zălica frica cațât-o $^{24}/_{4}$, i o-i zută tire si mire $^{26}/_{9}$ neca dăie și l′ei $^{29}/_{8}$, etc.

§ 227. Asupra *pronumelui al, a, ale, ai* nu putem face deducții sigure din materialul lingvistic care ne stă la dispoziție. Pentru funcțiunea de pronume determinativ, n'am găsit nici un exemplu la Istroromâni, ceea ce se poate reduce și la cauze pur fonologice, deoarece *a* înaintea cuvintelor poate amuți (§ 11—12); din: c ă l u m e si

a l u s u s e d u, Istroromânii au putut ajunge pe cale fonologică la: c ă l u m e s i l u s u s e d u. «Al» înaintea numeralelor ordinale, care la origine e de sigur pronumele determinativ «ille», dar care a fost înlocuit în unele dialecte române prin forma unică «a», la Istroromâni lipsește; probabil tot din cauze fonologice. Numai la Nanu I 12 găsim a t r e i l e. Dar chiar și acest *a*, după legile fonologice istroromâne (§ 79), poate să reprezinte un *al*, întocmai precum i e derivă din i e l, mai ales că numeralele ordinale nu se pot întrebuința la plural (deci nu există «ai, ale»). Tot din această cauză nu știm dacă *a* care se pune adesea înaintea pronumelor posesive sau înaintea dativului pronumelui personal, este ILLE sau AD. Pentru originea lui prepozițională vorbește faptul că apare și când este vorba de un plural: pinez... a l u i Popovici II $^{57}/_{17}$, căl' a l u i ib. $^{58}/_{21}$, a m e l i ocl'i. La Ive 15 cetim: ž u t a a t e l j; deoarece verbul z u t ă se construește la Istroromâni numai cu acuzativul, nu și cu dativul, acest a t e l j corespunde dacorom. «pe ai tăi».

§ 228. Ca în vechea românească, *pronumele reflexiv* s e (v) se poate raportă și la un plural: a v ĭăle fost nenavidne pre s ę sor $^{4}/_{43}$ «ele au fost invidioase pe sora lor», ĭăle vut-a s ę ţirę $^{31}/_{5}$. Se face distincție totdeauna între l u i și s e (v), cf. $^{3}/_{1}$•.

§ 229. Pe când în limba «corectă» românească se cere ca *pronumele relativ* să stea în cazul (nominativ, genitiv, dativ, acuzativ, prepozițional) cerut de verb, deci: «vecinul care a fost, căruia i-am dat, pe care l-am văzut, despre care ți-am scris», limba veche și cea populară nu se prea ia după această regulă gramaticală, ci aflăm deopotrivă: «vecinul care a fost, care i-am dat, care l-am văzut, care ți-am scris», — cel mult dacă, spre a ocoli echivocitatea, în propoziții ca cea din urmă, se adaugă «despre el» («vecinul care ți-am scris despre el»). La Istroromâni pronumele relativ rămâne de asemenea nealterat de recțiunea verbală: ţ i r e c o d ă r - m i - ţ e rę verí, rę-l'-vo dă $^{26}/_{1}$ «oricui.. ar da-o», ţăsta-s ţ e l' i ţ e ć-av pisę'ĭt k-a ta mul'ęre nascut o símiie $^{4}/_{92}$ «aceștia-s cei despre care (cumnatele) ți-au scris că nevastă-ta născuse o maimuță», dăt-a bę și muŋcă samo ţ i r e ţevă spusere $^{9}/_{26}$ «a dat... oricui», lanţune åre ţ e n-åm nigdar asåve vezút $^{16}/_{51}$ «ceașafuri de care...» Cf. și: ur de åt cåle $^{19}/_{1}$ «unul de calea celuilalt», k a r l e n-are dugurle, n u - j kredit Ive 10 «c u i n'are datorii, nu-i e (= n'are) credit». Că în loc de «în care» «la care» poate sta ĭ u v ę «unde», e de sine înțeles.

2. VERBUL.

a) Modurile și recțiunea verbală.

§ 230. Spre deosebire de uzul dacoromân, sunt intransitive verbele p i s ă și c a c ă: p i s ę $^{9}/_{4}$ «se pișă», gal'irle c å c u Popovici II $^{61}/_{6}$

«se cacă». T e p í «a rătăci» e intransitiv, pe când în limba craotă intransitivul *tepsti* însemnează «a bate» și numai reflexivul *tepsti se* are sensul «a rătăci». Intransitivului nostru «a plânge» îi corespunde—ca la Slavi (cr. plakati se)—reflexivul: ț e t e p l ă n z i ? $^{17}/_{33}$; tot astfel s e ă r d e «a râde» (dialectul și la noi «a se râde»). Tot reflexiv este s e u ț i d e care însemnează «a se omorî» (i̯ăle lât-a pistola si s-a-v u ț í s $^{28}/_{12}$), dar și «a murî» (i̯e vo hitę′ dispre ocnę zos. tunțe i̯ă s-a u ț i s $^{30}/_{31}$). Ca și dacoromânescul «a (se) gândi» și «a (se) făgădui», și istroromânescul (s e) m i s l ì și (s e) o b e ț í se pot întrebuința, fără deosebire de sens, și reflexiv; tot astfel s e s c a p ă «a o tulí». Ca vechiul nostru «a se posti» și ca la Slavi, e reflexiv și p o s t í s e (Bartoli, P. 68). Tot reflexiv este s e v e g l′ ă «a veghia» la Popovici II $^{76}/_{32}$ $^{77}/_{1}$, și (după cr. učiti se) s-a n m e ț ă t «a învățat» (J. S. N.) la Bartoli. Neobișnuit pentru simțul nostru de limbă e întrebuințarea lui z e g r n í «a îmbrobodi» cu dativul persoanei; tot asfel î n t r e b ă (cu sensul de «a întrebă» (ǫntrebǫt-a l u g o s p o d ǫ r u Weigand II $^{1}/_{16}$), pe când în sensul de «a cere» se construește cu acuzativ dublu (n t r ę b ę f i l′ a c l′ u ț u $^{16}/_{34}$ «cere fiicei cheia»); tot acuzativ dublu întâlnim la «a face»: c u m v o i ț e i̯ o č ă s t a f ă č e (Popovici) «cum îți voiu face aceasta». Construcția lui a p a r ă cu dativul și cu înțelesul de «a oprì», ca în textele noastre vechi, o întâlnim la Maiorescu 85: macar de are intre țigarii in casă, noi nu-l i v o m a p ă r à (dacă însă acest n u - l i trebuie cetit n u - l′, avem construcția cu acuzativul persoanei, cunoscută și ea din limba veche, cf. Dicț. Acad.). «A minți» se construește cu p r e = despre: m i n t u p r e i̯ e Popovici II $^{74}/_{20}$ «spun minciuni despre el».

Dintre construcțiile impersonale (cf. daco-rom. «mi se urăște») remarcăm pe: m i s e z g o d ę′ «mi se întâmplă» și (ca cr. *sanjati se*) l i s-a n m i s ă t (d e...) $^{12}/_{4}$ «a visat de...». La Ive 4 avem: karle se naste mugnit, nu l i s e l u i g u a r a ē′ nigdar «chi nasce matto, non guarisce mai». Tercovici construește: m i e r a b e s c u šoldi «mi occorono denari» și j o r a b é s šoldi saca zi. Tercovici, ap. Bartoli P. 43: noj l i s e š p o t é j n «noi ne batem joc de ei». Ca la Slavi (și la Aromâni: î ń s i m ă c ă) avem construcțiile pronominale: mi s e m ă r ă η k ę Glavina V/$_{21}$ «mi se face foame, mi-e foame», i h n i t-l-a ib. V/$_{15}$ «le pute», m e s e d o r m e (Bartoli) «ho sonno» (cf. l u i̯ s-a nopta d u r m í t Popovici II $^{76}/_{29}$).

§ 231. Forma reflexivă pentru pasiv este destul de deasă la Istroromâni: i̯ o m-a m o d u c l′ ă t însemnează «am fost deochiat» (în opoziție cu: m-a o d u c l′ ă t «m-a deochiat»). Ascoli 63 observă însă apriat că j o m e b a t u este numai reflexiv, pe când pasivul este j o s ǝ m b a t u t. Pasivul e redat și prin pers 3 plur. i̯ e l ă t-a za soldâta $^{27}/_{2}$ «pe el l-au luat (= el a fost luat) la soldați», vęde iuvę f o c u l o z e s c u $^{29}/_{5}$ «vede unde fac (= se face) foc»; el se poate formă însă și cu verbele «vení» și «rămâneà». Astfel Bartoli a notat, ca formă pasivă a lui «ucide»: i̯ e v i r e u č i s (= cr. on pride ubíjen)

în Jeiăni, ję r a m a s - a u č i s în Noselo (unde nu e admisă construcția din Jeiăni), ję f o s t - a u ț í ș în Susnievița (unde e negată construcția cu «verí»).

Despre forma reflexivă pentru «persoana nehotărîtă» cf. § 239. Spre deosebire de uzul dacoromân, verbele obiective cer și în cazul acesta acuzativul: nu s e vęde - l verí $^{20}/_{11}$ «(el) nu se vede venind», s e l e vęde tote $^{32}/_{2}$ «(ele) se văd (= le poți vedeà pe) toate», s e c u n o s t e - l $^{35}/_{1}$ «(el) se cunoaște (= îl poți cunoaște)». Cf. și n u - i - l $^{4}/_{67}$, n u - i - v o, care amintesc pe dacorom. «iacătă-l» (cf. Meyer-Lübke, Rom. Gram. III § 353).

b) Aspectul verbal.

§ 232. O inovație importantă în dialectul istroromân este deosebirea aspectului verbal. Deoarece pentru noi distingerea aceasta este adesea foarte grea, voiu căutà să arăt pe scurt la acest loc — luându-mă după A. Leskien, *Grammatik der altbulgarischen Sprache*, Heidelberg 1909, § 178 ș. u. — în ce consistă ea.

Tulpina verbală deșteaptă la noi, Dacoromânii, numai idea unui anumit fel de acțiune sau stare, care, cu ajutorul terminațiunilor verbale, poate fi închipuită în prezinte, în trecut sau în viitor. Intrebarea î n c e f e l d e c u r g e acțiunea, pe noi nu ne preocupă. In unele limbi însă, mai ales în limbile slave, dela care apoi a trecut și la Istroromâni, deosebirea aceasta se face la orice verb. In afară de orice relație de timp (prezinte, trecut, viitor), limbile slave și dialectul istroromân fac deosebirea între aspectele: p e r f e c t i v, i m p e r f e c t i v și i t e r a t i v.

I m p e r f e c t i v ă e o acțiune verbală când în vorbitor deșteaptă ideea unei continuități care nu e întovărășită de ideea unui început sau a unui sfârșit (rezultat). De aceea un verb imperfectiv poate fi întregit prin noțiuni temporale ca: «o zi întreagă», «un an», «un ceas», etc. Un astfel de verb imperfectiv e la noi bunăoară verbul d o r m i. Când zic: «doarme (de azi dimineață)», «a dormit (toată noaptea)», «voiu dormì (toată după prânza)», exprim fără nici o considerare la relațiunea temporală (prezinte, trecut, viitor) idea somnului continuu în cursul unui timp oarecare, lung sau scurt nu importă, și nu mă gândesc nici la începutul lui (culcarea), nici la sfârșitul lui (deșteptarea). Tot astfel când zic m ă n â n c sau b e a u, idea cuprinsă în verb e imperfectivă.

P e r f e c t i v e sunt verbele acelea care pentru vorbitor sunt intovărășite de ideea unui resultat (sfârșit); ele nu pot fi întregite printr'o expresie ca «toată ziua», «un ceas întreg» etc. Când zic: «copilul a d o a r m e în brațele mele» sau «a adormit» sau «va adormì», în mintea mea răsare tot imaginea somnului, dar de astădată nu mă mai gândesc la o acțiune continuă (deci nu pot zice: «copilul adoarme o noapte întreagă»), ci la o acțiune momentană cu un rezultat anumit.

§ 233. Astfel de părechi de verbe ca d o r m ì - a d o r m ì sunt foarte rare în limba românească. Ele sunt însă aproape nenumărate în limbile slave, unde de cele mai multe ori dela verbul simplu imperfectiv se formează forma perfectivă prin adăugarea unui prefix. Atât că acest prefix — afară doar de p o - — dă totdeauna verbului şi nuanţa nouă de înţeles, inherentă prefixului. Astfel avem la Istroromâni, dela imperfectivul: m i s l í «a (se) gândì», perfectivele: d o m i s l í s e «a-şi aduce aminte, a-şi da seamă», n e m i s l' í «a se gândì, a-şi îndreptà gândul la...», p o m i s l í «a (se) gândì, a avè ideea...», p r e d o m i s l í s e «a se răsgândì, a-şi schimbà gândul», z m i s l í s e «a (se) gândì, a concepe gândul». Tot astfel, faţă de imperfectivul c o p ę' į «săpà» avem perfectivele s c o p ę' į «a scoate săpând», tradus de Gartner 522 prin «scavare» (Tercovici ap. Bartoli, P. 76 îl traduce prin «finire di zappare»), p r i c o p ę' į «a săpà din nouă», r e z c o p ę' į «a desgropà», z e c o p ę' į «a îngropà, a astrucà». In notele la textele noastre, dăm, după comunicările lui Belulovici, alte exemple numeroase.

Pentru verbele de origine latină, Istroromânii se găseau într'o situaţiune dificilă. Prefixele vechi, existente în limbă, nu se potriveau spre a da verbelor imperfective un înţeles perfectiv, iar cele slave ar fi dat naştere la formaţiuni hibride, care nu erau în spiritul limbei. In textele noastre am găsit afară de z e c l' i d e şi z e d u r m í, citate în § 183, numai p o s c a p å alături de s c a p å. La Weigand I 252 mai găsim p r i r u g o «a rugà cu insistenţă» (după cr. priprositi), la Popovici: n e s e m i r å II $^{31}/_{14}$, p o ć i r å t - a II $^{67}/_{33}$ (p o č i r å şi la Marotti, ap. Bartoli, P. 85), p o l e g å t II $^{26}/_{5}$, a p o s p u s II $^{63}/_{29}$, p o t a l' å (= p o s e ć i) II $^{53}/_{8}$, a t o t p o t o r s II $^{74}/_{24}$, p o u ć i d e II $^{10}/_{27}$ $^{52}/_{35}$. De aceea s'a ales mai cu seamă altă modalitate, şi anume, pentru verbele imperfective de origine latină s'au împrumutat corespondente perfective din limba croată, de ex. m u η c å (imperfectiv) «a mâncà» — p o į d í (perfectiv) «a isprăvì cu mâncarea, a consumà», b ę (imperfectiv) «a beà» — p o p í (perfectiv) «a isprăvì cu băutura», m a ţ i r å «a măcinà» — s m i l' í «a sfârşì cu măcinatul», etc.

§ 234. Al treilea fel de «acţiune a verbului» e cea *iterativă*: verbul cuprinde ideea repetării (de două sau de mai multe ori) a acţiunii. Avem şi noi, în româneşte, verbe cu înţeles iterativ (cf. şoptì-şopocăì), dar n'avem posibilitatea ca printr'un element derivativ să formăm dintr'un verb oarecare (perfectiv sau imperfectiv) o formă iterativă. Noi nu simţim nici nevoia să dăm verbului o altă formă decât cea obişnuită când el exprimă o acţiune repetată şi zicem deci: «spălà» sau «în fiecare dimineaţă spălà». Altfel Istroromânii. In cazul întâiu zic şi ei «spelåt-a», în al doilea: «s a k a d a m a r ę ţ ę s p e l a v ę' į t - a» $^{8a}/_{17}$. Tot astfel: s a k a z i... v e r p o r t a v ę' į $^{8a}/_{4}$, a v å v i c c ă n t a v ę' į t $^{4}/_{87}$ «cântà m e r e u, (s. totdeauna)», v å v i c a p l' e r d a v ę' į t - a $^{8a}/_{12}$, v å v i c i g r i v ę' į t - a $^{18}/_{2}$ (dar şì: v å v i c a

g a n ę′ i̯ t - a $^{2}/_{2}$• v å v i c a m i s l í t $^{4}/_{49}$). Fraze ca cele citate sunt însă pentru un Istroromân pleonastice, căci i g r i v ę′ i̯ t - a exprimă în sine «jucà mereu s. totdeauna s. în repețite rânduri» s. «tot jucà» sau «obișnuià să joace», fără să mai fie nevoia de «våvic», deci: l′ - a v g a n i v ę′ i̯ t $^{1}/_{18}$ «i-au tot spus», p i s i v ę′ i̯ t - a $^{4}/_{95}$ «scriau în repețite rânduri», p l′ e r d a v ę′ i̯ t - a $^{8}/_{30}$ «pierdeà mereu», v i r a v é i̯ t - a $^{13}/_{14}$ «obișnuià să vie», n t r e b a v ę′ i̯ t - a ur åt $^{19}/_{22}$ «se tot întrebà unul pe altul», doi̯ fråț s - a - n - meț a v ę′ i̯ t cui̯í, scupa m u η - c a v ę′ i̯ t - a și d u r m i v ę′ i̯ t - a scupa $^{31}/_{1}$ «s'au învățat..., mâncau și dormeau tot(deauna) împreună», v i r a v ę′ i̯ t - a $^{37}/_{3}$ «veneà mereu». Firește, nu totdeauna există pentru simțul nostru nevoia de a întrebuință un iterativ și, traducând, în dacoromânește, noi punem imperfectul fără nici un adaos, d. ex. t o ț n t r e b a v ę′ i̯ t - a v - o $^{4}/_{83}$ «toți o întrebau (= fiecare îi puneà întrebarea)», prende i̯e... t r e c a v ę′ i̯ t - a, țela crål′-a d o b i v ę′ i̯ t $^{8}/_{31}$ «pe unde treceà el (și totdeauna când treceà pe acolo), craiul acela învingeà (de atâtea ori)», i̯e-v - n t r e b a v ę′ i̯ t $^{9}/_{25}$ «el întrebà (pe toți, știricind în dreapta și în stânga)»; când-a m oi̯le p a s c a v ę′ i̯ t $^{9}/_{29}$ «când pășteam oile (ieșind cu ele în fiecare zi la pășune)», când-a m n a v ę′ i̯ t ke se va-n-surå $^{15}/_{1}$ «când umblà la pețite».

Deși în majoritatea cazurilor iterativele, în mod firesc, se întrebuințează într'un timp trecut, ele nu sunt dependente de raportul temporal și pot sta și în prezinte sau în viitor: v i r a v ę′ $^{5}/_{2}$ «obișnuiește să vie», spure-i̯ cum se v i n d a v ę′ $^{17}/_{25}$ «îi spune cum e obiceiul să se vândă», ț-er l u c r a v ę′ i̯? $^{22}/_{32}$ «ce vei mai lucrà?»

c) Infinitivul.

§ 235. *Infinitivul* are la Istroromâni o întrebuințare neasemănat mai mare decât la noi, fiind încă în multe cazuri forma verbală indiferentă, care exprimă numai ideea cuprinsă în verb, fără privire la timp și mod d. ex.: țåțe spure lu fil′u c-a crål′u zis: o cålu f u r å, o damarętę za glåvu i̯ i $^{16}/_{14}$, «tata spune fiului că împăratul a zis: sau s ă f u r e calul, sau dimineața îi v a f i de cap».

Afară de aceea Istroromânii întrebuințează, după verbe, în măsură mare, construcțiile cu infinitivul și nu numai în cazuri ca: t e p o ț i m a r i t å $^{4}/_{20}$, n - å r u c u ț e p o s l u z í - l′ $^{4}/_{89}$ (unde și la noi se poate întrebuință încă infinitivul), ci și în cazurile când noi îl înlocuim prin *să* + conj. (afară de cele arătate în § 240), sau prin *că* + ind. Infinitivul istroromân se construește de obiceiu fără prep., chiar și după adverbe, precum: namesto ă n m e s t í $^{27}/_{8}$ «în loc de a îmbrăcà»; namesto popí $^{31}/_{28}$; avem totuș și prepoziții, dintre care cea mai obicinuită e z a (cu înțeles final), mai rar d e (cu înțeles final); uneori întâlnim pe a: procl′et a f i (cf. § 129), la Ive 7 envetzu a s p e n d é j.. a s p a r é j; se poate însă ca acest *a* să fi existat și în alte cazuri și să fi

dispărut din cauze fonologice (§ 11), deci o construcție ca: posńę ontrat c ă n t ă 4/93 să fi fost odinioară: posńę ontrat a c ă n t ă «începe a cântà».

a) In locul conjuctivului precedat de *să* avem la Istroromâni infinitivul: n - a vrut z i ț e 4/9 «n'a vrut să zică», moresti s p u r e 4/10, nu-i potriba v ę frikę 4/14, l'ei a fost rusire s p u r e 4/15, mes-a ribe l o v í 4/31, io-i męre ț ę r e 4/60, nu te cutezi o b r n í 4/66, facut-av debla n e r a s t í 4/86, p o s ń ę' ontrat c ă n t ă 4/93, męre a r ă 5/16, l-a lasât m ę r e 6/8, portę lu câlu b ę 8/12, se-l rę lă s l u z í 8/19, etc.; tot astfel: săm cuntentę magari sì io m u r í 4/73 «aș fi mulțumită să mor și eu» (=«sunt mulțumită măcar să mor și eu»).

b) In locul indicativului pret de *ccedaă*, după verbul «a se face», avem la Istroromâni infinitivul: se fățe p l ă n z e 17/32 «se face că plânge», ve fațéț g a n ę' i 15/28.

c) După verbe ale mișcării, în locul conjuctivului precedat de *(ca)să*, avem la Istroromâni z a + infinitivul: l' -a verít un telegrâm, z a m ę r e-n voiskę 4/28 «să mergă în războiu», va verí casę, z a s t i ăns cum pote ța stvâr fi 4/39, neca-l' pripravę' țevă z a cu sire l ă 4/62, męre z a c a ț ă țela pul' 4/77, mes-a... z a boii p ă s t e 5/1, a mes z a - n s u r ă - s e 8a/21, a verít z a v e d ę' 21/9, etc.; chiar repețit: când-a ie fost z a la zacón z a m ę r e 30/6.

d) In locul conjuctivului precedat de *să* (mai rar, a infinitivului precedat de *de a*) avem la Istroromâni d e + inf.: cum âre d e f ă ț e 16/61 «să facă», naŋca bur nu sti d e p o i d í - m e 2/33 «să mă mănânci» s. «de a mă mâncà».

§ 236. Adesea Istroromânii întrebuințează infinitivul unde noi avem participiul. Exemple:

a) l'i s-a lasât cață 4/78 «i s'a lăsat prins», nu se dâie z b u d í 20/10 «nu se lasă deșteptat» (cf. «nu se dă bătut»);

b) tremęte ăntrebâ se-i le fome, ke s-or muŋcâ țevă... iel' zicu ke..., m u ŋ c ă iusto ke se rę fi țevă 11/2-3 «de mâncat tocmai ar mâncà, dacă ar fi ceva», tezăț z a a r ă 5/20 «muncitori la arat», va fi tesco z a d o b n d í ța stvâr 4/59• «greu de dobândit», ntrębę se-i țevă z a p l a t í 12/31 «ceva de plătit», oprostę'..!—nis, nis o p r o s t í! 15/14 «iartă-mă»! — «de iertat nici vorbă nu poate fi!» sau «nu există iertare!», z ă l i c a b ę 19/31 «puțin de băut». In alte cazuri infinitivul istroromân se poate redà în dacoromânește sau prin de + participiul sau prin infinitivul substantivat (sau un alt substantiv verbal): âri lu că dă m u ŋ c ă si b ę 21/8 «ai să dai calului de mâncat (s. mâncare) și de băut», portę m u ŋ c ă 22/5 «de mâncat» (s. «de mâncare»). Bartoli are: căptiru l a č e š i t N., dar: d e c u m p a r ă «de cumpărat» J., vešel'e d e n s u r ă S. «veselie de însurătoare», časta căsă ie d e p o c u p e r í; časta ola ie d e o g r n í J. La Glavina C. 31 gă sim din Jeiăni: reaș fi ramas fărde m u n c a și fărde b e a. (Construcții analoage la Megleniți și Aromâni, însă cu inf. lung).

§ 237. Infinitivul istroromân se poate întrebuința și cu funcțiune de imperativ (despre o întrebuințare asemănătoare în v.-franc. cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gram.* III § 528, apoi în nemțește: «rechts schwenken!» «Schritt fahren!», etc. cf. și imperativul romanic după negațiune): cârle se mâńće ịadíre, treị opute pe ịe c r o ị í [23]/4 «să-i croiască (celălalt)», prvi țe se rezdịadire, treị opute t a l' â - l' [22]/15, țela istu se rę zecol'í cu țępa paịsi glog, p e h n í - l cu ịa [35]/1, procl'ét a f i saki cârle spure [37]/2 «blestemat să fie»... Tot astfel: m a z i ć e, gospodine! Popovici, II [67]/33, t u ț í «bate!» Bartoli 26. O contaminare între infinitiv și conjuctiv întrebuințate ca imperativ avem în: ịe-l rogę cu musât ke n e c a - l' o p r o s t í [16]/67 «să-l ierte». Tot astfel: wo rogu n e c a l' - a l a s â Popovici II [54]/3, karle-j kujon, n e k a f i a kasa Ive 10.

§ 238. In sfârșit, infinitivul istroromân are tendința — atât de pronunțată în celelalte limbi romanice (cfr. Meyer-Lübke, *Rom. Gram.* III § 497 ș. u.) — de a înlocui gerundiul; se întrebuințează deci cu sens de adverb verbal. Astfel aflăm în aceeaș bucată: âflę fil'a d u r m i n d a [9]/21 și: âflu f ę t ę d u r m í [9]/29. Tot așa: âflę svița â r d e [4]/15 «arzând», l vęde v e r í [10]/18, aị vezút t r ę ț e [30]/14, vire p l ă n z e Glavina C. 44. De aceea Marotti 38 poate redà propozițiile germane «ich fand ihn einen Brief «*schreibend*» și «ich habe ihn nie *arbeiten* gesehen» prin construcțiuni istroromâne identice: jo lam flat un list p i s e n d a» și «jo nulan vezut nigdar l u k r a». Un exemplu deosebit din Popovici I [3]/5: âre za veri... ma ne ă m n a, ne ị e z d i «trebuie să vie, dar nici umblând (= pe jos), nici călărind (= călare)».

d) Verbul finit.

a) Persoanele.

§ 239. *Persoana nehotărîtă* (franc. «on», germ. «man») se redă la Istroromâni mai rar prin pers. 3 din plur. sau chiar din singular (subînțelegându-se «omeri» și «omu»), mai des prin forma reflexivă a verbului (lipsește redarea prin pers. 2 sing.): s - a c u h ę' ị t scrob [6]/25, nu s - a p u t ú t doznę'ị [9]/23, iuvę s - a c o p t păra [17]/2, s e âvde cócotu vikę'ị [27]/12, s e m o r ę' trupí [32]/1, s e c o n o s c u așâ [32]/2, spure-l' tot cum s e v i n d a v ę' si-l nmęțę cum se m ę r e - n sămă'ń [17]/28; vęde ịuvę focu l o z e s c u [29]/5, ăl' p o t e zițe [36]/1, ị e l â t - a za soldata [27]/2 «(pe el) l-au luat la miliție», l'-or omu u ț i d e [4]/29. La Bartoli, din Jeiăni: s e pote ʃ i č e kum s e v a. Gartner observă p. 75: «Propozițiile italiene cu s i (= germ. m a n, franc. o n) când le traduceau Istroromânii, le redau prin reflexiv; în vorbirea neinfluențată de forma italiană întrebuințau persoana 3 sing. fără pronume».

§ 240. *Formula de politeță* se redă mai rar prin pers. 2 plur., mai des prin pers. 3 plur.: ịuvę v e ț ke meg? [29]/4; neca me l â s u durmí

ĭuvę ĭâle dormu $^{30}/_{22}$, ĭuvę ĭale vut-a sę ţirę $^{31}/_{5}$, ţe rę ĭel' vrę? $^{16}/_{53}$. La Bartoli $^{1}/_{24}$: ni anka iel' n-a vezut, iar din Susnievița: cume, veríţ oţ!

§ 240a. La Glavina întâlnim adesea verbul la singular raportându-se la un substantiv în plural: roditelĭi se rea mînĭea C. 32; mére doĭ V/18; nunţile ţire V/113; se facse cărburi Gl. V/101, îlĭ va treţe ocl'i V/59; se ţire porţi V/169; se ţire bărsele, vilele V/165. Că această particularitate nu aparţine numai graiului lui Glavina se vede din faptul că o găsim şi la Ive 12: nu se prinde svićele «nu se aprind lumânările». Aceste construcţii se explică ca «mă doare picioarele» «nu-mi place vorbele astea» etc. în unele regiuni dacoromâne: avem a face la origine cu un anacolut, cu schimbarea construcţiei unipersonale în personală (cf. *Dacoromania* III 773).

β) *Timpurile.*

§ 241. Asupra *prezintelui* nu-i mult de observat. Atâta doară că uneori îl întâlnim, ca şi la noi, în locul viitorului, de ex.: steptât-a docle... vire $^{4}/_{41}$ «a aşteptat până se (va) întoarce». In măsură cu mult mai mare se întrebuinţează, în povestiri, prezintele istoric în locul unui timp trecut. Inutil de a da exemple, de care se găsesc multe în fiecare bucată. De remarcat ar fi numai că acest prezinte istoric se găseşte în aceeaş frază adesea după un perfect, şi invers: męs-a si vęde $^{4}/_{34}$, męre... vezut-av... lât-av... zrnţit-a si ziăţ $^{4}/_{85}$, are frikę... e l'-a dât $^{22}/_{34}$, când-a ĭâle mes ţa lă si merăŋcu $^{28}/_{8}$, vrut-a ke se va otcupí, ma tesco-ĭ $^{18}/_{52}$.

§ 242. Deasemenea nu-i mult de spus despre *viitor*, care poate fi înlocuit, precum am văzut în paragraful precedent, prin prezinte. Numai un fapt ne pare strein: Istroromânii pot întrebuinţà viitorul şi în propoziţii introduse prin ke şi se, care în traducerea românească se încep cu «(ca) să»: lăĭe pucsa ke-l va uţide $^{12}/_{37}$ «ia puşca ca să-l ucidă», tunţe pure prevtu stolu dupa gut ke-l va spovedí $^{15}/_{36}$ «(cu intenţia) să-l spovedească», cf. $^{4}/_{39}$ $^{5}/_{31}$ $^{15}/_{1}$ $^{30}/_{31}$; voĭ, samo se m-er dă cl'uţu $^{16}/_{31}$ «numai să-mi dai cheia», ponudę' lu gospodarițe se va cumpară ţela l'epur $^{17}/_{2}$ «ofere..., să i-l cumpere», basta se m-eţ tirę' $^{21}/_{13}$ «ajunge să mă ţineţi». Tot astfel: mes-a ...ke va tal'ă lęmne Bartoli $^{1}/_{4}$ «s'a dus să taie lemne». Formele acestea ale viitorului istroromân nu trebuie cofundate cumva cu viitorul conjuctiv spaniol şi portughez (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III § 102), căci *se* deşi se poate traduce românește cu «să», nu e conjucţiunea conjuctivului, ci corespunde vechiului nostru «se» condiţional, chiar şi dacă cu timpul a devenit final, precum *ke*, deşi azi e final, la origine e cauzal (§ 255). După «dacă» şi «că» întrebuinţăm însă şi noi indicativul şi prin urmare verbul poate fi şi la viitor.

§ 243. Dintre timpurile *trecute*, a dispărut cu totul din limbă *aoristul* (perfectul simplu) și *mai-mult-ca-perfectul*. (Despre un mai-mult-ca-perfect perifrastic § 158; formele date de Gartner sunt greșite, cf. Bibliografia). In locul aoristului avem prezintele istoric (§ 241) sau *perfectul*; acesta din urmă înlocuește și pe mai-mult-ca-perfectul, d. ex.: verít-a la o séliste, iuvę murít-a fil'u lu un grof $^{7}/_{4}$ «sosì într'un sat, unde murise fiul unui boier»; tot așà: furât-a «furase» $^{1}/_{2}$, a dât «dăduse» $^{2}/_{45}$ etc. Dar *perfectul* înlocuește adesea și imperfectul, d. ex.: avzít-av de tote bânzile ke vo cl'emu si c-av plăns (=plângeau) ócoli de iâ $^{4}/_{75}$, av ozivít toț ț-av fost (= care erau) ocameníț $^{4}/_{79}$, pascút-a $^{6}/_{1}$ «păștea», etc. La Bartoli $^{4}/_{41}$: când a morta verít, Martin muncât-a «mâncà».

§ 243. *Imperfectul* istroromân nu mai corespunde imperfectului nostru, ci el a primit o funcțiune cu totul nouă sintactică, care stă în strânsă legătură cu acțiunea verbală. Precum am văzut în § 234, perfectul verbelor iterative trebuie să-l traducem noi totdeauna printr'un imperfect. Invers, orice imperfect istroromân are nu numai un înțeles trecut, ci și unul iterativ, astfel că imperfectul unui verb sau perfectul formei lui iterative se pot întrebuința, pe cât se pare, cu același înțeles: iâ vâvic misliia de ie si pletivę'it-a $^{10}/_{4}$ «ea se gândeà mereu la el și împleteà mereu». De aceea aflăm imperfectul mai ales după vâvic și saki și traducâdu-l românește exact, trebuie să adăogăm un «mereu, de câte ori, tot, totdeauna» sau «obișnuià să...»: nigdar nu veriia fârę $^{4}/_{50}$ «nu obișnuià să iasă», saki țe vedę'ia, ăl' oslobodiia $^{4}/_{79}$, căn veriia vrun siromâh la ie, ăl' davęia un sold, doi $^{13}/_{12}$ «de câte ori venià, obișnuià să-i dea», veriia câsę $^{23}/_{9}$ «obișnuià să se întoarcă acasă», lu sę fil'e davęia $^{29}/_{2}$ «îi da totdeauna», etc. La Weigand II p. 123: kǫnd fięia kǫsę, biveia bolen «so oft ich zu Hause war, war ich krank». La această deviare sintactică a imperfectului istroromân poartă vina, probabil, tocmai forma davęia, care puteà fi considerată ca aparținând unui iterativ davę'i = slav. davati (iterativul lui dati). Intr'un singur caz găsim formarea — pleonastică — a imperfectului dela un verb iterativ: viravęia $^{4}/_{44}$ «venià mereu» (alături de imperfectul veriia și perfectul compus al iterativului verivę'it-a) De altfel imperfectul istroromân pare a fi un timp care e în stingere și, după mărturisirea lui Belulovici, dela multe verbe el nu se întrebuințează de loc, ci e înlocuit sau prin perfectul compus al formei iterative sau prin imperfectul altor verbe. Astfel de la fi, imperfectul întrebuințat de Belulovici e bivę'ita m, iar cerându-i să-mi conjuge pe zițe la imperfect n'a știut să-l formeze. Formând eu un zicavęiam mi-a spus că «nu-i sună bine» și că el întrebuințează numai cuvintavę'iam. Această mărturisire stă în contrazicere cu părerea lui Weigand I 247 că: «tous les verbes peuvent former l'impf. de cette mainère, pour exprimer surtout l'action réitérée».

γ.) *Modurile.*

§ 244. Asupra *indicativului* nu e nimic de observat. Tot astfel asupra *imperativului*, despre care de altfel am arătat că poate fi înlocuit prin infinitiv în forma afirmativă (§ 237) și care a fost substituit totdeauna prin infinitiv în legătură cu negațiunea (§ 155). Despre celelalte moduri întrebuințate cu înțeles imperativic va fi vorba în cele următoare.

§ 245. Prin faptul că în dialectul istroromân *conjunctivul* a devenit identic ca formă cu indicativul (§ 154), el e și mai dependent decât la noi de conjuncțiune, care singură mai e în stare să exprime modul. (Despre forme excepționale, fără conjuncție, § 154). Ca la noi, avem conjuncțiunea s e și, în concurență cu ea, având tendința să o înlocuiască cu totul, conjuncția n e k a; uneori în aceeaș frază amândouă: vo rogę n e c a-l l ă i e si s e nu s p u r e $^{10}/_{41}$. Și combinația n e k a s e spune (cit. spunę') e atestată la Sajovec. Întrebuințarea conjunctivului nu diferă de dialectul daco-român; ajunge să dăm câteva exemple (între ele și câteva cu funcțiune de imperativ): n e c a v i r e $^{13}/_{26}$ «să vie!», n e c a f i i e $^{3}/_{36}$ «să fie!» s e v e d u $^{16}/_{31}$ «să văd», cf. $^{19}/_{24}$ $^{19}/_{26}$ $^{2}/_{24}$ $^{2}/_{35}$ zițe... n e c a s e s c u n d e $^{5}/_{4}$, cf. $^{6}/_{26}$ $^{8}/_{3}$ $^{6}/_{28}$ $^{8}/_{36}$ $^{9}/_{32}$ $^{10}/_{8}$ $^{10}/_{18}$ $^{12}/_{24}$ $^{23}/_{28}$ $^{24}/_{2}$ $^{29}/_{8}$ $^{40}/_{11}$, la tremes n e c a căsa p o m e t ę' $^{5}/_{5}$, cf. $^{5}/_{11}$, căpțete n e c a nu te vrur b u s n ę' $^{6}/_{8}$, ło-i cavtă s e si tu viri $^{16}/_{18}$, cl'eme-l' n e c e v i r u $^{11}/_{5}$, rogę-l n e c a - ț d ă i e $^{18}/_{36}$, a vrut n e c a țiia căpu z l o m ę' $^{20}/_{19}$, trebe s e f i i e $^{17}/_{45}$, pus-a n e c a s e c o ț e $^{20}/_{6}$, țire măra pre zep s e nu-l' c ă d u $^{23}/_{3}$, ăm-ń-a dât un băt n e c a m e ă p a r u $^{24}/_{3}$, l-oi dă, samo n e c a m e l ă s u durmì $^{30}/_{22}$, pure... durmír, n e c a tărdo d o r m e $^{30}/_{23}$ etc. — Remarcabilă e întrebuințarea lui k e, în propoziții obiective, și dacă urmează n e k a: ie-l rogę... k e n e k a-l' odprostí $^{16}/_{67}$ «îl roagă (că) să-l ierte», m-ń-a dât urdin k e n e k a pu ŋ' g $^{5}/_{9}$, zițe ke se iă rodire, k e n e c a-l' cl'emę $^{19}/_{31}$, zițe ke ĭuvę-i.., k e n e c a vire $^{12}/_{45}$. — Despre infinitiv în locul conjuctivului dacoromân § 235.

§ 246. Afară de indicativ, imperativ și conjuctiv, mai putem deosebì un mod pe care gramaticii români îl numesc o p t a t i v, gândindu-se mai ales la partea sentimentală cuprinsă în acest mod, iar cei streini c o n d i ț i o n a l, având în vedere ideea unei condițiuni ce e la baza lui. Nici una dintre aceste numiri nu mi se par destul de precise și nici altele ca p o t e n ț i a l, d u b i t a t i v, e v e n t u a l nu se potrivesc decât în parte. De aceea am ales numirea generică: modul *restrictiv*, care se potrivește în toate cazurile, întrucât vorbitorul, întrebuințând acest mod, face totdeauna o r e s t r i c ț i e: enunțând ceva, în mintea lui există totdeauna un «dacă» sau «dară» exprimat sau neexprimat. Când zic «aș cântà» în mintea mea există *nesiguranța* sau *indoiala* că voi cântà; din punct de vedere sentimental am exprimat *dorința*, *voința* sau *putința* de a cântà, din punct de vedere gramatical propoziția aceasta e necompletă, căci trebuie să-i urmeze un «dacă» (m'ați ascultà) sau un «dar» (nu

mă ascultați), deci o *restricție*. Firește că această restricție în mintea vorbitorilor diferă dela individ la individ. Un om cu fantazia vie, care e obișnuit să vadă icoane clare, va zice «cânt, dacă mă ascultați», spre deosebire de altul, mai scrupulos în felul său de a gândi, care cugetându-se la toate împrejurările care pot determină o acțiune, va zice «aș cântă dacă m'ați ascultă». Cu alte cuvinte: pentru unul conjuncția «dacă» este de ajuns spre a exprimă raportul de condiție și efect între ascultare și cântare, pentru altul claritatea cere ca acest raport între cele două acțiuni să fie exprimat și printr'un mod verbal. Aceeaș observare ca la indivizi putem s'o facem și la grupele de indivizi care alcătuesc o limbă sau un dialect. In cazul nostru, Istroromânii întrebuințează modul restrictiv în măsură neasemănat mai mare decât Dacoromânii.

Dar și în altă privință se deosebește dialectul istroromân de al nostru. Noi nu putem exprimă restrictivul decât pentru un timp prezentic (aș cântă, dacă...) sau trecut (aș fi cântat, dacă...); când avem a face cu un viitor, trebuie să alegem indicativul (voiu cântă, dacă...). Cel mult dacă atunci, când îndoiala, nesiguranța etc. fiind prea vii în mintea noastră și neputându-ne mulțumi cu modul realității (indicativul), luăm refugiul la o circumscriere greoaie cu viitorul verbului «a fi» + conjuctivul: de v a f i s ă m o r, să mă îngropați în... Istroromânii au dimpotrivă, pentru viitorul restrictiv, o formă verbală proprie (care odinioară există și la noi), deosebită de prezintele și trecutul restrictiv prin faptul că nu e compusă, ca acestea, cu un verb ajutător.

§ 247. *Prezintele* și *trecutul restrictiv* se întrebuințează înainte de toate în *perioade ireale*, ca la noi: ị o s e r ę s d u ț e, r ę s a c a ț ă $^{5}/_{22}$ «dacă aș duce, aș primì», se nu r ę s f o s t s t ă, te r ę ị f o s t o t o p ì $^{7}/_{40}$ «de n'aș fi fost eu, te-ai fi înecat». Raportul condițional, atât de pregnant în aceste exemple și indicat în de ajuns prin conjuncția s e, nu e tot atât de limpede în o mulțime de alte exemple, pe care noi le traducem cu alte construcțiuni. Astfel sunt înainte de toate cazurile în care noi redăm pe *se* + *restrictivul* istroromân prin *să* + *conjunctivul* dacoromân. Nuanța modală cuprinsă în formele istroromâne se poate redà la noi prin «să facă bine să...» sau, în propozițiile negate, prin «să nu cumvà să...»: m-a rugât ke s e r ę s d u ț ę $^{5}/_{20}$ «să fac bine să duc», mes-av întrebă ke s e-l r ę l ă sluzí $^{8}/_{19}$, cf. $^{10}/_{22}$ $^{22}/_{3}$, zițe ke s e r l ę, d ă $^{8a}/_{13}$ «să facă bine să-i dea», cf. $^{30}/_{22}$, cl'ęmę gospodăru ke s e r ę f i bur sculă-se $^{31}/_{8}$ «să facă bine să se scoale», s e r ę ț si mire z u t ă, săm siromăskę! $^{29}/_{10}$ «faceți bine și mă ajutați și pe mine!». mésuru, s e nu me r ę s p r i v a r í $^{7}/_{18}$ «să nu mă înșel cumvà», vegl'ăț, s e nu r ę f u r ă $^{16}/_{16}$ «să nu fure cumvà», pure-le pre scând, s e nu le r ę ị s t a r í $^{16}/_{41}$ «să nu cumvà să le prăpădești», a vut frikę s e nu-r l ę tal'ă $^{22}/_{29}$, măịo, s e nu r ę ị tu s c u t ă ali c a p t ă! $^{30}/_{7}$ «să nu cumvà să asculți sau să te uiți!»

In alte cazuri noi îl traducem pe *se* + *restrictivul* istroromân prin

doar + *viitorul* sau chiar prin *gerundiul* dacoromân: s-a zmislít ke męre pre lume s e s e r ę p u t ę' otcupí $^{18}/_{11}$ «doar se va puteà răscumpărà», n-am vezút s e r ę t r ę ţ e $^{30}/_{12}$ «n'am văzut-o trecând».

Dar conjuncţia «se» poate şi lipsì. *Voinţa*, cuprinsă chiar în verbul modal «a voì», care serveşte ca verb ajutător, iese uneori în mod distinct la iveală: ziţe... ke r ę m ę r e vedę' dupa ţiel' $^{8}/_{13}$ «că vrea să meargă», zicu ke r ę d u r mí $^{13}/_{21}$ «că ar vrea să doarmă», m-r ę ţ i v i n d e $^{16}/_{29}$ «n'ai vrea să-mi vinzi ?» *Dorinţa* se cuprinde în exemple ca: d e ţi s e r ę v e d e à ! $^{18}/_{45}$ «de ţi s'ar părea !» *Putinţa* în exemple ca: se ganescu cum r ę-vo p r i v a r í $^{19}/_{23}$ «cum ar puteà-o înşelà», fost-a un hip ânţa e ât hip r ę f o s t f i ă n âţę lume $^{31}/_{1}$ «iar în momentul următor puteau fi...», r ę-vo c o n o s t e cârę-ţ $^{36}/_{1}$ «o poţi cunoaşte care-i». Raportul modal dispare aproape cu totul în traducerea românească în exemple ca: nu captà nuntru, ke ţo t e r ę s v e d ę' $^{26}/_{13}$ «am să te văd», nu stiie ăns ţe r ę f â ţ e $^{30}/_{29}$ «ce are să facă», ţa r ę v e r í $^{36}/_{1}$ «are să vie».

§ 248. *Viitorul restrictiv*, pe care noi trebuie să-l redăm prin viitorul indicativ — cel mult dacă indicăm raportul modal printr'un «cumvà» sau «eventual» — îl aflăm mai ales după conjuncţiile s e «dacă», d o c l e «cât timp, până când» şi după c ă n (d) cu înţelesul de «în caz că...»: s e s e o b r n i r e, va ocamení $^{4}/_{70}$ «dacă se va întoarce cumvà, se va preface în stâncă», s e t e b u s n i r e, tu me ver utà $^{6}/_{8}$, s e n u t e z u t â r e, sa-ţi tesco $^{18}/_{13}$, s e ţâ r o d i r e, ke neca-l cl'ęmę $^{19}/_{34}$, cf. $^{8}/_{44}$ $^{12}/_{21}$ $^{16}/_{12}$ $^{18}/_{28}$ $^{19}/_{5}$ $^{21}/_{7}$ $^{21}/_{8}$ $^{28}/_{6}$, etc., ămnę d o c l e v e r i r i $^{4}/_{74}$ «până vei sosì», ţo, d o c l e n u f i n í r, n-oi męre ćâ $^{22}/_{31}$, d o c l e - c o d ă r f a c u r i $^{29}/_{12}$, cf. $^{4}/_{35}$ $^{4}/_{60}$ $^{4}/_{69}$ $^{40}/_{16}$, etc., c ă n v e r i r i-n ţela loc, nu utâ $^{4}/_{74}$ «în caz că vei ajunge în locul acela...», s-a pogodít asâ: c ă n p r i k i n i r e biţu, neca męre acâşę din ât $^{5}/_{1}$, c ă n ţeva z e s l u z í r, ţ-oi tremęte $^{12}/_{1}$, cf. $^{4}/_{90}$ $^{6}/_{31}$ $^{8}/_{5}$ $^{16}/_{67}$ $^{23}/_{24}$ $^{37}/_{2}$, etc. După m â ń ć e n e g o «înainte de a...» avem: morę' trei vote lu câlu pótcovele gambię' ţi, m â ń ć e n e g o coló v e r i r e $^{4}/_{61}$, dar: m â ń ć e n e g o v a m ę r e $^{12}/_{21}$.

Fără conjuncţiune viitorul restrictiv e tot atât de frecvent: viro me vegl'â ţa nopte ţe me z e c o p ę ţ r u $^{3}/_{2}$ «când va fi să mă îngroape», ţa ţe t e p o m i s l i r i, vei vę $^{6}/_{8}$ «orice-ţi va trece (s. ce ţi-ar trece) cumva prin gând, vei avea», cf. $^{4}/_{50}$ $^{5}/_{15}$ $^{9}/_{13}$ $^{9}/_{26}$ $^{12}/_{13}$ $^{17}/_{3}$ $^{17}/_{10}$ $^{18}/_{15}$ $^{18}/_{56}$ $^{20}/_{15}$ $^{21}/_{2}$ $^{23}/_{4}$ $^{39}/_{4}$, etc.

3. CONJUNCŢIA.

§ 249. Conjuncţiile istroromâne se deosebesc întrucâtva de cele dacoromâne, atât ca material lingvistic — întrucât unele din cele mai răspândite conjuncţii dacoromâne lipsesc, iar în locul lor au intrat în dialect conjuncţii streine — cât şi ca funcţiune — întrucât unele din conjuncţiile vechi au păstrat o funcţiune pe care nu o mai au cele dacoromâne, iar altele şi-au schimbat funcţiunea în cursul timpului. Fără

de a relevà toate particularitățile istroromâne, vom arătà în cele următoare câteva din deosebirile principale, rămase nediscutate în paragrafii precedenți. Notăm la acest loc că între conjuncții considerăm și adverbele și prepozițiile cu funcțiune conjuncțională.

Legătura fără conjuncție — dacă facem abstracție de întrebuințarea infinitivului în locul conjunctivului (§ 235) și de legarea numeralului cu substantivul următor fără prepoziție (§ 223) — e rară (cf. cazurile de acuzativ cu infinitiv citate de Popovici I 111). Astfel lipsește «ke» după verba sentiendi în propoziții obiective: vilele s-a crezút ăn betărę vręme, fost-a semidee $^{31}/_{1}$ (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III, § 535), cf. la Popovici II $^{52}/_{28}$: potle verit-a lui, moreit-a męre ăn voiscę «apoi i-a venit lui [veste] [că] a trebuit să meargă la războiu». Dimpotrivă, mai des e cazul propoziției obiective începând cu k e și când verbul de care depinde rămâne neexprimat: s-a obrnít si [zițe sau vręse] ke męre fârę $^{37}/_{2}$. Repetarea conjuncției o avem în: k e iel k'au mnat Bartoli $^{2}/_{8}$.

§ 250. Conjuncția *copulativă* — între două părți egale sau diferite — ale propoziției sau între două propoziții — cu același subiect sau nu — este s i «și», mai rar *e* (§ 252): țâțe s i mâia $^{40}/_{1}$, trgovățu fost-a un úcodlac s i cúmnatru lui ganę' e ie-l' zițe $^{37}/_{1}$. Într'un exemplu întâlnim și pe d e cu funcțiunea aceasta: ie l'-a zis: «mâio, te ć-am zis?» d e ie tunțe s-a facut un divl' zelcńâk si scoțit-a $^{30}/_{8}$. Ca la noi, avem și un c u copulativ (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III, 218), chiar după particula comparativă: ca si ozeńa c u nevęsta $^{18}/_{49}$ «ca mirele și mireasa». Uneori și adverbul p a c are funcțiunea unei conjuncții copulative: pripravę', p a c l'-oi dute $^{26}/_{12}$ «pregătește și (= după aceea) îi voiu duce».

§ 251. Dintre conjuncțiile *disjunctive* s'au pierdut toate («sau», «au», «ori», «săvai») și în locul lor avem: a l i și o: se fâțe ca si sorețu a l i musca $^{33}/_{1}$, repetat: a l i l'-oi oslobodí, a l i voi murí $^{4}/_{72}$; o crâl' u furâ, o damarețę za glâvu ií $^{16}/_{12}$. Când propozițiile sunt negate avem: n u... n i «nu... nici» s. n i... n i «nici... nici»: n-âpisę'it... n i n-âvrut $^{4}/_{38}$, n i nu-sm fętę, n i mul'ęre $^{10}/_{6}$.

§ 252. Dintre conjuncțiile *alternative* lipsesc toate cele dacoromâne («iar(ă)», «dar(ă)», «însă», «ci», «decât», «cu-toate-astea», «totuș» «când colò») și în locul lor avem pe vechiul *e*, care adesea ocupă — ca «iar(ă)» al nostru — un loc intermediar între copulative și alternative, pe a l i «dar», pe n e g o, n o g o (slav) «ci», pe m a (balcano-slav) «dar», pe t o t u r o «totuș, cu-toate-acestea» și pe i n v e ț e (ital.) «când colò»: e iel' zicu: «durmì? e țe, nu tu vezi ke noi mezén câ?» $^{2}/_{6}$ «iar ei zic: să dormi? dar ce, nu vezi că noi iești?» — tesco ć-e a l i ănmęțę-te $^{19}/_{12}$ «ți-e greu. Dar învață-te»; — n-â vrut nis pisę'i, n e g o steptât-av $^{4}/_{44}$ «n'a vrut să scrie nimic, ci a așteptat», zis-a ke n-â vezút nis, n o g o ke-ntrębę vaimeboize $^{18}/_{13}$ «a zis că n'a văzut nimic, ci că cere pomană»; — ăsno siromâs, m a Domnu știie de țe familiie ăi $^{4}/_{35}$ «sântem săraci, dar Dumnezeu știe din ce neam e»; — va beń,

ịo ţ-oị dâ t o t u r o te ân $^{22}/_{33}$ «nu face nimic, eu îţi voiu da totuş anul tău»; — or ganę'ị: «vezi, ţa-ị ịe»; e invețe ren fi noị $^{3}/_{6}$ «vor zice: vezi, acesta e el ! şi când colò vom fi noi». La Bartoli avem din Jeiăni: poc, m a nu voị, sau: poc, p a c nú voị, apoi: ne ịo, n e h (= nego) tu «non io, ma tu» şi: ịe-i bolen a l i va nca čuda živí «dar va mai trăi mult». La Weigand II găsim şi exemple de s e n u cu funcţiune adversativă (după o propoziţie negativă) ca în celelalte limbi romanice: vinde nu l-oị, s e nu lasọ ve l-oị «verkaufen will ich es nicht, nur (= wenn nicht) verleihen (= lassen) will ich es euch» $^{4}/_{10}$; ịe n-a lukrọt brodu, s e nu basẹrikẹ «er hat kein Schiff gebaut, sondern eine Kirche» $^{5}/_{1}$, cf. $^{5}/_{2}$; tot astfel la Tercovici (ap. Bartoli, P. 91): nu se zire tabâku s e n u šoldi «nu se ține tutunul, ci banii».

§ 253. Dintre conjuncţiile *concluzive* lipsește «deci», «aşà dară», «de aceea», iar din cele cu înțeles temporal, «(a)poi» şi «atunci» nu se întrebuinţează decât în funcţiune adverbială. In locul lor apare d o η k e, d o η k i (slavo-ital.) «deci» $^{6}/_{5}$, $^{16}/_{57}$, p a c (slav.) «de aceea» $^{8}/_{14}$, z a (slavo-ital.), cu înțelesul neologismului nostru «or» şi, după propoziţii condiţionale, a l o r a (ital.) $^{32}/_{3}$ şi s a $^{3}/_{4}$, a s â $^{20}/_{20}$.

§ 254. Dintre propoziţiunile s e c u n d a r e, cele *subiective* şi cele *obiective* sunt introduse, ca la noi prin «că» (k e) şi «să» (s e şi n e c a), lipsind vechiul «cum» şi urmaşul acestuia «cum că». A da exemple e de prisos; în schimb vom relevà câteva abateri. Inainte de toate avem unele verbe care se construesc cu k e, pe când noi la construim cu «să», şi invers, de ex. după verbele «a aşteptà şi «a vreà»: s t e p t â t - a v k e va finì $^{4}/_{59}$ «a aşteptat să isprăvească», s t ę p t ę k e-l' duțe muηkâ $^{22}/_{16}$ «aşteaptă să-i ducă», ịuvẹ v e ţ k e meg? $^{29}/_{4}$ «unde vreți să merg», v r u t - a k e se va otcupí $^{18}/_{52}$ «a vrut să se răscumpere»; când verbul ă n t r e b â are înțelesul de «a rugà», el se construește cu n e c a (sau cu z a + inf.): ịo-m ăntrebât n e c a me lâsu durmí $^{39}/_{2}$, cf. $^{19}/_{27}$ $^{29}/_{8}$, ntrebu za durmí $^{12}/_{22}$. Tot astfel la Bartoli din S.: voị k e tu mărănči «vreau să mănânci». Când — după verba dicendi — propoziţia obiectivă cuprinde în acelaş timp o provocare sau o condiţie, aflăm, afară de conjuncţia s e sau n e k a, şi conjuncţia declarativă (k e), pe care noi de obiceiu n-o mai exprimăm: zițe k e s e nu-l' fiie rusire $^{4}/_{18}$ «zice să nu-i fie», te rogu k e n e c a nu meri reηće $^{4}/_{66}$ «te roagă să nu mergi» cf. $^{4}/_{63}$ (alături de: posńescu rugă-vo n e c a le spure $^{4}/_{58}$ cf. $^{12}/_{31}$), m-ń-a dat urdin k e n e c a puηg $^{5}/_{9}$ «mi-a poruncit să pun»; ie-v ntrebavẹ'ịt k e s e stiie vrur $^{9}/_{25}$ «el a întrebat dacă ştie pe cineva», cl'ęmẹ gospodâru k e s e rẹ fi bur sculâ-se $^{31}/_{8}$ «chiamă pe stăpân (rugându-l), să facă bine să se scoale (propriu: că dacă ar fi bun să se scoale)», captât-a ke se-l rẹ putẹ' obrní $^{10}/_{25}$ «a căutat să-l poată întoarce cumva (propriu: că dacă l-ar puteà întoarce)». Ca o contaminare între «îi e frică că....» şi «îi e frică să nu...» se poate considerà construcţia: âre frikẹ k e s e n u-rlẹ tal'â $^{22}/_{31}$.

§ 255. Dintre conjuncţiile *finale* lipsește vechiul «cum», «de» şi compusele «ca să» şi «pentruca»; avem însă pe «să» (s e) şi, spre deosebire

de noi, avem și un k e cu înțeles final. Exemple: ncl'is-a usa s e io nu mărăηc $^{31}/_{5}$ «a închis ușa (ca) să nu mănânc»; l'-av scuns țăsta fetę, k e măia nu vo vęde $^{4}/_{81}$ «(ca) să n'o vadă», mes-a cu ie k e - l mere vinde $^{17}/_{1}$, dę-m svilost k-oi vo vreda fărę zvadí $^{23}/_{27}$ «ca s'o scot repede afară», zutę-m trlí, k e ren-o cață $^{5}/_{31}$ «s'o prindem». Precum arată exemplul acesta din urmă, funcțiunea lui k e e la origine cea cauzală: «ajută-mi să fugim, că o vom prinde» e ideea originală, în care intră la început, ca notă accesorie, «intenția» de a prinde fugind; cu timpul nota accesorie devine cea principală: lăie pucsa ke-l va utide $^{12}/_{37}$ «ia pușca ca să-l omoare». Tot astfel k e la origine e cauzal în: io l'-am ratăt farira k e ren cuhę'i pulentę $^{29}/_{3}$ care însemnă la început «fiindcă vom fierbe» și numai mai târziu «ca să fierbem». De asemenea avem două idei în același timp, cea finală și cea condițională, în combinația k e s e: io-m verít k e s e-m rei o fil'e dă $^{26}/_{2}$ «am venit să-mi dai = am venit cu intenția să-ți cer o fiică, dacă mi-o dai».

§ 256. Dintre conjuncțiile *cauzale* lipsește un corespondent al lui «căci» și compusele «pentrucă» «fiindcă», «de-oare-ce», «de-vreme-ce». In schimb avem pe k e și compoziția d e k e (la Ive 5 și: d i n k e «perchè»), p e r k é (ital.), z ă s t o (k e), d i n z ă ț (e) precum și simplul z a (slave) apoi: u i m e - d e - ț a k e. Exemple: fost-av nenavidne pre iă k e iă-i maritătę si c-av rodít $^{4}/_{32}$ «au fost invidioase pe ea, că e măritată și c'a născut», ț-ă verít, d e c-are iηkę vręme $^{18}/_{56}$ «de ce-a venit, având (= de-oare-ce are) încă vreme», nu te cutezi oboní, p e r k é ver văl'e ocamení $^{4}/_{66}$ «să nu te întorci cumva, căci te vei preface îndată în stâncă», z ă s t o io nu săm că $^{8a}/_{7}$ «fiindcă eu nu sânt cal», neca dormu col'ę, z a - s t o k e nu-i bire-mnă $^{24}/_{2}$ «că dorm acolo, de-oare-ce nu-i bine să umbli», z ă s t o lui tezăc ke nu stiie $^{5}/_{25}$ «căci muncitorul lui nu știe», vo castigę' Domnu d i n z ă ț-a facút slăbo $^{6}/_{33}$ «o pedepsește fiindc'a făcut rău», păs că cu ie, z a io vedu ke tu-m rei păra poidí $^{17}/_{7}$ «pleacă de aici cu el, căci eu văd că...», nu verija fărę, u i m e - d e - ț a k e ie vâvic mislít-a $^{4}/_{50}$ «nu ieșia niciodată afară, din cauză că se gândeà mereu».

§ 257. Dintre conjuncțiile *temporale* s'a păstrat c ă n (d), pe care-l întâlnim și în compoziția d e c ă n (d) cu sensul «după ce»; lipsește în textele noastre «cum» (cf. însă la Weigand I 253: k u m a avut fome «comme il avait faim»), vechiul «ca» (cf. însă la Ive 8: d e k a murí vei face pamete «dopo la morte farai giudizio», care arată clar elementele constitutive ale lui «dacă» al nostru, despre care cf. acum N. Drăganu în *Dacoromania* III 251 ș. u.) și compusele «îndată-ce», «cât-ce» (cf. însă la Maiorescu 90 fraza auzită dela o fată pe drum între Brdo și Grobnico: c ă t - c e eșiți dicia foara, șubito vedeți Berdo), «abiă că», «după-ce» (atestat de Bartoli din mai multe comune: d u p a č e av facút J., d u p a č e am muncât B. etc.), «până-ce», «pe când», «până când», etc.; lui «înainte ce» îi corespunde m ă ή é n e g o; împrumuturi nouă sunt: d o c l e (slav.) «cât timp, până când, până a nu,

înainte de», p o c l e şi p o t l e (slav.) «după ce, după aceea, apoi, atunci», p e n a c ă n (d) (ital.) «abiă (că)». Exemple: c ă n d - a ie verít, flât-av $^{4}/_{45}$, d e c ă n d l-a zgrebít, lât-a bițu $^{5}/_{6}$ «după-ce l-a zgâriat, a luat biciul», morę' gambię'i, mâńće n e g o verire $^{4}/_{61}$ «înainte de a sosì», d o c l e zivirno, ren-o țirę' $^{4}/_{66}$ «cât vom trăi, vom țineà-o», av strasít cu câpu d o c l e l'-a uzda cazút $^{31}/_{6}$ «până i-a căzut frâul», d o c l-a ie verít, ie pl'erdavę'it-a $^{8}/_{30}$ «înainte de a fi venit, el pierdeà mereu», p o c l e iel' murít-a, iel' a zivít scupa $^{4}/_{51}$ «după ce au murit, ei au trăit împreună», țesći fețór, p e n a c ă n-a fost nascút, iel' a virít hitíț $^{4}/_{51}$ «abiă s'au născut și au fost aruncați».

§ 258. Dintre conjuncțiile *modale*, avem înainte de toate dintre cele *comparative* pe c a, care la Istroromâni apare totdeauna în legătură cu s i («ca și»), și care, ca în limba veche românească, poate servì și spre a legà două propoziții, are deci și funcțiunea lui «precum» al nostru: io-m durmít c a s i âńelu $^{13}/_{30}$ «am dormit ca un înger», ie fost-a c a s i lor țâțe $^{4}/_{52}$ «le-a fost ca un tată», nelozę' c a s i l'-a urdinę'it $^{8}/_{6}$ «ațâță (focul) precum i-a poruncit». De asemenea îl întâlnim pe c u m, și în corelație cu a s â, fără însă să fie întrebuințate compusele «după cum», «precum», și — când e vorba de o comparație posibilă — «ca cum»; în locul acestuia din urmă avem c a s i s e «ca și când»: c u m ai tu me frâte zdroțę'it, asa voi io tire $^{31}/_{7}$ «cum ai lovit tu pe fratemieu, așa te voiu lovì eu pe tine», mes-av dila use ănzdolu, c a s i s e vę sto caroțe męre $^{21}/_{8}$ «ca și când ar merge o sută de căruțe».

Când avem a face cu propoziții în care se exprimă o urmare sau un efect, întâlnim, ca la noi, conj. k e, lipsind însă «încât» și «de»: țe stii bedast k e boii ncrunesti? $^{5}/_{17}$ «ce, ești nebun de încununi boii?» va fi poledito k e cu câlu n-er putę'-nreńće $^{4}/_{77}$ «va fi ghețuș, încât nu vei puteà înaintà cu calul». La comparative am văzut (§ 221) că se întrebuințează d e și n e g o, lipsind «ca» și «decât». Ca prepoziție legătoare între cuvintele comparate avem, mai rar, și prepoziția slavă z a (care corespunde și de altfel lui d e al nostru): va fi tare z a pâtru de iel' $^{9}/_{13}$ «va fi tare ca patru inși».

§ 259. Dintre conjuncțiile *condiționale (hipotetice)*, lipsește «dacă»; s'a păstrat însă înainte de toate vechiul s e și avem, ca la noi, pe c ă n d, (amândouă construite cu indicativul sau cu restrictivul); s e, și tot astfel d e cu restrictivul, se găsesc și în propoziții exclamative care exprimă o dorință. (M a c a r d e a r e i n t r a ț i g a r i i i n c a s ă, n o i n u l i v o m a p ă r a Maiorescu 85 ar fi un caz de d e «dacă» în afară de propoziții exclamative; cred însă că această întrebuințare a lui d e e dacoromânism; la Tercovici ap. Bartoli P. 58 aflăm, în propoziții exclamative m a g a r i k e raș fi bogât! «măcar de-ași fi bogat!»). Exemple: s e stiie, neca spure $^{9}/_{28}$ «dacă știe, să spună», męre-ntrebă s e-s cunteți $^{40}/_{1}$ «dacă-s mulțumiți», s e reș dutę, reș acată $^{5}/_{21}$ «dacă aș duce, aș primi», s e te busnire, tu me ver utâ $^{6}/_{8}$ «dacă te va sărutà, mă vei uità», s e reț si mire zutâ! $^{29}/_{10}$ «faceți bine și ajutați-mă și pe mine!» d e ți se rę vedę' nęgrę! $^{18}/_{45}$ «de ți s'ar părea neagră!» c ă n d

ăi strigę, neca zâțe $^{31}/_{16}$ «dacă-i strigoaică, să zacă», c ă n veriri-n ţela loc, nu utâ $^{4}/_{74}$ «dacă vei veni în locul acela, nu uita».

§ 260. Dintre conjuncțiile *concesive* avem numai pe m a g a r i, corespunzând lui «măcar» al nostru; lipsesc «deși», «chiar», «cutoatecă».

§ 261. Conjuncții *relative* nu avem, căci «de» cu această funcțiune lipsește. Adverbul ţ u v ę «unde» are uneori funcțiune de conjuncție relativă. De relevat ar fi numai că pron. rel. ț e apare și el în funcțiune conjuncțională; astfel, după noțiuni temporale, el corespunde unui «când» sau «dupăce»: ța sęrę ț ę s-a-nsurat $^{15}/_{6}$ «în seara când sa'nsurat», cf. prvi ț e $^{18}/_{45}$, âtę-zi ț e sa-nsurât $^{12}/_{1}$ «a doua zi dupăce s-a'nsurat»; valoarea unui «pe cât» o are în: ţe-l' zițe: ț e ţo stivu, ne l $^{15}/_{29}$ «îi zice: pe cât știu eu, nu !» etc. Și în compoziția p r e č e = «pentrucă» se simte încă înțelesul pronumelui relativ: dât l'-a... corbâ ću p r e ć e l'-a durât fęta Popovici II $^{79}/_{4}$ = pentrucă i-a adus fata (= pentru care i-a adus fata).

§ 262. In sfârșit să amintim că propozițiile *interogative* sunt foarte adesea introduse de particole întrebătoare. Mai ales ne bate la ochi ț e, care se întrebuințează în parte ca «ce?» al nostru, în parte ca indiferendul «oare?» «au?» — apoi s a, care și el a pierdut din înțelesul său pregnant de «așà»; uneori le aflăm pe amândouă: s a ț e. Lui «de ce?» «pentruce», «la ce» îi corespunde, ca la noi, simplul ț e sau (d i n) z a ț (e); c u m se întrebuințează în întrebări exclamative și cu funcțiunea lui «ce» al nostru; avem însă și cazul invers. Exemple: zițe: «ț e, mire, sírota, ver lasâ iența?» $^{4}/_{81}$ «ce, pe sărmanul de mine mă vei lăsà aici? «ț-ai verít?» $^{22}/_{6}$ «(ce?) ai venit?» gospodăru-l-ntrębę ke ț e-ţ ţâdn, ke ț e-ţ zâlostăn ţevâ $^{22}/_{18}$ «că oare e supărat, că oare e trist cumvà?» s a cum ăţ? $^{22}/_{9}$ «ei, cum e?» s a ț-ai verít? $^{5}/_{19}$ «ai venit?» s a ț e urę? amindó, amindó! $^{17}/_{37}$ «cum una? (firește că pe) amândouă!» s a ț e, nu ne cunoști? $^{21}/_{11}$ «au nu ne cunoști?» s a ț e știi ţâdn? $^{18}/_{23}$ «ești supărat cumvà?» l-ai-ntrebât ke ț-a verít? $^{18}/_{36}$ «(de) ce-a venit?» ț e ve fațęț ganę'ţ? $^{15}/_{18}$ «(de) ce vă faceți că vorbiți?» z â ț? $^{22}/_{18}$ «pentru ce?» mestre, z â - ț-ai țâsta facút? $^{13}/_{35}$ «la ce ai făcut aceasta?» l-a-ntrebât d i n z â ț nu-l' fil'u męre $^{18}/_{3}$ «de ce nu-i merge feciorul?» c u m ne ren pogodí? $^{22}/_{10}$ «cum ne vom tocmi?» c u m âre musâtę robę! $^{30}/_{21}$, «ce haine frumoase are!» ț-am zetarít căn nu l'-am ni vezút? $^{18}/_{38}$ «cum să-l fi prăpădit, când nici nu i-an văzut?»

4. TOPICA.

§ 263. Fără a intrà în amănuntele acestui capitol, nestudiat în deajuns nici pentru limba noastră literară, vom enumărà câteva dintre deosebirile mai bătătoare la ochi, observând în acelaș timp că poziția cuvintelor în frază de cele mai multe ori nu-i fixată prin legi rigide, ci vorbitorul are posibilitatea de a face nuanțe stilistice, adesea foarte greu de definit, printr'o libertate mare în succesiunea cuvintelor.

(Oricât de nefixată ar fi topica istroromână credem însă că e greşită afirmaţia lui Weigand I 248 că se poate zice: m e p o r t o a t - a w sau p o r t o á t - m e - a w sau m - a p o r t o á t).

§ 264. Deosebirea de căpetenie o avem în posibilitatea şi obiceiul de a intercală, după model slav, fel de fel de părţi ale vorbirii (şi nu numai particule ca «mai», «prea» «cam» sau forme pronominale) în *grupele fixe* pentru Dacoromâni, şi adecă avem inserţiuni

a) în timpurile compuse, între verbul ajutător şi cel predicativ: n-aị n i vut $^{1}/_{15}$ «nici n'ai avut», vor-o ţęre $^{3}/_{4}$ «o vor căutà», ţe rę ịå zell $^{4}/_{2}$ «ce ar dorì (ea)», ţ-av ị å l e ganę'ịt $^{4}/_{4}$, căn s-a m ę l e s o r ă' r pogovarę'ịt $^{4}/_{25}$, s-a ị å l e t u t e t r e ị maritât $^{4}/_{27}$, l'-or ă n v o ị s k ę o m u uţide $^{4}/_{29}$, l'-a l u s ę m u l' ę r e dât $^{4}/_{51}$, vor t e cl'emâ $^{4}/_{66}$, l'-av ţ e l a s t ă r ă ţ zis $^{4}/_{66}$, ver f o c u lozí $^{8}/_{5}$, ịo-ị ţ ị ị e dâ $^{8}/_{37}$, rlę fost i ŋ k ę m a ị m u n d ocrvaví $^{23}/_{15}$, l'-a f o m e fost $^{30}/_{20}$; chiar şi: ţ-aị d r a c u facút? $^{23}/_{23}$ «ce dracu ai făcut?»

b) între verbul modal şi infinitiv: n-a putút p r e p i ţ o r e stâ $^{23}/_{11}$ «n'a putut stà pe picioare» (dar: va morę'ị purtâ âpa $^{40}/_{15}$);

c) între prepoziţia infinitivului şi infinitiv: za c u s i r e lâ $^{4}/_{62}$ «spre a luà cu sine», za r â ţ i l e pâste $^{30}/_{19}$. Tot astfel za č a ruga Marotti (ap. Bartoli, P. 56), ma ʃa m â n č e face Bartoli $^{4}/_{36}$;

d) între negaţiune şi verb.: neca nu te v r u r busnę' $^{6}/_{8}$ «să nu te sărute cinevà», nu n i ţ ú r ă n c â s ę lasâ $^{21}/_{8}$ «nu lăsà pe nimeni în casă», nu n i ţ ú r portę muŋcâ $^{23}/_{5}$ (dar: nu-ị niţúr $^{22}/_{12}$).

e) Complementul pronominal nu trebuie să steà imediat înaintea verbului, ci poate fi despărţit de el: ţe â n ţ a ţeri? $^{30}/_{10}$ «ce cauţi aici», nu me s a m o busní $^{6}/_{11}$ «numai nu mă sărută», ịuvę me s v i ţ a stęptę $^{29}/_{3}$; chiar şi la verbe reflexive: s-ă n ţ a a t ę l u m e negańescu $^{15}/_{30}$; tot astfel complementul nedrept: ịel' ăl' d a m a r ę t ę zicu $^{21}/_{8}$. Ca la noi: n u s e ş t i e p r i k i ž i Tercovici (ap. Bartoli P. 69).

f) Când avem un verb al mişcării urmat de infinitiv, complementul pronominal poate fi despărţit de infinitivul de care se ţine în mod logic (cf. franc. le v i n t voir; hâtez-vous de l' a l l e r mettre rafraîchir): ke-l m ę r e ţęre $^{4}/_{69}$ «că merge să-l caute», l'-a m e s ţęre $^{4}/_{63}$, â t meri l'ubi $^{40}/_{9}$ (cf. însă § 266 b.).

g) Adverbul poate fi pus după alt verb decât cel de care se leagă în mod logic, când acesta are un complement drept: steptât-av o v o t ę ke va finí voịska $^{31}/_{39}$ «a aşteptat să se termine *odată* războiul».

§ 264a. La *cuvintele neaccentuate*, topica se deosebeşte deasemenea de a noastră:

a) Intrebuinţarea enclitică a complementului pronominal nu e condiţionată numai de poziţia verbului la începutul propoziţiei («veselę'-te, nu te ịâdí $^{4}/_{32}$), ca în topica veche romanică (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III § 717), ci o aflăm şi în cazuri ca: rę vrę maritâ-s e $^{4}/$, reş vrę maritâ-me $^{4}/_{12}$ (dar: tu te poţi maritâ $^{4}/_{20}$), s-av spravit

țęre-l $^{4}/_{69}$, vire si ntrębę-l $^{8a}/_{6}$, prend-a si lăt-ă l $^{23}/_{10}$, av tel' frăț obrnít-s e $^{4}/_{71}$;

b) dimpotrivă, complementul e proclitic când verbul e într'un timp compus: ję v o uțís-a $^{8a}/_{25}$ «el a ucis-o», lăt-av-o si v o zrnțít-a $^{4}/_{35}$;

c) pronumele subiect stă înaintea verbului (dar: vire o băbę si zițe jă $^{30}/_{16}$) chiar și în propoziții intercalate: a, j e ziță, a mel' gospodăr dormu» $^{21}/_{11}$ «a, zice el, stăpânii miei dorm»; în întrebări: nu t u vezi? $^{2}/_{6}$ «nu vezi (tu)?» țe j e ânța țęre? $^{21}/_{5}$; după propoziții începătoare cu adverbe (cu modificarea arătată în § 263 a): când am j o fost tirar $^{24}/_{1}$ «când am fost eu tânăr». Acest pronume subiect poate trece chiar înaintea conjuncției k e: lucrę rațunu, ie ke-j târe $^{9}/_{15}$ «face socoteala că (el) e tare», zăsto je ke-j un putnic $^{31}/_{8}$;

d) complementul nedrept pronominal stă de obiceiu înaintea subiectului pronominal: ă l' je ziță $^{4}/_{20}$ «îi zice el» (dar: jel' ă l' damarețę zicu $^{21}/_{8}$), dar după verbul «a fi»: se-j l e fome $^{11}/_{2}$ «dacă le e foame», când ăj l e vol'a $^{40}/_{14}$ «dacă le e voia».

§ 265. Dintre *grupele nepermutabile* ar fi de remarcat numai că verbul modal poate urmă și după infinitiv: spure m o r e s t i $^{4}/_{11}$ alături de: m o r e s t i spure $^{4}/_{10}$. Pe cât se pare, există tendința ca și poziția adjectivului și pronumelui atributiv înaintea substantivului să se desvolte în grupă impermutabilă: z l ă t n ę ste $^{4}/_{30}$ «stea de aur», o m ă r e sprtę $^{5}/_{18}$, m i ț cás $^{6}/_{13}$ «case mici» (dar: codri măr $^{4}/_{66}$), su d e s n ę măr $^{5}/_{21}$ «sub mâna dreaptă», s e betă'r ță̂te $^{1}/_{11}$, cu s ę l e sor $^{4}/_{14}$, m e gospodăr $^{5}/_{24}$ (dar: omu me! $^{5}/_{20}$).

§ 266. Despre poziția diferitelor părți ale propoziției ar mai fi de observat:

a) Poziția subiectului e de obiceiu, ca la noi, înaintea verbului: țela maj tiraru mes-a $^{21}/_{3}$; există însă, ca și la noi, latitudinea de a-l întrebuința și după verb, mai ales când propoziția se începe cu un adverb: o votę fost-a trej frăț $^{21}/_{1}$;

b) deosebit de întrebuințarea dacoromână e așezarea complementului drept înaintea verbului: le c o z a furę $^{3}/_{4}$ «fură-le pielea», mes-a r i b a loví $^{4}/_{34}$, mes-a b o l n i liți $^{7}/_{1}$, męre m é d i g u țęre $^{7}/_{16}$ (cf. însă § 263 f.). Topica aceasta e cu atât mai remarcabilă, cu cât Istroromânii nu cunosc prepoziția «pe» înaintea acuzativelor numelor de ființe (§ 210); după simțul nostru, în exemplul din urmă, «médigu» ar trebui să fie mai degrabă subiect decât complement drept.

5. CONSTRUCȚIUNI ELIPTICE.

§ 267. Istroromânul în general face economie în vorbire și nu mai exprimă — mai ales în răspunsuri — cuvântul care ar trebui repetat spre a completă o propoziție. Pentru simțul nostru, construcțiile acestea eliptice sunt lipsite de claritate și adesea le interpretăm greșit.

Astfel eu însumi am înțeles și tradus greșit locul $^{1}/_{15-16}$: å m u n f i l' (fiind răspunsul la întrebarea n - å ị n i v u t?) nu trebuie tradus cu «am un fiu», ci cu «am avut un fiu», căci avem a face cu o expresie eliptică în loc de a m v u t u n f i l'. Bartoli P. 93 citează din Marotti propoziția: s e s k u t a r i n u t e v a d o m n u, în care crede că lipsește infinitivul k a s t i g ę' ị și-o traduce prin: «se ascolterai Dio non ti castigherà». De fapt infinitivul care lipsește nu poate fi altul decât s k u t å, iar sensul propoziției e: dacă vei ascultà (de Dumnezeu), Domnul nu te va ascultà (= nu-ți va cere seama la judecata de apoi).

Iată câteva din cazurile cele mai obișnuite:

a) După model slav, în timpurile compuse nu se mai repetă în răspuns (sau în propoziția următoare) verbul predicativ: «ț-åị vutåt?» — «åm» $^{15}/_{12-13}$ «ce ai uitat? — am u i t a t !» rẹị mẹre? — doboto ke rẹs [scil. mẹre] ! $^{15}/_{22-23}$; vor ziví — ị̣o-i maị bire de tire [scil. ziví] $^{16}/_{6-7}$; se nu me vure ị̣e cu ț̣e hraní, m-er tu [scil. hraní], ćåćo $^{28}/_{6}$; țeru se l-aị vezút — n-å m [scil. vezút] $^{30}/_{11-12}$; zedurmít-a gospodări, ma hlapățu n-åv [scil. (ze)durmít] $^{22}/_{25}$; ver duțe la måị̣a-m. — pripravę' pac voị [scil. duțe] $^{26}/_{18}$. Felul acesta de exprimare eliptică îl găsim și când cele două verbe nu sunt în acelaș timp sau când ele nu au aceeaș formă ori când avem schimb între vorbire directă și indirectă: ị̣o gastigésc devetdesét si devet e tu inveț̣e-ị̣ tote [scil. gastigę'ị̣t] $^{14}/_{11}$; oprostę'-m ! — voị [scil. oprostí] $^{15}/_{3-4}$; ț̣e s-a-nmeț̣åt? otgovorę' k-av za calígera [scil. ănmeț̣åt] $^{16}/_{4-5}$; ai obeț̣ít ke l'-er ț̣evå tremęte si n-åị [scil. tremés] $^{26}/_{12}$. Chiar când verbul nerepețit a fost exprimat cu câteva propoziții mai nainte, el poate lipsì: ma l-an... ma l-ån-o $^{23}/_{27}$ [scil. hitít cf. $^{22}/_{24}$]. Avem și cazuri de elipsă dublă: «nu captå nuntru, ke ị̣o te rés vedę' !» — ie l'-a obeț̣ít ke nu va [scil. captå], și n-å [scil. captåt]. $^{26}/_{13-14}$. Tot astfel poate rămânea neexprimat adjectivul predicativ: se nu rẹs fost fi ị̣o, așå rẹị fost fi tu mort. Ț̣e nu-ị̣ mai bire ke-ị̣ jå [scil. mortę], carẹ-ị̣ betărẹ, nego se rẹị fost tu murí? $^{20}/_{20}$. In sfârșit verbul «face» — care are în românește funcțiune de «verbum vicarium» — poate fi omis, ca de sine înțeles: ț̣e ren de ị̣e [scil. fåte] ? $^{22}/_{24}$.

b) Mai rare sunt cazurile în care nu se repetă verbul ajutător: saturåt-ăs-a si [av] nepít $^{23}/_{17}$; ị̣el' s-a-nsuiåt si [a] na-miru zivít $^{2}/_{47}$; ị̣el' av zivít scupa si-n vrt [av] lucravę'ị̣t $^{4}/_{51-55}$; ị̣e rẹ scoț̣í pre ị̣e si [rẹ] starí-l $^{31}/_{1}$.

6. REPETIȚIA.

§ 268. Ca în multe graiuri populare, în măsură mai mare însă decât la noi, se găsește la Istroromâni, ca la Slavi, *repetiția imediată*. In sintaxă ea ar trebuì să ne intereseze numai din punct de vedere formal, întru cât cuvintele repetate se urmează în mod imediat, fără particule legătoare (spre deosebire de repetiții ca: c o l ę' si c o l ę' $^{28}/_{7}$);

capitolul acesta aparține propriu zis stilisticei, căci prin repețire vorbitorul vrea să scoată în evidență o parte a vorbirii, apăsând asupra ei, potențându-i oarecum înțelesul. Precum am văzut, repețirea unui adjectiv sau adverb însemnează o gradație a lor (§ 223 f), ca și la noi. Și tot ca în limba noastră populară găsim verbe repețite spre a arătà continuitatea unei acțiuni: m ę r e - v e r m ę r e [28]/5 «vei tot merge». Incolo repețirea se găsește mai ales în propoziții exclamative, fie că se repețește interjecțiunea: a l a, a l a, movę'-te [20]/14, i̯ å, i̯ å, te ren zutå [24]/11 — sau un adverb: d o s t a - i̯, d o s t a ! [20]/11 v a b eń, v a b eń ! [28]/8 — sau negațiunea: n u n i s oprostí ! [15]/11 «de iertat, nici vorbă !» — sau cuvântul important într'un răspuns, indicându-se oarecum că răspunsul nu mai lasă nici o îndoială, că el e aproape de sine înțeles: «amindó?» — e gospodåru-l' odgovore': «sa țe ureę ? a m i n d ó, a m i n d ó !» [17]/37 «cum una ? firește că amândouă !»; țire-i ? e i̯el' zicu: n o i sno, n o i ! [21]/10; sa țe, nu ne cunoști? — i̯ o ne, i̯ o ! [21]/11 «nu zău eu !» Inrudite cu aceste cazuri sunt imperativele repețite atât de adesea la Istroromâni: c l' ę m ę - l, c l' ę m ę ! [11]/1, p u r e țiia, p u r e ! [26]/22, o t a r ę' - t e, o t a r ę' ! [30]/6, — analog: p å s, ă m n ę ! [30]/12 «mergi, pleacă !» La conjunctivele cu înțeles de imperative să repețește numai conjuncțiunea: n e c a d o r m e, n e c a ! [19]/26 «să doarmă numai !»

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CARACTERIZAREA DIALECTULUI ISTROROMÂN

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL I.

OBSERVĂRI GENERALE.

§ 269. Rupți de trunchiul comun și izolați cu desăvârșire de connaționalii lor, Istroromânii de astăzi sunt cei din urmă păstrători ai unui dialect, vorbit odinioară de un grup însemnat de Români.

Din nenorocire limba vorbită de Istroromâni era, în epoca în care a început să fie studiată, într'un stadiu progresat de sărăcire. Trăind de mult timp înconjurați de mase numeroase de Slavi, Istroromânii au pierdut o parte mare din patrimoniul graiului lor strămoșesc. Siliți să învețe limba serbocroată — în parte și cea italiană — de care aveau necontenit nevoie în contactul zilnic cu vecinii, ei au devenit bilingui. Urmarea a fost, la o mare parte din ei, desnaționalizarea completă sau parțială. Dar chiar cei ce au păstrat încă limba strămoșească, o întrebuințează mai mult ca un graiu familiar, ca un fel de limbă secundară, de care unii se rușinează — fiind batjocoriți pentru ea de neamurile împrejmuitoare — sau ca o limbă secretă, ce le dă putința să-și comunice lucruri neînțelese de alții. Ecouri din a doua limbă, pe care o cunosc toți bărbații și cele mai multe femei, răsar mereu și în graiul strămoșesc (§ 30 b).

La sărăcirea graiului istroromân a contribuit în mare măsură și numărul din ce în ce mai restrâns al celor ce-l vorbeau și condițiile mizerabile materiale și culturale în care se găsiau. Desvoltarea unei limbi se face prin aportul necontenit al unui număr mare de indivizi, cari impun colectivității inovațiuni individuale, iar îmbogățirea ei e condiționată de progresul social și cultural al unui popor. În cătunele sărăcăciose de sub Monte Maggiore, viața se scurge monoton, dictată de aceleași griji și nevoi zilnice, care se exprimă printr'un număr restrâns de cuvinte, cu mijloace stilistice cu atât mai reduse, cu cât cei ce-și vorbesc se cunosc de mult, și cu cât din mijlocul lor nu răsar minți subțiate prin școală. Astfel izvorul principal de îmbogățire a limbii rămâne împrumutul din limba vecinilor, care înlocuește forma nouă, plămădită din materialul moștenit dela părinți. Oricât de paradoxal s'ar părea acest lucru, numărul mic al Istroromânilor este și cauza varietății — mai mult individuale decât regionale (§ 315) — pe care o observăm în fonologia limbii lor, căci paralel cu îmbogățirea prin

inovațiuni individuale, crește într'o limbă vorbită de un grup mare trebuința de a te conformà uzului general, imitând aidoma graiul celor ce prin prestigiul lor se impun colectivității și adoptând fără rezerve aceà κοινή, care e condiția de căpetenie a înțelegerii între cei ce vorbesc acelaș graiu. Când însă ești redus să vorbești cu aceiași indivizi cu cari te întâlnești de ani îndelungați în fiecare zi și pe cari îi cunoști atât de bine încât le ghicești gândurile dintr'un gest sau din mimica feții, atunci construcția exactă a frazei și rostirea precisă a sunetului nu sunt necesare și, prin urmare, neglijabile. Așà se explică bunăoară de ce diferitele feluri de a rosti pe *ș* și *s* în acelaș sat sau chiar în aceeaș familie nu împiedecă, prin omonimia ce o produc, înțelegerea între cei familiari cu acest sunet din a doua limbă pe care o cunosc. Varietatea care există în felul de a numărà al Istroromânilor dela 11 în sus (§ 132) e și ea o dovadă despre lipsa sentimentului de conformare la un uz general,

Din punct de vedere lingvistic, acest graiu în faza lui de stingere este foarte instructiv. Pentru filologia română studiarea lui este însă importantă și din alt punct de vedere. Dacă ținem seama de faptul că noi Românii nu avem texte scrise înainte de sec. XV (păstrate și acestea în còpii din sec. XVI), înțelegem că limba strămoșilor noștri în cursul evului de mijloc n'o putem cunoaște decât din compararea celor patru dialecte despărțite geograficește unul de altul cu mult înainte de apariția întâiului text românesc. Cum însă și istoria poporului român în întâia jumătate a evului de mijloc e învăluită în întuneric, însemnătatea studiului limbei noastre vechi, ca izvor principal al istoriei, crește și mai mult.

In cele următoare voiu arătà concluziile pe care acest studiu ne îndreptățește să le facem, încercând o caracterizare a dialectului istroromân din punct de vedere al desvoltării sale istorice și întemeiat pe compararea lui cu celelalte dialecte românești. Cele trei capitole următoare vor aveà de obiect deci:

Studiarea urmelor limbei Românilor Apuseni, ai căror descendenți sunt Istroromânii de astăzi;

Stabilirea locului pe care îl ocupă dialectul istroromân între celelalte dialecte românești;

Stabilirea deosebirilor în diferitele sate istroromânești.

CAPITOLUL II.

LIMBA ROMÂNILOR APUSENI.

1. CUVINTE ROMÂNEȘTI IN LIMBA SERBOCROATĂ.

§ 270. Despre limba Românilor Apuseni suntem în stare să ne facem o idee, deșî numai fragmentară, din cuvintele de origine româ-

nească intrate în limba serbocroată [1]), din vorbele românești păstrate

[1]) Despre cuvintele de origine română la Serbocroați datele cele mai bogate le avem până acuma tot în cunoscutele cercetări ale lui FR. MIKLOSICH, cu deosebire în al său EW. (*Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886), pe care se întemeiază în cea mai mare parte articolul lui I. A. CANDREA, *Elementele române în limbile slavice*, publicat în «Noua revistă română» I (1900) 399-409, precum și datele ce se găsesc la G. MEYER, AW. (*Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg 1891), în dicționarul mieu etimologic (*Etymologisches Wörterbruch der rumänischen Sprache*. I Lateinisches Element. Heidelberg 1905), în E. BERNEKER SEW. (*Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1908 ș. u.) și la I. CANDREA și O. DENSUSIANU, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București 1907 ș. u. (A-P). Câteva contribuții se găsesc la P. BUDMANI în «Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti», vol. XLV, p. 162 (între ele câteva îndoielnice, sau greșite de ex.: *bota* «boltă», *lotar* «leneș» — *boltă* și *lotru* fiind la noi împrumutate dela Slavii meridionali — apoi *faca* «obraz» din ital.), și la K. ŠTREKELJ în «Archiv f. slav. Philologie» XXVIII 481—539. Cel care în timpul din urmă a urmărit cu mai multă stăruință cuvintele de origine românească la Serbocroați e P. SKOK în diferite studii publicate în «Zeitschrift f. rom. Phil.» XXXVI (1912), XXXVIII (1914—1915), XLI (1921), «Archiv f. slav. Phil.» XXVIII (1906), XXIX (1907), XXX (1909), XXXI (1910), XXXVII (1918), «Revue des Etudes Slaves» III (1923), «Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Herzegovini» XXX (1918), în «Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino» și în «Archiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju». TH. CAPIDAN, care în «Dacoromania» II p. 677—679 a arătat câteva cuvinte românești pătrunse la Serbocroați, studiază unele din cuvintele românești pătrunse în limba serbo-croată în ale sale *Raporturile lingvistice slavo-române*, publicate în «Dacoromania» III 129—237 (cu bibliografia la p. 148—149). Lipsită de orice valoare științifică (cf. recenzia lui H. Barić în *Archiv za arban. star.* II (1924) 392—402) este cartea lui G. PASCU, *Rumänische Elemente in den Balkansprachen*, Geneva, 1924, menită să compromită colecția atât de prețioasă «Biblioteca dell'Archivum romanicum», al cărui vol. 9 din seria II-a îl formează. Intr'adevăr, autorul lipsit de cunoștințele necesare și de spirit critic, în tendința de a scoate la iveală cât mai multe elemente românești în limbile popoarelor balcanice, consideră românești o mulțime de vorbe curat slave (precum dovedește răspândirea lor în limbi slave cu care Românii n'au venit în atingere, sau considerații filologice pe care le puteà ușor aflà la Miklosich și Berneker și mai ales în Rječnik-ul Academiei din Zagreb, care nu e citat nici o singură dată și probabil îi e necunoscut). Astfel: *batica* «parte a îmblăciului» (derivat din serbocr. *bat*, cf. Rječnik), *cica* «țâță», *cicati, cecati* «a suge» (cuvânt din graiul copilăresc, cf. Berneker SEW. 128—129), *čep* (Berneker SEW. 143), *ćuba* «cirrus» (și la Cehi și Poloni, cf. Rječnik), *gao* «murdar», *galičast* «negru» (Berneker SEW. 293), *greben(a)* «stâncă» (Berneker SEW. 347), *hrapa, (h)rape* «asperitate» (Berneker SEW. 574), *komaj* «abia» (Rječnik, s. v.), *kòšuta* «cerboaică», *kòšutica* (Berneker SEW. 586), *kukuvija, kukùvika* (onomatopee, cf. Berneker SEW. 641), *lòmača* (Berneker SEW. 731), *lúna* (Berneker SEW. 745), *majka* (Berneker SEW. II 9), *màlina* «smeură» (Berneker SEW. II 12), *mama* (cuvânt din graiul copiilor, cf. Berneker SEW. II 14), *oskoruša, oskurìš* «sorb» (Miklosich EW. 227), *papa* (cuvânt din graiul copiilor), *pečurka* (de unde «ciupercă» al nostru, Miklosich EW. 234—235), *stup, stupac* «coloană» (Miklosich EW. 321, la Serbo-croați forma corespunzătoare lui *stâlp* dacorom.), *tata, tajka, tajko* (Miklosich EW. 347), *Vapa* (paleosl. *vapa* «stragnumi» Miklosich EW. 375). Tot ca românești consideră cuvinte împrumutate de Slavi din latinește, uneori prin mijlocire grecească sau germană, precum : *aspra, jaspra* monetă (Berneker SEW. 32), *àvgust* «August» (cf. Barić, *Archiv za arban. star.* II 333), *cesar* «rege, împărat», *ćesar* «împărat (austriac)» (Berneker SEW. 127), *cer* «cer» (stejar) (Berneker SEW. 122), *grk* «Grec» și *grčki* «grecesc» (Berneker SEW. 359), *klìsura* (cf. Barić, *Archiv za arban. star.* II 460), *kapun, kopun* «clapon» (Berneker SEW. 486), *kokma, kukuma* «vas» (Berneker SEW. 539), *kòruna, kruna* «coroană» (Miklosich EW. 132), *košulja* «cămașă» (Berneker SEW. 586), *kukulja* «glugă» (Berneker SEW. 640), *frnćela, brunćela* «plete» (Skok, *Zeitshrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 545—546).

în limbile secrete din aceste regiuni [1]) și mai ales din toponimie și onomastică [2]). In toate aceste direcții cercetări stăruitoare vor mai scoate

motoruga, matoruga, motoroga, matroga «băț» (id. ib. 549—550), *ocat* «oțet» (Miklosich EW. 219), *ocâl* «oțel» (cf. Miklosich EW. 219), *pùncjela, puca* (P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 545), *Romanja, Hrmanja, Hrman* (P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 552), *sumpor* «sulfur» (Miklosich EW. 329), *tèmplo* «templu», *žuka, žunkva* «papură» (P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVI 656). O mulțime de cuvinte—între ele și unii termeni de marină, altele numai prin Dalmația și Istria— sunt împrumutate din italienește sau din vechea-dalmată și din dialectul friulan, astfel: *čikuta* «cucută» (Berneker SEW. 641), *faca* «față» (Barić, *Archiv za arban. star.* II 398), *frong'ata, frònžata, fružata* «plasă de prins pești» (P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 546), *frigati, prigati* «frige» (Berneker SEW. 285), *frzèlin, verzolin* «serinus meridionalis» (P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 546), *kačuo* «căldare» (Rječnik), *kapa* «bonetă», cu dimin. *kapica* (Rječnik), *kar* «căruță (de muniții)» (Rječnik), *kaštìgati* «pedepsi» (Barić, *Archiv za arban. star.* II 398), *kresta* «creastă» (Berneker SEW. 610), *krèpati* «crăpă» (Berneker SEW. 610), *lavdica* «ciocârlie» (Štrekelj, *Slav. Lehnwörter* 36), *maj* «vreodată» (în Istria, cf. Berneker SEW. II 5), *malj* «maiu, ciocan» (Berneker SEW. II 12), *patiti* «a suferi» (Miklosich SEW. 233), *štrop(a)* «funia cu care se leagă vâsla» (Štrekelj, *Archiv f. slav. Phil.* XXVIII (1906) 530, Miklosich EW. 326). Tot ca românești sunt considerate împrumuturi din limba albaneză: *biga* «fascis», *buklija* «cană», *pupavac* «pupăză» (cf. G. Meyer AW. 358); din turcește: *kačun* «orchis satyrium» (Rječnik), *furuna, vuruna* «cuptor», *furunǧija, vurunǧija* «brutar» (Rječnik), *ćuma* «fasciculus, crista, cumulus» (Rječnik); din ungurește: *faćuk, faćur* «bastard» (Rječnik), *velenac* «covor» (ca «velință» al nostru, Miklosich EW. 378, cf. G. Meyer AW. 465, Th. Capidan, *Elementul slav în dial. arom.* p. 89); din nemțește: *žetarka* «găleată de muls» (Barić, *Archiv za arban. star.* II 399). Spre a scoate cu tot prețul aceste vorbe din românește, autorul face apropieri semantice din cele mai curioase, precum *kačuo* «căldare» ‹căciulă, *kapica* «bonetă mică» ‹căpiță (de fân), *kačun* «orchis satyrium» ‹arom. căciună «căciulă», *ćuba* «buclă» ‹arom. ciumbă «abces», *kamaj* «abia» ‹ camai, *košulja* «cămașă» ‹* cășulă «căciulă», *frong'ata* «plasă de prins pești» ‹frâmbiată «oaie cu lâna creață», etc. Pe de altă parte reconstruește o mulțime de forme vechi, uneori împotriva legilor fonologice române, sau din latinește, cu elemente derivative inexistente, sau din limba tracă, astfel: **cicută* (alături de cucută) ‹ CICUTA, *cl'usură ‹ CLUSURA (care ar fi dat *cl'isură) ‹ CLAUSURA, arom. **cucumă* ‹ CUCUMA, arom. **frândzelin* și **frândzâl'in*, **frândzul'in*, arom. *grâc* ‹ GRICUS (!) = GRAECUS, cu derivatul **grâțesc*, trac. **crepana*, derivat din **crepum* care a dat arom. **grep*, apoi **grapă*, cu sens nelămurit ‹ *CRAPPA, *GRAPPA, **cășulă, *cășiulă* «căciulă» ‹ CASIBULA = CASUBULA, arom. *cărșută*, ‹corn + șută, **junc* ‹JUNCUS, arom. **lavdă* ‹ *LAUDA ‹ ALAUDA, arom. *lumache* ‹ *RAMACA (!) ‹ RAMUS, apoi * MEULA (‹smeură) și * MALINA, * MAULINA, chiar și *ațeale* (sic!) ‹ *ACIALE = ACIARIUM și **ațet* (sic!) ‹ ACETUM, **pulceà* ‹ *PULLICELLA, *sumpor* (evident slavonism, într'un glosar slavo-român) ‹ *SULPUR = SULFUR (ca și când n'am avea arom. *ścl'ifur*), arom. *templu* (cu *e* păstrat!) ‹ TEMPLUM, **țeasare* (reproducând, fără mențiune, o părere eronată a lui Xenopol, despre care cf. C. Jireček în *Archiv f. slav. Phil* XV (1893), 101) ‹ CAESAR, trac. **vellenza* ‹ arom. vilendză (cu *e* păstrat!), *șeștar ‹ *șistar* ‹ SEXTARIUS (care ar da **șetar*). In deplină nerecunoaștere a raportului Românilor Apuseni cu Aromânii, el admite de cele mai multe ori, pentru împrumuturile făcute de Serbo-croați, cuvinte aromânești, astfel, pe lângă cele citate, arom. *bigă, buclă* (din *BUCLA = *BUTTULA, cu *cl* păstrat!), *capă, cucul'u, gal* (‹ *GALLUS ‹ GALLA), *pupă, strop, apă*, până și forme ca *fițor* și *fițoară*, care există la Aromâni (afară de cei din Olimp) tot atât de puțin ca *mâțucă* (p. 64), căci grupul *țíó, țíú* a dat și la Aromâni *čo, ču*.

[1]) V. JAGIC, *Die Geheimsprachen bei den Slaven*, în «Sitzungsberichte der Wiener Academie» Phil.-hist. Klasse CXXXIII (1896).

[2]) Pentru toponimie, în afară de cunoscutele cărți ale lui C. JIEREČEK, citate în nota la pag. 1, și de cărțile lui S. DRAGOMIR (cf. cu deosebire *Vlahii și Morlacii*, în care sunt

mult material la iveală. Neavând mijloacele de a face aceste cercetări, mă voiu mulțumi la acest loc cu examinarea critică a materialului publicat până acum, la care voiu aduce câteva contribuții nouă. De sigur că și cuvintele de origine românească în limba albaneză le au Albanezii în mare parte de la Românii Apuseni[1]); dar chestiunea raporturilor albano-române punând probleme grele, am crezut că este mai bine să nu o abordez la acest loc.

§ 271. Iată o listă a cuvintelor de origine românească, păstrate în graiul, toponimia și onomastica serbocroată. Am eliminat din ea pe cele ce pe nedrept au fost considerate de românești (cf. nota la § 270) și am închis în paranteze pe cele mai puțin sigure. Une-ori e foarte greu de a spune, în stadiul actual al cunoștințelor noastre și mai ales în lipsa datelor asupra extensiunii geografice, dacă cutare cuvânt e de origine românească, albaneză sau italiană; alte-ori însăș etimologia vorbelor românești nefiind sigură, e greu de precizat care limbă a fost cea care a dat și care cea care a primit cuvântul, sau dacă el nu a intrat cumva la Români și la Serbocroați, din a treia limbă. Avem și cazuri în care cuvântul românesc pătruns la Serbocroați e însuș de origine slavă, dar prin forma, înțelesul sau prin elementele lui morfologice și derivative se adevereşte a fi fost reîmprumutat din românește.

A-BUȘILE, formațiune românească din *buș*, se păstrază în sârb. *jabušoliti* «a umblà cu greu», după P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* LXI (1921), 150.

---

utilizate scrierile lui Novaković și Cvijić), P. Skok în *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII 551 și u., și «Glasnik» XXX (1918), p. 307—308. Pentru onomastică am scos materialul din K. KADLEC, *Vlaši a vlašské právo v zemích slovanských a uherských* (Praga, 1916), care a dat (p. 450—468) o listă a tuturor numelor de Vlahi din cele patru documente sârbești mai importante, deci și numirile din hrisovul lui Dušan, publicat în *Archiva istorică a României* III, 85—196 de HASDEU și din hrisovul domnesc al lui Ștefan Milutin, publicat de I. BOGDAN în *Conv. lit.* XXIV, 488—495. Materialul acesta l-am completat cu cel din lucrările citate ale lui S. Dragomir (scurtat «Drag.»), care a avut bunavoința să-mi pună la dispoziție și alte completări, mai ales din Novaković, *St. Zak.* P. SKOK, în recenzia cărții lui Kadlec (publicată în «Glasnik» XXX (1918), cf. cu deosebire p. 308—311), a analizat onomastica vlahă sub raportul derivațiunii acestor nume și în comparație cu onomastica dacoromână. Pentru numirile istroromâne am utilizat lista dată la sfârșitul textelor mele (p. 64—66) din Susnievița, cea din Jeiăni dată de Miklosich, *Slav. Elem.* 57 n. 1 și cea mai completă, din toate satele, a lui Popovici I p. 36—39. Pentru explicarea numirilor și sufixelor slave, m'am orientat după MIKLOSICH, *Die Bildung der slavischen Personennamen* (în «Denkschriften der Wiener Akademie, Phil.-hist. Klasse» X (1860) 215—330), Dr. T. MARETIC, *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba* (în «Rad jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti» LXXXI (1886), 81—146 și LXXXII (1887) 64—154, Zagreb) și G. WEIGAND, *Die bulgarischen Rufnamen, ihre Herkunft, Kürzungen und Neubildungen*, apărut în «XXVI—XXIX Iahresbericht» p. 104—192. La aceste lucrări se rapoartă abrevierile «Mikl.», «Mar.» și «Weig.». Cel mai bogat izvor pentru toponimie și onomastică, pe care însă nu l-am explorat decât în parte, rămâne dicționarul Academiei Croate: D. DANIČIC — P. BUDMANI — T. MARETIC, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb (începând cu anul 1880, până la litera N.).

[1]) Despre acestea cf. în urmă lucrarea lui TH. CAPIDAN în «Dacoromania» II 444—553. Despre împrumuturi făcute de Serbocroați din limba «Vlahilor» albanezi, cf. P. Skok, *Archiv za arban. star.* II 134—136.

[ARAMIE «căldare», nu a pătruns, cum crede P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914-1915), 544 în sârbește: *aránija*, ci patria cuvântului e Macedonia (cf. Th. Capidan, *Dacoromania* III 148 — 149), de unde el s'a răspândit la Sârbi și, pe altă cale, la Români, unde *n* s'a prefăcut în *m* prin etimologie populară cu *aramă (Dicț. Acad.)*. Intr'adevăr, un derivat în *-ie* dela *aramă*, pe teren românesc, n'ar puteà aveà înțelesul de «căldare de aramă»].

ARBOR e, probabil, radicalul numelor de Vlahi *Arborić*, *Arbulić* (în Trebinje, sec. XIV — XV) și a numelui loc. *Arbulić* (în valea Ibarului).

[ARTAN «bucată», de origine necunoscută, ar puteà fi (mai de degrabă decât grec. ἄρτος, cum credeà Jagić, *Geheimsprachen* 33; cf. și Meyer-Lübke REW. No. 689) la baza lui *arton* în limba secretă a Slovenilor].

AȚIPITOR crede Dragomir, *Vlahii și Morlacii*, 111, că trebuie recunoscut în numele muntelui *Cipitor*, în aceeaș regiune sârbească în care găsim și pe *Durmitor* și *Visitor*.

BACIU, cuvânt de origine obscură și vechiu (arom. megl. *bačù)*, s'a răspândit, probabil, ca termen pastoral, din limba română în limbele popoarelor învecinate (cf. *Dicț. Acad.* și Berneker SEW. 37), deci și în sârb. *bač*, unde-l întâlnim, cu derivate, ca nume de persoană *(Rječnik* s. v.) și ca numele unui sat, *Baći* (Drag. 111). La Istroromâni avem numele pers. *Bâțe*.

BĂLAUR (cu varianta *bălăoană)* e un cuvânt de origine obscură (cf. în urmă *Dicț. Acad.*, L. Spitzer, *Mitteilungen des rum. Instituts* 295, N. Jokl, *Zeitschrift f. rom. Phil.* LXI (1921) 228 ș. u., H. Barić, *Albanorumänische Studien* I., Th. Capidan, *Dacoromania* I 331 și 505 ș. u., II 465 — 466, 805, 810, V. Bogrea, *Dacoromania* II 899), care se găsește la noi (și la Aromâni, de unde a trecut ca nume propriu la Neogreci), la Albanezi, la Bulgari (ca nume propriu) și la Sârbi (în Montenegro și Ragusa) *blaor*, *blavor*, *blávur*, *blabor*, *glavor*, *blavorak*, *blavoraša*, *blor*, *bloruša*, fără ca să se poată spune din care limbă a plecat în celelalte. Forma sârbească *balàura*, ca termen de batjocură, e însă de sigur împrumutată din românește (P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914 — 1915), 664, cf. și *Glasnik* XXX 335).

BALE a pătruns, după Miklosich, în sârb. *bale* «muci», cu derivatele *balav*, *balavac*, *balavica*, *balavka*, *baleša*, *balo*, *balonja*, cf. Candrea-Densusianu, *Dicț. etim.* No. 129. [Tulpina Bal- în nume proprii e de origine slavă § 273].

[BALIGĂ, cuvânt de origine obscură, se găsește la noi (și la Aromâni și Megleniți), la Albanezi, la Sârbi *balega*, *balaga*, *baloga* și la Ruteni, și, la Sisano, în Istria, *balígola*, «cacherello di pecora», fără să știm din care limbă cuvântul s'a răspândit în celelalte. Cf. *Dicț. Acad.* și Th. Capidan, *Dacoromania* II, 468 și 518].

[BĂLOS ar puteà fi tulpina numelui de Vlah *Balosin*].

BALTĂ, cuvânt a cărui istorie nu e clarificată încă (cf. *Dicț. Acad.* și Th. Capidan, *Dacoromania* II 461), și care a pătruns, prin Românii

Apuseni, și la Slavii din Veglia (p. 18), se găsește, ca la Dacoromâni, în numele de Vlah *Balta* (Novaković, *St. Zakoni* 563).

BĂNIȘOR, diminutivul românesc al lui *ban*, sau, mai probabil, a lui *baňe* «baie», s'a păstrat în numele *Banišor* (în regiunea Krajište-Vlasina, Drag. 103). Despre un *Banišor* pe teritoriu bulgar, cf. G. Weigand, *Rum. u. Arom. in Bulgarien*, p. 40.

BÂR, strigătul ciobănesc, pare a fi trecut și la Serbocroați: *bar* «care se rostește de ciobani, ca oile să steà liniștite la muls» (pe care O. Densusianu, *Grai și suflet* I 66 îl crede scurtat din *baran* «miel»). *Dacoromania* III 382.

BARBĂ, în compoziția *barbă-rasă*, s'a păstrat ca nume de Vlah: *Barbarasa* (Novakovi:, *St. Zakoni* 615). [Dimpotrivă, în *Barbakane* (în Riječka Nahija, Drag. 104), *Barbakani* (în Rudine Bilečska, Drag. 103), nu avem a face cu un compus *barbă+câne*, care nu corespunde nici felului de compoziție românesc și ar fi neobicinuit și din cauza lipsei rotacismului (cf. mai jos, sub, «câne»), ci poate avem a face cu derivate în *-an* (+ *e*) din serbocr. *barbukati* «perturbare».] In numele de Vlah *Barbanei* (Novaković, *St. Zakoni* 767) se pare că avem un derivat din *barbă* cu sufixul dublu *an* + *ej*. Tot din *barbă* sau din *Barbu* derivă numele de sat sârbesc *Barbeš* (Rječnik, Drag. 102), și numele pers. *Barbiš*, *Barbušić* (Rječnik).

BĂRBAT se găsește în numeroase nume de familie și n. loc.: *Barbat*, *Barbace*, *Barbatovac* (Drag. 102), *Barbatovci* (sat în circumscr. Toplica din Serbia), *Barbatovo* (sat lângă Niš), *Barbatović* (nume de familie sârbesc). P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914 — 1915) 551. Un sat *Barbato*, care ar puteà fi de origine italiană (dalmat.), se găsește și pe Isula Arbe.

BĂRBOS se găsește în numele *Iuraj Berbos* (Zara, a. 1527, Drag. 62),

BARZ, odinioară adjectiv și la noi, ca la Aromâni (*bardzu*, *-dză* «bălan»), precum se vede din *(capră) barză*, a trecut la Sârbi, împreună cu alți termeni pastorali (de la noi, iar nu de la Albanezi) în *barzast* «nici alb nici pistriț» (despre capre) și s'a mai păstrat în *Barzilo* «nume de țap», *Bàrzilovica*, nume de sat în districtul Belgradului. Th. Capidan, *Dacoromania* II 679.

BĂȘICĂ, cuvânt trecut și la Bulgari și Ruteni (Capidan, *Dacoromania* III 227), s'a păstrat, precum a arătat Miklosich (*Wanderungen* 8) în serbocroatul *bèšika* «băsică» și în derivatul *bešičnik* «Zugpflaster» (Candrea-Densușianu, *Dicț. etim.* No. 141).

BÂT(Ă), termen ciobănesc, ar puteà fi împrumutat de Serbocroați: *bat*. *Dacoromania* III 382.

BIRCĂ «oaie cu lâna creață și mică» — considerat de C. Diculescu, *Dacoromania* IV, 438 ca element vechiu-grecesc în românește — a fost răspândit prin păstorii români la Unguri, Poloni, Cehi și la Serbocroați: *birka* «un fel de oi», *Dicț. Acad.*

BLÂNDĂ a trecut, după Candrea-Densușianu, *Dicț. etim.* No. 164, la Serbocr. supt forma *blanda* «Blase an der Haut». Pentru redarea sunetului *â (ă)* prin *a* cf. *Dacoromania* III' p. 180, 382.

BOLOVAN, cuvânt de origine slavă, identic cu serbocr. *balvan* (> dacorom. *bâlvan*), s'a păstrat în numele loc. (sec. XIV). *Bolovan* (*Rječnik*). Şi în Istria se întâlnesc numele de localităţi *Bolovani* la sudvest şi *Bolobani* la vest de Chersano.

BORDEIU, cuvânt a cărui origine nu e limpezită, dar care nu poate fi despărţit de tulpina romanică BORD-, cu acelaş sens (Meyer-Lübke, REW. No. 1216) a fost împrumutat dela Români de Slavii înconjurători: Bulgari, Ruteni şi Serbocroaţi, la care aflăm *burdelj* «colibă» şi n. loc. *Burdelj*. Capidan, *Dacoromania* III 220 — 221 şi Rječnik.

BRAD, cuvânt comun cu limba albaneză, se găseşte, poate, în forma diminutivă românească în numele de Vlah *Bradel* (Hasdeu, *Arch. ist.* III, 181).

BRÂNCĂ, cu sensul de «erisipel», care derivă din paleosl. брѫкнѫ «mă inflamez» (*Dicţ. Acad.*), dispărut la Serbocroaţi, e împrumutat de aceştia: *brnka* «erisipel» din limba noastră (Rječnik).

BRÂNDUŞĂ este, după expunerile lui G. Giuglea (*Dacoromania* III 567 ş. u.) un element autohton în limba noastră şi deci serbocr. *brnduša* «colchicum autumnale» împrumutat dela noi, precum se spune de altcum şi în Rječnik.

BRÂNZĂ, cuvânt păstoresc străvechiu la noi (în urmă G. Giuglea, *Dacoromania* III 573 ş. u., O. Densuşianu, *Grai şi suflet* I 39 ş. u. cf. şi H. Barić, *Archiv za arban star.* I 138 ş. u.), are cea mai mare răspândire la popoarele învecinate şi e atestat sub forma *brence* «caseus valachescus» în documente ragusane din sec. XIV.

[BROASCĂ se păstrează, după Candrea-Densuşianu, *Dicţ. etim.* No. 183, în serbocr. *broska* «Meisterwurz»; în Rječnik cuvântul e adus în legătură cu *broskva* < BRASSICA].

BUCĂLAIE ar putea fi, după S. Dragomir, o poreclă, la baza numelui de Vlah *Bjukolaj Radoje* (*Spomenik* III p. 10).

BUCIUM, probabil în înţelesul de «trunchiu de copac» (*bucium*[1] Dicţ. Acad.) se găseşte sub forma aceasta ca n. loc. *Bučum* în regiunea Drobnjak (Herţegovina, Drag. 103) şi *Bučûmet* în regiunea Toplica (Rječnik). [Din cauza lipsei rotacismului e îndoioasă identificarea cu *bucin* < BUCCINA ca n. loc. *Bučin* (sat lângă Prilep) şi *Bučina* (în regiunea Kruševac, Rječnik), care par a fi identice cu serbocr. *bučina* «Trompetenkürbiss» (identificat de Candrea-Densuşianu, *Dicţ. etim.* No. 193 tot cu românescul *bucin*=bucium). Acesta e, după Rječnik, un derivat din *buča* «cucurbetă» < ital. *boccia*. Maretić, *Rad*, LXXXII, 116 vede în numele *Bučin-ić*, tulpina *Bu-č-*, scurtată din *Budimir*, precum în *Bočin*, vede tulpina *Bo-č-*, scurtată din *Bogoslav* sau *Borisav*. Despre *Bučino* pe teritoriu bulgar, cf. G. Weigand, *Rumänen und Aromunen in Bulgarien* p. 40].

BUCUR se găseşte, ca nume pers. şi loc., foarte răspândit la Bulgari şi la Serbocroaţi. După Rječnik şi Drag. 105 se găseşte: *Bukor* (sate în Počerina şi în Tamnava, în Šabac; nume bărbătesc în sec. XIII; pronume azi), *Bukoravno* (sat), *Bukorovac* (sat în districtul *Kragujevac*),

Bukur (nume bărbătesc în sec. XIII și XIV), *Bukurovac* (sat în cercul Pirot). Deși cuvântul nostru e de origine albaneză *(buker* «frumos»), ca nume el nu se găsește la Albanezi și e la Români obișnuit mai ales în cercurile păstorești. Dealtfel și forma cuvântului arată că Bulgarii și Serbocroații l-au primit dela Români, precum admite și Th. Capidan, *Dacoromania* II 805 și P. Skok *Glasnik* XXX, 311. *Bukar* se găsește și la Istroromâni.

[BUN crede Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914 — 1915) 551 și *Glasnik* XXX 307 și 311, că e la baza numelor loc. și pers. vlahe și sârbești *Bunej*, *Bunišići*, *Bùnilo*, *Bunilović*, *Buniša*, *Bunovi*, *Bunović*, *Bunovci*, *Bunojević*, *Bunoševac*, cf. și cătunul *Bunari* (de-asupra Sekirnikului, Drag. 99). Cred mai de grabă, cu Miklosich (252) și Weigand (§ 78) că avem a face cu tulpina slavă *bun-* din *buniti* «a ațâța» (propriu: «a face zgomot» Berneker SEW. 101), dela care avem și compoziția veche *Bunislav* (cf. și bulg. *Bunjo*, probabil și dacorom. *Bunea* și, la Istroromâni, numele *Buniću*). Dacă tulpina acestor nume ar fi într'adevăr *bun*, am aveà probabil forma rotacizată, ca în istrorom. *Burul* și în satul *Buru* în Țara Moților. Tot astfel și numele de plantă serbocr. *bun*, *bunika*, *bunjika* «hyoscyamus», pe care Th. Capidan, *Dacoromania* III 219 și Pascu, *Rum. Elem.* p. 30 le cred de origine românească, sunt curat sârbești, căci, după Rječnik, al lor *u* se reduce la *li*].

BURIC. Rječnikul și P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XLI, 147 derivă pe serbocr. *búrag* «venter animalis» din rom. *buric*, care la Megleniți are înțelesul de «burtă».

BUZĂ se păstrează în numele unui munte în Riječka Nahija: *Buza* (Drag. 104) [și dacă la baza lor nu este *buza*, numele unei băuturi (<turc. Berneker SEW. 104), și în numele pers. deastăzi *Buzolić* și în satele *Buzeta* (în Kraina croată), *Buzovac*, *Buzuci* (în cercul Sarajevo) Rječnik].

[CAIBĂ, cuvânt pierdut la noi (cf. însă verbul *încăibărà* Dacoromania III 670 s. u.), dar păstrat la Istroromâni (*c å i b ę* «colivie» < CAVEA), pare a fi fost împrumutat de Serbocroați, care au *kajba*, *gaiba* (za ptica) «caveola, cavea» și care se găsește sub forma *goiba* «gabbia» și la Slavii istrieni din jurul Albonei (*Pagine istriane* VI, No. 1 — 2). Se poate însă ca acest cuvânt să fie de origine italiană, căci forma anterioară a venetului actual *keba*, *geba* a fost *káiba*, *gáiba*, cu aceeaș redare a lui *vi* (cf. *Caroiba* și *Foiba* în toponimia istriană) ca la noi și în Friaul].

[CĂINĂ, cuvânt de origine slavă, dar în această formă românesc, e poate la baza lui *kejnati se* «a se teme» în limba secretă a Slovenilor (Jagić, *Geheimsprachen* 35)].

CAL ar puteà fi radicalul numelui dacoromân *Calotă* (cf. și *Bootă*, *Iapotă*, *Vacotă* Dacoromania I 212) precum și al Vlahului *Kalota* (și la Bulgari) și *Kalopa*. In cercul Banjaluka din Bosnia se găsește un sat *Kalota*, iar în cercul Niš satul *Kalotina* (Rječnik). Mai puțin probabil e că rădăcina *Kal-* să fi fost extrasă din numele *Kalina* (din planta cu același nume sau din cuvântul cu care Bulgarii se adresează cumnatei mai tinere cf. Weig. §§ 37 și 75), sau din *Kalistrat*.

CĂLĂTOR, ca atribut al Vlahilor chervanagii, a pătruns, sub forma *kjelator* și în graiul serbocroat (p. 8).

[CÂMP, în forma pluralului *câmpuri*, ar puteà fi la baza numelui loc. *Kampur* (din regiunea Kumanovo, Drag. 103); despre *Kampor* în Dalmația, Rječnik) cf. Bartoli, *Das Dalmatische* II 304].

CÂNE, sub forma rotacizată *câre* (ca la Istroromâni), a pătruns, prin păstorii vlahi, precum a arătat P. Skok, *Archiv za arban. star.* II 335, în Serbia, Sirmia, Voivodina, Bosnia, Dalmația și în Bocche di Cattaro, în serbocr. *kêr* «levrier qui excelle à flairer et à dépister le gibier», iar în Ragusa sub forma *kéra*, întrebuințat numai ca termen injurios dat femeilor.

CANURĂ < CANNULA (P. Papahagi, *Not. Etim.* 214), termen în legătură ca industria casnică a păstorilor, a pătruns la Greci, Bulgari și la Serbocroați: *kanura* «ein Strähen (Bund) Baumwollengarn», la care mai găsim și numele pers. *Kanurić* (Th. Capidan, *Dacoramania* III 204).

CAP, a trecut din graiul Românilor Apuseni chiar în limba documentelor slave, spre a arătà pe căpeteniile Morlacilor (p. 16).

CĂPUȘĂ, cuvânt care se explică fără greutate ca derivat românesc din *cap (Dacoromania* II 594), a intrat, ca termin păstoresc, la Albanezi, Bulgari și la Serbocroați, unde printr'un amestec cu *krlja*, *krpele*, cu sensuri asemănătoare (altă explicare la P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil-.* XLI (1921) 151), a dat *krpuša*.

CĂRARE apare, la Croați în *karara* cu înțelesul de «puteljak u selu što vodi čjoj kući», deci cu un înțeles apropiat de cel românesc (cf. *Locul limbei române între limbele romanice* p. 35), încât e mai probabil că e împrumutat dela Români, cum admite și Štrekelj, *Archiv f. slav. Phil.* XXVIII (1906) 516, decât din italienește.

CĂRBUNE, cuvânt care la Istroromâni apare și fără rotacism (§ 72), se găsește, sub forma *krbún* «cărbune», la Slavii čakavci (Rječnik) și ca nume de sat în Istria, încât e probabil că cuvântul a fost împrumutat de la Istroromâni, nu dela Italieni.

CÂRN, cuvânt de origine slavă (serbocr. *krn*), apare în forma articulată românească în numele pers. *Krnul* și *Krnuj* (Rječnik) și în numele loc. *Krnule* (sat în Kolubara-Podgorina, Drag, 105 și în Šabac, Rječnik), *Krnuli* (Rječnik). Un *Кърnul* se găsește și pe teren bulgăresc.

CÂRNAT apare la Slavii istrieni sub forma *krnàta*, *krnàtina* (Štrekelj, *Archiv f. slav. Phil.* XXVIII (1906) 520 — 521, P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII 548); cf. și numele pers. *Cârńât* la Istroromâni.

[CARNE, în forma articulată istroromână *carna* (§ 120 e), ar puteà fi la baza lui *karna* «carne» și a adjectivului *karnov* «de carne», în limba secretă a Slovenilor (Jagić, *Geheimsprachen* 33), dacă cuvântul nu e cumva împrumutat din italienește].

[CĂRUȚĂ, care se găsește și la Bulgari, Unguri și Ruteni (cf. Capidan, *Dacoromania* III 205), ar puteà fi la baza serbocr. *karuca*, cu diminutivul *karučice* «zweirädiger Düngerwagen» (Candrea-Densușianu, *Dicț.*

etim. No. 253), dacă cumva cuvântul serbocroat nu e împrumutat, cum se dă în Rječnik, din ital. *carrozza*].

CĂȘCIOARĂ a fost, după Th. Capidan, *Dacoromania* IV, 343—344, împrumutat de Albanezi (*kačor*) și Serbocroați *kačara*, ca n. l., *Kačar* (în Smedrevo).

[CĂȚEL, ar puteà fi, cu tot înțelesul schimbat, explicabil însă într'o limbă secretă (a Slovenilor), la baza lui *kacel* «cotoiu», pentru care Jagić, *Geheimsprachen* 31 nu are explicare].

CĂTUN, cuvânt, după toată probabilitatea de origine albaneză (cf. N. Jokl, *Indogerm. Forschungen* XXXIII 420—433), erà terminul obișnuit pentru sătulețele Românilor Apuseni, încât apare sub forma aceasta în documente, unde căpetenia unui cătun se numește *catunarius*. Forma sub care cuvântul a pătruns la Bulgari, la Greci și la Sârbi: *katun*, *katuna*, cu derivatele *katunište*, *katunar*, nu e cea albaneză *(katunt)*, ci cea românească. Cf. Miklosich, *Wanderungen* 8.

CĂTUȘĂ, probabil cu sensul vechiu de «pisică», se regăsește în numele femeiesc serbocroat *Kàtuša*, cu derivatele *Kàtušić* (nume pers.) și *Katušnica* (numele loc. în Serbia, Rječnik).

[CHICERĂ care, după N. Drăganu, *Dacoromania* I 117 ș. u. e de origine ilirică, se găsește la Bulgari (Th. Capidan, *Dacoromania* III 151—152) și la Serbocroați: *kičer* «vârf de munte», *Kičeri* n. loc. în Croația. După O. Densușianu, *Graiul din Țara-Hațegului* 58, cuvântul românesc e împrumutat din sârbește].

CHICIURĂ «promoroacă», care vine din bulg. *kičurĸ* (lipsește la Serbocroați), iar nu din forma dialectală *k'ičor* = picior, cum credeà P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII, 552, e la baza numelui *Kičurić*, pe care îl purtà un neam de Români Apuseni din Bosnia (Drag. 100).

CIOBAN, cuvânt de origine osmană, anterior cuceririi turcești, pe care-l găsim și la Istroromâni, apare la Ruși, Ruteni, Poloni, Bulgari și Serbocroați *čòban*, *čòbanin*, cu o mulțime de derivate (cf. Rječnik), răspândit, cel puțin parțial, prin păstorii români].

CIUL și CIULI se găsește cu acelaș sens la Neogreci și la Serbocroați: *čula*, *čulav*, *čuliti*, Originea probabilă a cuvântului e grec. *κυλλός* «strâmb, ciuntit», cf. Al. Philippide în *Festgabe für Mussafia* și C. Diculescu în *Dacoromania* IV 442.

CIUMĂ, din lat. CYMA (Pușcariu, *Lat. Ț und Ķ* 60—61, Th. Capidan, *Dacoromania* III 143) s'a răspândit la Ruși, Ruteni, Poloni, Unguri, Bulgari, Turci și Serbocroați: *čuma* «ciumă».

CIUTURĂ < * CYTOLA (Pușcariu, *Lat. Ț und Ķ* 61) s'a răspândit, precum dovedește mai ales redarea lui *l* intervocalic prin *r*, prin păstorii Români, la Ruteni, Unguri, Turci, Bulgari, Albanezi și la Sârbi: *čutura* «ploscă de lemn pentru vin și rachiu» și la Sloveni *čutara*, *čotara*, cu acelaș înțeles.

COACIN, păstrat la noi numai ca nume de oaie cu botul roșu (Liuba-Iana, *Măidan* 111) < COCCINUS, a trecut dela păstorii români la

Serbocroați *kočan*, *kočenica*, ca nume de oi. P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVI, 648.

[COAPSĂ, dar mai probabil corespondentul dalmat al lui COXA (cf. Bartoli, *Das Dalmatische* II 294,369), se păstrează în serbocr. *kopsa* și *kopsica* în Ragusa (Budmani, *Rad* XLV, 162]).

COCOR s'a păstrat în numele *Kukor* (sec. XIII Rječnik) și în derivatul *Kokorić*.

COLAST(R)Ă, probabil într'o formă care se reduce la varianta *COLESTRA (cf. asturic *kuliestru*), cuvânt păstoresc, care a trecut la Neogreci, Bulgari, Ruteni (*kolastra*, *kulastra*, *kurastra* alături de *kuleistra*) și Unguri (*gurászta*, *gurázda*, alături de *gulesztra*), apare și la Serbocroați sub forma *kùlizdra* «brânză ordinară» Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XLI (1921) 150. Formele serbocr. *kònastra*, *kunastra* «colostrum» (Pascu, *Rum. Elem.* p. 44) nu le găsesc în Rječnik.

[COMȘA, probabil un derivat românesc în *-ša* dela *coamă*, se găsește ca nume de Vlah *Komša* și ca nume al unei ape în districtul *Požarevac* (Rječnik), iar *Komšić* e numele unui sat în Bosnia].

[COPACIU, cuvânt care se găsește în toate dialectele române și la Albanezi, s'a păstrat, probabil, în numele de Vlah *Kopáči* (Novaković, *St. Zakoni* 673) și în două sate cu același nume în districtul Sarajevo (Rječnik), deși n'ar fi exclus ca la baza acestor nume să fie serbocr. *kòpač* «tăietor»].

[COPIL, cuvânt obscur, care se găsește și în dialectele suddunărene, la Bulgari, Greci și Albanezi, există și la Serbocr. *kopil*, *kopile* și *kopilan* «spurius», cu derivate (cf. Rječnik). Skok, *Glasnik XXX* 311, citează numele de Vlah *Kopil*, pe care-l consideră de origine românească].

CORB se păstrează în numele *Korbovo* (sat în Serbia, Rječnik) și *Korbulička* (la Vasojevići, Drag. 104). Cf. și *Krbul* pe teren bulgar (Rodope), pe care Jireček îl crede identic cu rom. *Corbul*.

CORN (arbore) se păstrează ca nume loc. în derivatele curat românești *Kornet* (deal în circumscripția Rudnik, Drag. 105, Jireček, *Geschichte der Serben* I 155), *Kornišor* (regiunea Kumanovo, Drag. 103), poate și *Kornica* (sat în Bosnia, Rječnik).

CRĂCIUN < CALATIO, -ONEM, cuvânt românesc (cf. în urmă Th. Capidan, *Dacoromania* III 142, 183 și V. Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, 8—9, extras din «Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj» III (1924)) care, împreună cu *Rusale*, are cea mai mare și mai veche răspândire la popoarele slavice, întru cât apare în paleoslavă și azi la Bulgari, Ruși, Ruteni, Slovaci, precum și la Unguri, se găsește la Serbocr., ca la noi, ca nume propriu: knez *Kračun*, Georgije *Kračun* (Rječnik); acest nume se întâlnește și în hrisovul lui Ștefan Dušan din 1348 între oamenii mânăstirii Sf. Gheorghe din Zablantia în Tesalia (Dragomir, *Vlahii din Serbia*, 289—290). Există și un *Kračunište* ca nume loc. (Rječnik).

CRAP, cuvânt de origine slavă, apare sub forma articulată românească *crapul* în numele pers. *Krapulić* (Drag. 63).

CREȚ < *CRICEUS (A. Philippide, *Un specialist* 70 și *Dacoromania* III 843—844) a pătruns, ca termen păstoresc («lână creață») la Bulgari (*Dacoromania* III 229) și la Serbocroați, unde găsim adjectivul *krecav* «creț». Tot din *creț* derivă probabil și în acel *krecel* «varză» (cf. «varză creață») pe care Jagić (*Geheimsprachen* 32) îl dă din limba secretă a Slovenilor, fără să-l poată explică. Cuvântul se găsește foarte des în nume pers. și loc.: *Krecul* (sec. XIV Rječnik), scris și *Cressulus* (Drag. 63), *Kreca* (nume femeiesc) și *Kreco* (nume bărbătesc), *Krecac* (loc în Serbia), *Krecalica* (loc în cercul Kneževac în Serbia, toate date de Rječnik), apoi numele pers. *Krecojević* (Mar. 121). Despre *Krecol* pe teritoriu bulgar, cf. G. Weigand, *Rum. u. Arom. in Bulgarien* p. 44.

CRUCE, sub forma diminutivă *cruciță*, se găsește în numele loc. *Kručica* (în Rudine Bilečske, Drag. 103) și în derivativul *Kručičina* (lângă Durmitor, Rječnik).

CUC apare, sub forma articulată *cucul* (dacorom. *Cucu* și *Kukul* ca n. loc. în Galiția) în numele pr. *Kukol* (a. 1322, Rječnik), probabil și în numele loc. (atestate în Rječnik) *Kukov*, *Kukovac*, *Kukša* (circumscripția Požarevac), *Kukšić*. In Val d'Arsa avem numele loc. *Cucurle*.

[CUCURUZ pare a fi un derivat românesc dela o tulpină romanică, sensul mai vechiu păstrându-se în *cucuruz de brad* (*Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVII (1913), 111). Cuvântul s'a putut răspândi prin Români, împreună cu cultura porumbului, la Ruși, Poloni, Cehi, Unguri, Nemți, Bulgari și la Serbocroați: *kukùruz*].

CUCUTĂ, în această formă românească, a trecut la Albanezi, Unguri și la Serbocr. *kukuta* (Candrea-Densușianu, *Dicț. etim.* No. 423) dând naștere și numelui loc. *Kukutnica* (Rječnik).

CUPĂ, termen pastoral, care se găsește și la Albanezi, Neogreci, Bulgari și Turci, îl au (atestat în sec. XIV) și Serbocroații: *kupa*. Probabil că și numele unui Vlah din sec. XIV în regiunea Velebitului scris *Cwpsor* trebuie cetit *Cupșor* (Drag. 25, cf. dacorom. *Cupșa*), iar nu *căpșor* (Skok, *Arch. za arban. star.* II 334), și nu e un derivat din *coapsă* (acelaș, *Glasnik* XXX 316).

[CUR ar puteà fi la baza numelui (poreclei) serbocr. *Kureš* (cf. dacorom. *Curea*, *Curișan* cf. și n. l. istrorom. *Kurići*). Maretić, *Rad* RXXXII, 102 crede că *Kur-* e o scurtare a numelui *Cyrillus*, care apare însă la Slavi de obiceiu sub forma *čurila*, cf. Berneker SEW. 163].

CURMĂ, în derivatele CURMATĂ și CURMĂTURĂ (des în toponimia dacoromână) s'a păstrat în numele loc. *Kormata* (circumscripția Knaževac în Serbia) și *Kormatura* (circ. Požarevac). P. Skok, *Zeitschrift. f. rom. Phil.* XXXVIII, 553.

CUSTURĂ, din * *cuțitură* (Tiktin, *Dicț. rom.-germ.* s. v.), cuvânt care se găsește și la Aromâni (*cusiură*, *căstură*), a trecut la Bulgari, la Sârbi: *kustura* și la Sloveni: *kostura* «Snappmesser» (Th. Capidan, *Dacoromania* III 207—208; altfel Berneker SEW. 583).

CURT, păstrat la noi ca nume de câne cu coada tăiată (Pușcariu, *Etym. Wb.* No. 463) a trecut la Poloni, Slovaci, Unguri, la Sârbi: *kurtast*

«gestutzt» și la Sloveni: *kúrtast* «gestutzt», *kurtač* «Stutzschwanz», *kurtèk* «Schwein mit gestutztem Schwanz oder Ohr». Berneker SEW. 649.

DORMITOR, sau, mai exact, forma mai veche DURMITOR, s'a păstrat în numele mai multor munți: *Durmitor* (Jireček, *Gesch. d. Serben* I 155) în regiunea Drobnjak, în Herzegovina (Drag. 103), în Montenegro și în Serbia în circumscr. Kragujevac (Rječnik). [Nu e clară legătura acestui nume cu numele de munte *Dimitor* în Bosnia (Rječnik) și nu putem ști dacă avem să recunoaștem pe *dormire* în satul *Dromira*, de lângă Zata (Drag. 110). *Dromati* «a dormi», în limba secretă a Slovenilor, e mai de grabă italienescul *dormire* (Jagić, *Geheimsprachen*, 33) decât românescul *dormi*, care la Istroromâni se rostește *durmi*, cu *u*, ca în Ardeal, dar care se aude și în forma metatezată *drumi* § 99].

DOUĂ, în forma contrasă DO, precum e uzuală la Istroromâni, s'a păstrat în numărătoarea oilor cu părechea, la ciobanii serbocroați la nordvest de Zara P. Skok, *Arch. f. slav. Phil.* XXXVII (1918), 82.

DRAC, care sub forma articulată românească *dracul*, e atestat din epocă paleoslavă (Th. Capidan, *Dacoromania* III 184), apare foarte des în nume pers. de Vlahi și în onomastica și toponimia sârbească: *Dračanica* (Drag. 55, 100), *Dračevica* (Dag. 5, 7), *Dracul*, *Draculus* (Drag. 11, 62), *Drakuljica* (Drag. 64, 103), *Drakulovići* (Drag. 103).

[FĂINĂ, în forma mai veche FĂRINĂ, ar puteà fi la baza lui *farina* «făină», în limba secretă a Slovenilor, dacă nu cumva cuvântul e împrumutat din italienește, cum crede Jagić, *Geheimsprachen* 33].

FÂNTÂNĂ, în forma rotacizată, s'a păstrat în numirile a două cisterne în insula Veglia: *Funtura* și *Fintira*, P. Skok, *Archiv za arban. star.* II 333.

FETINĂ, un diminutiv istroromân din *fętę* (= fată), trebuie să fie străvechiu în acest dialect, căci îl găsim ca nume top. *Fetina* (în Klisura-Poljanica, Drag. 103), cf. și *Fetina kuća* (Rječnik).

FECIOR și FICIOR, cuvânt trecut și la Bulgari, s'a păstrat în numele lui *Marko Fečor* (sec. XIV, Rječnik), azi în numele *Fičor* (P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914), 545) și în numele fam. *Fičorci* (Drag. 102). [Nu cred însă că P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914), 545 are dreptate când susține că serbocr. *cura* «fată» ar fi împrumutat din rom. *fecioară*, căci nici redarea lui *č* prin *c*, nici a lui *oa* prin *u* nu e obicinuită. In Rječnik cuvântul e apropiat de ital. [*fan*]*ciulla*, ceea ce nu e probabil, căci acest cuvânt lipsește în dial. venet și prevenet. *Țura* (scris *Ciura*) e un nume răspândit la Dacoromâni].

FLUIER, cuvânt a cărui origine n'a fost explicată în mod îndestulător (FIBULA + SIBILARE, Subak, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXIX 418 ș. u., FLUVIALIS (arundo, canna) P. Papahagi, *Graiu bun* I (1906) 3—7, grec *φλοιάριον* «scoarță mică» Giuglea, *Dacoromania* III 589), dar care e străvechiu în limba noastră, apare pretutindeni pe unde au pătruns păstorii români, la Albanezi, Neogreci, Unguri, Slovaci, Ruteni, Poloni și la Serbocroați: *frula* (cf. Miklosich, *Wanderungen* 8 și 23, P. Skok, *Archiv za arban. st.* II 335, Capidan, *Dacoromania* II 482).

FURT, în forma articulată, e după P. Skok, *Glasnik* XXX 298, la baza numelui serbocr. *Furtula*.

[FURTUNĂ e un cuvânt care se găsește în toate limbile balcanice cu înțelesul de «tempête», la Neogreci, Turci, Bulgari, Albanezi și la Serbocroați: *furtuna*, *frtuna*, *vrtúna*, *fortuna* și la Sloveni *fortúna*. Nu e probabil, dat fiind că avem a face cu un termen maritim, ca acest cuvânt să fi intrat dela Români în limbile celorlalte popoare, deși noi am fost transmițătorii cuvântului la Rutenii din Bucovina].

[GĂINĂ (cf. Muntele *Găina* pe teritoriu dacoromân) ar puteà fi la baza numelor *Gajina* (vârf de munte în Bujačić și pădure în Gjurgjevac Drag. 105), *Gajina Pojata* și *Gajina Rupa* (în apropriere de Beograd), *Gajine* (circumscr. Sarajevo și în Dalmația), apoi *Gajinac* (în circumscr. Kruševac) și ca nume pers. *Gajinović* (toate în Rječnik), pe care Maretić, *Rad* LXXXII 106, le crede derivate de la o tulpină *Gaj-*, formă ipocoristică din Gabriel. Impotriva identificării cu cuvântul românesc vorbește mai puțin *l' >i* (cf. § 89), cât mai ales păstrarea lui *n* nerotacizat].

[GĂMAN, cuvânt de origine necunoscută, se găsește și la Serbocr. *gaman* «mâncăcios» și ar fi, după P. Skok, *Etudes Slaves* III 77, împrumutat din românește].

GĂRGĂRIȚĂ, pe care H. Schuchardt, *Zeitschrift rom. Phil.* XVI 586—587 îl aduce în legătură cu lat. GURGULIO = CURCULIO, apare la Unguri și numai la Slavii învecinați cu noi, Bulgari, Ruteni și Sârbi: *gágrica* (atestat din sec. XV) < **gargrica* (Berneker SEW. 290), încât părerea exprimată de Schuchardt, de Rječnik și de Berneker, că acest cuvânt s'a răspândit prin Români, e foarte probabilă (cf. Th. Capidan, *Dacoromania* III 215).

GHINDURĂ, în forma mai veche *gl'indură*, a fost împrumutat de Albanezi (P. Skok, *Arch. Rom.* VIII $^1/_2$ 155) și de Serbocr. *glindura* «tonsilla» (Rječnik și Candrea-Densușianu, *Dicț. etim.* No. 742).

GUNĂ < GUNNA, care erà numele unei haine păstorești, se găsește la toate popoarele cu care păstorii români au ajuns în atingere, la Neogreci, Albanezi, Bulgari, Unguri, Ruteni, Ruși, Poloni, Cehi, la Serbocroați (începând cu sec. XIV) *gunj*, *gunja*, *gunjina* și la Sloveni *gunj*, *gunja*, încât e probabil că transmițătorii cuvântului au fost Românii și că vorba aceasta, păstrată azi numai la Aromâni, erà odinioară cunoscută și la Dacoromâni (cf. Th. Capidan, *Dacoromania* III 199—201). Intre numirile de Vlahi întâlnim și un *Běl'gun* «gună albă». La Istroromâni cuvântul s'a conservat în numele pers. *Faraguna* și num. loc. *Faraguna*, *Faraguni*, care e compusul «*Fără-gună*», precum și în num. loc. *Stara Guna* «gună veche».

GURGUIAT, în forma mai veche, cu *l'* păstrat, apare în numele serbocr. *Gorgoljatos* (P. Skok, *Glasnik* XXX 308). Cum acest nume e al unui negustor din Sarajevo, s'ar puteà să avem a face cu descendentul unui Aromân (cf. arom. *gurgul'ătos*).

GUȘĂ, cuvânt de origine latină, care a pătruns prin Români la Greci, Albanezi, Bulgari (cf. Th. Capidan, *Dacoromania* II 476 și III 201—202) și la Ruteni, se găsește și la Serbocroați: *guša*, cu derivatele *gušan*, *gušana*, *gušanac*, *gušav*, *gušavica*, *gušast*, *gušiti* și ca n. loc. *Gušak* (Bosnia).

GUTUIU, dintr'un mai vechiu *gutuĭu*, cuvânt de origine greco-latină (cf. Dicț. Acad.), care a pătruns și la Slavi (cf. Berneker, SEW. 299), apare, în compoziția MĂR-GUTUIU, în serbocr. (în Dalmația) *mrkatunja*, *mrkatulja*, ca împrumut din românește (cf. Budmani, *Rad* LXV, 164, Dicț. Acad. s. v. *gutuiu*, P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914), 545).

GUTUNAR e, după P. Skok, *Zeitschrift* XLI, 149, la baza numirilor de boale serbocr. *gùntura* și *guntùrac*.

IARBĂ s'a păstrat ca *jarba* în limba cerșitorilor serbocroați (explicat astfel în Dicț. lui Vuk Karadžić, cf. Jagić, *Geheimsprachen* 24). Poate tot *iarbă* să fie la baza numelor serbocr. *Jerban* și *Jerbić* (Rječnik). In Istria avem n. l. *Jerbuliśće*.

IEPURE, sub forma mai veche, cu *l'* păstrat, e la baza numelui *Ljepurov* (Drag. 110, 111).

(ÎN)GROȘÀ a trecut, ca termen păstoresc, precum a arătat Th. Capidan, *Dacoromania* II 677—678, în serbocr. *grušati se* «a se închegà» și în derivatele *pogrušati*, *ugrušati*, *grušavina*, *gruševina* «lapte dulce și gros».

(ÎN)NECÀ, în forma participială, se păstrează în *Nekata* (Novaković, *Stari Zak.* 693 și Rječnik).

[ÎNS crede P. Skok, *Zeitschr. f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 550 că ar puteà fi la bazase rbocr. *omsica* «individ, cineva», admite însă singur că acest cuvânt se poate explicà și cu mijloace slave, ca derivat din *on* «el»].

ÎNTEȚÌ a trecut, după P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XLI, 147, la Serbocr. sub forma *intačiti*.

[Pentru JINȚIȚĂ, ca și pentru serbocr.(în Herțegovina) *žetica* propune P. Skok, *Archiv. f. slav. Phil.* XXXV, 348 etimologia paleosl. *жатица. Faptul că acest cuvânt nu se găsește la Neogreci, Albanezi și Bulgari și nici în dialectele române de miazăzi, e o indicație că el nu e străvechiu în limba noastră. Totuși se pare că păstorii români au fost transmițătorii lui, cel puțin în parte, la Unguri, Nemți (în regiunile estice), Ruteni, Slovaci, Cehi și Poloni, cf. P. Skok, *Arch. za arban. star.* II (1924), 134].

JUR se găsește ca nume al unui cătun morlac (Milun Liepçinich Moroblachus de catun *Zur* a. 1367), dela care derivă numele de familie *Žurovići* (a. 1452). P. Skok, *Glasnik* XXX 307.

LĂCUSTĂ se păstrează în numele loc. *Lakustovo* (regiunea Kumanovo, Drag. 103).

LAIU — la Aromâni (dela care a trecut la Neogreci) foarte întrebuințat cu înțelesul «negru» — e un cuvânt care se găsește și la Albanezi (*l'aj*), ca atribut pentru oi cu păr alb și negru. Intr'un articol ce-l public în *Dacoromania* IV arăt că originea acestui cuvânt e, la noi și la Albanezi, lat. LABES și că dela noi îl au Rutenii, Cehii și Serbocroații: *laja*, cu

derivatele (numiri de oi): *lajiš*, *lajiša*, *lajica*, *lajin*, *lajka*, *lajo* (în Istria), *lajko* (nume de cal), răspândite în Croația, Bosnia și Slavonia.

[LAȚ a trecut, după Budmani, *Rad* LXV, 162, la Slavii din Ragusa sub forma *lac*. Mai probabil le-a venit din ven. *lazzo*].

[Jireček, *Gesch. d. Serben* I 156 credeà că în numele muntelui *Loret* poate recunoaște un cuvânt românesc. Dar LAURETUM n'ar fi putut da în românește decât * *lăret* sau * *lăuret*].

[LĂUTAR ar puteà fi la baza numelui unui munte (în Rudine Bilečske, Drag. 103) *Leutar*, dar substantivul *leùtar* și *leùtaš*, ca derivate din *lèut* «lăută» (după Rječnik, din ital. *leúto*, *liúto*) există și în limba serbocroată].

LEGÀ în forma participială e, după P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII 553, la baza numirilor top. și pers. serbocr. *Ligati*, *Ligatić* (a. 1415), *Ligatov*.

LUP, în forma articulată, se găsește în numele pers. *Lupulović*, P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil* XXXVIII (1914) 552. [Poate și numele *Lupo* (care în Rječnik e asemănat cu ital. *Lupo*) să fie o formă hipocoristică din *Lupul*; de asemenea la românescul *lup* se pot reduce numele loc. *Lupova Ravan* și foarte răspânditul *Lupoglav*, care ar puteà fi o jumătate de traducere a lui *Cap-de-lup*, deși tulpina *lup-* ar puteà fi și slavă, cf. *lupiti*].

MĂCIUCĂ, cuvânt de origine latină, a trecut la Bulgari, Poloni și Serbocroați: *mačuga* «măciucă», *močuga*, cu metateză *čamuga* (Miklosich, Berneker SEW. II 1, Štrekelj, *Zur slav. Lehnwörterkunde* 37, P. Skok *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 549, XLIII, 189). Derivatul *măşcat*, în forma mai veche măčcat (păstrată la Megleniți, din *măciucat*) apare în numele loc. *Mačkat* (sat în circumscr. Rudnik, Drag. 105). P. Skok, *Glasnik* XXX 311.

MĂGURĂ, cuvânt comun cu limba albaneză, însă românesc în forma aceasta (cu *l* schimbat în *r*) apare în topon. serbocroată: *Magura* (în circumscr. Crna Rijeka, P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 552), precum îl întâlnim, dus de păstorii Români, și în Galiția și Moravia.

MĂMĂLIGĂ, cuvânt de origine obscură, răspândit probabil prin ciobanii români și la Bulgari, Neogreci, Turci, Unguri și Ruteni, apare la Serbocroați sub forma *mamàljuga*, mai vechiu *mamàliga*. Miklosich EWS. 182, G. Meyer, *Türk. Stud.* I 2, *Neugr. Stud.* II 108, Berneker, SEW. II 15, Skok, *Zeitschr. f. rom. Phil.* XXXVI (1912) 653.

[MÂNZ ar puteà fi la baza numelui *Minzany* (Novaković, *St. Zakoni* 423)].

[MĂRĂCINE credeà Hasdeu, *Arch. ist.* III 183, că e la baza numelui de Vlah *Mrčina*, care însă, ca *Mrčić*, *Mrčinka*, etc. (cf. Rječnik), e de fapt un derivat din serbocr. *mrk* «negru», *mrčiti* «înnegri»].

MĂR, în compoziția *măr-gutuiu* cf. g u t u i u. Sub forma *mer*, articulat *merul*, pare a se fi păstrat în numele loc. *Merulja* (regiunea Drobnjak, în Herțegovina, Drag. 103 și în Montenegru, Rječnik) și în nu-

mele de Vlah *Merucich* (Drag. 23, 162), care e a se compară cu dacorom. *Meruț*.

[MARE ar puteà fi la baza numelor pers. *Maroš*, *Mareš* (care se găsesc și la Dacoromâni) și *Maret(ić)*. Cum însă găsim și la Cehi un *Maruše*, e probabil că avem a face cu o tulpină slavă *mar-*].

[MĂRGEÀ crede P. Skok, *Glasnik* XXX 311 că e la baza serbcr. *mrđela*, *mrnđela*, *grmjela*, deși în *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 548—549, credeà, din cauza lui *e* păstrat, că vine de-adreptul din forma latină MARGELLA. Păstrarea lui *l* n'ar face greutăți, căci cuvântul acesta se întrebuințează mai ales la plural *(mărgele)* și redarea grupei lab. + *ăr* prin lab. + *r* o avem și în alte cazuri; neobicinuită e însă redarea lui *rdž* prin *rđ*, căci am aștepta *rž*, ca în cuvântul următor. Maretić, *Rad* LXXXII, 101, consideră acest nume de origine slavă].

MARGINE s'a păstrat în numele loc. *Maržini* (în regiunea Vranje, pe valea Pčinjei, Drag. 102). *Mârzinile*, *Mârzinu*, *Su Mârzini* sunt nume loc. Istroromâne. [Din motivele arătate la cuvântul precedent e greu a reduce pe serbocr. *mrgin* «graniță» din *margine* și pe *mrginaš* «hotarnic» din *mărginaș* (Pascu, *Rum. Elem.* 259). Cuvintele serbocroate, întrebuințate numai în Dalmația, Montenegro și Herțegovina, sunt considerate de Budmani și de Bartoli, *Dalm.* II, 272, 296 ca împrumuturi din limba dalmată].

MIAȚĂ «friguri» e derivat de P. Skok, *Časopis* VII 166 din lat. *IGNITIA (cf. întregirile din *Dacoromania* I 424—425), iar din cuvântul românesc, serbocr. *micina*, *nicina*.

MIC se găsește în multe nume de Vlahi și de Sârbi sub formele *Mikul*. [Mai nesigură e legătura adjectivului românesc cu numele pers. și loc. *Mika* (bărbat, femeie și pădure), *Mikac*, *Mikačić*, *Mikan* *Mikašin*, *Mikašić*, *Mikčić*, *Miketa*, *Miketić* (și numele unui Istroromân), *Mikica*, *Mikić*, *Mikin*, *Mikošić*, *Mikov*, care toate pot fi derivate din *Mik*, extras din *Mikaelo* = *Mihail* (Rječnik); de asemenea *Mikulaić*, *Mikulanić*, *Mikúlčić*, *Mikulica*, *Mikulić*, *Mikulek*, etc. par a fi derivate din *Mikulaj* în loc de *Nikolaj* (Rječnik); în sfârșit *Mikša* (și la Dacoromâni, la Unguri și la Cehi) e un diminutiv din *Maximilian*].

MIEL, sau mai exact pluralul vechiu *miel'*, e la baza numelui loc. *Mijel* (Drag. 110). Un *Pod Miel* se găsește ca nume loc. și în Val d'Arsa. Popovici I 48.

[arom. MINUT «mărunt» ar puteà fi la baza numelui bărbătesc *Minuta*, care însă, după cum se presupune în Rječnik, e mai de grabă un derivat dela tulpina *Min-*, extrasă din *Minoslav*, cf. *Mina*].

[MIRE ar puteà fi la baza numelui de Vlah *Mire*, dar mai probabil avem a face cu o formă scurtată din *Miroslav*].

MOȘ, cuvânt de origine albaneză, care se găsește și la Bulgari (cf. Th. Capidan, *Dacoromania* II 456 și 538—540, III 232) apare sub forma *Mošulj* în toponimia din Bosnia (Rječnik; *Mošul* la Drag. 106). Despre *Mošino* pe teritoriu bulgar, cf. Weigand, *Rum. u. Arom. in Bulgarien*, p. 44.

[Numele *Mosor* (munte în Dalmația, munte și sat în Bosnia, sat în Montenegro, Rječnik), e mai degrabă serbocr. *mosur* (din turcește) decât rom. *mosor*, el însuș, pe cât se pare, împrumutat dela Sârbi, deși îl întâlnim, cu înțelesul de «abces» și la Vlahii din Moravia].

[serbocr. *mošuna* nu-i cuvânt de origine românească, cum credeà Štrekelj, *Archiv. f. slav. Phil.* XXVIII, 481—539, ci e împrumutat din limba dalmată cf. § 199].

MUGUR, cuvânt de origine albaneză, dar, în forma aceasta (cu *r* din *l* intervocalic) românesc, apare, ca la Dacoromâni *(Mugur)*, în numele *Mugurice* (Novaković, *St. Zak.* 568).

[MULDZARE (Banat) «oaie care paște cu berbecii împreună» și arom. *muldzară* și *muldzarcă* «vită ce se ține acasă pentru lapte» se aseamănă cu serbocr. *muzara* «vită de muls». Cuvântul românesc l-am derivat odinioară din lat *MULGEARIA (*Lat. Ț u. K* 63); tot astfel îl consideră latinesc Th. Capidan (*Dacoromania* III 209) și crede că *mânzare*, care se găsește și la Bulgari, ar fi o contaminare între *mulzare* și *mânz* (cf. *vacă mânzată*). Candrea și Densusianu, *Dicț. etim.* No. 1164, cred, dimpotrivă, că rom. *mulzare* e împrumutat din serbocr. *muzara* (din *musti-muzem* «mulge»), cu fonetismul influențat de *mulge*; tot astfel că *mânzare* = *mulzare*, influențat de *mânz*, *mânzat*. Și Barić, *Arch. za arb. star.* II 399 consideră pe sârb. *muzara* cuvânt slav. Lucrul se complică prin faptul că la Slavii istrieni se găsește și forma *mugàra (mrgar, margar)* «ovis agno orbata», a cărei tulpină *mug-*, cu *u* din *l* preconsonatic, amintește și mai viu pe *mulg* românesc, și pe care P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XLI (1921) 151 o reduce la un lat. *MULGARIS].

[MUNCEL ar puteà fi la baza numelui top. *Muncela* (în valea Ibarului, Drag. 103) și *Muncijel*, cu varianta *Monće* în Dalmația, la hotarul Zadarului (Rječnik); despre raportul acestora cu forma latină MONTICELLUS și cu cea dalmată, cf. în urmă P. Skok, *Prilozi k ispitavanju hrvatskih imena mjesta* VI (s. v. *Muntač*), în *Vjesnik* XXX].

[MURG, a cărui legătură cu lat. AMURCA nu este tocmai clară (cf. în urmă Capidan *Dacoromania* II 478—479, III 210), e un cuvânt care apare și la Albanezi, la Bulgari, și, transmis prin păstori Românii, la Cehi, Ruteni și Ruși (cf. Miklosich, EWS. 204, Wędkiewicz în «Mitteilungen d. rum. Inst. Wien» 377—375). Din românește sau din albaneză (cf. P. Skok, *Arch. za arban. star.* I (1924), 135) a pătruns și la Serbocroați: *murga* «rămășițele maslinelor stoarse; dudă măslinie», *murgast*, *murgovast* și *murgav* «măsliniu», *mȕrgul'a* «măslină cărnoasă» și în numele de persoane (și apoi loc.) și de vite (date după coloarea închisă) *Murgaš* (Vlahul *Bogdan Morgasia* e pomenit la Ragusa în a. 1278), *Murgeša*, *Murgić*, *Murginovac*, *Murgonja*, *Murgonjica*, *Murgovac*, *Murgovica*]. Din românește (cf. dacorom. *Murgu*) este numele *Murgulović*.

[Cuvintele *mutac*, *mutast*, *mutav*, întrebuințate mai ales în Istria, sunt împrumutate din italienește]; în schimb se pare că avem a face cu rom. MUȚ, în forma articulată, în numele pers. *Mutulović* și în n.

loc. *Mutulovo* (regiunea Kumanovo, Drag. 103) și *Mutulovci* (între Kučajna și Morava, Drag. 103).

[NĂHOR «cu un testicul», un cuvânt extrem de rar, crede P. Skok, *Glasnik* XXX, 307 că e la baza numelui unui sat lângă Sarajevo *Nahorevo*, rostit și *Narevo*].

[NĂPÂRCĂ, cuvânt român și albanez (cf. în urmă Th. Capidan, *Dacoromania* II 542) a pătruns dintr'una din aceste limbi, după P. Skok, *Etudes slaves* III (1923), 75, din românește, la Serbocroați: *naprtka (zaprtka)* »viperă»].

NEGRIȘOR, diminutiv românesc din *negru*, apare în numele unui sat în circumscr. Rudnik: *Negrišori* (și, cu disimilare: *Neglišori*) Jireček, *Gesch. d. Serben* I 156, Drag. 105.

OPĂRÌ, cuvânt de origine slavă, dar românesc în forma OPĂRITUL, apare în numele de Vlah *Oparitul*, poate și în *Opareša* Nikola (Novaković, *St. Zak.* 608).

OPT s'a păstrat în graiul păstoresc când își numără oile, sub forma *šopće* (P. Skok, *Archiv. f. slav. Phil.* XXXVII (1918) 82), care pe de o parte s'a orientat după «șapte» și pe de altă parte după «zece». Pentru asemenea influențe sub presiunea numeralelor apropiate, cf. *nopt* (§ 132) și rom. *șase* < *SESSE după CINQUE, SEPTEM.

PÂRLÌ, cuvânt de origine slavă, însă românesc în forma adjectivului verbal *pârlitor* s'a păstrat în numele top. *Pirlitor* (regiunea Drobnjak în Herțegovina, Drag. 103). P. Skok, *Etudes slaves* III (1923) 74.

PÂRLOG, cuvânt de origine slavă, a fost reîmprumutat de Serbocroați sub forma *parlog*. P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XLI, 147 ș. u.

PĂROS, sub forma mai veche cu *e*, pare că se păstrează în numele top. *Peros* (regiunea Kumanovo, Drag. 103).

PASĂRE apare, în forma diminutivală, în numele de Vlah *Pasarel* (Novaković, *Star. Zak.* 665).

PATRU, s'a păstrat în graiul păstoresc, când ciobanii își numără oile, sub forma *pâto*. P. Skok, *Archiv f. slav. Phil.* XXXVII (1918) 82.

PĂUN, cuvânt de origine latină (cf. în urmă *Dacoromania* I 406, II 805, III 217) a pătruns de vreme la Bulgari și Serbocroați: *paun* (alături de *pav*) și se întrebuințează, ca la noi, și ca nume: serbocr. *Paunka*, *Paunko*, *Paunković*.

PITIC, cuvânt vechiu, de natură onomatopeică, s'a păstrat în numirile *Pitikovíć* (Novaković, *St. Zak.* 88) și *Pitiči* (ib. 665, la Drag. 290: *Pitici*).

PLAIU, cuvânt de origine latină, a trecut din graiul Românilor locuitori în munți la Serbocroați: *plaj*, cu derivatul *plajari* P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XLI, 152, 756; el se găsește și ca apelativ *plaj* și ca toponimic *Plaj* la Ruteni (Miklosich, *Wanderungen* 11).

[POARTĂ sau ital. *porta* stă la baza numelui loc. *Porta* (în Krajište-Vlasina, Drag. 103)].

PREOT s'a păstrat în numele șesului *Prijot*. Jireček, *Gesch. d. Serben* I 156.

PUIU și PUICĂ (cu sufix slav), în forma aceasta sau în forma mai veche cu *l'* păstrat, a fost împrumutat dela noi de Albanezi (cf. Meyer-Lübke, Grober's *Grundriss* I² 1039), Bulgari, Unguri, Ruteni și de Serbocroați: *pujka* «curcă». Forma *pul'u* e la baza numelui de Vlah *Puljša* și a Istroromânului *Pul'ić*. Pentru trecerea de sens dela «găină» — căci *puică* însemnează până astăzi în Ardeal «găină» — la «curcă», cf. însuș cuvântul nostru *curcă* < slav kurka «găină» (la Ruteni) și «curcă». Un *Pulići* e num. loc. în Istria, iar un *Puliofci* se găsește și în toponimia bulgară (G. Weigand, *Rum. u. Arom. in Bulgarien* p. 45).

[PURECE ar puteà fi la baza numelui de sat *Purici* (lângă Kragujevac, Drag. 105), dacă nu avem a face cumva cu o tulpină slavă, care apare și în Puro, Purko, Pureš, Puriša și ar puteà fi identică cu serbocr. *pura* «curcă»].

arom PURINTĂ, pe care l-am explicat odinioară din POLENTA, e, după P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVI (1912) 653, la baza formei hipocoristice serbocr. *púra* «mămăligă», în Bosnia.

RÂNCAȘ, cuvânt trecut, prin crescătorii de vite români, și la Ruteni, se păstrează, după P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 547, în serbocr. *(h)rnkaš* «bou rău castrat».

RĂTUND s'a păstrat în numele loc. *Ratunda* (în regiunea Kumanovo, Drag. 103). *Rătunda* la Dacoromâni și *Rotundul* în Galiția ne arată că felul acesta de a numì munții, după forma lor, erà obicinuit la păstorii Români.

RUSALE (disimilat din * *Rusare* < ROSARIA = ROSALIA, *Dacoromania* I 438) sau *Rusal'e* < ROSALIA (formă păstrată în arom. *Arusal'e*) e unul dintre cuvintele românești (cf. expunerile convingătoare ale lui Th. Capidan, în *Dacoromania* III, 184—190), care au o mare întindere la popoarele vecine, întrucât se găsește, la Albanezi, la Bizantini, Bulgari, Ruși, Cehoslovaci și la Serbocroați: *rusalja*, *rusalji* (în Ragusa și Bocche di Cattaro cu înțelesul de «Pfingsten») și la Sloveni: *rusalček*, *risalček*, *rusalščék* «luna Maiu».

[RÂU + IZVOR crede Dragomir 103 c'ar puteà fi la baza numelui *Ruizvor* (sat, azi izvor în Regiunea Kumanovo), deși o asemenea compoziție e neobicinuită. Cu greu putem presupune pluralul *râuri* în *Rior*, care e un vârf pe Maljena (Drag. 105)].

[*RUPE < lat. RUPES, conservat în toponimicul dacoromân *Rupea* (*Dacoromania* III 941), la Istroromâni: r u p ę (§ 196) și în arom. *rup* «prăpastie» ar puteà fi (mai de grabă decât *râpă*) la baza serbocr.-slov. *rupa* «gaură» (slov. *rupača* «stâncă», rut. *rupa* «gaură de cartofi». Miklosich EWS. 283, le compară cu lat. RUPES), întrebuințat și în toponimia din Jugoslavia (Drag. 104) și în Istria].

SAC, în forma articulată, apare în numele loc. *Sakulica* (Krajište-Vlasina, Drag. 103).

SĂMAR < SAGMARIUS (*Conv. lit.* XLIV, 471), cuvânt care la Dacoromâni a fost înlocuit, ca și vechiul *asen*, prin *măgar*, și SAGMARIUM, care se păstrează până azi la Aromâni, au fost transmise de păstorii români—

pentru care măgarul e un animal indispensabil — mai de grabă decât de Albanezi, foarte de vreme (căci cuvântul e atestat în paleoslavă) la Bulgari, Turci, Unguri, Ruteni și Serbocroați *samar* «Saumsattel», cu derivate. Cf. Th. Capidan, *Dacoromania* III 210—211.

SÂMEDRU < SANCTUS [DE]METRIUS (cu *e* netrecut în *ă* la Dacoromâni fiindcă -RIUS forma «poziție moale»), s'a păstrat, după P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII, (1914) 552 în numele orașului *Smederevo*, care în forma austro-ungară se numià *Semendria*.

ȘAPTE, afară de urmele ce le-a lăsat asupra formei pentru «opt» (s. v.), pare a se fi păstrat și în numele loc. (parte de hotare pe litoralul dalmat, în regiunea Scutari) *Šaptine* (Novaković, *St. Zak.* 605).

SĂPUN, cuvânt latin (cf. *Dacoromania* I 409 și III 211) păstrat și la Albanezi, a pătruns la Neogreci, Unguri, Turci și de timpuriu (căci îl găsim și în paleoslavă) la Slavii balcanici, Bulgari și Serbocroați: *sapun*.

SĂRAC și SĂRMAN ar puteà fi la baza numelui de Vlah *Sarakin* și *Sirman* (Novaković, *St. Zak.* 766).

SÂRBȘOR, un diminutiv românesc din *sârb*, apare ca nume propriu *Srbšor* (Novaković, *St. Zak.* 404). Un sat *Sârbșorii* apare pe teritoriu dacoromân într'un document din 1429 (*Arch. ist.* III 190).

SARE-APA, o compoziție obicinuită în românește, s'a păstrat, după P. Skok, *Archiv za arban. star.* II 334 în numele unei familii serbocroate din Lika: *Sàrapa*.

SARE-BINE s'a păstrat, cu rotacismul caracteristic graiului istroromân, în numele unui Vlah, dela care s'a numit astfel mai în urmă, precum a arătat Dragomir 101, satul *Sarebire* (atestat la 1458) în districtul Tišča.

ȘASE apare în limba păstorilor sub forma *šaso* și (prin orientare după *șapte*) *šásto*, *šato*. P. Skok, *Archiv f. slav. Phil* XXXVII (1918) 82.

[SCURT a fost împrumutat, după P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XLI, 152, de Serbocroați: *škrt*, al cărui înțeles de «avar» s'ar explică prin influența lui *cruță*, ceea ce e puțin probabil]; în schimb, din rom. SCURTEICĂ e împrumutat serbocr. (în Bosnia) *škuteljka* (P. Skok, *Zeitschr. f. rom. Phil.* XXXVIII (1914), 551). Forma aceasta serbocr. ne face chiar să ne întrebăm dacă cuvântul românesc nu erà odinioară și la noi **scuteică* (dela *scutì* [*de frig*] cf. și *scutec*), sau **scutelcă* (dela *scutelă*), contaminat abià mai târziu cu *scurt* (cf. polon. rus. *kurta*, *kurtka* «haină scurtă» Tiktin, *Dicț. rom.-germ.*).

SEC, în forma articulată, pare că e la baza numelor *Sekulja* (Drag. 64) și *Sekulović* (Drag. 62, 103). Dar tulpina *sěk-* «a tăià» formează și în alte limbi slave nume de persoane (Mikl. 318), de ex. bulg. *Sěkul* și *Sěkula*, polon. *Siekoła*, căruia îi corespunde și la Dacoromâni numele *Secula* (alături de *Secul*). Și la Istroromâni găsim num. loc. *Sikull* și *Sikulski Breg*].

ȘERB, vechiul corespodent românesc al lui SERVUS, apare sub forma articulată în numele de familie (în Smoljan) *Šerbula*, iar derivatul ȘERBAN în multe nume de Vlahi și în toponimie: *Šerban* (a. 1278 Drag. 62), *Šarban* (în regiunea Dobnjak în Herțegovina, Drag. 103), *Šarbane* (sat în Kolubara-Podgorina și în Tamnava, Drag. 105), *Šerbanovac* (sat lângă Zvedan, P. Skok, *Glasnik* XXX 307), cu alte sufixe: *Šerbatovac* (vârf de munte în Osladić, Drag. 105), *Šerbalovac* (două ape în Bosnia, P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 553). *Skerbani* și în Istria.

SINGUR, cuvânt de origine latină, apare ca nume pers. *Singur*. P. Skok, *Glasnik* XXX, 311.

[SITAR, ca nume de pasăre, ar puteà fi la baza numelui top. *Sitari* (deal în Belo-Polje, Drag. 105), dacă cumva nu avem a face cu serbocr. *sitar* «cel ce face site»].

SMÂNTÂNĂ (despre a cărui origine cf. în urmă *Dacoromania* III 383 — 386), cu rotacism, apare în numele Vlahului *Zmantara* (în Dubovac, lângă Karlovac, în Croația, Dragomir, *Vlahii din Serbia* 63, 109).

SOARE, care la noi se găsește și ca nume, este probabil la baza numelui serbocr. *Soretić* despre care Maretić, *Rad* LXXXII 106 crede că «biće od kakoga latinskog imena».

[ȘPURIU, alături de SPURIU «copil din flori», «fur (la pomi) nedesvoltat» nu poate fi despărțit de serbocr. *špure* «miel fătat înainte de vreme» (din «nedesvoltat»), al cărui înțeles ne conduce în sfera terminilor pastorali. Legătura acestor cuvinte cu lat. SPURIUS e evidentă și a fost făcută de P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVI (1912) 655 — 656 și N. Drăganu, *Dacoromania* II 612, fără însă ca ei să fi explicat în mod satisfăcător pe *š* inițial].

ȘTIRB, cuvânt de origine slavă (căruia la Serbocroați îi corespunde *škrbav* «schartig») apare în numele de Vlahi *Štrb'c* (cf. dacorom. *Știrbeț*) și *Štrbić*. La Istroromâni numele acesta există până azi sub forma *Șterbaț*.

STRÂMB, cuvânt de origine latină, apare, în forma articulată, în numele *Strimbul* (cf. *Strymba* ca nume loc. în Galiția).

STRUNGĂ este, după expunerile documentate ale lui G. Giuglea, *Dacoromania* II 327 ș. u. (chiar dacă etimologia propusă de el nu este cu totul convingătoare), un cuvânt foarte vechiu, care a fost transmis de păstori români Albanezilor, Neogrecilor, Bulgarilor, Ungurilor, Rutenilor, Slovacilor și Polonilor. La Serbocroați, forma *struga* dovedește pătrunderea cuvântului înainte de sec. IX, când *un* + cons. puteà să dea *u*, ca în reflexele lui ѫ paleoslav.

SUGAR, cuvânt păstoresc de origine latină, pătruns și la Neogreci și Bulgari, apare la Serbocrați sub forma *sùgare* cu înțelesul de «miel negru» (V. Karadžić) și (în Serbia veche) «miel care suge» (Drag. 30). Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVI (1912) 656 și *Archiv. za arban. star.* II 335. Cuvântul se găsește și în numele familiei *Sugarci* în Margance (Drag. 30, 102). Documentele amintesc la a. 1420 despre niște Români Apuseni numiți *Sugari* în Igrischya, aproape de Ostrovica în Veglia

(Drag. 30, 102). Ca nume loc. cf. *Šugari* (lângă Karlobag, Drag. 30).

SURD, în forma articulată, se găsește ca nume loc. *Surdul*, *Surdulica*, *Surduljani* (Drag. 102) și probabil, și în numele pers. *Srdul*, *Srdulović* (Mar. 127).

[ȘUT, cuvânt de origine albaneză (cf. în urmă Th. Capidan, *Dacoromania* I 512 și II 550), răspândit prin păstorii Români la Unguri, Ruteni, Poloni și Cehi, apare, ca în toate limbele balcanice, și la Serbocroați: *šut* «fără coarne», fără să se poată constată azi dacă ei îl au dela Români sau dela Albanezi. La Istroromâni avem numele pers. *Șutco*].

[TÂMPLE ar fi după Budmani, *Rad* XLV 162, la baza serbocr. (din Ragusa) *templa* «tâmple»; cuvântul e de origine veche venetă].

TÂRZIU s'a păstrat, ca termin păstoresc, la Serbocroații din Bosnia vestică și Herțegovina, sub forma *trze* «miel fătat târziu» P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVI (1912) 656.

TAUR apare în toponimia serbocroată ca *Taor* (sat în circumscr. Užice) și *Taure* (în Leskovici), *Taorska Stijena* (Drag. 105).

[TURBĂ sau alb. *terboń* a crezut Štrekeli, *Archiv f. slav. Phil.* XVIII (1906) 533 că ar puteà fi la baza serbocr. *trabun* «aiurare», *trabúniti* «aiurà». Imprumutul din limba albaneză e cu mult mai probabil].

TURMĂ, cuvânt de origine latină, pe care-l avem comun cu Albanezii, a fost răspândit prin păstori români la Bulgari, Ruteni și Poloni și se găsește și la Sloveni și Serbocr. *turma*; la acești din urmă și derivatul *turmar* (cf. în urmă Th. Capidan, *Dacoromania* III 214).

[TUNS ar puteà fi la baza numelui de Vlah *Tus*, deși am așteptà mai de grabă *Tusul*, precum de fapt se numesc doi munți (unde probabil se făceà tunsul oilor) în Galiția, cf. E. Kałuzniacki, ap. Miklosich, *Wanderungen* 62].

[UNGHIU e, după Jagić, *Geheimsprachen* 24, la baza lui *ûndža* «casă», *ûndžica* «odaie» în limba secretă a cerșetorilor slavi meridionali. Sensul depărtat și forma cuvântului — căci am așteptà reflexele dela *îngl'u* — fac îndoielnică această etimologie].

URDĂ (despre a cărui etimologie cf. în urmă *Dacoromania* III 778), e un cuvânt vechiu care a fost transmis de păstorii români la Albanezi (Th. Capidan, *Dacoromania* II 470 — 471), la Neogreci, Bulgari, Unguri, Ruteni, Slovaci, Poloni, Cehi și la Serbocroați: *urda* = gruševina (s. v.).

URLÀ a fost împrumutat de Serbocrați: *urlati* «urlà», cu derivatul *urlikati*. Miklosick EWS. 372.

URS, în forma articulată, se găsește în numele Vlahului *Ursul* (a. 1372) și a Morlacului *Ursulovich* (a. 1374 Drag. 62), precum și în topon. *Ursula* (sat în circumscr. Rudnik, Drag. 105), *Ursulići* (sat lângă Kragujevac, Drag. 105), *Ursulovci* (cătun dat de Ștefan Milutin mânăstirii Banja Drag. 98). *Ursulica* e o livade în Bulgaria.

VALE, mai degrabă decât ital. *valle*, se găsește în multe nume loc. în Jugoslavia și Istria; mai ales se potrivește cu forma articulată istrorom. *vala* (§ 120 e): *Vala* (Drag. 111) și *Valla* în apropriere de Bogliuno.

In *Valle* în Istria știm că au fost așezate colonii de Morlaci în a. 1570 și 1589.

[VAS ar puteà fi la baza numelui serbocr. *Vasul*; mai probabil însă acesta, ca și dacorom. *Vasu*, se reduce la tulpina slavă *Vas-* (cf. *Vaso*), extrasă din *Vasile*, cf. P. Skok, *Glasnik* XXX 309].

VIE, în forma mai veche *viñe*, trebuie să fie la baza acelui *Vinišorsky Grabŭ* din documentele lui Dušan, în care Hasdeu, Arch. ist III 189 credeà că poate recunoaște un diminutiv dela *vin* («vinișor»), care însă se pronunță, probabil, ca la Istroromâni, *vir(u)*.

[*vintrati* «a cumpărà» și *prevendrovec* «negustor» în limba secretă a Slovenilor (Jagić, *Geheimsprachen* 33) ar puteà aveà la bază pe *vinde* al nostru, dar mai probabil pe *vendere* italienesc].

VIS, în forma articulată, pare a se fi păstrat în numele *Visulović* și, cu fonetismul istroromân *(mis*=vis § 61 b.), probabil și în *Misul*, *Misulović* în Istria (Tamaro, *La Vénétie Julienne* 463). Derivatul VISĂTOR a fost recunoscut de Jireček *(Gesch. d. Serben* I 156) în numele muntelui *Visitor*.

VIȘINEL, un derivat curat românesc, apare în numele Vlahului *Vyšinel*.

ZECE s'a păstrat sub forma *zeći* în numărătoarea păstorilor. P. Skok, *Archiv f. slav. Phil.* XXXVII (1918), 82.

2. SUFIXE ROMÂNEȘTI IN ONOMASTICA SERBOCROATĂ.

§ 272. Afară de aceste cuvinte, P. Skok (*Revue slave* III (1923) p. 74) crede că și sufixul românesc *-andru*, *-eandru* a fost împrumutat de Serbocroați sub forma *-enda*. Poate și alte sufixe românești să fi servit la derivarea de nume pers. Astfel sufixul *-(i)șor*, pe care l-am întâlnit în nume ca *Banišor*, *Kornišor*, *Negrišori*, *Srbšor* (cf. în Galiția râul și satul *Akryšory*, muntele *Rušor* și *Stryšoru*), apare și în *Milišorь* (*Arch. ist. III* 189, Novaković, *St. Zak.* 694), iar sufixul *-el*, pe care l-am întâlnit în *Bradel*, *Pasarel* și *Vyšinel*, pare a se găsi și în numele mai puțin clare *Prekočel* (Novaković, *St. Zak.* 703), *Pričel* (în Krajište-Vlasina, Drag. 103) și *Radunel* (Drag. 63, cf. Radun, Raduna, Radunić, Radunović). Tot românesc este și sufixul onomastic *-escu* pe care-l găsim în Istria, precum: *Giadrescu*, un conducător de Morlaci sosiți în a. 1642 (Tamaro, *La Vénétie Julienne I* 441) și *Zelesco*.

Dar elementul derivativ care a lăsat urmele cele mai adânci în onomastica (și în toponimia) serbocroată, e articolul românesc *-ul*, care, uneori sub forma amplificată *-ula* (pe care Th. Capidan, *Dacoromania* III 175 o explică ca formă genitivală cu funcție de acuzativ, cf. P. Skok, *Glasnik* XXX 308 — 309) și *-ule* (cf. P. Skok, *Archiv za arban. star.* 335), sau în combinație cu alte sufixe, a devenit un sufix foarte productiv onomastic. Astfel de nume, românești și în ceea ce privește tulpina lor, am întâlnit în § 271. Dăm în cele următoare o listă de nume

de Români Apuseni și de Serbocroați cu tulpină neromânească, după Kadlec, Dragomir (indice), Miklosich, Maretić și Rječnik (explorat numai întâmplător): Amemul-ić, Andruzul, Antul, Barkul, Benčul-ić, Berul-ić, Birul-ić, Bogul-ić, Bogul-in, Bratula, Bratul-ić, Brgule, Budul-ić, Bunćuli, Buntul-ić, Cepul-ić, Cossul (Cossuli), Crnul, Čikulišča, Dabul, Dagul, Dajul, Dakul-ović, Danul, Dančjul (Danzull), Dančul-ovina, Dědol (Dedullus), Didul-ić, Dinul, Dobrula (Dobrulus) Dojul, Domnicul, Domul-ić, Dragula, Dragul-eta, Dragul-ić, Dragul-in, Dragul-etić, Dragul-ević, Draguli, Dragul-ov, Dražul(a), Dromaculi, Dušul, Franul, Gagiul, Grabula, Gradul, Gazul, Hakula, Hegul, Herbula, Hotul, Hrajul, Hranul, Chudulus, Iadrul-ić, Iankul, Ilul (pastor), Ištipul, Kongjul-ović, Krstul, Krstul-ič, Krstul-ović, Kuzul-ović, Makul, Marandul, Markul, Markul-ović, Marula, Marul-ić, Matul-ić, Matul-ovina Matul-inović, Mentul, Milul-ovich, Miškul-in, Mitul, Motul, Mrdul-eš, Mrgul-ović, Nicul, Nĕgul, Ozanulo (Ozanulus, cf. dacorom. Hozan), Pasculus, Pascul-ić, Pejul, Pincul-ić, Prvul, Prvula, Prvul-ović, Pulul-ovo, Pusula, Radul (Radol, Radulus, Radula, Radule Vlah), Radol-ić, Radul-ek, Radul-in, Radul-inović, Radul-inka, Radul-ov, Radul-ović, Rajul, Rakul, Ralul, Rašul, Rasul-ić, Rendul-ić, Sandul, Sarul, Stajul, Stankul, Stančul, Stanul, Sćepul-ović, Šteful-in, Vidul-ović, Vitul-ović, Vladul-ović, Vučkul-in, Wugula, Vukula, Zezul-ica, Zišul, Zrzul-ski Džemat, Živul, Živul-in, Zivul-ović.

Uneori aceste nume în *-ul* au variante în *-ulj*, care apar și cu *l'* iotacizat: Brašulj, Bratuli și Bratuj, Bratuj-ko, Bukulja, Dobrulja și Dobruj, Dragulj-an, Dragulj-in, Dragulj-ević și Draguj, Dragčuj, Dražuj, Gordulja, Kraguj (< kragulj «vultur»), Krasulj-ac, Makulja, Mikulj, Mikulja, Mikulj-ević, Miluj-ka, Mitulj, Mitulj-ević, Mrdulj-aš, Prvulj, Radulj, Radulj-ević, Radulja și Raduj-ko, Rahulj, Rahulj-ević, Sekulja, Šišulj, Strahulj-ak, Šutulja (cf. dacorom. *Șutu)*, Šutulj-ić. Găsim, mai rar, și forme cu *l* vocalizat, cum e acel *Manoo* (= Manul) *vlah*, citat de Dragomir 293.

La Istroromâni avem: Belul-ović (cf. dacorom. *Belu)*, Bubul-ić, Matolich, Pețol-ić, Sudul-ić și multe nume cu *-l* amuțit ca: Fuscu, Gusu, Hitu, Kebru, Kicu, Redu, T'ucu, Țotu, etc.

Vechimea acestor nume e mare. Jireček le atestă, în părțile vestice, începând cu veacul XII, iar Thalloczy (ap. Capidan, *Dacoromania* I 196) le arată răspândite, prin păstori români, până în îndepărtatul Friaul și în Alpii dinarici. Adevărat că aceste nume în *-ul* și *-ol*, care se găsesc în regiunile vestice, atinse de o puternică influență italiană, trebuie privite cu critica necesară, pentrucă nume ca *Bartul (Bartol)*, pot fi și de origine italiană, derivate cu sufixul atât de răspândit la Italieni *-olo*. Dar a considerà sufixul *-ul* la Slavii balcanici și chiar la cei de nord, de italienesc la origine, ca G. Weigand *(Jahresbericht* XII 110), e de sigur greșit, precum a dovedit Th. Capidan în *Dacoromania* I 194 ș. u. (cf. și Hasdeu, *Arch. ist.* III 179 — 181, C. Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien* 123 — 124, etc.). Intr'adevăr, ajunge să considerăm

numărul mare de nume sârbești în *-ul*, care sunt pe de-a'ntregul românești, citate în § 271, să comparăm pe celelalte cu nume care se găsesc și la Dacoromâni (astăzi fără *-l* final), precum: Bratu, Cârnu, Danciu, Dinu, Dragu, Hutu, Iancu, Jivu, Marcu, Nițu, Neagu, Neacșu, Pascu, Pârvu, Radu, Sandu, Stanciu, Vidu, Vlaicu, Vulcu, etc., dar mai ales să urmărim extensiunea greografică la popoarele vecine, care corespunde cu răspândirea terminilor păstorești, ca să nu ne mai îndoim de originea românească a sufixului. Astfel *-ul* apare la Bulgari în multe nume proprii, precum (după Miklosich și Weigand): Antul, Barbul,[1]) Batul, Bogul-in, Bojkul, Bosul, Bratul, Dobrul, Dragul, Dragul-in, Enkula, Kordul, Marula, Nacul, Nĕgul, Nĕkšul, Pъrvul, Radul, Stančul, Stanul, Strujula (cf. dacorom. *Străulea*), Tatul, (cf. dacorom. *Tătulea*), Tihul, Vidul (Vidol), Vladul, Vlajkul, Vlkul, Zimbjula; în combinație cu alte sufixe: Iankul-ov, Šafkulov, etc. și în numiri de localități (date după nume de persoane): Čorul, Erul, Krnul, Krecul (Th. Capidan, *Dacoromania* III 174).

Ele se găsesc și la Unguri și Secui, care au nume în *-ula*, precum pe acel Iankula (= Ioan Corvin) al cântecelor vechi (cf. A. Veress, *Cântece istorice vechi ungurești despre Români*, Buc. 1925 An. Ac. Rom. Secț. lit. seria III, tom. III, mem. 1, pag. 3 și 5), dar mai ales în *-uly* și *-uj*, precum Korbuly (rostit Korbuj) < Corbul. Voievozii români Radu și Vasile Lupu apar în documentele ungurești sub forma Raduly Vajda și Lupuj[2]). In Secuime, precum rezultă dintr'o lucrare în curs de tipărire a lui S. Opran, nume ca Radulj, Szurduly, Ursuly, alături de Raduj Szurduj, Urszuj sunt foarte dese, cu deosebire în sate de Români secuizați. Astfel de numiri în *-ul*[3]) se găsesc numeroase și în regiunile rutenești din Bucovina, în Galiția și până în Moravia, precum se vede din studiul lui E. Kałuzniacki (publicat în Miklosich, *Wanderungen der Rumunen*) de ex. la Huțulii din Galiția: Rotundul, Capul, Kukol, Ledeskul, Waskul, Radul, Brebeneskul, Breskul (cf. dacorom. *Brețcu*), Szeszul, Pietroszul (p. 49) apoi Dragułec, munte în distr. Stryj, Raduskuł lângă Žabie, Tusul, munte în distr. Dolina (p. 59), Čerbul, munte

[1]) Nu cred în explicarea lui Weigand § 81 d, care pe bulg. *Barbul* îl crede împrumutat din sârbește, iar numele sârbesc îl consideră ca un derivat din *Barbara*. Cred, dimpotrivă, că tulpina *barb-* s'a extras sau din *bărbat*, care se găsește și în alte nume de Vlahi, sau că românescul *Barbu(l)* e înrudit cu ital. (lomb.) *barba* «unchiu», cuvânt întrebuințat, ca «bade» al nostru, ca formulă reverențioasă când cineva se adresează unui bărbat mai bătrân; schimbul de gen e foarte firesc.

O singură dată găsesc, la Bulgari, forma fără *-l* final: *Milku*, care ar puteà fi un împrumut mai nou din românește.

[2]) Cf. N. Drăganu, *Dacoromania* IV 146, care mai citează și cuvinte intrate din românește în ungurește ca *mutuly* și *mutuj* < mutul, *mosuly* și *moszuj* < moșul, etc. De altfel Ungurii rostesc adesea muiat și pe *n* final românesc de ex.: *mokán* și *mokány* < mocan, *sziliman* și *szilimdny* < sărman, etc.

[3]) O singură dată găsim forma cu *-l* amuțit: *Pinu*, munte lângă Stynawa (p. 61). De altfel găsim și substantive împrumutate în forma articulată, astfel *mošul* la Rutenii din Galiția (p. 59), *głegul* «potecă», la Huțuli (p. 15); chiar și numele de *Huțul* e explicat de Kałuzniacki din rom. hoțul (p. 16).

și râu în districtul Kałusz (p. 60), Lupatul, gârlă lângă Truchanov, Pikul (și Pikuj) în distr. Turka, Pianula, munte lângă Ludvikowka (p. 61), Turkuł, parte din muntele Čorna Hora, Tusul, doi munți lângă Petriwec și la revărsarea râului Briaza în Sukiel (p. 62), Baltagul, munte în distr. Kossow (p. 21), apoi nume de persoane ca acel Borisco Cracula, palatinus Lemburgensis, într'un document din 1335 (p. 41), Bełułja, Zezulińce în Galiția de Nord și Podolia (p. 43), Sandulovič la Rutenii din Bucuvina de azi, etc.

3. ONOMASTICA ROMÂNILOR APUSENI.

§ 273. Cuvintele și numele examinate în cele precedente ne arată că populația românească a fost, în nordvestul Peninsulei Balcanice, destul de importantă ca să lase urme în graiul serbocroat. O examinare completă a numelor de Vlahi, păstrate în documente, ne arată pe de altă parte că influența Slavilor în mijlocul cărora trăiau a fost covârșitoare. Majoritatea acestor nume sânt slave. Novaković (ap. Dragomir, *Vlahii și Morlacii* 54) și Bidermann *(Neue slav. Siedlungen* 364) au dedus din acest fapt că, pe vremea când apar în documente, acești Vlahi nu mai erau Români, ci se slavizaseră. Precum au accentuat S. Dragomir, N. A. Constantinescu ș. a. o asemenea concluzie este de sigur greșită și desmințită de însuș faptul că Românii din Istria, descendenții Românilor Apuseni, deși și-au păstrat până azi graiul strămoșesc, poartă aproape excluziv nume slave. Chestiunea aceasta trebuie examinată în legătură cu onomastica română în general, căci și Dacoromânii, care sunt reprezentanții prin excelență ai românismului, au un procent covârșitor de nume slave și ar fi absurd a crede că toți Dacoromânii purtători ai astorfel de nume sânt Slavi romanizați: pentruca Dacoromânii să fi putut înghiți pe Slavii din mijlocul lor trebuie să fi fost cu mult mai numeroși decât reiese din examinarea onomasticii lor, cu un procent mai mare de nume de origine streină decât latină. Nu este aici locul să ne ocupăm mai amănunțit de acest fenomen, căruia am încercat să-i dau o explicare în *Dacoromania IV*. In schimb vom studià aici numele Românilor Apuseni, pentrucă o examinare mai de aproape a lor ne arată o strânsă legătură cu numele întrebuințate pe teritoriu dacoromân, lucru relevat și de Kadlec și Skok în lucrările amintite în nota paragrafului 270. Spre a evidențià acest lucru alăturăm lângă numele de Vlahi pe cele dacoromâne, întru cât ni sânt cunoscute. O cercetare mai amănunțită, care se va puteà face însă abià când vom aveà un Onomasticon dacoromânesc, ar mărì de sigur în mod considerabil numărul acestor asemănări. Une-ori am dat și nume serbocroate și bulgărești (după Miklosich, Maretić și Weigand), când ele se întâlnesc și la Dacoromâni sau spre a ilustrà extensiunea unui sufix.

Cele mai puțin interesante sânt numele nederivate cu sufixe, de obiceiu biblice sau corespunzând unor apelative slave. Intre ele sunt și

câteva compuse și nume obscure etimologicește: Andrija, Aladin, Alakij, Alče, Argjur (= dacorom. *Arghir)*, Baldovin, Běladin, Cěpimati, Cuč, Decho, Dolin, Georgi, Glušć, Grgur, Grljan, Gruber, Gvozdi, Halaapa, Halda, Hinat, Hrs (dacorom. *Hârsu)*, Ignat, Ilija, Kalojan (= *Caloian)*, Karpoo, Kondre, Kovač, Kramir, Kumdedat, Kuplen, Lazar, Lazor, Leo, Lile, Litrokos, Lukar, Marko, Mavren, Mikleuš, Mrčina, Mrljan (cf. dacorom. mârlì), Navrap, Nikĭfor, Nos, Obliz, Obrad, Ostožije, Petralit, Plěn, Poligrad (cf. dacorom. *Peligrad)*, Prěljub, Prgomet, Prodan (dacorom. *Prodan)*, Ražnj, Rob (dacorom. *Robu)*, Roman (dacorom. *Roman)*, Samovar, Senĭ (cf. dacorom. *Seni)*, Smil, Strašnj, Staver, Strežimir, Ševelj, Tešimir, Tudor (dacorom. *Tudor)*, Ugněd, Uměn, Vasil (dacorom. *Vasile)*, Vikoslav, Zalagaj, Židover.

Lăsăm să urmeze lista «tulpinelor» slave, împreună cu numele compuse (din care adesea aceste tulpine sunt extrase), pentruca să examinăm apoi, în ordine alfabetică, sufixele ce se găsesc în numirile de Români Apuseni:

Bal- («vrăjitor» Mikl. 245)
Bat- («bade» Weig. § 74)
Běg- («fugă» Mikl. 252)
Běl- («alb» Mikl. 252) Běl'gun «manta (= gună) albă», Běl'muž «bărbat alb»
Ber- («duce» Mikl. 246), Berivoj, Berislav, Berislalić[1]
Bl's-
Bob- («bob» cf. Mikl. 246)
Bogd- (extras din) Bogdan
Bog- («zeu» Mikl. 247) Bogoslav
Boj- («luptă» Mikl. 247)
Bol- (cf. Mikl. 249, Weig. § 28) Boleslav
Bolj- («mai mare», Mikl. 249) Boljeslav
Bor- («luptă» Mikl. 249, cf. Weig. § 28, 35, 49) Borislav
Bož- (variantă a lui Bog- Mikl. 247, extras din Božidar Weig. 28)
Braj- Braislav
Bral-
Bran- («luptă» Mikl. 250, Weig. § 28) Branimir, Branislav
Brap-
Brat- («frate» Mikl. 250) Bratĭmir, Bratoslav, Bratosin, Bratoteg
Brnj- («buză» Weig. § 70)
Brz- («repede» Mikl. 251)
Bud- («treaz» Mikl. 251, Weig, § 28) Bud'mil, Budimir, Budislav, Budislaliki[1])
Buj- («buiac» Mikl. 252, cf. Weig. § 78) Bujsil
Bul-
Bun- («aţâţă» cf. § 271) Bunislav

[1]) Pentru forma sârbească-*slalić* cf. Mikl. 225.

Bĭkr-
Byk- («taur»)
Cur- (cf. *cura* «puella»)
Črn- («negru» Mikl. 326)
Črv- («roșu»)
Dab- (extras din Dabiža Weig. § 84 a)
Dad-
Dag-
Daj- («a da» Mikl. 267)
Dar- («dar» Mikl. 268) Daroslav
Děd- («bunic» Mikl. 274)
Deg-
Dej-
Den- («zi» Weig. § 69)
Des- («întâlnire» Mikl. 268, cf. Weig. § 28) Desimir, Desirad, Desislav, Desivoj
Děv- («fecioară» Mikl. 274)
D(i)m- (extras din D(i)mitr)
Dobr- («bun» Mikl. 269, Weig. § 57, 28) Dobribrat, Dobroděvik, Dobrobudik, Dobromir, Dobroslav, Dobrovoj
Dod- (cf. Weig. § 74)
Doj- («lăptare» Mikl. 271)
Drag- («drag», Mikl. 271) Dragomil, Dragomir, Dragosin, Dragoslav, Dragoslalik
Draj- (cf. Weig. 57)
Draž- (extras din Draželav, «gratissimam gloriam habens», Mar. 188, Dražmir «gartissimam pacem habens»).
Drok- (cf. dacorom. *Droc*)
Drž- («a ține»)
Druž-
Dud-
Duj-
Dun- (< gdunja «gutuie» Weig. § 36)
Gin-
Gjur- (extras din Georgi, Weig. § 17)
Gjurgj- («Gheorghe»)
God- («frumusețe» Mikl. 263)
Goj- («pace» Weig. § 78)
Gost- («oaspe» Mikl. 265) Gostimir
Grad- («castru» Mikl. 266) Gradislav
Grd- («mândru» Mikl. 266)
Grub- («necioplit» Mikl. 267)
Grud- («bucată mare» Weig. § 48 a)
Gug- (*gugutati* «gemere» Mar. 72)
Gunj- (cf. Weig. § 84 a)
Hal-

Hod- (extras din) Hodimir(ik)
Hran- («hrană» Mikl. 324, cf. Weig. § 28) Hranimir, Hranislav
Hval- («falā») Hvalislav, Hvalonovik
In- («alt» Mikl. 278, cf. Weig. § 78) Inoslav
Ivan- («Ioan»)
Iv- (extras din Ivan)
Jar- («austerus» Mikl. 329) Jaroslav
Jun- («tânăr»)
Kost- (extras din Ko(n)sta(n)din Weig. § 20)
Kraj- (extras din) Krajmir, Krajslav
Krk-
Kuman- («Cuman» Mikl. 283)
Lal- (cf. dacorom. *Lalea*, *Lalescu*)
Lěp- («frumos» Mikl. 285)
Ljub- («iubit, scump» Mikl. 285) Ljubibrat, Ljubimir, Ljubislav
Lub-
Lul-
Man- (extras din) Manislav
Martin- («Martin»)
Mih- (extras din Mihail Mikl. 291)
Mil- («milos» Mikl. 288) Milobrat, Mil'drag, Miloslav, Milkus
Mir- («pace» Mikl. 289, cf. Weig. 29) Miroslav
Moi- (extras din Moislav, după Weig. § 21 din Moisi, după Mikl. 291 «mieu»)
Muž- («bărbat» Mikl. 294) Muzibrat
Nan- (cf. dacorom. *Nan*, *Nanescu*)
Něg- («a grijì copiii» Mikl. 296, cf. Weig. § 29) Něgoslav
Než- (cf. dacorom. *Neș*)
Nin- (cf. Mikl. 295)
Obr- («a agonisì» Weig. § 79)
Ozr- (extras din Ozrislav)
Pač- (extras din Pačemil)
Petr- («Petru» Mikl. 299)
Prěd- («antica pars» Mikl. 302) Prědimir, Prědislav
Prěj- (extras din) Prějslav
Prib- (extras din) Pribislav, Pribislalik
Prij- («a prii» Mikl. 301)
Prv- («întâiul» Mikl. 302) Prvoslav
Rad- («vioiu» Mikl. 304) Radobrat(ić), Radogost(ić), Radomir, Radosin(ić), Radoslav
Raj- (cf. Mikl. 306, Weig. § 60)
Raš- (Weig. § 60)
Rog- («corn» Mikl. 307)
Skor- («repede» Mikl. 310) Skoromir
Slad- («dulce» Mikl. 311)
Slav- («slavă, glorie» Mikl. 310)

Staj- («a sta» Mikl. 314)
Stan- («stare» Mikl. 314) Stanimir, Stanislav
Step- (extras din Stepan «Ştefan»)
Stroj- («ordine» Mikl. 316) Strojmir, Strojslav, Strojslalik
Tich- («liniştit, tihnit» Mikl. 320, cf. Weig. § 30) Tichobrat(ić), Tichomir, Tichoslav
Tol- («placatio» Mikl. 220) Tolislav
Tvrd- («tare» Mikl. 319) Tvrdislav
Vel- («mare» Mikl. 253) Veleglav, Velimir, Velislav(a)
Vit- («câştig» cf. Mikl. 254, extras din Vitomir Weig. § 31)
Vlad- («stăpânire» Mikl. 255) Vladimir, Vladislav
Vlaj- (extras din Vladimir Weig. § 31)
Vlk- («lup» Mikl. 256) Vlkoslav, Vlčemil
Voj- («soldat» Mikl. 258) Vojmil, Vojmir, Vojslav
Vrat- («întoarce» Mikl. 259) Vratimir
Zlat- («aur») Zlatokos

Această «tulpină» apare rar fără sufix (după amuţirea paleoslav. -ъ): Bar, Bol, Bran, Bun, Něg, Rad, Stan, Vlad, dintre care *Bran*, *Stan*, şi *Vlad* se găsesc şi la Dacoromâni, unde mai aflăm şi *Droc*, *Nan*, *Neş*.

-A e foarte des întrebuinţat în numiri de bărbaţi Vahi: Bala, Barla, Bělja, Braja, Brapa, Brata, Buda (dacorom. *Buda*), Buta (dacorom. *Buta)*, Doda (dacorom. *Doda*, în Banat*)*, Doja, Draja (dacorom. *Draia)*, Druža Gjura, Goja (dacorom. *Goia* ar puteà fi şi din ung. golya «barză»), Gunja, Hrana, Kosta (dacorom. *Costa)*, Kraja, Lerka, Ljuba (dacorom. *Liuba*, în Banat), Mira, Mžura, Něga, Opra, Paja, Přěda (dacorom. *Preda)*, Plěša (cf. dacorom. *Pleşa)*, Rada, Raja, Sina (cf. arom. *Sina)*, Staja, Stoja (dacorom. *Stoia)*, Streža, Velislava, Vlaja, Voja, Zlata, Zlina. La Istroromâni: Bâńa, Boţa, Icana, K'inkela, K'oma, Lora, Miha, Mical'a, Miloga, Paţca, Piscala, Šutera, Tandarela, Tita, Viţina, Zgomba. Ele sunt foarte numeroase şi la Serbocroaţi (Mar. 82 — 85) şi la Bulgari (Weig. indice). Voiu cită numai pe cele care îmi sunt cunoscute şi pe teren dacoromân: serbo-cr. *Aleksa*, *Beša*, *Blaga* (<Blagoslav), *Boga* (<Bogdan), *Dima*, *Jana*, *Luca* (dacorom. *Luţa* ar puteà fi şi o scurtare din Angheluţă), *Margita*, *Nika* (scurtat din Nikifor), *Nikula*, *Pela* (scurtat din Pelagia), *Puja*, *Sima* (scurtat din Simeon); bulgăreşti: *Antipa* (al. de Antip), *Boka*, *Bota*, *Dima*, *Dona* (<Andonios), *Duma*, *Goga*, *Groza* (dacorom. *Groza* ar puteà fi şi o rostire dialectală a lui *Grozea)*, *Kosta*, *Kuza* (< Kosma?), *Moca* (dacorom. *Moţa*, cf. moţ), *Nasta* (scurtat din Anastas), *Nika*, *Nikita*, *Nikola*, *Přěda*, *Proka* (scurtat din Prokop), *Sima*, *Toda* (<Teodor), *Toša*. Acest *-a* apare şi în legătură cu sufixele *-eş*, *-iş*, *-ş*, *-uş*, *-ul*, etc. Originea lui *-a* nu este încă clarificată. El apare în toate limbile slavice (Mikl. 219), dar şi în limbi romanice (cf. *Dacoromania* II 697 — 698).

- AČ (Mar. 86, cf. dacorom. *-aciu*): Bujač-in, Parkač, Paskač. La Istroromâni: Kruľâț.

- AD (Mar. 87): Milad-in.

- AK (Mar. 87—89, cf. dacorom. *-ac*) și -JAK (cf. dacorom. *-eac*): Brajak, Bujak (dacorom. *Buiac*), Curak, Celimak, Gojak, Kandak, Miljak, Muzak, Osmak, Prijak, Rajak, Turjak, Ušak. La Serbocroați și *Barak*, *Nóvak*, etc.

- AN (Mar. 89—92): Balan (dacorom. *Bălan*), Bežan (dacorom, *Bejan*), Boljan, Botoljan, Brajan, Bratan, Brnjan, Bujan (cf. n. loc. *Boian*), Dejan (dacorom. *Dăianu*), Dragan (dacorom. *Drăgan*), Dražan, Dujan, Grdan, Gruban, Hodan, Lucan, Milan, Miran (dacorom. *Miran*), Mojan (dacorom. *Moian*), Odran, Priban, Prvan (dacorom. *Pârvan*), Prodan (dacorom. *Prodan*), Radan, Rajan, Smoljan, Srdan, Stojan (dacorom. *Stoian*), Širan, Šlĕman, Tihan, Vitan, Zoran. In compoziție cu alte sufixe: Bratešan (dacorom. *Brătășan*), Bratovan, Dragšan, Milovan (dacorom. *Milovan*), Nĕgovan (dacorom. *Negovan*), Radovan, Vlksan (dacorom. *Vâlsan*, cf. V. Bogrea, *Analele Dobrogei* II 34). La Istroromâni: Belân, Borocân, Dvoļân, Huľân, Leban, Mišân, Tarabâni, Țițiran, Tuhtan. La Serbocroați mai întâlnim: Golùban (cf. dacorom. *Columban*), *Tolan*, *Višan*, *Zoran*, etc., la Bulgari: *Petran*, Vlkan (dacorom. *Vulcan*).

- AŠ (Mar. 94): Murgaš. La Serbocroați mai avem: *Balaš*, *Dimitraš*-ić *Goraš*, *Petraš*, *Iliaš*, *Matijaš*, *Tomaš*, etc. (acestea trei din urmă ar puteà fi, laDacoromâni, de origine ungurească). La Istroromâni: Pavlâs, Vidâs. Sufixul *-aș* e la Dacoromâni și Aromâni unul dintre cele mai întrebuințate sufixe diminutive, pe când la Slavi e destul de rar și-l întâlnim mai mult la Serbocroați și Bulgari, fără să aibă însă o vitalitate mare și găsindu-se mai mult în împrumuturi (cf. Vondrák, *Vergl. slav. Gramm.* I 475) sau în compoziția *-aško*.

- AT (Mar. 95): Šišat, Milat-ko. La Istroromâni: Șimât. La Serbocroați: *Bulat* ș. a.

- C (< paleosl. ьць, cf. dacorom. *-eț*): Babun'c, Bogdan'c, Brat'c, Dobrĭc, Draž'c, Mal'c, Mile'ce, Obrad'c Prib'c, Rub'c, Stan'c, Trip'c, Vlad'c; în compoziții: Bykov'c, Curan'c, Degov'c, Dragav'c, Radev'c; sub forma serbocroată de azi (*-ac* Mar. 138—141): Utolac. La Istroromâni sufixul apare sub formele *-aț*, *ăț*, *-eț* și, în legătură cu *-in*, ca *-inți*: Blajinți, Clańaț, Crańețu, Mihăț, Podrugovaț, Șterbaț, Tomovețu.

- ČE cu variantele: ČA, -č(o), -č(j)u (Mar. 141—143): Alče, Bojče, Dajče, Dragčju, Hranča, Jarče, Milča, Milče, Penč (dacorom. *Penciu*), Rajča, Stanč(o) (dacorom. *Stanciu*), Velču. La Serbocroați și: *Mirča* (< Miroslav); la Bulgari Bančo (< ban, dacorom. *Banciu*), *Bončo* (< bon- «omor» dacorom. *Bonciu*, *Boncescu*), Brenče (dacorom. *Brenciu*), Dojčo (< Doja dacorom. *Doiciu*), Enčo (dacorom. *Ienciu*), *Gorču*, Halčo (< Michail), *Mančo*, *Mirča*, Pančo (< Panajot, dacorom. *Panciu*), *Perčo* (dacorom. *Percea*), *Vančo* (dacorom. *Vancea*).

-E e foarte des: Bale, Bore, Dabe, Dade, Dobre, Drage, Draže, Druže, Gjurgie, Grade, Grube, Hrane, Mane, Mile, Mire, Nine, Prěde, Pribe, Prve, Rade, Stane, Tvrde, Vlade. Acest *-e* se găsește și în legătură cu *-ul*, *-oj* ș. a. La Istroromâni: Bâle, Bele, Bene, Bâțe, Gâșpe, Gîrzele, Iáće, Iuke, Iure, Lovre, Păzde, Petiñe, Puće, Pušę, Râde, Sâle, Scrobe, Slave, Șole, Țobre, Țure (cf. dacorom. *Țura*), Vide, Zime, Zmate. Un *-e* apare și la Dacoromâni în *Dobre*, *Grube*, *Mil(l)e*, iar cu adaosul unui *-a* în *Balea*, *Manea*, *Milea*. Nu știm întrucât acest *-e* se găsește și la alți Slavi, căci la Miklosich el nu e pomenit. Maretić (p. 97—99) citează un număr considerabil de nume serbocroate în *-e* (între care și Rale, Stroje, Vuje, care se găsesc și la Dacoromâni: *Ralea*, *Stroie* și *Stroia*, *Vuia*), pe când între numirile bulgărești date de Weigand astfel de forme sunt destul de rare: Bale (cf. dacorom. *Balea*), Barle, Bude (dacorom. *Bude*), Cuce (alături de Cuca), Džole (al. de Džolka), Koste (= dacorom. *Costea*), Krote, Mate (al. de Mato), Mitre (cf. dacorom. *Mitrea*), Opre (cf. dacorom. *Oprea*), Rale (al. de Ralčo), Rize (al. de Riza), Rule, Stere (dacorom. *Stere* și *Sterea*, alături de Sterjo), Stroje, Tile (dacorom. *Tilea*, al. de Tilko, scurtat din Stratil), Tule. Există și forme în -JA, la Vlahi: Dragja, Milja (= dacorom. *Milea*), Rogja, Rugja; la Sârbi: Bjelja, Gunja, Hrelja, Hranja, Hrnja, (dacorrm. *Hernea)*, Janja, Miša, Minja, Nemanja, Niča, Raša, Smilja, Teša, Vuča (dacorom. *Vucea*), Viša; la Bulgari: Aldija (< Aldomir, dacorom. *Aldea*), Balja (dacorom. *Balea*), Bodja (dacorom. *Bodea*), Belja, Črŭnja (dacorom. *Cernea*), Galja (dacorom. *Galea*), Gančja, Grozja (dacorom. *Grozea*), Kalja, Milja (dacorom. *Milea*), Mirja (dacorom. *Mirea*), Oprja (dacorom. *Oprea*), Strezja, al căror sufix ar puteà fi slavul *-ja* (Mikl. 219), dar, cum astfel de nume sunt foarte rare la alți Slavi (Mikl. 219 citează 8 nume cehești și unul rusesc), am puteà aveà a face și cu o influență românească la Slavii de sud[1]).

-EČ (Mar. 99, dacorom.. *-eciu*): Dobreč, Mireč.

-EJ și -ĚJ (Mar. 99, cf. dacorom. *-eiu*): Brzěj, Bunej, Dobrěj, Dragněj, Milěj, Pilěj, Raděj.

-ELJA (Mar. 101, dacorom. *-elea*): Radelja. La Serbocroați și: Pavelja (dacorom. *Pavelea*).

-EN și -ĚN (Mar. 101—102, cf. dacorom. *-ean*): Brajen, Braten (Bratein), Bratěn (cf. dacorom. *Brătean*), Dobren, Gjuren, Ljuběn, Milen, Milěn, Miltěn, Pačen, Raden, Toljen, Trušěn.

[1]) Dacă originea acestui *-e* e din vocativ, precum admite Maretić, op. cit. 97, atunci mai de grabă vom admite că provine din vocativul românesc. Intr'adevăr, e ușor de înțeles ca un Slav să ia drept formă nominativală numele auzit în vocativ într'o limbă streină, dar e destul de greu de admis ca această confuzie să se producă în limba sa proprie. Tot astfel întrebuințează adesea Sașii din Ardeal numele Românilor la vocativ, așà cum le aud rostite de Români când se adresează unul altuia, de ex.: Am botuət pe Iiuañe. Am vozuet pe Siñiuañe (= Simeon). Der eine heisst Szurdule. Der Stepune (= stăpâne, precum spuneà sluga de Român stăpânului său sas). (Cf. A. Bena, *Limba română la Sașii din Ardeal*, Cluj, 1925 (No. 2 din Biblioteca «Daco-romaniei», p. 37).

Fig. 1. Voevodul morlac Pârvan din Coccorich (după Abatele Fortis, a. 1774).

Fig. 2. Fată nobilă morlacă din Coccorich (după Abatele Fortis, a. 1774).

Fig. 3. Preoteasă morlacă (după Hacquet, sec. XVIII).

Fig. 4. Femeie morlacă (după Hacquet, sec. XVIII).

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

-EŠ și -EȘA (Mar. 103—104, dacorom. *-eș*, cf. Babeș, Ioaneș, Mareș, Nandreș, Rareș, Verdeș, etc.): Bolješa, Brateš (dacorom. *Brateș*) și Brateša, Bratešan (cf. dacorom. *Brătășan*), Godeša, Mileš și Mileša, Nagleša, Opaneša, Radeš și Radeša; în compoziții: Dobrešin, Dobreško, Radeško. La Istroromâni: Beleš (dacorom. *Beleș*), Bondeš, Mâleš. In bulgărește avem și: *Barbeš*, a cărui tulpină («barbă» sau Barbu) e românească.

-ETA (Mar. 104—106): Drageta, Radeta. La Istroromâni: Gârgeta, Mâlet-ić.

-EŽ: Tratež.

-ICA și -IC (Mar. 107—108, dacorom. *-iță*): Baica, Balica, Bratica, Budica, Šolica, Todoric, Voica, Volica, Zlomanica. La Istroromâni: Cârpița, Corenițu, Cunița, Franițu.

-IĆ (Mar. 109—113; dacorom. *-ici(u)*, mai ales în părțile vestice, influențate de limba sârbească, și în cele nordestice, sub influență ruteană): Božić, Bratić, Budić, Desić, Dragić (dacorom. *Drăghiciu*), Halić (dacorom. *Halici*, în Banat), Kostić, Kumanić (dacorom. *Comaniciu*), Kokorić, Lithomilić, Ljubić, Lulić, Marić, Nikolić, Nišaić, Pacurić, Pribić, Prčibradić, Radić, Sědokić, Stratimirić, Štrbić, Stroić (dacorom. *Stroici*), Uratić, Uričić, Vladić, Vladimirić, Vratimirić, Vrpelić. Numărul acestor nume de Vlahi (scrise adesea cu *-ikъ* la fine) crește și mai mult dacă luăm în considerare și compozițiile cu alte sufixe: Bal-in-ov-ić, Bal-oj-ev-ić, Bkr-ov-ić, Bls-ov-ić, Boj-et-ić, Bol-in-ov-ić, Brat-en-ov-ić, Brat-il-ov-ić, Bun-il-ov-ić, Dab-et-ić, Děd-oj-ev-ić, Denk-ov-ić, Děv-č-ič, Děv-an-ić, Din-ov-ić, Dobr-eč-in-ić, Dobr-eč-in-ov-ić, Dobr-in-ov-ić, Drag-oj-ev-ić, Drag't-ić, Druž-et-ić, Dud-il-ov-ić, Dud-et-ić, Grad-en-ov-ić, Grad-et-ić, Grad-il-ov-ić, Grub-et-ić, Grub-š-ić, Grud-aš-ev-ić, Hran-č-ić, Hran-et-ić, Iv-oj-ev-ić, Janič-ev-ić, Kost-uš-ev-ić, Lal-et-ić, Lěp-č-in-ov-ić, Lěp-ov-ić, Ljub-oj-ev-ić, Ljut-ov-oj-ev-ić, Magjer-ov-ić, Martin-ov-ić (cf. dacorom. *Martinovici*), Mil-ot-ić, Nepreg-ov-ić, Něg-ot-ić, Novak-ov-ić (cf. dacorom. *Novacovici*), Pakĭnos-ov-ić, Pitik-ov-ić, Pobrat-ov-ić, Přěd-il-ov-ić, Přěd-oj-ev-ić, Prib-et-ić, Rad-en-ov-ić, Rad-il-ov-ić, Rad-ni-ić, Rad-oš-ev-ić, Rad-ov-ić (cf. dacorom. *Radovici*), Raj-č-et-ić, Senan-ov-ić, Stan-k-ov-ić, Strez-ov-ić, Svrk-oj-ev-ić, Slěman-ov-ić, Tan-uš-ev-ić, Tat-et-ić, Tvrd-an-ov-ić, Věk-ov-ić, Velj-an-ov-ić, Vesalj-k-ov-ić, Vit-an-ov-ić, Vran-ov-ić, Zaved-č-ić, Zor-ič-ić, Zebelj-ev-ić, Živalj-ev-ić. La Istroromâni foarte des: Babić, Balačić, Bașić, Bercarić, Beretiću, Beziću, Boboșkić, Bogutić, Bojić, Brozić, Bučiću, Buniću, Carlić, Corèniću, Crțulić, Cumparić, Cunčić, Didić, Dițanić, Doričić, Dudić, Faldić, Ferlić, Fumić, Glavić, Ielencović, Ielovčić, Ikić, Iojinčiću, Iurkiniću, Lătcoviću, Lențović, Lucsić, L'ubičić, Lupiću, Malinarić, Mâletić, Marmilić, Matișkiću, Mihančić, Milić, Mițetić, Načinović, Petrinčiću, Pipić, Pițić, Prusić, Puharić, Pul'ić Sancović, Șcâbiću, Stambulić, Șuliću, Tercović, Țiganiću, Tuliću, Turcović, Țvetić, Zancović, Zatcović, Zgaliardić, Zović, Z'unić.

-IHNA (Mar. 113): Dabihna, Držihna, Nadihna, Predihna, Voihna.
-IJE și IJA (Mar. 113—114, cf. dacorom. *-ia*): Bratije (cf. dacorom. *Brătia* n. loc.), Dragija, Kustodija, Vladija.
-ILO, mai rar -IL (Mar. 114—115, dacorom. *ilă*): Batilo, Berilo (dacorom. *Berilă*), Bratilo, Bolilo, Budilo, Bunilo, Dejlo, Desilo (dacorom. *Desilă*), Dobrilo, Dragoilo, Dudilo, Gostilo, Gradilo, Kuril, Mužilo, Nežilo, Ozrilo, Pomil, Prědilo, Pribil, Stanilo (dacorom. *Stănilă*), Stroilo, Tolilo, Voilo. In compuse: Dragojlo. La Istroromâni: Crujilă, Trohilă. Acest sufix se găsește în nume proprii — uneori în combinațiile *-ajlo* și *-oijlo*, *-ilĭc* și *-ilko* — la Sârbi, la Bulgari și la Ruși (la aceștia și sub forma *-ila*). Din multele exemple date la Mikl. 221, Mar. 114—115 și Weig. (indice) citǎm numai trei, care au și un corespondent dacoromân: sârb. bulg. Brajilo (cf. orașul *Brăila*), sârb. bulg. Moisilo (și în dacorom. *Moisil*, cu suf. *-il*) și Vojila (cf. satul *Vóila*). Pe când la Slavii de sud, acest sufix apare numai în nume proprii, în românește el are o desvoltare mai mare și ar puteà fi anterior contactului cu Slavii[1]).
-IN și -INA (Mar. 116—117, cf. dacorom. *-in*): Balin, Bratin și Bratina, Bolin, Budin, Bulin, Dobrin (dacorom. *Dobrin*), Doin, Dragina, Pražin, Sracin, Strahina, Vlasin, Voin; în compuse: Bel-č-in, Boj-č-in, Dobr-ĭč-in, Lĕp-č-in, Mil-č-in, Tol-č-in, Drag-ut-in, Mil-ad-in: Rad-ov-in. La Istroromâni (la care *-in* e adesea de origine italiană), Bitín, Glajarina, Glavina, Golidina, Iurin, Iuretina, Iusk'in, Kuzmin, Loskin, Marina, Mićikin, Mikin, Picl'in, Poiarin, Papalin, Pohîrptina, Șk'avina, Stipanine, Țesarin, Tol'ulin.

---

[1]) Alte exemple dacoromâne: Arăpilă, Băcilă (Baciu), Bădilă, Băncilă (Banciu), Buzilă, Dănilă (Dan), Frățilă, Mândrilă, Mârșăvilă, Meilă, Negrilă, Trăilă, Vintilă, etc., apoi Gușăilă, Moțăilă (<moț sau moțăl?); numiri de vite: Burilă «bou cu părul burat», Florilă, Lunilă, Mârțilă «bou fătat marți», Pistrilă, Surilă (cf. Suran, Suroiu); monstri în povești populare: Flămânzilă, Gerilă, Murgilă, Ochilă, Sărilă, Zorilă; numiri batjocuritoare deverbale: bâlbâilă «unul care bâlbâe mereu», bornăilă, for(n)ăilă, horăilă, lehăilă și denominale: buzilă «unul cu buze mari», surzilă «unul care nu aude bine». Acest sufix nu trebuie confundat cu *-ilă* instrumental în *tocilă*, *topilă*, care e slavul *-ilo* <*-idlo* (cf. Vondrák, *Vergl. slav. Gramm.* I 439—440). Avem, dimpotrivă, a face, în limbile slave, cu sufixul *-lo* (*-slo*), derivând participii trecute active și nomina agentis (Vondrák, *op. cit.* I 434—437). Dar pe când derivate în *-al*, *-ala*, *-alo* (ca rom. *cicală*, *mătăhală*, *Păcală*, *Tândală*) și mai ales în *-ola*, *-olja* și *-ulja* (ca rom. *Marțolea*, *somnulea* = rus. sonulja «om somnoros» cf. A. Belić, *Zur Entwicklungsgeschichte der slav. Deminutiv u. Amplifikativsuffixe*, Leipzig, 1901, p. 192 §. u.) sunt răspândite aproape în toate limbile slave, derivatele în *-ilo* nu se găsesc decât în mod excepțional (de ex. bulg. *solilo* «unul care linge sare»), iar în nume proprii Miklosich 221 le atestă numai pe teren serbocroat, bulgar și rusesc. Această întindere geografică se potrivește cu regiunile locuite odinioară de Traci, în limba cărora *-ila* și *-ala* erau sufixe foarte des întrebuințate în nume proprii. Nu e deci exclus ca la Români sufixul *-ilă*, poate și *-ală*, să fie străvechiu (cum le considerà Hasdeu, *Etym. Magn. Rom.* 678; asemănarea cu numele lat. în -ILLA și -ALLA ar fi un indiciu că în sufixul trac *l* erà «exilis» și deci se puteà păstrà nerotracizat între vocale) și că slavul *-ilo* (și *-alo*, *-ala*) să-i fi mărit numai vitalitatea, precum s'a întâmplat la noi și cu *-aciu*, *-ar*, *-eț*, *-ie*, *-in*, *-iță* și *-oiu*. De sigur că puterea de viață a acestui sufix a crescut, la Slavii de sud și la noi, și prin primirea unor nume ca Chiril, Daniil, Gavril(ă), Mihail, Manoil(ă), Samuil, etc., considerate ca derivate (cf. Dan, Gavra, Mihu, Man, Manea) cu acest sufix.

-IŠ și -IŠA (Mar. 118—119): Boriša, Budiša, Buniša, Dobriša, Dragiša, Hodiša, Nagliš-ić, Opriša, Skoriša, Tordiš-ić, Vaniša, Vratiša. La Istroromâni: Bariša, Matiš, Petriš. Sufixul acesta, care se găsește și în nume dacoromâne ca *Pîtiș*, *Opriș* și *Oprișa*, etc., nu trebuie confundat cu sufixul dacoromân *-iș*, care derivă colective (*frunziș*) și subst. deverbale *(tăiș)* ș. a.

-IŠTI (cf. dacorom. *Popișt*): Budiništi, Krasavišt.

-IV (Mar. 119, cf. dacorom. *-iv*): Dabiživ.

-JE: Dragje.

-KO și -KA (*<-iko*, *-ika* Mar. 144—148, dacorom. *-cu* și *-ca*): Bĕlko, Bojko, Boljko, Branko, Bratko, Dajko, Darko, Dejko, Dminko, Dobrko, Drajko, Durko, Dunko, (cf. dacorom. *Dunca*), Hranko, Ivanko (dacorom. *Ivancu*), Lĭško, Mil-at-ko, Mil-et-ko, Milko (dacorom. *Milcu*), Prĕjko, Radko, Rajko (dacorom. *Raicu*), Raško (dacorom. *Rașcu*), Siška, Slavko Sramko, Stanko, (dacorom. *Stancu*), Stepko, Vasilko, Velko, Vitko. La Istroromâni: Bećco, Frișco, Gârgețca, Grzinka, Ianco, Lajâinca, Pițco, Pârțco, Stânko și Stankić, Șutco, Toșco. La Serbocroați mai întâlnim: Balko (dacorom. *Balcă*), Boško (dacorom. *Boșcu*), Brajko (dacorom. *Braicu*), Ćirko (dacorom. *Ciurcu*), Ilko (dacorom. *Ilcu*, *Ilcuș*), Lacko (dacorom. *Lațcu*), Nedeljko (dacorom. *Nedelcu*), Niška (dacorom. *Nișca*), Pajk-ić (dacorom. *Paicu*), Petko (dacorom. *Petcu*), Stajko (dacorom. *Staicu*), Stanka (dacorom. *Stanca*), Stojka (dacorom. *Stoica*), Stojko (dacorom. *Stoicu*), Trajko (dacorom. *Traicu*), Vanko (dacorom. *Vancu*), Vasko (dacorom. *Vascu*), Vlajko (dacorom. *Vlaicu*), Vojko (dacorom. *Voicu*), Zlatko (dacorom, *Zlatcu*), Zorka (dacorom. *Zorca*). Tot astfel la Bulgari: Anka (dacorom. *Anca*), Dunka (dacorom. *Dunca*), Milku (dacorom. *Milcu*), Nojka (dacorom. *Noica*), Panku (dacorom. *Pancu*), Spirka (dacorom. *Spirca*), Tišku (dacorom. *Tișca*), Trajku (dacorom. *Traicu*), Vanku (dacorom. *Vancu*).

-MAN (dacorom. *-man*, sufix extras din nume ca Dušman, Šišman): Altoman, Dorman, Drman, Grdman. Milman, Rašman, Strojman, La Istroromâni: Iurman.

-NĔG și -NĔGA (cf. dacorom. *moșneag*): Bratonĕg, Cvrnĕga, Ponĕg, Vojnĕg.

-NĬ: Dragnĭ (dacorom. *Dragnea*).

-NIK: Krajnik (dacorom. *Crainic*).

-NJAK: Bratnjak.

-OČ (Mar. 119—120, dacorom. *-ociu*, de ex. Murgociu, etc.): Pulooča. Tihoč.

-OHNA (Mar. 120): Bratohna, Mirohna.

-OJ (Mar. 120—122) foarte des: Baloje, Beroje, Bogoje (cf. în Banat *Bogoievici*), Boloje, Boroje, Bratoje, Budoje, Bunoje, Daboje, Daroje, Dĕdoje, Dobroje, Dragoje, Dražoje, Gjuroje, Godoje, Gradoje, Hodoje, Hranoje, Hvaloje, Ivoje, Krkoje, Laloje, Ljuboje, Miloje, Miroje, Nĕgoje, Ninoje, Obroje, Odoje, Ozroje, Pegroje, Priboje (cf. bărbatul de Stat sârb Pribojević), Prvoje, Radoje, Sladoje, Slavoje, Stanoje, Šakoje,

Těchoje, Toloje, Tvrdoje, Vladoje, Vlkoje. La Istroromâni numele loc. Usoje. Sufixul acesta e foarte răspândit la nume proprii în sârbește, unde apare și cu varianta *-oj* (Dragoj, Něgoj, Radoj, Stanoj, etc. Mikl. 220) *oja* și *-ojko* (Vidojko, Milojko, Radojko ibid), și în bulgărește, dar lipsește în celelalte limbi slave. Dau din exemplele lui Maretić (p. 120—122) numai câteva care au corespondente la Dacoromâni: Dimoje, Dušoj-ević, Skoroje și mai ales acel Krecoj-ević, cu tulpină românească. La Weigand găsesc în bulgărește: Bakój, Batoj, Blagoj, Bratoj, Canoja, Cikoja, Dragoj, Enoja, Gradoj, Miloje, Radoj, Stanoj. Nume dacoromâne ca *Băloiu*, *Crețoiu*, *Dimoiu*, *Duşoiu*, *Rădoiu*, *Scoroiu*, *Stănoiu*, *Vlădoiu*, care corespund exact numirilor vlahe, sârbești și bulgărești, dar mai ales *Drăgoiu*, care se găsește cu forma aceasta și în Banat (unde *ń* se păstrează), ne face să credem că în românește numirile în *-oiu* — care se găsesc cu deosebire la Mocanii crescători de oi din sudul Transilvaniei [1]) — cuprind în mare parte acest sufix. După ce *ń* s'a prefăcut în *i*, sufixul *-oi* a trebuit să se confunde cu vechiul sufix *-oiu* < -ONEUS, care și el era potrivit ca să derive porecle, întru cât, înainte chiar de a deveni sufix augmentativ-peiorativ, avusese tocmai rostul de a individualizà, ca și în latinește (PETRONIUS, FAVONIUS și mai ales *biboneus* = bibo «băutor», cf. *Dacoromania* III 664) [2]). Chiar și accentuarea pe tulpină, obișnuită la Slavii de sud și forma (vocativă la origine? cf. Vondrák, *Vergleichende slav. Gramm.* I p. 407) *-oje* se găsesc în *Neágoie* (alături de *Neagu* și de muntele *Negóiu*). In Munții-Apuseni există numele *Costoie*, iar la Brașov cunosc o familie *Babóie* (cu *a* în tulpină, ceea ce ar fi un indiciu că se numeà mai de mult, înainte de ce analogia sufixului *-oiu* să fi acționat, *Báboie*; cf. *Babojevci*, cătun de Vlahi dăruit de Șt. Milutin mânăstirii Banja) și aveam la liceu un coleg care-și ziceà *Moțóie*, deși în Săcele, de unde era originar, familia lui se numeà *Móțoie*.

-OPA: Kalopa.

-oš și -oša (Mar. 124—125, dacorom. *-oș*): Běloš, Bratoš, Dragoš, (dacorom. *Dragoș*), Grdoš, Inoš, Prvoš, Miloš, Něgoš, Petroš, Plnoš, Radoš, Rogoš-ić, Rutoš, Vitoš, Vladoš, Vlkoš. La Serbocroați între altele și Maroš (dacorom. *Maroș*).

-OSTA: Radosta.

---

[1]) Iată câteva exemple (cf. V. Bogrea, *Dacoromania* I 474 ,V. Păcală, *Monografia satului Răšinariu* 134—135): Albăstroiu, Andrițoiu, Botoiu, Brăiloiu, Budmăloiu, Burduloiu, Floroiu, Fierbântoiu, Garoiu (= cioroiu), Ispășoiu, Lupoiu, Mănoiu (Man), Micoiu, Moșoiu, Muntoiu, Murăroiu (morar), Oncioiu (Oancea), Oțoiu (= hoțoiu), Oțoțoiu, Pătrășcoiu, Perșoiu (cf. satul Perșani), Purcăroiu (porcar), Spiroiu (Spiru), Străvoiu, Suroiu, Tomoșoiu (Tămaș), Tătoiu etc.

[2]) Nume ca Albon, Ignaton Imbroane, Trâmbițoniu ș. a., transcrise stângaciu spre a redà rostirea veche Albońu, Imbroańe, Ignatońu, Trâmbițońu, dovedesc îndeajuns că și *-oiu* > -ONEUS servià la derivarea de nume românești. La Vlahi nu-l găsim decât într'un singur nume: *Bardonja*, deși la Serbocroați *-on'* și *-on'a* sânt atestate de Maretić în 24 de nume și acest sufix se găsește și în câteva derivate ca *bijèlon'a* «bou alb», apare și la Istroromâni, cf. § 187.

-OTA (Mar. 125—126, dacorom. *-otă*, cf. Hasdeu, *Etym. Magn. Rom.* 760, V. Bogrea, *In amintirea lui Anastasie Başotă*, Vălenii de-Munte, 1916 p. 4—6 și *Dacoromania* I 212): Brzota, Črnota, Dobrota, Dragota, Gugota, Halota, Kalota (dacorom. *Calotă* § 271), Iunota, Lubota, Nanota, Nĕgota, Radota, Skorota. La Serbocroați și: *Balota*, *Dobrota* și Vlahota. La Istroromâni Bacóta.

-ŠA (Mar. 151—152) se găsește în multe nume de Vlahi: Belj-š-ut, Brajša, Drag-š-ić, Gojša, Grubša (cf. dacorom. *Gropșanu*), Imrîša, Krajša, Milša, Mojša, Prĕjša, Pribša, Rajša, Strojša, Vojša și acel Puljša, al cărui radical este românescul *pul'* (= puiu). La Istroromâni avem formele *-še* și *-šu* în: Bârše, Coršo, Lukșe. Deși sufixul acesta se găsește și la Slavi (-ьša) și e răspândit și la Ruși, Poloni și Cehi (Mikl. 232), totuși el nu e la noi [1]) numai de origine slavă, ci ne-a venit și dela Albanezi (*Dacoromania* III 821). Din exemplele citate de Mikl. 232, Mar. 151—152 și Weigand dăm la acest loc numai pe cele cari se găsesc și la Dacoromâni: *Borše* (čeh., cf. n. loc. *Borșa*), *Bokša* (sârb.), *Domša* (sârb.), *Njekša* (sârb., în bulg. *Nĕkša* și *Nĕkšul* < Nĕg-), *Tomša* (sârb.) și înainte de toate numele sârbesc care are și tulpină românească *Drakša* (< drac; ar puteà fi și drag + ša).

-TA (Mar. 153): Milta. La Istroromâni: Stenta.

-UN (Mar. 128—129): Dragun, Drokun, Milun.

-UŠ și UŠA (Mar. 129—130): Draguš, Nĕguš (dacorom. *Neguș*), Raduš. Sufixul acesta e răspândit la Serbocroați, Bulgari, dar și la alți Slavi (Mikl. 232), la cari ici și colo îl găsim și ca sufix diminutiv (cf. A. Belić, *Zur Entwicklungsgeschichte der slav. Deminutiv- und Amplifikativsuffixe* p. 186). In românește el e unul dintre cele mai răspândite sufixe diminutive, încât numele slave în *-uš* au fost analizate ca forme desmierdătoare.

-UT (Mar. 131) Dragut.

4. ROMÂNII APUSENI VORBIAU ACELAȘ DIALECT CA ISTROROMÂNII, INRUDIT CU CEL DACOROMÂN.

§ 274. Din examinarea cuvintelor de origine română și a numelor de Români Apuseni se desprinde înainte de toate constatarea că *Românii Apuseni aveau acelaș graiu ca Istroromânii și că graiul acesta era de aproape înrudit cu dialectul dacoromân, dar se deosebià de cel aromân.* Această constatare este cu atât mai importantă, cu cât, din cauza apropierii geografice, s'a crezut din partea unor cercetători că Vlahii din nordvestul Peninsulei Balcanice erau Aromâni sau făceau parte din acelaș grup de Români ca și Aromânii [2]).

[1]) Apșa, Balș, Bocșa, Capșa, Comșa, Cupșa, Domșa, Focșa, Lupșa, Micșa, Neacșu, Necșa, Tomșa, etc. (cf. Hasdeu, *Etym. Magn. Rom.* 2394).

[2]) Astfel H a s d e u, publicând în *Archiva istorică* III (1867) Cartea de donațiune din a. 1348 a lui Dušan, își intitulează studiul său «Ștefan Dușan și Macedoromânii».

Intr'adevăr, dacă considerăm cele două fenomene pe care dialectul dacoromân le are — deşi numai regional — în comun pe de o parte cu dialectul istroromân şi pe de altă parte cu cel aromân, rotacismul, şi palatalizarea labialelor, constatăm că Românii Apuseni au rotacismul, ca Istroromânii şi în opoziţie cu Aromânii, dar nu cunosc palatalizarea labialelor, generală la Aromâni şi necunoscută Istroromânilor.

Pentru rotacism avem următoarele exemple decizive: *ker* «câne», *Funtura* «fântână», *Sarebire* «sare-bine» şi *Zmantara* «smântână». In *gunj* <*gună*, ca şi în istrorom. *Faraguna*, rotacismul lipseşte, fiindcă în latineşte aveam *n* lung (GUNNA), care, precum dovedeşte redarea lui în sârbeşte prin *ń* (ca şi în unele limbi romanice şi ca în ANNI > *âń* dacorom. *ai*) aveà o rostire care se asemănà cu *n* palatal. O excepţie pare a fi *Marżini* «Margine», *Kračun* «Crăciun» şi *Krbun* «Cărbune», dar lipsa rotacismului din cauza influenţei disimilatorice a lui *r* precedent, o găsim, în aceste cuvinte şi în altele, şi la Istroromâni (§ 72). Tot cu *n* apare la Istroromâni, din aceeaşi cauză sau fiindcă e un împrumut nou, *furtuna* «furtună» (§ 72). In *Šaptine* şi în *Fetina* sufixul nu este -INA latinesc şi deci *n* nu se puteà preface în *r*. Tot nelatineşti, ci slave, sunt numele derivate dela tulpina [*Bun-*], apoi [*Barbakani*], [*bučin(a)*], [*Gajina*] şi [*Mrčina*], iar [*Vinišor-*] nu-i derivat din *vin*, ci din *viñe* «vie», precum s'a arătat în § 271. Din cauza lipsei rotacismului,

---

El credeà de ex. că numele de Vlah *Hinat* ar conţine în tulpina sa forma aromânească *hin* = dacorom. *fin* (p. 183). Dar Aromânii au *hil'in*, iar numele sârbesc e derivat cu suf. *-at* (Mar. 95) din *hina* «înşelăciune», *hiniti* «înşelà» (despre care cf. Berneker, SEW. 413). Tot Aromâni îi crede N. Iorga în *Geschichte des rum. Volkes* I 152 ş. u. «Deşi organizaţia lor este asemănătoare celei întâlnite la Dacoromâni — Aromânii nu cunosc numele de *cneaz* şi *voievod* şi sunt obişnuiţi să recunoască numai căpetenii străine — aceşti Uscoci valahi în Dalmaţia, Carintia, Bosnia sau Slavonia nu par a aveà o înrudire de sânge mai strânsă cu Românii danubieni, ci a reprezentà o ramură rămasă în depărtări a Aromânilor». Şi Pascu crede multe din cuvintele de origină românească din limba serbocroată ca fiind luate dela Aromâni; pe nedrept, precum am arătat în nota la § 270. Tot de Aromâni îi cred pe Vlahi Cvijić şi colaboratorii săi, combătuţi de Dragomir p. 106, care relevă lipsa cuvântului *cătun* la Aromâni (pe care însă acum l-a dovedit Capidan ca existent şi la ei). Şi P. Skok consideră unele cuvinte, precum *kočan* (deşi e cu *č*!) sau *Mačkat* împrumutate dela Aromâni şi Megleniţi şi tot astfel crede (*Archiv za arban. star.* II 332) că istror. *čdptir* ar fi o formă arom.-meglenită. Th. Capidan a arătat cel dintâiu în studiul său *Românii din Peninsula balcanică* («Anuarul Institutului de Istorie Naţională» din Cluj II (1923), p. 109—112) că Românii Apuseni nu pot fi identificaţi cu Aromânii; din cauza labialelor nealterate şi a articolului *-ul*. Şi *cătunele* lor cu *juzii* şi *cnejii* cari stăteau în fruntea Românilor Apuseni se deosebesc de *călivele* şi *horile* aromâne, având în fruntea lor *celnici*. El crede chiar că obiceiul Aromânilor din Albania de a zice *lupul*, ca la Dacoromâni şi spre deosebire de ceilalţi Aromâni, cari zic *luplu*, s'ar puteà explică ca o influenţă venită din partea Românilor din Serbia, dintre cari unii se vor fi coborît cu turmele lor, trecând prin Albania, până în regiunile aromâneşti, unde s'au contopit cu Aromânii. De sigur că şi cazul invers s'a întâmplat, precum arată acum în urmă Th. Capidan în *Românii Nomazi* şi precum dovedesc coloniile de «gunusari» aromâni în Serbia. In cursul migraţiunilor păstoreşti Aromânii, şi Românii Apuseni s'au putut întâlni mai adesea şi se poate chiar ca numele de *Ciribiri* să le fi fost dat acestor Vlahi de Aromâni, cari nu ziceau ca ei «ţini» şi «ghini», ci «cire» şi «bire» (cf. pag. 44).

dar și din alte considerații, cuvintele serbocr. *župan*, *stan* și *stòpanin* nu pot fi împrumutate din *jupân*, *stână* și *stăpân*.

Pentru labialele conservate avem exemplele *Durmitor*, *Mikul*, *Mijeli* și *Visitor*, care la Aromâni se rostesc *durńire*, *ńiclu*, *ńel'i*, *yis*, și mai puțin hotărîtor [*kopil*] și [*Mire*]. Exemplele care par a aveà labiale alterate: [*Kičurić*] și [*Hinat*], precum s'a arătat în §§ 271 și 274 notă, au fost greșit explicate[1]). Regiunea labialelor păstrate depășește granița estică a teritoriului sârbesc, cuprinzând, precum am arătat în *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* p. 55 (cf. și Th. Capidan, *Dacoromania* III 145 și 174) și regiunea locuită de Bulgari, unde găsim numirile de localități *Pičor* (sat l. Teteven), *Petrus* (= pietros, munte).

Alt fenomen în care graiul Românilor Apuseni se deosebește de cel al dialectelor suddunărene și este identic cu al Istroromânilor și Dacoromânilor, este rostirea lui *č* și *ǧ* (= ț, dz la Aromâni și ț, z la Megleniți): *kočan* «coacin», *kručița* «crucișă», *Pitiči* «pitici», *Maržini* «Margine», poate și *Pričel*, [*Kopači*]. Toate cazurile în care apare *ț* sau *ć* și *đ* nu par a fi cuvinte românești, precum s'a arătat în § 271, astfel: [*cura*], [*Muncela*, *Monće*], [*Purici*], [*mrđela*], [*mrgin*]. De remarcat e însă că rostirea *č* o găsim, alături de *ț*, și pe teritoriul bulgăresc: *Čerčel* (sat în Balcani), *Čirčilat* (lângă orășelul Trn), prăpastia *Čerbul* (în Sredna Gora, întocmai ca *Čerbul*, munte și râu în districtul Kalusz, în Galiția), *Purčeniță* (la nordvest de Sofia), alături de *Cerecel* (poate influențat de bulg. *cerecъ*) și *Cincofci* (<țint «cinci»?)[2]).

Altă particularitate care deosebește graiul Românilor Apuseni de Aromâni este forma *-ul* a articolului. Într'adevăr, lui *Mikul* îi corespunde la Aromâni *ńiclu* ș. a. m. d.[3]).

Spre deosebire de dialectul aromân și în consonanță cu cel istroromân, meglenit și (regional) dacoromân, găsim la Românii Apuseni prefacerea lui *dz* și *dž* în *z* și *ž*, care ar puteà să fie veche: *Maržini*, *Žeći*, *Žurovič* și, probabil, și *Buza*.

---

[1]) Th. Capidan, *Dacoromania* III, 149 dă și un sârb. *keptarče*. Acest cuvânt, care nu-i înregistrat în Rječnik, îl cunoaște la Sârbii din Macedonia, care-l au dela Aromâni, precum Huțulii din Bucovina au împrumutat dela Românii localnici pe *k'iptar* în vremuri mai nouă decât cuvintele păstorești, care în Galiția și Moravia au labialele nealterate: *Pietros*, *Pietroszul*, *Pinu*, *Pikul*.

[2]) Weigand *(Rumänen und Aromunen in Bulgarien* 48), constatând aceste asemănări (cf. și nota următoare) cu dialectul dacoromân, conchide: « e deci sigur că aceste nume nu sunt specific aromânești, ci că ele aparțin unui dialect vechiu, care erà mai apropiat de cel dacoromân decât de cel aromân. Aceste nume s'au ivit deci după despărțirea Aromânilor de Dacoromâni, deci după sec. X, însă într'o vreme când *n'* și *l'* încă nu se prefăcuseră în *ĭ*, deci înainte de sec. XV».

[3]) Hasdeu, *Arch. ist.* III, 181, dându-și seamă de acest lucru, admiteà că Românii Apuseni păstrau un stadiu mai vechiu al dialectului aromânesc, în care trebue să se fi spus odinioară *omulu*, *ursulu*. Este, într'adevăr, foarte probabil că pe vremea când Aromânii nu se despărțiseră încă de trunchiul comun al Românilor, ei să fi avut încă formele *omulu*, *ursulu*, precum rezultă și din nume loc. pe teritoriu bulgar ca Barbul-ofci, Batulja, Čerbul, Čorul, Ierul, Kъrnul, Krecul, Musul, Radul-ofci, Rugulet etc.

In redarea lui *ă* proton prin *a*, de ex. în: *Bradel*, *karara*, [*karuca*], [*kacel*], *katun*, *kàtuša*, *Kračun*, *gagrica*, *Lakustovo*, *Mačkat*, *màčuga*, *Magura*, *mamaliga* [*naprtka*], [*Nahorevo*], *Oparitul*, *parlog Paun*, *Ratunda*, *samar*, *sapun*, *Zmantara* am puteà vedeà începutul unei rostiri caracteristice dialectului istroromân (§ 15) și cunoscută regional și la Dacoromâni, dar necunoscută Românilor din sudul Dunării[1]). Interesantă e redarea lui «călător» prin *kjelator*, în care formă s'ar puteà recunoaște schimbarea lui *kă-'* în *ke-'* comună dialectului istroromân cu părțile vestice ale teritorului dacoromân (§ 20 b.).

Alte asemănări cu dialectul istroromân, deosebite acestea de cel dacoromân, mai sunt următoarele: *v* e redat prin *m* (§ 61 b), ca la Albanezi, în *Misul(ović)* «visul». Grupa *ouă* apare contrasă în *o* în *dô* «două» (§ 988). Dacă nu avem cumva o redare a lui *oa*, neobișnuit la Serbocroați, prin *o*, am puteà considerà cuvintele *Banișor* «băñișoară» și *Vinišorsky* «viñișoară», poate și *Milišorĸ* «mielișoară»? mai puțin probabil [*Porta*] și [*kopsa*] ca exemple de începutul monoftongizării lui *oa* în *o* (§ 45). Și *Fetina* e un derivat pe care-l găsim la Istroromâni (§ 104). Deasemenea în *carna* și *Vala* am puteà vedeà felul de articulare istroromână.

Cu dialectul aromânesc asemănările sunt numai aparente. Astfel, dacă găsim pe *e* păstrat după labiale (*bèšika*, *Merulja*, *Merucich*, *Peros*) sau pe *l'* și *ń* păstrate sau redate prin *l* și *n* (*burdelj*, *glindura*, *Gorgoljatos*, *Ljepurov*, *Mijeli*, *Pul'ša*, *Rusalja*, *rusalček*, *mrkatunja*, *Banišor*, *Vinišorsky*), aceste rostiri vechi se găsesc și la Istroromâni și erau odinioară (*ń* și astăzi în Banat) generale și la Dacoromâni. Tot astfel forma mai veche a lui *mășcat* eră și la Dacoromâni *măčcat* (< măciucat), încât *Mačkat* nu trebuie considerat ca o urmă meglenită. Dimpotrivă găsim, alături de aceste forme vechi, ca la Istroromâni (și la Dacoromâni) și inovațiunile *ă* în loc de *e* în *mrkatunja* <«măr-» (§ 19) și *į* în loc de *l'* (§ 89) în *pujka*, cf. [*Gajina*] și suf. *-uj* <*-ulj* § 272. Unele cuvinte, ca

[1]) Cf. și Hasdeu, *Arch. ist.* III, 181. Nu trebuie să ne închipuim că dacă scriem pe *ă* cu *a*, acest sunet este, din punct de vedere fiziologic, mai apropiat de vocala *a*. Dimpotrivă, Ungurii bunăoară, vorbind românește și în împrumuturi din românește, îl redau de obiceiu prin *e*, iar Sașii au regulat *o* după labiale și *e* după alte sunete (cf. A. Bena, *Limba rom. la Sașii din Ardeal*, p. 16—18). Pentru ca Serbocroații să redeà pe *ă* proton cu atâta consecvență prin *a*, e probabil că ei au și auzit un sunet asemănător. Sub accent avem *a* în loc de *ă* sau *â* în: *bar*, *bat*, *Funtara*, *Kampur* (cf. și *Dacoromania* III, 180, 181, 382). Uneori *ă* și *â* (accentuate sau neaccentuate) formează cu *r* următor un *r* silabic, fenomen cunoscut și de Istroromâni (§ 14): *brnduša* «brândușă», *hrnkaš* «râncaș», *brnka* «brâncă», *Krbun* «cărbune», *krpuša* «căpușă», *krnàta* «cârnat», (*mrźela*), *mrkatunja* «măr-gutuiu», *naprtka* «năpârcă», *Smederovo* «Sâmedru», *Srbšor* «Sârbșor», *trze* «târziu». Dealtfel și *ir* și *ur* apar uneori ca *r* vocalic: *Štrb'c* «Știrbeț», *Srdul* «Surdul» (dar *turma*, etc.). După labiale (ca de altfel adesea și la Dacoromâni) *ă* e redat uneori prin *o*, iar *â* prin *u*: *Funtara* «fântână», *močuga* (alături de *mačuga*), «măciucă» poate și *[Ruizvor]*. Prin *e* e redat *â* accentuat în *brence* «brânză» și *ker* «câne» cf. și *[Leutar]*, iar prin *i* în *Fintira* (alături de *Funtura*), [*Minzany*] și *Strimbul*, sau în cazuri de asimilare vocalică, precum în *Pirlitor* «Pârlitor» și *Visitor* «Visător». Astfel de asimilări sunt obișnuite în împrumuturi din alte limbi, cf. și *Šarban* alături de *Šerban*.

gună, *rup* și *sămar*, întrebuințate până astăzi la Aromâni, dar pierdute sau păstrate numai în toponimie la Dacoromâni, au existat odinioară și la noi; din împrumuturile făcute de Serbocroați putem deduce cu oarecare probabilitate și la existența unei forme mai vechi **scutel'că* (**scutelcă*) § 271, iar înțelesul de «mămăligă» pe care îl păstrează *pura* serbocroat ne face să credem că *purintă* (pierdut la Dacoromâni) a avut la Străromâni înțelesul etimologic (evoluat mai târziu la Aromâni). Despre [*Minuta*] am arătat în § 271 că n'are, după toată probabilitatea, nimic a face cu arom. *minut* «mărunt». Cuvintele începătoare cu *r* nu au, ca la Aromâni, proteza unui *a*, deci *Ratunda*, *rupa*, [*Ruizvor*], *Rusalja* (arom. *Arusal'e*); dimpotrivă, vedem, ca la Dacoromâni (cf. *hrăpi*, *hârleț*) și Istroromâni (§ 97 d), apărând un *h* înainte de *r*: *hrnkaš*. Pentru *(î)n* inițial avem numai exemplul *Nekata*, care prin lipsa lui *î* protetic se asemănă cu toate dialectele române. Singura asemănare cu dialectul aromân e redarea lui *e* proton prin *i*: *Ligati*, *Prijot*, dar acest fenomen se găsește și la Istroromâni (§ 30) și la Dacoromâni și pare a fi de dată veche (cf. A. Procopovici, *Dacoromania* II 140). Cât despre *o* netrecut în *u* în poziție protonică, forma *Oparitul* (la Aromâni *upărit*), se potrivește iarăși cu dialectul dacoromân, nu cu cel aromân.

Intr'un singur punct graiul Românilor Apuseni se deosebește de dialectul Istroromânilor (dar și de al Aromânilor) și se aseamănă de cel dacoromân: diftongii *au*, *ău* și *eu* nu se schimbă în *av*, *ăv*, *ev*, ci se păstrează sau evoluiază chiar la *ao*, *eo (io)*: *balaura*, [*Leutar*], *Prijot*, *Taure*, *Taor*, *Taorska*. Se pare deci că prefacerea lui *u* în *v* în acești diftongi e o inovație relativ recentă istroromână, deși începutul ei pare a datà de mult, căci urme de consonantizare a lui *u̯* găsim și în Banat (§ 61 d).

In sfârșit câteva din numele de Vlahi se regăsesc și azi între Istroromâni, astfel *Božić*, *Matulić* (istrorom. *Matolich*), *Mikin*, *Stanko* (istrorom. *Stânco*), *Štrb'c* (istrorom. *Ştserbac*), cf. și *Brković* (istrorom. *Bercarić*), *Bunilović* (istrorom. *Buniću*), *Puljša* (istrorom. *Pul'ić*). De asemenea câteva dintre numirile loc., precum *Katun*, *Kostračani* (Drag. 99, istrorom. *Costrčâne*), *Mijeli* (istrorom. *Pod Miel*), *Rúpa* (istrorom. *Rupa*, *La Rupe*), *Šerban* (istrorom. *Serban*, *Skerbani*), *Vala*. Asupra asemănării cu onomastica dacoromână am vorbit în § 273. Reținem, dimpotrivă observația lui Th. Capidan că dintre «numele de persoane din documentele sârbești reproduse de Hasdeu și I. Bogdan aproape nici unul nu arată particularitățile care sunt proprii dialectului aromânesc» (*Românii din Peninsula Balcanică*, p. 110).

CAPITOLUL III.

LOCUL CE-L OCUPĂ DIALECTUL ISTROROMÂN INTRE DIALECTELE ROMÂNE.

1. ASEMĂNĂRILE INTRE DIALECTUL ISTROROMÂN ŞI CELELALTE DIALECTE ROMÂNE.

§ 275. Se ştie de mult că graiul Istroromânilor este un dialect românesc. Proba e uşor de adus, căci cele mai multe şi mai importante modificări care deosebesc limba română atât de limba latină, pe care o continuă, cât şi de celelalte limbi romanice, se găsesc şi la Istroromâni. Vom da în cele următoare câteva din aceste trăsături caracteristice, accentuând dela început că tabloul nostru nu vrea să fie complet. Prin faptul că Istroromânii au pierdut o mulţime de elemente din patrimoniul comun, înlocuindu-le prin forme împrumutate, lipsesc în cele următoare câteva din cele mai importante fenomene lingvistice comune celorlalte trei dialecte şi străvechi în limba română.

A. Din Fonologie.

§ 275. *Modificări produse de accent* sunt:

1) vocalele, afară de cele două extreme (*i* şi *u*), au fost rostite, în poziţie neaccentuată, cu un unghiu maxilar mai mic decât sub accent şi adecă:

a—când nu era iniţial—a devenit *ă*—care, la Istroromâni, s'a prefăcut mai târziu în *a* (§§ 15—16) sau în *ę* (§ 21)—: GALLINA > arom. megl. *găl'ină*, dacorom. *găină*, istrorom. *gal'irę*;

o a devenit *u* — care, la sfârşitul cuvintelor a dispărut mai târziu în unele regiuni—: *CONNOSCO (= cognosco) > arom. *cunoscu*, istrorom. megl. dacorom. *cunosc*;

e are, din cele mai vechi timpuri, tendinţa de a se rosti *i* (cf. A. Procopovici, *Dacoromania* II 190 ş. u.): FRAXINUS > dacorom. *frasin* (alături de *frasen*, *frasăn*, etc.), istrorom. *frâsir*, arom. *frapsin*, megl. *frasin*;

2) se face, în tratarea lui *o*, deosebire între poziţia neaccentuată (cf. mai sus) şi poziţia lipsită de accentul frazei; în cazul din urmă *o* se preface în *ă*: QUOD > dacorom. arom. megl. *că*, istrorom. *ke* (<*că* § 20 b);

3) accentul următor schimbă silabizarea grupelor consonantice *ps* şi *pt* (din lat. PS, PT şi CS şi CT) şi, prin urmare, le reduce la *s* şi *t*: *ACCAPTIARE > dacorom. *acăţă*, istrorom. *caţă*, arom. *acăţari*, megl. *căţari*; *ARRECTARE > dacorom. *arătă*, istror. *rată*, arom. *ţ-arăt*, LAXARE > dacorom. *lăsă*, istrorom. *lasă*, arom. *alăsari*, megl. *lăsari*; De asemenea pref. CON-, urmat de consonantă, pierde pe *n* când accentul urmează: COMPARO > dacor. arom. megl, *cumpăr*, istorom. *cumpăr*,

dar CONTREMULO > dacorom. *cutremur*, arom. *cutreambur*, CONVENTUM dacorom. *cuvânt*, istrorom. *cuvint;*

4) vocalele latine *ĕ* și *ĭ*, când erau accentuate au primit proteza unui *i̯* și deci au influențat consonantele precedente, cu deosebire dentalele, muindu-le sau prefăcându-le în africate (§ 281 c.). Excepție face grupa *ĕ* + *n* în proparoxitoane și *ĕ* + *m* + cons: TENERUS > dacor. *tânăr*, istrorom. *tirar*, arom. megl. *tinir* (față de TENEO > dacor. *ți̯n*, istrorom. *ți̯r*, arom. *țân*, megl. *țọn*), TEMPUS > dacorom., megl. *timp*. De-asemenea în toate dialectele rămân nealterate înainte de *ĕ* și *ĭ* lichidele *n* și *r*, după care *ĕ* e tratat ca *ē*: ANNELLUS > arom. *nel*, megl. *ninel*, dacorom. *inel*, istrorom. *arel;* VENI-TU > dacorom. arom. *venit*, istrorom. *verit*, megl. *vinit*. Remarcabil e în sfârșit faptul că dezinența *i*, deși nu are accent dinamic, are totuș un accent gramatical (cf. *Dacoromania* II 37) și produce acelaș efect ca *ĭ* accentuat: AUDIS > dacorom. *auzi*, istrorom. *åvzi*, arom. *avdzi*, megl. *uz*; BARBATI < dacorom. *bărbați*, istrorom. *barbåț*, arom. megl. *bărbaț*;

5) Pentru desvoltarea diferită a lui *j* și a grupelor *ți̯* și *di̯* înainte și după accent cf. § 231 b și c, iar pentru desvoltarea diferită a lui *ll* înainte și după accent cf. § 218 f..

§ 276. *Cantitatea vocalelor* latine a influențat calitatea lor numai la *ĭ*, care a dat aceleași rezultate ca *ē*: LIGO > dacorom. istrorom. arom. megl. *leg*. Dimpotrivă *ŭ* a rămas cu rostirea *u*: MŬSCA > dacorom. arom. megl. *muscă*, istrorom. *muskę*. Remarcabil e însă că cele câteva «excepții», cu *ŭ* > *o*, se găsesc în toate dialectele care mai păstrează aceste cuvinte: AUTUMNUS > dacorom., arom., megl. *toamnă*, istrorom. *tomnę*, MURIA > dacorom. *moare*, arom. *moari*, RUBEUS > dacorom. *roib*, arom. *aroibu* (cf. istror. *rois* < *roib* + *roșu* ?). Dintre vocalele medii (*e* și *o*), nu avem nici o deosebire în ceea ce privește pe *o*, pe când *ĕ* (spre deosebire de *ē*) s'a diftongat sub accent în *ie* cf. § 275 4.

§ 277. *Poziția inițială* sau *finală* a unui sunet în cuvânt a produs următoarele modificări:

a) vocalele finale extreme (*i* și *u*) neaccentuate—în afară de câteva cazuri speciale (cf. §§ 36 și 49) — au început să se rostească șoptit, iar după anumite consonante — la Istroromâni în mod regulat — să amuțească cu totul: MELUM > arom. istrorom. megl. *mer*, dacorom. *măr*; dacorom. *oameni*, istrorom. *omir*, arom. *oamiń*, megl. *ọamiń;*

b) consonantele finale latine — cu excepția câtorva monosilabe — au amuțit toate; mai ales gravă în urmări pentru declinare și conjugare a fost amuțirea lui *s* final: LUPUS și LUPUM > dacorom. istrorom. arom. megl. *lup* (< *lupu*), NOMEN > dacorom. *nume*, istrorom. *lume*, arom. *numă*, megl. *numi*; SOROR > dacorom. *soru-*, istrorom. arom. megl. *sor*; HABENT > dacorom. arom. megl. *au*, istrorom. *av;* QUOD > dacorom. arom. megl. *că*, istrorom. *ke*; FAC > dacorom. arom. *fă*, istrorom. *fę*, megl. *fọ*;

c) *n*, *m*, *l* (prin analogie și pronumele *ș* și *ț)* inițial când urmă o consonantă cu care formau un grup greu de rostit, au primit proteza unui *ă (â)*: [I]LLUM DUCO > dacorom. *îl duc*, arom. megl. istrorom. *ăl duc*; [I]N CASAM > dacorom. *în casă*, arom. *ăn* (și *în) casă*, megl. *ăn* (și *an)* casă, istrorom. *ăn cășę*.

§ 278. *Poziția intervocalică* e cauza:

a) prefacerii lui *b* și *v* latin în *u̯*, care amuțește apoi cu totul în cele mai multe cazuri: CABALLUS > dacorom. arom. megl. *cal.* istror. *că;* VIVUS > dacorom. *viu*, istrorom. *viu̯*, arom. *yiu*, megl. *ǵiu*. Excepție face, în toate dialectele, HABERE, care păstrează pe *b* intervocalic ca *v*;

b) rotacizării lui *l* (simplu) latin: MOLA > dacorom. arom. megl. *moară*, istrorom. *morę*;

c) schimbării grupelor *-bl-* și *-br-* în *ul* și *ur* (al căror *u* se contrage uneori cu *u* precedent sau se preface mai târziu în *v* § 53): FABRUM > dacorom. *faur*, istrorom. *fâvru*, ar. *favru*, *EXCUBULARE > dacorom. *sculă*, istrorom. *sculă*, arom. megl. *sculari*.

§ 279. *Metafonia* vocalelor accentuate medii *(e* și *o)* se produce înaintea unui *a*, *ă* și *e* din silaba următoare, schimbându-le în *ea* (care la noi se reduce, înainte de *e*, mai târziu în *e*, iar la Istroromâni devine *ę* § 35) și *oa* (care la Istroromâni revine, mai târziu, la rostirea *o* § 45): LĬGAT > dacorom. arom. megl. *leagă*, istrorom. *lęgę*; NOCTEM > dacorom. *noapte*, arom. megl. *noapti*, istrorom. *nopte*.

§ 280. *Influența sunetelor precedente* asupra celor următoare se observă în cazuri ca:

a) în grupele latine *cl* și *gl* sunetul *l* se moaie (devenind în unele părți, mai târziu, *i̯*) și schimbă pe *a* și *u* următori în *e* și *i*: CLAMO > dacorom. *chem*, istrorom. arom. megl. *cl'em*; INCLUDO > dacorom. *închid*, istrorom. arom. *ăncl'id*, megl, *ancl'id;*

b) *i̯* și consonantele muiate prefac pe *ă* următor în *e* (care în unele regiuni — regulat la Megleniți — se preface mai târziu iarăși în *ă)*: ORICLA (= AURICULA) > dacorom. *ureche*, istrorom. *urecl'e*, arom. *ureacl'i*, megl. *urecl'ă*;

c) *r* inițial și *rr* prefac pe *e* următor în *ă*, pe *ea* următor în *a* și pe *i* următor în *â (ă)*: REMANEO > dacorom. *rămân*, istrorom. *ramarescu* (<rămărescu §§ 15 — 16), arom. *ar(ă)mân*, megl. *rămǫn*; RECENS > dacorom. *rece* (din **race*), istrorom. *râțe* (< *rațe* § 2); arom. *arați*, megl. *rați*; RIDEO > dacorom. *râd*, istrorom. *ărdu* (< râdu §§ 14 și 99), arom. *arâdu*, megl. *rǫd* (<râd);

§ 281. *Sunetele următoare* alterează pe cele precedente în modul următor:

1) poziția nazală (alcătuită de *n* + voc., *n* + cons. și de *m* + plozivă, nu însă de *m* + voc,. de *nn*, *mm*, *mi̯* și *mn)* face ca, în elementele latine, *a* și vocalele medii *(e* și *o)* accentuate să se rostească cu un unghiu maxilar mai mic și adecă:

a devine *ă* (*â*, care la Megleniți s'a prefăcut mai târziu în *ǫ*): SANGUEN > dacorom. *sânge*, istrorom. *sănze*, arom. *sândzi (săndze)*,

megl. *sǫnzi*, dar ANNUS > dacorom. arom. megl. *an*, istrorom. *ân*.

e devine *i*: VENIT > dacorom. *vine*, istrorom. *vire* (< *vine* § 72), megl. *vini*, arom. *yini*, dar SEMINO > dacorom. *seamăn*, istrorom. *sęmiru*, arom. *seamin*, megl. *sęmin*.

o devine *u*: COMPARO > dacorom. megl. *cumpăr*, istrorom. *cumpar* arom. *(a)cumpăr*, dar DOMNUS > dacorom. megl. *domn*, istrorom. arom. *domnu*;

2) un *i̯* u r m ă t o r preface pe *c* și *t* în *ț* (cf. însă § 281 3) și pe *d* și *g* în *dz* (devenit mai târziu în unele regiuni *z*), pe *s* și *st*, *sc* în *ș* (care, la Istroromâni, se rostește și *s* § 81), pe *l* în *l'* (devenit mai târziu *i̯* la Dacoromâni), pe *n* în *ń* (devenit mai târziu *i̯* la cei mai mulți Dacoromâni), iar labialele + *i̯* s'au schimbat în *i̯* + labială: INVITIO > dacorom. *invăț*, istrorom. *nmeț*, arom. *nvețu*, megl. *anveț*, BRACHIUM > dacorom. arom. megl. *braț*, istrorom. *brâț*, MEDIUM > dacorom. *miez*, arom. *ńedzu*, megl. *ńez*, istrorom. *ml'ez*, AXUNGIA > dacorom. *osânză*, arom. *usăndză*; CASEUS > dacorom. arom. megl. *caș*, istrorom. *câs*, USTIA < dacorom. arom. megl. *ușă*, istrorom. *ušę*, FASCIA > dacorom. arom. megl. *fașă*; MILIUM > dacorom. *meiu*, arom. megl. *mel'u*, istrorom. *mel'*, CAPITANEUM < dacorom. *căpătâiu* (ban *căpătâńu*), arom. *căpitâńu*, megl. *căpitǫńu* [istrorom. *spuńu*]; *CUBIUM > dacorom. *cuib*, arom. *cuibu*, megl. istrorom. *cul'b* (§ 88);

3) La *i̯* inițial și în unele din grupele de consonante + *i̯* citate în § 281, 2 se face deosebire dacă după ele urmează un *a* sau un *o* ori *u* accentuat și adecă: înainte de *á* avem *ț* din *ti̯* și *ci̯*, *dz* (devenit în unele regiuni *z*) din *di̯*, *j* și *gi̯*, dar înainte de *ó* și *ú* avem *č* (rostit de unii Istroromâni *ț* § 81) din *ti̯* și *ci̯*, și *dž* (devenit pe alocuri *ž*, iar la Istroromâni rostit și *z* § 81) din *di̯*, *gi̯* și *j*: INVITIATUS > dacorom. *invățat*, istrorom. *nmețât*, arom. *nvețat*, megl. *anvețat*, BRACHIALE > *brățară*, *BRACHIATA > arom. *brățată*, DIANA > dacorom. *zână*, arom. *dzână*, megl. *zǫnă*, IACEO > dacorom. megl. *zac*, istrorom. *zâc*, arom. *dzac*, *MULGEARIA > dacorom. (ban.), arom. *muldzare*; *FETIOLUS > dacorom. *fecior*, istrorom. *fečor* (și *fețor)*, arom. megl. *fičior*, *PECIOLUS > dacorom. *picior*, istrorom. *pičor* (și *piț or)*, arom. [*či*]*čor*, megl. *picior*, CYMA (rostit *ki̯uma)* > dacorom. *ciumă*, arom. megl. *čumă*, DEO[R]SUM > dacorom. *jos*, istrorom. *žos* (și *zos*), arom. *ng'os* (< **ndžos)*, megl. *anžos*, GYRUS (rostit *gi̯urus)* > dacorom. *jur*, megl. *žur*.

4) î n a i n t e d e *ĕ* și *ī* accentuați — cu restricițiile și adaosurile precizate în § 275 4 — dentalele *l*, *t*, *d*, *s* s'au modificat ca și înainte de *i̯* (§ 281 2), iar *st* s'a prefăcut în *șt*: LEPOREM > dacorom. *iepure*, istrorom. megl. *l'epur*, arom. *l'epure*; TEXEO > dacorom. istrorom. *țes*, arom. *țas*, megl. *țǫs*; DICO > dacorom. istrorom. megl. *zic*, arom. *dzîc*; SIC > dacorom. arom. megl. *și*, istrorom. *și* (și *si*); *ASTECTO > dacorom. *așteptă*, istrorom. *ștept* (și *stept)*, arom. *așteptu*, megl. *ștet*;

5) un *n* u r m ă t o r preface pe *g* în *m*, iar un *t* și *s* u r m ă t o r pe *c* în *p*: LIGNUM > dacorom. megl. *lemn*, istrorom. *lęmnę*, arom. *lemnu*;

LACTE > dacorom. *lapte*, istrorom. *lâpte*, arom. megl. *lapti*; COXA > dacorom. arom. *coapsă*;

6) în poziție intervocalică, înainte de *a u r m ă t o r*, *ll* se preface în *ţ* (care sufere diferite schimbări) când accentul e precedent (dar se păstrează după accent), iar *qu* se preface, în unele cuvinte (aceleași în toate dialectele) în *p*: STELLA > dacorom. *stea(uă)*, istrorom. *stęvu*, arom. *steao* (< *stcauă*), megl. *stęuă*; AQUA > dacorom. arom. megl. *apă*, istrorom. *âpę*.

B. Din Morfologie.

a. SUBSTANTIVUL ŞI ADJECTIVUL.

§ 282. *Formarea pluralului* arată aceleași inovațiuni:

1) la declinarea I avem un număr mare de plurale în *-i* provenite din cazuri de metaplasmă de tipul «ghindă-ghinzi» (născut prin amestec din formele duble *ghindă — ghinde* < *GLANDA — *GLANDAE și *ghinde — ghinzi* > GLANDEM — *GLANDIS). Pluralele de tipul «stea — stele» a produs în toate dialectele acelaș fel de analogii («mele», «zile», etc.);

2) la declinarea III terminațiunea «arhaică» -IS apare generalizată — afară de câteva relicte — pe socoteala lui -ES, dând în românește *-i*;

3) la declinarea II avem tipul nou («păcat — păcate») al «ambigenelor» rezultate din neutrele latine a căror terminațiune -A a fost substituită prin -AE (în cazuri ca OSSA ILLAE > *OSSAE ILLAE);

4) terminațiunea -ORA (devenită -ORAE) s'a extins foarte mult, cuprinzând mai ales oxitoanele și monosilabele; pluralele în *-ure* au ajuns în același timp să aibă și o nuanță nouă de înțeles, exprimând, pe lângă pluralitate, și ideea de «felurime», încât ele au intrat în toate declinările și s'au putut extinde și asupra femininelor («ierburi» «cărnuri»).

§ 283. *Formarea cazurilor* are aceleași trăsături caracteristice:

1) la toate declinările și în amândouă numerile avem o singură formă pentru n o m i n a t i v u l, a c u z a t i v u l și a b l a t i v u l latin. Această simplificare a sistemului de declinare se explică în mare parte prin transformările fonologice normale. In s i n g u l a r, CASA, [IN] CASAM,, [IN] CASA, au dat același rezultat *(în) casă;* de asemenea LUPUS, LUPUM, [CUM] LUPO, au dat *(cu) lup(u);* anologia acestor forme a atras după sine și uniformizarea lui MONS, MONTEM, IN MONTE sau IMPERATOR, IMPERATOREM, CUM IMPERATORE devenite *(în) munte*, *(cu) împăratu*. Această uniformitate în singular a atras după sine uniformitatea p l u r a l u l u i, unde mai întâiu au dispărut formele deosebite pentru ablativ, la decl. I și III (CASIS, MONTIBUS.). La declinarea III și la toate neutrele, nominativul fiind egal cu acuzativul, forma aceasta comună s'a păstrat: *MONTIS > *munți*, *PECCATAE > *păcate*, *TEMPORAE > *timpure* (> *timpuri*). La decl. I și II s'a generalizat forma nominativului, deoarece cea a acuzativului, în urma transformărilor fonologice nor-

male, ar fi devenit identică cu singularul (CASAS > *casă*, LUPOS > *lupu)* și deoarece, la decl. II, ablativul devenise și el egal cu nominativul (LUPIS > *lupi)*. Astfel avem în plural, generalizarea formei CASAE > *case*, LUPI(S) > *lupi* în toate cazurile, deci și la acuzativ;

2) tot o singură formă avem și pentru genitiv și dativ, căci forma genitivului a fost înlocuită de timpuriu prin cea a dativului. La feminine s'a păstrat, în singular, forma corespunzătoare celei latine: CASAE > (unei) *case*, MORTI > (unei) *morți*; tot astfel la masculinele de decl. II: LUPO > *lupu*. Deoarece însă forma aceasta era identică cu a nominativului și a acuzativului, uniformitatea aceasta a atras după sine și uniformizarea masculinelor de decl. III: MONTI a fost înlocuit prin MONTE(M) > *munte*. In plural n'avem urme de genitive și nici de dative în -BUS. Forma nominativului — acuzativ, s'a generalizat la dativ după modelul declinării II, unde ea a dat același rezultat: după LUPI și LUPIS > *lupi*, s'a orientat *munți*, *case*, *vulpi*.

3) o formă deosebită pentru vocativ avem, ca în latinește, numai la decl. II: DOMINE > *doamne*. După model slav s'au introdus la feminine, fără să se generalizeze însă asupra tuturor numelor, vocativele în *-o*: *soro*, *frunteo*, *frumoaso*.

§ 284. In declinarea articulată avem generalizarea în toate cazurile, a formei [I]LLUM în singularul decl. II, iar a formei [I]LLE în singularul declinării III: *lupu-lu*, *munte-le*, precum și învingerea, la plural, a nominativului asupra acuzativului, deci a lui [I]LLAE [I]LLI asupra lui [I]LLAS, și [I]LLOS, ca la declinarea nearticulată: *case-le*, *lupi-(l')i frunți-le*, *munți-(l')i*. Genitivul și dativul au aceeași formă, și adecă, la singular, forma dativului [I]LLUI și [I]LLAEI, iar la plural, pentru amândouă genurile, forma genitivului [I]LLORUM: *case-(l')ei* (> *casei*), *case-lor; lupu-lui*, *lupi-lor; frunți-(l')ei* (> *frunții*), *frunților*, *munte-lui*, *munților*. Alături de aceste forme de articol enclitic avem și cazuri de articol proclitic de tipul *lu Petru*, *lui Petru*, *ei Ane* răspândit în mod diferit în diferite dialecte.

§ 285. Cazuri identice de *metaplasmă* și de *gen* avem la cuvinte ca *ac* (masculin de decl. II), *mână* (fem.), *noră*, *soră* (alături de *noru-mea*, *soru-mea)*, *socru-soacră*, *nepot-nepoată*, *nuc-nucă*, *greu-grea*, *lin*, *repede* etc.

β. NUMERARUL.

§ 286. In toate dialectele (urme există și la Istroromâni cf. § 132), numeralele dela 11— 19 se formează, în consonanță cu limba albaneză și limbile slave (cf. Sandfeld-Jensen, în «Gröbers Grundriss» I² p. 528). după tipul UNUS [SU]PER DECEM.

§ 287. Numeralele ordinale se formează, ca la Albanezi (cf. Sandfeld-Jensen, «Gröbers Grundriss» I² p. 528), prin adăogarea unei terminațiuni, identice ca formă cu articolul, adecă *-le* la masc, și *-a* la fem.: *(al) treile(a)*, *(a) patra*.

γ. PRONUMELE.

§ 288 *Pronumele personal* prezintă în toate dialectele câteva inovaţiuni caracteristice:

1) în forma conjunctă, dativul singular derivă din lat. *mī* şi *[i]llī*, după care s'a orientat **tī* şi **sī*; la plural vedem acuzativul *(nos, vos, [i]llos)* pătrunzând şi la dativ;

2) în forma absolută, dativul singular presupune o formă **mīe (< mī + mihĭ), *tī(b)ĕ (*tī + tibĭ)* şi **sī(b)e (< *sī + sibĭ)*; în plural formele româneşti presupun *nobĭs, vobĭs* cu *ĭ* (în contradicţie deci cu VOBEIS atestat în CIL I, 196), veci **vobe* după **tibe*.

3) acuzativul singular al formei absolute pleacă dela un tip *MENE, *TENE, *SENE (orientat după *QUENE > QUEM), iar în plural a pătruns, după anologia substantivelor, şi la acuzativ forma nominativului (NOS, VOS, [I]LLI, [I]LLAE).

§ 289. *Pronumele posesiv* are la pluralul feminin formele analogice (orientate după tipul *stea-stele)*: *mele*, etc.

δ. VERBUL.

§ 289 *Dezinenţa* persoanei 2 sing. este la toate conjugările *-i*, după analogia conjugării IV, deci: *cânţi, vezi, vinzi* după *dormi*; deasemenea *cântai, vedeai, vindeai, dormeai*.

§ 290. In *conjunctivul prezinte* s'au introdus, afară de câteva relicte, formele indicativului (cu excepţia, în unele dialecte, a persoanei 3 din sing. şi plur.) iar ca urmare a acestei omomorfii, conjuncţia înaintea conjuctivului devine necesară.

§ 291. La conjugarea IV avem, în timpul prezinte, extinderea sufixului -ESCO (dela verbele incoative) asupra celor mai multe verbe, nu însă şi la pers. 1 şi 2 din plural.

§ 292. In *imperativ* avem, la verbele în *-esc*, forme scurtate; imperativul negat e egal în singular cu infinitivul.

§ 293. Ca dezinenţă a *participiului trecut* s'a generalizat, pentru conj. I *-at* (şi la verbe de tipul CREPITUM), pentru conj. IV *-it* (şi la verbe de tipul SENSUM, VENTUM, EXITUM), pentru conj. II *-ut* (şi la verbe de tipul PARĪTUM). Cât despre verbele de conj. III, la acestea întâlnim dezinenţa *-ut* (la cele de tipul GEMĪTUM, TEXTUM, CRETUM, NATUM), iar la cele «tari», participiile în -SUM s'au extins — în măsură diferită în diferitele dialecte — şi asupra celor în-CTUM *(zis, dus*, etc.).

§ 294. *Perfectul compus* se formează, la toate verbele, cu ajutorul verbului auxiliar HABERE, iar viitorul în general cu VELLE.

§ 295. Din conjugarea verbelor *auxiliare*, relevăm, în toate dialectele, formele *am* şi *are* pentru HABEO şi HABET.

C. Din Derivaţiune.

§ 296. Intre cazurile de *derivaţiune directă* sunt remarcabile participiile trecute întrebuinţate — ca la Albanezi (cf. Sandfeld-Jensen, «Gröbers Grundriss» I², p. 527) — în înţeles de abstract verbal.

§ 297. Dintre *prefixe* remarcăm marea vitalitate a lui *în-*, schimbul între *des-* și *res-*, și răspândirea prefixului de origine slavă *ne-* spre a derivă cuvinte cu înțeles negativ.

§ 298. Dintre *sufixele* de origine latină, -OR are genul feminin, -ONEA servește ca sufix moțional; multe sufixe de origine slavă, precum *-iță*, *-an*, *-ui* au pătruns de vreme în românește. Remarcabilă e extinderea lui -CE la adverbe, adăugarea unui *-a* emfatic la pronume și adverbe, și adăugarea lui *-va* — ca la Albanezi (cf. Sandfeld-Jensen «Grö bers Grundriss» I², pag. 527) — la cuvinte întrebătoare și nedefinite.

D. Din Lexicologie.

§ 299. O mulțime de cuvinte latine, păstrate în celelalte limbi romanice, au dispărut în toate dialectele române, fiind înlocuite prin cuvinte streine, mai ales slave, sau prin alte cuvinte de origine romanică. Iată câteva cuvinte slave care se găsesc, cu acelaș sens, în totae dialectele române, și sunt, probabil, străvechi (cf. Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, p. 25 — 27):

dacorom. arom. megl. b a b ă, istrorom. b å b ę, în limbile romanice mai ales VETULA, care la noi s'a păstrat numai ca adjectiv *(veche)*;

dacorom. istrorom. c l i n, arom. megl. c l'i n, în limbile romanice mai ales CUNEUS, care la noi a dat *cuiu*, cu alt înțeles, și CUNEOLUS;

dacorom. istrorom. c l o p o t, arom. megl. c l o p u t, în limbile romanice CAMPANA, *CLOCCA;

dacorom. arom. megl. c o a s ă, istrorom. c o s ę, în limbile romanice FALX, care la noi a dat *falcă* și *falce*, cu alte sensuri;

dacorom. c o l a c, istrorom. c o l å c, arom. megl. c u l a c, în limbile romanice FOCACIA sau derivate dela BRACHIUM, CRISPUS, sau împrumuturi (got. **koka)*;

dacorom. arom. megl. c o ș, istrorom. c o s, în limbile romanice CALATHUS, CISTA, COPHINUS, CORBIS (și derivate ale lui), ERO, FISCUS (și derivate ale lui), PANARIUM, SPORTA (și derivate ale lui), la care se mai adaugă cuvinte de origine germană: *banse*, *bansta*, *mande*, *sahrja*; de origine grecească: CANISTRUM (păstrat și la Aromâni), CARTALLUS; de origine galică: BENNA, de origine arabă: *çannah*; de origine obscură: *BASTUM, *BUNIA, *CAPACIUM, *CAPPANEUM, *CARPINEA, *CAVANEUM, *RISCIA;

dacorom. c o s i ță, istrorom. c o s i ț ę, arom. megl. c u s i ță, în limbile romanice *TRICHEA;

dacorom. d ă r u e s c, istrorom. d a r v é s k, arom. d ă r u i e s c, megl. d ă r u i e s, în limbile romanice DONARE;

dacorom. arom. g o l, istrorom. g o, megl. g o ł, în limbile romanice NUDUS și VACUUS, VOCITUS;

dacorom. istrorom. g o n e s c, arom. a g u n e s c u, megl. g u n e s, în limbile romanice PULSARE, CAPTIARE;

dacorom. împletesc, istrorom. (ăn)pletésc, arom. amplitescu, megl. amplites, în limbile romanice derivate dela *TRICHEA, MATTA etc.;

dacorom. învârtesc, istrorom. ănvărtésc, arom. anvărtescu, megl. anvărtés, în limbile romanice TORNARE (păstrat în *turnà* al nostru, cu alt sens), TORQUERE (păstrat cu alt înțeles în *toarce* al nostru), *TORTIARE;

dacorom. lopată, istrorom. lopåtę, arom. megl. lupată, în limbile romanice VATILLUM și PALA;

dacorom. milă, istrorom. milę, arom. ńilă, megl. mił, în limbile romanice PIETAS și cuvântul savant MISERICORDIA;

dacorom. nevastă, istrorom. nevęstę, arom. n(i)veastă, megl. niveastă, în celelalte limbi romanice SPONSA, UXOR, FEMINA și MULIER (păstrat, acesta, și în românescul *muiere)*;

dacorom. obială, istrorom. obl'ală, arom. byjală, megl. ubel';

dacorom. megl. pizdă, istrorom. pizdę, arom. k'izdă, în celelalte limbi romanice CUNNUS și alte expresii;

dacorom. plătesc, istrorom. platésc, arom. plătescu, megl. platés, în celelalte limbi romanice mai ales PACARE;

dacorom. megl. rană, istrorom. rånę, arom. arană, în celelalte limbi romanice mai ales PLAGA;

dacorom. arom. megl. rac, istrorom. råc, în celelalte limbi romanice mai ales CANCER sau germ. *krebiz*;

dacorom. arom. megl. sită, istrorom. sitę, în celelalte limbi romanice CERNICULUM, CRIBELLUM, FARINARIUM, TAMISIUM și mai ales SAETACIUM;

dacorom. arom. megl. slab, istrorom. slâb, în celelalte limbi romanice mai ales DELICATUS, (DELINCTUS) și FLEBILIS, pe alocuri și LENTUS, MENDICUS, MINOR, PERLONGUS, PRIMUS;

dacorom. arom. megl. trup, istrorom. trupę, în celelalte limbi romanice CORPUS;

dacorom. istrorom. topesc, arom. tuk'escu, megl. tupés, în celelalte limbi romanice mai ales FUNDERE și LIQUARE.

La acestea se mai adaugă câteva cuvinte împrumutate din alte limbi, ca dacorom. arom. megl. frică, istrorom. frikę (din grecește), care a înlocuit pe PAVOR (*PAVOREA) al celorlalte limbi romanice.

§ 300. Un număr însemnat de elemente latine apar la noi, în toate dialectele, cu înțelesuri deosebite de celelalte limbi romanice, astfel:

*ALLARGO, o formațiune nouă (derivată din LARGUS), cu sensul primitiv «plec în larg», care s'a substituit tot mai mult lui CURRO, condamnat să dispară din limbă din cauza unei supărătoare omonimii: dacorom. alerg, istrorom. alerg (nesigur, fiind atestat numai de Maiorescu), arom. alag, megl. lag;

ANIMA a înlocuit pe COR al celorlalte limbi romanice: dacorom. arom. megl. inimă, istrorom. jirimę, iar în vechiul înțeles

întâlnim un derivat dela «a suflà»: dacorom. istrorom. s u f l e t, arom. megl. s u f l i t;

CALLIS «potecă prin munți sau păduri», păstrat cu acest înțeles sau cu sensuri apropiate în unele părți ale Romaniei de vest, e pentru noi termenul general pentru «drum»: dacorom. c a l e, arom. c a l i, istrorom. c â l e;

CERTO, are numai la noi înțelesul de «sfădesc, ocăr»: dacorom. c e r t, istrorom. ț e r t u, megl. (a n) ț e r t u;

CONVENTUM, păstrat în câteva derivate romanice cu desvoltări semantice curioase («a se mirà», «sălbatec», «a trebuì») sau CONVENTUS (cf. O. Densusianu, *Grai* și *suflet* II 15), care în Romania de vest însemnează «mănăstire», are la noi înțelesul de «vorbă»: dacorom. c u v â n t, istrorom. c u v i n t;

EXCALDO «moiu în apă caldă» > dacorom. megl. s c a l d, istrorom. s c â d, arom. (a) s c a l d u, a păstrat la noi un înțeles apropiat de cel latin sau a desvoltat (la Aromâni și la Istroromâni, în parte) pe cel de «înnot», pe când în Romania apuseană apare cu cel de «încălzesc» sau «opăresc»;

JOCO(R), are numai la noi, ca un decalc al slavului *igrati* («ludere» și «salire»), și înțelesul de «dansez»: dacorom. megl. j o c, istrorom. z o c, arom. (a) d ž o c;

LABORARE s'a păstrat la noi numai în câteva derivate, fiind înlocuit prin LUCRARE > dacorom. l u c r e z (l u c r u), istrorom. l u c r u, arom. l u c r e d z u, megl. l u c r u, cuvânt care în celelalte limbi romanice păstrează vechiul înțeles de «câștig» (care se întâlnește și în textele noastre vechi) sau are alte sensuri desvoltate din acesta («aprig», «consumà»);

dacorom. arom. m a r e, istrorom. m â r e, megl. m a r i, dacă e precum se crede, urmașul latinescului MAS, MAREM, are numai la noi înțelesul latinescului GRANDIS, pe care l-a înlocuit;

MERGO, care în celelalte limbi romanice abià a lăsat câteva urme, la noi și-a pierdut vechiul sens de «mă cufund» și are, în toate dialectele, pe cel nou de «mă duc, umblu»: dacorom.: m e r g, istrorom. m e g, arom. ń e r g u, megl. m i e r g;

TALIS s'a păstrat cu vechiul înțeles («atare») numai în compoziții, pe când necompus a înlocuit pe FORTIS (păstrat ca adverb: *foarte*): dacorom. t a r e, istrorom. t â r e, megl. t a r i;

TENER, care în toate limbile romanice apusene a păstrat înțelesul de «gingaș», la noi a evoluat la sensul actual: dacorom. t â n ă r, arom. megl. t i n i r, istrorom. t i r a r;

TURBO s'a desvoltat la noi cu un înțeles necunoscut în celelalte limbi romanice, care în acest sens au derivate dela RABIES: dacorom. t u r b e z, arom. istrorom. t u r b u;

VERECUNDIA, păstrat în limbile romanice apusene, a fost înlocuit la noi prin *ROSINA sau *ROSIONEM (cf. O. Densusianu, *Grai și suflet* II 7): dacorom. r u ș i n e, istrorom. r u s i r ę, arom. a r (u) ș i n e, megl. r u ș o n i.

Lista aceasta — ca și cea din paragraful precedent — ar fi putut ieși de sigur mai mare, dacă în dialectul istroromân nu s'ar fi pierdut atâtea cuvinte vechi, păstrate însă, cu forme și sensuri deosebite de ale celorlalte limbi romanice, în celelalte dialecte românești, cf. *Locul limbei române între limbile romanice* p. 33 ș. u. și O. Densusianu, *Semantism anterior despărțirii dialectelor române*, în «Grai și suflet» II p. 1 ș. u.

E. Din Sintaxă.

§ 301. Din multele particularități sintactice relevăm câteva:

a) Genitivul se formează adesea cu prep. de; în locul *dativului* apare forma de nominativ-acuzativ cu articolul *lu* precedând substantivul.

b) Gradația se face cu particola «ma(i)»;

c) Articolul este de obiceiu enclitic, formând cu numele un singur cuvânt. Forma nearticulată este regulată după prepoziții (cu excepția lui «cu»), cea articulată când substantivul e urmat de o determinare. Prin articularea substantivelor care exprimă o idee temporală se pot naște adverbe de timp («ziua și noaptea»);

d) Pronumele «cel» servește spre substantivarea adjectivelor și spre a exprimà superlativul adjectivelor și adverbelor gradate prin «mai». Dativul *pronumelui personal* exprimă un raport de posesiune;

e) Pasivul se exprimă mai ales prin reflexiv;

f) In locul *infinitivului* avem, ca în limbile balcanice, propoziții secundare;

g) Dintre conjuncții lipsește particola *che* (ital.), *que* (franc. span. portg.), care în limbile romanice de vest s'a extins pe socoteala altor conjucții. In schimb s'a păstrat QUOD în propoziții obiective iar SI a luat o mare extensiune.

Concluziuni.

§ 302. Unele din fenomenele fonologice, morfologice, derivative, lexicologice sau sintactice enumerate în cele precedente se găsesc și în alte limbi. Altele însă sunt specifice românești și în totalitatea lor nu se găsesc în nici o altă limbă. Coincidență între dialectul istroromân și celelalte dialecte românești nu se restrânge numai asupra fenomenului, ci și asupra cauzelor lui și a condițiilor în care apare, încât găsim la Istroromâni aceleași «excepții» ca la ceilalți Români. Avem dar a face cu aceleași tendințe generale de desvoltare care caracterizează limba noastră și care, în totalitatea lor, se pot considerà ca formând caracterul național al limbei noastre.

Acest caracter național ne îndreptățește să considerăm cele patru grupuri dela nordul și sudul Dunării și din Istria ca dialecte ale aceleiaș limbi. Pentruca desvoltarea acestei limbi unitare să fi putut urmà aceleași tendințe generale și să fi dat aceleași rezultate în toate dialectele despărțite astăzi geograficește, trebuie să admitem o epocă de desvoltare comună — epoca străromână — în care comuni-

carea între cei ce grăiau românește să fi fost cu putință, trebuie deci să presupunem o comunitate geografică și o structură socială asemănătoare.

Orice încercare de a explică unitatea organică a limbei române prin fuziunea unor elemente etnice identice (Romani și Traco-iliri) în regiuni diferite și fără continuitate geografică, e potrivnică experienței noastre linguistice.

2. DEOSEBIRILE INTRE DIALECTUL ISTROROMÂN ȘI CELELALTE DIALECTE ROMÂNE.

§ 303. Pe cât de evidentă e, pentru un filolog, înrudirea dialectului istroromân cu celelalte dialecte românești, pe atât de mari sunt deosebirile între ele pentru un nefilolog. Astăzi, o înțelegere între un Român din Istria și unul din nordul sau sudul Dunării, dacă fiecare vorbește în dialectul său, e exclusă.

E și firesc să fie așà, căci Istroromânii sunt tăiați de veacuri de orice contact cu ceilalți Români. In vremea aceasta graiul lor a evoluat în alte direcții decât graiul celorlalți Români.

In mod teoretic, deosebirile între dialectul istroromân și dialectele celorlalți Români, se reduc la următoarele cauze:

a) Istroromânii păstrează forme vechi, care în toate celelalte dialecte și subdialecte românești s'au pierdut sau au fost înlocuite prin forme nouă;

b) Istroromânii au pierdut forme vechi, care în alte dialecte românești s'au păstrat până astăzi;

c) Istroromânii au împrumutat — din alte izvoare decât ceilalți Români — cuvinte și forme nouă, necunoscute celorlalte dialecte;

d) Istroromânii au desvoltat fondul comun de limbă în direcții necunoscute de ceilalți Români.

Vom urmări aceste patru puncte, și dacă ne va izbuti să le clarificăm cu exemple, am arătat în același timp ceea ce e caracteristic pentru dialectul istroromân, spre deosebire de celelalte dialecte românești.

§ 304. Forme vechi, necunoscute în celelalte dialecte sunt puține.

Dacă la Istroromâni găsim cuvinte de origine latină, care nu se găsesc în alte regiuni locuite de Români (§ 196), n'avem dreptul să admitem că ele au fost totdeauna necunoscute celorlalți Români, căci aceștia au putut să le piardă în cursul timpului, precum s'au pierdut atâtea alte cuvinte de origine latină din limba românească. Astfel bunăoară s'a pierdut la noi *asen* (< istrorom. â s i r), atestat destul de des în textele vechi; dacă întâmplător nu am cunoaște întâiele traduceri de psaltiri, n'am ști că verbul ĭí < IRE, conservat la Istroromâni, a existat odinioară și la Dacoromâni.

Tot astfel dacă, în consonanță cu unele limbi romanice, dar în opoziție cu felul obicinuit în celelalte dialecte românești, Istroromânii întrebuințează forma hotărîtă a substantivelor masculine în funcțiunea unui vocativ (§ 211) sau înlocuesc gerundiul prin infinitiv (§ 238), avem a face cu niște întrebuințări sintactice care probabil au existat odinioară și în celelalte dialecte. Și accentul în c ù m a t r u e cel vechiu, și el se găsește și în limba veche dacoromână.

In toate dialectele celelalte întâlnim pe *a* accentuat în tulpina substantivelor feminine prefăcut în *ă* înaintea terminațiunei *-i*. Suntem dar îndreptățiți să presupunem că avem a face cu o inovațiune străromână și ne surprinde că Istroromânii au pentru pluralul cuvântului *vâle* (= *vale*) forma v å l′ (< v a l′) în loc de v ă l′ (= văi), ca în celelalte dialecte române. Dar pluralul *cadér* pare a se fi desvoltat din **cadă′r* (§ 20 f și § 113), iar acesta corespunde lui *căldări* al nostru, ceea ce ne face să credem că și la Istroromâni eră cunoscut odinioară cel puțin un început al acestei inovațiuni străromâne, care n'a ajuns însă să se generalizeze la ei.

Remarcabil e conservatismul dialectului istroromân cu privire la terminațiunea -AMUS, în care se păstrează *a* (devenit mai târziu *å*) netrecut în *-ă*, ca în celelalte dialecte, deci *lucrân* (< **lucram*), iar nu *lucrăm* și, prin urmare, *tal′ân* față de *tăiem* al nostru. Acest fapt ne face să credem că în limba străromână prefacerea lui -AMUS în *-ămu* nu eră generală; deși n'ar fi exclus ca și Istroromânii să fi zis odinioară *lucrăm*, care să se fi prefăcut în *lucrâm* sub influența persoanei a doua din plural *(lucrâț)*, mai ales că un imperfect *lucram* la ei pare a se fi pierdut de timpuriu și deci omonimia cu imperfectul să nu fi existat.

§ 305. Dimpotrivă, I s t r o r o m â n i i a u p i e r d u t f o a r t e m u l t e e l e m e n t e v e c h i, păstrate de celelalte dialecte. Ei nu mai cunosc aoristul și mai-mult-ca-perfectul. Cele mai multe sufixe, care în graiul celorlalți Români alcătuesc o bogăție atât de mare de forme derivate, le sunt necunoscute (§ 184). Dar pierderea cea mai mare o întâlnim în lexiconul Istroromânilor, din care au dispărut foarte multe cuvinte străvechi, de origine latină sau streină, și din generație în generație se pierd tot mai multe (§§ 200—203). Prin acest minus de forme și de cuvinte, fondul comun de limbă a devenit foarte restrâns și un Român din nordul sau din sudul Dunării numai rar întâlnește în graiul connaționalilor săi din Istria elemente cunoscute.

§ 306. In locul acestui minus întâlnim la Istroromâni un plus de î m p r u m u t u r i n o u ă din fântâni care nu sunt identice cu cele din care au luat ceilalți Români elementele nouă, căci popoarele cu care trăesc în contact Istroromânii nu sunt, ca în celelalte părți locuite de Români, Grecii, Bulgarii, Turcii, Ungurii, Sașii, Rutenii, Albanezii și Sârbii, ci Croații și Slovenii, și indirect, dar în mare măsură, Italienii. Cum foarte mulți Istroromâni cunosc și vorbesc limba italiană (dialectul venet), ici și colo s'au strecurat în graiul lor și influențe italiene (§ 199),

mai rar direct, mai adesea prin mijlocirea Croaților, a căror limbă (în Istria și pe litoralul Mării-Adriatice) bâjbâie de italienisme.

Chiar și în felul cum se manifestă influența mediului strein care înconjură pe Istroromâni, e o deosebire mare față de celelalte dialecte. Oricât ar fi de predispus Românul de pretutindeni de a primi în limba sa împrumuturi nouă, acestea se restrâng cu deosebire la tezaurul lexical, la frazeologie, sintaxă și la derivațiune; chiar la Aromânii stăpâniți de influența grecească și la Meglenoromânii cutropiți de înrâurirea bulgară, imitarea mediului strein nu atinge decât rareori fonologia și morfologia. Istroromânii, dimpotrivă, deprinși să vorbească și altă limbă alături de limba lor părintească și să gândească în această limbă streină, nu amestecă numai cuvinte și nu imită numai felul de exprimare strein, ci toarnă adesea materialul limbei părintești în tiparele gramaticei limbei a doua pe care o vorbesc și ale cărei sunete le sunt atât de familiare, încât le introduc pe nesimțite și în graiul lor moștenit.

Iată câteva din influențele limbei Slavilor înconjurători (și ei influențați în mare parte de dialectul venet al Italienilor din Istria):

Din *fonologie*: rostirea lui *a* accentuat ca *å* (§ 4), a sunetului *ć* (§ 66), a lui *r* și *n* silabic (§ 14), intercalarea unui *ă* în unele grupe consonantice (§ 14), dispariția lui *l* final și preconsonantic (§ 79), intercalarea unui *l'* între labiale și *į* următor (§ 88), înlocuirea parțială a lui *-ę* final prin *-a*, mai întâiu în cuvintele identice cu cele italiene și slave, mai în urmă și în cele românești (§ 21), și cu deosebire rostirea sibilantei dentale (§ 81). Tot un ecou al rostirei venete e prefacerea lui *mb* și *mp* în *np* și *nb* (§ 62[a]).

In *morfologie*, *derivațiune* și *sintaxă* găsim forme slave furișându-se pe lângă cele române în declinarea substantivelor (§ 127) și a pronumelor (§ 146) și în conjugarea verbului « a fi» (§ 173). De origine slavă e forma neutrală în *-o* a adjectivelor (§ 129), întrebuințată și adverbial (§§ 176 b și 219), precum și a adjectivelor hotărîte în *-i* (§ 128 c). Vechile numerale dela 8 în sus au fost înlocuite prin numerale slave , care pe alocuri pătrund și în locul celor dintâiu 7 (§ 132), mai ales la cele ordinale (§ 133), iar uzul de a legà substantivul de numeralul precedent — dela 12 resp. 21 în sus — prin prep. *de* nu mai e cunoscut. O seamă de prepoziții (§ 174) și de adverbe (§ 175) și conjucții (§§ 249—260) sunt de asemenea de origine croată. In conjugare s'a introdus terminațiunea *-rno*, după model slav (§ 157) și s'a desvoltat simțul pentru aspectul verbal (§§ 232—234), iar în legătură cu această inovație s'a schimbat și valoarea originală a imperfectului (§ 243) și s'a introdus în limbă un nou sistem de prefixe verbale (§ 183). Câteva sufixe (de ex. *-ić* și *-ast*), de origine slavă, sunt necunoscute celorlalți Români. Felul de a întrebuința forma reflexivă a unor verbe (§ 231) e de asemenea imitație după Slavi, ca și felul de a așezà cuvintele în frază (§ 264), de a se exprimà în mod eliptic (§ 267[a]) și, în parte, de a repeți cuvintele (§ 268). Construcții ca t r e i d e į e l' (§ 224) și obicinuința de a pune pronumele posesiv înaintea verbului (§ 224) e imitat din italienește.

Dacă uneori schimbările fonetice la sfârșitul consonantic al tulpinei, înaintea dezinenței, obicinuite în românește (*t* > *ț*, *c* > *ț*, etc. § 113) lipsește la Istroromâni și dacă găsim uneori forma hotărîtă unde noi întrebuințăm pe cea absolută sau nehotărîtă (§ 204 a), e locul să ne întrebăm dacă asemenea cazuri nu sunt simple transpuneri în graiul istroromân a unor forme slavo-italiene.

Cele mai adânci influențe le-a suferit bine înțeles *tezaurul lexical* al Istroromânilor, care pierd pe zi ce merge tot mai multe cuvinte vechi, înlocuindu-le cu împrumuturi nouă (§ 200 ș. u.) sau dau cuvintelor vechi înțelesuri decalcate după model veneto-slav (§§ 197-198).

§ 307. In sfârșit graiul Istroromânilor a suferit, în cursul celor câteva secole de când ei trăesc despărțiți de restul Românismului, evoluțiuni firești care au făcut ca dialectul lor să se depărteze tot mai mult de al fraților lor îndepărtați, care, și ei, au desvoltat graiul lor în alte direcții. O enumerare a acestor deosebiri e de prisos, căci ea s'a făcut în Gramatică. Vom relevà la acest loc numai câteva din deosebirile mai caracteristice, care n'au fost amintite în paragraful precedent:

Din *fonologie*:

rostirea lui *ă* final ca ę (§ 21) de ex. f ę «fă», c å s ę «casă»;

reducerea diftongului *oa* în *o* (§ 45) d. ex. c o d ę «coadă»;

prefacerea lui *u̯* în *v* (§ 53) de. ex. d o v a «doua», a v z ì «auzì» și amuțirea lui *v* final (§ 55), de ex. m e < m e v «mieu»;

prefacêrea lui *nv* în *(n)m* (§ 61 b), de ex. *(n)meță* «învățà»;

contracția lui *e* + *a* în *a* (§ 98 b *β*), d. ex. c å l a «calea»;

Din *morfologie* ar fi de amintit:

prefacerea — regională — a lui *m* în *n* în terminațiunea pers. 1 din plural (§ 62 a), de ex. v i r í n «venim»;

terminațiunea analogică *-u* în pers. 3 a verbelor de conj I (153), de ex. i e l' å f l u «ei află»;

introducerea formei indicativului în pers. 3 a conjunctivului prezinte (§ 154) și la conj. I, de ex. n e c a å f l ę «să afle»;

sistemul de a numărà (§ 132) cu inovațiuni deosebite de toate dialectele;

noul tip de conjugare în *-ę'i* (§ 149 f), de ex. p r o v ę' i;

noul imperfect în *-âia*, *-ęia*, *-iia* (§ 156), de ex. a f l å i a «află», s e d ę i a «ședeà», f a ț ę i a «făceà», v e r i i a «venià»;

forma s t ę v u «steaua» (§ 12 b).

Din *derivațiune* e remarcabilă întrebuințarea infinitivelor scurtate în funcțiune substantivală (§ 193).

Din *sintaxă* menționăm:

întrebuințarea deosebită a formei articulate (§ 209);

întrebuințarea singularului (§ 217) și a formei hotărîte (§ 209 e) după numerale;

funcțiunea cu mult mai extinsă a infinitivului (§§ 235—236).

Și în *lexicografie* avem unele inovațiuni specifice istroromâne (§ 197).

3. ASEMĂNĂRILE INTRE DIALECTUL ISTROROMÂN ŞI UNELE DIALECTE ROMÂNE.

Chestiuni metodice.

§ 308. In cele precedente am arătat punctele asemănătoare şi deosebitoare ale dialectului istroromân faţă de *toate* celelalte dialecte româneşti. Se pot constată însă asemănări şi deosebiri cu *o parte* numai a celorlalţi Români. Dacă elementele comune cu toţi Românii ne permit se reconstruim fondul comun străromân, iar deosebirile cu toţi ceilalţi Români constitue, în totalitatea lor, partea curat istroromânească a limbei noastre, coincidenţele lingvistice între Istroromâni şi o parte numai a celorlalţi Români *ne dau posibilitatea să facem deducţii asupra înrudirii mai strânse între unele din dialectele româneşti.*

Cu o condiţie însă. Aceste asemănări şi deosebiri nu e voie să fie enumerate fără de critica filologică necesară, căci atunci, în loc să ne permită să facem deducţii juste asupra grupării vechi a neamului nostru, vor aduce şi mai mult întunerec în epoca cea mai puţin clară a istoriei noastre. După o cercetare amănunţită şi după o cumpănire conştiincioasă a fenomenelor lingvistice de care vorbim, se va dovedi adesea că avem a face cu asemănări şi deosebiri aparente, care trebuie eliminate din capul locului. Următoarea punere faţă în faţă a unor forme dialectale ne-o va arătà mai bine:

istrorom.	l'epur	arom.	l'epuri	megl.	l'epuri	dacorom.	iepure
»	cl'em	»	cl'em	»	cl'em	»	chem
»	fet	»	fet	»	fet	»	făt
»	fętę	»	feată	»	fętă	»	fată
»	virę	»	vină	»	vină	»	vână
»	ţe	»	ţe	»	ţe	»	ce
»	mńâre	»	ńare	»	mnĭari	»	miere
»	âvdu	»	avdu	»	ud	»	aud

O singură privire ne arată că în toate opt cazurile dialectul istroromân se aseamănă cu cel aromânesc şi (afară de *ud* «aud») cu cel meglenit, dar se deosebeşte de cel dacoromân. Ar rezultà de aici o înrudire mai strânsă între dialectul istroromân şi dialectele noastre suddanubiene, spre deosebire de cel dacoromân.

O cercetare critică a cazurilor înşirate mai sus ne arată însă că această deducţie e greşită. Iată de ce:

In cele cinci cazuri dintâiu avem a face cu păstrarea, la Istroromâni, Aromâni şi Megleniţi, a stadiului mai vechiu de limbă, care odinioară există şi la Dacoromâni. Prefacerea lui *l'* în *i* este târzie la Dacoromâni, iar relicte de scrieri precum оүрѣкле, клѣмъ сѣ în unele texte vechi şi tratarea unor împrumuturi de dată mai recentă, ca slavul sablja > *sabie*, ne dovedesc că şi Dacoromânii pronunţau odinioară pe *l'* în aceste

cuvinte. Tot astfel influența labialei precedente asupra lui *e*, *ea* și *in* următor, în poziție tare, este o inovație a dialectului dacoromân (cel mai progresat dialect, de sigur din cauza numărului mai mare al celor ce-l vorbesc și din cauza stadiului mai înaintat cultural la care au ajuns Dacoromânii). Căutând să facem deducții paleontologice din asemănările și deosebirile între dialecte, nu este voie să pornim dela limba actuală, ci dela stadiul ei din vremea pe care o reconstruim. *Inovațiunile de limbă ulterioare* acestui stadiu vechiu *trebuie* deci *eliminate* din capul locului. Dacă facem acest lucru, atunci câteși cinci cazurile citate vin ca să sporească numărul exemplelor prin care am încercat mai nainte a dovedì asemănarea între toate dialectele în epoca străromână, când și înaintașii Dacoromânilor de astăzi rosteau *l'epure*, *cl'emu*, *fetu*, *feată* și *vină*. Mai mult decât atât. Am arătat în §§ 89 și 19 că prefacerea lui *l'* în *i* și influența labialelor asupra vocalelor următoare începură să se iveaască și să se răspândească în vremuri străvechi[1]).

Pe rostirea lui *č* ca *ț*, pe care o întâlnim la unii Istroromâni și la toți Aromânii, întemeià Popovici (I 188 și 128) teoria sa, după care în graiul Istroromânilor se pot constată două straturi, ca urmare a două migrațiuni: cea dintâi, din sec. XI, cu elemente de limbă comune cu Dacoromânii (în special cu Bănățenii) și cu Meglenoromânii (dar și Megleniții rostesc doar pe *č* ca *ț!)* și a doua, în sec. XIV și XV, cu elemente aromâne. Cât de puțin întemeiată este o astfel de părere ne arată o examinare mai de aproape a fenomenului de care e vorba. La Aromâni rostirea *ț* e generală în toate cazurile când avem a face cu un *c* latin urmat de *e* și *i*: *țe*, *țină*, *ținți*, etc. Alături de acest *ț* există însă la Aromâni și un *č* în cazurile când avem a face cu un *c* sau *t*

---

[1]) Tot astfel nu vom considerà ca o dovadă a înrudirii mai strânse între Istroromâni și Aromâni faptul că în istrorom. *ávdu* și arom. *avdu* accentul vechiu se păstrează pe *a* (de altminteri accentuarea á u d se întâlnește și la Dacoromâni în valea Crasnei și a Someșului, cf. *Jahresbericht* VI 26), ci vom vorbì de o asemănare dacoromână și meglenită în introducerea inovațiunii de accentuare la dacorom. a ú d, și megl. ú d, din cauze pe care am căutat să le explic în *Dacoromania* III 773. Și din celelalte capitole ale gramaticei s'ar puteà cità la acest loc câteva cazuri. Astfel, din morfologie, amintim cazul monosilabelor de conj. I, care, la Dacoromâni, au, în pers. 3 din sing. prez. ind., după analogia imperativului, un *á* în loc de *a* etimologic, față de vechiul *a* păstrat în celelalte dialecte: istrorom, d á j e (< d a), arom. megl. d a. Din sintaxă ajunge să menționăm lipsa prepoziției p (r) e la acuzativ, comună dialectelor istroromân, aromân și meglenit, dar generală odinioară și în dialectul dacoromân (cf. în urmă *Dacoromania* II 565 ș.u.). Din lexicologie s'ar puteà cità cazul cuvântului m u ș a t «frumos», păstrat la Istroromâni și Aromâni, dar pierdut la Megleniți și la Dacoromâni, unde el totuși a existat odinioară, precum dovedește numele propriu M u ș a t. Tot astfel rostirea s â n ă t o s, s â n ă t a t e, în unele regiuni din Ardealul de nord, dovedește că odinioară, înainte ce omonimia cu s â n <SINUS să fi devenit supărătoare, erà cunoscut și Dacoromânilor adjectivul s â n <SANUS, păstrat încă la Istroromâni și la Aromâni; textele noastre vechi ne arată că mai de mult erà uzual și la noi cuvântul î n t r e cu înțelesul de «înainte», ca la Istroromâni și Megleniți. Tot astfel dacă «lună» are înțelesul numai de franc. «lune» la Istroromâni, Aromâni și Megleniți, cauza este că numai la Dacoromâni LUNA s'a introdus sì în locul lui MENSIS, dispărut.

latin urmate de *i̯ó*, *i̯ú*: *fičor*, *ncl'inăčune*, precum și în cuvinte streine: *čată*, *čocan*. Istroromânii, precum reiese din § 81, la venirea lor în Istria deosebiau ca și Dacoromânii pe *s* de *ş* — dovadă sunt și cuvinte ca *guša*, *Mošulj*, *šaptine*, *šaso*, *šopće*, *šerbula*, *Şerban*, păstrate la Serbocroați — și, numai printr'o molipsire dela graiul venet, o parte din ei a început să pronunțe, ca și Slavii înconjurători, pe *s* și *ş* la fel. Urmarea a fost că și *ț* (= *ts*) și *č* (= *tş*) s'au confundat într'un singur fel de *ț*, a cărui rostire însă diferă de *ț* aromânesc. Cei ce pronunță încă pe *č*, au č e, č i r ę, č i n č, f e č o r, b i č; cei ce nu pot rostì pe *ş* și deci nici pe *č*, pronunță de o potrivă ț e, ț i r ę, ț i n ț, f e ț ó r, b i ț. Avem deci a face cu un fenomen care s'a petrecut și la Aromânii olimpioți și, la Dacoromâni, în așa-zisele «S-Gemeinden» (Weigand) — în câteși trele regiunile în mod independent și ca rezultat al unor cauze deosebite.

Concluzia e deci: *vom elimină și acele asemănări, care nu coincid nici în cauzele ce le-au produs, nici în condițiile sub care apar și nici în extinderea asupra materialului lingvistic.*

Din aceleași considerații trebuie eliminat și cazul lui m ń å r e. Precum se vede din § 90, forma mai veche a acestui cuvânt este m l' å r e. Avem dar a face nu cu palatalizarea labialei înainte de *ĕ*, ca la Aromâni, Megleniți (în acest cuvânt) și în regiunile palatalizatoare dacoromâne, ci cu fenomenul general la Istroromâni a intercalării unui *l'* între labială și *i̯* următor. Acest caz poate servì deci de exemplu pentru aplicarea celor două principii arătate în cele precedente: asemănările și deosebirile trebuie făcute ținând seama de stadiile vechi de desvoltare, iar când acestea se adeveresc a aveà alte cauze și apar în condiții diferite, nu e locul ca să stabilim legături organice între ele.

Cât de adevărat este că la compararea a două forme trebuie să ținem seama de *stadiile intermediare de desvoltare* ne arată și cuvântul istroromân ţ å p t i r (č å p t i r), pe care O. Densusianu *(Histoire de la langue roum.* I 340) l-a asemănat cu forma t ś a p t ă n, care se găsește pe teren dacoromân prin văile Crișului, Mureșului și Someșului, deducând din această asemănare asupra unei înrudiri mai strânse între graiul acestor regiuni și cel istroromân. Precum am arătat în *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* p. 34 și 38, această asemănare e înșelătoare, căci dacorom. (dial.) t ś a p t ă n s'a desvoltat din k' á p t ă n (t' a p t ă n) de-odată cu k' e m (< CLAMO) > t ś e m, și t' e i u (*TILIUM) > t ś e i u. Deoarece însă k' e m s'a născut din k l' e m în vremuri relativ recente (Istroromânii rostesc până astăzi c l' e m), trecerea lui k' a p t ă n în t ś a p t ă n e și mai nouă și trebuie despărțită cronologicește de cea întâmplată în ţ å p t i r istroromân, al cărui *ț* s'a desvoltat (ca în ț i r ę < CENA) dintr'o formă metatezată *KEPTINEM sau asimilată *KEKTINEM (ca în CAPTIVUS > *CACTIVUS > franc. chétif, § 57).

Une-ori însă cunoștințele noastre asupra fazelor din trecut ale limbei ne sunt limitate și atunci stabilirea asemănărilor reale între dialecte e

foarte greu de făcut. Acesta e bunăoară cazul asemănării constatate de Th. Capidan (*Meglenoromânii* I p. 70) între dialectul dacoromân și meglenit cu privire la proteza unui *i* înainte de *e* inițial, spre deosebire de dialectul aromânesc, care nu cunoaște această proteză: arom: e l, e f t i n, megl. i̯ e l, i̯ e f t i n, dacorom. i e l (scris e l), i e f t i n și — adăugăm noi — istrorom. i̯ e «el». A. Procopovici (*Dacoromania* IV 41—42) obiectează că această proteză a existat odinioară și la Aromâni, precum dovedește i̯ o < EGO și că numai mai târziu *ie* inițial s'a despalatalizat pe teren aromânesc, că avem deci a face cu un fenomen străromân, născut, după părerea lui Sandfeld-Jensen (în «Gröbers Grundriss» I² p. 530) sub influența limbei slave. Dar exemplul adus de Procopovici nu-i hotărîtor, întru cât în lat. EGO avem a face cu un *ĕ*, care s'a prefăcut în *i̯e* sub accent, iar în ILLUM și în *ieftin* cu un *e* închis latinesc și cu un *e* strein, care în altă poziție decât cea inițială nu se prefac în *i̯e*. Pe de altă parte și HAEDUS apare la Aromâni ca e d, încât e posibil ca, împreună cu i e d > e d, să se fi prefăcut și i e l, i e f t i n în e l, e f t i n. Se pare chiar că nu numai *e*, ci și *i* și *o* inițial obișnuiau să se rostească, încă în epocă străromână, ca *i̯i* și *u̯o*, dar că această rostire, fiind obișnuită numai la anumite clase sociale, nu a ajuns să se generalizeze. La Aromâni rostirea *e* a învins și asupra cazurilor în care *i̯e* provenea din *ĕ* lat.: *el*, *eftin*, *ed*; abia dacă vechea rostire s'a mai păstrat în *i̯o*, din cauza transformărilor fonetice nouă, care au schimbat vocala ce urmă după *i̯*. Vocalele *i* și *o* apar totdeauna fără proteză: *inimă*, *om*. La Istroromâni avem totdeauna *i̯e*, dar și *i̯i*: i̯é, i̯ í r i m ę alături de *i*, ceea ce poate fi însă o influență croată (§ 42), *u̯u* alături de *o*: (u̯) o m (§ 44 b), chiar și — tot sub influență croată — *u̯u-* alături de *u-* (§ 54 b). La Megleniți *i̯e* este aproape regulat: i̯ e l, i̯ e f t i n (dar e s t u), tot așa *u̯o* alături de *o* (cf. Th. Capidan, *Meglenoromânii* I, 114—115). La Dacoromâni *i̯e* este aproape general în cuvintele mai vechi (dar: *e* < ET, *ăl* < *el* < ILLU), în unele regiuni și în neologisme *(ieconom, Ieuropa)*, pe când *u̯o* se găsește aproape numai în straturile sociale țărănești.

Ceva mai delicat e cazul lui â v d u, care arată, spre deosebire de *aud* dacoromânesc și de *ud* meglenit, prefacerea diftongului *au* în *av*, ca la Aromâni. Faptul că la Aromâni această transformare apare ca lege fonologică numai când avem a face cu *au* și *eu* urmați de consonantă *(avdu, alavdu, avră, favru, gavră, tavru, preftu* < *preutu*, etc., dar *au, dau, stau, ńeu)*, iar la Istroromâni cuprinde și cazurile de *au* și *eu* final sau înainte de vocală (*âvdu, câvtu, fâvru, prevtu* dar și *av* «au», *dâvu* «dau», *stâvu* «stau», *mev* «mieu», etc.) n'ar fi un motiv ca să despărțim cele două fenomene unul de altul, căci legea fonologică, limitată la început asupra cazurilor cu *au*, *eu* + consonantă, a putut să se extindă, la Istroromâni, și asupra celorlalte cazuri. Cum însă aceeași schimbare se găsește, ca lege fonologică, și la Neogreci, s'ar puteà ca Aromânii să n'o fi cunoscut dela început, ci la ei să fie o imitație după rostirea grecească. Pe de altă parte avem indicii că această transformare

cuprinde și o regiune din partea vestică a teritoriului dacoromân. Intr'adevăr Weigand *(Jahresbericht* III 222—223) atestă din Banat forma ca l a b d «laud», l a p t ă «lăută» și l ă p t a ș «lăutar», apoi c a p t ŭ «caut», al căror *b* și *p* s'a desvoltat din *v (f)*, întocmai ca la Istroromâni, unde alături de c å v t u, avem și forma c å p t u (cf. și: c ă p c e à, c h e p c e l, c h e p t o a r e «cheutoare» la Românii din Serbia și Banat, *Dacoromania* I, 248). Aceasta ne face să credem că în epoca străvechе se ivise, ca fenomen regional, începutul rostirii consonantice a lui *u* din diftongi ca *au*, *eu* + cons. și că Istroromânii au desvoltat, generalizând-o, această rostire, pe când Bănățenii o mai cunosc numai în unele părți și în unele cuvinte. Dacă Aromânii o cunoșteau și ei pe vremea coborîrii lor în părțile grecești, sau au învățat această rostire acolo, e o chestiune la care materialul de care dispunem nu ne permite încă să răspundem. Ceea ce pare sigur, este însă că în timpurile vechi, nici chiar pe teritoriul locuit de strămoșii Istroromânilor în Iugoslavia de azi rostirea *av*, *ev* nu erà generală (§ 274). Reflexele lui *au* în limba albaneză, unde el de obiceiu apare redus la *a*: a r < AURUM, p a k < PAUCUS, etc., dar unde se întâlnește și reflexul *af*, *av* în l' a f t «glorie» și l' ε v d ó ń «laud» < LAUDO (cf. Meyer-Lübke, «Gröbers Grundriss» I² p. 1047) se aseamănă întru câtva cu cele pe care le presupunem pentru epoca străromână. și ele pot fi comparate și cu serbo-croatul *(l)ovratica* «aurata», *Lovreč* < LAURENTIU (cf. Bartoli, *Das Dalmatische* II 343), *Lavsa* < LAUSIA (P. Skok, *Nastavni Vjesnik*, 1914).

Precum la Aromâni rostirea *av* poate fi o influență grecească, și precum la Istroromâni rostirea *s* pentru *ș* e de sigur o influență venetă, tot astfel *å* pentru *a* accentuat pare a fi, la Istroromâni, un obiceiu de pronunțare primit dela vecini. De aceea legătura pe care o stabilește Popovici (I 115) și O. Densusianu (*Țara Hațegului* 56) cu aceeași rostire *å* în unele sate din Banat și Țara Hațegului e greu de admis.

In privința acestor asemănări incidentale, fără legătură organică între sine, ne găsim însă pe un teren foarte nesigur, căci intuiția vine adesea să se substituie argumentului științific. Mutarea accentului de pe tulpină pe terminație la verbele de conj. III la Istroromâni (f a ț é n, c r e d é ț), ca la Aromâni și parțial la Dacoromâni, s'a desvoltat probabil în fiecare din aceste dialecte independent, după despărțirea lor, după analogia verbelor tuturor celorlalte conjugări. Tot astfel, dacă dela persoana a doua e ș t i, s'a plăsmuit, pentru persoana întâia, după analogia lui *crești-cresc* și a atâtor alte verbe, o formă *esc(u)*, pe care o găsim la Aromâni și sporadic la Istroromâni și la Dacoromâni, ar fi cel puțin riscat să reconstruim o formă străromână *escu*, căci coincidențe de acestea se găsesc la tot pasul și în orice limbă. Intâmplătoare va fi, după cele arătate în § 170, și coincidența istroromână (l å t) și meglenoromână (l a t) în formarea participiului trecut dela verbul «luà».

Care e însă criteriul care să hotărască dacă avem înaintea noastră asemănări întâmplătoare sau fenomene vechi și legături organice?

In *Locul limbei române între limbile romanice* p. 8 ș. u. am căutat să stabilesc câteva criterii de acest soiu, încât mă pot dispensà să mai insist asupra lor. Ceea ce aș vrea numai să accentuez la acest loc, este că înmulțind numărul exemplelor dubioase nu mărim întru nimic puterea lor documentară. Am văzut mai sus că cele opt exemple de asemănări între dialectul istroromân și dialectele din sudul Dunării, spre deosebire de cel dacoromân, se reduc, prin eliminare, la zero. Tot astfel, dacă O. Densusianu (l. c.) vrând să stabilească o înrudire mai apropriată între dialectul istroromân și graiul vorbit în comuna Meria (Țara-Hațegului), citează, pe lângă rostirea lui *a* ca *â*, și adverbul î n k' â cu un sens analog cu al istrorom. ć â, puterea de probare a acestui nou argument scade imediat, pentrucă, cum recunoaște singur, acest cuvânt a putut intrà din limba croată la Istroromâni în timpuri mai recente. In măsură și mai mare se poate spune acest lucru despre lista de 18 cuvinte dată de Popovici (I 121) «care se întâlnesc numai în dialectele bănățene și istriene» și care ar constituì o dovadă pentru legătura strânsă ce ar există între graiul românesc din Istria și cel din Banat. Examinate mai de aproape, unele din ele se dovedesc a fi cuvinte uzuale și în alte regiuni dacoromâne (precum a s t a r ă «astăseară», b e r e g a t ă, b u m b a r, cf. Dicț. Acad. s. v.), cele mai multe însă sunt sârbisme în Banat și croatisme la Istroromâni. Din aceste cauze nu vom considerà ca asemănări între dialectul istroromân și meglenit cuvinte ca istrorom. s f i r é s c=megl. s f i r e s «fluier» sau istrorom. o g ń i s t e și megl. u g n i ș t i «vatră făcută dintr'o groapă mică, de asupra căreia se așează ceaunul», care au fost împrumutate, în Istria și în Meglenia, dela Slavii înconjurători.

Dacă vom eliminà deci asemănările care se dovedesc a fi numai păstrarea stadiului vechiu de limbă și coincidențele aparente sau întâmplătoare și ne vom opri numai la cazurile în care suntem îndreptățiți să facem deducții asupra unei legături mai intime între dialectul istroromân și unele din celelalte dialecte, e bine să începem cu

ASEMĂNĂRI CU DIALECTUL AROMÂN.

§ 309. Dacă facem abstracție de prefacerea lui *au* și *eu* în *av* și *ev*, despre care am vorbit în § 308, asemănările între dialectul istroromân și aromân, necunoscute celorlalte dialecte, sunt puține și puțin importante. Astfel:

In opoziție cu dacorom. și megl. s u r o r i, pluralul dela «soră» e la Istroromâni s o r ă r, ca și la Aromâni, unde întâlnim mai ales forma disimilată s u r ă r ĭ;

în opoziție cu v.-dacorom. a c m ù și megl. c m o (ț i), la Istroromâni apare alături de (a)c m o (ț e), forma cu *h*: (a)h m o(ț e), care e a se compară cu arom. a h t a r e;

alături de forma mai obicinuită: m u ŋ c á, se găsește la Istroromâni și forma disimilată m u k á (Miklosich, Wand. 9), m u k a t - a m,

m u k e n d a (Marotti, ap. Bartoli, P. 61), ca la Aromâni m ă c, alături de m ă n c u (în opoziție cu dacorom. m (ă n) â n c, megl. m (ă n) ǫ n c).

ASEMĂNĂRI CU DIALECTUL AROMÂN ȘI MEGLENIT.

§ 310. Numărul asemănărilor cu dialectul aromân nu sporește mult, dacă cuprindem și pe cele ce se extind și asupra dialectului meglenit, în opoziție cu cel dacoromân, precum:

metafonia lui *e* în *ea* în proparoxitoane de felul lui istrorom. t r ę m u r a (§ 21[a]), care e a se asemănă cu arom. t r e a m b(u)r ă și megl. t r ę m u r ă, în opoziție cu dacorom. t r e m u r ă;

pluralul analog istrorom. m e l′, t e l′, după feminimul m ę l e etc., se găsește și la Aromâni (m e l′, t ă l′) și Megleniți (m e l′, t ǫ l′), lipsește însă la Dacoromâni (deși m e i, t ă i ar puteà să se reducă la *mel′*, *tăl′*);

verbul AMB(U)LO, păstrat la Dacoromâni sub forma î m b l u (u m b l u), prezintă o acomodare a grupului *bl* față de nazala precedentă: istrorom. ă m n u, arom. i m n u, megl. a m n u;

în locul construcției cu participiul trecut avem la Istroromâni (ț e d e c u m p a r ă «e de cumpărat» § 236 b), la Aromâni (cf. Th. Capidan, *Meglenoromânii* I 70) și la Megleniți (s f ă r ș ǫ d i a r a r e a «sfârși de arat») construcția cu infinitivul.

ASEMĂNĂRI CU DIALECTUL MEGLENIT.

§ 311. Pe lângă particularitățile de graiu comune dialectului istroromân cu cel meglenit enumerate în § 310, mai avem următoarele:

tendința lui *a-* inițial neaccentuat de a dispăreà, despre care se vorbește în § 11, se întâlnește, în măsură mai mare decât la Istroromâni, la Meglenoromâni: c a s ă «acasă», c a ț (= acaț) «prind», d a p ă «adapă», etc. (Th. Capidan, *Meglenoromânii* I, 97). Precum am arătat în *Dacoromania* I 372, această afereză s'a născut din simțul limbei că un *a* inițial poate lipsì fără ca sensul cuvântului să se altereze, pe când la Aromâni s'a ivit tocmai fenomenul contrariu, proteza lui *a-*;

metafonia lui *e* în *ea* (ę) apare numai în acèle împrumuturi, care aveau în limba slavă un ě, la Istroromâni § 35 și la Megleniți: (d r e a z g ă < drězga, j i r e a g h i ă < žrěbija, dar c a p e l a, c h e r c ă, h u l e r ă, etc.);

finalul *-i* dispare, ca la Istroromâni § 41, la Megleniți după cele mai multe consonante, astfel după *r*: f i č o r, g r o b u r, după labiale: g h i e s p, l u p, l a c r ă m (dar și t u r u p), după consonante muiate și africate: s i r a ț, m e ș, m ǫ ń, p u l′ (dar și: t u f u z), cf. Th. Capidan, *Meglenoromânii* I 113;

istroromânescului f l a m u n d (h l a m u n d) îi corespunde megl. f l a m u n d, care ar puteà reprezentà forma veche, neorientată după terminațiunea *-ând*;

l, uneori și *n*, se moaie înainte de *ț* și de labiale urmate de dezinența pluralului, la Istroromâni §§ 77 și 74 și la Megleniți: m u l ′ ț, l a ń ț «ceilalți», a l ′ b i [1]) cf. Th. Capidan, *Meglenorom.* I 136; de asemenea se întâlnește, la Istroromâni și la Megleniți, forma c u l ′ b;

cu metateza istroromână în ă r d e «râde», ă r p ę «râpă» se poate compară metateza meglenoromână r ă z i n t «argint», cf. *Dacoromania* II 394;

din punct de vedere lexical avem megl. c ǫ t a «atât», ca istrorom. c ă t a; megl. r ǫ p ă cu înțelesul de «piatră» ca istrorom. ă r p ę; megl. t r i u ș ă «curtea dinaintea casei» ca istrorom. t r u ș e «curte».

ASEMĂNĂRI CU DIALECTUL MEGLENIT ȘI DACOROMÂN.

§ 312. Numărul asemănărilor din paragraful precedent crește dacă luăm în considerare și pe cele care se găsesc și la Dacoromâni, dar lipsesc la Aromâni:

labiala precedentă schimbă în unele cuvinte pe *oa* în *a*: -FORAS > istrorom. f ă r ę, dacorom. a f a r ă, megl. n ă f a r ă (față de arom. (n) a f o a r ă);

forma p u i n e la Ireneo della Croce ne face să credem că odinioară aveau și Istroromânii rostirea p â i n e, ca Dacoromânii în unele regiuni și Meglenoromânii (p ǫ i n i);

regional la noi și la Istroromâni (§ 95[a]), regulat la Megleniți (cf. Th. Capidan, *Meglenoromânii* § 158: s i r b é s, d u m n é s, a m p ă r ț ǫ s, dar: c a s c, p a s c), *c* amuțește la sfârșitul sufixului *-esc*; tot astfel *d* după *n* în câteva cuvinte, precum istrorom. c ă n, dacorom. c â n (d), g â n(d)i, megl, c ǫ n, c u r ǫ n;

în d z și d ž elementul cluziv dispare regulat la Istroromâni, care au z i, z u r (ž u r), la Dacoromâni în limba literară și pe o mare parte a teritoriului actual: z i, j u r, și la Megleniți (unde d z se păstrează regional numai după r și *n*: m a r d z i n i): z u ă, z i n i r i, ž u r. Se pare deci că începutul acestei schimbări se ivise, regional, înainte de despărțirea acestor dialecte, fără să se generalizeze, și că continuarea desvoltării s'a făcut în fiecare dialect după despărțire. Pentru vechimea acestui fenomen cf. § 274;

divergența în vocalismul lat. *mĕrgo*, *mērsi*, *mērsum*, *mĕrgere* a fost unificată la Istroromâni (m e g, m e r s), Dacoromâni (m e r g, m e r s dial. m ă r g, m ă r s) și Megleniți (m e r g, m e r s) prin generalizarea formelor cu *ē*, pe când Aromânii au generalizat pe *ĕ* (ń e r g u, ń e r s);

la Istroromâni (s c â n d), la Megleniți (s c a n d) și în regiunile nordvestice ale teritoriului dacoromân (s c a n d Conv. lit. XX 1017,

[1]) Și în dialectul dacoromân *l* și *n* în m u l ț i, a l ț i, a l b i, i n ș i are un caracter mai deschis decât în m u l t, a l t, a l b, d â n s u l.

s c a u n d Jahresber. IV 261), apare aceeaș evoluție a lui SCAMNUM (deosebită de s c a m n, păstrat la Aromâni și Bănățeni);

combinația pronumelui «(al)alt» cu «cela» (și «cesta») se găsește la Istroromâni: ț e l a â l t u, ț e s t a â l t u (§ 142), la Dacoromâni: c e l a l a l t, c e s t a l a l t și la Megleniți: ț e l a l a n t u (la Aromâni numai a l a n t u);

topica veche «mâncat-am» în loc de «am mâncat», care lipsește la Aromâni, este foarte obișnuită la Istroromâni și în unele regiuni la Dacoromâni; pentru Megleniți, Capidan (*Meglenoromânii* 167) o dă chiar în paradigmă;

conjunctivul dela «a fi» este istrorom. s e f i i e, dacorom. s ă f i e, megl. i i ă (față de s - h ′ i b ă aromânesc), iar participiul trecut e în câteș trele dialectele f o s t (față de f u t ă aromânesc);

persoana a doua din pluralul timpurilor trecute se termină în *-ț(i)* spre deosebire de dialectul aromân și de cele mai vechi texte dacoromâne, care au *-t(u)*. La Istroromâni, care au pierdut perfectul simplu și mai-mult-ca-perfectul, urmele acestui fenomen se mai cunosc în restrictiv (§ 157): r u g ă r e ț, t r a s e r e ț, etc., la Megleniți c ă n t a ț, c ă z u ț, b ă t u ț, d u r m i ț, la noi c â n t a r ă ț i, c ă z u r ă ț i, etc. (față de vechiul c â n t a t u, c ă z u t u și arom. c ă n t a t ŭ, b ă t u t ŭ);

persoana a treia din plural și, prin extensiune, și din singular, la verbul auxiliar «aveà» are și forma a u (a v) în câteș trele dialectele (c â n t a t - a u), spre deosebire de Aromâni, unde lipsește. De remarcat este că forma aceasta se întrebuințează la Megleniți numai în poziție enclitică (c â n t a t - a u) pe când în poziție proclitică Megleniții zic a r i c â n t a t, ca Aromânii (cf. Th. Capidan, *Megloromânii* I p. 175) și în opoziție cu Istroromânii și Dacoromânii. Păstrarea lui *are* ca verb ajutător la Aromâni (excluziv) și Megleniți (înaintea verbului: a r i c â n t a t) ne face să dăm dreptate lui Bartoli Kr., care presupuneà că între *a*: *are* și între *cântà*: *cântare* (la infinitiv, cf. § 305) trebuie să existe o legătură mai strânsă;

dela «fugi», avem la Istroromâni și Megleniți imperativul f u i ! ca regional (în Sălaj: fu!) la Dacoromâni;

cele mai multe participii în -CTUM dela verbele de conj. III, păstrate la Aromâni (l i m t u, p l â m t u, t r a p t u, u m t u), apar la Istroromâni (l i n s, p l ă n s, t r ă s, u n s), la Megleniți (l i n s, p l o n s, t r a s, u n s) și la Dacoromâni (l i n s, p l â n s, t r a s, u n s) modificate după analogia celor în -SUM.

ASEMĂNĂRI CU DIALECTUL DACOROMÂN.

§ 313. In afară de asemănările comune și cu dialectul meglenoroomân, mai avem, între Istroromâni și Dacoromâni, o serie întreagă de asemănări din cele mai remarcabile. Astfel:

ă înaintea unui *a* accentuat se preface în multe regiuni dacoromâne în *a;* schimbarea aceasta pe alocurea se extinde și asupra oricărui *ă* proton; la Istroromâni ea e generală privind orice *ă* (afară de cazul lui *-ă* final); la Românii din sudul Dunării e necunoscută. Cf. *Dacoromania* II, 65 ș. u.;

proteza unui *ă (â)* înainte de *n* (< lat IN) apare la Istroromâni în aceeaș formă ca la Dacoromâni (spre deosebire de dialectele suddunărene, care au în cazul acesta și *a)*;

u din negațiunea *nu* se elidează înaintea verbului «aveà» (§ 98 b, *β*), ca la Dacoromâni (n' a m v ă z u t, n' a v e à) și în opoziție cu dialectul aromân (cf. P. Papahagi, *Basme aromâne* p. 664);

în § 72 s'a vorbit pe larg despre rotacismul istroromân, care apare în condiții identice și cu aceleași restricțiuni și «excepții» ca în textele rotacizante dacoromâne; Românii suddanubieni n'au rotacismul și nu cunosc nici fenomenele care stau în strânsă legătură cu el și cu nazalizarea care l-a condiționat: forma *o* (la Aromâni și Megleniți (u) n ă) pentru femininul articolului nehotărît, forma istrorom. g r ă v u, dacorom. g r â u (față de arom. g r ă n, megl. g r ọ n) și cazuri de propagări a unui *n* ca în istrorom. z e r u ŋ c l'u, dacorom. g e n u n c h e (arom. d z e n u c l'u, megl. z e n u c l'u);

labialele s'au păstrat nealterate înainte de i și vocale palatale (§ 57), ca pe teritoriul vestic dacoromân și în opoziție cu dialectul aromân, unde toate labialele apar palatalizate, și cu dialectul meglenit, care și el cunoaște palatalizarea, deși în măsură mai redusă (cf. acum Capidan, *Meglenoromânii* p. 124 ș. u.);

tot cu teritoriul vestic dacoromân au Istroromânii comună prefacerea lui *ă* proton în *e* după velare (§ 20^{b}), care pare să fi existat și la Românii Apuseni (§ 274): k e m ę ș e, ca dacorom. dial. c h e m e ș e;

înainte de dezinența *i*, un *n* (simplu și când nu corespunde unui *ń* în pers. 1) la sfârșitul tulpinei rămâne nemuiat (și trece, la Istroromâni, mai târziu, în *r)*: dacorom. b u n i, a d u n i, istrorom. b u r, (a)d u r i, în opoziție cu arom. megl. b u ń, (a)d u ń;

formele vechi ale pronumelui personal n ă v ă l ă (păstrate în limba veche dacoromână, la Aromâni și Megleniți) sunt la Istroromâni n e, v e, l e, ca astăzi la Dacoromâni (v e > v ă);

în locul vechiului participiu f a p t (păstrat în limba veche dacoromânească, la Aromâni *fapt* și devenit la Megleniți f a t), avem la Istroromâni, ca în dacoromâna de azi, forma analogă f a c ú t (< f ă c u t);

dela verbul ajutător «vrea» avem în pers. 2-a indic. prez. numai la Istroromâni (v e ț) și la Dacoromâni (v e ț i) forma fără *r* (în opoziție cu textele noastre vechi care au v r e ț i, ca și la Aromâni și Megleniți: v r e ț);

pe când Aromânii și Megleniții cunosc numai forma p o t (megl. și p u ă t), Istroromânii au p o c, care nu poate fi despărțită de dialectalul nostru p o c i u (§ 153);

dela verbul «a merge» persoana 2 din sing. ind. prez. e la Istroromâni m e r i, întocmai ca în unele părți din Ardeal și spre deosebire de dialectele suddanubiene (arom. ń e r d z i, megl. m e r z);

dela verbul «cere» avem participiul ț e r s i t (§ 152), ca dacorom. c e r ș i t și în opoziție cu Meglenițiii care au numai ț i r u t (la Aromâni cuvântul s'a păstrat numai in nord, dar există derivatul ț i r ă t o ń);

formele compuse «voiu fi fost» și «aș fi fost» lipsesc în dialectele suddunărene, dar sunt la baza istrorom. v o i f o s t f i (§ 158) și r ę s f o s t f i (§ 161);

forma infinitivului scurtat se găsește numai la Istroromâni și Dacoromâni; ea se întrebuințează și la formarea viitorului cu adăugarea verbului auxiliar «voiu». La Românii din sudul Dunării aceste forme nu există;

restrictivul istrorom. f u s é r presupune existența anterioară a unui perfect simplu identic cu dacorom. f u s e i u (alături de f u i u, cunoscut dialectelor suddunărene), plăsmuit după anologia verbelor de tipul a r s e i u;

restrictivul prezinte se formează numai la Istroromâni și Dacoromâni cu infinitivul scurtat, la care se adaugă (înainte sau în urmă) imperfectul verbului ajutător «vrea»; la persoana 1 din sing. (în opoziție cu arom. v r e a m s-f a c u) acest verb ajutător are plusul unui ș (despre care cf. Bartoli. P. 96 — 97); în Banat se păstrează, ca la Istroromâni, forma «(v)reaș» și când verbul ajutător precede infinitivul;

dela «a voi» avem la Istroromâni urme (§ 173) de forme corespunzătoare conjugării dacoromâne «vreau, vreai»;

elementul derivativ *-ez* la verbele de conj. I lipsește la Istroromâni ca în unele părți ale Ardealului, unde nu se zice l u c r e z, ci l u c r u, ca în Istria;

numeralele cardinale în funcțiune atributivă se articulează cu ajutorul pron. «cel»: istrorom. ț e l' i d o ị o m i r, dacorom. c e i d o i o a m e n i (față de megl. d o i l' f r a ț, arom. d o i l' i f r a ț, cf. Capidan, *Meglenoromânii* I, 69);

felul de a articulă în construcția ț e l a m a i b e t ă r u (§ 209 d) o are comun dialectul istroromân cu unele regiuni dacoromâne («cela mai bătrânul»);

un număr mare de cuvinte vechi se păstrează numai la Istroromâni și la Dacoromâni (cu deosebire în Ardeal) sau prezintă în aceste două dialecte forme și desvoltări de înțeles necunoscute dialectelor suddanubiene; cf. în privința aceasta observările făcute în §§ 196 — 198 la cuvintele: d u p a, l ę m n ę, p e c u r ă r, p r i ŋ g a, r a m a r ę', ț ę r e, z ă n ę «sprânceană» ș. a.

Acest număr mare de asemănări între dialectul istroromân și cel dacoromân ne dă dreptul să relevăm și câteva coincidențe mai puțin însemnate, care ar puteà fi explicate și ca asemănări incidentale sau produse în mod independent, de cauze comune, dar care prin numărul lor sunt totuș impresionante, de ex. s e ă r d e (reflexiv, ca în Banat, dar

și la Serbo-croați), d u r m ì (cu *u*, ca în Ardeal), g r u m b (în Ardeal «pâne grumbă»), i ŋ k ę (cu înțelesul germ. «auch», ca în Ardeal), m e g (cu înțelesul de «mă duc (singur)», ca «merg» al Ardelenilor), l u ŋ g u r ę (ca *lungură* «lingură» prin părțile Clujului), z o r (ca în Ardeal j o r, în loc de j u r[1]).

§ 314. Examinând mai de aproape elementul comun între dialectul istroromân și dacoromân, care lipsește în dialectele aromân și meglenit, vedem că unele din cazurile arătate sunt răspândite pe întreg teritoriul dacoromân ca fenomene generale (de ex. a f a r ă, o < UNA, g r â u, b u n i, c e r ș i t, s ă f i e, m e r g — m e r s, f o s t, m â n c a t - a m, f a c e - v o i u, f a c e r e - a ș, etc.) sau se găsesc, deși negeneralizate, într'o regiune întinsă (b a r b a t, g e n u n c h e). Altele sunt caracteristice numai pentru anumite regiuni dacoromâne, mai ales pentru cele vestice (păstrarea labialelor intacte, c h e m e ș e, f a c e - v r e a ș) sau pentru Ardeal, mai ales cel de nord (f u l p o c i u, m e r i, l u c r u, p r i n g ă, a r m a r, p ă c u r a r, f ă c u t - a m etc.).

Sunt chiar unele fenomene în care părțile bănățene ale teritoriului dacoromân se deosebesc vădit de dialectul istroromân (rotacismul, rostirea *dz* și *dź*, forma f r a p s ă n în Banat în opoziție cu f r a s i n în celelalte părți dacoromâne și f r â s i r la Istroromâni, bănățeanul s c a m n, ca la Aromâni, deosebit de bihoreanul s c a n d și de literarul s c a u n). Avem în sfârșit unele fenomene (precum f ă c u t, n e, l e, v e ț i) care sunt comune dialectului istroromân cu limba vorbită de Dacoromâni astăzi, pe când în textele vechi apar încă formele comune cu dialectele suddanubiene (f a p t, n ă, l ă, v r e ț i).

Din faptele enumerate în cele precedente, vedem îndată că cele mai puține elemente comune le are dialectul istroromân cu cel aromân, că elementele comune cu dialectul meglenoromân sunt mai numeroase, dar că cele mai multe elemente comune sunt cu dialectul dacoromân. In proporție directă cu numărul stă și importanța lor, căci asemănările istroromâne - meglenoromâne, dar mai ales cele istroromâne-dacoromâne nu privesc numai inovațiuni izolate, ci evoluțiuni fonologice și morfologice care îmbrățișează un număr mare de cazuri și imprimă deci un caracter nou limbei. Aceasta e pentru un filolog atât de evident încât dacă am desbrăcà dialectul istroromân de împrumuturile și de inovațiunile ivite după izolarea acestui dialect, el ar avea aspectul unui subdialect dacoromân.

---

[1]) Cu aceste asemănări de limbă coincid măsurătorile antropologice ale lui Schück, care, când are la dispoziție date de comparație, află că Cicii se aseamănă la indicele lățimei și lungimei mai mult cu Românii din Transilvania și Bucovina decât cu cei din vechiul Regat, indicele acesta fiind la Cici 86, la Ardeleni 87, la Bucovineni 86, iar în vechiul Regat 83.

4. DEOSEBIRI REGIONALE ȘI INDIVIDUALE IN DIALECTUL ISTROROMÂN.

§ 315. Ca în orice dialect, și în graiul Istroromânilor putem constată deosebiri regionale, pe care adesea le observă Istroromânii însiși[1]). Tercovici, de loc din Brdo, chestionat de Bartoli, adesea îi răspundeà: «așà zic cei din Susnievița și noi ne batem joc de ei», de ex. «t u r n u žicu Šušńefți, noi žičén ź v o n i k u»; «Š u š ń e f ț i žicu ie m-a s r i j í t noi žicén: j e m-a c u ń í t»; «p u p ă'c: Šušńevți žicu b u r í c u, e noi li se špotéin»; «č e s t a čăvăl: Šušńevți žicu č ă s t a č.»; «noi žičén c u h é i (âpa c u h ę'), e Šušńefți žicu b r u n d é i (âpa b r u n dé)». Examinând Listele lui Bartoli găsim o mulțime de astfel de deosebiri dela sat la sat în întrebuințarea cuvintelor. Adesea însă în același sat diferiți indivizi întrebuințau cuvinte diferite, după cum li se părea că cutare vorbă redă mai bine noțiunea ce trebuià exprimată; o simplă sugestie din partea lui Bartoli erà de ajuns pentruca să învie în memorie celalalt cuvânt, mai familiar altor indivizi.

Deosebirile cele mai mari există între graiul Jeiănenilor și a celor din Val d'Arsa, lucru explicabil prin lipsa de contact între cele două grupuri și prin influențele în parte deosebite la care sunt expuse: Jeiănenii trăesc între Sloveni și Valdarsenii sunt încunjurați de Croați. Prin situația lor periferică, Românii din Jeiăni au putut păstră multe cuvinte și sensuri vechi pe care ceilalți le-au pierdut în parte sau de tot, înlocuindu-le cu altele. La sfârșitul §-ului 203 am dat o listă de astfel de cuvinte; aici amintim și câteva forme vechi păstrate numai în Jeiăni: a v é m (obișnuit odinioară și în Schitazza) — încolo a r é m (a r é n) c u m a r â c — încolo c o r o m â c, d i n t e — încolo d i n t, f l a m u n d — încolo h l a m u n d, f u r m i g a — încolo f r u n- sau f(u)r n-, g r e a (femininul lui «greu»)—încolo g r ę l ę, (g r ă l ę), v l ă (< l v ă) «luà»—încolo l ă, m ă n c ă — încolo m u n c ă, t a č u r u — încolo č a t u r(i ć)u.

Dintre deosebirile fonologice amintim următoarele:

a inițial, păstrat încă în Jeiăni și odinioară și în Schitazza, tinde în Val d'Arsa să amuțească (§ 12);

---

[1]) Iată caracterizarea pe care o dădeà un Istroromân graiului vorbit în diferite regiuni (A. Glavina în *Unirea* XIV No 9):

«Același dialect [îl] vorbesc: Susnieviținii, Volosanii, Sucodruanii, Submuntenii, (adecă de sub muntele Maggiore). Un alt dialect vorbesc Zeaneanii și împrejurimile [?] sale. Un dialect mai fin vorbesc Bărdoianii, Gromniceanii și încă 4—5 sate românești. Deosebirea între dialectele acestea nu e mare, dar totuși e destul de marcată, așa cât un străin, deși ar ști un dialect dintre acestea trei, totuși nu ar puteà să înțeleagă bine pe celelalte. Zeaneanii vorbesc un dialect de tot greu, necultivat, dar expresiunile și rădăcinile cuvintelor sunt cele mai bune dintre toate dialectele ce se vorbesc în Istria. După aceea vine dialectul de la Susnievița și din împrejurimile sale. Aici omul îndată poate observă un dialect mai fin, mai plăcut, mai cultivat decât la Zeana . . . După aceea vine dialectul bărdoian și împrejurimile sale, cu 5—6 sate. Aceștia vorbesc dialectul cel mai frumos, cel mai plăcut, cel mai sonor și sunt Rumerii cei mai fanatici în Istria».

ç final, păstrat încă în Susnievița și Noselo și precumpănitor în Sucodru, începe să fie înlocuit, sub influență veneto-slavă, prin *a* în toate celelalte sate, la nord și la sud de Monte Maggiore (§ 21);

rostirea *â* pentru *a* accentuat în cuvinte de origine latină e colectivă și generală în Jeiăni, Susnievița, Noselo, Sucodru și Brdo și precumpănește în Letai. In Gradinie, și Gromnic formele cu *â* și cele cu *a* își țin cumpăna, iar în Costărceane prevalează cele cu *a* (§ 4);

prefixele *na-*, *za-* și *raz-* apar sub forma aceasta regulat numai în Jeiăni, sporadic și în Val d'Arsa, unde însă de obiceiu ele se rostesc *ne-*, *ze-*, și *rez-* (§ 6);

amuțirea lui *-c* la sfârșitul sufixului *-esc* pare a se datori foneticei sintactice și să se fi generalizat mai mult individual decât regional (§ 95[a]);

rostirea «venetă» a sibilantei dentale (§ 81) se găsește în toate satele istroromâne ca un fenomen individual, nu regional;

înlocuirea lui *m* prin *n* în dezinența pers. 1 plur. a indicativului prez., generalizată în cele mai multe părți ale Val d'Arsei, nu se întâlnește în Jeiăni, Gradinie și Grobnic (unde apare însă și un *-o* la sfârșit), iar în Brdo și Costrceane *m* s'a păstrat numai în a r é m (§ 62[a]);

în locul dezinenței infinitivului *ç'i*, comună tuturor satelor istroromânești, apare în Brdo forma - é i (§ 149 f).

Examinând deosebirile ce se pot constată în graiul Istroromânilor vedem că ele sunt mai mult individuale decât regionale—ceea ce concordă cu observarea făcută de noi în § 269 — și se reduc adesea la păstrarea unor forme mai vechi în regiunile periferice (Schitazza, Jeiăni). De niște subdialecte ale graiului istroromân nu poate fi vorba, căci nici chiar lipsa de contact între Jeiăneni și Valdarseni n'a putut forma un hotar dialectal. Cu atât mai puțin suntem în drept să conchidem, din deosebirile locale de graiu, asupra unor straturi diferite care s'ar fi suprapus în epoci deosebite unul peste altul.

5. CONCLUZIUNI.

§ 316. Concluziunile pe care le putem trage din studiul analitic al gramaticei istroromâne și din cel comparativ cu celelalte dialecte române sunt următoarele:

1. Românii sunt veniți în Istria din nordvestul Peninsulei Balcanice; graiul lor este acelaș ca al Românilor păstrați până în veacul trecut în Veglia; el continuă dialectul vorbit de Românii Apuseni.

2. Românii Apuseni aveau în graiul lor particularitățile caracteristice limbei române, particularități care o deosebesc de limba latină și de oricare limbă romanică. Strămoșii Istroromânilor și Vegliotoromânilor, adecă Români Apuseni, au trebuit deci să locuiască, în epoca de zămislire a limbei românești, împreună cu înaintașii Dacoromânilor, Aromânilor și Meglenoromânilor actuali.

3. In afară de acest fond comun tuturor dialectelor, datând din epoca străromână, Istroromânii mai au un număr însemnat de inovaţiuni de limbă comune cu dialectul dacoromân, câteva cu dialectul meglenoromân şi aproape nici una cu dialectul aromân. Explicarea cea mai firească a acestui fenomen — în concordanţă cu puţinele ştiri istorice ce le avem — este că înaintaşii Aromânilor au fost, cronologiceşte, cei dintâi Români care s'au despărţit de trunchiul comun străromân, că apoi s'au despărţit cei ce aveau să devină Meglenoromânii de astăzi, şi că Românii Apuseni au continuat să trăiască un timp oarecare în contact geografic cu strămoşii Dacoromânilor.

Indată ce în aceste consideraţii de ordin general căutăm să aducem precizări în timp şi în spaţiu, ajungem pe terenul labil al ipotezelor şi al interpretărilor individuale, întemeiate mai mult pe analogii şi pe intuiţie decât pe fapte [1]).

§ 317. Dacă însă recunoaştem acest lucru din capul locului şi nu avem pretenţia să dăm drept adevăruri indiscutabile nişte ipoteze, avem şi

[1]) Vom trece în revistă, în această notă, părerile învăţaţilor cu privire la patria primitivă a Istroromânilor şi la legătura lor cu celelalte grupuri de Români. Afară de interesul bibliografic ce-l prezintă şi de datele adesea preţioase pe care le cuprind, aceste păreri ne arată în acelaş timp cât de felurite sunt deducţiile ce se pot face, pe cale speculativă, din acelaş material, susceptibil la diferite interpretări.

Cel dintâiu care a încercat să stabilească în mod ştiinţific — cu o pătrundere uimitoare pentru vremea sa şi cu puţinul material linguistic ce-i stătea la dispoziţie — raportul de înrudire al Istroromânilor cu ceilalţi Români e A s c o l i. Marele linguist italian, vorbind despre asemănările graiului istroromân cu al Dacoromânilor, exclamă: «a vrea să presupui o coincidenţă fortuită între cele două ţări, repugnă absolut raţiunei» (p. 53). El constată (p. 73 ş. u.) o înrudire mai apropiată cu dialectul dacoromân în opoziţie cu cel aromân — pe cel meglenit nu-l cunoştea — cu privire la forma *o* (iar nu u n ă), la infinitivul scurtat şi la *f* conservat (f i, iar nu h' i r e), la participiul *fost* (iar nu f u t ă), la câteva forme ale pronumelui personal şi la forma «conjunctivului» r e ş a r ă.

Pe nedrept citează între aceste asemănări şi forma s t e l e l e, care e şi aromânească, şi exemplul lui z i (în opoziţie cu arom. d z i u ă, d z u ă), care e menţinerea unei forme vechi, neorientată după oxitoanele de felul lui «steà». Dintre asemănările cu dialectul aromânesc citate de el numai forma ă m n ă (nu u m b l ă) este hotărîtoare, căci celelalte asemănări sunt sau conservarea unui stadiu vechiu de limbă, bunăoară păstrarea lui *l'* (în l'e p u r, m u l'ę r e, c l'e m ă, z e r u n c l'u, u r ę c l'e) sau inovaţiuni care s'au putut desvoltà în mod independent în fiecare dialect (j e s c în loc de «sunt») sau interpretări greşite (cum sunt formele c l'e p t, c ă p t i r şi l' e r m u — cu *v* iniţial amuţit — ca dovezi de labiale palatalizate) sau în sfârşit forme care se găsesc şi la Dacoromâni (precum d i l a = dela şi «conjunctivul viitor», despre care Ascoli nu ştia că e păstrat şi în textele noastre vechi).

Concluzia este pentru Ascoli (p. 53 şi 78) următoarea: De acord cu Biondelli el crede că patria Istroromânilor trebuie căutată în regiunile Dunării de jos, de unde au emigrat în Istria pentru ca să se sustragă barbariei turceşti. Nume ca S t a m b u l i ć, T u r c o v i ć, T u r c o şi T o š c o (în Jiani) păstrează amintirea regiunei şi a dominatorului dinaintea căruia fugiseră. Din particularităţile comune cu dialectul dacoromân şi aromân s'ar puteà deduce că între Istroromâni să se fi amestecat şi Dacoromâni şi Aromâni; mai probabil i se pare însă că Istroromânii vorbesc graiul dacoromân într'un stadiu mai vechiu decât cel vorbit de Dacoromânii actuali, pe când se păstrau încă forme ca *avure*, *mul'eare*, *ureacl'e*, etc. Chiar şi formele istroromâne ca *ženuncl'u* (cu *n* propagat ca în dacor. *genunchiu*, faţă de arom. *dzenucl'u*) şi *cl'emâ*

dreptul să nu ne oprim la calea jumătate, ci să căutăm să aruncăm o lumină cât de slabă asupra problemei atât de întunecată, dar tocmai din

---

cu *e* ca dacorom. *chemà*, faţă de arom. *cl'amà* (?), dovedesc această înrudire mai strânsă Tot el atrage luarea aminte asupra cuvintelor de origine slavă, care ar puteà da unele indicaţiuni asupra patriei primitive a Istroromânilor, aşezată în ţinuturile dela Dunărea de jos (p. 79).

Şi mai explicit e Miklosich (în *Slav. Elem.* 2, *Rum. Unters.* 84 şi mai ales în *Wanderungen* 2 ş. u.). El începe prin a respinge părerea acelor ce presupuneau că graiul Istroromânilor s'ar fi putut desvoltà independent de cel al Dacoromânilor şi Aromânilor. Intre cuvintele de origine slavă ale Istroromânilor sunt unele (precum demboc «adânc», dobăndesc, grumb, tămpesc, undiţă) care n'au putut fi împrumutate în Istria nici din limba Croaţilor, nici a Slovenilor, ci numai din limba bulgară. Deci Istroromânii trebuie să fi venit dintr'o regiune în care locuiau şi Bulgari. El nu crede că aceasta ar fi putut fi cursul de jos al Dunării, ci o regiune la sudul Dunării, unde trebuie căutată patria primitivă a tuturor Românilor. Dintr'un punct al Peninsulei Balcanice, Istroromânii au emigrat, după părerea învăţatului slavist în regiunile sârbeşti, iar de acolo, spre nord, în regiunile croate, nu în mase mari, ci în grupuri mai mici, ca păstori migratori, fără să fie băgaţi în seamă de cronicarii timpului.

Tomaschek (*Zur Kunde der Hämus-Halbinsel* p. 64, citat la Densuşianu, *Histoire de la langue roum.* I, 345) scrià: «poate ca Dacii Aureliani să fie strămoşii Vlahilor dela Dunăre şi ai celor istro-dalmaţi, iar Bessi ai Vlahilor din Rodope şi Pind». In *Zur walachischen Frage*, p. 346 deduce din prezenţa la Istroromâni a cuvântului cumaracu, pe care-l derivă din grec. *χαμελαύκιον*, că ei au venit în Istria din «vreun colţ oarecare al Impărăţiei bizantine».

G. Weigand, explicând formele condiţionalului (*Jahresbericht* III, p. 141 şi 150) conclude, din asemănarea ce există în privinţa aceasta între formele istroromâne şi bănăţene, că între graiul acestor regiuni a trebuit să existe «cândva» şi «undeva» legături intime, pe vremea când Aromânii se despărţiseră de restul Românilor. Tot astfel relevă asemănarea între dialectul istroromân şi dacoromân în întrebinţarea infinitivului scurtat şi în posibilitatea de a legà de acesta pe «voiu» al viitorului. Despre Istroromâni el crede (*Enciclopedia română* sub «Istro-Românii») că au venit în Istria de-odată cu Cicii (pe cari îi crede în majoritate Slavi încă de pe vremea emigrării), de frica Turcilor, în sec. XVI, din ţinuturile turceşti, precum ar dovedì cuvântul deieli, de origine albaneză, care n'a putut fi împrumutat decât în apropierea Albanezilor. Mai târziu însă (în *Kritischer Jahresbericht über die Fortschr. d. rom. Phil.*, raportul pe a. 1909, I, 106) renunţă la acest argument înşelător (cf. § 199). Patria primitivă a Românilor o localizează (cf. în urmă *Balkan-Archiv*, I (1925), p. XII), în consonanţă cu Tomaschek, în triunghiul Sofia—Niş—Skopje, pe teritoriul odinioară trac. Pe «Valahii» pomeniţi de Niketas Choniates, cari s'au răsculat împreună cu Bulgarii sub Petru şi Asan, îi localizează în nordul Sofiei, unde numirile locale de origine românească sunt mai numeroase, şi arătând că aceştia nu pot fi nici Aromâni — căci Aromânii sunt atestaţi încă la a. 976 lângă Castoria — nici Dacoromâni — cari în sec. XII locuiau în Transilvania — crede că ar puteà fi Meglenoromâni, atrăgând atenţia şi asupra unui obiceiu curat românesc (întoarcerea pleoapelor, spre a produce groază) atestat pentru aceşti Vlahi răsculaţi (*Rumänen u. Aromunen in Bulgarien* în «XIII. Jahresbericht» (1908), p. 49).

Părerea lui Weigand despre timpul când Românii au imigrat în Istria e adoptată — tot fără o motivare mai amănunţită — de A. Byhan, care scrie (în *Jahresbericht*, V, 300—301): Părerea lui Miklosich, că Istroromânii ar fi veniţi din sud, nu este tocmai întemeiată; se pare, dimpotrivă, că ei au emigrat din est, de oarece au puncte de atingere în limba lor cu Românii bănăţeni. Când au emigrat, nu se poate stabilì cu precizie; e însă sigur că această emigrare nu s'a putut întâmplà înainte de veacul al XIII-lea, deoarece până atunci nu sunt pomeniţi niciodată (cf. Benussi, *Nel evo medio.* Pagine di storia istriana, Parenzo, 1847 şi *Die österreich-ungarische Monarchie.*

această cauză atât de ispititoare a originei poporului român. O vom face urmând calea pe care am schiţat-o în studiul întitulat «Zur Rekon-

---

Das Küstenland, p. 150, 211 ş. u.). Probabil emigrarea lor nu s'a întâmplat nici în sec. al XIV-lea, precum credeà Miklosich, când popoarele balcanice fură zguduite prin invazia turcească, ci abià în sec. XVI, când arhiducii austrieci şi Veneţienii aduseră, din Peninsula Balcanică oprimată de Turci, coloni în Istria pustiită de războaie neîntrerupte şi de ciumă. Ei n'au nimic a face cu Românii pomeniţi de Iraeneus della Croce, în sec. XII *(sic!)* lângă Trieste».

W. Meyer-Lübke care, în *Italienische Grammatik* (Leipzig, 1890), § 8, amintià pe Românii din Val d'Arsa, «mai puţini de 3000..., emigraţi dela Dunăre în sec. XIV, cu o limbă care arată o puternică înrudire cu dialectul moldovean», revine asupra lor în recensia cărţii lui Weigand despre Megleniţi, şi crede *(Literaturblatt f. germ. u. rom. Phil.* XIII (1892) 275) că raportul între cele patru dialecte româneşti s'ar puteà reprezentà în mod grafic în chipul următor:

O. Densusianu (în *Histoire de la langue roumaine*, I, 337—346) vorbeşte pe larg despre Istroromâni şi originea lor ajungând la următoarele concluziuni: Graiul Istroromânilor nu s'a putut închegà în regiunile în care ei locuesc azi, căci rotacizarea lui *n* intervocalic nu se găseşte în nici un cuvânt care a fost împrumutat în Istria; cuvinte de origine albaneză ca deiel' (cf. acum observaţia dela § 199), moš, ronsę şi tšǫfe, precum şi cuvinte de origine slavă care conţin vocalele nazale odinioară ѫ şi ѧ (dobęndi, gǫndi, grump, muntši, paminte) dovedesc de asemenea că Istroromânii au trebuit să se găsiască odinioară mai la est, în apropierea Albanezilor şi a unei populaţii slave care cunoşteà vocale nazale, nu ca Slavii din Istria, cari le pierduseră în sec. X—XI. O comparaţie cu dialectul dacoromân arată că Istroromânii nu pot fi decât o ramură desfăcută din aceştia. Aceasta o dovedesc labialele păstrate în general intacte înaintea vocalelor palatale, ca în Banat şi sudvestul Transilvaniei, forma žǫžet «deget», care de asemenea se găseşte în Banat şi Transilvania, asemănarea izbitoare cu dialectul bănăţean cu privire la formarea condiţionalului, relevată şl de Weigand, formà *tśǫptir* pentru «pieptene», care se aseamănă cu *tśaptǫn tśępten* din văile Mureşului, Crişului şi ale Someşului, forma *skǫnt*, care se regăseşte ca *skaųnd* şl în Transilvania occidentală şi la Megleniţi (cari şl ei par a fi originari din Transilvania occidentală), în sfârşit rotacizarea lui *n* intervocalic care e caracteristică pentru graiul Moţilor. Deoarece e sigur că Istroromânii au dus rotacismul cu sine în Istria, din patria lor primitivă, această patrie nu puteà fi decât în apropierea teritoriului ocupat azi de Moţi. Cât despre epoca în care strămoşii Istroromânilor s'au despărţit de Dacoromâni, ea trebuie să fie anterioară sec. XIII, deoarece pe vremea aceea Dacoromânii prefăcuseră pe *kl'* şi *gl'* în *k'* şi *g'*, iar Istroromânii le conservă până azi.

struktion des Urrumänischen». Scopul omului de știință nu poate fi numai aflarea adevărului incontestabil — la care adesea îl duce norocul

---

Lipsa oricărui cuvânt de origine ungurească la Istroromâni ne face chiar să admitem că despărțirea aceasta s'a făcut și mai demult și adecă în sec. al X-lea. Mai precis: «fondul lingvistic primitiv al graiului istroromân trebuie să se întemeieze pe o colonie dacoromână care trecù, prin sec. X, dela nord la sudul Dunării». Ceea ce nu vrea să spună că n'au mai fost și alte migrațiuni similare, mai târzii. Astfel Antonio da Mula vorbește de o colonie de Morlaci adusă din Banat («dal Banadego») de Aloisiu Badoer în Istria. Deci dialectul istroromân, chiar după despărțirea lui de cel dacoromân, n'a încetat să fie influențat de graiul bănățean și e sigur că el nu reprezintă un sigur strat de populație română. Dacă la Istroromâni se pot constată și influențe aromâne — precum sunt formele *kl'ept* și *mu'ie*, cu labiala palatizată — ele se explică prin faptul că aceste colonii, trecând în sudul Dunării, au trecut prin regiuni locuite de Aromâni (în Serbia) înainte de a ajunge în Istria. Dacă nimeni nu menționează, în sec. X, această mișcare a lor, cauza este că migrațiunea acestor țărani simpli și nu prea numeroși n'a fost remarcată. Cauza migrațiunii n'o cunoaștem; ea ar puteà sta însă în legătură cu așezarea Ungurilor între Tisa și Carpați, sau să fie pricinuită de așezarea unor colonìi macedoromâne la nordul Dunării».

Din această teorie a lui O. Densusianu nu mai rămâne mult dacă ne dăm seama că acel «Banadego» de care vorbește Antonio da Mula e Banatul Croației (cf. Bartoli, *Das Dalmatische*, I § 129), că asimilarea din z â z e t se găsește pe tot teritoriul dacoromân, ca și la Aromâni și Megleniți, că asemănarea între istrorom. ț â p t i r și regionalul t ș á t ă n trebuie eliminată din motivele arătate în § 308, și că tocmai în regiunile în care Densusianu admite contactul Dacoromânilor în drum spre Istria cu Aromânii, deci în regiunile din nordvestul Peninsulei Balcanice, numirile de localitate de origine românească arată palatale nealterate (cf. § 274 și *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, p. 54—55).

Tot două straturi, unul din sec. X—XIII și altul din sec. XIV—XVI admite I. P o p o v i c i (I, 126 ș. u.). Emigrarea primă s'a întâmplat pe când în Istria erà o epocă liniștită. Cauza ei o explică P. prin generalități foarte îndoielnice ca «se știe că Românul își părăsește patria de tot greu» și «poporul român, care s'a ferit în toată viața lui de aventuri, a imigrat în Istria numai în epoca primă, va să zică între X—XIII». Dovadă: lipsa de împrumuturi maghiare, evoluțiuni comune cu Dacoromânii și Megleniții și cuvintele de origină slavă. Epoca a doua se caracterizează în Istria prin pustiirea produsă de războaie și ciumă (și deci nevoia de a o colonizà din nou). «Că vor fi mers unele colonii și 'n epoca a doua, cuprinse de vâltoarea colonizării din Istria, e ușor de înțeles». Acești coloniști formează al doilea strat, cu influențe aromâne, însă fără împrumuturi din limba turcească. In lipsă de dovezi istorice, Popovici crede că poate aduce dovezi linguistice, menite de a da «nu numai lumină, ci și certitudine». Asemănările pe care le citează el nu sunt însă nici bine alese, nici doveditoare.

Intr'adevăr, după cele arătate în § 308, nu putem clădì pe asemănări de felul lui *a* rostit ca *â* la Pădureni, pe *au* > *av* la Aromâni, pe rostirea lui *č* ca *ț* la Istroromâni, pe păstrarea condiționalului vechiu (= restrictivul viitor) și a lui c l' și g l', pe păstrarea, la Pădureni, a lui *e* după labiale și nici pe asemănările lexicale citate. Intercalarea, după model slav, a unui *l'* între labială și *į* următor e confundată de Popovici cu pretinsa alterare a labialelor în c l'e p t, ț â p t i r și m ú i e, citate după Densusianu. Fenomene răspândite pe cea mai mare parte a teritoriului dacoromân sunt considerate de Popovici ca particularități bănățene, astfel prefacerea lui *â* în *a* înaintea unui *a* accentuat (caracteristică mai ales la Moldoveni), rostirea lui *e* metafonizat ca *ę* (mai rară în Banat, unde se găsește mai ales *ea*, decât în alte părți), sunetul *ę* (pe care dealtminteri, la Istroromâni, afară de Popovici, nu l-a mai auzit nimeni), prefacerea lui *dž* în *ž* (care curpinde, după «Ubersichtskarte» no. 10 din Atlasul linguistic al lui Weigand și Crișana, partea cea mai mare a Ardealului, Bucovina, Moldova și Basarabia). Inlocuirea prefixului d e s- prin r ă s- se găsește și în alte regiuni decât cele

unei descoperiri întâmplătoare — ci mai ales perfecționarea mijloacelor de investigație, printr'o necontenită cumpănire critică a lor. In

---

cunoscute de Popovici (cf. *Conv. lit.*, XLI 207 și *Jahresbericht*, XIX—XX 253), dativul format cu prepoziția *a* se găsește și la Aromâni, pe când la Istroromâni construcția obișnuită e cu l u, iar la Megleniți cu l a ș. a. m. d.

Din frumoasa sinteză pe care a dat-o M. Sufflay asupra *Biologiei poporului albanez* în «Ungarische Rundschau» V (1916/17), citâm (p. 18 ș. u.) următoarele pasagii care privesc chestiunea ce ne preocupă: «Altfel [decât în Illyricum] era colonizarea, cu caracter militar, a limes-ului dunărean. Așezările veteranilor armatei grănicerești romane ajungeau spre sud până adânc în regiunea dela Prizren și Skoplje. Castrele grănicerești și pământurile primite de veterani după ieșirea lor din armată erau retortele etnice ale romanizării. Dusă de nenumărați soldați după eliberare din armată și de familiile lor în toată țara, romanizarea fu extensivă, limba latină se răspândì repede, dar se și «sălbătăci», depărtându-se tot mai mult de cea vorbită în Italia. In locurile unde stăpâniau «militares et paene barbari» graiul autohton nu se putù menține... Era, înaintea migrațiunii popoarelor, un stadiu haotic, cu începutul câtorva nuclee de limbi nouă, dintre care unul trebuie să ni-l închipuim în nemijlocită apropiere de vechea limbă albaneză. Nucleul principal s'a născut chiar la limes-ul danubian; centrul «străromân» era așezat acolo, unde aria linguistică latină, aveà, în ținuturile Dunării de jos, lățimea cea mai mare. In jurul acestui sâmbure s'ar fi cristalizat, ca în Peninsula Iberică, în cursul timpului, mai multe dialecte romanice, distincte între ele, dacă n'ar fi venit furtuna migrațiunei popoarelor și dacă nu s'ar fi revărsat valul mâlos al Slavilor. Forța colonizatoare a Slavilor nu numai că risipì cristalele de populațiune romanică abiă închegate, ci plămădì, într'o nouă frământare, o mare parte a masei romanice din regiunile centrale, aruncând straturi întregi de Romani nordici peste straturile sudice, iar această nouă plămădeală împingând-o sau spre miazăzi, peste granița clasică între latinitate și grecitate, sau spre apus, până la porțile orașelor dalmatine... In Dalmația sunt pomeniți încă în sec. IX înaintașii Mavrovlahilor, în Macedonia și Tesalia — numite în sec. XIII—XIV *μεγάλη Βλαχία* — sunt pomeniți în sec. X și XI înaintașii Aromânilor de azi... Cete puternice de Români, o continuare sudică a Morlacilor dalmatici, se întâlnesc în evul mediu în regiunile estice ale Montenegrului... Originea nordică a unei părți a acestor Români se recunoaște în numele seminției M u g o ș i, care se întâlnește în multe nume locale ale Regatului român (Mogoșani, Mogoșești, Mogoșoaie), dar mai ales o dovedește seminția V l a s i S r ĕ m l j a n e, care locuià prin 1330 lângă satul actual Sermiani lângă Peć (Ipek); aceștia păstraseră în numele lor o amintire directă despre Sirmium (sl. Srĕm)».

N. J o k l vorbind (în articolul «Albaner» din Ebert, *Reallexikon* p. 92) despre patria primitivă a Albanezilor, o localizează «într'o regiune, unde Ilirii și Tracii se atingeau» și care, «fără să fi fost cu totul lipsită de o influență grecească», «ajunsese relativ de vreme în afară de influența romană». El crede «că acest ținut era fără îndoială învecinat cu leagănul românesc (care însuș nu e încă precizat exact)».

T h. C a p i d a n studiind dialectul meglenoromân (*Meglenoromânii*, I, p. 65, 66, 75) ajunge, între altele, la următoarele concluzii:

«Meglenoromânii, ca origine, cu toată asemănarea aparentă ce arată graiul lor cu dialectul dacoromân, țin de ramura românismului sud-dunărean, din care au ieșit, mai târziu, Aromânii. Prin urmare ei nu sunt Dacoromâni și cu atât mai puțin ei alcătuiau la început o singură populație cu Istroromânii, cum susține Weigand». [La dreptul vorbind Weigand, la locul citat (*Vlacho-Meglen*, p. 53) susține numai că «dialectul istroromân se alătură strâns în câteva puncte de cel meglenit, dar arată și trăsături care îl apropie mai mult de dialectul dacoromân decât de cel aromân»].

«Meglenoromânii, cu toate că au întrerupt orice contact cu Dacoromânii mult mai târziu decât Aromânii, (ei) nu s'au putut coborî în Meglen în sec. X sau XI, cum s'a susținut până acum, ci mult mai târziu, după sec. XII și, poate, XIII...

lupta împotriva dușmanului — care pentru noi este vălul așternut de vreme asupra lucrurilor și stărilor din trecut — norocul te poate ajută

«Dialectele aromân și meglenoromân formau încă dela început (înainte de despărțirea dialectelor) un singur idiom sudic, care se deosebià în unele puncte de graiul Românilor nordici, mai ales prin pronunțarea lui *ce, ci, ge, gi* ca *țe, ți, dze, dzi* și prin lipsa rotacismului.

«După despărțirea acestui idiom de dialectul nordic, prin coborîrea Aromânilor în Epir și Tesalia, o parte din dialectul sudic a rămas încă multă vreme în atingere cu dialectul nordic. Din această epocă avem asemănările acestui idiom cu graiul Românilor nordici, precum și cu acela al Istroromânilor. In acest interval, acest rest din dialectul sudic s'ar fi contopit cu dialectul nordic, dacă puținul număr de Români sudici n'ar fi luat drumul Aromânilor, unii așezându-se în mijlocul lor, cum sunt Românii din Gopeș și Moloviște, sau alții oprindu-se acolo unde găsim azi pe Meglenoromâni.

«Graiul acestor Români care a evoluat mai departe, luând înfățișarea unui dialect deosebit, sau s'a contopit cu graiul aromân, așà cum s'a întâmplat cu limba Gopșenilor și a Molovișteniior și cum se va fi întâmplat și cu alți Români întârziați, despre a căror urmă azi nu știm nimic, sau a reușit să se păstreze și mai departe, sub forma cum ni se înfățișează azi în limba vorbită de Meglenoromâni».

Al. Philippide (*Originea Românilor*, I, 854—858) ajunge la următoarele concluzii: «Teritoriul pe care s'a desvoltat poporul român a fost format, ca să vorbim în termeni geografici de dinainte de războiul dela 1914, de regatul Serbiei, începând dela râul Drina, granița de vest a acestui regat, provincia turcească Kossovo până, în spre sud, la Skoplje (Uesküb) incluziv, sudvestul Bulgariei (teritoriile dela Sofia și Köstendil), Bulgaria dintre Dunăre și Balcani, Dobrogea, Oltenia, partea de pe lângă Dunăre a Munteniei și Moldovei, partea de pe lângă Dunăre și de pe lângă mare a Basarabiei până aproape de Akerman (Cetatea Albă), Transilvania, Banat și provincia austriacă Syrmien. Probabil la teritoriul acesta a aparținut și basenul de vest al râului Drina..., precum și districtul turcesc care se întinde dela Plevlje, din spre apus, până la Novibazar, spre răsărit. Acest teritoriu s'a restrâns, când partea transdanubiană a Moesiei Inferior (partea de pe lângă Dunăre a Munteniei și Moldovei, partea de pe lângă Dunăre și de pe lângă mare a Basarabiei până la Akkerman inclusiv) a fost părăsită de Romani pe vremea împăratului Maximinus (p. Chr. 235—238), când Dacia și partea transdanubiană a Moesiei Superior (Oltenia, Transilvania, Banatul) au fost părăsite de ei pe vremea lui Gallienus (p. Chr. 268), și când Pannonia Inferior (a cărei parte sudestică o formă actuala provincie Syrmien) a fost ocupată de Huni la anul p. Chr. 377. De aici înainte românismul s'a desvoltat numai în Peninsula Balcanică, pentrucă populația romană rară din Moesia Inferior transdanubiană, câtă nu va fi fugit de-adreapta Dunării, a dispărut în mijlocul Barbarilor, iar populația mult mai deasă romană din Dacia, din partea transdanubiană a Moesiei Superior și din sudestul Pannoniei Inferior a fost strămutată în mare parte de-a dreapta fluviului, iar câtă a rămas pe loc, ori s'a contopit cu năvălitorii ori s'a păstrat până la venirea Românilor de peste Dunăre, cu cari s'a asimilat complet din punct de vedere al limbii.

«Dacă considerăm sfârșitul secolului VI ca punctul extrem, până la care mai licăriau încă cele de pe urmă forțe de romanizare, apoi trebuie să deosebim două pături de popoare care au fost supuse romanizării pe teritoriul românesc. Mai întâiu este pătura popoarelor autohtone ori în tot cazul anterioare cuceririi romane... Peste această pătură... s'au așezat, pentru mai scurtă ori mai îndelungată vreme, alte neamuri de oameni cât durà romanizarea... Trăsătura uniformă pe care a căpătat-o acest conglomerat, pentru a puteà da naștere la un singur popor, cel român, și la o singură limbă, cea românească, se datorește amestecului dintre elemente, favorizat de aceleași împrejurări sociale și politice, și preponderanței pe care a avut-o unul din neamuri, cel thrac..

«Asupra timpului când Românii au ocupat actualele lor teritorii nu știm nimic Din indicii ca probabila golire a teritoriului de de-a stânga Dunării prin trecerea Slavilo

să surprinzi un post avansat și doborîndu-l să-ți faci drum printre rândurile inamice până la cetatea pe care ele o apără. De cele mai multe ori

---

în Peninsula Balcanică, probabila stăpânire a Bulgarilor în timpul primului imperiu bulgăresc peste teritorii de de-a stânga Dunării, alianța Românilor pe vremea formării celui de al doilea imperiu bulgăresc cu Cumanii, golirea de locuitori probabilă a teritoriilor de de-a stânga Dunării, după ce Cumanii au fost sfărâmați de Mongoli, iar Mongolii s'au retras, din asemenea indicii se pot face numai presupuneri... că Românii au început a se scurge de pe teritoriile din a dreapta Dunării pe cel din a stânga ei pe la începutul secolului VII, și că trebuie să fie continuat această scurgere până pe la întâia jumătate a sec. XIII inclusiv. Aceasta în ce privește pe Dacoromâni. In ce privește pe Macedoromâni și pe Românii din Istria, presupunerea că Dacoromânii au început să emigreze în părțile de de-a stânga Dunării pe la începutul secolului VII implică pe aceea că tot atunci, din cauza presiunii celei mari a Slavilor în Peninsula Balcanică, se va fi început și despărțirea celor trei trunchiuri românești unul de altul. Vreo lămurire din acest punct de vedere, și în general asupra raportului dintre cele trei ramuri ale românismului în timpurile cele mai vechi ale istoriei acestuia, ar aștepta cineva numai dintr'o cercetare comparativă a celor trei dialecte, și dintr'o înregistrare amănunțită a tot ce se știe până acum asupra pomenirilor făcute în izvoarele istorice, direct ori indirect, despre Români până în sec. XIII».

In ceea ce privește părerile istoricilor noștri în legătură cu patria primitivă a Istroromânilor, bazate și ele adesea pe argumente lingvistice, citez la acest loc câteva:

Hasdeu *(Etymologicum Magnum Romaniae*, III, p. XXIX—XXX) credeà că Ungurii năvălind în Pannonia, au dislocat pe Românii așezați aici. «Spre Occident au fost împinși Românii pe care-i găsim apoi în Moravia, cu totul despărțiți de restul românimii și slavizați fără nici o greutate; spre sud, adecă peste Dunăre, au fost împinse alte cete de Români, dintre care unii, cei din Bosnia mai ales, și-au păstrat mult timp naționalitatea și s'au serbizat abià după secolul XV, alții — Istriano-Românii — au nimerit tocmai pe la Triest, unde au putut să reziste bine-rău serbizării, mulțumită stăpânirii italiene de acolo; în fine o samă, numărul cel mai mare, trecând prin elementul sârbesc și prin cel bulgăresc, s'au strecurat în Macedonia, în Epir și în Tesalia... Așà dară nașterea Macedo-românilor, a Istriano-românilor și a Moravo-românilor datează de o potrivă din secolul X, nefiind ei toți altceva decât niște Dacoromâni, împinși din Pannonia spre sud și spre apus prin năvălirea maghiară».

D. Onciul, mai demult *(Conv. lit.*, XIX, 593) credeà că Istroromânii «sunt, după toată probabilitatea, o rămășiță din vechii Romani Dalmatini, despre care vorbește Constantin Porfirogenetul; elementul indigen iliric, reprezentat prin Arnăuții de astăzi, a contribuit în măsură mai însemnată la formarea lor». Mai târziu și-a schimbat părerea, pe care Popovici (I, 122) o rezumă, după o conversație, în modul următor «Românii din Istria sunt veniți din părțile nordvestice ale Peninsulei Balcanice și 'n locuințele lor anterioare ei erau, probabil, identici cu Vlahii din părțile sârbești, cunoscuți în sec. XII—XIV. Probe: 1. forma articolului la Vlahii din părțile sârbești, care e identică cu cea din dialectele istrorom. și dacorom. 2. așezarea geografică. Pe Vlahii din părțile sârbești ca și pe Istroromâni îi consideră ca urmași ai Iliroromanilor, cunoscuți presbiterului Deocleas sub numele de Nigri Latini sau Morovlacchi. Nu i se părea probabil că Istroromânii ar fi din Dacia».

N. Iorga (în *Geschichte des rumänischen Volkes*, vol. I, p. 152 ș. u.) crede că Românii pomeniți în documentele sârbești sunt Aromâni, nu Dacoromâni; tot astfel Morlacii și Uscocii. Pe timpul luptelor împotriva Turcilor, la care participă cu «cetele» lor, aceștI Morlaci și Vlahi erau slavizați. «Deșl organizația lor este asemănătoare celei întâlnite la Dacoromâni — Aromânii nu cunosc numele de cneaz și voievod și sunt obișnuiți să recunoască numai căpetenii streine — aceștI Uscoci valahi în Dalmația, Carintia, Bosnia sau Slavonia nu par a aveà o înrudire de sânge mai strânsă cu Românii danubieni, ci a reprezentà o ramură rămasă în depărtări a Aromânilor». Tot astfel Rumerii din Istria, numiți de Slavi Ciribiri sau Cici — și Iorga vede în această numire acelaș cuvânt de origine obscură, pe care în Macedonia îl întâlnim sub forma

însă o astfel de biruință rămâne locală, căci îndărătul postului înaintat găsim obstacole nouă de învins; izbânda definitivă ne-o aduce, mai târziu dar mai sigur, perfecționarea armelor și desăvârșirea metodelor de atac.

Nu avem nici un indiciu serios, de ordin istoric sau lingvistic, care să ne îndreptățească a crede că Românii Apuseni ar fi venit din alte părți în regiunile unde ni-i atestă întâiele documente. Știm pozitiv că în aceste ținuturi există odinioară o puternică populație romană. Dacă, după un hiatus de câteva veacuri, reapare în istorie, pe aceleași locuri, un neam care vorbeà o limbă romanică, este firesc ca — până la proba

---

Țințar și care pare a însemnà «șchiop», ca și numirea «Cuțovlah», poreclă dată din cauza mersului greoiu și neajutorat pe șes al acestor munteni — care-și păstrează încă graiul românesc, se deosebesc în limba lor de Dacoromâni și se apropie de Aromâni, prin păstrarea lui *l'* (în grupele *cl'* și *gl'*) și a lui *n'*, a diftongului *ea* din *e* metafonizat și a înlocuirii lui *č* prin *ț*. (Despre acestea cf. § 308). In anii din urmă Iorga a revenit în repețite rânduri asupra acestei chestiuni. Despre părerile sale exprimate mai ales în *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică*, cf. Th. Capidan în «Anuarul Institutului de Istorie națională din Cluj», II (1923), p. 94 ș. u.

I. Nistor *(Românii Transnistrieni*, extras din «Codrul Cosminului», I (1925), p. 8—11) crede că «leagănul neamului nostru a fost Dacia Traiană, care cuprindeà... Banatul și Transilvania»... «Sporirea populației, îngustarea hotarelor prin așezarea de colonișți streini, nestatornicia vremurilor și îndeletnicirea cu păstoritul care reclamă pământuri largi și întinse, mânau fatal pe Români pe calea pribegiei»... «Cete de Români trecură chiar această apă [Tisa], atingând Dunărea și Sava și ajungând cu turmele lor până în Croația. De groaza Turcilor mulți din ei pribegiră până la Marea Adriatică, ba chiar pe insulele Dalmatine, unde limba lor s'a stins numai în zilele noastre pe insula Veglia. Alte cete se adăpostiră la poalele Muntelui Mare (Monte Maggiore) din Istria, unde urmașii lor trăesc până astăzi, vorbind o limbă ceva deosebită de a noastră, dialectul istro-român».

S. Dragomir *(Vlahii și Morlacii*, 112—116) ajunge la concluzii din care extragem următoarele: «Astfel totul ne determină să privim ca «patrie străromână» vechea Moesie superioară cu Dardania și ambele Dacii transdanubiene sau cu alte cuvinte teritoriul situat între Drina și Bulgaria de astăzi, probabil cu ramificații puternice pe cursul de jos al Dunării și spre vechea Serdica (Sofia). Acest teritoriu a rămas în posesiunea Bizantinilor vreme de câteva veacuri și după ce au trecut Slavii în Peninsula Balcanică, cu excepția unei zone, pe care au ținut-o Avarii la sudul Dunării. Bulgarii au fost cei dintâi cari, înaintând pas cu pas, au adăugat la imperiul lor și vechea Moesie... Lipsa cuvântului *cătun* la Aromâni se poate explică, în mod plauzibil, prin împrejurarea că în sec. VII—VIII, când s'a introdus această organizare militară în jumătatea nordică a Peninsulei, Aromânii erau dejà coborîți în văile Tesaliei și ale Epirului, unde n'au avut ocazie să funcționeze ca apărători ai unor frontiere veșnic în primejdie... Timpul în care s'a răspândit elementul românesc din valea Drinei spre Bosnia, se poate fixà între sec. IX—XI, când Bizantinii au fost siliți să cedeze Bulgarilor biruitori Moesia superioară și Dardania... Singidunum de odinioară apare de acum numai sub numele său slav, sau, ceea ce e caracteristic, cu numele de Alba Bulgarorum. Deplasarea Timocianilor și Predenecenților spre vest ne-o atestează chiar mărturii contimporane. Invazia bulgară a fost deci, fără îndoială, în primele decenii ale sec. IX, ca un torent, care a pus în mișcare populația de lângă Dunăre. Acest eveniment e singurul care ne poate explică deplasarea spre vest și sudvest a populației românești din Moesia superioară împreună cu slavizarea completă a teritoriului menționat. Influența limbei bulgare asupra limbei istroromâne, remarcată de Miklosich, s'ar puteà atunci reduce tot la stăpânirea Bulgarilor în sudul Dunării, în cursul sec. IX și X, când, dealtminteri, cred că s'a rupt și contactul cu populația românească din stânga marelui fluviu, pe porțiunea dela gura Timocului în sus».

contrarie — să presupunem că această populaţie continuă pe cea veche.

Singurul argument ce s'ar puteà aduce împotriva continuităţii este lipsa unei nomenclaturi topice; nu s'a descoperit, într'adevăr, până acum nici un singur nume de oraş, şi nici chiar de apă, care să continue, în forma corespunzătoare cu legile de desvoltare ale limbei române, vechile nume atestate în epoca romană. Acestea au, dimpotrivă, întrucât ni s'au păstrat, o formă plămădită în spiritul altor limbi, mai ales al celor slave: RATIARIA > *Arčer*, ALMUS > *Lom*, CEBRUS > *Cibra* (după legile fonologice ale limbei române am aşteptà **Răţare*, **Alm*, **Ceur*), etc. Avem însă, pe de altă parte, răspândite peîntreg toritoriul de care vorbim, numiri nouă locale, de origine curat românească, cu deosebire în nomenclatura munţilor (*Durmitor*, *Visător*, etc. atestate în sec. XIV) şi a cătunelor din munţi. Este dar evident că populaţia romană a fost desfiinţată de cuceritori mai întâi în oraşe, în cea mai mare parte distruse în timpul năvălirilor, şi că alungată din văile roditoare, ea a întemeiat aşezări nouă prin munţi. Numirile romane le-a primit mai târziu în forma lor oficială, dată de cuceritori. Hiatusul în toponimie se explică deci, ca şi hiatusul în istorie, prin scăderea importanţei politice a populaţiei romanice, prea puţin interesantă spre a fi relevată de cronicarii vremii, care însemnau numai evenimentele neobişnuite şi nu aveau nici un motiv ca să releveze persistenţa, de sine înţeles, a acestei populaţii vechi în locurile de baştină.

Aceleaşi constatări le putem face şi pentru celelalte regiuni locuite astăzi sau mai de mult de Români şi dovedite pentru vremile vechi ca ţinuturi romane: lipsă de amintiri istorice şi de continuitate în toponimie [1]). De aceea mi se pare că ceea ce am admis pentru patria primitivă a Românilor Apuseni se poate admite şi pentru patria întregului popor român: continuitatea în totate regiunile odinioară romane, în care după un hiatus de câteva veacuri, reapar Românii în istorie. La această ipoteză ne duc o mulţime de consideraţiuni [2]) pe care le vom expune în cele următoare; mai întâiu e însă necesar să ne desbărăm de două idei precon-

[1]) Despre cazuri asemănătoare la Albanezi, cf. N. Jokl în Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte* s. v. «Albaner», p. 85—86.

[2]) Pentru justa apreciere a latinităţii carpato-balcanice sunt de cea mai mare importanţă constatările făcute de M. Bartoli (mai întâiu în *Alle fonti del neolatino*, Trieste 1910, cf şi *Kritischer Jahresbericht* al lui *Vollmöller*, XII 119 şi 124, acum în urmă în *Breviario di neolinguistica II Criteri tecnici* şi, mai desvoltat, în a sa *Introduzione* ce va apăreà în curând) asupra inovaţiunilor de limbă ce s'a răspândit din Italia spre est. Cele mai multe şi mai importante din ele ne-au venit pe drumul de la Emona (Lubiana) din Italia septentrională, precum reiese din părechile de cuvinte AGRESTIS-*silvaticus*. — CRAS-*mane*. — ESSE-*fieri*. — EXTRA-*foris*. — IRE-*ambulare*, *ambit-*. — MUTARE-*cambiare*. — NULLA-*ne mica*. — SOLUM-*non magis*. La acestea sunt de adăugat fenomene fonologice, morfologice, derivative şi sintactice ca: câteva urme de *û* > *o*, diftongarea lui *ĕ*, alterarea lui *l* precedat de *c*, scurtarea consonantelor lungi; NATARE-*notare*. — SABAOTH-*Somb-*. — SALICEM-*salce*, *-a*; *acus ille / masc. /*, *flos illa / fem. /*, ACIES-*facia*; AGNUS-*agnellus*, VITULUS-*vitellus*; articolul IPSE-*ille*, etc.

cepute, care au complicat în mod inutil cu o imagine greșită problema originii noastre.

Învățații au încercat să fixeze data nașterii limbei române. Dar însuș cuvântul «naștere» e menit să dea din capul locului problemei o înfățișare nepotrivită. De fapt limba română nu s'a născut, la o dată fixă, din limba latină, ci e continuarea ei, e însăși această limbă, cu schimbările firești pe care le-a suferit în cursul vremii. Imaginea «nașterii» a atras după sine, aproape în mod fatal, ideea «părinților» din care a luat ființă. S'a susținut că limba latină e numai unul din părinții limbei române, iar al doilea e, după unii, limba tracă, după alții, limba slavă, ale cărei urme le constatăm la tot pasul în românește. De sigur că noi suntem mai vechi pe plaiurile actuale decât prefacerea în colonii romane a regiunilor pe care strămoșii noștri traci le locuiau de o mie de ani în sud-estul european, și este neîndoios că în vinele Românilor curge și mult sânge slav. Din punct de vedere etnic noi suntem tot atât de mult Traci ca și Romani, iar amestecul nostru cu Slavii a avut urmări însemnate: cercetările cele mai nouă antropologice, după reacția isoaglutinării, au constatat aproape acelaș indice la Români (48.9, 22.5 în Transilvania, 47.5 25.3 în vechiul Regat), la Bulgari (46.8 20.4) și la Sârbi (46.4 20.2), precum rezultă din interesantul studiu al lui Dr. G. Popovici, *Diferențe și asemănări în structura biologică de rasă a popoarelor României*, în «Cultura» I (1924) p. 232. Dar structura etnică [1]) a unui popor este altceva decât limba lui. Cu sângele părinților tăi te naști; limba o înveți. Inscripțiile găsite pe pietrele din epoca romană ne păstrează urme de Traci romanizați a căror limbă era aceeași ca a Romanilor din restul Impărăției, iar influența slavă e relativ târzie și începe după ce limba noastră suferise aproape toate acele importante schimbări care o caracterizează.

In timpul mai nou se accentuează din ce în ce mai mult asupra asemănărilor ce există între limba română, cea albaneză și bulgarească. In deosebi G. Weigand *(Ethnographie von Makedonien*, Leipzig 1924 p. 59 — 62 și *Balkan-Archiv* I (1925), prefață) e aplecat să considere limba română, albaneză și bulgară ca trei ipostaze ale aceleași limbi «balcanice». Albanezii ar fi Traci care păstrează limba veche, noi am fi Traci romanizați, iar Bulgarii Traci slavizați. Oricât de ademenitor ar fi gândul că substratul autohton e hotărâtor pentru direcțiile de des-

---

Mai puțin numeroase sunt inovațiunile venite din Italia meridională pe drumul de la Salona și Durazzo: PASTOR — *pecorarius*. — PATER — *tata*. — PLORARE — *plangere*. — VANNERE — *ventulare*, apoi amuțirea consonantelor finale: CAMPOS *campora*; *dies illa* / fem. / ș. a.

[1]) Și chiar cu privire la structura etnică a poporului nostru, examinarea sângelui nu dă decât *unul* din aspectele rasei noastre. De sigur că în afară de sângele ce curge în vinele noastre mai există și alte elemente care determină particularitățile noastre fiziologice și mai ales pe cele sufletești. Altfel nu s'ar explică de ce între Serbo-bulgari și Români, cu un indice de sânge aproape egal, există totuși deosebiri atât de mari, mai ales cu privire la însușirile și la aptitudinile sufletești, la predispozițiile artistice etc.

voltare ale limbei nouă adoptate de un popor desnaționalizat — în cazul nostru, substratul trac, romanizat mai târziu — observările de până acum n'au izbutit să și dovedească această părere. Din studiile lui R. Thurneysen rezultă că relictele celtice în limba franceză sunt neînsemnate (cf. Windisch, *Zur Theorie der Mischsprachen und Lehnwörter*, citat de K. Treimer, în *Zeitschrift f. rom. Phil. XXXVIII* (1914), 407) și asemenea cazuri se pot arătà și din alte limbi (cf. *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* 45 ș. u.). Dar asemănările într'adevăr mari și de dată veche între limba română și cea albaneză (cf. în urmă Th. Capidan, în *Dacoromania* III, 129 ș. u., cu bibliografia chestiunii p. 415 — 450) se pot explică și altfel decât prin substratul comun.

Când Slavii au început să se reverse asupra Imperiului roman răsăritean, ei au găsit aici — la nord de cunoscuta linie (cf. C. Jireček, *Geschichte der Serben* I, 39) care delimită zona grecească — o populație în cea mai mare parte romanică (cf. C. Jireček, *Archiv f. slav. Phil.* XV (1893) p. 100), a cărei limbă începuse să se deosebiască întru câtva de cea vorbită în Apusul romanic și se depărtă de ea pe măsură ce comunicația cu Romania de vest devenià din ce în ce mai puțin intensă, tocmai în urma stărilor pricinuite de migrațiunea popoarelor. Această limbă erà de sigur diferențiată, ca pretutindeni în Imperiul roman, din punct de vedere social, dar «urbanitas», graiul claselor orășenești păstrătoare ale civilizației romane, prevalà asupra «rusticității». Aceasta o dovedesc cuvintele intrate în graiul Slavilor de sud, mai ales terminii «culturali» și cei în legătură cu viața administrativă și cu biserica creștină[1]). Prin distrugerea vieții orășenești, în urma năvălirilor necontenite și prin așezarea Slavilor în regiunile fertile, populația romanică a acestor ținuturi se stinse încetul cu încetul; cei ce au rămas păstrători ai latinității au fost locuitorii ținuturilor neinundate de Slavi, mici agricultori și mai ales păstori, care în munții lor duceau o viață aspră, vorbiau o limbă rustică și știau să-și apere, la nevoie, independența cu arma în mână (precum dovedesc mulți termeni de origine latină păstrați în limba

[1]) Cf. St. Romansky, *Lehnwörter lateinischen Ursprung im Bulgarischen*, în «XV. Jahresbericht», p. 89—134. Aceste împrumuturi ar merità să fie studiate din nou, mai ales pe teritoriu serbocroat, unde studiile lui Skok au dovedit urme adânci de limbă latină și în toponimie. — Cazul invers, ca din limba Slavilor să fi pătruns cuvinte, în această epocă veche, în limba Romanilor, va fi fost cu mult mai rar, dată fiind superioritatea culturală a Romanilor asupra Slavilor. Totuș, dacă este adevărat că *mătură* al nostru e de origine slavă — și nu vedem altă etimologie plauzibilă, deși nu este ușor de înțeles de ce tocmai acest cuvânt să fi fost împrumutat — atunci, pentru ca slavul *metla* să fi putut fi latinizat în METULA, trebuie să presupunem intrarea lui în limbă într'o epocă când alături de rostirea populară VECLUS mai dăinuià cea a claselor culte: VETULUS. Tot astfel lat. ASSULA, devenit în graiul popular ASSLA > ASTLA > ASCLA — și păstrat sub această formă din urmă de cele mai multe limbi romanice (la noi: *așchie*) — a fost refăcut în Sardina în ASTULA (campid. *astula*, poate și bologn. *astla*, cf. Meyer-Lübke, REW., No. 736), printr'un hiperurbanism ușor de înțeles. Originea slavă a cuvintelor *jupân*, *smântână*, *stână* și *stăpân*, singurele care mai arată transformări fonetice străvechi, a fost contestată în timpul din urmă din mai multe părți, cf. *Dacoromania*, II și III.

noastră ca: apără, armă, arc, bătaie, coif, cucerì, învinge, luptă, măciucă, oaste, pace, răpune, săgeată, scut, spată, supune, teacă, etc.). Această independență le-o asigură însă în mare parte tocmai specializarea lor în viața pastorală, care făceà din ei factor economic necesar în alcătuirile nouă de state. Ca și în Ardeal cu o mie de ani mai târziu, păstrătorii naționalității și limbei noastre n'au fost clasele suprapuse, care au primit ușor felul de traiu și limba cuceritorilor, ci păturile umile de jos, pe care sărăcia și necazurile le diferențiau de streini și le uniau între sine.

Alături de această populație romanică, dăinuiau însă și neamuri de autohtoni, adăpostiți în munții lor, unde duceau o viață primitivă și pe jumătate sălbatecă și care, în epoca premergătoare, putuseră rezistà romanizării tocmai din pricina acestei vieți, care-i izolà de cuceritorii romani. Acum authtonii și rudele lor romanizate se regăsiră în munți; felul identic de viață pe care-l duceau și aceleași influențe culturale explică de sigur în măsură mare asemănările mari și vechi între limba Albanezilor și a Tracilor romanizați din care ne tragem noi Românii.

Timpul când limba romanică de est a suferit importantele schimbări ce i-au modificat atât de fundamental fizionomia, este epoca aceasta de adâncă prefacere socială și de învingere a asprei rusticități asupra urbanității poleite [1]).

Dacă nu putem vorbì de «nașterea» limbii românești, la o dată fixă, putem totuș să presupunem că prefacerea în limbă română a limbei latine vorbite datează mai ales din epoca care a urmat după invazia Slavilor și se datorește — nu amestecului cu Slavii, ci — schimbării din temelie a rosturilor sociale și a felului de traiu la strămoșii noștri.

Dar imaginea nepotrivită a copilului nou născut a avut drept urmare căutarea unui «leagăn» micuț pentru poporul român. Pe acesta unii învățați au căutat să-l localizeze pe un teritoriu restrâns în Dacia Traiană, alții la poalele munților Balcani, și iarăș alții în ținuturile ilirice din apropierea țărmului adriatic. Astfel s'a presupus a priori că poporul românesc s'a zămislit într'o regiune puțin extinsă, din care apoi a roit, în cursul timpului, în ținuturile pe care le locuește azi. In urmărirea retrospectivă a poporului românesc s'a așezat harta actuală la baza unei piramide, a cărei înălțime reprezintă timpul scurs dela «nașterea» poporului român; cu cât cineva vrea să se apropie mai mult de creștetul

[1]) Cronicile ungurești din sec. XIII, bazându-se însă pe izvoare mai vechi (cf. D. Onciul, *Tradiția istorică în chestiunea originilor române*, A. A. R. XXIX, Secț. ist., p. 571—573) au păstrat amintirea acelor «pastores Romanorum» fugiți înaintea învaziilor. Interesantă e cu deosebire tradiția despre o coborîre în sud «inter Machedoniam, Achayam et Thesalonicam» a Aromânilor «qui uocantur Blazi, qui et olim fuerunt romanorum pastores, ac in Ungaria, ubi erant pascua Romanorum propter nimiam terre viriditatem et fertilitatem olim morabantur. Sed tandem ab ungaris inde expulsi, ad partes illas fugierunt», păstrată la un anonim dela începutul sec. XIV. Pentru acesta «Ungaria» = Moesia și Pannonia, iar «Ungari» = Hunii lui Atila (cf. Dr. O. Gorka, *Anonymi Descriptio Europae orientalis*, Cracoviae 1916 și recensia cărții în *Dacoromania*, IV).

piramidei, adecă de originile noastre, suprafața paralelă cu baza se micșorează.

De sigur că istoria ne arată o mulțime de exemple de popoare, care, pornind dintr'o țărișoară mică, au cucerit regiuni întinse, impunându-le limba lor. Însăș răspândirea poporului roman și a limbei latine e un exemplu clasic în privința aceasta. Dar avem în istorie și exemple pentru cazul invers, pilde de popoare și limbi răspândite odinioară pe întinderi mari, dar mai târziu reduse și desnaționalizate prin cuceriri. Așà s'a întâmplat cu acelaș popor roman și cu aceeași limbă latină la periferiile Imperiului, în Asia-Mică, Africa de nord, în Alpi ș. a. m. d.

Periferică eră și situația poporului roman în sudestul european, unde năvălirile popoarelor au durat timp mai îndelungat decât în apus și au fost mai grave în urmări, prin faptul că unii din năvălitori s'au așezat pentru totdeauna în aceste locuri. Dacă undeva în Imperiul roman de est ar fi existat o regiune, în care populația, în urma unor împrejurări prielnice, pe care nu le prea putem bănui, să se fi păstrat mai «romanică» decât aiurea, dând naștere poporului român, am aștepta ca cel puțin în acest «leagăn» să avem vreo știre istorică veche despre ea sau ca cel puțin aici să se fi menținut toponimia în forma tradițională. Dar acesta nu e cazul.

Mi se pare deci că în loc de a căutà pentru poporul român un leagăn pe un teritoriu restrâns, e mult mai firesc să admitem că Românii sunt astăzi ultimii supraviețuitori ai populației romane care locuià în jumătatea de nord a Peninsulei Balcanice și în ținuturile romanizate din stânga Dunării. In partea vestică a acestui teritoriu, de-alungul Mării Adriatice, în Dalmația întoarsă cu fața spre Italia și păstrând timp mai îndelungat contactul cu ea, s'a desvoltat o limbă romanică deosebită, limba veche dalmată, dispărută astăzi cu desăvârșire. In celelalte regiuni, s'ar fi desvoltat probabil, dacă Imperiul roman de est ar fi dăinuit cu caracter latin, mai multe limbi romanice. Cucerirea de către năvălitori, cu deosebire de către Slavi, a acestor regiuni, a făcut însă ca populația romanică să se împuțineze și să se rărească. Ceea ce s'a mai păstrat, ca popor romanic, suntem noi Românii.

Ne putem noi imaginà, că, pe un teritoriu atât de întins, s'a putut desvoltà o limbă aproape omogenă, deși populația nu puteà fi deasă și deși popoare streine se așezaseră în număr considerabil în mijlocul Străromânilor? Nu cunoaștem încă în toată complexitatea lor cauzele care produc deosebirile dialectale ale limbilor. Sigur este însă că unele limbi au o predispoziție mai mare decât altele de a se diferențià în dialecte, că acestea se nasc în deosebi în jurul unor centre importante culturale, economice, administrative sau bisericești, că în mare parte sunt condiționate de deosebiri sociale și că piedeci geografice nu sunt totdeauna cauza unei întreruperi de comunicație lingvistică. Un studiu recent al lui G. Rohlfs (*Griechen und Romanen in Süditalien*, Genève, 1924) ne arată că chiar Marea Adriatică n'a putut fi un obstacol ca limba grecească să se desvolte în acelaș sens în Grecia și în Italia de sud.

Dacă privim grupele de astăzi de Români, vedem că Dacoromânii au o unitate lingvistică remarcabilă, deşi diferitele provincii dacoromâne erau despărţite unele de altele prin munţi înalţi, care marcau în acelaşi timp hotare de ţări. Şi mai instructiv e cazul Aromânilor, care se menţin de aproape o mie de ani, deşi n'au fost nici odată prea numeroşi, şi apar răspândiţi pe o mare parte a Peninsulei Balcanice, având numai în Pind şi în Macedonia câteva nuclee mai importante. Deşi sunt despărţiţi unii de alţii, de multe sute de ani, prin grupuri puternice de popoare de alt graiu, totuş comunicaţia între diferitele seminţii de Aromâni n'a lipsit niciodată, şi graţie acestui contact necontenit, pe de-asupra popoarelor streine, prin păstori în transhumanţă şi chirigii veşnic pe drumuri, şi graţie structurii lor sociale uniforme, Aromânii şi-au păstrat până azi graiul, aproape nediferenţiat în subdialecte. Coeziunea între diferitele grupuri de Străromâni, condiţionată de contactul geografic, de starea asemănătoare socială şi de lipsa de organizaţii complicate politice cu centre mari comerciale şi culturale, a fost atât de puternică, încât limba românească s'a putut desvoltă, în epoca străromână, în aceleaşi linii mari de evoluţie, pe care le-am arătat la începutul acestui capitol (§§ 275—302).

Dunărea, care nu formează nici azi un hotar dialectal între Românii din România şi cei din Iugoslavia şi Bulgaria, care, deşi traversează Ungaria dela un capăt al ţării la altul, n'a oprit limba maghiară ca să se desvolte în aceleaşi direcţii, care n'a împiedecat şi nu împiedecă nici astăzi pe păstorii din sudul Transilvaniei ca să ierneze cu oile lor în Dobrogea, n'a format nici în timpurile tracodace, nici în cele străromâne o graniţă despărţitoare între fraţii de acelaş neam, ci mai de grabă un punct de atracţie pentru populaţia care trăiă în Carpaţii şi în Balcanii ce sunt, geograficeşte, acelaş şir de munţi [1]).

[1]) «Relaţiile Nordului cu Sudul Dunării după anul 270 — până la sfârşitul secolului al V-lea — sunt din belşug documentate prin numeroasele descoperiri de monete romane în toate părţile Daciei: Jung a putut stabili cu ajutorul acestor descoperiri circulaţia spre platoul transilvan prin toate pasurile mai de seamă ale Carpaţilor; ba chiar existenţa Sarmizegetusei ca aşezare omenească locuită în sec. al IV-lea (până la Valens) a putut fi constatată. Pe de altă parte ştirile asupra relaţiilor Imperiului cu barbarii de tot felul din stânga Dunării sunt foarte numeroase: fie în pace, fie în război... Imprejurarea fericită că Sf. Nicetas a păstorit la Dunăre încă mulţi ani după a. 398—402, poate chiar până la 420, a contribuit, fără îndoială, la întărirea şi înrădăcinarea definitivă a creştinismului la Dacoromâni; ţinutul misionat de Nicetas rămâneă, potrivit sfintelor orânduieli bisericeşti, sub directa sa privighere, şi astfel nordul Dunării fu legat încă de pe vremea apostolului nostru, ierarhic, cu sudul, atârnând de dieceza ilirică a Daciei... Putem, cu probabilitate, admite existenţa în nordul Dunării, atât în sec. al IV-lea, cât şi într'al VI-lea, a unei adevărate provincii romane, cuprinzând o parte însemnată din Banat, în Vest, şi din Oltenia, în Est: această provincie, ca şi Pannonia, cea pierdută la 380, e, când total deslipită de Imperiu, când sub autoritatea lui (prin intrarea Barbarilor stăpânitori acolo în legătură de federaţie cu Roma nouă), când în sfârşit de-adreptul romană, ca pe vremea lui Iustinian». (V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la Istoria creştinismului daco-roman*, Buc. 1911, pp. 147, 178, 192).

Supoziția că neamul românesc s'a zămislit în toate acele regiuni se poate sprijini și pe câteva argumente pe care ni le indică însuși elementul străromân al limbei noastre.

Numai în nordul Dunării se explică, cum am arătat în *Locul limbii române*, p. 36 și P. Papahagi în rev. «Dunărea», păstrarea în forma lor populară a cuvintelor *bour* < BUBALUS și *păcură* < PICULA, precum și *pecе* < PIX, PICEM în expresia *negru pece* (pentru a arătà ceva foarte negru, cf. *alb helge* = ca helgea «nevăstuica»). Intr'adevăr, în sudul Dunării numele BUBALUS trecù, după venirea Avarilor, asupra animalului *bivol*, adus de aceștia (alb. bual, n.-grec. *βοῦβαλος*, slav. byvolъ > rom. bivol), pe când în Carpați, unde bourul s'a păstrat ca animal vânat cu predilecție de strămoșii noștri, s'a conservat și numele lui în forma tradițională. De asemenea *păcura* și *pecea* nu s'au putut conservà ca vorbe populare în Peninsula Balcanică, lipsită de țiuuturi petrolifere ci numai în nordul Dunării, bogat în asemenea regiuni, precum, invers, FICUS s'a păstrat numai în regiunile cu climă caldă locuite de Aromâni *(h' c)*, pe când în nordul Dunării «smochina» ne-a venit— lucrul și cuvântul — mai târziu prin comerț. Probabil nu este numai o întâmplare că singura inscripție (din 13 Maiu a. 205, CIL III 1051) în care LUNA are înțelesul franc. «mois», ca la Dacoromâni (spre deosebire de Aromâni, Meglenoromâni și Istroromâni, care în acest sens au, ca celelalte popoare romanice, *mes* < MENSIS sau *miseț*, cuvânt slav care i s'a suprapus), s'a găsit în Apulum în Ardeal (V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la Istoria creștinismului daco-român*, Buc. 1911, p. 130). O cercetare stăruitoare a tezaurului nostru lexical și a toponimiei în direcția indicată de C. Diculescu (*Die Gepiden*, Leipzig, 1922, cf. și *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923) va scoate probabil la lumină câteva elemente de origine germană al căror loc de împrumut a putut fi numai Dacia Traiană. Tot populația romană de aici a fost cea care a transmis Slavilor numiri topice ca ALUTUM, pe care apoi Slavii cuceritori le-au transmis din nou Românilor în forma modificată în spiritul limbii lor *(Olt)*. C. Jireček (*Geschichte der Bulgaren* 76, cf. Th. Capidan, *Dacoromania* III 140) a arătat că lat. CALENDAE, pentru ca să fi putut intrà în graiul tuturor Slavilor, trebuie să fi fost împrumutat într'un timp foarte vechiu și într'o regiune din care cuvântul să fi putut ajunge la Slavii de nord și est. După învățatul istoric împrumutul acesta s'a făcut probabil în Dacia, pe vremea dominațiunei romane. Alți doi termini, tot în legătură cu cultul religios, ROSALIA și CALATIO, prin marea lor răspândire la Slavi, indică acelaș loc de împrumutare. Dar pe când CALENDAE, ca și ALUTUM, au fost luate dela o populațiune care păstrà încă rostirea veche a lui *l* intervocalic, cuvântul *Crăciun* are un înțeles și o formă (cu *l* trecut în *r*) românească.

Dar însuș faptul că dialectul dacoromân conservă — pretutindeni sau numai regional — unele forme străvechi, pierdute cu desăvârșire sau aproape cu totul în celelalte dialecte, este un indiciu despre poziția

lui periferică în epoca străromână. In *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* am arătat câteva din aceste fenomene — numărul lor s'ar puteà ușor augmentà — de ex. păstrarea formelor iotacizate ale verbelor de conj. II—IV (*văz*, *vânz*, *auz*, etc.), păstrarea (ca la Istroromâni) a lui *a* netrecut în *ă* înaintea dezinenței *i* în tulpina substantivelor feminine (vechiul *cetați*, *adunări*), păstrarea pers. 1 din sing. imperfectului fără *-m* (*eu aduna*, etc.), păstrarea pluralelor în *-e* la declinarea III *(pacele, pădure)*, păstrarea (ca la Aromâni) în multe regiuni a elementului dental în *dz*, *dž*, etc. Și în tezaurul lexical avem la Dacoromâni arhaisme pierdute în celelalte dialecte, precum bunăoară păstrarea sensului vechiu de «gueule» a lui GULA în limba veche dacoromână — în opoziție cu *rost* — și în parte până azi (cf. *Dicț. Acad.*), pe când la Aromâni, Meglenoromâni și Istroromâni întâlnim, ca la Neogrec și Albanezi, numai înțelesul mai nou de «bouche». Dacă am căutà să aplicăm, pe teren românesc, criteriile stabilite de M. Bartoli *(Breviario di neolinguistica*, II *Criteri tecnici)*, această păstrare a stadiului vechiu de limbă și-ar găsì explicarea tocmai în faptul că Dacia Traiană, părăsită de timpuriu de oficialitatea romană, se găsià față de provinciile romane din dreapta Dunării în situația unei àrii lingvistice în acelaș timp *izolată* și *laterală*. Abià mai târziu, în a doua jumătate a evului de mijloc, românismul din stânga Dunării s'a întărit ca număr și ca însemnătate politică, și astfel limba română ajunse, în aceste regiuni, într'un stadiu de evoluție rapidă, introducând multe inovațiuni sau desvoltând stadii de evoluție rămase latente, precum: prefacerea lui *l'* și (în cele mai «multe părți și a lui) *ń* în *į*, alterarea lui *e*, *ea* și *in* după labiale în poziție tare», etc.

Pe de altă parte avem un număr însemnat de particularități care ne silesc să admitem, pentru o parte din Străromâni, o așezare în părțile de nordest ale Peninsulei Balcanice. In toate dialectele române avem adecă urme incontestabile de influență bulgară, în special fenomene care se găsesc în dialectele bulgărești de est, iar pe de altă parte se constată o înrâurire puternică a limbei române asupra celei bulgare. Amănunte se găsesc acuma la Th. Capidan, *Dacoromania* III 129—238 (cf. «Considerațiile finale» la pag. 234—238) și la G. Weigand, *Ethnographie von Makedonien*, Leipzig 1924, p. 59—62. Ca exemplu pentru influențe bulgărești, unele numai bulgărești de est, asupra limbei străromâne citez la acest loc redarea lui ѣ prin *ea*, a lui ъ prin *o* și a lui *ti*, *di* prin *št*, *žd*, în împrumuturile din slavonește comune tuturor dialectelor române. Ca influențe românești asupra limbei bulgare trebuie considerat articolul enclitic, reducerea declinării la două cazuri (nominativ-acuzativ și genitiv-dativ), poate și formarea viitorului (care însă poate fi și de origine grecească și apare și în sârbește), întrebuințarea conj. *da* și *če* întocmai ca rom. «să» și «că» (întrebuințate la fel și în neogreacă), repetarea pron. pers. sub forma conjunctă: *mene me* «pe mine mă...» (și în alte limbi balcanice), prefacerea lui *a* neaccentuat în *ă* (și la Albanezi) și închiderea lui *e* și *o* neaccentuați în *i* și *u*. Nu cunoaștem

dialectul vorbit de Slavii din nordul Dunării; e însă probabil că el era asemănător cu al celor ce aveau să devină, trecând Dunărea, Bulgarii de mai târziu.

In redarea vocalei nazale ѫ, limba română arată din vechime două reflexe: *ân* (de ex. *pândi*, *oblânc)* și *un* (de ex. *scump*, *muncă*). Precum a dovedit de curând Th. Capidan (*Elementul slav în dialectul aromân*, Buc. 1925, p. 34 ș. u.) aceste două reflexe (care se găsesc și în dialectele noastre suddanubiene) corespund celor două reflexe în limbile slave din Peninsula Balcanică: *ân* e reflexul bulgăresc al lui ѫ, iar *un* e reflexul lui vechiu-sârbesc, din care s'a născut, la Serbocroații actuali, *u*, deodată cu prefacerea românescului *strungă* în *struga* (§ 271). Evoluția nazalei ѫ în vechile împrumuturi din slavonește este deci o dovadă mai mult că regiunile locuite de Străromâni cuprindeau părți de teritoriul slav cu caracter bulgăresc și părți cu caracter sârbesc. Dacă influențările între Români și Slavi au fost mai puternice în est decât în vest, aceasta se explică probabil prin faptul că în nordestul Peninsulei Balcanice strămoșii noștri au ajuns mai de vreme la raporturi de conviețuire pașnică cu Slavii deprinși cu Românii din vremea scurgerii lor prin Dacia Traiană și apărând ca aliați ai lor pe vremea imperiului bulgaro-român, decât în nordvestul Peninsulei, unde Românii continuau să ducă o viață deosebită de a Sârbilor, păstrând dreptul lor valah, și unde căsătoriile între Români și Sârbi erau oprite [1]).

Dar despre întinderea Străromânilor în nordvestul Peninsulei Balcanice avem înainte de toate dovada legăturii limbei noastre cu limba veche dalmată și mai ales cu cea albaneză. Nu este nevoie să ilustrăm cu exemple acest lucru în deobște cunoscut, dar e bine să accentuăm că, pe lângă asemănări mari, există și deosebiri fundamentale între aceste limbi (cf. Meyer-Lübke, *Rumänisch, Romanisch, Albanesisch*, în «Mitteilungen des rum. Instituts a. d. Univ. Wien», Heidelberg 1914, p. 1—43, și lucrarea mea *Locul limbei române între limbile romanice* p. 16 ș. u.). Voiu insistà la acest loc numai asupra unora din asemănările albano-române, care ne permit deducții mai amănunțite asupra vechilor așezări ale Românilor.

Se știe că asemănările albano-române datează din epocă străromână și că vorbele pe care le avem comune cu Albanezii sunt tratate ca elementele latine (cu *l* intervocalic schimbat în *r*, etc.). Avem însă și fenomene străvechi ca dată — căci ele privesc numai elementele latine — care însă se găsesc numai în unele dialecte române. Astfel rotacismul și nazalizarea vocalelor sunt necunoscute în dialectul aromân și meglenit, ele apar numai la Istroromâni și la Dacoromâni (la care nazalizarea era generală, iar rotacismul regional). Acest fapt, precum și alte asemănări între dialectul dacoromân și limba albaneză, care lipsesc în

[1]) Cf. pag. 11. Altă explicare, mai puțin probabilă, încearcă să dea Sufflay (*Biologie des alb. Volksstammes*, p. 23 n. 122) faptului că influența românească asupra limbei serbocroate n'a fost atât de adâncă decât asupra celei bulgare.

dialectele suddunărene, nu sunt explicabile decât admițând că o parte din Străromâni — strămoșii Istroromânilor și ai Dacoromânilor — erau în contact geografic mai intim cu Albanezii decât alți Străromâni — strămoșii Aromânilor și ai Megleniților. Astfel de asemănări, când cu Albanezii, când cu Bulgarii nu se pot explică printr'o mișcare a Străromânilor din «leagănul» lor restrâns, când mai spre vest, când mai spre est, ci ele ne constrâng să admitem că patria primitivă a Românilor eră atât de întinsă încât influențele bulgărești se puteau propagà dela est în direcție vestică și nordică, iar cele albaneze dela vest în direcție estică și nord-estică.

§ 318. Se pare chiar că pe acest teritoriu întins începuseră, încă în epoca strămână, să se accentueze cel puțin trei grupări mai mari în sânul limbii române, căci oricât de puțin predispusă ar fi limba noastră la diferențieri dialectale și oricât de omogenă a fost structura socială a strămoșilor noștri, nu e imaginabil ca, pe o întindere geografică atât de mare, între semințiile române despărțite de mase compacte de populațiuni aloglotice, să se fi putut propagà, transmise în mare parte prin firele rețelei rare de păstori cari cutreierau cu turmele lor plaiurile Balcanilor și ale Carpaților, inovațiunile de limbă în unde egale. O diferențiare a graiului trebuià să urmeze după cristalizarea noilor constelații politice în aceste regiuni.

In nordul Peninsulei Balcanice, pe teritoriul odinioară romanic, dar cu revărsări puternice și peste linia care mai de mult despărțià acest nord romanizat de sudul grecesc, Slavii se diferențiau din ce în ce mai mult în Sârbi și Bulgari. Se pare că și Românii supuși acestor două popoare începură să se despartă în două grupuri pe care le putem numì Românii Apuseni și Românii Răsăriteni. Numirea aceasta nu trebuie considerată însă ca o precizare, ci numai ca o indicație geografică, căci granițele lingvistice ale diferitelor inovațiuni de limbă nu coincideau cu granițele politice — foarte schimbătoare de altfel în diferite epoci — ci unele inovațiuni plecând dela vest intrau mai adânc decât altele în teritoriul estic, și invers.

Dacă examinăm trei din inovațiunile strămâne care n'au ajuns să cuprindă tot teritoriul românesc, rotacismul, palatalizarea labialelor și transformarea consonantelor velare înainte de vocale palatale[1]), vedem

[1]) Considerăm această transformare a lui *c* și *g* înainte de *e* și *i* ca «inovațiune», deoarece limba română avea — ca limba sardă *(kentu, kelu)* — în vremea veche velarele nealterate. Aceasta ne-o dovedește — precum a arătat G. Paris — soarta lui *qu* înainte de *e* și *i*, identică cu a lui *c*: pe când în limbile romanice de vest QUID dă ital. *che*, franc. *que* etc., iar CIPPUS dă ital. *ceppo*, franc. *cep* etc., la noi avem *ce*, *cep*, ceea ce arată că rostiam *keppu* atâta vreme cât i-a trebuit lui QUID ca să-și piardă elementul labial și, devenind *ke*, să poată urmà apoi aceeaș evoluție ca *keppu*. Limba română avea deci aceeaș rostire până după așezarea Slavilor, ca toți Romanii de est, ca vechii Dalmați *(kanaissa* «cenușă») și ca Romanii dela cari au împrumutat cuvinte Albanezii *(k'iel, k'int)* și Srbocroații GELANUM >*Ugljan*, GEMINIANUS >*Gumaj*, cf. P. Skok, *Glasnik*, XXXI (1919), p. 151—160.) Dacă Românii Apuseni au *č*, ca Dacoromânii, această desvoltare stă poate în legătură cu transformarea asemănătoare a velarelor în unele dialecte albaneze de nord (cf.

că ele se repartizează asupra Românilor din nordul Peninsulei Balcanice în modul următor:

Românii Apuseni au rotacismul, păstrează labialele intacte și prefac pe *c* în *č*;

Românii Răsăriteni nu cunosc rotacismul, alterează labialele și prefac pe *c* în *ț* [1]).

Afară de aceste două grupuri există al treilea, al *Dacoromânilor*, care aveà contact cu amândouă grupele de Români balcanici. Ca la Românii Apuseni găsim la ei rostirea *č*, ca fenomen general; tot astfel nazalizarea; dimpotrivă rotacismul apare numai ca fenomen regional. Cu Românii Răsăriteni Dacoromânii au comună, însă numai ca fenomen regional, palatalizarea labialelor.

§ 319. Acesta e în linii mari tabloul pe care îl putem reconstruì, pentru epoca străromână, din materialul linguistic pe care îl cunoaștem astăzi. A căutà precizări mai amănunțite — precum a încercat să facă acum în urmă A. Procopovici, *Dacoromania* IV, 61 ș. u. — mi se pare prematur, cât timp nu avem un Atlas linguistic și ne lipsesc studii sistematice de toponimie și onomastică. Mai ales însă pentrucă în toate aceste reconstruiri nu trebuie să pierdem din vedere un factor important: dislocările necontenite de populațiuni din regiunile acestea, produse în parte prin evenimente violente, precum năvăliri, războaie, răscoale, expediții de jaf, etc., în parte prin migrațiuni în legătură cu viața nomadă sau cu mișcări de transhumanță pastorească, în parte mare însă prin strâmtorarea lentă din partea populațiunilor streine crescute în număr și cristalizate în organizații politice din ce în ce mai puternice.

Precum în cele precedente n'am atribuit o importanță prea mare elementului autohton ca factor ce dă limbei, în desvoltarea sa, directivele inițiale, tot astfel nu credem că amestecul cu straturi nouă, admigrate, a putut schimbà mult înfățișarea limbei noastre. Prin desnaționalizare, elementul autohton primește limba nouă așà cum o aude dela desnaționalizator — doar «melodia» graiului dacă e menținută — iar prin contopire în masele altui grup lingvistic, cei admigrați se desbară de particularitățile de limbă care-i stigmatizează ca venetici. Însemnătatea elementului autohton în desvoltarea limbei îl vedem, cu Meyer-Lübke, mai mult în repercusiunea lui asupra grupărilor geografice și sociale:

---

acum în urmă studiul lui Mladenov în *Balkan-Archiv*, I). Rostirea *ț* la Românii Răsăriteni trebuie să fie totuș anterioară împrumuturilor din limba slavă, «întru cât nici unul din elementele slave care sunt comune atât graiului de nord cât și celui de sud nu arată în graiul Aromânilor sau Meglenoromânilor prefacerea lui *č* slav în *ț*» (Th. Capidan, *Românii din Peninsula Balcanică*, 99). Arom. *șuț* «succes» dovedește chiar prin *ș* inițial (datorit unei asimilări față de *č* următor, cf. *činușă* etc.) că se rostià odinioară *suč*; el ar puteà fi venit dela Românii Apuseni (deodată cu *scump*, *muncă*) și să fi fost potrivit rostirei locale de cei ce știau că lui *čer* din regiunile vestice îi corespunde *țer* în cele estice.

[1]) In § 274 am văzut însă că numiri topice de origine română în Bulgaria de azi (a căror vechime nu o cunoaștem însă) au labialele nealterate și au *č*, ca numirile topice din Iugoslavia.

vechile semințiі continuă, și după adoptarea limbei celei nouă, să graviteze spre aceleași centre și păstrează o coeziune «regionalistă», care e cauza că granițele de odinioară între semințiі diferite continuă să fie hotare dialectale după desnaționalizare. Incolo desvoltarea limbei ne-o imaginăm pricinuită de propagarea firească, prin imitație, a inovațiunilor de limbă dela om la om.

Nu e mai puțin adevărat însă că atunci când voim să reconstruim imaginea geografică a Strămoșilor, nu trebuie să uităm că atât ei, cât și vecinii lor, își mutau adesea locuințele. Acest lucru este bunăoară sigur în ceea ce privește pe Albanezi. Din cercetările lui C. Jireček (*Geschichte der Serben* I 152), M. Sufflay (*Biologie des albanesischen Volksstammes* în «Ungarische Rundschau» V (1916) 1—26), N. Jokl (articolul «Albaner» în Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte* p. 92) ș. a. rezultă că strămoșii Albanezilor s'au coborît, pe timpul migrațiunii popoarelor, spre sud, din regiunea muntoasă așezată între Dalmația și Dunăre și că ei au locuit și pe la *Niș* (nume care este reflexul albanez al vechiului NAISSUS). Influența slavă asupra limbei albaneze în epoca anterioară sec. XIV, care se caracterizează prin faptul că e comună tuturor dialectelor albaneze (deci se găsește și la Albanezii emigrați în Grecia și Italia), cuprinde și câteva fenomene bulgare (în opoziție cu influența mai nouă, curat sârbească și restrânsă asupra dialectelor nordice), ceea ce e un indiciu că în timpurile mai vechi a existat o graniță comună între Albanezi și Bulgari.

Astfel se explică de ce asemănările cu graiul Românilor Apuseni și cu Dacoromânii apar tocmai la Toschii, așezați în regiunile la sud de Șcumb, dar coborîți acolo din ținuturi mai nordice. Astfel de asemănări au fost relevate de Sandfeld-Jensen (în Gröbers Grundriss I² p. 529), de Treimer (*Albanisch und Rumänisch* în *Zeitschrift. f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 410 411, cf. și lista împrumuturilor din românește la pag. 389, care nu trebuie să fie luate din dialectul aromân) și de mine (în *Rekonstruktion des Urrumänischen* 63). In special e de remarcat că pe când nazalizarea vocalelor e (sau a fost) generală la toți Albanezii (ca la toți Dacoromânii), stadiul următor, rotacismul se găsește numai la Toschi (iar la Dacoromâni tocmai în regiunile nordice). Dimpotrivă, găsim la Gheghi, după ultimele cercetări dialectale ale lui St. Mladenov (*Bemerkungen über die Albaner und das Albanesische in Nordmakedonien und Altserbien*, în «Balkan-Archiv» I (1925) p. 43 — 70) un fenomen care nu poate fi despărțit de palatalizarea labialelor, caracteristică tocmai pentru dialectul aromân: *pl'ak* «bătrân» > *pk'ak* (în Gostivar p. 54 și Galičnik p. 64) și *k'ak* (la Ljuboți p. 54 și în Dibra p. 67); *pl'eh* «gunoiu» > *pk'eh* (în Gostivar p. 54 și Galičnik p. 65) și *k'e* (la Ljuboți); *bl'et* «albină» > *bget* (Gostivar p. 63) și *get* (Dibra p. 67).

Dar migratori au fost înainte de toate Românii înșiși și expasiunea lor în regiunile dincolo de hotarele patriei primitive strămâne a avut de urmare însăș despicarea poporului nostru în grupele actuale, cu cele patru dialecte deosebite.

Această despicare este rezultatul întrepunerii în mase tot mai compacte și mai bine organizate a Slavilor între semințiile de Români răsfirate pe un teritoriu prea extins. Faptul că în toate dialectele române găsim aceleași influențe și împrumuturi dela Slavi — lipsind adesea altor popoare balcanice (cf. Th. Capidan, *Elementul slav in dialectul aromânesc* p. 25 ș. u.) — dovedește că Străromânii au convietuit nedivizați un timp destul de îndelungat cu Slavii și că nu invazia Slavilor în Peninsula Balcanică a fost — cum sunt dispuși să creadă unii istorici — cauza despărțirii lor.

Din trunchiul comun al Străromânilor, și anume din grupul Românilor Răsăriteni, s'au despărțit mai întâiu Aromânii, cari au emigrat spre sud, în ținuturile grecești, unde-i găsim atestați foarte de vreme și unde, în sec. X și în veacurile următoare, au ajuns la orecare însemnătate politică. Despre coborîrea lor din regiuni mai nordice avem și date istorice (cf. nota dela pag. 356, Th. Capidan în «*Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*» II (1923) p. 115 și mai ales C. Jireček în «*Archiv f. slav. Phil*» XV (1893), p. 99). Izolați de ceilalți Români și ajunși într'un mediu grecesc, dialectul lor luă de aci înainte o desvoltare proprie.

Românii rămași în Nordul Peninsulei Balcanice și Dacoromânii continuară contactul geografic. Acesta e timpul când pătrund în limba lor câteva influențe mediobulgare, necunoscute Aromânilor [1]), și când strămoșii Meglenoromânilor primesc în graiul lor inovațiuni de limbă, care-i apropie pe de o parte de Dacoromâni, pe de alta de Românii Apuseni, dar îi deosebesc de Aromâni.

După trecerea unui timp, pe care nu-l putem precizà, s'a mai rupt din grupul de Români Răsăriteni o frântură, care după un popas în munții Rodope, s'a așezat în provincia macedoneană Meglenia, lângă râul Vardar. Aceștia sunt Meglenoromânii. Românii Răsăriteni cari vor mai fi rămas în patria lor veche au pierit cu timpul cu desăvârșire, înnecați de masele slave sau copleșiți de noi colonișiti dacoromâni, veniți mai târziu de pe malul stâng al Dunării, spre a se așezà în nordul Bulgariei actuale.

Intre Dacoromâni și între Românii Apuseni contactul a dăinuit mai departe și el explică multele asemănări dacoromâne și istroromâne. Tot numai ca transmise dela Românii Apuseni, chirigii cari aduceau dela Marea Adriatică în interiorul țării sarea atât de rară și de căutată, se explică anumite expresiuni precum *a făgădui marea cu sarea*, pe teren dacoromân, unde și marea e departe și sarea un obiect atât de obicinuit și fără preț, încât n'ar puteà figurà ca termin de comparație pentru o promisiune exagerată (cf. *Cugetul românesc* I (1922) 395 — 397). Puntea de trecere între aceste două grupe de Români a fost fără în-

[1]) Despre asemănările între dialectul aromân şi meglenoromân, asemănări care ne fac să admitem că ei făceau parte în epoca străromână din acelaş grup de Români Răsăriteni, cf. acum Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I, 69—70.

doială regiunea Timocului, unde există o populație românească autohtonă, precum dovedesc numirile românești din aceste regiuni pe hărți anterioare colonizării ei cu Dacoromâni în timpuri mai recente[1]). Dacă inovațiunile acestea de limbă — între ele unele erau necunoscute regiunilor în care s'au scris cele mai vechi texte dacoromâne (de ex. *făcut*, *ne*, *le*, *veți* § 314) — plecau dela Românii Apuseni la Dacoromâni, sau luau drumul invers, nu știm. De asemenea nu știm nici dacă ele se transmiteau numai pe calea normală a propagării dela om la om și dela regiune la regiune sau se datoresc și unor scurgeri în mase mai mari de populațiune din sudul la nordul Dunării, precum admit unii învățați pentruca să explice scăderea numărului Românilor Apuseni și înmulțirea numerică a Dacoromânilor. Sigur e însă că o influență linguistică dela nord spre sud n'a mai existat pe vremea când dialectul dacoromân începuse să fie influențat de limba ungurească, căci nici un cuvânt de origine ungurească, nici chiar din cele răspândite pe întreg teritoriul dacoromân (ca *bănui*, *chip*, *mistui*, *tămădui*, *mântui*, *oraș*, etc.) și intrate chiar și în limbile slave din Balcani nu se găsește la Românii Apuseni. Pe de altă parte lipsesc, la Dacoromâni, urmele conviețuirei intime, în tot cursul evului de mijloc, a Românilor Apuseni cu Albanezii, despre care vorbesc cele mai multe documente sârbești (cf. Dragomir, *Vlahii din Serbia* 293, *Vlahii si Morlacii* 52, 53, 69, 100) și căreia se datoresc fenomene ca prefacerea lui *v* în *m* (§ 61 b), poate și începuturile rostirei lui *a* ca *å* (§ 4) și cazuri de metateză ca cele descrise în *Dacoromania* III 394.

Din regiunile locuite odinioară de Străromâni, astăzi nu mai sânt românești decât cele situate la nordul Dunării. Aici masele slave, câte n'au trecut în Peninsula Balcanică, au fost înghițite — înainte de venirea Sașilor (cf. G. Kisch, *Erloschenes Slaventum in Siebenbürgen* în «Korrespondenzblatt des Vereins f. siebenbürg. Landeskunde» XLVII 25—41) de Români, cari în cetatea lor transilvană au format o celulă de o vitalitate extraordinară, cu o neobișnuită facultate de a asimilà elemente streine și cu o putere mare de expansiune. In schimb, din Românii Apuseni și din cei Răsăriteni n'au mai rămas în patria lor veche decât urmele lăsate în toponimie și în limbile Slavilor cari i-au înghițit. Numai frânturile cari au emigrat din aceste ținuturi pe teritoriu grecesc, macedonean și în Istria italiană mai păstrează graiul strămoșilor lor, amenințat și el să se stingă.

---

[1]) Intâia pomenire a Românilor din regiunea Poreč și Vitovnica se face la 1733 (cf. C. Jireček, *Archiv f. slav. Phil.* XV (1893), 102).

CUPRINSUL

PREFAȚĂ V
INTRODUCERE 1
CAPITOLUL I: ROMÂNII APUSENI ȘI AȘEZĂRILE LOR. 3
1. Vlahii și Morlacii din Serbia, Bosnia și Herțegovina 3
2. Migrațiunile în Dalmația (Veglia) 13
3. Migrațiunile în Croația, Carniola, Stiria și Carintia: Uscocii 18
4. Migrațiunile în Carsia: Cicii 23
5. Migrațiunile în Istria 29
CAPITOLUL II: ISTROROMÂNII DE ASTĂZI 37
1. Cele două grupe și așezările lor 37
2. Numărul Istroromânilor 40
3. Numele Istroromânilor 44
4. Religia Istroromânilor 45
5. Școala 45
6. Cunoștințele de limbi 49
7. Literatură populară, tradiții și credințe 49
8. Portul și tipul 52
9. Ocupațiunea, casele și traiul 55

GRAMATICA 59
FONOLOGIA (§§ 1—111) 61
Vocalismul:
A (§§ 11—12 a), Ă, Â (§§ 13—26 a), E (§§ 27—32), EA (§§ 33—35), I (§§ 36—41 a), Ĭ (§ 42), O (§§ 43—44 b), OA (§§ 45—46), U (§§ 47—50), Ŭ (§§ 51—55) 61
Consonantismul:
A. Labialele (§§ 57—62 a): P (§ 58), B (§§ 59—59 b), F (§ 60), V (§§ 61—61 f), M (§ 62—62 a) 102
B. Dentalele (§§ 63—70): T (§§ 63—66 b), D (§§ 67—67 d), S (§§ 67 e—68 a), Z (§§ 69—70) 107
C. Lichidele (§§ 71—80 c): N (§§ 71—75 a), L (§§ 76—79), R (§§ 80—80 c) 110
D. Consonante palatale și muiate (§§ 81—91 a): Ș (§§ 82—82 a), Ž (§§ 82 b—83 a), Č (§§ 84—84 a), Ğ (§§ 85—85 a), Ț (§§ 86—86 b), DZ (§ 86 c), Ć (§ 87), L' (§§ 88—90), N' (§§ 91—91 a) 119
E. Velarele (§§ 92—96 c): C (§§ 93—95 a), G (§ 96—96 c) 128
F. Consonanta h (§§ 97—97 d) 130
Suplement la Fonologie:
Cantitatea vocalelor (§ 97 e) 131
Calitatea vocalelor (§ 97 f) 131
Contracțiuni vocalice (§ 98) 132
Metateza (§ 99) 133
Asimilare, disimilare, acomodare, diferențiare (§§ 100—101 b) 134
Propagare (§ 102) 136
Sunete parazitice (§ 103) 136

Contaminare (§ 104) 137
Fonetică sintactică (§ 105) 137
Analiză greşită (§ 106) 137
Rostiri şovăitoare (§ 107) 137
Sincopă (§ 108) 137
Accentul (§§ 109—111) 138
MORFOLOGIA (§§ 112—181) 138
1. *Substantivul* (§§ 112—127) 140
a) Declinarea (§§ 112—119): Generalităţi (§ 112), Metaplasmă (§ 112 a), Formarea pluralului (§§ 113), Declinarea I (§ 113 a), Declinarea II (§§ 114—117), Declinarea III (§§ 118—119). 140
b) Articularea (§§ 120—121) 146
c) Formarea cazurilor (§§ 122—127) 148
2. *Adjectivul* (§§ 128—131) 150
3. *Numeralul* (§§ 132—134): Numerale cardinale (§ 132), Numerale ordinale (§ 133), Alte forme (§ 134) 152
4. *Pronumele* (§§ 135—146): Observări generale (§ 135), Pronumele personal (§§ 136—138), Pronumele reflexiv (§ 139), Pronumele posesiv (§§ 140—141), Pronumele demonstrativ (§ 142), Pronumele relativ şi întrebător (§ 143), Pronumele identităţii (§ 144), Pronumele nehotărîte (§ 145), Forme slave (§ 146) 156
5. *Verbul* (§§ 147—173 a) 166
a) Conjugările (§§ 147—149) 166
b) Formele flexionare 172
a) Formele simple (§§ 150—157): Infinitivul (§ 150 a), Participiul trecut (§ 151), Gerundiul (§ 152), Prezintele indicativ (§ 153), Prezintele conjunctiv (§ 154), Imperativul (§ 155), Imperfectul (§ 156), Restrictivul viitor (§ 157) 172
b) Formele compuse (§§ 158—161): Perfectul compus (§ 159), Viitorul prezinte (§ 160), Restrictivul prezinte (§§ 160 a—161) 181
c) Paradigme (§ 162—173 a): Verbe regulate (§§ 163—168), Verbe neregulate (§ 169), Monosilabele (§ 170), Verbele «mâncà» şi «uscà» (§ 171), Verbele «merge», «cere» şi «mulge» (§ 172), Verbele pregnante «aveà», «fi» şi «vrea» (§ 173), Conjugarea verbelor reflexive (§ 173 a) 185
6. *Adverbul* (§§ 174—178) 200
7. *Prepoziţia* (§§ 179—180) 203
8. *Interjecţia* (§ 181) 203
DERIVAŢIUNEA (§§ 182—194). 204
1. *Prefixele* (§§ 182—183) 204
2. *Sufixele* (§§ 184—192): *a)* Sufixe nominale: în onomastică (§ 184 a), Diminutive (§ 185), Nomina agentis şi nomina actoris (§ 186), Moţionale (§ 187), Abstracte (§ 188); *b)* Sufixe adjectivale (§ 191); *c)* Sufixe verbale (§ 192) 206
3. *Derivaţiunea directă* (§ 193) 210
4. *Compoziţiunea* (§ 194) 212
LEXICOLOGIA (§§ 195—203): Observări generale (§ 195). Cuvinte de origine latină pierdute în alte părţi (§ 196). Schimbări semantice (§ 197). Sensuri neprecise (§ 198). Imprumuturile din limbi streine (§ 199). Dispariţia cuvintelor vechi din cauza omonimici (§ 200), a bilingvismului (§ 201). Diferenţiarea semantică (§ 202). Exemple de cuvinte vechi înlocuite prin vorbe nouă (§ 203) 213
SINTAXA (§§ 204—268) 239
1. *Numele* (§§ 204—229) 239
a) Articularea (§§ 204—209) 239
b) Cazurile (§§ 210—215) 242
c) Numărul (§§ 216—217 a) 244

d) Genul (§§ 218—220) 245
e) Gradaţiunea adjectivelor şi adverbelor (§§ 221—222) 247
f) Numeralul (§ 223) 248
g) Pronumele (§§ 224—229) 248
2. *Verbul* (§§ 230—248) 249
a) Modurile şi recţiunea verbală (§§ 230—231) 249
b) Aspectul verbal (§§ 232—234) 251
c) Infinitivul (§§ 235—238) 253
d) Verbul finit (§§ 239—248) 255
α) Persoanele (§§ 239—240 a) 355
β) Timpurile (§§ 241—243) 256
γ) Modurile (§§ 244—248) 258
3. *Conjuncţia* (§§ 249—262) 260
4. *Topica* (§§ 263—266) 265
5. *Construcţiuni eliptice* (§ 267) 267
6. *Repetiţia* (§ 268) 268

CARACTERIZAREA DIALECTULUI ISTROROMÂN 271
CAPITOLUL I: OBSERVĂRI GENERALE (§ 269) 273
CAPITOLUL II: LIMBA ROMÂNILOR APUSENI 274
1. *Cuvinte româneşti în limba serbocroată* (§§ 270—271) 274
2. *Sufixe româneşti în onomastica serbocroată* (§ 272) 297
3. *Onomastica Românilor Apuseni* (§ 273) 300
4. *Românii Apuseni vorbiau acelaş dialect ca Istroromânii, înrudit cu cel dacoromân* (§ 274) 311
CAPITOLUL III: LOCUL CE-L OCUPĂ DIALECTUL ISTROROMÂN INTRE DIALECTELE ROMÂNE 316
1. *Asemănările între dialectul istroromân şi celelalte dialecte române* (§§ 275—302) 316
A. Din Fonologie (§§ 275—281) 316
Modificări produse de accent (§ 275 a—e) 316
Cantitatea vocalelor (§ 276) 317
Poziţia iniţială sau finală (§ 277 a—c) 317
Poziţia intervocalică (§ 278 a—c) 318
Metafonia (§ 279) 318
Influenţa sunetelor precedente (§ 280 a—c) 318
Influenţa sunetelor următoare (§ 281 a—f) 318
B. Din Morfologie (§§ 282—295) 320
α) Substantivul şi adjectivul (§§ 282—285) 320
Formarea pluralului (§ 282 a—d) 320
Formarea cazurilor (§ 283 a—c) 320
Declinarea articulată (§ 284) 321
Metaplasmă şi gen (§ 285) 321
β) Numeralul (§ 286—287) 321
γ) Pronumele (§§ 288—289) 322
Pronumele personal (§ 288 a—c) 322
δ) Verbul (§§ 289—295) 322
Dezinenţele (§ 289) 322
Conjunctivul (§ 290) 322
Sufixul -ESCO (§ 291) 322
Imperativul (§ 292) 322
Participiul (§ 293) 322
Perfectul compus (§ 294) 322
Verbe auxiliare (§ 295) 322
C. Din derivaţiune (§§ 296—298) 322
Derivaţiunea directă (§ 296) 322
Prefixele (§ 297) 323
Sufixele (§ 298) 323

D. Din Lexicologie (§§ 299—300) 323
E. Din Sintaxă (§ 301 a—g) 326
Concluziuni (§ 302) 326
2. *Deosebirile între dialectul istroromân şi celelalte dialecte române* (§§ 303—307) 327
Observări generale (§ 303) 327
Forme vechi păstrate numai de Istroromâni (§ 304) 327
Forme vechi pierdute de Istroromâni (§ 305) 328
Împrumuturi nouă (§ 306). 328
Inovaţiuni istroromâne (§ 307) 330
3. *Asemănările între dialectul istroromân şi unele dialecte române* (§§ 308—314)
Chestiuni metodice (§ 308) 331
Asemănări cu dialectul aromân (§ 309) 336
Asemănări cu dialectul aromân şi meglenit (§ 310). 337
Asemănări cu dialectul meglenit (§ 311). 337
Asemănări cu dialectul meglenit şi dacoromân (§ 312). 338
Asemănări cu dialectul dacoromân (§§ 313—314) 339
4. *Deosebiri regionale şi individuale în dialectul istroromân* (§ 315) 343
5. *Concluziuni* (§§ 316—319) 344

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Fig. 5. Fată morlacă din Kotàr (după Abatele Fortis, a. 1774).

Fig. 6. Morlac cu nevastă-sa (după Hacquet, sec. XVIII).

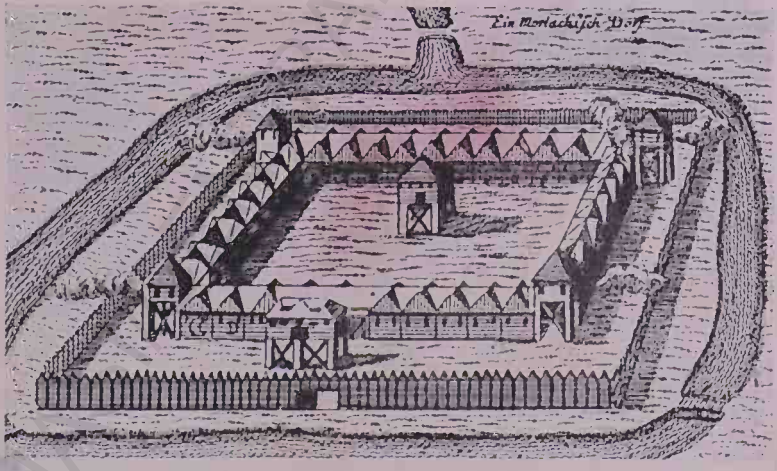

Fig. 7. Sat uscoc (după «Alter und neuer Staat des Königreichs Dalmatien, a. 1718).

B.C.U. IASI

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Fig. 8. Fată uscocă (după Hacquet, sec. XVIII).

Fig. 9. Bărbat uscoc (după Hacquet, sec. XVIII).

Fig. 10. Tipuri de Uscoci (după Valvasor, a. 1689).

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Fig. 11. Bărbat ciciu (după Hacquet, sec. XVIII).

Fig. 12. Femeie cice (după Hacquet, sec. XVIII).

Fig. 13. Cici din Ciceria (după «Globus» dina. 1875).

Fig. 14. Cărbunar ciciu pe străzile Triestului (după «Oesterreich-Ungarische Monarchie in Wort und Bild»).

B.C.U. "IMPRIMEUR" ASI

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Fig. 15. Femei din Ciceria (după Bollettino della Società Escursionisti Istriani «Monte Maggiore», a. 1912—1913).

Fig. 16. Uliță din Jelăni (1916).

B.C.U. IASI

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

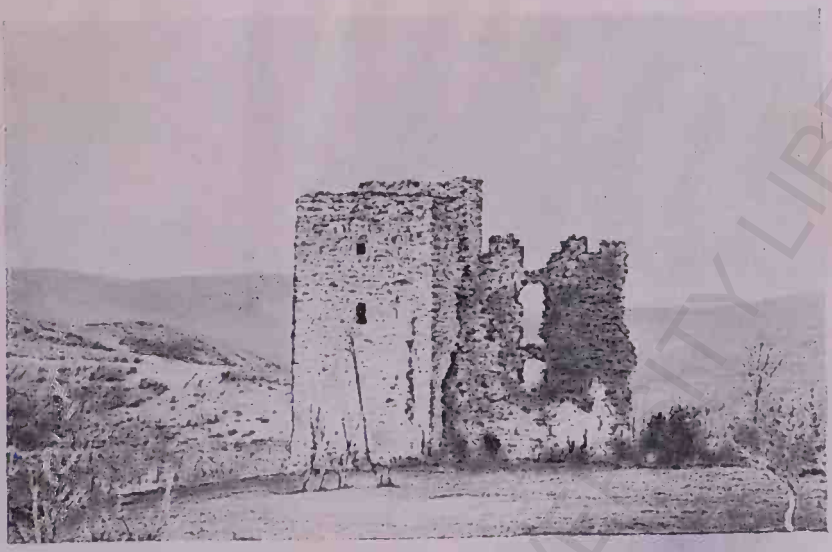

Fig. 17. Ruinele castelului din San Martino di Bellái (Fotografie de M. Gortan, Pisino).

Fig. 18. Veche casă ţărănească (Fotografie de M. Gortan, Pisino).

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Fig. 19. Vechea casă comunală din Susnievița (Fotografie de M. Gortan, Pisino).

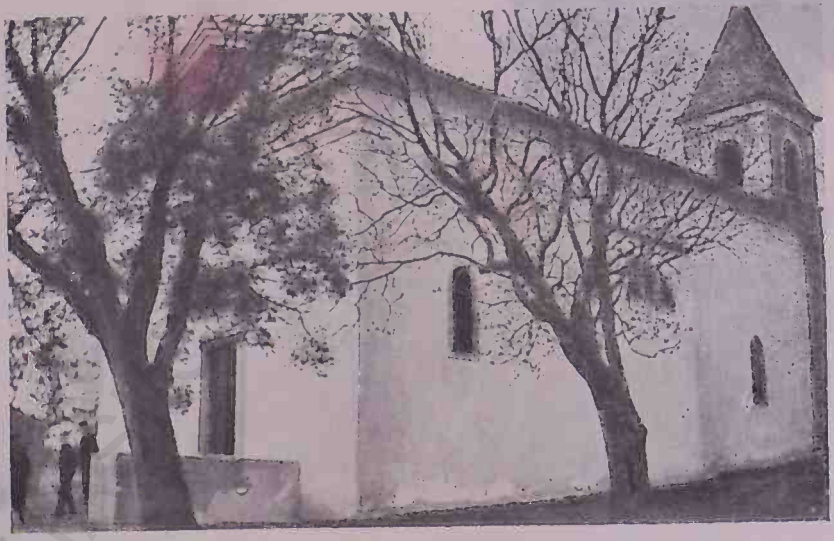

Fig. 20. Biserica din Susnievița (Fotografie de M. Gortan, Pisino).

B.C.U. ... ASI

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Fig. 21. Şcoala elementară italo-română din Susnievița
(Fotografie de M. Gortan, Pisino).

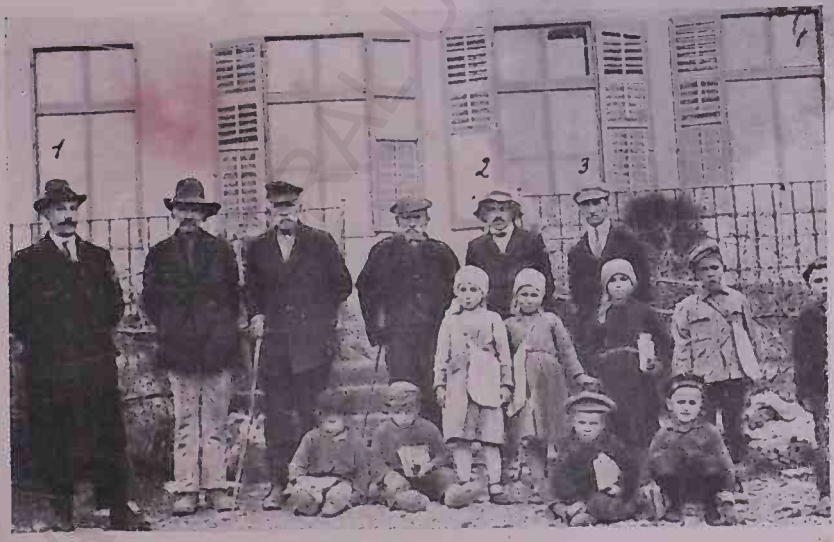

Fig. 22. Elevi ai şcolii italo-române din Susnievița cu comisarul civil doctorul Galli (1), dirigintele şcolii A. Glavina (2) şi maestrul Venarucci (3)
(Fotografie de M. Gortan, Pisino).

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Fig. 23. Grup de Istroromâni, cu maestrul Glavina (x)
(Fotografie de M. Gortan, Pisino).

Fig. 24. Luigi (Alois) Belulovici.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

B.C.U. "[illegible]" IASI

Fig. 25. Țărani Istroromâni
(Fotografie de M. Gortan, Pisino).

Fig. 26. Păsărarul Ive Clianaț din Brdo
(Fotografie de L. Morariu).

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY